

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:
<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA RIBE AMT

BIND 18

UDGIVET AF
HISTORISK SAMFUND FOR RIBE AMT
1972-1974

Bestyrelse:

Mag. art. Kirsten Agerbæk, Ribe.
Pens. overlærer Vald. Andersen, Vejen.
Antikvar Mogens Bencard, Ribe.
Stiftamtmand M. Edelberg, Ribe (formand).
Museumsinspektør S. Manøe Hansen, Ølgod (kasserer).
Pens. seminarirektor Svend Mogensen, Gredstedbro.
Ingeniør G. Ibsen Sørensen, Esbjerg.

Redaktion:

Vald. Andersen (formand).
H. K. Kristensen.
Svend Mogensen.

Indholdsfortegnelse

<i>Andersen, Vald.:</i> Debberts og hustrus legat i Føvling sogn	112-120
- Udskiftning i Riberhus amt	193-259
- Landvinding og oldtidsminder	341-342
- Genstridige Haderslevhus-bønder i Hillerup	342-343
- Bavne og bavnevagt i Vestjylland o. 1700	464-472
- Tre breve	498-501
<i>Arnfred, J. Th.:</i> Da elektroteknikken kom til Vestjylland	179-192
<i>Bruun, Jørgen:</i> Et gammelt soldaterbrev	338-340
<i>Hald, Carsten Teilman:</i> Wenzel Rothkirch portrætter ...	86-101
<i>Hansen, Georg:</i> Med »Valkyrien« til Vestindien 1915-17	429-463
<i>Hansen, S. L. Manøe:</i> En fanøkapitajn og hans hustru ...	102-111
- Køge-borgmesterens ligsten i Ål kirke	473-479
<i>Hejbøl, Johs.:</i> Af min fader vinterlærer Jeppe Hejbøls personlige erindringer	292-325
<i>Høier, Helga:</i> Fanø	326-333
<i>Jensen, Knud:</i> Om en »pinsebød« på Hyllerslev Øster- mark og andre interessante ting fra et gammelt landkort	67-85
<i>Jensen, Jens Busk:</i> Anton Flinholms optegnelser	121-130
<i>Jensen, Niels:</i> »Nåver sjellgrøj rim« (om H. K. Kristen- sen)	161-162
<i>Kristensen, H. K.:</i> Indstrandede ting og skibsvrag	54-66
- Gammel velstand i Puglund	139-144
- Riber-Ret og Talionsprincippet	150-153
- Da Jens Hansen i Skonager måtte købe kongens fred	153-157
- Astrup kongetiende	157-161
- »Skuelåpdrekkene« og »tammesgilde«	274-283
- Ridefogdens arbejde på privat gods i 1700-tallet	284-291
- Indretningen af Thøger Reenberg Sterms åbne begravelse i Ovtrup kirke	334-337
- En farlig trussel	337-338
- Om et orfejdebrev fra Ribe	340-341
- Salomon J. Frifelt	344-347
- Christa Heltberg Kvist	347-349
- Skibsfart fra Ribe-Varde-Blåvandshukområdet i gammel tid (fortsættes)	363-403

<i>Kristensen, H. K.</i> : Et strandforhør i Blåvand 1806	501-505
- Studeudførselen iver Ribe 1641	505-510
- Niels Qvistgaard som forpagter på Nørholm	510-513
- C. Lindberg Nielsen	514-516
<i>Krummes, Karl</i> : Nogle oplysninger om beliggenheden af gamle nedlagte teglovne og om maltkøller på Nr. Nebelegnen	488-497
<i>Mathiasen, Ejnar</i> : Skibet i Vorbasse kirke	131-138
<i>Rosenkilde, J.</i> : Skovfogedstedet ved Estrup	145-149
<i>Schmidt-Andersen, J.</i> : Et brev fra »Sønderho den 14de Martz 1853«	480-487
<i>Søgaard, Helge</i> : Ribe bispekrønike	260-273
<i>Tang-Petersen, Noe</i> : Lektor Parmo Tang Petersens erindringer	3-53
<i>Toubøl, V.</i> : Brobygning over Kongeåen for ca. 120 år siden	159-160
<i>Østergaard, K. Høgsbro</i> : Nogle lagttagelser i Kalvslund kirke under Restaureringen 1952-1953	404-428
Anmeldelser	163-174, 350-358, 517-522

213

Green Pastgaard

KVONG PRÆSTEGÅRD

Peder Otto Bloch har i 1845 lavet et nydeligt miniaturemaleri af Kvong præstegård, hvor han var født.

Præstegården ligger på samme sted som nu ved vejen gennem Kvong by. Stuehuset mod nord og bag dette haven med et jorddige om og med buske og træer. Ved byens andre ejendomme er der nok en lille »kalgor«, og vi ser også buske i haven ved nabogården, men ingen store træer. Præstegården er for størstedelen af rødmalet bindingsværk med tavlmur og er overalt stråtækt. Stuehuset har tre hvidkalkede skorstene. Under gavlens afvalmede tag er der to luger ind til loftet. I vestlængen, der ikke er bygget sammen med stuehuset, er der et arkengab, dog anbragt lidt anderledes end almindeligt, idet det ikke har runding, men er fladt foroven, og tagfremspringet begynder helt oppe ved mønningen, for øvrigt har denne længe ikke afvalmede gavle.

På sydlængen står storstenen i sin rede og ser ned mod Lummerbæk, hvor den henter sin føde. Selve længen er nok bygget i to tempi, da der er bindingsværk mod øst, mens den vestlige del har gulkalket murværk med luge og hvælvet dør i gavlen. Ved overgangen mellem bindingsværksdelen og den gule del findes en lav port, der sikkert har tilladt indkørsel i gården, selv om man også har brugt slippen mellem hjørnerne af syd- og vestlængen. Her står vippebrønden, som forsynede gården med vand.

Øst for præstegården ses dele af Kvong bys tæt samlede husklynger og enkelte ejendomme ses i horisonten.

Maleriet findes på Varde museum.

Lektor Parmo Carl Tang Petersens erindringer

Ved *Noe Tang-Petersen*

Parmo Carl Tang Petersen (1875–1958) nedskrev i årene efter sin afgang som lektor i Kolding sine erindringer indtil 1909. Et afsnit af disse offentliggøres nu i »Fra Ribe amt«. Erindringerne er ikke skrevet med henblik på offentliggørelse, hvilket nødvendigvis enten en del udeladelser eller nogle noter. Jeg har ment, at dette sidste er det rigtigste. Det her meddelte afsnit gælder skoleårene i Ribe 1885–93.

Parmo Carl Tang Petersen var født på »Gimsinghoved« ved Struer, som hans far, propritær Parmo Carl Petersen (1830–82), havde købt 1862. Om faderens slægt kan læses i N. Sodborg: Parmo Carl Petersen, Historisk Aarvog for Thisted Amt 1922–23. Moderen Nielly Johanne Tang (1841–77) var datter af godsejer og politiker Andreas Evald Meinert Tang (1803–68) til Nørre Vosborg ved Nissum fjord. Om slægten Tang kan læses i: P. Storgaard Pedersen: Slægten Tang, Hardsyssel Aarvog 1921.

Gennem denne sin mor nedstammede han fra en række kendte ribeborgere, blandt andre Hans Tausen, Anders Sørensen Vedel og købmandsslægten Baggesen. Forfatteren og hans to år ældre broder, Evald, der døde som forpagter på Nørre Vosborg 1923, blev tidligt forældreløse, og da deres formynder, pastor C.F. Koch i Vejrum (1827–95), blev udnævnt til stiftsprovst i Ribe, flyttede drengene med deres plejemor, Marie Ferslev, til denne deres slægts gamle by.

I marts 1971.

Noe Tang-Petersen.

En dag i foråret 1885 fortalte Ninne¹⁾ os, at hun, mens vi var i skole, havde haft besøg af pastor Koch,²⁾ som var kommet for at fortælle hende, at han var blevet udnævnt til stiftsprovst i Ribe, og at hun i stedet for at sige til lykke, havde spurgt: Hvad skal drengene og jeg så?

hvortil han havde svaret: Følge med. Det var vel nok en begivenhed. At flytte 21 mil fra hjemegnen. Omtrent dér hvor hovedvejen stødte op til den nye landevej, stod der en pæl med et bræt med indskriften: 21 mil fra Ribe, til Vosborg var der 5 mil, men 21 mil, det var en alvorlig flyttetur. Hos T. W. Jensen,³⁾ som havde slægtninge i Ribe, som i hvert fald Metea, den ældste, havde besøgt, hørte vi ved afskedsbesøget om de trængsler, som de ny elever måtte gennemgå (gabestokken f. eks.). Men det, at man skulle flytte, gjorde én interessant, man følte sig lidt, og jeg konverserede Anna Jensen, som havde været i Horsens, om denne bys berømte hovedgade, den berømte, brede Søndergade, til stor morskab for hendes ældste broder Theodor. Holmgård⁴⁾ var det især vanskeligt at sige farvel til. I oktober ved efterårsferiens begyndelse rejste vi så til Vosborg og et par dage efter, tror jeg, til Ribe. På Vosborg efterlod jeg et bur med et par hvide mus, som jeg havde erhvervet mig i Struer – og et par dage senere rejste vi til Ribe. Fra Esbjerg kom vi til at rejse med en lille dame, som havde en lille pige med. Ninne kom i snak med hende, og det viste sig at være en urmagerkone fra Ribe, md. Hansen, som boede i Grønnegade, og hun fortalte lidt om skolen og dens elever, af hvilke der både var disciple og apostle, det sidste var dog vist en vittighed. Men betegnelsen discipel for en skoleelev var for os noget nyt. Jeg brugte engang i et brev til min gamle universitetslærer, dr. Siesbye,⁵⁾ det udtryk, at jeg var en af hans elever. Han protesterede og skrev, at han aldrig havde haft elever, men »mange disciple, mere eller mindre dygtige, men til de meget dygtige regner jeg Dem«. Hvad forskel der er mellem en elev og en discipel, ved jeg ikke, men jeg skal ærligt indrømme, at den dygtighedsattest, Siesbye dér gav mig, glædede mig meget, da han var en så fremragende lati-

Parmo Carl Tang Petersen

nist. Ninne trakterede de rare mennesker med æbler fra Vosborg, og vi omgikkes særlig de første år de rare mennesker en del.

På banegården i Ribe blev vi modtaget af stiftsprovsten og Laurids,⁶⁾ som fulgte os til Skibbroen, hvor vor formynder havde lejet lejlighed til os på hotel »Sæl-hunden«. Her fik vi en venlig modtagelse af hotelværten, som tillige var husvært og drev en blandet næringsvej, idet han både var restauratør, vognmand og landbruger. Han hed Søren Nielsen, men kaldtes altid Søren Bager, fordi hans far havde været bager. Hans kone havde været gift før med en toldassistent Erecius og havde med ham en datter, Vilhelmine Erecius, for hvem Søren Bager var en meget øm stiftfader. »Ville«, som hun kaldtes, var hans et og alt. Både mor og datter var til stede, skønt det var sent på aftenen. Vi fik dejlig varm aftensmad, og vi sagde tak for mad til fru, som vi var vant til, og Ville havde som påskud for, at hun var oppe endnu, at hun ikke var færdig med at læse geografi, men Søren Bager gennemskuede hende og

sagde, at hun var nysgerrig efter at se de nye drenge. Det var en rummelig lejlighed bestående af 6 værelser, altså dobbelt så mange, som vi var vant til fra Struer, som vendte ud til Skibbroen, Smalleslippen, Fiskegade og gården. Næste morgen da jeg vågnede, listede jeg mig fra soveværelset, der lå bag entreen og vendte ud til Smalleslippen, ud i køkkenet, der vendte ud til Fiskergade og Smalleslippen, og kiggede ud. Jeg var dygtig benovet ved tanken om, at jeg nu befandt mig i en rigtig by, sådan en som Holstebro, som jeg kendte fra besøgene hos Gammas⁷⁾ mor, når jeg stod i porten ud til hovedgaden, Nørregade, og så på den livlige trafik. Det billede, der mødte mig den morgen i Ribe, var egentlig ikke afskrækkende. På den anden side af Fiskergade lå en vognport på hjørnet af Fiskergade og Smalleslippen med et høstænge over, i Smalleslippen stod en stige, på stigen stod en karl, som snakkede med en lille dreng, der knaldede med en pisk. At en rigtig by kunne se så landlig ud, beroligede mig meget. Når jeg ser på Roeds gamle billede af Nørreport i Ribe med hunden, koen, rytteren og pigen med spandene, tænker jeg ofte på, hvad jeg så den morgen i Ribe fra køkkenvinduet. Da jeg havde fået tøjet på, løb jeg op til domkirken og gik en rundtur om denne bygning, hvis kolossale størrelse overvældede mig. Det var en mørk, skyet oktobermorgen.

Samme dag hentede stiftsprovsten mig, og vi fulgtes med ham om på kathedralskolen. På hjørnet af Sønderportsgade og Puggårdsgade gjorde han os opmærksom på de to gamle hjørnehuse, mellem hvilke vi skulle finde vor skolevej. På rektors kontor på 1. sal ved trappen traf vi rektor Fritsche, som modtog os venligt. Da jeg fortalte ham, at jeg havde læst engelsk i to år, sagde han: Det må du putte i lommen. Derimod dumpede jeg i tysk lige ind i Odysseus og Kyklopen og har aldrig

læst en tysk begynderbog. Da rektor fulgte os ud gennem skolegården, sagde stiftsprovsten til ham: Det er en dejlig gård, De her har fået. Koch havde som adjunkt ved skolen 1852–65 været med til i 1855 at flytte fra den gamle skolebygning lige over for kirken om i den nye og havde altså set gården uden træer. Næste dag var vi til optagelsesprøve, hvis nærmeste forløb jeg kun svagt erindrer. I dansk blev vi prøvet af adjunkt Dybdal, som havde religion med første klasse. Han spurgte, om vi selv kunne sætte kommaer i diktaten, hvad Evald bejaede, medens jeg ikke fik bemærket, at jeg var ganske blank i den henseende. En af eleverne hviskede kommaerne til mig, så det gik meget godt. 31 år efter var jeg beskikket censor i historie hos Dybdal. Rektor Nielsen gjorde mig opmærksom på, at der vistes mig en stor ære af Dybdal, idet han, da det var mig, deltog i frokosten, hvad han ellers aldrig gjorde. Dybdal fortalte mig da, at han kunne huske, at jeg på hans spørgsmål om, hvor vi var fra, havde svaret: »at vi har boet på en gård oppe ved Limfjorden, men nu bor vi ovre på Skibbroen«. Den morsomme, let karikerende betoning, han gav ordene, viste, at han tydeligt erindrede dette optrin. Han er vist den ejendommeligste lærer, jeg har kendt.

Jeg var meget imponeret af Ribe katedralskole. Den ligger i den ærværdige Puggårdsgade, hvor den gamle bispegård – Brorsons bispegård – og den stilfulde stiftamtmandsbolig, hvor Niels Finsen har haft sit hjem, ligger. Skolegården vender ud til gaden, skilt fra denne ved et lille haveanlæg, bag hvilket en mægtig kastanie bredte sig fra den ene side til den anden. Bag kastanien fulgte to rækker lindetræer og bag dem skolebygningen, en toetages bygning med indgangsdør på midten, over hvilken der står: *Litteris et artibus*. To enetages sidefløje, den ene fortsat med rektorboligen, den anden

med baggård og pedelbolig, omsluttede gården på langs. Rektorboligen er den ældste del af den og havde i århundreder været benyttet som sådan. Selve skolebygningen var fra 1855 og altså ikke mere end 30 år gammel. Den sidefløj, der lå ved siden af rektorboligen, var syngesal og festsal, den anden sidefløj gymnastikfløj. I hovedbygningens stueetage var der 6 klasseværelser med vinduer ud til rektors have, lige over for syngesalen lå forberedelsesklasserne, som undervistes sammen i nogle fag, der var 7 elever i anden, 15 i første forberedelsesklasse, så fulgte 1.-5. klasse. På første sal var over forberedelsesklasserne biblioteket, så fulgte lærerværelset, fysisk kabinet, naturhistorisk museum, 6. klasse og rektors værelse. En gang langs klasseværelserne med vinduer ud mod gården fandtes i begge etager, og uden for rektors kontor var trappen. I én henseende var skolen gammeldags. I Struer realskole havde vi små borde med plads til to ved hvert bord, men i Ribe brugte man endnu lange borde med plads til 6 ved hvert. Kun i forberedelsesklasserne stod der nærmest ved væggen i midten et tomandsbord, hvor de to elever, der sad øverst i anden underklasse havde deres plads. Resten af 2. under sad ved det bageste 6-mandsbord, og første klasse sad ved de to andre lange borde. Nærmest vinduet ved det første bord fik jeg min plads og begyndte altså som hele skolens fuks. I den første tysktid sagde min sidekammerat, at jeg skulle hviske til ham, når han blev spurgt i tysk grammatik. Det var den bestemte artikel, vi havde for, og den kunne jeg. Men jeg sufflerede for højt. »Hvem er det, der hvisker?« spurgte gamle overlærer Kinch med sin tørre stemme. »Parmo Petersen«, lød det i kor fra kammeraterne, som på det skændigste svigtede den nye discipel. Jeg blev stillet hen til væggen, så min debut var ikke lovende. 14 dage efter at jeg var kommet ind i skolen,

fandt der overflytning sted, men da jeg kun havde siddet i klassen i en halv censurperiode, blev jeg ikke flyttet, men mit gennemsnit var det bedste. »Hvad, sidder du dér endnu?« sagde den venlige adjunkt Øllgård, som vi havde i religion og geografi, i den første time vi havde efter overflytningen. I dansk havde vi den fornævnte, fornøjelige adjunkt Dybdal, i regning den gemytlige Amorsen, i naturhistorie og skrivning Spang, i historie Fraas og i gymnastik næstkommanderende for grænsegendarmeriet, ritmester Fahrner. Medens de andre fag ikke voldte mig vanskeligheder, ja, jeg skrev ikke smukt, men var sluppet for tegning, som i Struer var min rædsel, så var gymnastikken mig meget imod – så meget, at jeg om søndagen med bekymring tænkte på, at jeg om mandagen skulle have gymnastik. Ritmesterens valgsprog: Tavshed hersker, eller ritmesteren tærsker, behandlede os på en meget brutal måde. Hans stok – blyanten, som han kaldte den – var altid parat, og kun de, der var så stærke, at de kunne gå skråstangen igennem med bøjede arme, og så behændige, at de kunne slå hovedspring, var raske drenge, de andre var dovendyrene, som når de ikke kunne længere i bøjede arme, måtte fortsætte i strakte arme, medens ritmesteren gav dem af stokken, idet han sang: Den værste skab, skab af al slags skab er dovenskab. Først da vi fik en human gymnastiklærer i den godmodige sergent Simonsen, blev gymnastikken ikke mit yndlingsfag, men et fag, som jeg ikke havde noget imod. Ritmesteren var temmelig forfalden og mødte ikke sjældent på skolen i påvirket tilstand. Var kæferen meget høj sad han og byggede huse af brændestykkerne i brændekassen, eller udmalede for sin hund, Spids, hvilken pragtfuld begravelse, den skulle få med alle ordentlige hunde i byen som gæster, »men prokurator Bøggilds infame køter vil vi sgu ikke have med,

vel lille Spids«, og flot traktement til alle de pæne hunde, som både skulle have lammesteg og flæskesteg, »det værste er, du ikke selv får noget af det, lille Spids«. Om ritmesterens husliv fortaltes der sælsomme historier. Ritmesterinden var en høj, ganske flot skikkelse, som sagdes at have haft meget intime forbindelser med kronprinsen (Frederik d. VIII), og hun kørte gemalen i meget stramme tøjler og udtalte sig meget åbenhjertigt til og om ham. Da han engang under en visit sad og rodede i sin hukommelse efter, hvor det var, han havde skudt et ræveskind, som lå på gulvet, afbrød hun ham med den kategoriske erklæring: Sludder lille Fahrner, vi har jo fået det forærende. På en spadseretur, hvor fruén gav ham en ordentlig overhaling, afbrød han hende med: Så hold dog op. Der sidder jo en mund på dig, som om du var en fiskekælling. – Hun replicerede: Ja, jeg går i hvert fald med en torsk under armen. Da pedel Nielsen, den yngre, hvis far beklædte embedet i min skoletid, traf ritmesteren efter at han var gået af, udspandt der sig følgende samtale mellem dem: R.: Hvordan har Deres far det? – N.: Han er død. R.: Gud døde mig, det var da sørgeligt – og Deres mor? N.: Hun er også død. – R.: Gud døde mig, er hun også død? N.: Hvordan har oberstløjtnantinden det? – R.: Åh, det forbandede fruentimmer. Da skolen i sin tid fik nogle afstøbninger fra Parthenon, var ritmesteren en interesseret tilskuer ved udpakningen og gjorde sig næsten til leder af foretagendet. Da den første afstøbning var udpakket, udbød han forfærdet: Det er gud-døde mig gamle stykker. At der jo mangler et og andet ved de gamle kunstværker, var han ikke klar over. Da der blev indrettet embedsbolig til ritmesteren ude ved selve grænsen, og han i den anledning måtte flytte fra Ribe, spurgte Simonsen ham en dag, vi havde gymnastik, om han ikke troede, han ville komme til at savne

byen. Han svarede: Tror De ikke, lille Simonsen, at jeg heller fra mine vinduer vil se ud i Guds frie natur end over på væver Bruuns lokummer. Eleverne fra landet hånedes han altid for deres landlige vaner: Disse landlige skønheder – *beautes champetre*. Da L. J. Koch var kommet i skole, kastede ritmesteren en tid sin kærlighed på ham og gik med ham ved hånden og forklarede »lille Laurids, at øl, vin og brændevin var Guds gaver, som man ikke måtte kaste vrage på«. – I 4. klasse havde jeg et langt sygeleje, da jeg atter viste mig på skolen, modtog ritmesteren mig med de ord: »Nå, er du dér, lille Parmo? Jeg havde sgu allerede bestilt krans til dig«. Hos apoteker Låge⁸) var jeg sammen med en farmaceut, som havde gået i Ribe skole, han var en brodersøn af overlærer Kinch. Han traf engang i Helsingør Fahrner og spurgte, om oberstløjtnanten kunne huske ham. Han svarede: Men det er jo Gud forbarme mig Nicolaj, hvordan har du det, min dreng? Engang var ritmesteren i godt lag ude på hotel Riberhus og skildrede gymnastikundervisningen på officersskolen i gamle dage. Han fortalte, at de kunne springe over hesten, når der var 4 sadelpuder på den i fuldt kyrads. Værten, Jens Møller, bemærkede tørt: Det var da godt, De havde kyrads på, ellers var De vel aldrig kommet ned på jorden igen. R.: Åh, lille Møller, må vi være fri for Deres værtshusholdervittigheder. Faderen var skrædder i København, men det ville ritmesteren ikke være ved. Da ritmesteren engang kritiserede Dybdals bukser og sagde, at de var for korte, replicerede denne: Det er en udpræget interesse, ritmesteren har for påklædningsgenstande – man skulle næsten tro, Deres far var skrædder.

Skønt elevantallet i Ribe skole næppe var stort større end i Struer realskole, var lærerantallet dobbelt så stort, og dette imponerede mig meget. Der var foruden

rektor to overlærere og 6 adjunkter, to gymnastiklærere og en sanglærer. Det var jo også en stor lærerstab til knap 100 drenge. Skolens ældste lærer var gamle overlærer Riis, som siden 1846 havde været overlærer ved skolen. Som sådan fik han embedsbolig på skolen, som dengang lå lige over for domkirken. På den gamle skole, som nu ejes af sparekassen og benyttes som fribolig, sidder der en marmorplade, som fortæller, at filantropen Jakob Riis er født dér, han var nemlig søn af overlæreren. Denne var klassisk filolog, søn af en brændevinsbrænder i Helsingør og discipel af den fra H. C. Andersens historie så omtalte berømte eller rettere berygtede rektor Meisling. Han var også frygtet for sin skarpe tunge og hårde og kyniske behandling af eleverne. Hans hovedfag var egentlig græsk, men på sine gamle dage havde han lagt sig efter engelsk, som han underviste i i 5. og 6. klasse. Jeg har kun haft ham som vikar i latin i fjerde klasse og husker, at han fortalte en historie om tre tørstige studenter, som på en fodtur bad om noget at drikke i en præstegård. Præsten spurgte dem om de kunne bøje bibo, jeg drikker, de to bøjede det forkert og fik ingenting, men den tredje, som både vidste at det hed bibi i perfektum, og at det ingen supinumform havde, fik sin tørst slukket. Som emeritus mødte han omme på skolen sammen med sin berømte søn, den dag, vi var oppe til studentereksamen i engelsk, og jeg havde dem som tilhørere, da jeg bekom mit ug÷ i dette fag. Riis gik af i 1887, og det var hans efterfølger, cand. phil. Herman Larsen, der kom til at undervise i det ædle romersprog.

En anden gammel filologisk kandidat, som også havde gjort tjeneste ved skolen i mange år, var overlærer Kinch, som i 1848 kom til skolen og virkede dér til 1888. Ham havde vi som sagt i tysk i underklasserne, men hans hovedfag var latin, og så havde han oldnor-

disk med 5. og 6. klasse. Da en elev udtalte kyklopen polyfems navn som om det var sammensat af talordet 5, sagde Kinch med sin knirkende stemme ganske langsomt: poliseks, polisyv, poliotte, polini, politi hva? Det var nu hans måde at være vittig på. Der fortælles, at han til sin søn Joachim, der havde taget fjerde classes hovedeksamen, sagde: »Her har du en femøre at more dig for sammen med dine venner«. Han var en mand af den gamle skole, gammeldags i sin klædedragt, gik med benklæder, som var til at knappe i siden, sådan som gamle bønder brugte. Han var ret aflægs, så og hørte dårligt. Han var en fremragende historiker, hvis »Ribe Byes Historie« sættes meget højt af videnskabsmændene. Professor Erslev kaldte denne bog og Bruuns »Københavns Historie« mønstergyldige byhistorier. Han havde siddet i byrådet. Han kunne være streng. Da en elev snød ved at se i en andens grammatik og undskyldte sig med, at det ikke var hans egen, men naboens bog, fik han selv mdl og naboen en anmærkning. Han kunne være tørt vittig. Da en elev højlydt bemærkede, at der lå et stykke kridt på gulvet, sagde han: »Bed det dig?«

Den tredje gamle lærer var adjunkt Peter Jensen Trøjgård. Han var fra Århus-egnen, hed egentlig Jensen, men havde antaget navnet Trøjgård. Hans jyske oprindelse fornægtede sig ikke, hans udtale af fransk var meget jysk. Som vikar i Randers var jeg hos rektor Gemzøe sammen med professor Paludan. Han omtalte Trøjgård som den sidste af de umulige teologer, der sad som fransklærer rundt om. Da vi gik fra selskabet, sagde den vittige Wahl, at han var lige ved at sige, at han også havde haft en umulig teolog til fransklærer, men heldigvis huskede, at det var Paludan. Trøjgård havde haft en kollega som fransklærer, der hed Jean Arnold Fischer og også var teolog, de var omtrent lige

umulige, og da der på grund af tilbagegangen i elevantallet skulle foretages en reduktion af lærerpersonalet, mente de begge, at det måtte blive den anden, det blev Fischer. Trøjgård var temmelig lad, »jeg kan ikke tvinge Dem«, var hans yndlingssentens, og det gjorde han så vist heller ikke. Af de 7 år, jeg fik undervisning i fransk, havde jeg ham i de tre første og de tre sidste, i det fjerde havde jeg Dybdal, og i det lærte jeg mere end i de 6 andre tilsammen, men så fik vi i det år Trøjgård til tysk, hvorved vi i det fag fik et hvileår i så udstrakt en grad, at vi i det følgende år måtte have Dybdal til at bringe os på ret køl i tysk. Trøjgård ville gerne fortælle om sine rejseoplevelser, han havde længe været pebersvend og rejste i disse år meget i udlandet i ferierne. Han morede sig over modsætningen mellem franskmændenes hurtige og tyskernes langsomme udtale af ordene. Når franskmændene talte om Fontainebleau, lød det, som om ordet kun havde to stavelser, det tyske ord landsknecht lød meget godt på italiensk, idet det her blev til lanzikenechti. Der stod i den franske læsebog en skildring af nogle gudsforgående banditter, der førte et meget voldsomt sprog, hvori de blandt andet sagde: »Fanden, hellige fanden« – når vi kom til det, lo han, så det klukkede i ham. Der var den skik på skolen, at ordensduksen skulle bringe de afleverede stilebøger hjem til lærerens privatbolig, noget som de andre lærere dog ikke forlangte i de højere klasser, men den dovne Trøjgård ville altid have dem bragt. Da vi gik i femte klasse, ville ordensduksen ikke gå med dem, men forlangte, at jeg, som den der boede nærmest ved Trøjgård, skulle gøre det. Det ville jeg ikke, da jeg ikke ville være ordensduksens dreng, og derfor måtte Trøjgård selv tage dem med. Han blev rasende og hævned sig ved, da vi næste gang skulle have cencurer, at give os alle sammen: tilfreds, i stedet

for det: Veltilfreds, vi ellers altid fik. Det var en sønderjyde, der var blevet flyttet fra den tyske skole i Haderslev – han hed Michaelsen – der voldte alt det postyr som ordensduks. Han havde ikke læst fransk før, og Trøjgård drillede ham med, at det var »die sittliche germanen«, som ikke ville lade ungdommen læse den farlige franske litteratur, men nu var han kommet til »die windigen dänen«. Trøjgård var meget national og hånede de tyske »sabelraslere«. Han fortalte, at han var kommet galt af sted i Schweiz, idet han på tysk spurgte en fransktalende mand, om den bygning de stod lige overfor ikke var forbundsdagen, men fik det hånlige svar: »Je ne vous comprend pas«. Da jeg engang i oversættelse fra fransk oversatte: Kardinalen betragtede sit ur, sagde Trøjgård: Nej, Petersen, en konfirmand betragter sit ur, andre ser på det. Han var en meget belæst mand, gav sig af med arabisk og oversatte arabiske sange, som vi fandt lidt ufrivillig komiske, når vi læste dem i skoleprogrammerne.

Spang, som vi havde i naturhistorie, matematik og skrivning, var en meget godmodig og velmenende mand med et særdeles smukt, næsten ædelt, klassisk skønt hoved, som førte tanken hen på gudernes yndling Sofokles, men det sad desværre på en alt andet end skøn krop, han var meget mavesvær. Han var uenergisk, ville gerne sidde mageligt, og en dag, da han sad på katederstolen og lænede sit hoved mod nogle kort, der hang bag ved ved ham og ved idelige forandringer af stillingen søgte at gøre den mageligere, endte det med, at han fik kortene skubbet af sømmene, så de fossede ned over hans hoved, hvilket så meget pudsigt ud. Skønt han havde et så taknemmeligt fag som zoologi, og skolen havde en udmærket samling, gjorde han meget lidt ud af det. Han havde ikke megen faglig uddannelse, var cand. phil., havde været huslærer, skole-

bestyrer, fabriksbestyrer og navigationsskolelærer, inden han kom til Ribe skole og fik som følge heraf ikke sine matematiske studier afsluttet. Man fortalte, at han havde været matros (navigationsslærer) og som sådan havde tilegnet sig den færdighed i at spytte, som han var i besiddelse af. Som den autodidakt han var, ville han gerne over for de små klasser optræde belærende, men var ikke altid lige heldig. Da en lille dreng spurgte ham om, hvad »memento mori« betød, svarede han: Husk at dø, hvilket jo var mere ordret end korrekt. Han botaniserede aldrig med os og gad ikke benytte samlingen ret meget, kun når den afsluttende eksamen nærmede sig, fik han travlt med at lære os hvilke dyr det var, vi havde i den, men så hittede de uforskammede unger på, hver gang han viste et dyr frem at svare »aborre«, og denne i og for sig tarvelige spøg gjorde en ret komisk virkning. Han mentes at stå under den anden matematiklærer, Amorsen, i dygtighed og blev behandlet lidt overlegent af denne. Han havde religiøse interesser, var Irwingianer og gik meget i kirke hos stiftsprovsten. Han sad i små kår, og hans kone ansås for ret pyntesyg.

Fraas var klassisk filolog, havde laud til denne svære eksamen, var kundskabsrig, yderst samvittighedsfuld, stilfærdig af væsen, stillede meget store krav til eleverne både med hensyn til flid og disciplin. Skønt han var en lillebitte mand med en meget spæd stemme, holdt han glimrende disciplin, ja der var så stille i hans timer, at musene kom frem af deres huller og løb rundt på gulvet. Om denne stilhed egentlig var af det gode, ved jeg ikke. Når vi havde ekstemporallatin hos ham, og man havde været oppe, sov man med den bedste samvittighed af verden. Da jeg tog min afsked fra skolen i Kolding, fik jeg af 2. g nysproglig, som jeg i to år havde undervist i tre fag, 8 timer om ugen, en mindegave be-

stående af en bog, og med den fulgte et kort, hvorpå der stod: Modtag herved en hjertelig tak for de to år, vi har arbejdet sammen. Dette udtryk, arbejdet sammen, glædede mig meget, thi jeg syntes virkelig, der havde været et fornøjeligt samarbejde mellem klassen og mig. I min skoletid var afstanden mellem lærer og elev alt for stor til, at der kom et samarbejde i gang. Jeg synes, det må have været kedeligt for lærerne at undervise, og det var trykkende for eleverne at blive undervist. Fraas var skolens bibliotekar og tilbød mig som sådan sit eget eksemplar af Ossians digte til låns, da skolens var udlånt. Det forekom mig at være en næsten ufattelig stor elskværdighed. Da jeg blev forlovet med hans kones broderdatter,⁹⁾ skrev han til svigermøder: Bravere discipel end Parmo har jeg aldrig haft, hans indstilling over for mig var altså meget venlig, men alligevel, hvor var lærere og elever hinanden fjerne. Rektor, som jeg senere skal omtale, havde en lidt friere facon. Da han engang hørte nogle elever i meget drastiske vendinger omtale en kammerats overdrevne bestræbelser for at behage ham, sagde han med et smil på læben: Gå længere bort, at kongen ikke skal høre, hvad I siger. Det kunne Fraas aldrig have fundet på. Jeg har det indtryk, at de unge i familien undervurderede Fraas, fandt ham mere sær end betydelig, mig forekom han at være en ret betydelig mand.

Dybdal var lynende grim med sit ræverøde hår og skæg, men kunne være umådelig fornøjelig. Mens der over Fraas var en lille smule generthed, så var Dybdal velsignet ugenert. Hans ordforråd, når han skulle skælde ud, og som den koleriker, han var, kom han ofte i den situation, var udtømmeligt. »Din rædsomme ålekanin« kunne han brøle til synderen, og når han sad og oprullede dovne realisters fremtidsperspektiver, var han absolut ikke kedelig: Du dumper til eksamen, dit

ålehoved, tænk hvilken skam det bliver for dig, når man siger om dine børn: »Dér går en søn af ham, der »damp« i Ribe«. Når der havde fundet overflytning sted i klassen, satte han sig til at filosofere over resultatet: »Jeg kan ikke begribe, at Bendix Hansen er blevet fuks, jeg synes ikke, der er noget fukseagtigt over ham, nej havde det været Tange, det kunne jeg have forstået, hvad skal der egentlig blive af dig Tange, skal du til Amerika«. Tange dumpede vist nok og rejste til Amerika. Dybdal var en vældig dygtig lærer. Han hørte ikke til dem, der for rundt i klassen, men sad næsten hele tiden på katederet, og man kunne få den forestilling, at han sad og halvsov, men han var spillevende. Jeg ser ham for mig pludselig fare ned fra stolen og lange en stor realist, som havde brugt et upassende ord, en mægtig lussing. Hverken han eller eleven sagde et ord, det behøvedes ikke. Dybdal læste meget, men meddelte os ikke så forfærdelig meget udover, hvad der stod i bogen, men det, han meddelte os skulle skrives ned. En præstefrue, som havde haft ham i dansk litteraturhistorie, har fortalt mig, at han, da de havde om Blicher, sagde: »Skriv op: Hans kone var et asen«. I historie havde jeg ham som lærer i mellemklasserne. Han rådede bod på V. A. Blochs magerhed med hensyn til kulturhistorie ved at diktere os navnene på renessancetidens mænd: Dante, Petrarca, Boccaccio. Han var præstesøn, selv cand. teol., men tog tillægseksamen i tysk og engelsk i 1893. Da Øllgaard efter rektor Fritsches død blev rektor, og en af Dybdals beundrere spurgte ham, om han ikke følte sig forbigået og ønskede at blive rektor, svarede Dybdal: »At blive rektor nænnede jeg ikke at ønske min værste fjende«. Dette svar karakteriserer ham i allerhøjeste grad. En broder til ham – sorte Dybdal i modsætning til røde Dybdal – var i et par år lærer ved skolen, men tog så

til København, blev cand. mag. og senere lektor i Horsens.

Øllgaard var også teolog, havde ligesom Dybdal også virket i Hjørring, før han kom til Ribe, var noget ældre end Dybdal og kom allerede 1876 til Ribe. Han hørte til en gammel jysk præsteslægt, hans farfar var biskop N. E. Øllgaard i Viborg, og ham var han opkaldt efter: Nicolaj Esmark. Han var en dygtig, human inspektør, en elskværdig, fint dannet lærer, men ikke i besiddelse af særlig vidtgående kundskaber i historie. Han læste vist ikke ret meget, men var fra 1889 til sin død et virksomt byrådsmedlem, interesserede sig for plantning og var lystfisker. Af ydre var han middelhøj, mager, havde mørkt overskæg og var skaldet. Han blev sent gift, fordi hans kæreste, som han stiftede bekendtskab med i Hjørring, ikke kunne undværes i hjemmet, hvor hun skulle være en søster i moders sted. Han havde i mange år dansk i 5. og 6. klasse, interesserede sig for litteraturhistorie, og da dette fag blev gjort til eksamensfag, udarbejdede han et »omrids« i dansk litteraturhistorie, som »ikke gjorde fordring på at anlægge nye synspunkter, men søgte sin anbefaling i kortfattet-hed«. Hans historieundervisning var ikke inciterende, han benyttede bestemte vendinger. Frederik Vilhelm d. IV af Preussen omtaltes altid som »romantikeren på tronen, Steffens velynder«, men vi fik en praktisk, klar oversigt over stoffet. Hans religionsundervisning var tør og kedsommelig. Jeg husker en meget karakteristisk scene. En af realisterne var oppe, havde afleveret et par skriftsteder, vi havde for i katekismus, med stor tungfærdighed og stod nu – man stod op, når man var oppe – og sov fredeligt, døv for alt andet end kommandoordet »salme«. Øllgaard går op og ned ad gulvet og forklarer det sidste skriftsted og kommer så uheldigvis til at sige: det er, som der står i salmen »Aldrig

er jeg uden våde, aldrig dog foruden nåde osv.«, bruser det frem fra den nidkære elev. Lærer og elev var lige forbavtede, den første over afbrydelsen, den sidste over, at hans fortræffelige præstation ikke blev påskønnet. Det var ikke netop den salme, Øllgaard tænkte på.

Amorsen var sønderjyde, søn af en bankdirektør i Haderslev. Han var den yngste af lærerne, men heller ikke mere end 23 år, da han i 1881 kom til skolen. Jeg havde ham i regning i underklasserne og i fysik i V og VI klasse. Evald¹⁰⁾ havde ham i regning og matematik i de fem år, han gik i skolen og i fysik i de sidste 2 år, i dette fag var han enerådende i skolen. Han var en meget fornøjelig og yderst populær lærer, som kom til at virke ved skolen i 47 år. Så vidt jeg ved, lever han endnu, men går i barndom. Da jeg kom til min gamle skole som beskikket censor og trådte ind i gangen, lød der et hjerteligt: «Goddag, Parmo». Det glemmer jeg ham aldrig, det var så hyggeligt at blive kaldt ved fornavn på sin gamle skole.

I stedet for Kinch, som døde i 1888, kom der en ganske ung cand. mag. F. V. Bech. Han var en særdeles dygtig, men meget krævende lærer. Hans hovedfag var latin, men han underviste også i græsk og dansk. Lassen, der havde efterfulgt Riis, havde vi i latin i de to nederste latinklasser, men da han var en meget unøjagtig og lad lærer, blev han sat fra bestillingen, og i III klasse fik vi Bech både i latin og græsk, 12 timer om ugen. Det var en drøj omgang, men vi fik da noget læst. I latin beholdt vi Bech til IV klasses hovedeksamen, men i græsk fik vi i fjerde klasse Lassen, og i engelsk i V og VI klasse fik vi også Lassen, og han var lige umulig i alle tre fag, selv om han var halvbroder til den meget fremragende jurist, professor Julius Lassen, der både som dyrker af romerretten og som regens-

provst var noget meget betydeligt. Adjunkt Lassen var såmænd elskværdig men kedelig. Bech talte yderst korrekt, næsten som en bog: Men dreng dog, hvor tør du vove at gøre dette? Nu har du jo efter skolekonstitutionerne kvalificeret dig til en anmærkning. Jeg yndede ham ikke. Han ville altid have min Cæsar – han gad ikke selv tage bog med – fordi jeg var den eneste, der havde en ny bog, og den holdt han altid sådan, at hans tommelfingre, som ikke var rene, grisede den til forneden. Men jeg må jo indrømme ham, at han, da jeg havde forsømt nogle latintimer i 4. klasse, gratis læste med mig i sit hjem. Han var ikke nogen fremragende pædagog, ganske utilnærmelig og ansås som ældre lærer nærmest for at være sindssyg. Jeg har truffet flere yngre elever af ham, som interesseret har spurgt mig om, hvordan han i grunden var som ung lærer. En af dem, rektor Strehle i Horsens, som var censor hos mig i historie i 1940, sagde, da jeg roste Ribe skole: Nej, ved De hvad! Når man havde Bech i latin, Secher i græsk og fransk, Julius Nielsen i tysk og som rektor, så var der ikke megen glæde ved livet. En anden, der som student af den klassiske retning havde haft Bech i latin, omtalte ham som en stor dygtighed, men ganske umulig, så det grænsede til sindssyge, i sine krav til eleverne. I sang havde vi cand. theol. Knudsen, søn af den bekendte sønderjyske storproprietær Knudsen på Trøjborg, fætter til Jakob Knudsen. Han var en dygtig og fornøjelig sanglærer, kavaller og verdensmand.

Endelig var der rektor Fritsche, som vi som lærer først lærte at kende i de to sidste år, hvor vi havde ham en time om dagen i græsk og to timer om ugen i oldnordisk. Han var en livlig, ret kolerisk, men meget tiltalende pædagog. Det er så betegnende, at han var Dybdals svigerfader. De to må have passet udmærket til hinanden. Som rektor virkede han meget vulkansk.

Havde man fået en anmærkning, måtte man: »Gå den sørgelige pilgrimsvandring« sammen med duksen op til rektor, og så var det rigtignok spændende, hvad rektor havde nærmest ved hånden, når afstraffelsen skulle foregå. For øvrigt slog han en pragtfuld lussing. Han hørte til de mennesker, som vandt ved nærmere bekendtskab, og når man vænnede sig til ham, endte man med at finde oldingauter, dvs. den gamle fader (Odin) helt hyggelig. Han havde visse sproglige ejendommeligheder. De øverste stykker af offerdyrene, som de gamle grækere brændte til gudernes ære, benævnedes han overstykkerne, og jeg kan høre ham sige: De stægte (stegte) overstykkerne og fortærede selv de indre dele – stegt overstykke forekom mig at være en mærkelig tør ret, idet jeg altid kom til at tænke på damernes overtøj.

Han sagde aldrig: Hvadbehager, heller ikke hva', men hvad med tydeligt udtalt d. Et år var der kommet en ny elev i III klasse, der hed Vad. Da rektor i begyndelsen af første time, hvor han aldrig selv underviste, gik sin sædvanlige runde gennem klasserne for at holde mandtal, spurgte Fraas rektor: »Rektor vil vel ikke være så venlig at sige mig, hvad den ny discipel i III klasse hedder?« Rektor: »Vad«. – Fraas, der opfattede det som hvad, gentager med høj røst: »Rektor vil vel ikke være så venlig at sige mig, hvad den nye elev i III klasse hedder?« Rektor med høj røst: »Vad«. Fraas ulykkelig: »Kan rektor da ikke forstå, hvad jeg spørger om? Hvad hedder den nye discipel i III klasse?« – Rektor, brølende: »Jo, han hedder Vad«. Han kom ret ofte sent til sine timer, især når hans lille dattersøn Poul Dybdal var ovre i skolens have, og vi havde set den ømme bedstefader med den lille ved hånden, vidste vi, at græsktimen ikke kom til at begynde på slaget 9. Til gengæld havde han ondt ved at blive fær-

dig ved timens slutning, og det hændte, at han engang underviste hele frikvarteret og et stykke ind i Fraas' time. Da han vel så fandt, at fadæsen var så stor, at den ikke kunne undskyldes, foretrak han at lade som ingenting og sagde: »Jeg tror sgu, jeg taber mine bukser«, da han passerede den nidkære overlærer uden for klassens dør. Rektor var sparsom med sin ros, og da han engang, da jeg dummede mig i græsk, ærgerligt sagde: »Det var et Parmo Petersen ganske uværdigt svar«, var jeg meget brødefuld, og tænkte aldeles ikke på, at hans svar jo dog røbede, at han ikke anså mig for hel idiot. Da jeg, over 25 år efter at jeg var blevet student, blev lærer i oldtidskundskab og atter skulle til at beskæftige mig med den græske oldtidslitteratur, var det mig en glæde at vende tilbage til det, jeg havde dyrket under hans kyndige ledelse. Da jeg blev student, købte jeg hans billede, og det er jeg glad ved at eje.

Et af de steder, der i vor fritid spillede den største rolle for os i de første ribeår, var tante Karens¹¹⁾ hjem i den gamle, hyggelige gård på Mellemdammen i Ribe. De to øer, som åens hovedløb ved at dele sig i tre arme danner, kaldtes Mellemdammen og Nederdammen, og byens ene hovedgade, Nørreportsgade, gik over dem fra Storegade til Saltgade, ad hvilken landevejen fra Kolding til Varde, som mødes et par km nord for byen, fører ind i Ribe. Allerede inden vi flyttede til Ribe, havde Laurids Koch stiftet bekendtskab med Karens broder Magnus, som var på alder med mig, og da vi skulle komme, bad han herr Claussen om tilladelse til at tage os med derned, hvad han beredvilligt fik. Clausen var af gammel ribeslægt, hans farfar var en af de mindre landbrugere, der var så mange af i Ribe, men hans far var skibsfører og boede i Altona, og hans mor var af en storbondeslægt i Ditmarsken. I Altona var

Claussen født, og dér boede han som dreng, men da han var blevet konfirmeret – han ejede endnu den høje hat, han havde haft på som konfirmand, og fortalte om den meget lange konfirmationshandling, hvor de havde mad med i kirken (et flækket surbrød i lommen) – kom han til Ribe og kom i tobaksspinderlære hos en onkel. Han talte med stærk tysk accent og fortalte meget livligt om de mange jøder, der var i Altona og deres løvsalsfester. Da han af helbredshensyn havde måttet opgive spinderiet, som han vist havde overtaget efter onklen, slog han sig på handel med tobak og vin. Ejendommen bestod af en treetages bygning med facade mod gaden, og en anden treetages bygning vinkelret på den første med facade mod gården. Så var der en gårdsplads og bag den en have, som gik ned til åen. I stueetagen til gaden var der en port, efter den et butiksvindue, indgangsdør til butikken og to butiksvinduer, hvor en tante, faster til Claussen, havde haft modeforretning, men hvor Claussens nu havde dagligstue, på første sal boede overlærer Riis med frue og datter. I stueetagen til gården havde Claussens resten af deres lejlighed, og så havde overlærer Riis' niece og plejedatter, frøken Reinsholm, en forberedelsesskole til underklasserne ved latinskolen i resten, på første sal havde fru Clausen to ugifte søstre, moster Stina og moster Birtha, lejlighed.

Familien Claussen bestod af forældrene – fru Clausen hed Sønne og var datter af en drejermester Frandsen, der boede i Storegade i et gammelt hus fra 1634 ved siden af Weiss' skænkestue, hvis indehaver var fætter til fru Claussen – og fire børn: Karen, Magnus, Margrethe og Frands. Margrethe døde som barn efter et langt sygeleje, Karen var på alder med Evald. I den øverste del af haven lå en gammel bygning fra kong Hans' tid. Gård og have afgav en herlig tumleplads for

os drenge. I haven var der dejlige frugttræer, udelukkende pæretræer, den gik, som sagt, ned til åen, og biskop Balslevs havde en robåd liggende her. Vi måtte ikke ro med den, og vist egentlig slet ikke komme til den, men når vi skulle have fat i kastanierne i et træ, som stod nede ved vandet, måtte vi jo ud i den, og engang da Evald var i færd med at plukke kastanier fra båden, var han så uheldig at falde i åen. Han kunne svømme og kom let i land, men så gjaldt det jo om hurtigst muligt at komme hjem, og der var han så uheldig at rende på herr Claussen i porten, og denne fattede mistanke til ham, fordi han havde så travlt med at komme af sted, tog ham i forhør, fik at vide, hvad der var sket og gav ham en ordentlig irettesættelse. En anden gang kom Evald også galt af sted med Claussen. Ved en skiveskydning med salonbøsse i doktor Vilands have var han så uheldig at komme til at skyde Magnus i armen. Han gik selv ned til Claussen og fortalte det, og om aftenen, da Magnus skulle i seng, fandtes projektilet i hans undertrøje. Det havde ramt et ben og var så sprunget tilbage fra dette.

Claussen var ivrig havemand, men havde meget ondt ved at få haven passet, fordi han skulle passe butikken, og denne skulle efter den tids lukkelov være åben næsten altid. Kun om søndagen fra 9 til 16 var den lukket, og selv i den tid handledes der ved bagdøren mellem 14 og 16. Derfor ville Claussen gerne tilbringe søndag formiddag i den kære have, og når hans kone foreholdt ham, at han ikke gik i kirke, svarede han: »Jeg må hellere gå i æ hav å tænk på Vorherre end sidde i æ kirk å tænk på mi hav«. – Musik spillede en stor rolle hos Claussens, både Karen og Frands spillede meget, og vi sang tit dernede. Frk. Reinsholm kom ikke sjældent ind til dem og fik sig en cigar, noget hun satte megen pris på. Hun røg lang Weichselsrør-

pibe, gik med kort hår og havde en temmelig dyb stemme. Som lærerinde var hun et pædagogisk geni, der tumlede sine drenge, så det var en lyst. Hun var en intim veninde med Ulrikka Koch,¹²⁾ som undertiden havde lidt ondt ved at døje hendes mandhaftighed, men hun var et fint, betydeligt menneske, som nød megen anseelse i Ribe. Hun blev senere asylmor, hvad hun også egnede sig fortrinligt til, og døde højt bedaget i klostret i Ribe, hvor mor og jeg besøgte hende i 1935. Mostrene kom hver dag i strøgtiden ned til Claussens for at sidde med deres håndarbejde ved vinduerne til gaden og iagttage de spadserende. Ellers holdt man hos Claussens mest til i spisestuen til gården. Jeg glemmer aldrig, da jeg i 1907 havde været på embeds-jagt i Esbjerg og på hjemvejen var et svip i Ribe en søndag aften og kom ind ad Claussens port og fandt det dækkede spisebord – alt var som for 20 år siden. Claussens var ikke hjemme, men bordet var dækket til pensionærene, thi da Claussens børn kom ud, havde forældrene skoledisciple boende, og disse havde et fortræffeligt hjem dér. Over porten til den gamle gård, hvor den bekendte ripensiske historiker Peter Terpager havde boet, stod der en indskrift med den fortræffelige leveregel: Er medgang inde, far i mag – er modgang inde, ej forsag.

Stiftsprovst Kochs boede i en ret anselig toetages ejendom i Nørreportsgade på Nederdammens vestlige side, hvor Koch, da der dengang ikke som nu var embeds-bolig, havde lyst til første sal, som hans forgænger Claudi også havde beboet. Det var en god, rummelig lejlighed med stor trefags dagligstue og spisestue af samme størrelse, på loftet havde Laurids sit værelse. Vi kom ikke så meget hos Kochs som hos Claussens, man følte sig ikke så fri, stiftsprovsten var så respekt-indgydende, hans frue kunne være meget mild og ven-

lig, men alligevel lidt reiré, datteren Ulrikka var venlig og ret livlig, datteren Sofie interesserede sig for os, da vi engang skulle spille komedie, nogle scener af Aprilsnarrene. Laurids havde fundet på, at han, fordi han var den højeste, skulle have en mandsrolle og være herr Zirlig, jeg skulle være madam Rahr, Magnus Trine og Evald frk. Trumfmejer. Det hele var imidlertid ved at strande på, at vi skam ikke ville gå i tøsetøj, når Laurids ikke også skulle det, men så lavede Sofie stykket om, så det blev herr Rahr, Henrik og herr Trumfmejer, der optrådte. Ninne, som optrådte som sufflør, beundrede mit minespil som Henriks yderst bekymrede far. Det var vist den første vinter, vi spillede disse scener.

Til lejligheden hørte en have, som lå bagved konfirmandstuen og gik ned til ydermølleåen, den var fyldt med blommetræer. Laurids var familiens yngste og meget yngre end de andre børn, og det prægede ham, han var meget gammelklog og talte i en ung alder fuldstændig voksent. Han var også meget docerende, men jeg havde meget ud af at omgås ham. Han interesserede sig for Oehlen schlägers værker, og han og jeg samlede på dem i Liebenbergs folkeudgave til 25 øre pr. nummer. Til min konfirmation forærede han mig: Den lille hyrdedreng og Landet fundet og forsvundet, Væringerne i Miklagård, Sct. Hans aftensspil og Vaulunders saga. Det er forresten den eneste udgave af Oehlen schläger, jeg har. Laurids var i det hele taget bogelsker, og denne passion har jeg fået fra ham, og den er gået videre til mine børn. Evald og Magnus havde ikke denne lyst. Evald var lige fra dreng stærkt landbrugsinteresseret, noget, som hans børn har taget i arv, og Magnus interesserede sig levende for naturen og dens vidundere og blev en meget dygtig konservator, som havde en meget stor og smuk samling af udstoppede

fugle. Han lærte mig at samle på naturhistoriske sager som konkylie, mineraler og deslige, og det morede mig meget, da Ebbe¹³) fik interesse for udstoppede fugle, og den dag i dag finder jeg, at hans udstoppede fugle hygger meget i min vinterstue. Evald var glad ved, at Søren Bager havde landbrug, og at han fra vor køkken-trappe ikke havde mange skridt til heste- og kostald. Et par kørepiske, som far havde haft, førte vi med os som flyttegods, de lå ude i entreen på knagerækken, og Evald holdt dem i orden med smæld og holdt meget af at smælde med dem. Jeg kan huske, at jeg en søndag formiddag gik en tur helt ud til Seem Skov, som lå ved Haderslevvejen en halv mil fra Ribe, i snevej og forefandt Evald i kostalden, da jeg vendte hjem efter denne bedrift. I reglen gik spadsereturen nu mod nord ad vejen til Varde og Kolding ud til plantagen, som spillede en stor rolle i Ribe. Den var anlagt ca. 1800 af stiftamtmand W.S.A. Moltke, for hvem der var rejst et mindesmærke af »det erkiendtlige Ribe« i udkanten af den. Landevejen gik midt igennem plantningen, som derved deltes i Venstre- og Højre-Plantagen, af hvilke den første var den smukkeste og den, man mest spadserede i, men den sidste havde den for sådan en plantage særdeles betydningsfulde pavillon, som i nogen grad tog fortjenesten fra den gamle beværtning Puggårdsminde, som lå nord for Højre-Plantagen. I de sidste skoleår, da vi havde meget at bestille om hverdagen, yndede jeg meget at benytte søndag formiddag til en ensom tur til plantagen – altid Venstre-Plantagen – og glædede mig over naturen. I drengeårene morede vi os med at springe over – undertiden blev det i – en bæk, der løb gennem Venstre-Plantagen, og når jeg synger i Aakjærs: Jylland: Hvad var vel i verden det vildsomme liv – med al det fortærende tant – om ikke en plet med en dal og lidt siv – vort hjerte i skælvinger

bandt! – Om ikke vi drog fra det yderste hav – for bøjet og rynket at stå – og høre de kluk – de mindernes suk – fra bækken vi kyssed som små – så tænker jeg på bækken i plantagen i Ribe.

Da Simonsen blev gymnastiklærer, overtog han i virkeligheden al gymnastikken, skønt det hed sig, at Fahrner ledede undervisningen i dette fag. Simonsen fik også indført fodboldspillet, og en del af gymnastiktimerne i skolen anvendtes til fodbold og cricket. Cricket var kendt i Ribe, da vi flyttede dertil, men blev kun spillet ude i Højre-Plantagen. Da der så blev skaffet en spilleplads lige ved byen vest for banegården, blev spillet også inden for skoletiden mere udbredt, og i nogle år, da jeg gik i mellemklasserne, var jeg en ret interesseret cricketspiller, men ikke særlig fremragende, og tilbragte i godt vejr gerne et par timer på boldbanen hver eftermiddag i forårs- og efterårstiden, og jeg tror, det var en meget fornuftig rekreation, men når jeg hen ad 5 gik hjem og fandt min klassekammerat August Hübschmann siddende på bænken uden for Ydermøllen og bemærkede, at nu var han færdig med at læse til næste dag, så syntes jeg alligevel, at han kunne sagtens. En fodbold hørte jeg første gang omtale, da en københavnsk skolediscipel, Ditlev Schreiber, var på besøg hos sin onkel, overlærer Riis, og Magnus og jeg blev inviteret op til Riis' i den anledning. Han fortalte mig, at den var så stor som et barnehoved, og jeg, der tænkte mig den massiv som en cricketbold, var meget imponeret. Første gang jeg så en fodbold var da Simonsen en dag lod disciplene spille med én ude i skolegården, hvor den vakte vild jubel, og jeg synes også, at fodbold er meget morsommere end cricket, men også meget voldsommere, og hvad Xenofon i Anabasis siger om »palmekast« hovedpinevirkende – kefalalgæs. Ja, tænk, sådan lod Lassen virkelig oversætte i græsk i

4. klasse: Palmekast er meget hovedpinevirkende, i stedet for: Palmekast giver stærk hovedpine.

I de otte år jeg gik i skole, skete der, som rimeligt er, stor forandring i min classesammensætning således, at af de 15 disciple, vi var i 1. underklasse, var jeg den eneste, der var tilbage, da jeg blev student. I 2. underklasse kom Hübschmann¹⁴⁾ til, i 1. klasse Brammer,¹⁵⁾ i 3. klasse en oversidder – Blinkenberg – og to nye, H. N. Hansen (Højgård)¹⁶⁾ og Nørgård, i 4. klasse en ny – Michaelsen – i 5. klasse en oversidder – David-
sen¹⁷⁾ – og en ny A.M. Pedersen (Skettrup). Men en del af realisterne fulgte med til 4. klasse, hvor de tog præliminæreksamen. Jeg kan huske, at jeg i begyndelsen af 5. klasse underholdt en af realisterne med, hvor utrolig meget græsk vi skulle læse i 5. og 6. klasse, og da jeg nok tror, jeg sagde de 35000 vers i stedet for 3500 vers, er han sikkert blevet rystet. Meget at bestille havde vi nu i de to sidste år. Særlig arbejdet med latin og græsk lagde beslag på megen tid. I disse fag forberedte jeg mig sammen med Brammer. Hver dag gik jeg, når jeg kl. 2 havde spist til middag, fra Grønne-
gade, hvortil vi 1889 flyttede, og hvor vi fik en mindre lejlighed til den rørende husleje – 160 kr. om året, om i Grydergade til Max, og så læste vi støt til 6½ på disse to fag, men det var jo også hovedfagene. Om tirsdagen havde vi dog foruden dem lektier i historie, fransk, oldnordisk og engelsk. Når man så havde været så let-sindig om lørdagen ikke at få sin danske stil skrevet ind til om mandagen, og altså yderligere havde dette arbejde mandag aften, var man vel rejst. Da jeg i 1944 vekslede brev med Max Brammer og mindede ham om vore skoledage, havde jeg den glæde, at han skrev, at han aldrig havde fortrudt, at vi tog vort samarbejde så alvorligt, som vi gjorde; det var mig kært at høre en mand, der ikke var filolog, ytre sig således. I skøjtetiden

kunne det dog være lidt vemodigt at se folk gå til og fra isen, særlig når det var Helga Vilandt¹⁸⁾ eller et andet sværmeri, der var i farvandet. Selv om de sidste to skoleår krævede meget hjemmearbejde og navnlig den første halvdel af det første og den sidste halvdel af det sidste ikke tillod mig at tænke på ret meget andet end skolen, og hvad dens var, så havde en sådan tilværelse også sin charme, og jeg nød i disse år at være sluppet for matematik, som havde generet mig en del i mellemklasserne, og syntes at det var rige år, jeg havde. Det var i disse år, jeg bestemte, at jeg ikke ville være præst, men lærer. Medens jeg i mellemklasserne havde benyttet discipelbiblioteket meget, og gennem en kammerat, hvis far var medlem af »Klubben«, fik bøger fra »Klubben«s bibliotek, som discipelbiblioteket ikke havde, var det mig næsten umuligt at få noget læst ud over lektierne i de to sidste år. I sommeren 1892 var de svenske studentsangere her og koncerterede i domkirken, men jeg gav mig ikke tid til at høre dem og repeterede i stedet for uregelmæssige græske verber, hvad jeg nu finder var tåbeligt. Når jeg var til selskab hos doktor Vilandts og hørte fruén drøfte Pontoppidans sidste bog med de unge piger, generede det mig at være helt udenfor og sidde som et mæhæ.

Blandt dem, Ninne kom sammen med, var en af de ejendommeligste digterinden Christine Daugård. Hun boede i Grønnegade skråt over for os for enden af Bredeslippe. Hun var datter af biskop Daugård og havde tilbragt en stor del af sit liv i Ribe. Da hendes far i 1845 blev stiftsprovst i Ribe, var hun kun 14 år og boede dér fra 1845 til 1867, flyttede så til København ved faderens død 1867, men efter moderens død 1882 vendte hun tilbage til Ribe og boede dér til sin død 1917. Hun var en lille, krumbøjet skikkelse, som i dragt og adfærd ikke lignede andre mennesker, meget

belæst og meget åndeligt interesseret, stærk national og meget optaget af politik. Hun havde en masse bøger og var meget villig til at låne dem ud, men hun var så øm over dem, og da jeg engang havde ladet en af hendes kære bøger ligge i solen, fik jeg skam på hovedet for det. Hun kom over til mig engang for at få det græske verbum heurika skrevet med græske bogstaver, da hun havde brug for det i den mindebog om biskop Daugård, hun arbejdede på. Jeg ejer en bog af en ungdomsveninde af hende, som hun udgav efter dennes død; Sofie Holst: Eumenes og (eller måske: af – i anm. afskriveren) Kardia, et drama. Hun bebrejdede Ninne, at hun forkælede os, og kunne ikke døje at Ninne hjalp os frakken på, men hun var egentlig slet ikke så skrap, men festlig og ejendommelig. Da stiftsprovst Koch døde, skrev hun et meget smukt mindedigt over ham i Ribe Stiftstidende. Sidste gang jeg så hende, var da jeg var i Ribe som censor og gjorde hende en visit, men den var jeg ikke heldig med, idet jeg roste restaureringen af Ribe domkirke, og den var hun så gruelig utilfreds med – da var hun 85 år.

De første fire år af min skoltid havde vi skoleskovtur til Gram Skov i Sønderjylland 3 mil fra Ribe. Det var nogle herlige ture. Vi kørte i wienvogne eller charabanc'er, og ikke mindst køreturen var en forlystelse. Lærerne kørte i to vogne foran, og så havde vi det for os selv. Vi kørte ud ad Vardevejen til plantagen, men drejede så mod øst og kørte gennem Obbekær og Fohle, medens hjemturen foregik ad Haderslevvejen og gennem Seem. Som vestjyde var jeg ikke vant til skov, og den herlige, frodige skov fortryllede mig, da vi første gang fra solskinet rullede ind under løvsalen. Jeg var altid i godt lag på turene, da jeg var skattet som forsanger, ikke på grund af stemmebegavelse, men fordi jeg kunne en del sange og viser, som kam-

meraterne morede sig over. I Gram kunne man få chokolade med creme i på apoteket, hvad man ikke kunne få i Ribe, og rigtige svovlstikker (tyske svovlstikker), som brugtes til at ose med i Spangs timer. Det hele gik flot til på skovturen, idet vi fik frokost med varm ret – altid bøf med kartoffelmos, den form for kartofler havde jeg ikke fået før, og koldt bord på kroen, hvor »Frederik den Syvendes Ole« boede. Så skulle vi jo over grænsen og underkastes toldeftersyn, og dér hændte det engang, at en nidkær tysk toldbetjent ville have told af nogle flasker vin, som nogle elever havde med, men han var ikke helt sikker i sin sag, hvorfor de pågældende elever i en særlig vogn blev ført til et andet toldsted, hvor man lod dem slippe igennem. Greven på Gram slot kendte rektor Fritsche, der havde været huslærer hos ham, og et år han var hjemme, var vi oppe på slottet og sang for ham, hvorpå vi blev trakterede, lærerne med champagne, disciplene med punch, men en af disciplene, som var så høj, at tjeneren troede, at han var lærer, fik champagne. De fire sidste år var der ikke skovtur.

Den første vinter var der skolekomedie, hvor Molt Wengels »Plader« blev opført, og Hans Brix, den senere professor, i 5. klasse var en nydelig, fiks og slank elsker. Skolebal har jeg også en enkelt gang været med til, det blev holdt på selve skolen, og det var morsomt at danse i gymnastiksalen, at se nogle af klasserne forvandlede til nogenlunde hyggelige stuer og ved fællespisningen at høre på disciplenes taler. Men da jeg aldrig har været særlig god til at danse, og det at være balløve således ikke ligger for mig, var den morskab jeg havde af festen i det hele taget dog ret beskednen.

I syngesalen holdtes også translokationerne. De var meget højtidelige, især da Gandrups kantate blev indført, og sanglæreren, hr. Knudsen, med sin smukke

stemme foredrog satsen: Arbejd du unge – mens det er tid. Rektor var ingen fremragende taler, men han var meget musikalsk og akkompagnerede til kantaten. Der var noget hyggeligt ved at se ham sidde dér og lede det hele. I de første år sang vi ved translokationen en fordringsløs lille sang på melodien: Vipper springe, over klinge. Jeg husker en del af den: Rask af sted nu – kommer med nu – bort fra skolestøv; fra de kvalme gader – ud, hvor øjet bader – sig i sommerløv. – Lad nu hvile – bog og stile – tag din randsel frem; – lad på vejen svinde – hvert bekymret minde – og din møje glemmt. – Se til skyen – bort fra byen – ilsomt jager den; – køligt den sig lægger – omkring hjemmets hækker – kalder dig derhen. – Velbekendte – øjne vente – smilende dig dér; – snart du dér fornemmer – klang af kendte stemmer – og velkommen vær. Lille søster – ler og ryster – lokken fra sin kind – deler suk og klage – som vil med dig drage – i et trofast sind.

Hvordan Helga Vilandt og Ninne egentlig stiftede bekendtskab med hinanden, står mig ikke klart. Men når vi kom hjem fra søndagsskole, var det ikke ualmindeligt, at Helga havde fundet nøglen, der lå under måtten, og lukket sig selv ind og lå på maven i sofaen og læste i Holbergs komedier. Fru Vilandt havde privilegium på at overvære forklaringsmøderne, hvor teksten for den følgende søndags skole blev gennemgået af stiftsprovsten fredag aften, skønt hun ikke var søndagsskolelærerinde, og fra disse møder fulgtes hun med Ninne. At disse to damer lærte hinanden at kende kan altså nemt udredes, men hvordan Helga og Ninne blev så intime, ved jeg ikke. Når Helga en søndag eftermiddag kedede sig hjemme, gik hun som sagt hen til os og blev dér resten af dagen, indtil jeg fulgte hende hjem. En dag, da jeg kom hjem fra skole, fortalte Ninne, at hun skulle hilse fra én, som jeg holdt meget

af. »Har Helga været her?«, røg det ud af mig. Jeg tror aldrig, jeg har set Ninne mere sig så kosteligt over noget, og hun sagde med et stort smil: »Holder du så meget af Helga, lille Parmo?«. Det var aldeles ikke Helga, men en frk. Helms, som jeg kendte fra Vosborg, der havde været hos os sammen med Ulrikke Koch. Frk. Helms' far og Koch havde været kolleger som adjunkter i Ribe, og derfor sagde datteren, at hun og jeg var bysbørn. Hendes broder var præst i Møborg ved Vemb og kom sammen med hende på Vosborg. Helga var en mærkelig lille fremtoning, noget af en eventyrerske. Da hendes mor havde fået det sidste barn, en datter, skrev hendes søster en sang til barne-dåben, hvor hun skildrede den nyfødtes fremtid således: Med Gunnar skal du sejle ad åens blanke vand – med Helga ind du lukkes i eventyrets land – men snildt du atter fanges til huslighed og flid – af Inge, som vil bruge den kostbare tid. Det er en god karakteristik, der er givet af rektor Vilandts to døtre – den udpræget kvindelige, yndige Inge og den friske, fornøjelige, men just ikke yndige Helga. Foruden de tre døtre og Gunnar havde Vilandts tre sønner, to der blev sømænd, Ridderman og Ejnar, som gik i klasse med mig, og Torkild, der blev skovrider. Jeg kom af og til hos Vilandts, men havde ikke så meget at gøre med dem som med Claussens og Kochs. Doktorens boede i en stor villa på Skibbroen, sønnerne var friske, foretagsomme mennesker med interesse for jagt og sejlads.

I ferierne rejste vi undertiden til Vejle. Det var i en af de mindre ferier eller i begyndelsen af sommerferien. På den måde stiftede vi bekendtskab med Østjylland. Første gang vi var i Vejle var i en efterårsferie. Da boede Ninnes mor¹⁹⁾ i en stuelejlighed i sparekassens enkebolig, senere flyttede hun op på første sal. Samme enkebolig ligger i sparekassens gård, og denne ligger

lige over for den gamle kirke, Sct. Nicolaj kirken. Lejligheden var lille, bestod kun af to værelser, men vi overnattede dér alle tre, Evald sov på sofaen i stuen, jeg i en stor kurv, men hvordan faster og hendes to døtre har kunnet få plads i soveværelset, forstår jeg egentlig ikke. De andre gange, vi var i Vejle, boede Evald og jeg på Højskolehjemmet, ja engang, tror jeg, boede vi hos pastor Melbys, som gamle faster kendte godt. Lejligheden på første sal var ikke meget større, men lidt mere komfortabel, idet der var lukket entré inden for trappegangen og soveværelset vist også lidt større. I mange år lå dog gamle faster og tante Parmone²⁰⁾ i seng sammen, og da en lille dreng, Parmone kendte godt, hørte det, spurgte han: »Slås I så ikke?«. Jeg kan ikke tænke mig min elskelige gamle faster i slagsmål med nogen. Vejle imponerede os som den store by med fikse butikker, der var bl.a. en hatte-mager, som også udstoppede fugle, hvilket interesserede mig meget – end vi var vant til, og Vejleegnen med Grejsdalen, som man kørte ud til med kæmpecharabanc'er og især Munkebjerg og Tirsbæk. Også selve byens beliggenhed med skov umiddelbart ved byen både mod syd og mod nord, det at man kunne gå inde i byens gader og se de skovklædte bakker i baggrunden, betog mig. Munkebjerg med de mange blåbær og de dejlige udsigter var dog det herligste, og det mest fantastisk dejlige, jeg kunne tænke mig, var at bo på hotel Munkebjerg og vågne op om morgenen til al den skønhed.

Men over Vejle glemte vi ikke Vosborg. Dertil gik rejsen hver sommer og i reglen også i julen. Når jeg første gang var på Vosborg, ved jeg ikke. Jeg husker, at far engang han skulle til Ulkjær marked, som holdtes i august, med Jakob Søndergård, tog os med. Vi skulle have Jakob med på vognen fra Søndergård, og han

satte sig således, at jeg fik hånden i klemme, hvad han selvfølgelig ikke bemærkede, og at jeg nødtigt ville forstyrre hans og fars samtale ved at bede ham flytte sig lidt. I Vemb stod Evald og jeg så af, og den lukkede vogn var der efter os, og far hentede os så om aftenen. Jeg kan huske, at jeg, medens vi boede i Struer, drømte, at jeg var på Vosborg og gik om morgenen fra det blå gæsteværelse ned ad trappen, men da jeg kom ned i den lange gang, vågnede jeg til min rædsel og skulle op i skole, det var en frygtelig overgang. Jeg kan huske, at jeg har været på Vosborg og været ked af, at Ninne var kørt i kirke, og at mine voksne kusiner tog sig af mig og trøstede mig, de gik med mig på volden, og jeg undrede mig over, at man kunne gå rundt i haven sådan, at man uden at vende om kunne komme tilbage til sit udgangspunkt, og at jeg var overvældet af de mange haver: sønderhaven, nørrehaven, fruens have og den store have, og at kusinerne gik med mig i nørrehaven og fra dens låge viste mig vejen og kirkevognen med Ninne og de andre. Af kusinerne på Vosborg syntes jeg mindst godt om Gunhild.²¹⁾ Hun var en drillepind. Således drillede hun mig med, at jeg vist nok plejede at sove til middag, hvad jeg da forlængst var vokset fra. Der var i et børneblad, vi havde, et billede, der hed: »Beppo som barnepige«. Det forestillede en pudelhund, som sad og vogtede et lille barn i en vugge, og nedenunder stod følgende vers: »Her skal man sidde så stiv som en pind – og se til, at man hverken gør eller gaber – imedens Anna, det lille skind – i vuggen får sig en middagsskraber – en lille stund får hun vel have lov – men så siger jeg sandelig også vov«. Gunhild læste det for mig, men indsatte Parmo i stedet for Anna, og det blev jeg rasende over. Hun har senere fortalt mig, at hun en anden gang drillede Evald, og fordi han tog sig det nær, sagde hun: »Kan du ikke forstå spøg?«

hvortil han svarede: »Vi er ikke vant til at blive spøgt med«. Det var fuldstændig rigtigt, Ninne havde mange egenskaber, men at spøge lå ikke for hende. Fra Struer rejste vi begge de år, vi boede dér, til Vosborg i julen, og jeg har således to gange holdt juleaften sammen med min bedstemor.²²⁾ Juletræet, som altid var en ædelgran, stod i Kongestuen ud for pillespejlene, og julegaverne skulle man selv finde. Man fik sedler med numre på, og samme numre var på gaverne. Disse numre, som altså var dobbelte, skrev bedstemor selv ned med sin smukke, tydelige skrift. Moster Thilde²³⁾ holdt strengt på, at man ikke måtte liste sig til at se juletræet før juleaften, og det var en yndet spas at lade som om man ville rende derind og lade sig standse af hende. Så var der én, der havde fødselsdag juleaften, hun hed Laura Grønnegård, og man spurgte altid Thilde, om hun ikke hellere ville til fødselsdag. Juleaften spiste kusken og pigerne samt gartner Sørensen med ved bordet i spisestuen, og der blev bedt bordbøn: »O Jesu Krist – vær du vor gæst og gør vort måltid til en fest – så hver en glæde – hvert et savn – kun ære dit det store navn – og vorde os til sjælegavn«. Bedstemor gav gode julegaver, hvilket jeg vist forresten har nævnt, da jeg fortalte om hende, to af dem har jeg endnu, nemlig Ingemanns Valdemar Sejr og Erik Menveds Barn-dom. Bedstemor døde den sidste vinter, vi boede i Struer i februar 1885. Det første år vi boede i Ribe, tog vi også til Vosborg i julen, men da jeg i vinteren 1885–86 led af koldfeber, hvilket jeg nu tror skyldtes, at klimaet i Ribe var noget råt, mente de hos Kochs, at det var bedst, vi blev i Ribe de næste to år, og først i julen 1888–89 holdt vi igen jul på Vosborg. I julen 1888–89 var Molly Barfod²⁴⁾ på Vosborg, hvortil hun kom som ung pige i huset, da hun i foråret 1888 blev konfirmeret. Jeg kan huske, at hun juleaften viste mig et brev, hun

havde fået fra sin yngste broder Andreas,²⁵⁾ som dengang var 5 år, hvori han stavede ordet bal med d, flere balder, hvad vi begge fandt sjovt, hvorimod hun ikke delte min forargelse over, at han skrev kære Molly i stedet for kjære Molly.

Da Ninne og jeg i 1893 flyttede til København, blev vi dér den første jul, men i julen 1894–95 tog vi atter til Vosborg, og det blev jeg så ved med, så længe jeg var ungkarl. Siden jeg selv stiftede hjem, har jeg holdt jul hjemme, og kun én gang – det var i 1924, har jeg sammen med familien holdt juleaften på Vosborg, og to gange har jeg aflagt korte besøg dér i julen, det var i 1921 og 1925.

Sommerferierne på Vosborg var vidunderlige. Fra begyndelsen af juli til midten af august havde moster Christine²⁶⁾ næsten alle gæsteværelserne belagt, og da bedstemor var død, var hendes soveværelse et godt gæsteværelse, hvor f. eks. moster Marie og moster Dorteia holdt til, og da kusinerne på Vosborg blev gift, blev deres værelser jo også taget i brug, og et par af de unge kvindelige gæster holdt til dér, ligesom Thildes værelse efter at moster Molly²⁷⁾ havde fået sit børnehjem indrettet på Vosborglille, havde en ledig seng, som min plejemor ofte lå i. I nordre hus var der to gæsteværelser – et foroven i den østre gavl og et foruden bag strygestuen, og i denne stod der også ofte en seng, således at der i nordre hus var 6 senge. Så var der i det østre hus ovenpå 3 gæstekamre, og i stueetagen bag Kongestuen kapellet – dér kunne være 7 gæster i alt. I den søndre fløj var der endelig i kvisten ud mod gården familiegæsteværelset med plads til 3, og i gavlen mod vest det blå kammer med plads til 3 til 5 gæster. Sommerferien var i mine drengeår altid fra 14. juli til 19. august, og i den tid var der et meget langt bord i spisestuen, foruden at der ved børnebordet

sad 4. Ved ekstraordinære lejligheder som hundredårsfesten 1887²⁸) var de liggende gæsters antal endnu større, og jeg husker, at vi har ligget 5 på det blå kammer, idet der foruden de tre alkovesenge var stillet en tremmeseng derind og Johannes Evald,²⁹) som i reglen kaldtes Sevald, lå på gulvet. Ferielivet var meget frit, man skulle bare passe spisetiderne, nødtigt komme til morgenteen efter morgenandagten, hvor moster Dortha i reglen spillede og bestemte salmer. Var man så uheldig først at blive vækket af »Under dine vingers skygge«, som lød kraftigt over til overkammeret i det nordre hus, var det med en kedelig følelse og flovhed, man klædte sig på og blev modtaget af moster Thilde: »sidsteper«. Vippen og gyngen, båden og vandskiene, biblioteket og billardstuen i det vestre hus var de forskellige muligheder for forlystelse dagen igennem. Højtlesning i Mollys hvile, hvor forelæseren var et skattet medlem af forsamlingen, gjorde megen lykke hos de flittige damer, som havde travlt med at få hentet sy- og strikketøjet, inden man begyndte, og mange ærter blev bælget derinde til stor hjælp for køkkenpersonalet, som dirigeredes af Smidstrup, husjomfruen. Om aftenen så man solnedgang fra den vestre vold, sang aftensang, holdt mørkning inde i karnapstuen, medens brystsukkerdåsen gik om. I stikkelsbærtiden var reglen, at man måtte gå to gange i sønderhaven om dagen, og var der kirsebær i fruens have, måtte man gå én gang hvert sted. Så foretoges der én gang hver sommer en heldagstur til havet, enten til Husby eller Sdr. Nissum, et enkelt år til Bovbjerg. I to vogne kørte vi ved 9-tiden, havde frokost med, hver fik sin pakke smørrebrød, dertil chokolade, og om aftenen spiste vi så skinke med løgsovs og kartofler i spisestuen. Også hedeture blev foretaget. En yndet spadseretur var vandringen ud til det gamle voldsted – når moster Christine så var i for-

tællehjørnet, så blev Vosborgs og slægtens historie fortalt os af vor kære, livlige værtinde. Jeg har forresten været derude en juleaftensdag i dejligt, mildt solskin alene, og da var der også herligt. Derimod har jeg meget sjældent været på Vosborg ved efterårstiden, og da jeg for få år siden besøgte Andreas og Misse Barfod, var jeg ganske betaget af, hvor skønt foråret var på den gamle gård og kunne godt forstå, at moster Christine i sine breve ofte berømmede den dejlige skovbund. Skønnere mere yppige anemoner har jeg aldrig set. Endelig vil jeg omtale sildige sommeraftener, når Åge Barfod³⁰⁾ og jeg sammen med Anna Krarup³¹⁾ og Nielly Benzen³²⁾ holdt til på sølvbryllupsbroen, og de to kusiner sang for os: Jeg mindes vel et sted, gid jeg var der igen, Fred hviler over land og by, Ach lilla fogel, Selv lille hjerteven, kommer du ej snart. Et par gange i min studentertid 1885 og 1886 spillede vi komedie i salen, Hostrups »Æstetisk sans« og Richardts »Deklarationerne«.

En person som spillede en ret betydelig rolle på Vosborg var den gamle gartner Sørensen. Ole Sørensen var født den 4. april i Thy og kom allerede i oldemors tid til Vosborg. Grandmama tog sig meget af den nye gartnerdreng. Han var altså ældre end mor og hendes søstre, havde kendt disses bedstemor, min bedstefar og hans søskende og opnåede at se mors børnebørn vokse til, 5 generationer havde han altså kendt. Han var bondefødt, men ville gerne tale fint, hvilket dog ikke fuldt ud lykkedes ham. Intetkøns-teerne glemte han i tillægsordene. Jeg har hørt ham sige til provst Olsen om juletræet: Det er køn. Havde han bare sagt enten: den er køn – eller: det er kønt, men som han sagde det, var det hverken skidt eller kanel. Han var Vosborgs trofaste ven og en stor beundrer af etatsråden³³⁾ og konferensråden,³⁴⁾ ligesom han priste Vosborglille i

onkel Peter³⁵) og tante Annas tid og sagde, at der var noget paradisisk ved det. Han mindedes H. C. Andersens besøg i 1859 og fortalte om en af gæsterne, der rakkede ned på »Hun duede ikke«, men da så vedkommende hørte H. C. Andersen selv læse den, tog han sine ord i sig. Han omtalte Frederik d. VII' besøg i 1861, da der blev ryddet op, som der aldrig var blevet ryddet op på Vosborg og kørt hele læs af skidt bort, og da han kørte rundt i en kongelig vogn med rød kusk for at skaffe de jordbær, som kongens køkkenchef forlangte, i de omliggende præstegårde. Han boede oprindelig i den nordlige gavl af forpagterboligen. Denne bygning var i den skikkelse, I har kendt den, opført i tre tempi. Den ældste del af den var den nordligste, og den var meget gammel, vist fra midten af det 17. århundrede, bygget af den samme ejerinde af Vosborg, fru Ida Lange, som har bygget den nordlige fløj af borggården. Til denne er så i midten af det 19. århundrede føjet en tilbygning mod syd, som skulle være forpagterbolig. Moster Christine fortalte, at onkel Peter i en tak til forpagter Rasmussen, som var forpagter i halvfjerdserne, omtalte, at det glædede ham, at der her var blevet en menneskebolig, hvor der i hans barndom var fårefold. Denne forpagterbolig blev så, da Evald skulle være forpagter, forlænget mod syd, således at sydgavlen kom på linie med de nordlige udhuse. Altså i den ældste del havde Sørensen fået bolig, men i 1874 blev der bygget en bolig til ham i Nørrehaven for enden af askealleen. Han havde to værelser mod syd, inderst soveværelse og uden for det dagligstue og mod nord spisestue, altså med vindue til gartnerboligens gård. I juleferien, hvor han havde god tid, aflagde jeg ham gerne et besøg og fik altid en god modtagelse. I sit konsolskab i dagligstuen havde han altid portvin stående, og så vankede der en forfriskning bestående af små-

kager, som hans husholderske, madam Lieb, der boede ovenpå, bagte og et glas vin, ved hvilken lejlighed Sørensen altid sagde: »Tak for nærværendet«. Da jeg blev fejret som cand. mag. på Vosborg, overraskede han mig med at holde en tale til mig, det er den eneste gang, jeg har hørt ham optræde som taler, men vi havde altid været fine venner, og han yndede at kalde mig Parmonius. Da Evald og Karen blev forpagterfolk, tog de sig venligt af den gamle mand, hvad han påskønnede. Evald sendte Karen ud med en bajer til ham, når han stod og sled i det i plantagen, og når de havde et eller andet rart spiseligt, som de vidste, Sørensen yndede, inviterede de ham til at spise med, hvilket han kvitterede for ved at stille med en flaske vin, som yderligere forhøjede nydelsen. »Jo, i etatsrådets tid, da var der vinkælder på Vosborg«, sagde han til mig, når vi juledag havde fået et glas vin – ret jævn rødvin, som aldrig havde den rette temperatur. Han berettede også om, når etatsråden bryggede toddyer til sine gæster med forskellig styrkegrad efter gæsternes kvalifikationer, således at onkel Hass, som da var højskolelærer i Staby, fik et ret uskadeligt fludium, medens Sørensen selv, som bedstefar anså for helbefaren, fik et kraftigere bryg. I julen var han gerne på besøg hos Knud i Broen, som havde lidt krohold fra gammel tid, og da glædede han sig både over døtrenes sang og over de dejlige thevandsknægte, som han blev trakteret med. Forpagter Jepsen og Sørensen var også fine venner, og en taknemmeligere tilhører end Sørensen havde »Baronen«, som vi kaldte forpagteren, ikke, når han gav sine morsomme, men undertiden lidt saftige historier til bedste. »Baronen« havde fødselsdag den 30. september, og jeg har ofte holdt fødselsdag hos ham. Engang var Evald og jeg gået ned til Jepsens lidt før de andre, og Sørensen havde også indfundet sig, men sad i skjorteærmer

og uden kravetøj i den lille kupé (en mindre stue, som kun havde dør til dagligstuen) og berettede, akkompagneret af Sørensens klukkende latter. Da, oh rædsel, hørte vi moster Christines og tante Agates stemmer i dagligstuen. En, to, tre, vinduet op i en fart og »baronen« ud af det for et øjeblik efter at indfinde sig i dagligstuen i pudsens, bukkende og smilende og modtagende gratulationer. Den eneste gang, jeg har set min plejemor spille whist, var hos Jepsens, da man manglede en fjerdemand til det andet whistparti. Hun havde aldrig spillet whist før, fik Jepsen til makker, og han gav hende jo rigtig mange dessiner. »Hvis De nu, frk. Ferslev, havde en lille hjerter« osv. Jepsen havde tidligere været forvalter hos Estrup på Skaføgård og yndede meget at fortælle om sine meriter dér. Han var fra Århus, hans far var vagtmester hos dragonerne, og selv havde han gået i skole med den bekendte sprogforsker Karl Werner. Det hed sig forresten, at »Baronen« slet ikke var søn af vagtmesteren, men af storkøbmanden Hans Broge, og jeg har også hørt, at fru Jepsen, som havde været husjomfru på Skaføgård, skulle være en datter af Estrup.

I sommeren 1893 blev jeg student. Den skriftlige eksamen var jeg ikke heldig med, idet jeg i dansk stil, som var dobbeltfag, fik g og g+, og min latinske version indbragte mig kun g+, min franske stil mg÷, men ved mundtlig eksamen fik jeg til gengæld meget mere, end jeg havde ventet, i fysik fik jeg mg, i ekstemporallatin mg+, i historie ug og i alle de andre fag ug÷. Resultatet blev 100 point, medens jeg til årsprøven 1892 og halvårsprøven i 6. klasse havde fået 97 point. Jeg havde altså al mulig grund til at være tilfreds med udfaldet. Den dag vi var oppe i det sidste fag, som var latin, i hvilket fag vi fik tre karakterer, står for mig i glans. I den lille by var de ni nybakte stu-

denter dagens helte, da vi gik fra den sidste eksamination i vore diplomatfrakker og med de sorte studenterhuer på. Jeg gik straks om til min formynder, stiftsprovst Koch, og præsenterede mig som student, og om aftenen havde vi punchegilde i plantagen og kom hjem i en ikke helt nøgtern tilstand. Jeg gjorde efter sigende forsøg på at gå ind til domorganist Glahns i stedet for at gå hjem, og min plejemor fortalte mig, at det ikke faldt mig helt let at få mit lys tændt.

Jeg bør dog ikke glemme at fortælle, at da jeg kom hjem fra eksamen den 13. juli, lå der ved min studenterhue en medaljon med billeder af mine forældre, det havde min plejemor sørget for. Af min husværts frue fik jeg en pibekradser af sølv.

Translokationen holdtes den 14. juli. Jeg kan huske, at jeg, da jeg gik om til skolen, så min skolekammerat August Hübschmann komme med sin far, ydermølleren, tænkte: Bare du også kunne have din far med dig i dag, ligesom jeg, når Laurits Koch, der var temmelig forkælet, klagede over, at hans far altid havde så travlt, og derfor så sjældent kunne følges med ham, tænkte: Ja, jeg følger da aldrig med min. Jeg havde det hver sammen med en kammerat at synge den ene stemme i en kvartet, der egentlig var en lærerkvartet, som hørte med til kantaten. Næste morgen ved 6-tiden rejste Ninne og jeg på ferie, som foreløbig gik til Vejle. Jeg skulle ikke tilbage til Ribe efter ferien, da Ninne alene ville foretage flytningen til København, men jeg kan ikke huske, at jeg i den anledning gik rundt og tog afsked med dem, jeg kendte. Derimod var jeg meget rørt over, at gamle domorganist Glahn og hans frue, hos hvem vi af og til kom, og hvis pensionærer Johannes Lindbæk og sønderjyden Laurits Knudsen, Evald og jeg satte pris på, gav møde i den årle morgenstund for at hilse på mig.

I Vejle blev vi modtaget af Evald, som lærte landvæsen på Brattingborg på Samsø hos inspektør Thomsen, der havde lært landbrug på Gimsinghoved hos far, og Parmone, hvorimod Christiane³⁶) (Jange) ikke ville med på stationen, fordi det var regnvejr. Efter gammelt løfte fik jeg, da jeg kom til sparekassens enkebolig, en iskage i anledning af, at jeg var blevet student. Is var dengang en sjældent forekommende nydelse. Gamle faster kunne ikke lide dette kolde stads og lod sin iskage stå, til den var smeltet. Hvor længe vi var i Vejle, husker jeg ikke, men jeg antager, at Evald har haft en uges ferie, og at vi derfor var der i otte dage. Evald og jeg lå på Højskolehotellet, og da vi skulle i seng den første aften, viste han mig et billede af Karen Clausen, og fortalte mig, at han var forlovet med hende. Jeg havde egentlig med studenterhuens erhvervelse, syntes jeg, indhentet min storebroder og var begyndt at betragte os som omtrent ligestillede, men nu var jeg atter distanceret og følte mig absolut som den lille. Det var et pænt billede, den unge pige sad med en rose i hånden, de havde været forlovede i flere måneder, det var vældig interessant. Fra Vejle rejste vi til Vosborg og lagde vejen om ad Himmelbjerget, således at vi tog med Skanderborg-Silkeborg banen til Laven og sejlede til Himmelbjerget og så videre til Silkeborg og over Herning og Skjern til Vosborg. Denne lille afstikker var en belønning for min gode eksamen. På Vosborg blev jeg modtaget af familien med en vis højtidelighed, fordi jeg var den første student blandt bedstefars descendenter. Min halvfætter, Ove Wulsten,³⁷) irriterede mig lidt ved at holde sin bowlerhat hen for mig som det næste, jeg skulle stræbe efter, og jeg svarede lidt kort, at sådan en havde jeg da haft i flere år. Hovedbeklædningsmoden for skoleelever var nemlig, at man som dreng gik med kasket med lige skygge

foran – frikiggerkasket kaldte man den i Kolding – så efter konfirmationen anlagde man maskinistkasket med nedadhængende skygge, og i 5. og 6. klasse gik man med bowlerhat. Der blev holdt fest for mig på Vosborg, og moster Dorthea skrev en sang til den. Efter sommerferien – altså ca. 20. august – rejste Ninne tilbage til Ribe, medens jeg rejste til Gimsing og Struer. I Struer besøgte jeg en dag fru Holmegård, hvor jeg boede, T. W. Jensens og dr. Bangs. Hos Jensens mente man, at jeg havde fået udmærkelse, en slægtning af apotekeren havde discipelpensionat i Ribe, og det var derfra, man havde sin visdom – det må have været de mange ug÷, der havde givet folk den idé. Min gamle skolekammerat fra Struer, Alfred Bang, søn af lægen, var blevet student fra Sorø og havde ligeledes 1. karakter, fortalte Ingeborg Jensen, som var hans sværmeri og blev hans kone. Fra Struer rejste jeg så med Thistedbanen til Hurup og derfra med postvogn videre til Næssund, da jeg ville til Mors. Jeg havde korresponderet med onkel Albrechts³⁸) yngre broder, onkel Christian og fået et meget venligt brev fra ham, i hvilket han sendte hilsener til mosteren på Vosborg, som han kendte fra besøg i Staby, og underskrev sig som min fars ungdomsven. Da jeg kom med postvognen, som fra Næssund gik lige forbi præstegårdens have, stod onkel ved havelågen og sagde til postillonen: »De har vist noget til mig«, og vi tog så fat i min kuffert, onkel og jeg, og bar den gennem haven ind i den gamle præstegård. Denne, som var bygget 1802, var meget hyggelig med en meget bred og lang entré. Tante Lise var en meget hyggelig og mild værtinde, og jeg tilbragte nogle meget fornøjelige dage hos dem. De havde ikke selv børn, men havde haft en plejedatter, som var gift med en tidligere kapellan. Forpagteren derimod, som var broder til præsten, onkel Laurits, havde fire

elskværdige døtre, så der var ikke kedeligt i præstegården. Onkel havde tre kirker: Karby, Hvidbjerg og Radsted. Om han hver søndag prædikede alle tre steder ved jeg ikke, men den søndag, jeg var dér, prædikede han i Karby kl. 7, i Hvidbjerg kl. 11 og i Radsted kl. 2. Jeg husker tydeligt vandringen til kirken i den yndige sommermorgen og frokosten ved 10-tiden, hvor præsten bl. a. fik sig en æggesnaps for at klare stemmen til de to resterende prædikener. En af de første dage, jeg var dér, sagde onkel til mig: »Ved du, hvad jeg bestiller? Jeg sidder såmænd og repeterer min græske grammatik. Hvor er den svær. Jeg kan ikke begribe, at jeg nogen sinde har kunnet lære den«. Da jeg i fjor tog fat på min græsk efter 52 års pause, tænkte jeg tit på min gamle onkels ord, i 1893 kunne jeg ikke forstå ham, i 1945 forstod jeg ham udmærket. Selv om onkel Christian ikke virkede slet så ungdommelig frisk på mig, som hans broder i Jerslev, kunne jeg vældig godt lide ham og talte meget med ham. Han var student fra samme år som rektor Fritsche i Ribe. Jeg talte med ham om min far, som jeg synes var så alvorlig og streng, og onkel mente, at det skrev sig fra den strenge opdragelse, farfar havde givet sin søn, han havde opdraget ham i tugt og Herrens formaninger. Når jeg ikke har opdraget mine børn strengt, for det tror jeg ikke, I synes, jeg har, så er en af grundene den, at jeg synes, jeg blev opdraget for strengt, og en heldig følge af den mindre strenge opdragelse, I har fået, ser jeg i det venskab, der altid har været og endnu er mellem mine sønner og mig. En dag, medens jeg var i Karby, havde vi et fornøjeligt besøg af provsten over Mors, Åstrup med frue, søn (senere præst i Ulfborg), svigerdatter og en feriegæst fra Ålborg, en datter af stiftprovst Pedersen. Der var et eller andet anliggende, der skulle ordnes af provsten, jeg husker, der var to mænd fra onkels sogn,

der også var til stede, den ene hed Poul Støvbæk, og det var anledningen til det fornøjelige besøg. De var der både til middag og til aften, vi fik bl. a. rejer om aftenen, og da Ålborg-damen havde fået lavet sig et stykke rejemad, tilbød den unge Åstrup at købe det af hende og erholdt det for 5 øre. I Karby boede min kusine fra Vester Assels, Marie Sørensen, som var gift med en gårdejer Steffensen. Med hende og hendes mand var jeg i Vester Assels og besøgte onkel Anton³⁹⁾ og faster Parmone, fars ældste søster. Vi kørte derover en søndag formiddag – jeg må altså have været to søndage på Mors – og nåede degneboligen inden onkel Anton var kommet hjem fra kirke. Tante Parmone gav mig en overvenlig modtagelse, fældede tårer af rørelse og udtalte sin glæde over, at hun endnu en gang fik en søn af sin elskede broder at se. Lidt efter kom onkel Anton hjem fra kirke, han var i diplomatfrakke, havde hvidt slips, og var yderst pillen og soigneret. Han var 58, faster 72. Efter at have fået middagsmaden sat til livs, sov faster til middag, medens onkel og jeg fik os en fornuftig pibe tobak spadserende frem og tilbage i en havegang. Onkel forklarede mig, at han anså for en landsbyskolelærers hovedopgave at lære børnene at læse med forståelse og at regne sikkert, og det gav jeg ham ganske ret i. Han fortalte, at han var i læsekreds med en del af præsterne, og at han, når han rejste, helst kørte på anden klasse, da han mente dér at finde det passende rejseselskab. Han fortalte også, at farfar,⁴⁰⁾ som han havde været hjælpelærer (substitut) hos, roste ham for hans korrekte betoning af latinske ord, og at farfar var ret aflægs, da han og faster Parmone holdt bryllup (det var i 1859, samme år som han døde), og at det kneb for ham at stride sig frem mod den stærke blæst, da han skulle føre bruden til kirke. Maleriet af oldefar så jeg dér for sidste gang, og jeg så også et bil-

lede af fars fætter, Carl, som først var skuespiller, men døde som stationsforstander i Silkeborg. Min kusine Marie blev tilbage hos sine forældre om aftenen, medens hendes mand og jeg kørte tilbage til Karby. Dem har jeg aldrig set mere, men jeg har engang vekslet brev med hende. Nu er hun forlængst død. Fra Karby begav jeg mig så med postvogn og jernbane til Thisted. Faster Parmone havde givet mig en hilsen med til en gård, Christianslyst, uden for Thisted ved vejen til Hillerslev, hvor jeg ville besøge min farfars grav en mils vej nordøst for Thisted.

Jeg kom til Thisted ved 12-tiden, fandt let Christianslyst, fik en god modtagelse dér, spiste til middag, og begav mig så videre ad Hillerslev til. Præsten dér, den gamle provst Bøggild, der var enkemand, gav mig kaffe, omtalte min farfar smukt og viste mig hans grav. Han fulgte mig på vej over til hovedlandevejen mellem Thisted og Ålborg, nord for Limfjorden. Det var nemlig min agt at spadsere fra Thisted til Jerslev. Min kuffert sendte jeg fra Thisted med jernbanen over Struer til Brønderslev, thi Thisted-Fjerritslevbanen eksisterede ikke dengang. Jeg nåede ved aftenstid til Bjerget kro i nærheden af Bulbjerg og overnattede dér. Næste morgen var jeg ved Bulbjerg med Skarreklit, som både dengang og i sommer, da jeg sammen med Noe⁴¹) genså det, forekom mig ret uhyggeligt, jeg ved egentlig ikke hvorfor, men andre må have fået det samme indtryk, for jeg har læst i en gammel bog, jeg tror, det var Pontoppidans Danske Atlas, at det ser ret »frygtsomt«
ud. Jeg kan huske, at jeg skar genvej gennem den høje lyng over til landevejen, ad hvilken jeg nåede til Fjerritslev. I kroen dér talte jeg med en slagter, som var kendt i Gøttrup og vidste, at der boede en mand i sognet, som hed Parmo, og som spurgte, om han og jeg havde ligget i tjenesten (soldat) sammen, siden han in-

teresserede mig. Da jeg havde spist, begav jeg mig på vej til Gøttrup, men den afstikker var længere, end jeg havde beregnet, så jeg opgav at nå til min fjerne slægtning og fik ikke epithafiet over tiptipoldefar at se. Først i 1940 opnåede jeg at få dette at se. Jeg nåede den aften Øster Svenstrup kro, hvor man havde to slags værelser, dæm bæst og jævnthensværelser. Jeg valgte et af den sidste slags, det var såmænd meget godt, men dynen var så mægtig tyk. Den betaling, jeg skulle af med for aftensmad, nattelogi og morgenkaffe, androg vist i det højeste 2 kr. Næste dag vandrede jeg så videre. Der var 7 mil til Jerslev, og jeg bestemte så, at jeg ville gå de fire mil til Saltum, holde middagsrast dér, og så tage de sidste tre mil om eftermiddagen. Jeg tilbagelagde de to mil til Åbybro, drejede mod nord og kom $1\frac{1}{4}$ mil fra Åbybro til Pandrup kro – det var fristende, men jeg manglede jo $\frac{3}{4}$ mil af de fire, dyden sejrede, og jeg nåede Saltum. »Hvor er kroen?«, spurgte jeg en dreng. »Der er ingen kro i Saltum«, svarede han. Tableau. Den nærmeste kro var Pandrup mod syd, altså en forlængelse af turen med $1\frac{1}{2}$ mil, og Brønderslev mod øst, og dér var der to mil til. Hos købmanden købte jeg mig noget chokolade, som jeg fortærede i grøften, og så gik jeg de to mil til Brønderslev, fik noget at drikke dér og hinkede så den syvende og sidste mil til Jerslev, hvor jeg arriverede i en ret ynkelig forfatning. Det var 17 mil, jeg havde gået på $2\frac{1}{2}$ dag uden spor af træning, så mine fødder var meget medtagne, og jeg humpede rundt i onkels morgensko de første dage. Jeg havde givet mig for god tid på Mors, og derved blev turen for forceret. Fra Jerslev, hvor jeg altid befandt mig vel, rejste jeg til Ålborg og besøgte Barfods.⁴²⁾ Onkel Barfod var død året før, moster Marie var flyttet fra hospitalet til Absalonsgade, og dér var jeg så et par dage. En af disse var jeg på besøg hos Ravnkildes.⁴³⁾ Fra dette

husker jeg bedst, at jeg spadserede med min kusine Marie, og at hendes kæreste, isenkræmmer Stubfelt, underholdt mig meget livligt, men jeg er ikke vis på, at jeg ikke sammenblander dette besøg med et besøg næste år. Min onkel bagermesteren var i live i sommeren 1893, men døde samme år den 1. november. Jeg kan huske, at jeg i 1893 fik en besked at bringe fra en af mine fætre, Kristian, til hans kone, som boede i København, og at jeg den første dag, jeg var i København, i mørkningstiden gik fra Fredensgade ad Blegdamsvejen hen til St. Hans Torv, i nærheden af hvilket fætterens familie boede.

Noter:

1) Marie Ferslev (1849–1913) var børnenes kusine. Dette ord havde den ældste som lille udtalt »Ninne«. 2) Christian Frederik Koch (1827–95), stiftsprovst i Ribe. 3) Købmand i Struer. 4) Nabogård til Gimsinghoved. 5) Oscar Siesbye (1833–1913) klassisk filolog. 6) Laurids Johannes Koch (1875–1969), dr. teol. 7) Caroline Daugaard, privatlærerinde for børnene på Gimsinghoved og for sønnen fra Holmgård. 8) Apoteker i Kolding, gift med Jacobine Jacobsen fra Struer. 9) Johan Philip Christopher Fraas var gift med Ida Fenger, hvis broderdatter, Esther Fenger, blev gift med forfatteren. 10) Evald Tang Petersen (1873–1923), forfatterens broder. 11) Karen Clausen blev 1898 gift med Evald Tang Petersen. 12) Datter af C. F. Koch, født 1862. 13) Forfatterens yngste søn, født 1911. 14) August Hübschmann (1874–1939), læge på Frederiksberg. 15) Max Brammer, født 1874, læge i Århus. 16) Præst i Skanderborg. 17) Læge i Odder, sidst i København (1874–1938). 18) Datter af Hans Vilandt (1839–1917), læge i Ribe. 19) Marie Christine Petersen, født 1825, forfatterens faster, gift med købmand i Alborg Søren Ferslev (hendes morbroder). 20) Ovennævntes ugifte datter Parmona Ferslev, født 1859. 21) Gunhild Valeur, stiftatter af forfatterens moster, gift med valgmenighedspræst i Odense Ludvig Ingerslev. 22) Marie Elise Tang, født Fenger (1807–85). 23) Mathilde Tang (1846–1916), ovennævntes datter. 24) Molly Barfod, forfatterens kusine. 25) Ovennævntes yngste broder, født 1883, var 1923–46 ejer af Nørre Vosborg. 26) Christine Lorentze Valeur, etatsråd Tangs ældste datter (1838–1928). 27) Molly Elise Tang, født 1844, ovennævntes søster. 28) 1787 blev Peter Tang eneejer af Nørre Vosborg, hvilket blev fejret med stor fest af hans oldebarn. 29) Johannes Evald Benzon, født 1875, søn af distriktslæge Lorenz Benzon og Dorothea Tang, født på Nørre Vosborg 1843. 30) Departementschef, dattersøn af Evald Tang. 31) Datter af ingeniør Peter Krarup, født 1837, hvis

mor var søster til etatsråd Tang. Hun blev gift med tandlæge Kaaber i Ringe. 32) Distriktslæge Benzons datter, gift med fotograf i Nyborg Nicolaj Hansen. 33) Evald Tang blev 1856 udnævnt til etatsråd. 34) Ovennævntes broder Christen Noe Tang (1801–86), justitiarius ved overretten i Viborg, blev 1869 udnævnt til konferensråd. 35) Den ældste af brødrene, Peter Tang (1797–1876), præst, gift med Anna Harpøth. 36) Datter af tidligere nævnte købmand Søren Ferslev, født 1865, gift Nielsen. 37) Søn af adjunkt Wulsten og Lucie Krarup, søsterdatter af etatsråd Tang. 38) Provst Albrecht Sørensen (1827–1900) var gift med forfatterens faster Inger Dorothea Petersen (1823–1905). 39) Christian Anton Sørensen, lærer (1836–1903), var gift med en anden faster, Parmona Petersen (1822–1902). 40) Parmo Carl Petersen, se indledningen. 41) Forfatterens næstældste søn, født 1904. 42) Hospitalsforstander H. P. Barfod (1834–92), gift med Marie Cathrine Tang på Nørre Vosborg 1840. 43) Bagermester Hans Ferdinand Ravnkilde (1832–93) var gift med en tredje faster, Christiane Petersen (1827–1907).

Indstrandede lig og skibsvrag

Af H. K. Kristensen

For nogle år siden fik Varde Museum overdraget en protokol for strandfogeder i *Oksby strandlen*, der omfattede stranden ved Ho-Oksby sogne, en længde på 4 mil. Det er kysten bag det farlige Hornsrev. Bogen er autoriseret af stiftamtmand Urne den 1. februar 1787 og består af 90 nummererede blade, hvortil der senere er føjet et læg med 4 sider.

1787 overtog den kongelige kasse forstrandene i Vester Horne herred og ansatte selv strandfogeder i lenene, med undtagelse af Henne strandlen. Protokollen omhandler tiden fra nævnte dato til 31. marts 1863, da bogen var udskrevet. Den pålægger strandfogederne »nøjagtigt at antegne, hvad hver dag måtte anstrande«. Indførslerne er særdeles knappe. For de fleste dage står kun datoen; der er intet kommet, på andre dage er der måske kommet en egeplanke eller en tønd. Til andre tider kommer der rigeligt, det er først og fremmest træ, måske fra en skibslast eller dele af et sønderslået skib.

Drukne søfolk, der er indstrandet, er noteret omhyggeligt. Man kan derfor konstatere, hvor mange der er drevet i land på kysten af de to sogne. Dog synes de to sognes egne omkomne og indstrandede ikke at være noteret her. De må findes i kirkebøgerne. Omstående er antallet opført i en tabel. Af den fremgår det, at der kom i alt 130 døde i land i de 76 år, gennemsnitlig to om året. De kom meget uregelmæssigt, der gik gentagende flere år i træk, da ingen indstrandede lig viste

sig. De kunne komme temmelig langt borte fra, afhængig af vind og strøm, og undertiden må de have ligget længe i vandet. Endvidere ser vi, at de næsten alle kom i de stormfulde vintermåneder, da de fleste skibsforslis skete. Kun i få tilfælde er det oplyst, fra hvilket skib de stammede.

Sammen med de fire fra 1799, der indstrandede på samme dag, kom også et skrin med gamle mandsklæder, men der skrives intet, der kan tjene til identifikation. Strandfogeden har ikke vidst det.

Især lægger vi mærke til de mange omkomne og indstrandede fra sidst i december 1811 og de følgende to måneder, ja, sandsynligvis hører også den døde fra 7. marts sammen med disse. Det er døde fra det omkomne mandskab på de to store engelske lineskibe »Defence« og »St. George«, der juleaftensdag 1811 tidligt i den mørke morgen ved 5- og 6-tiden efter en tredages storm strandede under krigen med Danmark. »Defence« strandede ud for Fjaltring og sloges straks til vrag. Herfra reddede sig kun 7 mennesker levende i land, og den ene døde endda, inden man fik dem bragt i hus. Det blev de eneste overlevende af den 550 mand store besætning.

»St. George« strandede ud for Fjand. Søerne brød over skibet, så kl. 10 var det under vand så nær som kahytsdækket. Juledag nåede enkelte i land på sammenhængende vragstykker. Det var umuligt for redningsmandskabet på stranden at nå ud til skibet. Således reddede kun 11 mand livet af de 776 mennesker, som havde været om bord. Vinden var blevet mere nordlig, og stormen og strømmen jog omkomne og druknede langt sydpå, inden de efterhånden kastedes i land.

Der var legestue i Lønne 2. juledag om aftenen; da rygtedes det, at der kom døde mennesker i land, og i

Indstrandede lig og skibsvrag

et nu forlod alle mandfolk legestuen. Nogle af de døde hviler »her på stranden lige her ud for«, skrev pastor Stampe, der blev præst i Nr. Nebel 1844.

Indstrandede udensogns lig i Ho-Oksby 1787-1863.

1793	2/5	1 lig	1821	2/12	1 død mand
	4/9	1 »		14/12	1 » »
1799	15/11	4 døde folk		19/12	1 » »
1811	26/12	25 » »	1822	16/1	1 » »
	28/12	4 » mænd		1/4	1 » »
	29/12	14 » »	1830	31/5	1 » »
	30/12	6 » mennesker	1844	21/8	2 døde mænd
1812	3/1	9 » mænd		22/8	3 » »
	4/1	2 » »		9/9	1 død mand
	5/1	4 » »		11/9	1 » »
	7/1	2 » »		12/9	1 » »
	8/1	5 » »	1850	8/11	1 » »
	9/1	2 » »	1852	23/12	1 » »
	13/1	2 » »	1855	10/1	1 » »
	21/1	1 død mand	1858	13/10	1 » »
	22/1	8 døde mennesker	1859	22/11	1 » »
	29/1	2 » mænd	1860	25/6	1 » »
	14/2	2 » »		24/7	1 » »
	23/2	2 » »		25/8	1 » »
	24/2	1 død mand		17/10	1 » »
	27/2	1 » »	1861	3/5	1 » »
	28/2	1 » »		23/5	1 » »
	7/3	1 » »		22/11	1 » »
1817	28/1	1 » »	1863	31/3	1 » »
1821	28/10	1 » »			
	27/11	1 » »			

I alt 130 døde

Over 1300 mennesker havde således mistet livet. Af dem indstrandede de ca. 654 som lig.¹⁾ De øvrige beholdt havet. På *Fjaltring*, *Nissum* og *Husby* kirkegårde jordedes mange, men de fleste fik deres grav i de såkaldte »Dødmandsbjerg« blandt klitterne. I Oksby stranden gik det anderledes til. Strandingsprotokollen

oplyser nemlig følgende under december: »26. og 27. er ilanddreven paa Stranden 25 døde Mennesker, sluttelig af et engelsk armeret Skib, hvoraf 23 var i Matrosklæder, 1 soldatklædt og 1 Neger, disse 27 [!] var alle af Øvrigheden og Toldinspektøren visiterede og hos dem fundne 1 engelsk Sølvskilling, 9 Kobberskillinger og 2 gamle Knive; bemeldte Lig ere derefter i deres iværende Klæder jordede i den for sådanne Døde ved Øster Oxbye indrettede Begravelsessted«.

Af de senere indstrandede var der d. 28. december 1 soldat, d. 29. 1 officer, der havde en bog med sig, d. 30. atter en officer og en kvinde, officeren havde to guldringe og en liden kniv med sølvblad. Blandt de fundne d. 3. januar var der en neger og 7 soldater og d. 5. atter 2 soldater. Er alle de indstrandede fra de engelske krigsskibe, bliver det 94 lig. Det stemmer ikke helt overens med »Jydske Efterretninger« 1812, der skriver, at der fra Nymindegab til Oksby strand opdrev 2 kvinder, 2 negere, 77 mand, klædt som matroser eller soldater, 1 civilist og 1 officer.

Begravelsespladsen i Oksby var »æ Kåppel«, som tidligere er omtalt i vore årbøger, nemlig 1905 af Jens Olesen og 1916 af pastor N. S. Nielsen, Sneum-Tjæreborg, der var født i Oksby og havde haft en gård dér, før han tog teologisk embedseksamen, han havde i nogle år været en meget afholdt præst på Holmslands Klit. Pastor Nielsen skriver: »Endnu en Begravelsesplads findes i Sognet lidt syd for Oxby, kaldet »e Kåppel«, hvor tidligere har staaet et Kapel, og hvor i lang Tid Strandligene blev jordede uden ret store Omstændigheder; nu kommer selvfølgelig disse Lig fra Havet paa den almindelige Kirkegaard. Ogsaa denne gamle Begravelsesplads er hegnet og fredet. Der gaar Fragsagn om, at 2 à 300 Lig af engelske Søfolk fra den 24. Dcbr. 1811 udfør Bøvling strandede Orlogsskibe skal

være jordede her i en Fællesgrav, at saa mange Lig drev op, at man faldt over dem ved Havet, og at Beboerne af Øvrigheden fik Lov at tage Tøjet af Ligene for at begrave dem; men disse Sagn synes mig at stemple sig selv som ganske upaalidelige.²⁾ Heri har pastor Nielsen sikkert ret. Vi kan i alt fald konstatere, at antallet af lig er gjort både to og tre gange for stort.

Om det til gudstjeneste i sin tid indviede kapel skrev sognepræsten 1638 til Ole Worm: »En høy liggendis i Oxby sogn, Capelhøy, aff den aarsag, att der stod for-dum en capell paa it viet sted, folck der paa for-dum be-graffuit, som endnu denne dag klarlig erfaris, att der ligger mange hunder menniskis hovider oc been paa, som aff den grumme oc forferdelig flod anno 1634 den 11. october bleff obenbart, idett vandet skuldt sanden aff, som nogle liigkister staar, oc beenene i oc om ligger, oc vid samme capell vaar for-dum en helligdom, som kaldtis S. Ender aff Oxby«. ³⁾ En helgen St. Ender kender man ellers ikke noget til. Men der har altså været begravelsessted ved »æ Kappel« helt fra den-gang, kapellet var i brug i middelalderen.

På et udskiftningskort fra Al sogn finder vi et Dødmandsbjerg afsat i klitterne. Stedet har altså været brugt til strandlig før 1811, hvad man selvfølgelig måtte vente. Jens Olsen skriver 1905, at mange ben kom til syne på strandkanten, når der skete vindbrud, eller sandet blev bortskyllet af havet. I Lønne sogn har der været flere Dødmandsbjerge fra Gabet mod syd inden for udløbet. Også her har skred eller brud i klitterne kunnet blotte de dødes ben. Ved »æ Uddegaf« eller Houstrup Boder kom sidst i 1880-erne flere dødningehoveder til syne – til skræk for esepigerne. Dér var altså et gammelt Dødmandsbjerg.

Ved lov af 25. marts 1872 bestemtes det, at »lig af de i sognet afdøde eller fundne forulykkede, som have

anden hjemstavn, skulle begravnes på dets kirkegård, med mindre de efterladte eller andre rette vedkommende ville sørge for begravelsen andetsteds«. Året efter (10. nov.) udstedte justitsministeren en skrivelse om, hvorledes udgifterne ved begravelse af ukendte ilanddrevne lig skulle afholdes. Efter ligsynsloven af 2. jan. 1871 skulle ved selvmord og anden pludselig død altid tilkaldes en læge hurtigst muligt. 4. maj 1875 ændredes bestemmelsen således, at når »lig opdriver«, måtte den indstrandede ikke jordes, før politimesteren og en læge (embedslægen) havde undersøgt det. 1877 bestemtes det, at det også gjaldt, selv om det indstrandede lig var i opløst og defekt tilstand.

Alle indstrandede lig blev nu lagt i kiste og begravet på kirkegården, ja, det var vist næsten altid sket siden 1850. Praksis var, at den, der fandt et indstrandet lig, skulle bjærge det så langt op på stranden, at havet ikke kunne nå det, mens han var hjemme med bud om fundet. Med en vogn skulle det hentes hjem til gården. Tøjet kunne være slidt af den døde, så der var intet at tage fat i. Ved hjælp af et par brædestykker, som »stræneren« stak ind under liget, blev dette væltet om på stranden. Når liget skulle læsses på vognen, blev det først væltet op på en luge og så løftet op på vognen. Et stykke fra gården, hvor vinden bar fra (for ligstankens skyld), blev vognen stående, og liget blev dækket til, i reglen med et stykke sejl. Herredsfogeden og distriktslægen holdt ligsyn. Var der tatoveringer eller kendingsmærker, gik der bud til konsulatet. Liget blev lagt i kiste og sat i åben grav på kirkegården, men der blev ikke kastet jord på, før der kom bud fra herredskontoret eller konsulatet. Var der ingen kendingsmærker, blev det begravet den næstkommende søndag. Før Holmslands Klit fik sine egne kirker, blev strandligene fra Klittens sydlige del begravet i *Lønne* eller *Sdr.*

Bork. Tidligere blev også her, som nævnt, de indstrandede lig begravet i et »Dømandsbjerg« eller »Dømandskrog«.⁴)

Det følte som en ufravigelig pligt at drage de druknede så langt op på stranden, at havet ikke kunne tage liget igen. Heri styrkedes man af overtroen. Morten Eskesen fortæller fra sin lærertid i Vejrs, at et par af hans flinkeste elever, Bakken og Hans, sønner af Therkel Bakkensen, en aftenstund ved sengetid var gået ud for at »strænde«. Lidt efter kom de farende hjem: »Å, der kom en død mand op af havet og rakte efter os!« – »Nu er I ulykkelige; det må have været en forlist sømands lig. Skynd jer ud igen, inden floden atter drager det ud, og få ham hjulpet op oven for vandskellet og givet en pude af tang, for ellers får I aldrig en nat fred for hans genfærd«. – Det kneb for drengene, de var bange. I hemmelighed fulgte faderen efter og iagttog dem fra klitterne. De stod længe og summede sig. Til sidst trak de liget op til klitterne og lagde tang under dets hoved. »Siden måtte det være strandfogden Knud Pedersens og Boj Pedersens sag at få det lagt i kiste og stedt til jorde ude i »æ Kappel« – dog uden jordpåkastelse af præsten, man vidste jo ikke, om dette ikke var sket, eller hvad tro, den døde havde været af«. Der gik sagn om, hvor ilde det var gået folk, der havde undladt at yde indstrandede ligtjeneste eller havde plyndret liget, f. eks. ved at skære en finger af for at få fat i guldringen.

Anderledes formede begravelsen sig i en anden del af det tidligere danske rige, nemlig på den stenede kyst i *Halland*. Her kan man f. eks. langs kysten af Värö hist og her træffe på en uanselig gravplads et stykke oven for stranden eller i stenede strandvolde, hvor man til en vis dybde havde samlet en del sten op og anbragt den indstrandede døde i det derved fremkomne kam-

mer og atter lagt stenene tilbage til dækning af graven. Tillige rejste man ofte en større sten ved hovedenden og en mindre ved fodenden. Således foregik begravelserne endnu i 1850-erne. Kystboerne siger, det var skrækken for pest og smitsom sygdom, der fik dem til at begrave de ukendte lig på stranden og gøre det hurtigst muligt. Derfor trak man ligene op med lange bådshager. Ja, ved den sidste af den art begravelser måtte to fiskere, der foretog den, i »karantæne« i 4 uger; de boede da uden for hjemmet i et gammelt »basta« (skur til fisk).⁵⁾

Også hos os har man kendt noget til samme skræk. Da de mange lig fra de engelske krigsskibe skulle begravnes på de nævnte kirkegårde, måtte sognefogederne lade de sidste jorde i klitterne, da sognefolkene satte sig imod en begravelse på kirkegårdene, dels af pladshensyn, men nok ikke mindst for at undgå »farlige ud-dunstninger«. ⁶⁾ Hele sommeren vedblev der at komme lig i land.

Sammen med enkelte af de andre indstrandede lig i Blåvandshukområdet giver protokollen oplysninger, der sandsynligvis har tilknytning til den døde, således 1821, da der d. 28. okt. fandtes en død mand og dagen efter en skibskiste med 6 stk. gamle klæder og 3 bøger. I dagene omkring den 27. nov. 1821 kom mange norske bjælker, og samme dag som den døde tillige to stykker mast. 2. dcbr. kom 2 sejl, 5 læs tovværk, 15 fyrreplan-ker, 1 bom, 1 spir, 1 mast, 1 afbrækket gaffel, 2 stk. brækkede rær og endnu mere vrag samt en død mand, også et par dage senere kom der meget tømmer. 21. august 1844 strandede en skriverpult med skibspapirer, en jernpejlestok med snor, et kompasshus, blylod med lodline, bøje til et anker, 1 bådmast, 4 årer, et spryd, 1 hage, 1 ror, 1 liden brun klædes vest, 1 blå ulden skjorte og 2 døde folk. Dagen efter kom 3 døde mænd;

de blev afført de yderste klæder, og man fandt hos dem en medalje, en foldekniv og en vante. Klæderne var en døffels trøje, en blå klædestrøje, et par engelske læderbukser, et par grå klædesbukser, en gammel lærreds olietrøje og et par gamle sko. I de følgende dage kom en sydvest, en olietrøje og endnu 3 døde mænd; ved den ene fandtes en læsebog og ved den sidste et sølvhus til en pen. Man mente, at det strandede stammede fra briggen »Houghton the Spring«, »dog bemærkes, at det opdrevne sejl er efter herredsfogedens tilladelse afbenyttet til at indlægge de fra samme skib døde mænd i deres begravelser«.

Det er altså ikke i alle tilfælde rigtigt, når Jens Olsen beretter, at »lige til 1850 blev ligene nedsænkede uden kiste og uden noget som helst – ikke engang omvundne med en sæk eller et stykke sejldug«. Begge fremgangsmåder har nok været brugt.

Hos en af de døde, der indstrandede i 1860, fandtes en pung med 2 engelske guld- og 5 sølvmonter, 12 præjisiske dalere, 10 små Hamborg-monter, 2 stk. sølv, et tokassølvur, 1 kniv og 9 nøgler, men ingen kendingsmærker. Også en død mand 1861 havde penge med sig, dog kun 5 sølvmonter og 1 kobbermønt.

Ordet *strandvasker* er ikke brugt i protokollen, betegnelsen er »død mand«. Sådan bruges det også almindeligt på egnen. For hver kvinde derude var det uhyggeligste, hun kunne tænke sig, at hendes mand, søn eller broder skulle blive en strandvasker. Det er forståeligt, man undgik brugen af det ord.

Den 6. okt. 1787 strandede Mads Jensen fra *Hjerting* med sit skib på *Skallingen*. 11. dcbr. »anlandede« vraget af et tomastet skib på *Skallingen*, og en kiste med gangklæder drev i land. 3. jan. 1796 overlod man opskyllet takkelage til en skipper fra *Stettin*, der var strandet på *Fanø*. 15. dcbr. 1809 kom et vrageskib uden

folk. I dabr. 1833 strandede en mudderpram. 1835 opdrev en del vrag, man formodede var fra »Anna Cathrine« af Fanø. I 1840 og 1841 må vraget af et skib have siddet på »de ydre banker ved Uldal«, da man gentagende gange pr. båd bjærger tømmer derfra, således 29. aug. et gammelt ror, mange fyr- og egebjælker, og i november fik man bragt 2 stykker »gammelt fleg« (flager) i land af et skib; de indeholdt 30 læs tømmer, samtidig bjærgede man stadig tømmer ved Uldal.

I december 1851 kom to læs afbrækket vrag og mange egebjælker, 65 nye fyrrebjælker og et navnebræt *Freihandel*. 1. dabr. 1853 strandede et gammelt skibsvrag på *Skallingen*, som skipper Hans Jørgen Ankersen, Fanø, vedkendte sig, og som efter amtsrådets resolution blev overdraget ham. I december 1855 bjærgedes mange læs vrag, og et hvidmalet navnebræt viste, at det måtte stamme fra »Aretusa Rixham«. 27. juli 1859 strandede »1 Flodt«, dvs. en tømmerflåde, af nyt og gammelt tømmer: 2 ræer, 8 mindre træstykker, 8 luger, 12 stk. nyt fyr, 37 brædder, 56 brækkede og desuden kættinger, tømmerværk og afhugget surring. Man mente tømmerflåden tilhørte den forulykkede fregat »Robert M. Sloman« af Boston.

Der var perioder, undertiden et år, hvor havet næsten intet gav fra sig, i alt fald blev der intet noteret.

I årenes løb strandede der temmelig mange både, pramme eller joller, heriblandt en stor båd »Nordstern« fra Rostock, der strandede 1862. Mange forskelligartede ting drev i land, selvfølgelig mest vragdele: afbrækkede skibsdæk og planker, master, rær, bovspryd, køl, kølsvin (langskibsforbindelser indvendig), sværd (der kunne sænkes ned ved fladbundede fartøjer for at forhindre afdrift), tovværk, blokke, jomfruer, æselhoveder, galionsfigurer osv. Af løse genstande kan nævnes de almindelige tønder, ofte »ledige« eller måske

indeholdende tjære, tran, olie, talg eller vin. Der kom også mange vandfæde (beholdere til fersk vand), søtønder, bøjer, baljer, oksehoveder, der snart var »ledige«, men også kunne indeholde vin, bedærvet af saltvand. Blandt mere sjældne ting nævnes 56 bøffelhud i januar 1801, 27 skind, 40 årer, senere farvetræ og tobaksblade både i fustager og løse, men gennemtrukne af saltvand; tobakken blev i øvrighedens påsyn nedgravet, det samme skete med nogle tønder fordærvet kød, desuden et svin og en kvie. Jern og andet metal blev udslået af vragedelene og kunne af og til give nogle lispund.

En god »lanter« gjorde nogle fiskere i maj 1832, da de på søen bjærgede 2 store fustager vin, dagen efter 3, den følgende 2 og næste dag 13 samt 1 med »spiritus« (rom?), samtidig opdrev 3 tønder vin på stranden. En uges tid efter kom øvrigheden for at efterse fustagerne, de brugte to til at fylde de øvrige med. Man har nok ikke nøjedes med bare at se på vinen! Bjærgerne har vel også forvisset sig om, hvad det var, de havde fået fat i. Hvad siger Blicher ikke i sin »Vestlig Profil«, som netop blev skrevet i disse åringer: »Vistnok der falder af og til »en Pind« i Klitboens Hænder, som egentligen ikke tilhører ham; men ofte tilhører den ej heller nogen anden, fordi Ejeren ikke kan udfindes. Nu ved vi jo vel, hvem i saa Fald en Stump af Pinden tilhører; men – selv en kongelig Embedsmand der ved Stranden kunde gerne føle noget skrøbeligt i sin Natur, naar saaden en Kasse fuld af smaa velsignede faderløse Champagnere kom ham imøde med stille Bønner om Redning og Frihed. Naar et Skib strander, og derhos sønderslaas, kan man derhos ikke undre sig over, om det ikke skulde gaa ganske snorret til«.?)

For øvrigt er det jo en kendt sag, at Ribe biskop i en visitatsindberetning 1747 skriver om Henne og

Lønne: »Dette Sogn, i sær Annexet Lønne, har fra Alders tider af været berygtet, ikke alleene for letfærdighed, men end og i særdelshed for urætfærdighed ved Strand-Siden«. ⁸⁾ Og forholdene har vel ikke været meget forskellige herfra i de andre kystsogne. Lad os atter lytte til Blicher, der havde indhentet sine oplysninger hos præster og andre på egnen: »Men bjerges Mennesker, da have disse ikke uden alt godt at vente«. Netop de reddede englændere fra »Defence« bekræfter det. De udtalte ved retten i Ringkøbing, at deres redningsmænd endog havde trukket af deres egne klæder for at tildække og varme dem. De havde aldrig kunnet forestille sig, at de ville være blevet så godt behandlet i et fjendtligt land, og de udtrykte deres dybe taknemlighed mod dets folk. ⁹⁾

Efter ordningen af 1787 skulle strandfogederne påse, at ingen uberettigede samlede rav. Fogederne skulle have nogle hjælpere til at samle ravet. De skulle have en tredjedel af, hvad ravet kostede ved auktionen, og strandfogeden, der skulle modtage det og føre bog over det, skulle herfor have en sjettedel. Fra 1834 siger protokollen, at der til forskellige tider er indsamlet rav, men der oplyses ikke hvor meget. Tidligere opførtes det vist i en særlig protokol. 1787 indsamledes 49 pund, men derefter blev der mindre og mindre, efter 1834 nåede man 11 pund som det meste, mange år måtte man nøjes med 18–40 lod. Næppe alt blev afleveret. 1862 fandt strandfoged Ib Jensen et stykke på 13 lod. Ravsamlingen blev frigivet 1871. ¹⁰⁾

Ikké alle strandinger er nævnt i protokollen, heller ingen af de redningsbedrifter, der blev udført af folk fra de to sogne. 1852 kom den første redningsbåd, og med Søren Nielsen, Ø. Oksby, som fører bjærgede den 64 menneskeliv. 11. okt. 1858 strandede Jens Harpøths lille skib fra Ringkøbing på vej fra Hamborg, besæt-

ningen, 3 mand, bjærgedes, Jes Østergaard hentede kokken om bord på skibet. Før redningsbådernes tid var den »sorte jolle« den dygtigste robåd under strandinger. Aktionen lykkedes ikke altid. I november 1843 var Oksby-folk sejlet ud til et nødstedt skib ved Slugen på Hornsrev 1 mil fra land for at bjærge det ind til Fanø. Da trak det op til uvejr, og man måtte ro hjemad, men mærkede ikke i mørket, at vinden vendte sig, og uden kompas sejlede folkene forkert, og 26 mennesker, de 23 familiefædre, omkom i stormen. Den sidste indstrandede i juli 1845, og liget var da så opløst, at enken ikke kunne kende ham. Han blev begravet på »æ Kåpel«, men da man senere fandt hans kniv og skrå-tobaksdåse i hans tøj og genkendte dem, blev liget gravet op og stedt til hvile på kirkegården. Den frygtelige ulykke for det lille sognesamfund mindedes længe.¹¹⁾

Hvor meget af det vrag, protokollen nævner, der stammer fra skibe, som havde fået deres bekomst på det frygtede Hornsrev, kan ikke ses. 1794 nævnes dog et stykke skibskøl på Ulwsand (Ulven). Først 1878 kom der fyrskib på Hornsrev, og 1888 tændtes Blåvand fyr. Hvor farligt var det ikke tidligere her ved Danmarks vestligste punkt, når hele området ved revet lå i mørke.

Noter:

1) J. Stampe i Arb. Ribe 1926 494ff. Storgaard Pedersen i Arb. Hards. 1911 1–26. 2) N. S. Nielsen i Arb. Ribe 1916 310f. J. Olsen i Arb. Ribe 1905 118–31. 3) Præsteindberetningen til Ole Worm i Da. Sml. 2. rk. IV. 4) P. Pedersen i Arb. Hards. 1947, 62. Klein: Love og Anordninger. J. Olsen i Arb. Ribe 1905, 126. Medd. af John Høy, Halager. 5) Morten Eskesen: Minder og Udsigter fra 40 Aars Skoleliv, 54, Ivar Johansson i Varberg Muss.s Årsbok 1962. 6) Storgaard Pedersen anf. skr., 20. 7) St. St. Blicher: Vestlig Profil af den cimbriske Halvø. 8) H. A. Brorson: Visitatsberetninger og Breve v. L. J. Koch, 32. 9) Storgaard Pedersen anf. skr., 8. 10) P. M. Gundersen i Arb. Ribe 1954, 39ff. 11) N. S. Nielsen anf. skr. 313, J. Olsen anf. skr. 127f.

Om en »pinsebod« på Hyllerslev Østermark og andre interessante ting fra et gammelt landkort

Ved *Knud Jensen*.

I 1962 kom jeg i besiddelse af et originalt kort over udskiftningen af landbrugsjorderne i Hyllerslev, Janderup sogn. Kortet er håndtegnet af »Land Inspecteur« L. Wesenberg*) i 1786. Det er koloreret med vandfarver, og det består af flere stykker karton, der er sammenføjet og opklæbet på lærred. Efter tidens smag er der gjort en del ved udstyret. Signaturerne er således tegnet på en dug, der smælder for vinden fra en sort-hvid landmålerstok med sirlig endebeslag, som er stukket i jorden. Ved selve kortbeskrivelsen er der tegnet en le og en rive. Kortet opbevarede på Hyllerslev Storgård, hvor det formentlig har beroet siden 1786. Det var i temmelig miserabel stand, men det viser dog de vigtigste lokaliteter, nemlig Hyllerslev by, Grydvad Mølle, Mariebækken, engområderne og de forskellige veje, af hvilke især den gamle landevej fra Varde bør bemærkes. Uden for det egentlige Hyllerslev-område er Store Hebo og Nørre Hebo samt andre mindre lokaliteter indtegnet. Alle gårde og huse er tegnet med de

*) Den 31. maj 1779 begærede beboerne i Hyllerslev udskiftning af nogle enge og en del agerjord. 12. jan. 1786 anmodede Christoffer Frandsen og Søren Christensen, Hyllerslev, landinspektør D. Wesenberg (Nørre Bjært) om at opmåle byens marker til udskiftning. Udskiftningen gav anledning til nogen utilfredshed hos enkelte af beboerne. 12. sept. 1787 havde Ludvig Wesenberg, søn af ovenn., endnu ikke fået sin betaling for opmålingen, hvorfor han nu ønskede sit tilgodehavende inddrevet ved militær eksekution. (Red.).

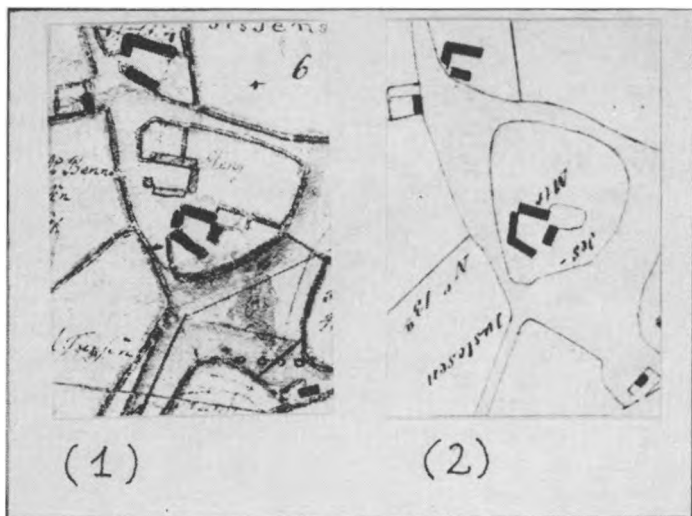
enkelte bygninger og haver, og man får på den måde et ganske godt indblik i bebyggelsernes omfang og anlæg for ca. 200 år siden. At Wesenberg var en omhyggelig og nøjagtig landmåler og tegner, kan man overtyde sig om, når man sammenligner hans kort med en skitse fra 1872 over et afvandingsanlæg i Hyllerslev. De gårde og enkeltbygninger, som korttegneren i 1872 har indtegnet på sin skitse, har i adskillige tilfælde samme udstrækning og indbyrdes beliggenhed som de tilsvarende på Wesenbergs kort fra 1786.

Når man studerer et sådant kort – det første egentlige kortarbejde med alle enkeltheder over et så snævert område – og kan drage sammenligning med geodætiske målebordsblade fra 1870 og senere, så er der mange interessante foreteelser, der falder i øjet.

Lad mig først nævne nogle af stednavnene. Især marknavnene er interessante, da de fleste af disse nu er ukendte.

På begge sider af den gamle landevej, ved skellet til Nørre Hebo, ligger tre markstykker, der benævnes: »Vester Adel Veys Ager«, »Øster Adel Veys Ager« og »Norder Adel Veys Ager«. Ud af disse marknavne kan man indirekte tyde, at den gamle landevej af den lokale befolkning i sin tid blev kaldt »Adelvejen«. Dette stednavn kendes i dag ikke mere, selv ikke af de ældste i sognet.¹⁾ Som nævnt er den gamle landevej indtegnet på kortet, men her kaldes den ikke Adelvejen. Den står simpelt hen anført som »Lande Vey fra Varde til Blaa Vand«. Det er derfor muligt, at egnens folk allerede i 1786 er ophørt med at kalde vejen »æ Adelvej«, men marknavnene siger utvetydigt, at de engang har kaldt den sådan.

På nyere kort over Vardeegnen vil man finde stednavnet »Adeleng« anført for et ret stort engareal, der ligger direkte syd for Hyllerslev by. Det område, hvori

Udsnit af kortet fra 1786 (1) og skitsen fra 1872 (2). Begge udsnit dækker det samme område i Hyllerslev by, og man vil se, at de to korttegnere er kommet til omtrent samme resultat, hvad angår de enkelte bygningers indbyrdes beliggenhed. Gården i midten drives nu af Svend Age Werenberg. I dag eksisterer kun denne gård og huset øverst til venstre.

denne eng ligger, er ikke indtegnet på kortet fra 1786, men det er de tilgrænsende arealer umiddelbart nord for Adeleng (nu matr. nr. 13a af Hyllerslev), og i disse arealer findes på det gamle kort et langstrakt, trekantet jordstykke, der benævnes »Adelands Grov Ager!« Her er altså igen et marknavn, der indirekte antyder alderen af et stednavn. Der er nemlig ingen tvivl om, at engen også i 1786 blev kaldt Adeleng, når der dengang lå en »Adelands Grov Ager« lige nord for den.

Stednavnet Adeleng kendes endnu i Janderup sogn af den jævne befolkning. I dialekt udtales ordet »æ a'jel-æng«.

Og hvad betyder da dette »adel«, som danner for-

stavelse til disse to stednavne? Umiddelbart skulle man mene, at det havde noget at gøre med adelsfolk – måske en herremand, som har ejet engen og vejen – men en nærmere undersøgelse af ordet og dets oprindelige betydning viser, at dette næppe er tilfældet.

Sprogforskeren Niels Åge Nielsen²⁾ udlægger ordet »adel« således: Adel betyder på den ene side »høj byrd eller værdighed, rigets fornemste stand«, og sådan forstås det af folk nu til dags, men det har også en ældre betydning, nemlig: »det ypperste af sin art i almindelighed, det vigtigste, det ældste og oprindelige, hovedforeteelsen!« I sidstnævnte betydning brugtes ordet i middelalderen, f. eks. kendes »adelbonde« = selvejerbonde, i modsætning til fæsteren, og »adelhustru« = ægtehustru, den rigtige kone, i modsætning til medhustruen, frillen, slegfreden. I denne, sin oprindelige betydning, er ordet nu forsvundet af daglig tale og findes nu kun i stednavns sammensætninger som alfarvej (= Adelvej), Adelgade og Algade. Som yderligere eksempel på et stednavn, der bruges endnu, og hvori forstavelsen adel indgår i denne, den oprindelige betydning, kan nævnes sognebyen Adelby i Angel, øst for Flensborg.³⁾ Stedet kaldtes for ca. 100 år siden »Alby« – jfr. »Algade« – af den stedlige befolkning.⁴⁾ At vi finder en »Adelby« helt hernede syd for statsgrænsen er ikke så mærkeligt, for her talte man dansk fra Arilds tid og indtil for ca. 100 år siden, og her gjaldt Jyske Lov.

Netop i Jyske Lov fra 1241 nævnes ordet Adelby⁵⁾ i betydningen: den gamle landsby, hovedbyen, i modsætning til Torpen, udflytterbyen, den nye og mindre betydende landsby i sognet. Og det er uden tvivl på den måde, vi skal forstå de to stednavne i Hyllerslev. Den gamle landevej, Adelvejen, var en hovedvej, en fastbygget, bred vej af større betydning end de andre veje,

Udsnit af kortet fra 1786 med Elkjær-eng. Arealet havde dengang samme udstrækning som nu, jfr. kortet fig. 4. 1) Engstykket »Holm«. 2) Engstykket »Bosted«. 3) Varde å. 4) »Pintzboe«. Den lodrette linje til venstre er en revne på kortet.

f. eks. kirkevejen og møllevejen. Og Adelengen var en hovedeng, en stor engstrækning af særlig betydning – eller måske var den simpelt hen adelbyen Hyllerslevs eng! For Hyllerslev var adelbyen i Janderup sogn. Det meddeler lev-endelsen klart og tydeligt.

Ved Grydvad Huse, syd for den gamle landevej og lige øst for engen ved Mariebæk, ligger der en mark, der på kortet fra 1786 kaldes »Troidans Ager«. Dette navn må have noget at gøre med befolkningens overtroiske forestillinger, noget med troldes og ellefolks dans! Der kendes fra andre danske egne adskillige sagn om ellefolk, der danser om aftenen i tågen ved lave steder. Og netop på dette sted – i denne ensomme egn, hvor der dengang ingen beplantninger var – må der i

gammel tid have hersket en mærkelig stemning af mystik og kogleri, vel især en sommeraften, når »mosekonens tågebryg« lå lavt over engene og op over »troidans-ager!«

Wesenberg har naturligvis brugt tidens ortografi i sin tekst på kortet, og sin egen »stil« har han måske også haft. Han bruger således næsten ingen dobbeltkonsonanter, hvilket bl.a. ses af de allerede nævnte ord »Adeland« og »Troidans«. Men i øvrigt konstaterer man det interessante, at han af og til retter sig efter den lokale dialekt, når han anbringer sin tekst på kortet. Han må have spurgt folk i Hyllerslev ud om stednavnene, da han skulle tegne kortet, og så har han efter evne skrevet navnet, som det blev udtalt, dog tilsyneladende i visse tilfælde lidt tillempet efter rigssproget. Dette fremgår tydeligt af følgende: Ned mod Varde å, øst for Hyllerslev, ligger en lang række engstykker – dengang kaldet »Eng Fort Haug« (haug = have = græsgang), på nyere kort benævnt »Forteenge«. Disse stykker havde forskellige ejere – ét af dem tilhørte »Peer Hansen i Strude«. For en Hyllerslev'er af i dag vil det straks være klart, at dette »Strude« er identisk med Strudvad, der jo også ligger i Janderup sogn. Han siger nemlig selv den dag i dag »Struðe« om denne lokalitet. Kortet viser os således, at dialektordet for dette sted er uændret i ca. 200 år.

Gården, der efter matriklen 1844 fik nr. 5 af Hyllerslev, ejedes i 1786 af en mand, der hed Anders Friis, identisk med Anders Hansen Friis, født 25. marts 1748 og død 20. sept. 1824 i Janderup sogn.⁶⁾ Han blev for øvrigt senere ejer af Hyllerslev Storgård (matr. 8a) og dermed stamfader til gårdens nuværende ejer. På vestjysk dialekt udtales personnavnet Anders som »Annes«, og netop den udtale anvender Wesenberg om

nævnte Anders Friis, hvis navn han på kortet anfører som »Anes Frijs!«

Lige vest for Varde skel, i Hyllerslev enge, og umiddelbart nord for Varde å ligger et voldsted, der på landkort og i topografiske beskrivelser fra ca. 1870 og senere benævnes Elkjær Høj.⁷⁾

Om dette sted meddelte præsten J. C. Hammer i Janderup den 21. okt. 1766 i en indberetning til biskop Bloch i Ribe, at der ved »denne Aa ligger en Skandse med dobbelte Grave om, udi en Eng, Elkier kaldet, som hører til Hyllerslev«, og i Janderup Liber Daticus (præste-dagbog) skrev samme præst i 1754: »Udi én Hyllerslev By tilhørende Gjest-Eng, Elkier kaldet, er at se en forfalden Skandse med dobbelte Volde og dobbelte Grave omkring lige paa Aabredde udi en stor Bugt. Man siger, at den skal være anlagt imod Søerøvere, særdeles én som kaldtes Clemen —«.

Også Danske Atlas (1769) omtaler stedet, men det er i en næsten ordret gengivelse af pastor Hammers optegnelser.

I 1910 skriver overlærer J. Olsen,⁸⁾ Varde, om Elkjær Høj, som han mener var et enkelt led i et helt forsvarskompleks for Varde by i forbindelse med anlæggene på Lastebanken ved Varde. I 1890 eller 91 havde Olsen talt med den daværende ejer af Elkjær Høj, der da fortalte, at han nogle år i forvejen havde ladet højen gennemgrave for at lave et markskel mellem sin nabo og sig selv. Han var da stødt på noget, der lignede en kælder, dannet af egetømmer, der var så friskt, at hans broder kunne bygge en svinestald af det. I dette rum havde han fundet forskellige kar og redskaber af kobber, men de var alle så ødelagt, at de ikke kunne bruges til noget, og han havde så kastet dem bort. Det samme var sket med nogle genstande af læder og nogle levnin-

ger af et vævet tæppe! Ak ja, det havde været interessant, om disse ting var blevet undersøgt af sagkyndige og opbevaret til vore dage. Nogen videnskabelig udgravning af voldstedet er der endnu ikke foretaget, og man kender intet bestemt til dets alder. Hvis lærer Olsens teori om et vist sammenhæng mellem Elkjær Høj og anlæggene ved Varde holder stik, må voldstedet være anlagt omkring år 1300.

Som ovenfor nævnt kaldes stedet på nyere kort Elkjær Høj, og engområdet, hvori det ligger, Elkjær. Navnet Elkjær forekommer også på Wesenbergs kort fra 1786 netop for dette engareal, der i øvrigt dengang synes at have haft samme udstrækning som nu, men på det gamle kort findes stednavnet Elkjær Høj ikke, hvad det jo heller ikke gør i pastor Hammers indberetning og i Danske Atlas. Derimod findes på det gamle kort andre interessante stednavne i forbindelse med dette område. Wesenberg har inddelt Elkjær eng i 7 enkelte stykker, der har følgende navne, begyndende fra vest: »Knolhaue«, »Bosted«, »Vester Elkier«, »Mitter Elkier«, »Holm«, »Øster Elkier I« og »Øster Elkier II«. Af disse stednavne har Bosted og Holm nok mest interesse, fordi de umiddelbart synes at antyde en vis tilknytning til voldstedet. Holm er det mindste engstykke, og det ligger ned til åen, netop på det sted, hvor Elkjær Høj er anbragt på nyere kort!

Kan »Holm« da være et andet eller tidligere navn for voldstedet? Hertil kan svares både ja og nej. Sprogforskerne siger, at »holm« betyder et stykke land, en plet, som hæver sig op over, er adskilt fra, udskiller sig fra omgivelserne, især om mark- eller engstykker, der er omgivet af vand, sump eller grøfter.⁹⁾ Beskrivelsen passer udmærket på Elkjær Høj, især når man tager de nævnte »dobbelte Grave« i betragtning.

Holm er altså en fællesbetegnelse for alle sådanne

Om en »pinsebod« på Hyllerslev Østermark

De omtalte steder fra det gamle kort angivet ved numre på et nyere geodætisk kort. 1) Vester Adelvejs Ager. 2) Øster Adelvejs Ager. 3) Norder Adelvejs Ager. 4) Adellands Grov Ager. 5) Trolddans Ager. 6) Bosted. 7) Holm. 8) Teglovn. 9) »Frijs Gaards Toft«. 10) »Pintzboe«. 11) »Gielbjerg Ager«. 12) Bavnehøj.

isolerede forhøjninger, jfr. ordet holmgang, der betyder tvekamp på en hvilken som helst holm.

I denne almindelige betydning findes stednavnet Holm mange steder i Danmark, mest nærliggende er Holmen, »æ Wålm«, i engene mellem Janderup og Billum. I Sønderjylland anvendes ordet Holm især om engstykker.¹⁰⁾

Men der findes også steder, hvor ordet holm eller sammensætninger med dette ord har tydelig forbindelse med befæstningsanlæg, f. eks. Slotsholmen i København, og i Hygum sogn i Sønderjylland, tæt nord for Sønderholm, har der ligget et voldsted, der hed Holm. Stedet, der nu næppe kan ses i terrænet, skal have bestået af en kredsround banke omgivet af grav og yder-vold. Dette anlæg synes at ligne det fra Hyllerslev, og det nævnes skriftligt som »Holm« helt tilbage til 1231. Når det er tilfældet, er det vel ikke usandsynligt, at Holm er det oprindelige navn for voldstedet i Elkjær eng, især i betragtning af, at engstykket Holm på kortet fra 1786 netop dækker voldstedets areal.

Ordet Bosted forklarer næsten sig selv, nemlig et sted, hvor der boede folk, en gård, et hus, et opholdssted, et hjemsted, en bolig.⁹⁾ På den anden side synes dette ulogisk, for stedet må gennem århundrederne have været udsat for periodiske oversvømmelser. Måske er ordet oprindelig en fællesbetegnelse for hele engområdet ved voldstedet, en fællesbetegnelse der i tidens løb er blevet reduceret til kun at gælde for dette ene engstykke.

Elkjær betyder ifølge stednavneforskerne et af elletræer omgivet kær.

Stednavnene Bosted og Holm i Elkjær enge kendes nu overhovedet ikke mere på Hyllerslev-egnen, men det gamle kort fortæller os, at de har eksisteret. Navnene er uden tvivl meget gamle – Bosted kommer af oldnordisk

»bústaðr« – og de antyder i sig selv en direkte forbindelse med voldstedet, en forbindelse som ordet »Elkjær Høj« ikke giver udtryk for.

Optegnelser i gamle brandtaksationsprotokoller¹¹⁾ synes at fastslå, at man på Varde-egnen skiftede byggeskik omkring år 1800 eller lidt før – at man da ophørte med at bygge i bindingsværk og gik over til grundmur med teglsten. Den nye byggeskik kom sydfra, fra de vestslesvigske og frisiske områder.

At den nye byggemåde var nået til Hyllerslev allerede i 1786, giver det gamle kort indirekte vidnesbyrd om. Lige nord for Hyllerslev bys fællesjord, i et område, hvor den lille plantage ved Ejner Werenbergs gård nu er, har korttegneren præntet ordet »Tegeloven«. Det kan næsten kun tydes som en primitiv teglovn, hvor man har brændt mursten til eget forbrug i forbindelse med opførelse af nye bygninger. Sådanne grove, håndlavede mursten kan man endnu se i et par af de ældste bygninger i Hyllerslev, f. eks. i Hyllerslev Storgård.

Under beskrivelsen af Riberhus Amt i Danske Atlas¹²⁾ nævnes, at »Leer til at brænde Tegl af findes paa adskillige Steder i Amtet, hvortil adskillige Teglovne ere indrettede, men mest smaa og til eget Brug«. Det er nok en sådan »Tegeloven«, de i 1786 havde i Hyllerslev!

I området lige syd for jernbanen, mellem de to byeje i Hyllerslev, er der på det gamle kort indtegnet et markstykke, der benævnes »Frijs Gaards Toft«. Hans M. Iversen skriver i 1857 i sine Folkesagn fra Janderup sogn,¹³⁾ at »Friisgårdene« er Mogens Sørensens og Eske Jensens gårde. Ved at sammenholde dette med matriklen 1844 og folketællingslisterne kan det med

næsten sikkerhed siges, at disse to gårde – der ikke mere eksisterer – har ligget på henholdsvis matr. 6 og matr. 7 af Hyllerslev, altså i nærheden af det sted, hvor »Frijsgårdstoft« er indtegnet på kortet fra 1786.

Jeg har hidtil sat disse gårde og markstykket i forbindelse med Friis'erne i Hyllerslev. Ovenfor er nævnt Anders Hansen Friis. Hans søn var Hans Andersen Friis (21/4 1791–25/2 1866), der ejer Storgården, og i Janderup kirkebog nævnes, at 4. søndag efter trinitatis 1759 »begravedes Hans Friis af Hyllerslef, en oprigtig og sædelig Mand«.

Rent umiddelbart ville man nok sætte disse folk i forbindelse med Friisgårdene, selv om det endnu ikke er fastslået, om nogen af dem har boet på matr. 6 og 7. Men for nylig har jeg konstateret, at der også findes Friisgårde i Lydum sogn.*) H. K. Kristensen har forsøgt at give en forklaring på navnet i Lydum ved at sætte det i forbindelse med en friser eller et medlem af den adelige slægt Friis,¹⁴) men når det nu viser sig, at der har eksisteret mere end én bondegård i Vestjylland med dette ret særprægede navn, så fristes man til at søge efter en anden oprindelse til navnet. Det er vel ikke sådan, at »Frisgård« er en fællesbetegnelse for en gårdtype, måske en gård opført efter frisisk byggeskik, og derfor en gård, der var anderledes end de andre gårde? Uden at have tilstrækkelig kendskab til emnet drister jeg mig til at foreslå, at navnet kan have haft noget med de enkelte bygningers indbyrdes beliggenhed at gøre (første firlængede gård), eller måske at det var den første gård på egnen, der havde rigtig skorsten i stedet for lyre.

Sikkert er det i hvert fald, at folk fra Vester Horne

*) I præsteindberetningen til Worm nævnes i 1638 yderligere en »Friisgaard« i Hemmet sogn.

Udsnit af kortet fra 1786 med »Pintzboe« og de syd for liggende engstykker i Forte-engen.

herred i århundredernes løb har haft meget stærke forbindelser med beboerne langs hele Sønderjyllands vestkyst, og med de områder af landsdelen, hvor friserne boede.

I 1893 gengiver Evald Tang Kristensen¹⁵⁾ på tryk følgende beretning fra Billum sogn, som Mette Nielsdatter i Kjelst har meddelt ham: »På Højbjerg vesten for Kjelst er der en Grav som et Kryds, og der har »æjovere« holdt Pintsegilde. De gik omkring og samlede mælk til gildet. En, de kaldte Blind-Kristian, spillede for dem, og de dansede så rundt om det kors«.

Dette er mig bekendt den hidtil eneste optegnelse, der findes om hyrdedrengenes pinsefest i egnene vest for Varde. Om denne skik og stederne, hvor festen blev holdt, findes der mange flere oplysninger fra de store

hedeegne længere nordpå, hvor forholdene var mere primitive, og hvor gamle skikke derfor blev holdt i hævd længere. Men at pinsefesten har haft en større udbredelse på Varde-egnen, end denne ene optegnelse giver udtryk for – at den i hvert fald også fejredes i Janderup sogn – synes et stednavn på Hyllerslevkortet fra 1786 at tyde på.

På kortet findes nemlig, skrevet med små bogstaver, ordet »Pintzboe« ved signaturen for en gravhøj, som ligger i et stort hedeareal nord for Elkjær enge, på Hyllerslev Østermark. At det virkelig drejer sig om signaturen for en gravhøj, kan med sikkerhed fastslås dels ved hjælp af Wesenbergs signaturforklaring på kortet og dels af den omstændighed, at netop denne signatur er anbragt andre steder på kortet, hvor der endnu i vore dage findes gravhøje, med eller uden navn. Der er nu ikke mere nogen gravhøj på det sted, hvor »Pintzboe« var i 1786, og trods ihærdige undersøgelser på egnen har jeg ikke kunnet finde resterne af en sådan.

Men hvad betyder ordet »Pintzboe«? Som allerede antydet må det have noget at gøre med hyrdedrengenes pinsefest. I moderne sprog ville man skrive ordet som pinsebo, egentlig pinsebod. Stednavne med endelsen *bod*, hvor d'et i tidens løb er faldet bort, kendes der adskillige eksempler på, således Karlebo, Nøddebo, Munkebo, men også i Janderup sogn findes der eksempler på dette, nemlig Hebo, der egentlig burde skrives *Hedebod*.

»Bod« bruges nu kun i ældre sammensatte ord som toldbod, vejerbod, og i enkelte stednavne som Nyboder, Klareboderne. Ordets oprindelige betydning er: et lille hus, en hytte, et husrum til midlertidig ophold eller brug ved særlige lejligheder.⁹⁾ Og netop denne sidste definition passer på pinseboden, for stedet blev jo kun

brugt til »midlertidig ophold ved en særlig lejlighed«, nemlig hyrdedrengenes gilde pinsedag.

Dette emne har navnlig museumsbestyrer H. P. Hansen¹⁶⁾ og Kaj Uldall¹⁷⁾ behandlet udførligt. H. P. Hansen fortæller dels om pinsefestens forløb, således som gamle folk har meddelt ham det, dels omtaler han sine egne iagttagelser om festpladsens – pinsebodens – udseende, som han i tyverne og trediverne havde lejlighed til at studere dette i uopdyrkede hedeegne, hvor gamle overgroede pinseboder dengang endnu var at finde.

Af H. P. Hansens optegnelser kan gives følgende eksempler: »Nikolaj Hansen, der var født 1843 i Arnborg, mindedes, at hyrderne havde holdt »pindsbue« i tre grønne damsteder i Grene (Skarrild sogn), og at man længe efter kaldte en plet ved H. P. Hansens gård for »æ Pindsbuedam«. Fra Snejbjerg kendte Jørgen Jensen, der var født 1854, små firkantede pletter i heden, som man kaldte »Pindsbue«. Der var indgang til boden, og jorden fra grøften var lagt op som dige. I lille Sandfeld hede (Brande sogn) var der flere steder, hvor hyrderne havde holdt »pindslieg« eller »pindsbue«, men Jørgen Sandfeld, der var født 1852, sagde, at det var gået af brug før hans tid«.

De pinseboder, som H. P. Hansen fandt i heden, bestod oftest af en grøft, der var gravet i firkant med en jordblok (»bordet«) i midten. Jorden fra grøften var kastet op bagved og dannede rygstød for »bænken«. En sådan udgravet pinsebod synes den i Kjelst at have været.

Som det i øvrigt fremgår af H. P. Hansens optegnelser, var det ikke altid, at man gjorde sig den umage at grave en pinsebod. Somme tider udsøgte man sig blot et naturligt egnet sted som festplads, et sted hvor der var læ og grønt græs.

Uldall behandler emnet i videre forstand, idet han

skelner mellem udgravede jordbænke, omdigede pladser og festpladser på høje. Han citerer nogle af Evald Tang Kristensens allerede publicerede optegnelser, men han fremdrager også andre meddelelser. Således gengiver han den indberetning, som pastor Schousboe i Ringgive i 1847 indsendte til Nationalmuseet, og hvori han skriver: »Pinseberghøj er en Høj syd for Uhe By (Ringgive sogn), hvor Ungdommen i Pintsen forsamledes til Lystighed og dansede paa Højen, hvis Top var indkastet med et Dige, paa hvis indvendige Side var en Jordbænk, hvor man hvilede sig. Jeg har talt med en gammel Mand, der endnu mindes med Glæde den for 70 Aar siden saaledes celebrerede Vaarfest. Der gaves ikke andre Drikkevarer, sagde han, end godt Øl«. Og Uldall fortsætter med at fortælle, hvorledes han i 1925-26 besøgte stedet og genfandt højen, en gravhøj syd for Uhe, på den vestlige del af bakkedraget Pinsebakkerne. Der var et kreds rundt dige omkring højens topflade, og mod vest var der en ca. 2 meter bred indgang gennem diget. Jordbænken på digets inderside var sunket sammen, og højen var bevokset med lyng.

Dette anlæg er vidt forskelligt fra de førnævnte udgravede pinseboder. Egentlig har de to festplads-typer kun det til fælles, at »ungdommen« begge steder holdt gilde i pinsen. Måske er de inddigede høje en ældre festplads-type end de udgravede anlæg, der jo trods deres primitivitet efterligner møblementet i et hus med både bænke og bord!

Men nu tilbage til »Pintzboe« på Hyllerslev Østermark. Hos egnens folk har jeg ikke kunnet opspore traditionsstof om stedet, men på grundlag af de førnævnte meddelelser om pinsefesten og navnlig de gentagne oplysninger om, at festpladsen på dialekt kaldtes »æ pinsbue«, tør jeg sige, at der næppe kan herske nogen tvivl om, at der har været en pinsebod – en pinse-

festplads for egnens hyrdedrenge – på dette sted. Og det er så meget mere interessant, som denne »oplysning« er helt fra 1786, da landsbyfællesskabets ældgamle skikke endnu levede i bedste velgående.

Hvordan denne pinsebod i Hyllerslev var indrettet, har vi altså i dag ingen mulighed for at undersøge. Kun signaturen på det gamle kort tyder på, at den var indrettet på en gravhøj. Mon den da ikke har lignet »Pinseberghøj« i Ringgive sogn!

Her på dette sted, på toppen af højen, og med en stor slået udsigt over engene, mod øst til Varde, mod syd til Alslev og Hostrup kirker og mod vest til »æ swåt bråj«, ¹⁸⁾ har »æ jøwerdrenge« fra Hyllerslev da holdt deres pinsefest. Her har de en kort stund nydt livet med »kåg«, »wåst«, smør og »æk« og skyllet disse herligheder ned med mælk eller hvem ved, med øl, mjød eller brændevin.

I nogle tilfælde forekommer ordforbindelsen *gilde* som navn for hyrdernes pinsefestplads, således hos H. P. Hansen: »Gildplæt« (gildeplet), »Gildhyw« (gildehøj), »Gildstebak« (gildestedbakke), »Gildbjærre« (gildebjerg). Og netop på det gamle udskiftningskort fra Hyllerslev findes der et *Gildebjerg*. Ordet »Gielbjerg Ager« er nemlig anført som navnet for et markstykke, der ligger umiddelbart vest for engstrækningerne ved Mariebæk og nord for den gamle landevej.

Måske er dette en endnu ældre festplads end »Pintzboe«. Stedet ligger ret højt i terrænet og som nævnt lige ved den gamle landevej. Navnet kendes ikke mere af folk på egnen, men ved samme vej, ca. 2 kilometer mod vest, ved Strudvad, har Wesenberg indtegnet »Bavenhøj« ved signaturen for en gravhøj, og *Bavnehøj* kendes endnu som stednavn og er anført på nyere kort, selv om højen nu er overpløjet.

Ikke blot den fælles beliggenhed ved den gamle vej, men også stedernes navne, antyder en vis forbindelse i et større sammenhæng mellem Gildebjerg i Hyllerslev og Bavnehøj i Strudvad. Da to lokaliteters navne taler i sig selv om den rolle, de har spillet i det gamle samfund, om hørtog, bålbrænding, festlighed, måske frugtbarhedskult. De giver udtryk for noget ældgammelt, for noget, der er lige så gammelt som »æ vej!«

For den, der kan »læse mellem linjerne«, åbenbarer et sådant gammelt dokument enkeltheder om gamle tider, der på sin vis kan være lige så betydningsfulde som vigtige arkæologiske fund.

Padborg, i april 1971.

Knud Jensen.

Noter og henvisninger.

1) Se Fra Ribe Amt 1911. Jesper Madsen: »Jandrup og Billum Sogne«, side 55, hvor »Adelvejsagre« nævnes. Jesper Madsen har måske selv set Hyllerslev-kortet fra 1786. 2) Niels Åge Nielsen: »Dansk etymologisk ordbog«, Kbh. 1969. 3) Sydslesvigs Stednavne, bind 7, side 34. Kbh. 1948. 4) E. Hagerup: »Om det danske Sprog i Angel«, Kbh. 1867, side 168, og Johs. v. Schrøder: »Hertugdømmet Slesvigs Topografi«, Oldenburg 1854, side 5. 5) Erik Kroman og Stig luul: »Skaanske Lov og Jyske Lov«, Kbh. 1963, side 121 (Jyske Lovs kap. 47 og 48). 6) Fra Ribe Amt 1957. Ellekildes artikel om H. M. Iversens folkesagn fra Janderup sogn 1857. Se side 277. 7) Note 6. Se side 269, hvor H. M. Iversen, der var født i Bandsbjerg, Janderup sogn, benævner stedet som »Elkærhøj« allerede i 1857. 8) Fra Ribe Amt 1910. J. Olsen: »Nogle Bemærkninger angaaende det ældste Varde med Slot og Syssel«. Se side 93f. 9) Ordbog over det danske Sprog, Kbh. 1919. 10) Sønderjyske Stednavne, Kbh. 1944 (indledningen i bind I). 11) H. K. Kristensen: »Nr. Nebel og Lydum Sogne«, Nr. Nebel 1958, side 350f. 12) E. Pontoppidan »Danske Atlase«, Tom. V., 1769. 13) Note 6. Se side 281. 14) Note 11. Se side 255. 15) Evald Tang Kristensen: »Det jyske almueliv«, Århus 1893, bind 4, side 29. 16) H. P. Hansen: »Hyrdeliv paa Hedene«, Kbh. 1941, side 164ff. 17) Kaj Uldall: »Danskehøj, Pinsebod og Gildesvold«. I »Fortid og Nutid«, bind 7, 1928-29, side 131ff og 168ff. 18) Området omkring Myrthue ved Varde ås udløb i Ho bugt.

Se i øvrigt geodætiske målebordsblade 1:20.000 og 1:40.000 fra 1870 til 1945.

Efterskrift

I 1970 udgav Landbohistorisk Selskab på tryk de indberetninger om sognene i Ribe Stift, som præsterne i 1638–39 indsendte til Ole Worm. Dette værk havde jeg først lejlighed til at studere, efter at denne afhandling var skrevet. I disse gamle sognebeskrivelser forekommer ordet *Adelvej* flere gange. Således Nørre Vium (Ringkøbing amt): »en stoor adelueg fra Holstebrouf til Skiern, Waarde oc Ribe«, Ansager sogn: «sudost paa Andtzager marck findis wer aelweyen en høy«, Andst sogn: »Igiennem denne bye løbber en stoor aadelfaerveye imellem Kolding oc Ribe«, Bramminge sogn: »adelfarweyen fra broen och til Ribe«.

Som man ser, er det netop hovedvejene, der benævnes *Adelveje*. Vejen fra Varde til de store fiskerlejer ved Blåvand var netop en hovedfærdselsåre.

K. J.

Wenzel Rothkirch portrætter

Ved *Carsten Teilman Hald*

Wenzel Rothkirch fødtes den 24. juni 1597 af en gammel uradelsslægt fra Schlesien og kom 12 år gammel til Danmark, hvor han på Antvorskov Slot oplærtes i ridekunsten. Efter et længere udenlandsophold blev han i 1619 kgl. berider og i 1621 staldmester og deltog i denne egenskab i Christian IV's felttog i Tyskland, hvor han i slaget ved Lutter am Barenberg den 17. august 1626 overlod kongen sin hest, da dennes var blevet skudt. I 1628 udnævnes han til hofmarskal, et embede han dog allerede i 1631 ombyttede med lensmandsværdigheden over Korsør, Antvorskov og Sæbygaard len med bolig på Antvorskov Slot. Omkring 1642 købte Wenzel Rothkirch Krogsgaard, på hvis voldsted han rejste et stateligt firfløjet anlæg, og til denne besiddelse lagde han i 1646 Sneumgaard og i 1648 Steensgaard på Fyn. Den 23. juni 1633 giftede han sig i København med Kirsten Reedtz, der var født den 26. september 1610 på Tygestrup som datter af rigsråd Frederik Reedtz og Birgitte Brahe, men allerede den 30. august 1646 døde hustruen efter at have født Rothkirch 6 sønner og 6 døtre. Den 25. november 1648 modtog Rothkirch i forbindelse med Frederik III's kroning ridderslaget, og næste år den 6. maj 1649 ægtede han Stig Pors (død 1645) til Skovgaard's enke, Dorthe Abildgaard, der var født den 30. oktober 1597 som datter af Eggert Abildgaard til Skodborghus og Mette Juel fra Estrup. I dette ægteskab var der ingen børn, og hun døde omkring 1657. Selv døde Wenzel Rothkirch den 10. april 1655 på Antvorskov

efter et langvarigt sygeleje, der tog sin begyndelse i sommeren 1654, da han efter at have deltaget i sin svoger Jørgen Reedtz's bryllup med Mette Trolle i Odense på grund af sygdom måtte opgive en planlagt rejse til Krogsgaard og vende tilbage til Antvorskov, hvor sygdommen vedblev og forværredes i januar 1655. Han og hans hustruer blev begravet i Tjæreborg kirke.¹⁾

Det er en kendt sag, at det stærkest virkende minde om og monument over en person er et portræt, og da Wenzel Rothkirch tilhørte sin tids aristokrati, virker det ret naturligt, at han skulle have ladet sig portrættere. Dette er da også tilfældet, således at der i dag eksisterer ikke færre end 4 forskellige billeder, hvoraf dog kun det ene ved nærmere undersøgelse viser sig at være autentisk.

Da Wenzel Rothkirch i slutningen af 1640-erne fuldendte byggearbejderne på Krogsgaard, lod han over riddersalens kamin følgende sandstensinskriftion indmure:

Was ist ewer Leben
ein Dampff ists
der eine kleine Zeit waret
danach aber verschwindet er.

Jacob IV.

Over denne sandstenstavle lod han sit partræt op-hænge, og her forblev det, da svigersønnen Frederik Sehesteds anden hustru i 1733 solgte gården; i Sehesteds første ægteskab med kusinen Else Rothkirch til Krogsgaard og Sneumgaard (død 1704) var der ingen børn. Først i 1825, da man nedbrød Krogsgaards egentlige hovedbygning, flyttedes portrættet og sandstensinskriftionen til gårdens tidligere portbygning, der nu blev indrettet til beboelse, hvor dr. phil. Oluf Nielsen omtaler det i 1862. Her blev det hængende indtil 1919,

Wenzel Rothkirch.
(Krogsgaard
portrættet).

da apotheker H. C. A. Friis, Varde (død 1933), købte portrætmaleriet af Margrethe Hansen, der i 1910 havde solgt gården til sin broder H. P. Sloth (død 1911), hvis enke ejede den til 1919; ved salget i 1910 forbeholdt Margrethe Hansen sig dispositionsretten over det gamle billede, selv om hun lod det blive hængende på gården.³⁾

Dette maleri – Krogsgaardportrættet – er udført på lærred (77,5×61), og er indrammet i den originale massive, profilerede egetræsramme, der på overgangen mellem ramme og lærred er forsynet med en spinkel liste, der er belagt med bladguld. På rammens overside ses endnu spor af de oprindelige kroge, der har båret billedet; på bagsiden holdes lærredet fastspændt til rammen af fem store jernbeslag.

Wenzel Rothkirch har ladet sig portrættere som »kri-geren« i sort rustning i halvfigur uden hænder, og så-

ledes at venstre arm støttes i siden bærende på hjelmen. Ansigtet er en face til højre med langt hår, mørke øjne, overskæg samt hageskæg. Om halsen en glat nedfaldende krave og over skuldrene bæres et blått ordensbånd, i hvilket ordensinsignet – elefanten – hænger prydet med taffelsten og med udadrettet snabel, men uden tårn og uden morian. I billedets højre side ses Rothkirch-våbnet med de tre kronede, sorte, guldbevæbnede ørnehoveder i guldfelt med et lignende hoved på hjelmen.

På bagsiden findes ingen gamle påskrifter, men at maleriet forestiller Wenzel Rothkirch er indlysende på grund af våbenskjoldet og elefantordenen, da han er den eneste af Rothkirch-slægten, der er blevet benådet med denne orden.

Billedet dateres ret let til tiden mellem året for ridderlaget 1648 og dødsåret 1655. En yderligere datering f. eks. ved hjælp af ordenstegnets udseende er ikke mulig, da flere forskellige typer er blevet anvendt samtidig, og de af Jens Bircherod i *Breviarium Equestre* fra 1704⁴⁾ angivne faconer på elefantens udseende under Frederik III i al fald ikke er identisk med den af Wenzel Rothkirch bårne. Hårmoden og skægtypen giver heller ingen fingerpeg om nærmere datering. Men alligevel virker det mest nærliggende at antage, at maleriet er udført, inden Rothkirch giftede sig anden gang, således at billedet er malet i tiden november 1648 til maj 1649; er det malet efter dette tidsrum, ville det have været naturligt, om der på Krogsgaard også havde været et billede af hustruen Dorte Abildgaard, men om et sådant findes der ingen underretning; ud over Rothkirch-portrættet har man kun viden om et andet herreportræt, der beskrives som dårligt malet, med rød frakke og hvidt halsbind, et maleri, hvis skæbne i dag er ukendt.⁵⁾ Det naturligste bliver derfor, at maleriet da-

teres til tiden umiddelbart inden han giftede sig anden gang, altså foråret 1649.

Krogsgaard-billedet mangler som de fleste andre af datidens portrætter en kunstnersignatur, men mange faktorer peger vedrørende den kunstneriske ophavsmand i én og samme retning, dels tidsmæssige, dels de oplysninger som det efter maleriet udførte kobberstik giver og endelig dels rent stilistiske kriterier.

Det nævnte kobberstik, der er blevet stukket af Albert Haelwegh i 1657 til brug for den i samme år udgivne ligprædiken over Wenzel Rothkirch, har som forlæg taget Krogsgaard-billedet, da dette gengives så vidt angår hoved og halsparti nøjagtigt, blot med den for kobberstik typiske spejlvending, således at kobberstikket er en face mod venstre. På stikket er rustningen ændret til en enkelt brystplade, og højre hånd er medtaget bærende kommandostaven. I stikkets baggrund ses en klippe, og foran denne fremstilles Wenzel Rothkirch knælende med døden og djævelen liggende overvundne under hans fødder, medens Kristus viser sig for ham i en strålekrans, og en engel holder en krone over hans hoved. Over stikkets ovale portrætbillede svæver i skyer og lysstråler Den hellige Ånd som en due; på den ovale ramme er ordensbåndet med elefanten forneden, og over denne sidder visdommens ugle. Den ovale ramme er prydet med 8 runde medaljoner med allegoriske fremstillinger af tålmodighed, sorg, sygdom, død, tro, retfærdighed, mandhaftighed og forsigtighed, kort sagt indholdet af Rothkirchs liv, der var præget af personlig sygdom, ledegigt, fire sønner og en hustrus død samt af en inderlig og dyb religiøsitet. Bag hele dette et draperi og forneden et fodstykke med rustningsdele og militære attributter på hvis forside er ophængt et klæde, der er forsynet med en lang religiøs indskrift. Under stikket findes kunstnersignaturene:

Kobberstikket. (Af Albert Haelwegh 1657).

»Ab^r. Wuchters pin. Al^b. Haelwegh Sculp.«⁶)

Betegnelsen »pin« (pinxit, dvs. har malet det) efter kunstnerens navn kan af og til befrygtes at gå på den, der har udført forlægget til kobberstikket efter en andens original.⁷) Men af den retssag, som Abraham Wuchters i 1675 førte mod I. Huusmann vedrørende signaturspørgsmålet på kobberstik, fremgår, at Wuchters kun satte »pinxit« på stik, hvis portrætter han selv egenhændigt havde malet.⁸)

Det kan i denne forbindelse også oplyses, at Wuchters betalte Haelwegh 100 rdl. for stikket af Wenzel Rothkirch, og at det var hos Wuchters, at Rothkirchs arvinger mange år senere søgte efter pladen, som imidlertid påstod, at Haelwegh havde beholdt den.⁹)

At Wenzel Rothkirch skulle have ladet Abraham Wuchters udføre sit portræt i 1649 er ret nærliggende, dels da Rothkirch selv boede på Antvorskov Slot ved Slagelse og Wuchters i Sorø, hvor han på daværende tidspunkt var tegnelærer ved Akademiet, som Rothkirchs sønner, Christian, Frederik og Hans, i disse år frekventerede.¹⁰) Hertil kommer, at vel var Wuchters på daværende tidspunkt ikke hofmaler, men han havde i løbet af 1630-erne og 40-erne leveret adskillige malerier af den kongelige familie til Christian IV, således at »Ridsemesteren paa Soer« var en ved hoffet velanskrevet kunstner, hvis kunst i samtiden kun stod tilbage for Karel van Mandern.

Et andet argument, der taler for, at Abraham Wuchters har malet Rothkirch, er, at denne kunstner har malet for Rothkirchs svigerfamilie. Således er svigerfaderen, rigsråd Frederik Reedtz til Tygestrup (1586–1659) og svogrene, kansleren Peder Reedtz (1614–1674) og oberst Tønne Reedtz til Barritskov (ca. 1620–1669) blevet malet af Wuchters. Tønne Reedtz-portrættet, der er malet omkring 1650,¹¹) følger kompositionen i Roth-

Jørgen
Rosenkrantz.

kirch-billedet, hvad kroppen, hovedets drejning og holdning angår; i al fald er det tydeligt, at det må være den samme kunstner, der har malet dem begge.

Maleriet af hofmesteren på Sorø, Jørgen Rosenkrantz (1607–75), der tilskrives Wuchters, og som skal være malet i 1655, er det af kunstnerens andre portrætter, der ligner Krogsgaard-billedet mest. Den væsentligste forskel mellem de to portrætter er, at Rosenkrantz-portrættet er et stort hofstykke (116×82) i interiør, der viser den stuelærde adelsmand i sort dragt – en vis årgang ærkebispeemne – medens Krogsgaard-billedet som sagt viser en adelsmand i sort rustning, for hvem de militære dyder var sagen. Men ellers er ansigternes udførelse, håret, skægmoden, kravetøjet og kroppens holdning fuldstændig ens, så ens som de nu engang kan være hos

to ikke nært beslægtede personer. Aristokrati og ansvarsfølelse præger begge billeder i lige høj grad.¹²⁾

Endelig skal der til sidst vedrørende Krogsgaard-billedet anføres, at det er malet med en brunlig pensel, og at det lyse penselstrøg i venstre øjenbryn, det fra venstre kommende lys, antydningen af glanslys på underlæben og skyggen på ansigtets bortvendte del, alt sammen er typisk for Abraham Wuchters, ligesom billedets dæmpede farver, hvor konturerne fortoner sig i mørket.

Krogsgaard-billedet er intakt, dvs. at det aldrig siden det blev malet er blevet restaureret endsiige rensat.

I årene efter Kirsten Reedtz' død i 1646 påbegyndte Wenzel Rothkirch indretningen af gravhvælvingen under koret i Tjæreborg kirke, og nogenlunde samtidig har han vel bestilt det pragtepitafium af sandsten og marmor, der i dag forefindes i kirkeskibets øverste ende, hvor det blev placeret efter restaureringen i 1941. Tidligere stod det i koret.¹³⁾

Epitafiet er opbygget over et maleri, der i legemsstørrelse viser den afdøde adelsmand med sine to hustruer knælende, og uden om maleriet er der lagt en stenramme med våbenskjolde. Uden om igen marmorsøjler og to større figurer, der forestiller Mathæus og Johannes og to mindre forestillende Markus og Lukas. Foroven afsluttes epitafiet af et relief, der forestiller »opstandelsen«. På selve epitafiet står indhugget 1652, hvorimod indskriftstavlen, der er af sort marmor, er blank. Foran epitafiet er der rejst et smedejernsgitter, der bærer årstallet 1654.¹⁴⁾

Der hersker uklarhed vedrørende dette epitafiums tilblivelse, hvor og af hvem dets forskellige dele er udført. Smedejernsgitteret er den del af gravmælet, hvor kunstneren vel lettest kan påvises, idet stilen minder om Caspar Finckes arbejder fra Helsingør (1585-1655).

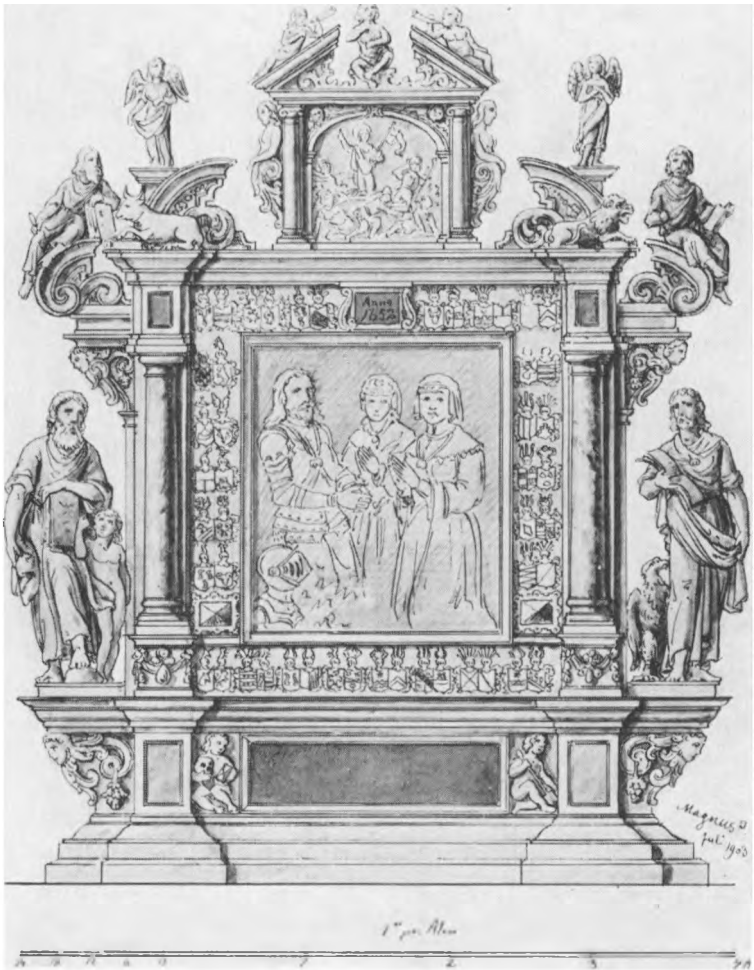

Epitafiemaleri i Tjæreborg kirke.

Stenhuggerarbejdet røber en habil kunstner og et dygtigt værksted, måske Artus Quillinus den Ældres (1609–68);¹⁵⁾ om denne kunstner ved man, at han udførte visse arbejder på Gottorp slot, og at søge kunstneren til Tjæreborg-epitafiet hos ham eller hans kreds af nederlandske kunstnere vil næppe være urimeligt.

Tilbage bliver så epitafiets maleri, der for Wenzel Rothkirchs vedkommende er kopieret efter Krogsgaard-billedet, dog med den forskel, at epitafiebilledet er blevet uskarpt i konturen. De to kvindeskikkelser virker som præfabrikerede kroppe med forskellige hoveder, og i det hele taget mangler der samspil mellem maleriets forskellige personer. De nyeste undersøgelser tyder da også på, at Wuchters ikke er ophavsmand til epitafiemaleriet,¹⁶⁾ og sammenligner man Tjæreborg-billedet med f. eks. epitafiemaleriet i Hornslet kirke over Erik Rosenkrantz med tre hustruer, der tilskrives Wuchters, ja, så må man erkende, at Tjæreborg-billedets type ligger noget langt fra Wuchters epitafiemaleri.

Af selve epitafiet fremgår, at stenhuggerarbejdet er blevet afsluttet i 1652 og smedejernsarbejdet i 1654, hvilket altså vil sige, at Rothkirch ikke selv har set gitteret på plads, da han som tidligere nævnt på grund af sygdom opgav sin rejse til Jylland i dette år. At maleriet først er blevet udarbejdet, efter at stenrammen er blevet forfærdiget og opstillet, turde være ret indlysende, thi først da kunne man være sikker på de mål, lærredet skulle have, således at tidspunktet for epitafiebilledets udførelse snarere kommer til at ligge efter Rothkirchs død i 1655 end før. I dette år skænkede Rothkirchs enke, Dorthé Abildgaard, Tjæreborg kirke et nyt alter, der formentlig er blevet bestilt under Rothkirchs ophold i Odense 1654, da billedsnider Anders Sørensen af Odense har skåret tavlen. På alteret placeredes de af ægteparret Rothkirch i 1652 givne lyse-

Epitafiet i Tjæreborg kirke. Tegnet af Magnus Petersen.

stager. Ligeledes lod Rothkirch kirkeloftet udsmykke med store apostelbilleder, hvis tilblivelse ligeledes falder omkring 1655. Disse malerier tilskrives de habile Ribe-kunstnere Jacob Adrian von Molengracht [- 1618-55 -] og hans kompagnon Jacob Barthelomensen [- 1624-54 -].¹⁷⁾ Da epitafiemaleriet som nævnt ikke kan tilskrives Abraham Wuchters, vil der ikke være noget til hinder for, at de kunstnere, der på Rothkirch eller hans enkes regning var engageret til at male kirkens plafondmalerier, også er blevet sat til at male epitafiemaleriet, hvilket unægtelig er en nærliggende løsning, da portrættet af Rothkirch hang på Krogsgaard – altså lige ved hånden.

Bedømmelsen af epitafiemaleriet vanskeliggøres af det forhold, at billedet i tidens løb er blevet ret medtaget i det fugtige kirkerum. I 1774 udførte den slittige arkivtegner Søren Abildgaard (1718-91) en lille farvelagt papirkopi af epitafiemaleriet, men om dets bevaringstilstand nævner han intet.¹⁸⁾ I 1873 omtaler Jacob Helms i indberetning til Nationalmuseet maleriet som værende værdifuldt, men medtaget, hvilket konservator Magnus Petersen (1827-1917) bekræfter i sin indberetning i 1903; sidstnævnte tilskriver Karel van Mandern maleriet, hvilket bl. a. har haft til følge, at A. Bruun i sin historiske oversigt over Tjæreborg kirke fra 1964 skriver, »at kendere har udtalt, at det [maleriet] egentlig burde hænge på Louvre i Paris!« 1941 restaureredes maleriet, hvoraf især den nederste del var ødelagt.

Vedrørende epitafiemaleriets to kvindeportrætter skal der kun tilføjes, at da der ikke eksisterer andre billeder af disse, er der en vis formodning om, at Kirsten Reedtz-portrættet – det i midten værende – er skabt posthumt og altså uden ikonografisk værdi.

Endnu et fjerde billede af Wenzel Rothkirch forefindes. Det er en kopi (77×62), der hænger på Gaunø,¹⁹⁾

Wenzel Rothkirch. Portræt på Gaunø.

og viser hofmarskallen i sort dragt med lille stiv krave og over skuldrene bærende elefantordenen. Lærredet er forsynet med våben og navn.

Dette Gaunø-billede virker forvirrende; ansigtstrækene er udjævnede, håret er blevet til en paryk, og ordensbåndets facon er helt anderledes, ligesom ethvert spor af »krigeren« er forsvundet. Men på den anden side er der meget i dette billede, der peger i retning af kobberstikket. Utænkeligt er det, at Wuchters skulle have udført to så ens og dog forskellige portrætter af samme mand inden for en periode af syv år, hvor Krogsgaard-billedet er typisk Wuchters, hvorimod Gaunø-billedet er afrundet i konturerne – selv taget i betragtning, at det er en kopi.

Men det er en kendt sag, at da grev Otto Thott i årene omkring 1755 lod Gaunø slot indrette og skabte sin store malerisamling, hvor hovedvægten blev lagt på portrætmalerier, veg greven ikke tilbage for at udfylde hullerne i familiegalleriet, hvor originalbillederne enten ikke kunne købes, kopieres, skaffes til veje eller slet ikke eksisterede, med malerier udført enten efter forhåndenværende kobberstik eller som rene fantasibilleder.²⁰) At Rothkirch-billedet på Gaunø er udført af Per Kraft den Ældre efter kobberstikket må vist betragtes som givet, da Otto Thott formentlig intet kendskab har haft hverken til Krogsgaard- eller til Tjæreborgbilledernes eksistens. Yderligere bekræftes man i dette synspunkt ved, at Gaunø-portrættet af Rothkirchs svi-gerfader, rigsråd Frederik Reedtz, antages konstrueret på samme måde.²¹) Dette forhold bevirker selvsagt, at Gaunø-billedet på grund af Krogsgaard-billedets eksistens mister sin betydning som autentisk portræt.

Af den ovenstående redegørelse fremgår, at Wenzel Rothkirch formentlig i 1649 lod sig portrættere af Abraham Wuchters (1612–82). Dette maleri blev placeret på

Krogsgaard, hvor det hang indtil 1919. Med dette maleri som forlæg udførtes epitafie-maleriet i Tjæreborg kirke af et Ribe-værksted omkring 1655, og med samme maleri som forlæg udførte Albert Haelwegh i 1657 sit kobberstik, efter hvilket Gaunø-billedet skabtes omkring 1755.

Kilder og noter:

- 1) H. K. Kristensen i Sneum og Tjæreborg Sogne, p. ?? 1972.
- 2) O. Nielsen: Historiske Efterretninger om Skadst Herred, s. 73, 1862.
- 3) Maleriet befinder sig i dag hos apotheker H. C. A. Friis' datter, Ebba M. M. Hald, København.
- 4) Cfr. Louis Bobé: De kgl. Danske Ridderordener og Medailler 1950, p. 23.
- 5) Carsten Teilman Hald: Vestjyske Adelsfolk, s. 66, nr. 33, 1966.
- 6) Jørgen Sthyr: Kobberstikkeren Albert Haelwegh, s. 107, 208, 1965.
- 7) P. B. C. Westergaard: Danske Portrætter i Kobberstik, 1-II, 1930-33.
- 8) Povl Eller: Historisk ikonografi, s. 32, 1964.
- 9) Povl Eller: Kgl. Portrætmalere i DK, 1630-82, s. 358-60, 1971.
- 10) I. c. s. 272.
- 11) O. Nielsen: Hist. Efttr. fra Skadst Herred, s. 77, note 2, hvoraf fremgår, at Joh. Michaelum Corvinum (H. M. Ravns) »Ex rhythmologia Danica msc. epitome brevissima sic selecta et digesta« er helliget de 3 brødre og udkom i Sorø 1649.
- 12) Povl Eller: Kgl. Portrætmalere i DK, 1630-82, s. 283, 1971.
- 13) I. c., s. 284.
- 14) H. C. A. Jørgensen: Tjæreborg Kirke, FRA VI, s. 279-91, 1923-27. Trap Danmark, 5. udg., IX, 2, s. 872-73, 1965.
- 15) A. Bruun: Tjæreborg Kirke. Historisk oversigt samlet af Hans Bruun, s. 3ff, 1964.
- 16) Magnus Petersen: Indberetning til Nationalmuseet vedrørende Tjæreborg Kirke, den 22. juli 1903.
- 17) Povl Eller: Kgl. Portrætmalere i DK, 1630-82, s. 272, 1971.
- 18) Sydvestjylland I. sept. 1941, Vestkysten 3. sept. 1941, Kristeligt Dagblad I. okt. 1941, Vestkysten 13. okt. 1954. Weilbachs Kunstnerleksikon: I, s. 67, 1947. II, s. 389, 1949.
- 19) Nationalmuseets Arkiv, Tjæreborg Kirke.
- 20) Otto Andrup og Karl Madsen: Fortegnelse over to hundrede af Baroniet Gaunøs Malerier af ældre Malere samt dets Portrætsamling, s. 145, nr. 584, 1914.
- 21) Danske Herregårde ved 1920, I, s. 82, 1923.
- 22) Povl Eller: Kgl. Portrætmalere i DK 1630-82, s. 277, 1971.

En fanøkaptajn og hans hustru

Af Søren-L. Manøe Hansen

På sin 19 års fødselsdag fik Margrethe Lassen på Fano dette bindebrev af sine venner og veninder. Hele brevet er udført i dejlige, klare farver, der giver det et livligt præg. Bindebrevet, der i sin udformning er symmetrisk, er lavet af et stykke tyndt papir som foldeklip. Det fremtræder med et par svævende basunblæsende engle, et par fugle, tulipaner samt andre blomster og planter. Forneden et slyngende bånd, og det hele indrammet af en gul kant. Brevet er anbragt på en sort baggrund, der danner en fin kontrast til den livlige forside. I midten findes teksten omhyggeligt skrevet og anbragt i et hjerte, der forneden støttes af to bånd med de 13 unge mænds navne til venstre, og til højre de 13 veninders navne. Desværre er værket usigneret, men kan være udført af en af de unge, men den fornemme udførelse taler for, at det er et bestillingsarbejde.¹⁾

Brevets tekst er følgende:

Bindebrev for Velagte Pige
Margrethe Lassen
foræret paa hendes Fødselsdag
den 6te Januar²⁾
1862

Aar henrinder, Tiden svinder, hastig Tiden skrider frem, Glæden sig med Sorgen blander, Venskab er og bliver skjønt, og for dig et Aar er runden, hastig er den svunden, Fortids Minder ere skjønt, derved vi jo min-

Bindebrevet til Margrethe Lassen.

der dem, derfor paa din Fødselsdag, sende vi dig til Behag, Nogle Vers med Ønsker mange, Om dit Vel i Danmarks Vange, dine Venner har dig bunden, Med en Ærekrands saa skjøn, dig til Velbehag og Minde, Giver der en Glæde Skjøn, Løs dig af din Lænkekjæde, Ved en lystig dands og Spil, Gjerne vi dig da erindre, Thi vi tænke paa, Vi bede det dig vel maae gaae, Rosen for dig blomstre maae, Vi et Spørgsmaal for dig lægger, Kan du rask besvare den, da er du en fri Veninde, Og er løst ud af dit Baand, dette Spørgsmaal lyder saa, hvordan det dig vel skal gaae, Udi dine Levedage, Til du skal herfra bortdrage, hvis du det ei rask kan sige, Maae du altid bunden blive, Til du løser dig med Ære, Og fornøiet vi da ere, huld en Engel dig ledsage, Vi til Slutning ønsker dig, At du dit Liv fremdrage, Stedse glædelig og lykkelig, Vær Forældres Lyst og Glæde, Altid lydige from og god, Elsk din Fader Gud og Herre, Altid lyde Herrens Bud, Følg hans Vei er den trang, Ende faaer den da engang.

Brevets gåde var altså, at Margrethe Lassen skulle forudsige: »hvordan det dig vel skal gaae, Udi dine Levedage, Til du skal herfra bortdrage«. En gåde som i sin ordlyd var uløselig, men hvordan blev hendes livskæbne, ja godt var det, at hun ikke kunne se ud i fremtiden, men lad os først kigge lidt på bindebrevens funktion.

I brevet var der jo en gåde, som pigen skulle løse for at være fri, men kunne hun ikke det, skulle hun gøre sig fri ved »en lystig dands og Spil«, hvilket ville sige, at hun skulle gøre et gilde for sine venner. Bindebrevet var altså en opfordring til et unggilde, som man synes kunne afbryde hverdagens ensformighed, især om vinteren eller når de mange søfolk i længere tid var borte fra øen. Det sværeste var ikke at lave et bindebrev, men at få det afleveret til vedkommende. Der var kun nogle få dage i året, hvor alle kunne bindes, nemlig Tamperdag i fasten (onsdag efter 1. søndag i fasten), Tamperdag i pinsen (onsdag i pinseugen), Tamperdag om høsten (onsdag efter korsets ophøjelse, mellem 15. og 21. sept.) og Tamperdag før jul (onsdag efter 3. søndag i advent) og så på vedkommendes navnedag. Da breve ikke var almindeligt, var det ofte svært at få det afleveret, men man kunne så gemme det f. eks. i tobaksdåsen, i et trøjeærme, i en lomme, endog mellem mellemader, eller som i det tilfælde hvor en mand fandt brevet under en pandekage, som han var budt ind på, og når man så havde rørt ved papiret, var man bundet.³⁾

Egentlig var der to typer bindebreve, et som vort eksempel, eller brevet kunne være udfærdiget således, at nogle få silketråde stak ind under et snit i papiret, således at alle enderne, der var lige lange, stak frem på forsiden, hvor de blev knyttet i én eller flere knuder, og alle enderne lagt i et laksegl, således at knudens løsning var fuldstændig umulig. Margrethe Lassen skulle jo

Margrethe Lassen.

forudsige sin skæbne, men hvad resultat hun er kommet frem til, ved vi ikke, men hun har sikkert, som de fleste andre i hendes sted, måttet give sit gilde. – Men hvad blev da hendes skæbne?

Margrethe Lassen blev født i Nordby på Fanø den 16. jan. 1843 og var datter af gdr. Jens Lassen og hustru Mette Nielsdatter. Den 7. nov. 1869 blev hun gift med Peder Mathiesen Jensen også fra Fanø. Margrethe Lassen havde en stedbroder, Niels Kallesen, der var skibsfører af »Cito«. Han havde afløst Laurids N. Lauridsen, der var blevet slået over bord og druknet i Køge bugt. Margrethe Lassens mand blev skibsfører og afløste senere Niels Kallesen på »Cito«. Da han havde sejlet med det en tid, havde han penge til køb af et stykke jord udstykket fra Laurids Kallesens gård. Her byggede han i 1869 et pænt hus med jord til 3 kreaturer. De begyndte i det små, men gjorde ingen gæld, hvilket

En fanøkaptajn og hans hustru

Kaptajn Peter Mathiasen Jensen.

fremgår af, at gulvet i storstuen først blev lagt nogle år efter, at huset var bygget, idet de først ville tjene pengene hertil.

Hans skib forliste imidlertid, og han kom hjem. Da hans sejlads havde givet god udbytte til aktionærene, så han sig om efter et nyt skib. På Abrahamsens værft i Nordby havde der i et år stået en brig, og da han havde fået en aktiekapital samlet sammen, købte han skibet, og gav det navnet »Cito« efter det gamle.

Den første rejse gik til Hamborg, og hans hustru var med på sejladsen. Han sejlede heldigt med den i en del år, og det viste sig at være et godt skib og en hurtig sejler. Han gjorde flere rejser rundt om Cap Horn til vestkysten af Amerika. En af rejserne gjorde han endog på rekordtid, men han pralede aldrig, men sagde: »Jeg havde heldet med mig. Vinden føjede mig til Cap Horn og ligeledes op langs kysten af Amerika og ligeledes på

hjemturen«. Det blev en god skilling, aktionærene fik udbetalt.

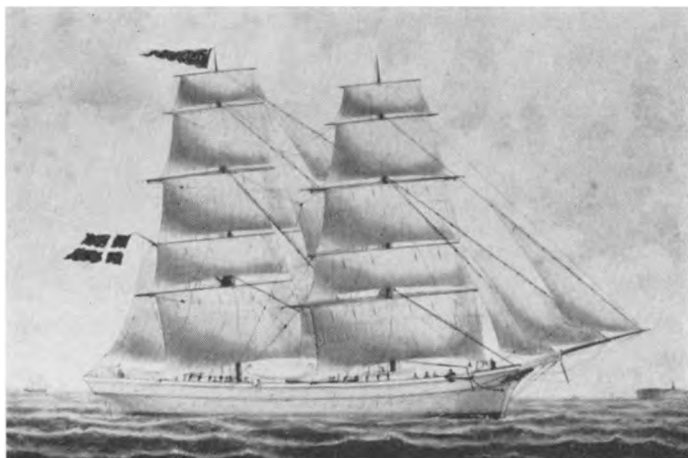
Sølivet førte jo noget af hvert med sig, man var langt fra hjemmet og tit ikke hjemme i årevis, idet man ofte anløb hjemhavnen Hamborg uden at nå hjem til Fanø. Under en rejse ud for Brasiliens kyst mødte han en Sønderho-brig for udgående. Han vidste, at hans kone ventede sig, så han var spændt på at høre nyt hjemmefra. De to skibe nærmede sig hinanden, og Sønderho-skipperen råbte og strakte to fingre i vejret. Hans kone havde fået tvillinger. Et af hans børn har fortalt, at hun var 3 år, inden hun første gang så sin fader. I hjemmet havde man til påmindelse om faderens fravær hans mahognistol stående urørt, og dér satte ingen sig, før han var hjemme igen, og ved siden af stod hans nypudsede sko parat.

Der var travlt, når de nåede havn, og var der ikke tid til en rejse til Fanø, skete det, at hans kone tog turen til Hamborg. Efter en sådan rejse kom hun syg hjem, og det viste sig, at hun havde fået den alvorlige sygdom tyfus, og man mente, at hun havde fået den af Elb-vandet. Da der ikke var epidemihuse, ej heller sygeplejersker, blev hendes sygeleje i hjemmet. Lægen gjorde, hvad han kunne, og trods sygdommens smitsomme karakter, lykkedes det ham at få en kone til at pleje hende. Børnene kom bort fra hjemmet og blev anbragt i pleje hos familien, og huset blev afspærret. Sygdommen forværredes, og efter få dages forløb døde hun den 2. juni 1882, 39 år. På grund af smittefare turde ingen gå ind i huset, men et familiemedlem, Hans Pedersen, og byens smed gik ind og bar hende ud. Hendes sengeklæder blev derefter gravet ned. Det var ikke første gang, sorgen gæstede dette hjem. Tidligere havde hun mistet en søn, Hans Peder, på 2 år og endnu en søn, Peder, på 1½ år. Tilbage stod fire moderløse børn:

Mette Jensine på 10 år, Jens på 7 og tvillingerne Margrethe og Peder på 2 år og 4 mdr. Dagen før begravelsen, som fandt sted på Rindby kirkegård, kom hendes mand hjem fra Hamborg, hvor skibet lå, men måtte rejse igen 2 dage efter. I hjemmet havde de tidligere haft en tjenestepige, Ane Jensen, og på opfordring af rederen, N. Kallesen, som lovede at have opsyn med hjemmet, tog Ane Jensen sig nu af hjemmet og børnene og blev derefter husholderske for Peder Mathiesen Jensen. – Forud for dette dødsfald havde man taget et varsel. Margrethe Lassens fader, der for det meste boede hos dem, skønt han vel nok havde aftægt og lejlighed hos Laurids Kallesen og hustru Ane Cathrine, døde et halvt år før sin datter Margrethe. Efter dette dødsfald havde Margrethe Lassen lovet den blinde organist Niels Gundersen, at han måtte flytte over til dem. Da hendes fader blev begravet, hørte Niels Gundersen, at kirkeklokkerne blev ved at ringe efter jordfæstelsen. Det fortalte han familien, og de var enige om, at der snart igen ville komme dødsfald, hvorfor Margrethe Lassen udbrød, da hun var blevet syg: »nu er det nok mig, der skal herfra«.

Dødsfaldet tog hårdt på hendes mand. Han tog endnu en rejse med skibet, og et års tid efter kom han hjem og sagde søen farvel, blev hjemme hos børnene og drev cjendommen. Han fik ord for at være ret velstående, men da han var opdraget i et nøjsomt hjem med små kår, kom dette også til at gælde for den daglige tilværelse i hjemmet. En ting havde han lært på sine rejser: en god uddannelse var nødvendig, hvorfor begge de to ældste børn kom til at gå i realskolen i Nordby.

Han var 44 år, da han lagde op og skulle til at beskæftige sig med landbruget, hvilket regnedes til kvindesysler. Han havde ikke megen forstand på det heller, og sorgen og ensomheden drev ham ud i drik-

»Cito« af Fanø, tegnet 1880 af M. Truelsen, Altona.
I baggrunden ses Helgoland.

keri, men ved et nært venskab med forstander Sørensen på navigationsskolen kom han ind i afholdslogen »Good Templar«.

På sine ældre dage mindedes han ofte livet til søs på »Cito«, hvor han i mange år havde en meget dygtig styrmand i Peder Hansen Therkildsen. Engang, da de var på rejse til New York, slap provianten op, så rationerne blev meget små. De fik imidlertid et passagerskib for sydgående i sigte. De signalerede til det om mangel på proviant, og der blev svaret, at de skulle sende en båd derover. Peder Mathiesen Jensen kunne ikke tale engelsk, hvorfor det blev styrmanden, der fik opgaven overdraget. De fik båden fyldt med den dejligste proviant, men da han ville betale, blev der svaret: »Nej, ikke tale om, giv mig blot en seddel på, at vi har forsynet jer med proviant. Det er os en glæde at kunne hjælpe en kollega, der er i nød, og vi er rigeligt forsynet«.

Ligeledes kunne han fortælle om, da de engang lå under ækvator for vindstille, at skibet pludseligt gav sig til at rulle. Vejret var varmt og stille, og vandet varmt og klart, så de kunne se dybt ned. De opdagede da en hval, der var helt overgroet med sødyr, skaller og alger på ryggen, og det var altså den, der benyttede kølen som kløpind.

Den 14. april 1865 lå han i New Yorks havn og blev her vidne til den sorg og harme, der bredte sig over by og land, da det hen på aftenen rygtedes, at præsident Abraham Lincoln var blevet myrdet i teatret.

Et sted, hvor han fik lastet sit skib, boede der en negerkonge. Han var en intelligent mand, der regerede som en fader over sit land. Stedet var ensomt og kun beboet af negre. Peder Mathiesen Jensen spurgte ham, om han ikke kunne tænke sig at bosætte sig et mere centralt og bekvemt sted, hvortil han svarede: »Jeg er en sort mand og lever her midt imellem mine folk, som er glade ved, som jeg styrer dem, og de ser op til mig. Hvad ville jeg blive regnet for blandt hvide, selv om jeg er nok så velhavende. Nej, jeg bliver boende«.

På en af sine rejser havde han fået sin tvillingbroder Mathias Jensen med. Han var egentlig skibstømmer, men da der var arbejdsløshed på skibsværftet, tog han med en tur til Santos i Brasilien. Her rasede imidlertid den gule feber. Da de kom dertil, måtte flere af besætningen på hospitalet, hvor der herskede de elendigste hygiejniske forhold. Mathias Jensen blev også ramt af feberen og indlagt på hospitalet, hvor syge og døde lå imellem hinanden. Han døde og blev begravet derude. Det kunne blive en drøj hjemfart, og ofte kom skibene til Europa med en halveret besætning, og mangen en Fanø-kvinde måtte gemme sin festlige hverdagsdragt bort for fra nu af at bære den sorte enkedragt. Mathias Jensens kone blev nu alene med tre børn.

Da børnene var fløjet fra reden, flyttede Peder Mathiesen Jensen til sin ældste datter Mette Jensine, der var blevet gift med snedkermester Laurids Hansen i Bramminge, der også var fra Fanø, og her døde Peder Mathiesen Jensen i 1913. Sønnen Jens gik i faderens fodspor og blev kaptajn og sejlede på Kinakysten, inden han bosatte sig i Bramminge; datteren Margrethe blev gift med Søren Jensen fra Blåvand, hvorefter de emigrerede til USA, og sønnen Peder blev gift med Astrid Villumsen og bosatte sig som guldsmed i Ålborg.⁴⁾

Margrethe Lassens bindebrev findes stadig i familien og er gået i arv på spindesiden og sidst til sit tipoldebarn Margrethe Manøe Hansen.

Kilder og noter:

1) Familie oplyser, at det skulle være en degn i Nordby, der skulle have udført bindebrevet. Degne havde normalt eneret på udfærdigelsen af mindebrev. 2) Datoen d. 6te januar må bero på en fejlskrivning, idet Nordby ministerialbog viser d. 16. januar som Margrethe Lassens fødselsdag. 3) »Dansk Bondeliv, således som det i Mands Minde førtes navnlig i Vestjylland« af H. F. Feilberg. Ved udvalget for folkeoplysningens fremme, Kbh. 1898, 2. opl., side 367-373. 4) Artiklen bygger på optegnelser foretaget af afd. snedkermester Laurids Hansen, Bramming.

Debberts og hustrus legat i Føvling sogn

Af Vald. Andersen.

I Føvling sogn har man flere legater, oprettet til forskellige tider og med hjælp til sognets trængende som formål. Det ældste er det såkaldte Debberts legat, der blev stiftet i 1810. Legatkapitalen er i dag på 200 kr.

Johan Daniel Wandeler Jochumsen Debbert var født i Odense i 1740 og blev præst i Føvling-Holsted 1786. Hans hustru var Inger Cathrine Graae. Det gælder for denne Føvling-præst som for de fleste af samtidens landsbypræster, at der i almindelighed ikke findes nogen overlevering om præstegerningen som sådan – med mindre der var tale om særlig belastende forhold – men oftere om præstens mere verdslige, dvs. økonomiske forhold. J. D. Debbert synes i sin embedstid i Føvling at have været særdeles påpasselig i pengesager med et årvågent blik for egen fordel. Det viste sig allerede i 1787, da der skulle fastsættes enkepension til formanden, sal. Hans Bachmann Fogs enke, Dorthe Vissing. Enkepensionen skulle ydes af eftermanden i embedet, altså Debbert, og fastsættelsen var en forretning, som foretoges af provsten, J. Haahr i Vejen, med et par præster som assessorer samt præsten Hans Kalhauge fra Ribe, der var Dorthe Vissings lavværge. Selv om der ved en sådan lejlighed kunne være et og andet at drøfte, var det dog en nogenlunde fast regel, at en enkepension skulle udgøre en ottendedel af embedets indtægt. Da en landsbypræsts indkomst kom fra flere kilder, kunne det være vanskeligt at angive den nøjagtigt. I dette tilfælde havde kancelliet anslået kaldets

visse indtægt til 438 rdl. årlig. Debbert erklærede sig »villig og skyldig at svare samme pension, som hans formænd i kaldet havde betalt«. Han gjorde gældende, at provst Jørgen Fogh, der i 1738 blev kaldet til embedet, havde svaret formanden, Bendix Didriksens enke i alt 33 rdl. årlig, og han mente, at denne sum stadig kunne være passende. Hertil svarede Kalhauge, »at han ikke kunne bekymre sig om, hvad enkepensionen havde været for 49 år siden«. Han måtte forlange en ottendedel af 438 rdl. Debbert hævdede, at der tidligere var blevet sået nogle og tredive tdr. rug ved Bækbølling præstegård – embedets residens – og selv havde han af enken købt 17 tdr. rug at så, altså en tilbagegang. Endvidere var enken formuende og havde foruden pensionen ca. 80 rdl. årlig i indtægt. Kalhauge hævdede, at hun havde medbragt 200 à 300 rdl. til præstegården, der indsattes i enkekassen. Dette var det eneste, hun fik med fra embedet samt hendes gangklæder, »som ikke var af stor importance«. Debbert ville betale 38 rdl. 2 mk., mens Kalhauge stod fast på kravet om 54 rdl. 4 mk. Forretningen endte derfor, uden at der var opnået enighed.

Efter nytår 1788 holdtes en ny provsteret i Vejen præstegård. Skønt Debbert fremlagde en vidtløftig dokumentation for at bevise rigtigheden af sine påstande, dømtes han til at betale 48 rdl. årlig i pension til Dorthe Vissing.

Den 16. maj 1793 afholdtes efter Debberts begæring en offentlig auktion i Bækbølling præstegård over en del rug, gryn, boghvede osv., som indbragte 367 rdl. Auktionen holdtes af provst Haahr, der efter gældende forordning skulle indkassere 15 rdl. i salær, som dels tilfaldt provsten selv, dels et par af herredets præster, som havde medvirket. 22. januar 1795 skrev Haahr et rykkerbrev til Debbert angående salæret, hvori han

minder om en tidligere fremsendt regning. Haahr ville gerne afregne med sine herredsbrødre, »at de ikke skulle gøre sig ufordelagtige tanker om mig, at jeg indeholder deres penge«. Og brevet slutter: »jeg holder mig forvisset om, at du ikke tager fortrydelig op, at jeg har givet mig den frihed at erindre derom. For dig og dydædle kjæreste (hustru) hilses ærbødigst fra min og mig, som under al velsignelses ønske forbliver din sande ven og broder. Haahr«.

27. februar 1794 skulle der fastsættes en pension for Elisabeth Buch, præstekone af Malt-Folding. Provsteretten skulle holdes i Foldingbro kro, og provst Haahr havde denne gang indkaldt pastor Koefoed, Brørup-Lindknud og Debbert som assessorer. Men Debbert mødte ikke, og de andre, deriblandt fruens lavværge, provst Kastbjerg, Lejrskov, måtte rejse hjem med uforrettet sag. 1. april indkaldte Haahr til et nyt møde den 14. april kl. 10 formiddag. Skrivelsen til Debbert havde følgende ordlyd: »Jeg vil formode, at Deres velærværdighed, som loven pålægger forbemeldte forretning til lige med mig, indfinder sig bestemte tid og sted, siden det hverken er anden vedkommendes eller min lejlighed at gøre flere forgæves rejser denne sag betræffende, og i fald nogen af dem skulle imod formodning blive ude, må det pardonnes, at jeg på højere steder besværer mig derover«.

Denne gang lykkedes det at samle provsteretten. Der var nu ikke tale om en enkepension, men pension, idet pastor Vissing i Malt-Folding ikke var død i embedet, men havde resigneret mod at få 100 rdl. årligt af eftermanden. Denne, pastor Lyhne, mente ikke, at præstens hustru under disse omstændigheder kunne tilkomme pension. Af samme mening var Debbert og Koefoed, mens Haahr støttede lavværgen Kastbjergs krav om 30 rdl. årlig i pension. Man måtte overlade spørgsmålet

til biskop Middelboes erklæring, der gik ud på, at hustruen til en på grund af skrøbelighed resignerende præst havde krav på pension, nemlig en ottendedel af kaldets indtægter. Disse var i Malt-Folding 259 rdl.

Efter at Christiansborg slot i 1794 var brændt, blev der foretaget en landsindsamling af penge til genopbygningen. Det tilfaldt som sædvanligt landets præster at klare denne opgave. Provst Haahr skulle samle bidragene fra Malt herred, men Debbert og Lyhne i Malt-Folding tilbageholdt temmelig længe deres indsamlede penge, og Haahr måtte minde dem herom. Debbert svarede 5. december 1794: »Efter nogle mænds givne løfte må jeg forvente endnu inden nytår, at de til mig afleverer deres belovede gave, og skulle disse løfter ikke til ommeldte tid opfyldes, skal såvel bøger som penge, der da er indkommen, blive til hr. biskoppen af mig afleveret«. Og altså ikke afleveret til provst Haahr, der den 15. december skriver til biskop Middelboe herom.

»Sidstafvigte mandag modtog jeg hr. broders meget ærede skrivelse af 14. januar (1797), hvorved du behager at tilmelde mig det af dine tjenestefolk, Niels Chr. Jessen og Anna Marie Povlsdatter Rye forøvede lejermål. Efter min formening vil de faldende bøder tilkomme fattige præsteenker. Men da det ifølge reskriptet af 2. oktober 1750 tilkommer hans højærværdighed biskoppen at uddele disse bøder og hans højvelbårenhed hr. amtmanden at besørge de skyldige vedbørlig tiltalt og afstraffet, så vil det blive nødvendigt, at hr. broder anmelder omberørte lejermål såvel for hr. amtmanden som for hr. biskoppen«. Det kan vel ikke udelukkes, at provst Haahr med denne skrivelse til Debbert har haft et og andet fra tidligere affærer i tankerne. Det var efter tidens opfattelse beskæmmende, når et par mennesker blev fundet skyldig i lejermål, og når det var sket i Føvling-præstens hus, faldt noget af skammen

på husbonden. Debbert har derfor næppe kunnet gå til sin skrivepult for at berette sagen for sin stiftsøvrighed uden at tænke på provst Haahr, der sandsynligvis kunne have formidlet lejermålsbøderne indkrævet og de skyldige dømt til at stå åbenbart skrifte i kirken.

Efter nytår 1798 udsendte biskoppen som sædvanlig et cirkulære, hvorefter præsterne skulle give oplysninger til brug ved fastsættelsen af kapitelstaksten for sidste år. På cirkulæret findes et NB, skrevet af Debbert: »Dette ankom den 4. marts om aftenen. Det er og bliver uden nogen tvivl. At sr. P. Kock (degn i Maltbæk) betragter Føvling og Holsted, Brørup og Lindknud som stifbørn, rettere måske som den kananæiske kvinde sammenlignet med det jødiske folk. *Skal denne hån længe tales?* Er i øvrigt bekendtgjort for Føvling og Holsted menigheder den 7. ds., for hvilke samme var vigtig. Afgik den 8. marts fra J. D. Debbert«.

I 1797 omtales, at Debbert havde været syg, hvorfor provst Haahr ønskede ham »en hastig og god forbedring«. Den 19. marts 1799 meddelte degnen Thøgersen i Bobøl Haahr, at Debbert samme dag var død.

Efter begæring af provst Kastbjerg som lavværge for madam Debbert blev der den 30. november 1800 afholdt auktion »over hendes salig mands bogsamling og nogle andre ting«. Der var ingen børn i ægteskabet, og Debbert og hustru havde oprettet testamente, hvorefter den længstlevende skulle beholde fællesboet. Det kunne tyde på, at hjemmet i Bækbølling præstegård har været ret velhavende, og madam Debbert fik i enkepension 48 rdl. årlig.

I 1810 oprettede hun testamente. Efter en indledning i sædvanlig stil med oplysningen, at hun og hendes afdøde mand ikke havde børn eller livsarvinger, hedder det, at hun »med velberåd hu og modent overlæg har bestemt, hvorledes der skal forholdes med, hvad jeg

efterlader mig, når det behager Gud ved døden at bortkalde mig.

1. Til Niels Christian Jessen i Astofte i Føvling sogn hans tvende børn, Johan Daniel og Inger Cathrina, som er opkaldte efter min salig mand og mig, bortskænker jeg som følger:

a) Til Johan Daniel 500, siger fem hundrede, rigsdaler og desuden det ege-chatol, som står i min dagligstue.

b) Til Inger Cathrina 100, siger hundrede, rigsdaler og den ege-dragkiste, som ligeledes står i dagligstuen.

Chatollet og dragkisten skal købes på den auktion, som efter min død holdes over mine efterladenskaber, og hvad de koster skal forlods af mit efterladte bo betales, så fornævnte børn kan erholde disse tvende ting uden afdrag i de penge, som ved nærværende testamente er dem tillagt.

Skulle nogen af disse børn dø, inden de når den alder, at de selv kan disponere over det, som ved nærværende testamente er dem tillagt, da skal det, som her ved er dem skænket, tilfalde den længstlevende af dem.

2. Til pastor Hans Krarup, sognepræst for Føvling og Holsted, skal af hvad jeg efterlader mig udbetales 100, siger et hundrede, rigsdaler.

3. Til den tjenestepige, som er i min tjeneste, når det behager Gud at bortkalde mig, skal ligeledes udbetales 50, siger halvtreds, rigsdaler.

4. Alt øvrigt hvad jeg efterlader mig skal tilhøre Føvling sogns fattigvæsen, og den sum, som således ved salget af mine efterladenskaber tilvebringes, efter at foranførte poster er fyldestgjort, skal under navn af *Debberts og hustrus Legat* udsættes på sikker rente, og renten årlig uddeles til de mest trængende i Føvling sogn efter sognekommisionens bedste skøn, og skal derfor anvendelsen af de årlige renter indføres i en der-

til indrettet særskilt bog, som af øvrigheden autoriseres, og som under øvrighedens opsyn beror hos sognepræsten, som desuden skal være pligtig til på hvert års nytårsdag at bekendtgøre for menigheden renternes anvendelse«.

Testamentet er dateret 25. juli 1810 og medunderskrevet af degnen Peder Thøgersen, Bobøl, og Peder Nielsen, Holleskov. Madam Debbert synes på den tid at have boet i Astofte. Hun levede ikke året ud, men døde 16. november 1810. Der holdtes auktion over hendes bo den 4., 5. og 6. februar 1811. Pastor Krarup efterlyste arvinger gennem aviserne, men ingen meldte sig. Endelig kunne der afholdes skifte, som sluttede 30. december 1813. Til legatet blev der tilbage 777 rdl. 4 mk. 3 sk., som pastor Krarup fik udbetalt af herredsfoged Hermansen den 2. februar 1813. Det var naturligvis meningen, at legatets midler skulle udlånes og forrentes, og Krarup havde allerede truffet aftale med gdr. Niels Nielsen i Aatte. Imidlertid indtraf penge-reformen af 5. januar 1813 (statsbankerotten), og det kunne se ud, som om denne naturligvis noget foruroligende begivenhed har gjort Niels Nielsen betænkelig. I maj 1813 skrev Krarup til ham om lånet, og Niels Nielsen svarede: »Hvad Deres begærede svar herpå angår, da har det bestandig været min hensigt at hæve disse mig lovede penge og tilstår også deraf at svare renter fra årets begyndelse, da jeg ikke svarer renter noget andet sted. Men formedelst at pengene ikke er mig leveret til rette tid efter løfte, ikke heller gjort rigtighed med dem, som jeg havde ventet, derfor så snart der bliver rigtighed, og jeg får min obligation, vil jeg efter løfte give den sikkerhed for disse penge. Det er Dem bekendt, at samme ikke kan ske før«. Denne besvarelse fra Niels Nielsen synes at være lidt »ulden«, og allerede dagen efter modtagelsen skrev pastor Kra-

rup et brev til amtsprovst Koefoed i Ribe, hvori han gør rede for sagen, hvorledes han har lovet Niels Nielsen pengene imod at stille lovbefalet sikkerhed. »Da skiftet var til ende, havde Niels Nielsen endnu ikke besørget befalet taksation over sin gård til sikkerhed for kapitalen. Den kunne altså ikke betros ham mod obligation, før dette var iværksat«. Sagen var, at Niels Nielsen havde en anden gæld, som var opsagt til december termin 1812, og så længe hans gård var behæftet med denne gæld, kunne han ikke låne legatmidlerne, som ved forordningen af 5. januar 1813 var nedskrevet til 129 rigsbankdaler. Da Niels Nielsen nu havde trukket sig tilbage, måtte pastor Krarup, der lå inde med pengene, forsøge anden mulighed. Han skriver til amtsprovst Koefoed: »Ærbødigst udbedes Deres højærværdigheds gunstige bestemmelse om titermeldte kapital nu må som hidtil være en depositi hos undertegnede indtil næste termin, samt om den må udleveres til Niels Nielsen, så snart han ved at afgøre sagen med sin kreditor bliver i stand til at modtage den, eller der bør sørges for kapitalens udsættelse andetsteds. I sidste fald bedes ærbødigst, at Deres højærværdighed gunstigst ville besørge kapitalens udsættelse, da sognekommisjonen ikke ved at skaffe den anbragt«.

Amtsprovst Koefoed, der havde været præst i Brørup-Lindknud og i øvrigt synes at have haft en praktisk indstilling til livets problemer, har sikkert haft let ved at sætte sig ind i den opståede situation omkring legatet i Føvling. 7. maj 1813 skriver han til stiftsøvrigheden, dvs. amtmand og biskop, at pastor Krarup ønskede legatkapitalen inddraget under stiftets offentlige midler til førstkommende juni termin. Biskop Hjorts svar gik ud på, »at vi til dels ikke ser udveje til at udsætte bemeldte kapital og desuden anser det for mindre passende, at de midler, som henhører til fattigvæsenet på

landet, blandes med de kapitaler, som står under stiftsdirektionen – hvorimod de første retteligt ifølge forordningen for fattigvæsenet på landet af 5. juli 1803 kan indlemmes i amtsfattiggassen, for derfra under amtsdirektionens styrelse at gøres frugtbringende«. Amtsforvalter Nielsen var af nogenlunde samme opfattelse. Hvis legatkapitalen kan tilfalde amtets fattiggasse, kan den når som helst modtages, »men skal kapitalen tilhøre Føvling sogns fattigvæsen, og renterne deraf tilfalde samme, finder jeg det så meget mere betænkeligt under nuværende omstændigheder at bebyrde amtets fattiggasse med denne kapital, da jeg ikke ser udveje til at gøre den frugtbringende. Og skal renterne som meldt tilfalde Føvling sogns fattigvæsen, vil det nok også være pligt for dette sogns fattigforstandere at besørge kapitalen udsat, uden at amtets fattiggasse derved bør udsættes for tab«.

Efter denne afvisning fra stiftøvrigheden var der kun tilbage for pastor Krarup at finde en låntager, men dette synes, som det jo fremgår af foranstående, at være vanskeligt i statsbankerottens år.

Imidlertid må det være lykkedes omsider, legatet levede videre, og i 1971 udgjorde den udbetalte sum 8 kr., en svag afglans af den velstand, der må have været i Bækbøllings præstegård under Johan Daniel Debbert og Inger Cathrine Graae.

Kilder: Malt herreds provstearkiv. Indkomne breve 1798–1813. Justitsprotokol 1787–1805. Kopibog 1795–1811. Do. for erklæringer 1801–1812. Ribe nordre amtsprovsti. Indkomne breve 1812–1828. Justitsprotokol 1813–1828. Kopibøger 1812–1828.

Anton Flinholms optegnelser

Ved *Jens Busk Jensen*

En på Vejen-Læborgegnen velkendt personlighed, gdr. Anton Flinholm, nedskrev 1936 og følgende år sine minder og tanker om mangt og meget. Det er disse minder, der noget forkortet søges frit gengivet i det følgende.

Anton Hansen Flinholm er født den 16. februar 1862 i Gesten sogn som søn af Hans Nielsen Flinholm og Kirsten Hansen.

Hans forældre flyttede 1862 til Læborg. Fra Læborg over Drostrup marker til Vejen by førte en gammel vej. Det var nok et stykke af Hærvejen, som kaldtes »den døde vej«. Stykket fra Vejen store vandmølle til Vejen hed Skolevejen, Kirkevejen eller Præstevejen. «Når man i 74 år har boet ved denne vej», skriver Flinholm, »husker man hver krumning, sænkning, forhøjning, vandhuller, stendynger, sandgrav, mark og hede, huse og gårde og deres udseende såvel som vejens tilstand og forbedring».

Lavningerne i vejkanten mellem Vejen og vandmøllen hed *Tombhul*. Her gik der spøgeri, som folk nok fortalte om, men kun gjorde løjer med. Alligevel var børn og adskillige voksne ikke dristige ved at færdes dér ved aftenstid. Det var et skummelt sted, en dyb, sandsporet vej, snart en stump dige, snart en lavning og snart en jordbrink ved siden af vejen. Vejen krummede sig i samme sandede tilstand over Vejen-Læborg sogneskel og over bakkerne til Læborg kirke. Flere gange blev der taget lidt af bakkerne og fyldt i lavningerne.

Så blev den optaget som 1. klasses bivej med amts-tilskud og endelig helt amtsvej, men fuldstændig omreguleret.

Tæt ved Damsgård lå *Mads Lunds dam*, om vinteren med en herlig isbane for børnene. Det kunne give en bule i panden eller en våd fod, men vandet var ikke dybt. En morgen, de var på vej til skole, var der tynd is på dammen; den kunne ikke bære. Men med et tog en stor dreng tilløb og satte ud over isen, som gik ret i bølger. Så længe der var fart på, gik det godt, men da farten sagtnede, gik træskoene igennem, og drengen gik til skole med våde fødder.

Når man nåede *bakken ved Læborg* var der en herlig udsigt. Man skimtede Ribe domkirketårn, Kolding vejr mølle, Engelsholm ved Vejle og mange småbyer, kirker og møller. Fra Gejlgårds lade skulle man kunne tælle 22 kirker. Stadig er der en herlig udsigt herfra, om end granskov og plantager dækker en del.

På denne vej blev Anton uvenner med en kammerat, og de kløede hinanden eftertrykkeligt. En anden gang var de to på isen i nogle mergelgrave et stykke fra vejen. Kristian, som kammeraten hed, stod oppe på brinken med en større sten, som han ville kaste på isen. I det samme løb Anton forbi og fik stenen på siden af hovedet, så tænderne røg ud af munden. Det var ikke sket med vilje. Kristian græd, og Anton græd. Kammeraterne hjalp, så godt de kunne. Anton fik noget bundet om hovedet, og så traskede de til skole. Anton fik ikke mén af det.

I skolen hos den udmærkede lærer *H. Hansen* gik det med liv og lyst og masser af gavtyvestreger. Ad samme gamle vej gik Anton »til præst« hos *pastor Svejstrup* i Vejen. I konfirmandstuen skulle der være ro. Præsten var ellers rar, læste og fortalte meget for de unge og sang godt. Der var på den tid kommet et tillæg til salme-

bogen, som brugtes meget. Til jul og påske gav konfirmanderne præsten »foen«, som bestod af madvarer som smør, æg, ænder, høns eller måske en hare. Fru Svejstrup var meget mild og venlig, når børnene bragte disse ting. Kort før konfirmationen gav de penge, en krone eller to, enkelte gav mere. På denne offerdag kom konfirmanderne ind i stuen til kaffe og kage. Det var stort, syntes børnene, for de var ikke forvænt med lækre sager. Ved konfirmationen i kirken stod pigerne ved den ene side, drengene ved den anden på kirkegulvet. Præsten holdt »afhøring« (katekisation), og man svarede så godt, man kunne. Præsten holdt så en tale til børnene, og det skete, at flere måtte fælde en tåre. Så blev de spurgt om troen på dåbspagten, og præsten lyste velsignelsen over dem. – Ved gildet i hjemmet serveredes god mad, men der blev ikke stadset. Det var ikke almindeligt, at de indbudte gav gaver, måske gav en familie en salmebog eller en lille ting, og det var man meget taknemlig for.

Efter skolegangen kom *arbejdstiden*, dog var Anton vant til at tage fat forinden. Hans mor var syerske, så han måtte hjælpe inde, også faderen satte ham i arbejde, og da han havde et godt håndslag, faldt det ham let. Moderen så gerne sine børn gå i kirke. Når de kom hjem, kunne hun spørge om, hvad præsten havde sagt; kunne Anton da ikke svare, blev han flow.

Året efter konfirmationen kom Anton ud at tjene. Udstyret med en kiste, indeholdende de nødvendige klæder, spejl, kam, stoppe- og synål, garn og tråd, og med forældrenes formaninger om at være ærlig og sanddru drog han til Refsing til *gårdmand Niels Jakobsen*, billedhugger N. Hansen Jakobsens farbroder, en god plads for unge mennesker. Man så gerne, de unge gik i kirke; de søgte så pastor Assens, som da var kapellan hos præsten i Gamst. Husbonden tog også folkene med

til foredrag. På gården var der orden, men meget arbejde, da man ikke havde maskiner. Det første år fik Anton 64 kr. i løn, det andet 164. Kort før jul det sidste år blev Anton alvorlig syg, han blev kørt hjem julemorgen og fik læge. Det var højre arm, der var dårlig. Han fik isomslag, som skulle fordele ondet. Det skete ikke. Efter nogle dages forløb fik han varm grødomslag. Med således skiftende omslag gik det meste af 14 dage, men der gik ikke hul på bullenskabene. Arm, hånd og fingre blev en uformelig klump. Lægen skar to huller mellem albue og håndled, og der udflød så megen materie, at den fyldte et fad, og der indsattes gummirør, der daglig skulle renses og atter indsættes, såret måtte ikke heles. Hidtil havde Anton været så syg, at han ikke kunne spise og meget af tiden lå i vildelse, men da armen var tømt for pus, og lægen var kørt, bad han om en mellemmad, og feberen forsvandt.

Et halvt år havde han armen opbundet, og der kom indtil 4 cm lange benflækker ud af såret, så han blev bange for at miste armen. Læge Petersen, Anst, trøstede ham og sagde: »Du skal nok blive rask, men det vil tage lang tid!« Han kaldte sygdommen »benbulning, der ikke var så farlig som benedder«.*) Også Antons stærke kristentro holdt ham oppe. Han kunne nu selv gå til lægen, men besvimele undertiden under behandlingen, når lægen søgte i såret efter løse bensplinter. Det tog to år, før armen var lægt. Han badede daglig armen og lagde en klud med karbol på såret og iagttagt streng renlighed.

Mange bragte ham vin og god mad som sædvanligt, når sygdom var til huse. Han huskede kun én af gæsterne, Mads Lunds datter Anna Kathrine, hun var voksen og Anton var i lømmelalderen.

*) Sygdommen var åbenbart knogletuberkulose, benedder.

Anton Flinholm og hustru.

Til april tog han atter i sin plads. Skønt armen var opbundet, kunne han nok følge et spand heste og pløje med én hånd, lidt efter lidt kom højre hånd til hjælp. Til november kom han atter hjem og kom i klodsmagerlære i Vejen hos Anders Klodsmager (Anders Johansen). Det tog en måned, så sad han hjemme og lavede klodser, »franske træsko«, og slog læder på almindelige træsko. Klodser var dengang en stor artikel, han leverede især til forhandlere. Om sommeren tog han en halv plads, nemlig hos *Mads Lund* på *Damsgård* og næste år hel plads samme sted. Dér var milde ansigter og et godt arbejde.

Den ældste datter den førnævnte *Anna Kathrine* og Anton blev gode venner, dog ville han ikke fri til hende, før armen var lægt. Det skete den første sommer, han var dér. Da man opdagede, de var kærestefolk, var det slut med de milde ansigter. *Mads Lunds* var velstående folk og Anton fra en lille, fattig ejendom, hvor der var

megen hede, da hans far overtog den. Et ægteskab med den tjenestekarl skulle forpurre. Anna Kathrines forældre var ikke de værste, de sagde ikke så meget og var heller ikke raske. Mads Lund døde før de unges bryllup, og moderen led af kræft ved det ene øje, som sygdommen tog.

Nej, det var Anna Kathrines bror, *Frands*, der svor højt på, at Anton aldrig skulle få hans søster, men hans grovheder prellede af på Antons ro, og hans forsøg på at forhindre dem i at se hinanden eller tale sammen var »en latterlig umulighed«. De mødtes bl. a. til dans og i kirken. Var der sandsynlighed for, de unge kunne mødes ude en aften, sendte Frands en spion efter dem. Pigen måtte heller ikke gå til Antons hjem; stikpiller og ubehageligheder fik hun rigeligt af, men hun var tapper og sagde: »Sådan er det bestemt, og sådan bliver det!« Hendes søster Line var deres gode forbundsfælle.

Da november kom, kunne Anton selvfølgelig ikke være på Damsgård længere. Han tog hjem, hvor faderen trængte til hjælp, desuden havde han om sommeren en halv plads på Drostrupgård, ligesom han også gik i dagleje. Frands søgte imidlertid stadig at få Anna Kathrine på andre tanker. Da lod hun sig leje til en gård i Vejen. Hjemme passede hun mælkeriet, fodrede svin, syede og strikkede m. m., så hun var kendt for at være dygtig. Da fik hun at vide, at pladsen ikke var så rar, og hun fortrød lejemålet. De unge drøftede stillingen. Anton kunne få sine forældres ejendom for 2.300 kr. samt aftægt. Ejendommen var vel lille at svare aftægt af, men der skulle ikke mange penge til, og så fik de selvstændigt virke. Resultatet blev, at Anton overtog ejendommen 1. november 1883.

Først skulle lejemålet hæves. Det måtte Anton ordne. Det blev en såre vanskelig handel. Manden blev vred,

skønt Anton tilbød erstatning. Han måtte til sidst punge ud med 30 kr. – vel næsten et halvt års pigeløn.

Den 1. november så Anton Anna Kathrine komme gående skråt over markerne mod det, der skulle være hendes nye hjem. Hun kom med en bylt under armen som en anden tjenestepige. Anton blev usigelig lykkelig og løb hende i møde. De fik nu lejligheden indrettet, så der blev plads både til de unge og de gamle. Og 30. november samme år stod det lille, men glade bryllup. Der fulgte nu nogle år under meget små kår og meget arbejde, men også med liv og glæde, for begge havde et lyst og glad sind.

»Den alvor er kun slap,
som ej til spøgen smiler;
men slappere den spøg,
som ej på alvor hviler«.

De fik syv børn, af disse blev de fire født i dette hjem. Modviljen fra Anna Kathrines familie var forsvundet. Det fik de et håndgribeligt bevis for i 1892. Da fulgtes Anton og naboen på *Edelsborg*, Vilhelm Kock, hjemad fra Holsted marked med nogle ungtrearter, de ikke havde fået solgt. Da de var kommet gennem Estrup skov, pegede Kock på en gård syd for vejen og sagde: »Den gård har dyrlæge Hegelund købt for 11.000 kr. Hvis jeg kan få det for min, vil jeg også sælge«. – »Er det din mening?« siger Anton så. – »Ja, det er det. Det går skidt med det landvæsen, det vil ikke lykkes for os«. – »Da vil jeg give dig 10.500 for den«, siger Anton, og den pris blev de enige om. De havde gensidig betænkningstid til dagen efter, men handelen blev stående.

Anna Kathrine var betænkelig. »Vi sætter det til, vi har«, sagde hun. Det mente Anton ikke. – »Gå hen og snak med Frands om det«, sagde han. Hun kom tilbage

med den besked, at Frands ikke syntes, gården var for dyr, og han tilbød at hjælpe. – »Nu var han blevet en rigtig bror Frands«, skriver Flinholm. Frands Lund var i virkeligheden et godt menneske og havde efterhånden forstået, at søsteren ikke havde valgt nogen dårlig mand, og at Flinholm var en svoger, han kunne være bekendt.

15. maj 1892 flyttede familien så op på Edelsborg, en af de bedste gårde i Drostrup, men ikke i særlig god drift og med gamle bygninger. Den gamle ejendom solgte de for 6.800 kr. Nu kom der en god tid, stadig med rigeligt arbejde, men også med fremgang, der kendtes både i marken og på bygningerne.

I Drostrup lå en kommunegård eller fattiggård. Der var en bestyrer, men gården kunne ikke svare sig, og Vejen-Læborg sogneråd ville da lade bestyreren blive forpagter, da udtalte et af sognerådsmedlemmerne, *Albert Klausen* fra Hundsbæk mark, frygt for, at de gamle, som havde ophold på fattiggården, under således ændrede forhold måske ikke ville få den sædvanlige gode pleje. Formanden, *Joh. Lauridsen*, Grønvang, sagde da: »Er sognerådet ikke enigt, lader vi forpagtningen falde. Så må vi hellere sælge gården«. Dette sidste blev der enighed om. Lauridsen foreslog nu Flinholm at købe gården. Flinholm var nemlig i sognerådet dengang. – »Du er jo nabo og kan passende have den, og du har mange børn«, sagde formanden videre. Det var Flinholm dog ikke forberedt på, han syntes, det var mere, end han kunne magte på én gang, men ville dog købe en parcel af gården. *Joh. Lauridsen* blev imidlertid ved at presse på, og enden blev da, at Flinholm købte hele gården, 70 tdr. land ret god jord for 20.000 kr. Det var i 1906.

Gennem fattiggårdens store stuehus gik en lang gang med værelser til begge sider. Skærvæggene, der næsten

alle var af rå sten, blev revet ned, nye vinduer sat i, og der indrettedes en god beboelse. Det kostede 700 kr. Så flyttede familien ind. Og kort efter overtog den ældste datter *Kirstine* og hendes mand *Markus Fink Edelsborg*.

1909 overdrog Flinholm gården til sønnen *Mads Flinholm*, men beholdt selv 30 tdr. land og byggede her en ny gård, hvor han og *Anna Kathrine* flyttede ind, lykkelige ved at kunne overlade de to gårde til deres børn. Men Anton var for virksom til at kunne nøjes med den lille ny gård. Han købte *Nollund Kloster* i Grindsted sogn, 219 tdr. land, for 13.000 kr. Det var en meget forfalden hedegård og stuehuset så dårlig og beskidt, rent ud sagt, at de ikke kunne bo i det, men fik en stue hos *Anna Kathrines* søster og svoger *Peder Skov*, som boede på *Nollundgård*. Den nye gård i *Drostrup* bestyrede *Frands Lund*, der havde solgt sin ejendom og købt et hus ved *Tombhul*.

Imidlertid måtte det ikke helt unge par, Anton og *Anna Kathrine*, på ny til at bygge, nemlig på *Nollund Kloster*. Deres søn, *Julius*, var bygmesteren, men det var i 1914, og han blev indkaldt til sikringsstyrken. Det var en streg i regningen. Da kom håndværkere fra *Grindsted* og tilbød at gøre arbejdet færdigt, og *Flinholms* kunne flytte ind i lejligheden til september.

Snart fik de to yngste sønner ejendommen. *Kristian* fik hovedparcellen og *Frederik* 100 tdr. land. De dyrkede hede op og kørte 300 favne mergel ud, og *Frederik* solgte tørvedynd i stor stil. Også *Kristian* blev indkaldt til sikringsstyrken. Hans forlovede, *Margrethe Olesen*, en datter af den kendte handelsmand *Niels Olesen* (se *Fra Ribe Amt 1963*, s. 584–96) bestyrede imens huset for brødrene. Efter nogle års forløb blev *Nollund Kloster* solgt til en meget virksom og dygtig mand, der ligefrem gjorde gården kendt, men det var *Anton Flinholm*

og hans drenge, der gav den det første hårde skub fremad.

Det aldrende ægtepar var flyttet tilbage til deres lille gård i Drostrup og boede dér til 1923, da de afstod den til deres yngste datter og svigersøn og byggede et hus tæt ved Edelsbørg. Her boede de omgivet af børn og børnebørn, glade og taknemlige over, hvordan livet havde formet sig for dem. 4. november 1935 døde Anna Kathrine efter nogen tids svaghed. Anton boede endnu i huset en del år. Sin sidste tid var han hos sønnen og svigerdatteren Kristian og Margrethe Flinholm, og her døde han 12. januar 1951.

Som allerede nævnt nedskrev han sine minder, men han skrev mere end det, således et hæfte om »Spiritus og drukkenskab«. Et stort hæfte kaldte han »Min kære hustrus kogebog«. Den begynder med ordene: »Jeg har spist hendes mad i 52 år«. Derefter kommer en lovprisning af den gode, solide bondekost, hun tilberedte, om spisevaner i gamle dage, om slagtning, bagning, brygning og meget andet. Ligeledes indsendte han oplysninger til Nationalmuseet.

Som en lang, tynd 15 års dreng spiste meddeleren af disse linjer også Anna Kathrines gode mad. Jeg var nemlig tjenestekarl hos Flinholms, men jeg nød mere end maden. Jeg oplevede et par husbondsfolk, der ikke blot forstod »at fylde med hæderligt virke sin dag« og lægge lys og glæde over den, jeg oplevede tillige, at de ligesom anskueliggjorde, at »alle gode gaver, de kommer oven ned«. Derfor var andagten ved morgenbordet noget selvfølgeligt, og det var ligeledes den konvolut, som lå efter dem, da de begge var borte. Den var til Læborg kirke og indeholdt 1.000 kr. »fra Anton og Anna Kathrine«.

Skibet i Vorbasse kirke

Af Ejnar Mathiasen.

Ved at studere kirkeskibe i Ribe Amts Årbog 1958 faldt jeg over den korte oplysning, der fandtes om kirkeskibet i Vorbasse kirke, side 367.

Den lyder i sin korthed som følger: »Vorbasse, Slaugs Herred. Bark »Mette Marie«, 90 cm. Bygget af Styrmand Aage Just, Esbjerg; givet af Snedkermester N. M. Nielsen, Esbjerg (Mindegave). Ophængt Aug. 1932«.

Hvem er den snedkermester, og hvem er den, som skal mindes ved denne gave. Det var de tanker, som optog mig.

De første henvendelser til nuværende præst K. E. Jacobsen og pastor Bitsch, der var præst i Vorbasse 1932, m. fl. var resultatløse; jeg blev da klar over, at skulle jeg have noget ud af mine undersøgelser, skulle det være hos ældre mennesker.

På De gamles Hjem i Vorbasse kunne Kristine Madsen, som er født 28. jan. 1886, lede mig på sporet. Hun var i kirke den søndag, skibet blev hængt op, og fortalte, det var en mindegave for gårdejer, sognefoged Niels Niensens hustru Mette Marie Nielsen, Nebel, Vorbasse. Mette Marie Nielsen, i daglig tale »Mæt Marie«, er født i Hejnsvig sogn, hun var en god kvinde, der tog gæstfri og venlig imod de mange mennesker, som kom i hjemmet. Hun var en opofrende moder for de fire børn, der voksede op i ægteskabet, to drenge og to piger.

Sønnen N. M. Nielsen, som skænkede kirkeskibet,

havde først bopæl i Vejen, men siden i Esbjerg. Sønnen Niels Hansen Nielsen blev landinspektør og var bosat i Grindsted. Datteren Anna blev gift med børnebogsforfatteren lærer Hopke og fik deres hjem i Thy. Datteren Kristine blev gift med bygmester N. Pedersen, Tjæreborg, det var hans andet ægteskab, hun døde også før sin mand, og han berettede ved hendes begravelse, at hendes kiste kunne være blevet bisat i samme grav som hans første hustru ved at blive sænket ned ovenpå, men senere enedes de om, at hun stedes til hvile i forældrenes gravsted på Vorbasse kirkegård; det skete 22. febr. 1955.

Mette Marie var født 10. dec. 1845 og døde 28. marts 1921. Også hendes fire børn er nu lagt i deres grave, spredt forskellige steder i landet.

Elleve år efter moderens død blev det smukke kirkeskib så ophængt af en søn, som på denne måde søgte at ære sin kære moders minde i Vorbasse menighed.

Dette kirkeskib skal sammenligne vort liv med den sejlads, vi er ude på fra dåben til graven. I et menneskes liv kan være mange omskiftelser, medgang, modgang, glæde og sorg, tryghed og uro, livet kan være som et stormvejr, og der kan være dage med solskin, men gennem det alt sammen gælder det om at komme godt i havn.

Det er også derfor, vi pynter vore kirker med disse skibe for derigennem at minde menigheden om den farefulde sejlads vort liv er på vandringen fra vuggen til graven.*) Ved kirkens hovedrestauration i 1965-66 blev kirkeskibet malet op og påsat nyt snoretræk.

*) Måske falder meningen med kirkeskibet dog sammen med oldkirkens tankegang, når man dengang gav kirkerummet for menigheden navnet skibet, for at det skulle symbolisere, at kirken er et frelsende skib som Noahs ark eller skibet med Jesus på Genzaret sø.

Vi skal nu høre lidt om Mette Maries mand sognefoged Niels Nielsen, Nebel, Vorbasse, der overtog gården »Skovgård« 1877, der dengang havde et areal på 234 ha.¹⁾ N. Nielsen var noget af en original, han færdedes altid til fods, med stok i hånden, med træsko på og med blankskygget kasket, og så gik han lige efter det mål, han havde sat sig, over stok og sten uden at tage hensyn til vej eller sti. Der var dengang endnu »fri bane« over marker og heder, næsten uden naturlige eller kunstige hindringer.

Han regnede det ikke for noget til fods at tilbagelægge den lange vej til Brørup, Holsted, Grindsted og flere steder. Der var dengang dagvogn fra Vorbasse til Lunderskov, der var poststation. Trolldhedebanen kom først i 1918, og der blev så bedre forbindelser til omverdenen. N. Nielsen blev født i Nebel 29. feb. 1848, døde samme sted 25. sept. 1914, 66 år.

Han tilsluttede sig »Indre Mission«. Da man i 1890 skulle have en ny præst i Vorbasse, henvendte man sig til indremissionær Jens Holt i Taulov, om han kunne anbefale en god og egnet mand. Det blev den 24-årige teologiske kandidat Tage Jensen, København. Samtidig søgte sognets grundtvigianere at få cand. teol. Plesner, Askov, kaldet,²⁾ det var før man fik menighedsråd.

To af pastoratets missionsmænd husmand Peder Grove Vingborg, Hejnsvig, og sognefoged, sognerådsformand Niels Nielsen, Nebel, tog til København og udvirkede, at Tage Jensen blev kaldet, skønt han knap nok opfyldte aldersbetingelsen.³⁾

Et træk fra besøget hos kirkeministeren skal lige med. Det var ved denne lejlighed, N. Nielsen imponerede ministeren ved midt under audiensen at trække sine støvler af og sætte sig hen til kakkellovnen med disse ord: »A fryser om mine fødder!« Det var ganske naturligt for N. Nielsen, sådan gjorde han i Vorbasse.⁴⁾

Et indtryk fra N. Nielsens skrivemåde på velkomsten til pastor Tage Jensen efter dennes ankomst til Vorbasse: »Velærværdige Hr. Pastor Tage Jensen, Vorbasse! Jeg skal herved ikke undlade at byde Dem inderlig og hjertelig velkommen her til Pastoratet, og det er og har været min inderlige og hjertelige Bøn for Dem, at den saa vigtige Gerning, De skal forestaa, maa blive til Guds Ære og manges sande Velfærd og Dem selv til Velsignelse. Med en hjertelig Hilsen fra mig og min Hustru, Deres i Herren hengivne og forbundne Broder«.

*Niels Nielsen.*⁵⁾

I hjemmet viste N. Nielsen ikke megen ærbødighed for maden, han satte sig til bordet med sin blankskyggede kasket på, hans morgenmad bestod af to blødkogte æg og en portion mælk og brød, mælken lunken

lige fra koen og brødet brudt i små stykker puttet i mælken.

Ved gilder, bryllupper og begravelser og lignende, kunne N. Nielsen gå til frokost, før man tog til kirken, for derefter at gå hjem og arbejde ved forskellige ting, medens de øvrige indbudte tog til kirke. Når man så senere samledes til middagen, kom N. Nielsen igen og kunne gøre et godt indhug i de gode madvarer, der blev

sat frem, f. eks. kunne han godt, når syltetøjet blev budt rundt, spise af skålen og tømme den, sådan var han, og sådan kendte de ham.⁶⁾

Han var en sognekonge, agtet og æret af alle, en karakteristisk jysk hedebonde – høj af vækst – lidt foroverbøjet – med dybe, blanke, udtrykksfulde øjne. Lynsnar til hurtigt og præcis at finde kernen i ethvert problem, han kom til at stå overfor, derfor udmærket egnet til at sidde i sognerådet, hvis højagtede formand han gennem adskillige år var, såvel som til at forestå sparekassen, som havde kontor hos ham i Nebel den første og tredje lørdag i hver måned fra 9–11 om formiddagen.

N. Nielsen var i besiddelse af en ikke ringe medfødt juridisk sans, skønt han aldrig havde besøgt andet end landsbyskolen. Fra en vid omkreds søgte folk til ham, for at han skulle ordne deres ejendomshandler, skrive deres skøder, ordne deres lån om; han var i besiddelse af ubestikkelig pålidelighed og ærlighed i alle penge-sager og nød derfor i høj grad sine medborgeres tillid og agtelse. Man følte sig overbevist om, at når sognefogeden havde ordnet en sag, var det gjort på bedste måde.

En ung skriver, han havde, og som siden efter Niels Niensens død fortsatte dennes sagførervirksomhed, beretter, at alt skrivearbejde skulle gøres færdig samme dag, intet blev lagt hen, om så klokken blev et om natten.⁷⁾

Da han som sognefoged ikke så sjældent stod overfor at skulle inddrive skatter og afgifter ved udpantning, skød han det ofte ud så længe som muligt og lagde ikke sjældent pengene ud af sin egen lomme som et forskud, indtil vedkommende ved lejlighed senere så sig i stand til at udrede beløbet.⁸⁾

Da N. Nielsen i 1877 som 29-årig overtog gården efter faderen, Niels Madsen, var der 234 ha, men

N. Nielsen frasolgte samme år 3 parceller på tilsammen 59 ha og i 1901 én på 17 ha.⁹⁾

På gården var to faste karle og skriveren, der skulle hjælpe ved landbrugsarbejdet, når der ikke var kontorarbejde; der var 8 køer, ungvæg, svin og får.

Når folk kom og ville låne penge i sparekassen, blev de sat i arbejde, de skulle tage N. Nielsens arbejde, enten det var at køre møg, korn eller hø, i foråret enten harve eller pløje. Arbejdet måtte ikke sinkes, fordi én kom og ville låne 100 kr. eller mere i sparekassen.

Når han var i kirke, og der var offergang, tog han sin snørepong op og raslede godt med mønterne, inden han styrede sin gang op til alteret og lagde sin gave uden at skele til højre eller venstre.

Han gik altid i træsko, ved vintertid med sne kunne han komme ind i stuen med store sneklatter under disse, han satte sig så med benene ind under kakkelovnen til sneen faldt af, og disse sneklatter samlede han så op og smed dem ind i kakkelovnen, det kunne ske både hjemme og ude hos folk, hvor han kom, hans opførsel var den samme over for en husmand som en gårdmand, der var ingen personsanseelse.¹⁰⁾

Forhenværende gårdejer Niels Hansen Nielsen, Vorbasse, begyndte tidligt handel med husdyr og lånte som startkapital 1000 kr. ved Niels Nielsen i Nebel Sparekasse. Disse penge var imidlertid snart brugt, det indså Niels Hansens fader Gregers Nielsen, Vorbasse, og han talte med Niels Nielsen i Nebel om, at hvis knægten kom igen og ville låne penge, måtte Niels Nielsen ikke låne ham flere, for, som Gregers Nielsen sagde, kunne knægten så måske blive fornuftig og give sig til at arbejde igen.

Niels Hansen Nielsen prøvede så igen, da midlerne var sluppet op, om der var mulighed for et nyt lån på 2000 kr. i Nebel Sparekasse. Dertil svarede N. Nielsen,

det kan du godt, hvis du kan få din fader som kautionist. Så vidste Niels Nielsen der var lukket af, og han havde givet et pænt og høfligt svar på henvendelsen.¹¹⁾

Kildehenvisninger.

1) Vorbasse – et hedesogns historie, 1963, side 84. 2) do, side 280. 3) do, side 280. 4) Poul Nedergaard: »En dansk Præste- og Sognehistorie for Slaugs Herred«, side 28. 5) Ribe Stifts Aarbog, 1944, side 49. 6) Kreditforeningsrepræsentant Chr. Hansen Pedersen, Nebel, Vorbasse. 7) Johs. Madsen, Vorbasse, fhv. landpost og skriver hos Niels Nielsen, Nebel. 8) Ribe Stifts Aarbog, 1944, side 51. 9) Vorbasse – et hedesogns historie, 1963, side 84. 10) Chr. Hansen Pedersen, Nebel. 11) Meddelt af Niels Hansen Nielsen.

Gammel velstand i Puglund

Af *H. K. Kristensen*.

Puglund i Starup sogn var i ældre tid en enkeltgård, der hørte under kronen. I 1600-tallet boede her en både anset og velhavende bonde *Christen Sørensen*. Han havde gården 1625 og formodentlig endnu tidligere. Han var søn af Søren Olufsen og hustru Maren i Livstrup, Vester Nebel sogn. Han var svoger til herredsfogden Hans Christensen i Tjæreborg, hvis hustru, Anne Sørensdatter, ligeledes stammede fra gården i Livstrup.

Christen Sørensen var en slags broforpagter, idet han havde påtaget sig at vedligeholde Starup bro med træværk mod at få 2 mark af hver mand, der havde heste og vogn, og som hørte til det distrikt, der ellers skulle holde broen ved lige. Akkorden gjaldt for 8 år fra 1638 at regne, og derefter hans livstid mod 1 rdl. årlig. Når han skulle hente tømmer til broens istandsættelse eller nybygning, skulle hver to gårde låne ham én vogn. Det har vel nok kunnet give overskud.

Han var en anset mand, der var sandemand, og som sådan med til den vanskelige sag at ride markeskel, dvs. fastsætte skellet, hvor Varde by grænsede til Skast herred, og betegnende nok sattes den første sten med flint og kul under ved grænsen til hans fødegårds eng. Gentagende var han fuldmægtig for herredsfogden og bl. a. med ved skifteforretninger. Han var gift med *Else Pedersdatter*, der lånte penge ud. Hun havde således 18 sdl. til gode hos Hans Jepsen i Hesselho og 2 sdl. og 20 skilling til gode i et dødsbo i Debel i Fåborg.

Puglund synes at være sluppet billigt fra Torstensonskrigens udplyndringer, da Christen Sørensen 1645 havde 4 heste og 10 nød i behold. Det var mere end nogen anden kronbonde i sognet havde. Mest sandsynligt er køerne medregnet blandt de 10 nød, der ellers betegner ungkreaturer. For øvrigt var han en af de fem sognemænd, der lignede og udregnede hvers part af krigsskatter og leverancer af Starup sogn til svenskerne.

Få år derefter har en søn, *Peder Christensen*, overtaget fæstet. Allerede 1654 kan denne begynde en efterhånden omfattende virksomhed som pengeudlåner, en virksomhed, der blev hårdt brug for i den følgende forfærdelige krigstid med de gruelige udplyndringer. Ved hans død var der udlånt flere penge, end hans øvrige bo var værd, et absolut særsyn på en bondegård i hine tider. Der var følgende lån, som ikke var tilbagebetalt, og hvorpå der fandtes »rigtig breve og bevis«:

1654. Hans Olufsen, Starup	3 sdl. *)	
1655, Sct. Pedersdag (22. feb.). Hans Monsen (Mogensen), Galstho	100 »	
1655, Sct. Pedersdag. Ebbe Nielsen, Alling (Olling)	6 »	
1655, 10. okt. Søren Marqorsen i Starup	10 »	
1656. Jep Pedersen, Skovende	1 »	
1656. Hans Christensen, Sønder Starup	6 »	
1656. Mads Christensen, Stenderup	20 »	
1656, mikkelsdag. Mikkel Povlsen, Mølbjerg ...	80 »	
1656, 10. nov. Niels Christensen, Ansager	3 »	
1656, 30. dcbr. Søren Marqorsen, Nr. Starup ...	5 »	2 mark
1657. Søren Pedersen, Ansager	6 »	
Hr. Morten i Ansager**)	23 »	
1657. Velb. Bendix Nordby til Urup	50 rdl.	
1658. Laurids Pedersen, Vestkær	4 »	

*) Der regnedes både med sletdaler og rigsdaler. 1 sdl. = $\frac{2}{3}$ rdl.

**) Morten Christensen Varde, præst i Ansager 1656–76. Lånet er udateret og er måske først udstedt senere; man ved, han led meget af de svenske.

1657, påskedag (29. marts). Niels Christensen, Nr. Starup	6 sdl.
1657, 29. april. Velb. Bendix Nordby til Urup	38 »
1657, Sct. Valborg (1. maj). Christen Bennedsen, Urup	9 »
1657, 7. juli. Oluf Olufsen i Starup	8 »
1658. Søren Marqvorsen, Starup	8 »
1658. Christian Marqvorsen, Starup	10 »
1659. Else Mølgaard	4 »
1659, 10. marts. Søren Siliussen, Hesselho	4 »
1660, 25. feb. Christen Svendsen og Søren Christensen, Marbæk*)	12 »
<hr/>	
I alt	441 sdl. 2 mark

Desuden var der følgende usikre tilgodehavender eller, som der står, breve, »man ikke kan regne til nogen vis betaling«:

1657. Anders Jensen, Lildbrand (antagelig Lille Brande i Sdr. Omme)	20 sdl.
Peder Jensen, Vestterp	5 »
Jep Pedersen, Skovende	5 » 1 mark
1657, 2. april. Mads Krongaard	77 »
1657, 14. juli. Hans Pedersen, Varde	5 » 3½ mark
1657, mikkelsdag (29. sept.). Hans Staffensen, Vrenderup	9 »
1657. Mads Krongaard	6 »
<hr/>	
I alt	128 sdl. ½ mark

I 1660 døde Peder Christensen, der blev nemlig holdt skifte den 18. august mellem enken *Anne Christensdatter* og deres eneste barn, en datter *Else Pedersdatter*. Barnets laugværge på fædrene side var *Ebbe Pedersen* fra Vestkær og *Niels Hansen* i Avtrup på mødrene side.

*) Når man fra gården helt ovre ved Hjerting bugt har søgt hjælp i Puglund, hænger det nok sammen med, at der ikke var mange steder, man kunne låne, og at Christen Svendsen var gift med en faster til Peder Christensen.

Som sædvanlig ejede boet selv bygningerne, der var vidtstrakte, fem længer foruden en kvist, men af tarvelig beskaffenhed, da de vurderedes lavt. I en indberetning til matriklen 1661 hedder det: »Gården er brøstfældig, og besidderen ikke den sjette part avl«. Hvis det passer, skulle man tro, det stod elendigt til, muligvis er avlen også gået tilbage under krigen, men velstanden var ikke rokket. Der var 12 fag salshus med loft, vindver og faste sengesteder vurderet til 24 sdl., 6 fag ødel (stald) og høgulv 6 sdl.,*) 3 fag kvist 3 sdl., 14 fag lohus 14 dl., 11 fag hus vesten i gården 6 sdl. 3½ mark og 20 fag østerhus 10 sdl.

Besætningen bestod af 3 gode heste til 11–13 sdl., 3 stude, 4 køer og en kvie med kalv og endnu en kvie, 10 får, 7 lam, 14 geder, 4 bukke, 6 kid og 3 små svin. Rugsæden i hus og på mark 12½ traver, hver beregnet til 5 skp. korn à 1½ mark, bygsæd »i jorden« anslået til 14 traver à 5 skp. og skæppen til 1 mark samt 18 skp. boghvede.

Af møblement var der et egeskab til 4 sdl. og et gammelt skab til 1½ mark, 1 lang skive med underbord 2½ sdl., 1 foelseng (foldebænk) 2 mark, 1 gammel kiste, 1 gammel kværn og 1 kærne, 1 bryggerkedel 10 sdl., 1 gammel »bøtt« (repareret) kedel og en anden kedel, 4 jerngryder og 1 kobbergryde (men jydepotter, »swot potter« nævnes ikke), »alt vognredskab med sin tilbehøring« for 4 mark, 1 gammel høle, 1 økse, 1 spade »og andet små jernfang for 6 mark, 2 plovjern, skæppe, sold og andet små boskab«, kiedelske (kedelkroge med hager, hvorved de kunne lænkes op, så kedlen kunne hænge højt eller lavt over arneilden), klov og rist (ildklemme og rist til ildstedet), 2 stole, bænken har nok været nagelfaste og medregnet til bygningerne,

*) De var måske tilbygget salsen, ligeledes kvisten.

kander, fade, tallerkener, et sølvbæger 9 sdl. (samme pris som for en ko), 5 sølvskeer 10½ sdl. og en sølv »kouschen« (skål) 4½ sdl. samt 40 rdl. i rede penge. I alt 368 sdl. Sammen med de udlånte penge blev det 927 sdl. 2 mark 8 skilling. Under Karl Gustavkrigene var det et af de rigeste bondehjem nær og fjern. Og så var alt næppe vurderet, sengeklæder nævnes således ikke.

Eksemplet viser, at udplyndringen ikke ramte alle hjem lige hårdt. Også under denne krig var Puglund sluppet billigt. Det rigeste dødsbo i herredet var det dog ikke. Det var *Gregers Clemmensens i Andrup*, hvor skiftet holdtes 6. marts 1660, men først blev tinglæst næsten et år senere. Her var formuen 2.269 sdl. plus uvisse gældsbreve på 440 sdl. Gælden var 526 sdl., så nettoformuen blev 2.183 sdl.

Vi vil også nævne et par andre, der lykkeligt havde bevaret deres formue. I *Tjæreborg* var et bo vurderet til 941 sdl., men der var gæld på 328 sdl. Hos *Anders Lauridsen Vind i Skast* var formuen 775 sdl. og gælden kun 4 sdl.

De mange skifter i Skast herreds tingbøger 1660 og 1661 vidner om de mange dødsfald under krigen, men også om forarmelsen. Langt de fleste dødsboer var nemlig insolvente, ja, efter min opgørelse var ca. dobbelt så mange insolvente som solvente. Mange steder var gælden omkring det dobbelte af formuen.

På Puglund fik enken og datteren hver halvdelen af den rige arv – dobbelt rig på baggrund af tidens forarmelse. Det var klart, at en sådan guldfugl ikke fik lov at sidde enke ret længe. Allerede ved skiftet, der normalt holdtes månedsdagen efter dødsfaldet, optrådte Annes »troeloffuede festemand *Peder Ebbesen Erich*«, formodentlig Ebbe Pedersens søn, i så fald har han nok måttet bekoste et kongebrev for at blive fri for bestem-

melsen om ægteskab inden for de forbudte grader. Også i andre skifter ser man undertiden, at der mødte »en forhåbendes tilkommende ægtemand«, selv om der ikke var så meget gods i behold.

Peder Ebbesen »lovet at opholde barnet hos sig, indtil den [!] bliver 15 år med kost og klæder og god op-tugtelse, som forsvarlig kan være både for Gud og mennisken«. Barnets arvegods skulle blive hos ham uden renter, til hun fyldte 15 år, og skulle de usikre lån give tab, skulle barnet kvitte sin part deraf. Når han skulle udlevere arven, skulle han tillige give Else en seng så god som 15 rdl. samt en kiste og et skrin, som fandtes i boet.

Senere blev gården udlagt til ryttergods. 1683 hed fæsteren *Peder Hansen*. Gården havde da 34 tdr. land dyrket ager; det var lidt under gennemsnittet for gårdstørrelsen i herredet såvel som i sognet.

Kilder:

Skast hd. tb. 1636-40 ved Poul Rasmussen, Skast hd. tb. 1660, pag. 92 b, f, S. L. Jespersen: *Fra Starup Sogn* 38, 44.

Småstykker

SKOVFOGEDSTEDET VED ESTRUP

Otto Hansen, der var skovfoged i Estrup skov fra 1856 til 1919, blev født i Petersholm huse ved Vejle den 4. februar 1833.

Faderen, Hans Andersen, var herregårdsarbejder og til tider kusk på Petersholm. I ægteskabet var der seks børn, fem drenge og en pige. Otto var næst yngst, den yngste hed Nicolaj og skal efter sigende være døbt på faderens begravelsesdag. Moderen måtte gå ud og vaske for folk. Da Otto var blevet lidt ældre, blev han sendt ud at tigge sammen med Nicolaj. Otto var dog så gammel, at han generede sig for at tigge, og mange gange fik han sin lillebror til at gå alene ind på gårdene. Otto var ikke ret gammel, før han i perioder måtte gå på arbejde på en strømpefabrik i byen. Han mødte kl. 6 om morgenen, og tit og ofte havde han ikke mad nok med på arbejde.

Han gik i Vejle friskole, og ved eksamen den 26. oktober 1846 fik han følgende karakterer: Læsning og skrivning: godt, religion og regning: meget godt.

Første søndag efter påske 1847 blev han konfirmeret i Vejle kirke. Fra 1. maj samme år og til maj 1855 var han på Petersholm, hvor han lærte gartneri og skovbrug. Adjunkt Torkild Hansen, der lige havde overtaget gården, gav ham ved afrejsen en særdeles pæn anbefaling i skudsmålsbogen. Derefter var Otto Hansen soldat i Slesvig og Husum. I Juli 1856 kom han hjem. Med sin fine anbefaling fra Petersholm spadserede han

den lange vej til Estrup i Malt sogn, hvor der var en plads som gartner og skovfoged. Trods sine kun 23 år fik han alligevel pladsen, det var den 16. juli.

Hans kæreste, Mette Marie Christiansdatter, som tjente på Petersholm, ville ikke rejse fra sin plads i utide, det havde hun aldrig gjort før, derfor blev de først gift i Vejle kirke den 31. oktober samme år. Kusken fra Estrup kørte dem hjem, og herremanden holdt et lille gilde for dem.

Lønnen var efter datidens forhold ret god: 70 rigsdaler, fri bolig, 1 ko, 4 tdr. korn, brændsel og 2 får. Efter nogle års forløb 2 køer og gratis halm fra gården. Hø kunne bjærges i skoven og på et afsides liggende jordstykke.

Fra skovfogedstedet drev han en ret stor frøhandel. Frøet blev købt i Tyskland eller hos Dæhnfeldt i Odense. Børnene sad vinteraftener og lavede frøposer. Et år havde han i haven et stykke med gulerødder til frøavl. En dag opdagede han, at der ude i vejgrøften desværre voksede nogle vilde gulerødder, og så var de rigtige gulerodsfrø ødelagt. Men gulerødderne i haven fik lov til at stå. En sen augustaften i mørkningen så Otto Hansen, at Gamle Maren sneg sig ind i haven og stjal gulerodsfrø. Han lod imidlertid, som om intet var hændt.

Dog lagde han mærke til næste forår, at da Maren købte frø, skulle hun ikke have gulerodsfrø. I løbet af sommeren holdt han øje med Marens køkkenhave og især det bed med gulerødder. De løb naturligvis op i stok. En aften kom Maren op til Otto Hansen og beklagede sig over, at det var nogle elendige frø, han havde solgt hende, især var gulerodsfrøene komplet umulige. Otto Hansen svarede hende nok så ironisk, at ifølge gammel overtro ville det gå, som hun nu havde set, når gulerodsfrøene var stjålet. Nu kan det nok være, Maren brugte mund, og så gik hun meget fornær-

met derfra. Næste forår købte hun igen frø hos Otto Hansen – også gulerodsfrø.

Det var H. H. C. Lautrup, der ansatte Otto Hansen. Gamle Lautrup, som man senere altid omtalte ham, overtog gården i 1851 og havde den til sin død i 1890.

Derefter fik børnene Christiane Lautrup, død 1902, og O. Lautrup gården.

Gamle Lautrup sagde til sin skovfoged, at såvel have som skov skulle passes godt, skoven dog allerbedst. Naturligvis var der meget at forhandle om. Lautrup hørte gerne på, hvad hans skovfoged foreslog eller havde at indvende, og ofte rettede han sig derefter. Gamle Lautrup tålte ellers ikke modsigelse. Herremanden og Otto gartner, som skovfogden ofte blev kaldt, var imidlertid ikke af samme politiske opfattelse. Førstnævnte var højremand, sidstnævnte venstremand. Otto Hansen sagde direkte til sin arbejdsgiver: »Om så min plads skal springe, det får ikke at hjælpe, jeg er venstremand, jeg stemmer på en venstremand, og jeg ville anse mig for en pjalt, hvis jeg ikke gjorde det«. »Det ville jeg også«, kunne Lautrup så godt sige.

Otto Hansen tog ikke imod bestikkelse. »A tjener ikke to herrer«. Misundere havde kort før Lautrups død sagt til Otto Hansen: »Når Gamle Lautrup kommer vesten ud af gården, så skal du østen ud«. Sådan gik det dog ikke. Han blev der til sin død i 1919.

Estrups have og anlæg var efter tiden og forholdene mønsterværdigt holdt. Anlægget var gamle mergelgrave, som han havde omdannet til fiskedamme og stenhøje, praktisk og smukt anlagt med mange smukke planter. Skovfogedstedet og haven blev ligeledes holdt i fineste orden. Engang var det blevet fotograferet i farver på et konfirmationstelegram. Hvor var det smukt.*)

*) Skovfogedhuset, der er godt vedligeholdet, forventes fredet.

I sit ægteskab havde Otto Hansen syv børn, en dreng døde som seksårig. Alle de andre tog til Amerika. De tre sønner klarede sig udmærket, den ene blev ansat ved postvæsenet, den anden blev ansat ved de offentlige parker i Chicago, den tredje var først gartner og siden farmer. Døtrene kom alle hjem igen.

Otto Hansen havde den sorg at miste sin hustru i 1891. Det var et hårdt slag for ham. Arbejdet i skoven hjalp ham. Om dette arbejde kan siges, at han følte det som en pligt, der skulle opfyldes til punkt og prikke. Hvor var han i sit es, når han færdedes i sin skov. Han kendte hver del af den, næsten hvert træ, han havde jo plantet hovedparten.

En skovejer besøgte engang Estrup, og sammen med Lautrup gik han en tur i skoven. Lautrup fortalte da, at skoven blev passet af en gammel skovfoged uden teoretisk uddannelse. »Den mand ville jeg gerne se«, sagde skovejeren.

Siden sin ansættelse i 1856 havde Otto Hansen ikke haft nogen rigtig ferie. Den eneste »ferie« var hans deltagelse i krigen 1864. Mens han var indkaldt, blev sønnen Otto født. Hans soldaterudrustning bestod af hue, kappe, islandsk trøje, et gevær og en brødpose. Han var med ved Dybbøl.

Kort før han døde, havde venner indsendt ansøgning om at få ham udnævnt til dannebrogsmænd, men ansøgningen nåede ikke vejs ende i rette tid.

Imidlertid blev det ordnet sådan, at han kunne få en ferie. Det var i 1897, og turen gik til USA. Han besøgte alle børnene derovre. Han må ellers ikke være blevet meget imponeret over amerikanernes store tekniske kunnen, for da han ved hjemkomsten blev spurgt om sit indtryk af Amerika, svarede han blot: »Hvor jeg har truffet mange rare mennesker«.

Han nåede at fejre 25, 40, 50 og 60 års jubilæum. Efter

sit fyldte 70 år passede han kun skoven, og det blev han ved med til få dage før sin død 25. marts 1919. Han blev begravet på Malt kirkegård.

BROBYGNING OVER KONGEÅEN FOR CA. 120 ÅR SIDEN

I »Fra Ribe Amt« 1968, side 76, har N. Jensen Dam fortalt om færdslen over Kongeåen i forrige århundredes første halvdel fra Tobøl-siden i nord til Villebøl i syd.

Den deri omtalte ejer af Villebøl kro, Nis Christensen, var min bedstefar. Min mor og hendes søskende voksede op dér, og ud fra deres fortælling om de daværende forhold ved passage af åen vil jeg gerne supplere N. J. Dams beskrivelse.

Fra den ældste tid var der på det nævnte sted et vad gennem åen, men ved højere vandstand i åen benyttede man en firkantet, flad pram, som man trak over og ind i en udgravning i åbrinken, så strømmen ikke kunne tage prammen. Det skete ved, at færgemanden holdt på et tov, som var spændt mellem to pæle anbragt nord og syd for åløbet. Ved at flytte hænderne på tovet kunne han trække prammen over. Spang har jeg aldrig hørt omtalt. Nis Christensens ugifte broder – i familien kaldt »farbror Peje« – passede færgeriet, hvorved han i almindelighed benævntes »Pe' Skipper«.

I 1852 fik Nis Christensen efter ansøgning skrivelse fra Haderslev amts fogderi i Toftlund, at der ved kgl. resolution var givet ham tilladelse til at bygge bro over vadestedet i overensstemmelse med den akkord, han forud havde sluttet med forstanderskabet for Føvling og Holsted sogne.

Med brobygningen fulgte ret til opkrævning af bropenge efter følgende skala: en karet: 2 rbs. (rigsbank-

skilling). Af enhver med flere end to heste forspændt vogn: 2 rbs. for hver hest. Af en wienvogn eller holstensk vogn med to heste: 4 rbs. For en bondevogn med to heste som og af en enspændervogn: 3 rbs. Af en ridende og hver ledig hest: 2 rbs. Gående såvel som alle, der passerede broen i embeds medfør, skulle være fri for at betale bropenge. Ejeren af broen var forpligtet til at holde broen ved lige. Det samme gjaldt tre fjerdedele af vejen indtil vejen mellem Foldingbro og Ribe – ved Bavngård – i en bredde af 12 alen.

Af et bevaret brobygningsoverslag fremgår, at broen – bygget til dels af egetømmer – kostede 736 rd. 41 $\frac{3}{8}$ sk.

Denne bro holdt, til amtet byggede en bro af jern og cement i 1880–81; men egepæle fra den gamle bro stod endnu i åbunden i min barndom i årene før århundredskiftet. En ny større og bredere bro har afløst den fra 1880, og vejen er rettet ud, så den ikke mere svinger op til krogården, hvor der heller ikke mere er kro. En tidsepoke er – også her – rullet forbi. Her kun et lille bidrag til dens historie.

Af V. Toubøl

RIBER-RET OG TALIONSPRINCIPPET

1269 stadfæstede Erik Glipping Riber-ret, den byret, der under påvirkning af nordtyske stadsretter, nærmere betegnet Lybecks, blev kendt over det ganske land for sin strenghed.

Den satte dødsstraf for forbrydelser, hvor byretter af dansk rod straffede med bøder, og for visse andre forbrydelser indførte den princippet »øje for øje og tand for tand« (talionsprincippet). Således hedder det i § 5: »Når nogen sårer anden mand med dødbringende våben, er det ret, at hans hånd afhugges« og i § 15: »Men den, som har villet såre anden mand med dolk, hans hånd skal gennembøres med dolken«. Således skulle

også en fremmed behandles, hvis han gik med våben i byen efter at være advaret. Hvis nogen brugte falsk skæppemål, skulle han bøde, »og bunden i skæppemålet skal slås ud og skæppemålet ophænges på torvet« til almindelig beskuelse og mandens forhånelse, ligeledes med bismere, alenmål og vægte.

Jo, der var dramatik og spænding i talionsprincippet! Straffen sattes jo yderligere i vejret ved borgeres og borgerinders sikkert kraftige og højlydte deltagelse!

Særlig grel blev dette princip ved en af straffene for usædelighed. Mens der for voldtægt og nogle tilfælde af hor var sat dødsstraf, finder man i § 27 »øje for øje« princippet på den mest beskæmmende måde. Det hedder nemlig: »Befyndæs noghen mæth andæn mands echtækonæ i hoor, tha er thet statssæns ræth, ath han schal drawes aff hendæ ath byæn then enæ gadæ up och then anden nethær wyth samæ lymmæ, ther han gierthæ synden mæd hænde, och swo schal han blivæ qwyth for then sagh«.

Kinch, der omtaler denne straf for hor med en gift kone, skriver om dette fantastiske optog ad Ribes gader, at straffen »rigtignok var så vidunderlig usømmeligt, at jeg næsten anser det for umuligt, at det selv på hine tider, har kunnet bringes i anvendelse«.

Og det har vist været de flestes mening om den paragraf. Så vidt jeg ved, er der da heller ikke i Ribes fortidige, bevægede byliv fundet eksempler på denne skamstrafs fuldbyrdelse – og heller ikke andetsteds her til lands.

Det er der imidlertid i Sverig. Allerede 1934 fremdrog stadsarkivar Gunnar Bolin et eksempel fra Stockholm: 1587 anklagede Lasse Malmfougtsens hustru sin mand, fordi han bedrev hor med en anden kone, og da han ikke ville love bedring, »bleff så dömt och affsagt, att snara skulle legges vm skap hans, och horkonen lede

honom wm stadenn, och sedenn skall bödelen slå henne with kåkenn, som lag förmäller«.

1587 er jo et godt stykke efter middelalderens ophør, så Bolin gør opmærksom på, at tilfældet må betragtes som en relik.

Bestemmelsen i Riber-ret er ordret taget af den lybske ret. Også fra den samme ret er bestemmelsen indført i Sverige i Magnus Erikssons allmänna stadslag ca. 1350, den, Stockholm-dommen henviser til. Her lyder paragraffen således: »Orkar han ey borthon, så skall snara leggiås å skap hans och å kona stadzens stena, och sedhan stadhen försväria«.

Nu for nylig har fil. kand. *Gunnel Hedberg* gjort et mærkeligt billedfund i et hidtil ukendt håndskrift og publiceret det i »*En skamprosession*« i Rig 1971 sammen med en oversigt over straffens europæiske baggrund. Billedet er fundet i et håndskrift, som ejes af teol. lic. Gösta Nordquist, Göteborg. Det er en afskrift af stadslagen, skrevet efter 1554. I marginen ud for paragraffen om skamprosessionen findes den obskøne tegning, hvor kvinden ses drage af sted med manden ved at trække i den anden ende af snaren. Om skriveren er blevet inspireret til tegningen af det, han lige havde skrevet, eller den grunder sig på en procession, han har kendt noget til, lader *Gunnel Hedberg* være usagt.

»Stadens stene« nævnes også i Riber-ret, men i modsætning til den svenske lov ikke i forbindelse med ovennævnte straf, men i § 14, hvor det hedder: »Og når kvinder kommer i klammer indbyrdes, er det ret, at de skal bære sten om halsen op og ned ad stadens gader«. Også senere i andre tilfælde kunne kvinder dømmes til »at bære sten af by«, idet de samtidig blev jaget ud af byen. *Kinch* oplyser, at det var sammenlængede sten, som plejede at hænge på kagen.

*Marginaltegning (hel størrelse) i et håndskrift af Magnus Erikssons allmänna stadslag. Se Rig. 1971:3.
Foto: Erland Sjöstedt, Göteborg.*

I det særdeles værdifulde frisiske museum i Leeuwarden har jeg i museets samling af torturredskaber set to sammenlængede sten, ligeledes til at bære om halsen, men med et helt andet formål. Stenene brugtes nemlig under pinligt forhør af mistænkte »kættere« (protestanter), efter at Filip II havde sluppet den frygtelige inkquisition løs i Nederlandene. Den mistænkte kunne da blive anbragt i en gabestok med stenene hængt om halsen, vel sagtens til han eller hun faldt i afmagt, stenene er nemlig store og tunge. Så tunge var de sten, man her til lands brugte som strafferedskab, åbenbart ikke. Noget andet er, at de ganske sikkert føltes tunge af de kvinder, der enten for indbyrdes kivagtighed eller for løsagtiges æreskænden af godtfolk, pustende og stønnende under vægten både af stenene og skammen måtte slæbe sig hen ad byens gader, ombruset af latter og spot.

H. K. Kristensen.

Kilder: Gunnel Hedberg: En skamprocession, Rig. 1971, s. 89–91. Riber-ret § 27 efter Kolderup-Rosenvinge. Gl. da. love V, øvrige da. lov citater efter Danmarks Riges Breve, 2. rk. II, 118–46. Kinch: Ribe I, 628f.

DA JENS HANSEN I SKONAGER MÅTTE KØBE KONGENS FRED

I den blodrige renæssancetid med dens stærke levelyst, megen drikkeri og alt for frit løb for utæmmede lidenskaber, måtte man jævnlig leve livet farligt. Kården sad løs i skeden hos adelsmændene, når det stærke øl tøm-

*Marginaltegning (hel størrelse) i et håndskrift af Magnus Erikssons allmänna stadslag. Se Rig. 1971:3.
Foto: Erland Sjöstedt, Göteborg.*

I det særdeles værdifulde frisiske museum i Leeuwarden har jeg i museets samling af torturredskaber set to sammenlængede sten, ligeledes til at bære om halsen, men med et helt andet formål. Stenene brugtes nemlig under pinligt forhør af mistænkte »kættere« (protestanter), efter at Filip II havde sluppet den frygtelige inkquisition løs i Nederlandene. Den mistænkte kunne da blive anbragt i en gabestok med stenene hængt om halsen, vel sagtens til han eller hun faldt i afmagt, stenene er nemlig store og tunge. Så tunge var de sten, man her til lands brugte som strafferedskab, åbenbart ikke. Noget andet er, at de ganske sikkert føltes tunge af de kvinder, der enten for indbyrdes kivagtighed eller for løsagtiges æreskænden af godtfolk, pustende og stønnende under vægten både af stenene og skammen måtte slæbe sig hen ad byens gader, ombruset af latter og spot.

H. K. Kristensen.

Kilder: Gunnel Hedberg: En skamprocession, Rig. 1971, s. 89–91. Riber-ret § 27 efter Kolderup-Rosenvinge. Gl. da. love V, øvrige da. lov citater efter Danmarks Riges Breve, 2. rk. II, 118–46. Kinch: Ribe I, 628f.

DA JENS HANSEN I SKONAGER MÅTTE KØBE KONGENS FRED

I den blodrige renæssancetid med dens stærke levelyst, megen drikkeri og alt for frit løb for utæmmede lidenskaber, måtte man jævnlige leve livet farligt. Kården sad løs i skeden hos adelsmændene, når det stærke øl tøm-

tes af kanderne, og viddet randt ud, og der var farer ved borgernes bataljer med de mange blodige optrin, således som vi især kender det fra den tids Ribe. Og det kunne også ske for ellers skikkelige bondemænd, at de »kom for skade desværre« at slå en anden ihjel.

I 1647 kom *Jens Hansen i Skonager* således til at dræbe *Jep Hansen i Orre*. Det store spørgsmål var, om det var sket i nødværge eller som hævn for sår eller hug, eller om han havde dræbt en sagesløs. Sandemændene (nævningerne) fandt, han havde handlet i nødværge, og svor ham til hans fred, dvs. at hvis han formåede at udrede en bod til den dræbtes arvinger og betale kongen for fredkøbet, slap han for at blive fredløs.

Begge dele klarede Jens Hansen, men rigtignok på en såre dyr måde. Ganske vist skulle hans fædrene slægt – »hans køn« – hjælpe. Men det ser ikke ud til, at det er sket i nævneværdig udstrækning. Han måtte derfor pantsætte alt, hvad han ejede, til eftermålsmanden på den afdøde hustrus og børns vegne, indtil boden var betalt. Eftermålsmanden var den dræbtes broder *Peder Hansen i Orre*. Med ham må Jens Hansen (eller måske hans fuldmægtig) have forhandlet. Mens forhandlingerne stod på, synes enken at have født et barn, da det yngste barn bærer faderens navn Jep. Netop dette kan godt have strammet kravene.

11. januar 1648 stod eftermålsmanden da på Skast herreds ting på sin sal. broder Jep Hansens børns vegne og fik et tingsvidne på, at Jens Hansen i Skonager »stod her i dag for dom og kendes og tilstod, at han af ret vitterlig gæld [er] pligtig og skyldig sal. Jep Hansens børn af Orre ved navn Hans Jepsen, Maren, Peder og Jep Hansen 100 sdl., som er frenderbod for deres sal. fader Jep Hansen, han /disværre/ dræbt haver, og forpligtede sig og sine arvinger at betale i 3 terminer 50 sdl. den 1. dcbr. 1648, 25 sdl. til påske 1649 og 25 sdl. til

Sct. Mikkels 1649, og han pantsætter den halvgård i Skonager, han bebor og har i fæste, med huse og bygninger, bo og boskab, korn, sæd, heste og fæ, kvæg, får og svin^æ.

Dernæst var det Jens Hansens tur til at tage et tingsvidne. Det fik han i såre grundige og omstændige vendinger: »at Peder Hansen i Orre, ret eftermålsmand efter sin sal. broder Jep Hansen af Orre, på sin egen, og sin for^{ne} sal. broders 3 sønner Hans, Peder og Jep og på sin broder Hans Hansens vegne i Orre med hans sal. broders hustru Kirsten Pedersdatter og hendes lauværge Per Christensen i Endrup mølle deres vilje og samtykke her i dag inden tinge for en besiddendes dom og ret er, med sin fri vilje og velberåd hu gjorde og gav for fødte og ufødte for^{ne} Jens Hansen i Skonager og alle hans køn, født og ufødte, en evig fuld, fast og uryggelig åfred for dem og alle deres køn på fædrene og mødrene side, født og ufødte, for^{ne} sal. Jep Hansens død og aftog,*⁾ som for^{ne} Jens Hansen /disværre/ dræbt haver. Og derfor bekendte for dem og alle deres køn, fødte og ufødte, at have annammet og opbåren fuldbøder og gørsom**⁾ af for^{ne} Jens Hansen for bemeldte sal. Jep Hansens død, så at for^{ne} Peder Hansen for dem og alle deres køn, fødte og ufødte, gav for^{ne} Jens Hansen og alle hans køn, fødte og ufødte, aldeles kvit og kæreløs for samme drab og sag, og ikke de eller deres køn, fødte eller ufødte, vil, skal eller må anklages, stævne, kalde, eftertrakte eller trætte påføre, fejde, uførme eller fejde lade for^{ne} Jens Hansen eller nogen [af] hans køn, født eller ufødt, for for^{ne} Jep Hansens død i nogen måder. Medens samme sag og drab at være og blive på alle sider en evig forpligt og aftalt sag, og af ingen videre rippes eller omtales, medens som det aldrig sket var ved ære og orbot-

^{*)} Aftog = bortrejse. ^{**)} Tillæg til mandeboden.

mål.*) Og til des ydermere vidnesbyrd, at således som forskrevet står uryggelig holdes og efterkommes skal, tilforpligter for^{ne} Peder Hansen sig på alle forskrevne deres vegne dette åfred med egen hånd næst fogdens signet at underskrive«.

Dette var et såre vigtigt dokument. Efter Jyske lovs 2. bog, stk. 22 måtte kongen nemlig ikke tage mod fredkøb, før drabsmanden var forligt med den dodes slægt. Men med dette tingsvidne i hånden kunne Jens Hansen altså atter få sin fred, dog mod en ny udbetaling til kongelig lensmand, der var repræsenteret ved sin ridefoged Peder Byrgesen. Også dette ordnedes, og samme tingdag lyste ridefogden da Jens Hansen til sin fred, og herom udstedes følgende tingsvidne:

Jens Hansen fik det tingsvidne, at ridefoged Peder Byrgesen, indvåner i Ribe, »stod i dag inden tinge for en besiddendes dom og ret og lydelig gav tilkende, at eftersom Jens Hansen i Skonager /disværre/ har dræbt og omkommet sal. Jep Hansen i Orre af vanlykke og nødværge, han derefter efter sanddru og godt folks vidnesbyrd er svoren til sin fred, efter sandemænds eds formelding, som i dag for dom blev fremlagt, aflæst og påskreven. Og for^{ne} Jens Hansen derefter med samfrænder samtykke har fæst bod og forligt sig med for^{ne} Jep Hansens børn og frænder, tilmed de derfor i dag har gjort for^{ne} Jens Hansen fuldkommen åfred. Da lyste for^{ne} Peder Byrgesen kongens fred over for^{ne} Jens Hansen og derhos på kongens vegne forbød alle og enhver for^{ne} Jens Hansen for bemeldte sag nogen trætte at påføre, fejde, uførme eller fejde lade under den peen**) og straf, som vedbør. Og var for^{ne} Peder Hansen i Orre med for^{ne} Jens Hansen til vedermålsting, der dette vinde blev beskrevet«.

*) Retssag, der ikke kan afgøres ved bøder. **) Poena = straf.

Nu kunne Jens Hansen så atter færdes i fred, men hvordan kunne han klare den store bod til den dræbtes arvinger? Han havde jo pantsat alt, hvad han ejede, til betaling var sket.

Han måtte ud med tiggerposen! Han fik nemlig, ligeledes samme dag, et af de tingsvidner, som gav ulykkesramte ret til at søge »velgørende kristne på hånden« (se Fra Ribe Amt 1946). Hvor har det ikke været en ydmygelse for ham at gå egnen rundt og publicere, at her kom han som en manddraber. Det er ikke uden grund, det hedder i vidnet, at det var en vandring, »han nødigt gjorde«. Dette vidne eller tiggerpas lyder således:

»Jens Hansen i Skonager lydelig gav til kende, at han /disværre/ af stor vanlykke og nødværge har dræbt sal. Jep Hansen i Orre, og han efter lovlig og sandfærdig vidnesbyrd er svoren til sin fred, har derefter forligt sig med den dødes hustru, børn og til samme frendebod en stor sum penge udlovet, såvel som tilforn, imedens sagen var i proces, derpå gjort stor bekostning, så han har udgivet og udlovet mere, end han enten af samfrænder eller egen formue kan afstedkomme, hvorfor han nødes til /som han dog nødigt gjorde/ at besøge godskikkelige mennesker om nogen hjælp og undsætning til bemeldte hans store skade og udgift, såfremt han skal blive ved næring og bjerring«. Herpå fik han så et stokkenævn af 24 dannemænd »samt menige almue og herredsmænd, som i dag ting søgte og tilstede var«.

H. K. Kristensen.

ÅSTRUP KONGETIENDE

Ved reformationen overtog kongen bispetienden som herreløst gods. Under de store auktioner 1719 over ryttergods og andet kongeligt gods i Vestjylland blev også

Nu kunne Jens Hansen så atter færdes i fred, men hvordan kunne han klare den store bod til den dræbtes arvinger? Han havde jo pantsat alt, hvad han ejede, til betaling var sket.

Han måtte ud med tiggerposen! Han fik nemlig, ligeledes samme dag, et af de tingsvidner, som gav ulykkesramte ret til at søge »velgørende kristne på hånden« (se Fra Ribe Amt 1946). Hvor har det ikke været en ydmygelse for ham at gå egnen rundt og publicere, at her kom han som en manddraber. Det er ikke uden grund, det hedder i vidnet, at det var en vandring, »han nødigt gjorde«. Dette vidne eller tiggerpas lyder således:

»Jens Hansen i Skonager lydelig gav til kende, at han /disværre/ af stor vanlykke og nødværge har dræbt sal. Jep Hansen i Orre, og han efter lovlig og sandfærdig vidnesbyrd er svoren til sin fred, har derefter forligt sig med den dødes hustru, børn og til samme frendebod en stor sum penge udlovet, såvel som tilforn, imedens sagen var i proces, derpå gjort stor bekostning, så han har udgivet og udlovet mere, end han enten af samfrænder eller egen formue kan afstedkomme, hvorfor han nødes til /som han dog nødigt gjorde/ at besøge godskikkelige mennesker om nogen hjælp og undsætning til bemeldte hans store skade og udgift, såfremt han skal blive ved næring og bjerring«. Herpå fik han så et stokkenævn af 24 dannemænd »samt menige almue og herredsmænd, som i dag ting søgte og tilstede var«.

H. K. Kristensen.

ÅSTRUP KONGETIENDE

Ved reformationen overtog kongen bispetienden som herreløst gods. Under de store auktioner 1719 over ryttergods og andet kongeligt gods i Vestjylland blev også

Astrup sogns kongekorntiende solgt. Den blev tilslået *Chr. Hansen Friis*, ridefoged på *Bramming*. Han købte også gården *Gettrup* i sognet, men afstod straks begge dele til sognepræsten i *Bækbølling*, hr. *Bendix Dideriksen*. Kongekorntienden var sat til 23 td. 2 skp. hartkorn og kostede 790 rd. 3 mk., mens *Gettrup*, der havde over 10 td. hartkorn, kostede 431 rd. *Dideriksen* døde 1738, hvorefter hans børn solgte både tiende og gården til *Corfitz Schurmann*.

Denne mand har nok været i pengeforlegenhed, for 11. jan. 1740 lånte kancelliråd og amtsforvalter *Jørgen Bruun* til *Krogsgård* 400 rd. til madame *Birgitte Schurmann**) mod pant i kongetienden, og 31. marts 1745 giver *Bruun* *Corfitz Schurmann* et nyt lån på 280 rd. mod 2. pant i tienden. Kort efter låner *Schurmann* 200 rd. af *Johan Smidt* på *Surhave* mod pant i *Gettrup*. Det endte så med, at *Bruun* købte både gård og tiende af *Schurmann*. Forinden tinglysningen havde *Bruun* bedt den senere jordspekulant og fallittenspiller *Mads Opitius* til *Lergrav* om i landstingets skøde- panteprotokol at undersøge, om der skulle hvile flere hæftelser på det købte og derefter lade *Bruuns* skøde tinglæse. *Opitius* må have røgtet sit hverv temmelig dårligt, for han skrev til *Bruun*, at der ingen yderligere hæftelser var, men det viste sig, at der netop samme dag, lige før *Bruuns* skøde læstes, var læst en ny hæftelse, idet *Schurmanns* bror *Henrik* havde lånt 200 rd. af *Tøger Elling* i *Viborg*, hvad *Bruun* dog kunne tage sig let, da mosjø *Henrik* ikke havde lovformelig ret til at behæfte godset.

Bruun fæstede tienden ud til 8 mænd i sognet, nemlig *Mathias Jørgensen*, *Skovbølling*, *N. Jørgensen* og *Ole Hansen*, *Astrup*, *Grumme Jørgensen*, *Grene*, *Eske*

*) *Birgitte Schurmann* var vist nok enke efter hr. *Bendix Dideriksen* (*Wiberg*).

Hansen, Gettrup, Chr. Nielsen, Glejbjerg, N. Pedersen og N. Sørensen, Terpling, i 10 år for en årlig afgift på 35 td. rent rug at levere på Krogsgård inden jul. De 8 mænd fik ret til at ligne kvantummet på sognets beboere, og hvis nogle ikke leverede rent korn eller ikke ville betale, måtte de tælle kornet på ageren og tage tienden i kærven. Senere solgte Bruun både Gettrup og kongekorntienden til Hans Friis og medinteressenter. Friis overtog også de gamle originale skøder lige fra kong Frederik IV's.

Bruun havde fra Corfitz Schurmann skaffet sig en liste over, hvad kongekorntienden havde »importeret og tilvejebragt« i 1733 og 1742. Ved hjælp af denne liste kan man nogenlunde nøjagtigt regne ud, hvor stor kornavl hver gård i sognet havde før midten af 1700-tallet. Hver af de tre tiender udgjorde 1/30 af avlen; men da man nok også dengang som i Bruuns ejertid har akkorderet med bønderne, er den ganske vist ikke helt nøjagtig; helt givet har bønderne avlet lidt mere, dog ikke ret meget mere, for så havde tiendeejeren utvivlsomt taget tienden i kærven. Derfor vil opgivelsen være det nærmeste tal, man kan få om avlens størrelse. I hele sognet er der da i 1733 avlet 875 td. 5 skp. rug og 255 td. byg og i 1742 919 td. 5 skp. 2 fk. rug og 252 td. 1 skp. 1 fk. byg. Hertil må dog lægges præstegårdens avl, der jo var tiendefri. På visse gårde har bygavlen været så ubetydelig, at der slet ikke regnes med tiende af den. Af havre og boghvede svares der ikke, der er sikkert sået ganske lidt, om man overhovedet har dyrket disse sorter. Man har sandet Danske Atlas' ord om, at »rugen er den visseste sæd, som sjælden fejler«.

Men hvor var det lidt, set med vore øjne!

Da det er sjældent for denne tid at finde en samlet fortegnelse over alle fæstere i et sogn og også sjældent at kunne udregne temmelig nøjagtigt, hvor meget korn

Astrup kongetiende

hver gård har avlet, gengiver vi sluttelig listen. Vil man finde gårdenes avl, må man huske at gange med 30.

	Kongetienden 1733			Kongetienden 1742		
	Rug		Byg	Rug		Byg
	Td.	Sk.	Fk.	Td.	Sk.	Fk.
<i>Aastrup Bye</i>						
Niels Jørgensen	5	1	5	1	5	1
Lauritz Møller	3	2	3	2	4	4
Christen Smed	1	3	1	3	2	2
Oluf Hansen	3	2	3	2	4	4
Christen Nielsen	1	3	1	3	2	2
Christen Sørensen	3	2	3	2	4	4
Peder Lauritzen	5	1	5	1	6	6
Søren Pedersen	3	2	3	2	4	4
<i>Katbøll</i>						
Niels Sørensen	6				6	
Niels Mortensen	6				6	
<i>Tvildhoe</i>						
Søren Mortensen	7				7	
Hans Andersen	7				7	
<i>Gietterup</i>						
Hans Andersen	1	4			1	4
Eske Andersen	1	4			1	4
<i>Schoubølling</i>						
Hans Laursen	1		4		1	4
Mathias Jørgensen	1		4		1	4
<i>Tvilde</i>						
Niels Sørensen	1		4		1	4
Peder Jørgensen	1				1	
Hans Jørgensen	1		4		1	4
Anders Sørensen	1		4		1	4
<i>Greene</i>						
Peder Pedersen	1		2		1	2
Grumme Jørgensen	1	1	2		1	1
<i>Gleiberg</i>						
Christen Nielsen	4		4		4	4
Christen Ostersen	4		4		4	4
<i>Terbølling</i>						
Niels Pedersen	1	5			1	5
Ib Christensen	1	2	4		1	5
Peder Olufsen	1				7	
Eske Davidsen	1	1			1	1

Astrup kongetiende

	Kongetienden 1733			Kongetienden 1742		
	Rug	Byg		Rug	Byg	
	Td.	Sk.	Fk.	Td.	Sk.	Fk.
Peder Olsen	4	2		4	2	
Niels Sørensen	4	2		7		
Peder Pedersen	1			1		
Jep Toft	4	2		1		
<i>Bolding</i>						
Jens Nielsen	6		4	6		4
Christen Hansen	6		4	6		4
<i>Weisig</i>						
Thomas Frantzen	1			1	2	
	29	1	2	8	4	
	30	5	1	8	3	1

Kilder: Kronens Skøder IV 140. Krogsgårds godsarkiv (LA) Tiendesager 1733-61 i G 466-8.

NÅVER SJELLGRØJ RIM

te æn væstjydsjk hjæmstawnsforsker

H. K. Kristensen, Varde.

1.

H. K. sedder dæ væsterued
o gransker i skemle skrøwter,
æ dæ daw o æ hemmel,
æ dæ nat o æ rued,
há vi anner fálængst
lo æ øer te æ pued –
H. K. stawer o legger sammel,
te han hetter ud a de gammel.

2.

H. K. væender blæe atter blæe,
de æ snaer, som han grawet nier mæ
æn spæe,
o skák atter skák
a wo hjæmstawn's minder,
di myldrer åp onner H. K.s hinder –.

3.

»Frå Rivver Amt«
háe tusind ting,
som æ spæe há ramt:
Handel o vandel,
matrikler o skøder

o halsløsnings bøder,
gammel-nyt om fártidsbedrøwter,
de grawer han åp
a di skemle skrøwter.

4.

H. K. kinner hwæe jænneste plok
»Frå Kålding fjord o te Blowands hok«,
få deer æ hans dawle gång,
hwa han eet veed
ær eet væer o vied
om moeld o mærgel o klyen o kried,
om geologi
frå æ isbræers ti,
om feskelæjer
o feskegræjer
o ált, hwa han hæjse ka ha o bemærk,
»de æ sekker o vess
som ammen i æ kjærk«.

5.

H. K. fátæl om æ háwbynners kær
o æ hærræmænds lyw o bedrøwter
hæer o æ æjn omkring Riev o Wæer,

Astrup kongetiende

	Kongetienden 1733			Kongetienden 1742		
	Rug	Byg		Rug	Byg	
	Td.	Sk.	Fk.	Td.	Sk.	Fk.
Peder Olsen	4	2		4	2	
Niels Sørensen	4	2		7		
Peder Pedersen	1			1		
Jep Toft	4	2		1		
<i>Bolding</i>						
Jens Nielsen	6		4	6		4
Christen Hansen	6		4	6		4
<i>Weisig</i>						
Thomas Frantzen	1			1	2	
	29	1	2	8	4	
	30	5	1	8	3	1

Kilder: Kronens Skøder IV 140. Krogsgårds godsarkiv (LA) Tiendesager 1733-61 i G 466-8.

NÅVER SJELLGRØJ RIM

te æn væstjydsjk hjæmstawnsforsker

H. K. Kristensen, Varde.

1.

H. K. sedder dæ væsterued
o gransker i skemle skrøwter,
æ dæ daw o æ hemmel,
æ dæ nat o æ rued,
hå vi ander fâlængst
lo æ øer te æ pued –
H. K. stawer o legger sammel,
te han hetter ud a de gammel.

2.

H. K. væender blæ atter blæ,
de æ snaer, som han grawet nier mæ
æn spæ,
o skåk atter skåk
a wo hjæmstawn's minder,
di myldrer åp onner H. K.s hinder –.

3.

»Frå Rivver Amt«
håe tusind ting,
som æ spæ hå ramt:
Handel o vandel,
matrikler o skøder

o halsløsnings bøder,
gammel-nyt om færtidsbedrøwter,
de grawer han åp
a di skemle skrøwter.

4.

H. K. kinner hwæe jænneste plok
»Frå Kålding fjord o te Blowands hok«,
få deer æ hans dawle gång,
hwa han eet veed
ær eet væer o vied
om moeld o mærgel o klyen o kried,
om geologi
frå æ isbræers ti,
om feskelæjer
o feskegræjer
o ålt, hwa han hæjsen ka ha o bemærk,
»de æ sekker o vess
som ammen i æ kjærk«.

5.

H. K. fâtæl om æ hawbynners kåer
o æ hærræmænds lyw o bedrøwter
hæer o æ æjn omkring Riev o Wæer,

Nåver sjelgrøj rim

han hár et fra gammel skrøwter:
Dær æ fárskjel o, hwæm dæ
drywer æ gord
o hwæm, dær æjer wo hjæmstawns jord
– om æ mand æ jydsck eller tysk –
o hwa vi hæjsen ska døjj hæhjæmm,
vi ska wæer wos fár
o la de go i glæmm,
de ka sies i skemle skrøwter!

6.

H. K. væender igjæn æn blæe,
o hæer kommer nåwer fá di vælfærdsglæe
om rakerpak
o om fatelæmmer
o æn hiel diel mier,
som æ »glæmbog« gjæmmer,
om øwertråw
o om hekseri
i fárdoms ti,
de ka løses i skemle skrøwter.

7.

Få somm folk ær'et »æn tøwtløs ting«
o syssel så møj mæ de gammel,
di tøgges, æn minnesk go rondt i ring
ve o søeg atter såen nåwer »skrammel«;
di sæjer som så:
»Hwa ska vi i daw mæ di gammel
dje værk,
la wos báer væ fri,
vi ska ju fræmad, o de ska go stærk,
o vi hár eet ti
te o tænk o di skemle skrøwter!«

8.

Mæn æn forsker ved,
dæ ka møj go te spilld,
nær ingen hár sind
te o sammel;
vi ka blyw roedløes,
wo væjj ka blyw villd,
nær vi hiel væender røkk
te de gammel;

vi mester »di ædle fædres spoer«
o wo hjæmstawns jord.

9.

Wo fárhåld ka ændres
frå daw te daw,
de ka somtier træf o go rask,
o så ær'et gádt, om wo hjæmstawns
minder
æ eet »slåwen ud i æ wask«;
di ska wæer wos ad,
di ska pámind wos om,
te vi ka komm onder
»udslætelsens dom«
de ka løses i skemle skrøwter.

10.

Æn hjæmstawnsforsker ær klog o sni
o han há »så manne jaen i æ ild«,
»o han passer o som æn smæj«,
æn gammel boplads, æn kæmpehyw,
jåw, de ær hans lyw!
ær hjæmstawns minder kommen i fæer
vel han ingen ulæjghied spær
o føer æ suel æ sánken i haw,
hår han vonden æ slaw!

11.

H. K. sedder dærued i Wæer,
han stawer o legger sammel,
flid o slid
há han aller vild spær
fár o find ud a de gammel;
»ærfaren mand han æ gue o gjæst«
»folk søger hæn, hwur æ rá æ bædst«
o deerfár goer dær
frå øster o væster
o synner o naer
så manne spor te hans dar;
o skuld han no sjell
væ ledt skemle o gro –
de æ gádt o wied,
te han æ dær ino
o gransker di gammel skrøwter.

Niels Jensen, Tømmerby

Anmeldelser

Ole Degn: Livet i Ribe 1560–1700 i samtidige optegnelser. Antikvarer i det gamle Ribe er tidligere blevet fremhævet, og nu har Ole Degn udgivet, hvad man kunne kalde historikere i det gamle Ribe. Det viser tilsammen en historisk interesse og virksomhed i denne by større end i nogen anden dansk købstad. Det er også værd at mærke sig, at tre kgl. historiografer levede i Ribe. 43 optegnere omtaler Degn i indledende biografier. Derpå følger de afsnit af deres optegnelser, der måtte være af interesse for Ribe og omegn. Hertil kan føjes biskop Hegelunds omfattende almanak-optegnelser, som forventes udgivet af vort samfund inden længe. Knap halvdelen af manuskripterne er bevaret i original. De fleste er trykt i forvejen og jævnlig benyttet både af Kinch og andre, der har arbejdet med amtets historie, personal- og kulturhistorie. Mogens Bencard har for Historisk Samfund udgivet hele Rostocks »Den gamle og navn-kundig købstad Ribe« med kommentarer. Den kan endnu fås for en billig pris hos vor kasserer. Det nyttige ved Degns bog er, at her er alt, også hidtil utrykt, samlet i mønstergyldig udgave. Latinen er oversat. Af bogens 254 sider fylder optegnelserne de 100, dermed får Degn mulighed for at give en grundig indføring i dette Ribe-stof, således om manuskripterens overlevering, form, troværdighed og sluttelig noter, sted- og personregister. Et afsnit om optegnelsernes stof er nok værdifuldt, men mere nyttigt for mange ville et udførligt emneregister dog have været. Vel nok alle handlende og pengeudlånere i by og på land førte regnskabsbøger, de omtales ustandseligt i tingbøger og skrifter. Selve regnskaberne kan også være værdifulde, således det gengivne stykke af Niels Rasmussen, det har dog form som almanakoptegnelse. Degn har i regnskaber også fundet andre notater. Optegnelserne er mest personalhistoriske og selvbiografiske noter, kort og knapt. En undtagelse er bispesønnen Joh. Monrads såre levende, poetiske og dog naturlige skrift.

Arkivar Frank Jørgensen har udgivet *Præsteindberetninger til Ole Worm. I. Alborg og Ribe stifter 1625–42*. Indberetningerne fra vort amt har tidligere været publiceret sammen med de øvrige fra Ribe og Arhus stifter og Vends herred, nemlig i Danske Samlinger 2. rk. IV af dr. O. Nielsen, dog uden gengivelse af kortene. Indberetningerne er faktisk vore ældste sognehistorier, idet sognepræsterne historisk-topografisk beskrev deres sogne, meget kortfattet ganske vist, nogle tegnede sognekort; fra vort amt er der kort fra Lunde, Ovtrup, Kvong, Nr. Nebel, Torstrup-Horne, Hodde, Tistrup, Ølgod og Ansager. Selv om indberetningerne herfra tid-

Anmeldelser

ligere har været trykt (med uvæsentlige udeladelser), må det hilses med glæde, der nu er kommet en komplet udgave, og at den latin, der findes hist og her, er oversat (af H. V. Schepelern).

Det nylig stiftede Havebrugshistoriske Selskab har udsendt *Fra Kvangård til humlekule*, hvor bl. a. lic. agro. *Lise Tillge* har skrevet om *Løg og knoldplanter i Danmark*, det er vækster, der i dag findes forvildet, men for århundreder siden indførtes hertil til munke- og herregårdshaver, og som Botanisk Museum gennem 200 år har samlet oplysninger om; meget fine og instruktive tegninger pryder artiklen. Hæftet vil vække interesse for forståelsen af, at disse gamle reliktpanter også er et led i vor kulturudvikling. Det kan der være grund til i en tid, hvor, som professor Johan Lange skriver i forordet, »selv højtideligt fredede arealer, f. eks. omkring landbykirker med præstegårdslunde og -haver bliver bulldozet ihjel og tromlet flade«. Indmeldelse i selskabet sker hos sekretæren, lektor Åge Andersen, Birkeengen 9, 2740 Skovlunde.

En festlig og morsomt udstyret bog om et dybt alvorligt emne er *A. Hjorth Rasmussen: Nordøfiskeri under besættelsen*, udgivet af Fiskeri- og Søfartsmuseet, der »ønskede at skille rygter og løs snak fra realiteter«. Foruden allerede trykte kilder og Rigsarkivets materiale, f. eks. fra Det danske Råd i London, Fiskeriforeningens, Esbjerg Havns og Claus Sørensens arkiver m. m., bygges der på en lang række meddelere blandt fiskerne. Man undgår ikke at øge sin beundring for disse tapre Nordø-fiskere, der trods mørklægning og kriseforanstaltninger stadig fiskede længere mod vest, og som trods minesprængning, flyvernes maskingeværsalver og bomber røgtede deres arbejde og reddede både tyske og navnlig engelske nedskudte flyvere under dødsensfarlige togter. 110 fiskere mistede livet i 1939-50 ved mineulykker. Esbjerg mistede 25 kuttere, halvdelen af samtlige tab i Nordø og Skagerak. 11 fartøjer (de 8 fra Esbjerg) sænkedes under krigshandlinger, og 17 fiskere mistede livet. Videre berettes om modstandskampen, transport af våben og passagerer og om kuttere, der gik til England. 110 kuttere nåede derover eller lå i engelske havne ved krigsudbruddet. I krigens sidste dage bragte 113 besætninger kutterne i sikkerhed derovre efter Frihedsrådets opfordring. De mange spændende beretninger vil gøre bogen til yndet læsning.

Ribes skibsfart efter 1850 er en fornem og utraditionel udstyret bog, udgivet af skibsreder *Knud Lauritzen* og skrevet af museumsinspektør *Allan Hjort Rasmussen*. Den er med de mange dejlige billeder en lækkerbidsken for enhver Ribe-elsker og tillige for mangfoldige andre og specielt for alle, der interesserer sig for dansk søfarts og handels historie. – Jamen, havde Ribe da nogen skibsfart efter 1850? – Ja, 1855 havde Ribe 12 fartøjer og samme år gravede man kanalen gennem Farup enge for at ophjælpe skibsfarten. En Ribe-skibsliste viser, at havnen 1869 var besøgt af 34 forskellige skibe, nogle anløb havnen mange gange, som Ribes egne everter og pramme, de kom med kul, cement, træ, korn, kalksten og stykgods ude fra reden ved Skøgum eller fra Fanø, mens

byens større skibe sejlede både på England, Norge og især Altona, ellers kom der navnlig Fanø-både, men da også skibe fra Hannover, Grünendeuk og Lillesand. – Ribe var i fremdrift. 1850 grundlagdes cikoriefabrikken og bomuldsvæveriet m. fl. virksomheder, og dygtige købmænd satte fart i omsætningen og ejede selv skibe til transporten, f. eks. J. Lauritzen, hvis søn, Ditlev Lauritzen, øjnede det nye Esbjergs muligheder og grundlagde sit rederi dér. Senere blev Ribe ved aktietegning hjemsted for meget store skibe. Nu har Ditlev Lauritzens sønnesøn, Ole Lauritzen, knyttet Olav Lines fartøjer til Ribe, men disse storskibe fik eller får aldrig Ribe at se.

Peder Skelmoses: Fiskerdreng fra Klitten. Ved A. Hjort Rasmussen. Bogen har en række snart morsomme, snart spændende fortalte oplevelser fra Skelmoses ofte farefulde liv, nedskrevet af den gamle fisker til Fiskeri- og Søfartsmuseet. Her er barndomsoplevelser fra Holmsland, tiden i Esbjerg og Cuxhaven. Der er mange værdifulde oplysninger og gode billeder.

Generel landskabsplan for Ribe amt er en flot udstyret bog, der gennem talrige kort og knappe beskrivelser søger at kortlægge amtets geografiske, naturhistoriske og til dels arkæologiske og historiske egenskaber. Planen vil give »et større kendskab til landskabets indhold og dets anvendelsesmuligheder« og tillige en støtte for inddelingen i by- og landzoner, denne inddeling, der er blevet så skæbnesvanger for talrige sogne, der er lagt i landzone.

Hans Jensen: Grene sogn 1790–1969. Sognet hører til Slavs herred, hvis historie tidligere er grundigt udarbejdet og beskrevet af O. Nielsen 1868 og John Møller 1914. Hans Jensen har derfor ikke givet sig af med egentlige arkivstudier, men som tidligere sognerådsformand har han fået et godt kendskab til sognets forhold og nyere historie, og med støtte i de førnævnte arbejder behandler han gårdhistorien i sognets byer og enstedgårde. Dernæst følger afsnit om Hedebondens dagligliv, Samfærdselsmidler før og nu, Grene gamle og ny kirke, Præster, Skoler og Lærere, Den kommunale forvaltning, Økonomiske foreninger, Billund by og kæmpefabrikken Lego samt Billund lufthavn, startet af Lego. Der sluttes med Besættelsen og Åndeligt liv i Sognet. Selv om visse påstande næppe kan stå for kritik, og der findes misforståelser, bringer bogen dog meget af værdi og interesse. Den er smukt udstyret og har gode billeder.

Inden for den nyklassicistiske byggeperiode 1780–1820 findes der en enklave på Varde-Ribe-egnen, der er karakteriseret ved, at husene selv står upudsede, medens de dekorative detaljer er fremhævet med hvidtekalk. Da egnens håndværkere i øvrigt dengang var ret middelmådige, var det længe en gåde, hvem mestrene for de nævnte bygninger var. Efterhånden fandt man frem til navnene Peder Frisvad og Mikkel Stobberup. Man var dog stadig ret usikker og uvidende om forholdet, indtil Kirsten Agerbæk med sin smukke bog *Klassicisme i Sydvestjylland* skaffede klarhed til veje. Hendes arbejde – og anerkendelse – samler sig netop om de to

Anmeldelser

nævnte bygmestre. Fruen viser, at Frisvad er mester for Varde rådhus af 1785, Nordby kirke, og hun tilskriver ham endvidere Varde gamle præstegård, Nørholm (delvis) og Lunderup samt Bramming hovedgård. Stobberup har ombygget både Nicolaj og Jacobi kirker og tilskrives med stor sikkerhed Den Schultzke gård, Sillasens hus og ombygning af den Kampmannske gård i Varde samt i Ribe amtmandsboligen, Korsbrødregård m. fl. og endvidere Endrupholm og Gellerupholm. De fyldige noter røber det grundige arkivarbejde foruden bygningsundersøgelserne, Kirsten Agerbæks detektivarbejde hviler på.

I *Landbohistoriske studier tilegnet Fridlev Skrubbeltrang fremlægger Viggo Hansen Studier over 1600-tallets landbrug i en midtjysk hedeegn eksemplificeret ved Grindsted sogn*. Der vises det, også for andre sogne på smeltevandsfladen almindelige forhold, at bebyggelsen af småbyer og enkeltgårde er knyttet til vandløbene. I øvrigt er det markbøgerne fra 1683, der giver de egentlige oplysninger om landbrugets dyrkningsmåder og forhold. – Sammesteds skriver Claus Bjørn: *Omkring andelsmejeribevægelsens tilblivelse*, altså navnlig om problemer om Hjedding andelsmejeri, verdens første. Sidst i 1870-erne havde Tyskland forhøjet talden på levende kvæg, hvad der især ramte Vestjylland, hvor studefedning og produktion af køddyr betød så meget. Heri ser Bjørn en vigtig grund til, at andelsmejeribrugene fremstod herude, idet man måtte finde erstatning for den reducerede indtægt af kvæget. I øvrigt synes hans grundige og indgående undersøgelser ikke at rokke væsentlig ved den almindelige opfattelse af andelstankens opståen.

I *Fortid og Nutid 1970* har Niels M. Saxtorph i »Kalkmaleriernes kildevæld« berørt det berømte rytterkampbillede i *Al kirke* og finder samme komposition (men ikke samme »skole«) i en i 1960-erne funden frise i Hornslet og ser også den samme i Skanderup kirke, men Saxtorph mener ikke, disse billeder er kilder til den politiske historie, men at de er illustrationer, der vidner om middelalderens forestillingsverden.

Professor Niels Nielsen har i *Geografisk Tidsskrift* skrevet mindeord om professor, dr. phil. Børge Jacobsen (20. nov. 1916–21. okt. 1970) og fremhævet afdødes store betydning for dansk og international forskning. Prof. Jacobsen var født og opvokset i Esbjerg, og størstedelen af hans videnskabelige arbejde og dets resultater var knyttet til kystområderne fra Esbjerg havn og til Hindenburgdæmningen.

I *Skalk*, 1971, nr. 3, har Jørgen Nordquist og Dorthe Ørsnes skrevet »En pige i blåt«, handlende om et gravfund i *Lønne*, hvor ligets klædedragt var usædvanlig velbevaret med tøjets farver, en ejendommelig håropsætning og ret rigt gravudstyr, takket være den høje grundvandstand, der også nogenlunde havde bevaret plankekisten. Fundet stammer fra 1. årh. e. Kr. Mogens Bencard ledede udgravningen.

Evald Larsen har for Varde menighedsråd udsendt et nydeligt udstyret hæfte om *Varde kirke*, eller som dets fulde titel lyder med et gammelt citat: »Varde har en Kirke Sct. Jacobi, tilforn endnu en Sct. Nicolai«. Her gøres omhyggeligt og grundigt rede for bygningen og restaureringer og for kirkens inventar. Også byens anden nu forsvundne kirke Sct. Nikolaj omtales, ligeledes Brorsonmindet på den gamle kirkegård, og hvordan en slidt dørsten fra den sydlige indgang 1952 blev mindsten for 6 unge frihedskæmpere, som tyskerne havde henrettet på Skæring hede og begravet i klitterne i Oksby plantage. I den samvittighedsfulde omtale og tydning af mange detaljer hedder det, at en vindfløj fra 1748 bærer byvåbnet. Det er vist næppe rigtigt. Varde bys våben er ikke en heraldisk løve, men en leopard, dvs. dens hoved ses ikke i profil, men en face; figuren i vindfløjen er en vinget løve, mindende om en grif.

Ribe Amts nordre Landboforening, Varde 1846–1971 har udsendt et fornemt lille jubilæumsskrift, redigeret af *N. Chr. Nielsen*, der også har skrevet det meste af indholdet, men også formanden *Viktor Jessen* og *Kristian A. Thomsen, Laurids Søndergaard* og *Bent Olesen* har haft ved pennen. Her skrives om »den ny tids bonde« i de sidste 25 år. Tabeller over medhjælpere og trækraft og maskiner med landsomfattende tal havde det været rart at kunne haft sammenlignet med tallene fra foreningens område. Der er uddrag af foreningens protokol, liste over formænd, kasserere, bestyrelsesmedlemmer og hædersbevisninger, omtale af Oksbøl og Omegns landboforening, som 1965 sammensluttedes med nordre, om konsulentarbejde og de dertil knyttede nye kontorer i konsulenthuset på Nordre Boulevard i Varde, der rejstes af sammenslutningens Ribe Amts vestre Landboforeninger, hvad den voksende regnskabsføring fremskyndede. Smukke billeder både fotografier og tegninger af redaktør Bak pryder bogen.

I *Kuml 1970* har *Knud J. Krogh* vendt sig mod den almindelige opfattelse af, hvordan *Den norske stavkirke* med indre søjlerækker er blevet til, navnlig mod, at den skulle være en efterligning i træ af stenbasilikaen. Først viser han, at der egentlig er to bygninger: en høj midterbygning, omgivet af en lavere ydre kirke, altså en bevidst sammenbygning af to enskibede stavkirker, og Krogh finder det ikke usandsynligt, at dette raffinerede arkitekturprodukt er specielt norsk.

Sammesteds har *Hans Helbæk* i en redegørelse for *Da rugen kom til Danmark* omtalt *Gudmund Hatts* undersøgelse af det store afbrændte hus fra germansk jernalder i Oksbøl. Der fandtes ca. 12.000 bygkerner i asken og heriblandt 0,5 pct. rug, altså som »kruddt« i byggen, men dog i sammenligning med et tidligere fund visende en tilpasning til dansk klima og forhold. Først vikingerne, hævder Helbæk, hjemførte såsæd af rug og gjorde den til brødkorn. – Også *Karen Frifelt* har en afhandling her: *Jamdad Nasr fund fra Oman* og ser på resultaterne efter 10 felttog til stedet.

Anmeldelser

Poul Ellers disputats, et stort, grundigt og fornemt værk *Kongelige portrætmalere i Danmark 1630–82*, drejer sig især om Karel v. Manderns og Abraham Wuchters virksomhed og giver foruden af kongefamilien billeder af en lang række af tidens stormænd.

Det er et kæmpearbejde, *Valdemar Andersen* har udført med sit hovedværk: *Den jyske hedekolonisation*, udgivet af Jysk Selskab for Historie og med understøttelse af Statens humanistiske Forskningsråd. Andersen har ikke nøjedes med materialet i danske arkiver men har arbejdet i Badisches Generallandesarchiv i Karlsruhe og Universitetsbiblioteket i Kiel og har gjort omfattende studier i tysk og dansk litteratur. Resultatet er da også et solidt og grundigt værk, der må siges at behandle dette store projekt – det første store hedeopdykningsforsøg – i vist nok alle dets aspekter. Der gøres omhyggeligt rede for »hedesagens« opståen, med god grund nævnes v. Kahlen og Kongenshus, den voldsomt opblussende interesse for fordele ved en opdyrking. Den greb kong Frederik V og hans mænd A. G. Moltke og Bernstorff. De satte 1758–65 en storstilet kolonisation af Alheden og Randbølhede i gang ved hjælp af tyske indvandrere, de noksom bekendte »kartoffeltyskere«. Andersen er for øvrigt ikke sikker på, de har haft kartofler med på den lange rejse herop, han henviser bl. a. til, at Ahlefeldt 1761 beordrede, at der skulle købes potatos til dem i Hamborg. Hververe, planlæggere og mange andre, navnlig den højt fortjente amtmand Hans de Hoffman, skildres sammen med deres indsats, såvel som hele aktionens tidsbetingede mangler, for dårlig planlægning (mange familier ankom, inden husene til dem endnu var påbegyndt), misfornøjelse, opsætsighed, desertering, spot og modstand fra den gamle befolkning, modsætning mellem reformerte og protestanter, sprogvanskeligheder m. m. Det skulle gå galt, når f. eks. en vinavler skulle dyrke korn på den gølge hede uden kyndig ledelse. 1765 standsedes statens tilskud, hvorefter 85 familier rejste, mens 61 blev. Der kom dog snart danske på ejendommene. Videre skildrer Andersen de strenge kår for opdyrkerne, resultater, reformer og stabilisering, behandler kritik og kendsgerninger og ser det hele i sammenhæng med den næsten samtidige nyopdyrking i Slesvig, Preussen, i Wolgadisrikterne og Sierra Morena. Ikke underligt, at bogen har vakt interesse i Tyskland, hvor en anmelder fremhæver, at den ikke blot har lokal interesse, men er et væsentlig bidrag til den europæiske agrarreforms historie i det 18. århundrede.

I Sønderjysk Månedsskrift, marts 1971, har *Valdemar Andersen* skrevet om *Hejlsminde*. Han behandler Hejlsmindegabets storhedstid, slusen og bolværkselskabet.

Povl Eller har gjort et sjældent og fornemt fund blandt Skokloster slots rige skatte, 5 malerier af hollandske admiraler, som tidligere blev regnet for at være malet af Matthäus Merian, men som Eller godtgør er malet af Karel v. Mandern og bragt til Sverige som krigsbytte fra riddersalen på Frederiksborg. Eller fremlægger dokumentationen i *Fem Søhaner* (Skokloster-Studier, No. 3).

H. V. Gregersen: Laurids Skaus brevveksling med politiske venner i Sønderjylland. I 1966 kom 1. bind af Skaus brevveksling (se årb. 1966, s. 477). Her er der især grund til at hæfte sig ved Skaus brevveksling med Chr. Flor og Johan Wegener såvel som med Hiort Lorenzens børn og hans egne børn. Denne vældige brevsamling, som den utrættelige H. V. Gregersen har skaffet til veje, giver et indgående billede af Laurids Skaus udvikling og bedrift. Siden det blev bekendt, at Christian Flor havde forfattet de to taler, Skau holdt ved Skamlingsbankefesten 1843 og 1844 og på én gang gjorde ham berømt, var mange ligesom blevet noget bange for, at han var uselvstændig og måske havde fortsat med at være taleror for andre. Brevene viser imidlertid tydeligt, hvilken betydelig personlighed og begavelse, han var, og at frygten er ugrundet. Gregersen har også her udarbejdet tilsvarende samvittighedsfulde noter og fremskaffet oplysninger som i 1966.

Harald Jørgensen: Genforeningens statspolitiske baggrund. Tilblivelsen af Versaillestraktatens slesvigske bestemmelser. Dr. Harald Jørgensen er som få kvalificeret til at skrive en bog om ovennævnte emne. I forordet gør han selv opmærksom på sin optagethed af nationalitetskampen og sit langvarige arbejde med spørgsmålet. Hertil kan føjes, at doktoren næsten er prædestineret dertil, idet han er barnebarn af Sønderjyllands store søn rigsarkivar A. D. Jørgensen. Bogen behandler genforeningshåbet under 1. verdenskrig, det nordslesvigske spørgsmåls rejsning i Berlin, Åbenrå og København, H. P. Hanssens utrættelige arbejde og hans optræden i den tyske rigsdag, de forskellige opfattelser af, hvor grænsen skulle sættes, H. V. Clausen-linien og det frygtelige slag for Flensborgs danske, den danske regerings ønske om at få spørgsmålet løst med tysk forståelse, privatpersoners indsats, de allieredes, især Frankrigs uvilje over den danske regerings grænsepolitik, som kun var blevet mulig ved de allieredes ofre og militære sejre. Med god grund anvender bogen megen plads på fredskonferencens tagen stilling til det sønderjyske spørgsmål, og der sluttes med fredskontraktens underskrivelse i Versailles og den langvarige ratificering – så endelig var forberedelsen til »den største stund«, dette danske slægtled havde oplevet, den vigtigste begivenhed i vor nyere historie, afsluttet.

Hanne Poulsen: Jes Jessen. Maleren fra Åbenrå. Atter en nydelig bog, ja, en øjenes lyst i den lille biografiserie, Historisk Samfund for Sønderjylland udgiver. Jes Jessen er den maler, der fra 1774 og en menneskealder frem i tiden udfoldede en så mangeartet virksomhed som maler, at han satte et »stærkt præg på byen Åbenrå og dens omegn«, og langt videre hen i kirker og hos private har han flittigt brugt sin pensel. Utrættelig har museumsinspektør Hanne Poulsen opsporet Jessens arbejder, de kirkelige, hans arbejder for byen Åbenrå, hans portrætter, skilderier, prospekter, blomstermalerier og inventarbemaling. En masse enkeltheder af kulturhistorisk værdi er præsteret, alene bogens farveplancher viser Jessens farvesans. Ellers er billederne samlet i 64 plancher i sort-hvidt til sidst. Det havde dog været ønskeligt med et noget

Anmeldelser

større format, så flere af billederne bedre havde kunnet komme til deres ret. Mange er malet efter forlæg; da var Jessen »en skikkelig kopist«, skriver Hanne Poulsen; mest selvstændig finder hun ham i dekorationsmalerierne. Mange af vi almindelige beskuere vil også glæde os over hans portrætter. En dejlig bog og en lærerig bog.

En anden bog i samme serie er *J. N. H. Skrumsager: Ane Marie Skrumsager*, udgivet med noter af *Dorrit Andersen*. Det er »Et mindeord skrevet for børn og venner« af Skrumsager selv efter Marie Kloppenborgs, hans første hustrus død. Skriftet har ikke tidligere været trykt. Det er Skrumsagers personligt prægede skildring af, hvordan de to – hver især stærke og stejle personligheder – fandt hinanden og trods hendes stærke og iltre faders nej og megen anden modstand holdt bryllup efter en »bortførelse«. Videre fortælles om deres hjem og lykkelige ægteskab, om at de så nogenlunde forsonedes med svigerfaderen, hvad ikke mindst skyldtes Krügers optræden.

Vor tidligere revisor, pastor *Gudmund Kelstrup*, har i *Personalhistorisk Tidsskrift 1972* gengivet *Anders Andersen Viborgs slægtsoptegnelser* og forsynet dem med udførlige noter. Viborg var sognepræst i Gøvdal og Balle og begyndte optegnelserne 1673. Bogen ejes nu af en efterkommer, sognepræst Gunnar Monrad, Vejen.

– *hvem forsker hvad* er et lille hæfte, der udkommer én gang om året, og hvor over 200 mennesker giver oplysninger og stiller spørgsmål om deres arbejde med slægtshistorie for derved at få gensidig hjælp. Det udgives af Samfundet for dansk Genealogi og Historie (hvoraf man bliver medlem ved henvendelse til arkivar H. Worsøe, Stenhøj 12, Bruunshåb, 8800 Viborg) samt personalhistoriske foreninger i Herning, Odense, Randers og Århus.

H. K. K.

M. Koed: JEG HUSKER
Vejen 1971

Fhv. direktør for »Phønix«, Vejen, Marius Koed, har udgivet et lille bind erindringer under ovennævnte titel.

Han indleder med barndoms minder fra hjemmet ved Vejen å og skolegang, først i den lille friskole i Refsing, siden i Vejen nyoprettede realskole. Kontoruddannelse på »Alfa« og derefter ansættelse på »Phønix«, hvor M. Koed forblev livet igennem. Han fortæller om firmaets ekspansion fra at være en tagpap- og cementvarefabrik til den landsomfattende fabrikation af vejmaterialer. Faren for, at bogen skulle blive en institutionshistorie, er lykkelig undgået, og fremstillingen krydres med træk fra det gamle Vejen, og vi møder flere af de markante personer, som i sin tid var med til at præge byen.

Direktør Marius Koed fik også tid til fritidsinteresser. Han blev gennem årene en stor bogsamler; samlingen er på ca. 5000 bind, hvoraf mange er i udsøgte bind. Ligeledes har malerkunsten interesseret ham, hvilket har affødt en samling god kunst.

Willy Pedersen:

VEJEN HAANDVÆRKERFORENING 1872-1972
Vejen 1972

Ved sit 100 års jubilæum har Vejen Håndværkerforening udsendt en bog, udarbejdet af redaktør Willy Pedersen, Vejen. På grundlag af foreningens protokoller og anden litteratur om Vejen er der givet en fremstilling af foreningens virke – og dermed byens udvikling – gennem det forløbne århundrede. Det indledende kapitel: På vandring i den gamle by, giver et interessant billede af det gamle Vejen, som byen så ud for ca. et århundrede siden, hovedsagelig samlet omkring Frederik VII' gade. Søndag den 10. marts 1872 samledes håndværkerne i byens skole til den stiftende generalforsamling; 33 håndværkere med selvstændig virksomhed indmeldte sig i foreningen, der dog også optog »hæderlige uberygtede mænd uden for håndværkerklassen« som medlemmer. Blandt disse kunne noteres byens lærer, dengang den eneste, Jesper Jørgensen.

Bogen er udstyret med mange gode billeder af historisk interesse. Trykt i Vejen Bogtrykkeri, der hermed har leveret et bevis på, at byens håndværkerniveau stadig er på højde med tiden.

Med disse to bøger er der givet et smukt bidrag til den i øvrigt ret sparsomme Vejen-litteratur.

MARK OG MONTRE

Fra sydvestjyske museer. 1971

Denne publikation, der forlængst har sikret sig en fremtrædende plads blandt vore arkæologiske-kulturhistoriske årsskrifter, er som sædvanlig tiltalende af ydre og lodig af indhold.

Med artiklen *Tragtbægerkultur i Sydvestjylland – Jerne Sogn* tager Niels Thomsen til orde imod den engang hævdede opfattelse, at enkeltgravsfolket i oldtiden har været omtrent enerådende i Esbjerg-Vardeegnen. Nyere fund viser, at også tragtbægerkulturen har været repræsenteret i området. Aino Kann Rasmussen kommer i sin artikel *Sct. Nikolaj i Ribe – og en grav fra yngre germansk jernalder* ind på uoverensstemmelsen mellem de skriftlige vidnesbyrd om det ældste Ribe og de arkæologiske fund i byen, hvoraf ingen kan dateres tidligere end til begyndelsen af 1100-tallet. Fundet af en nord-syd orienteret grav på den tidligere Sct. Nikolaj kirkegård viste sig at være fra slutfasen i germansk jernalder, ca. 725–800, altså ældre end Ansgar.

Mogens Bencard skriver om *Nordtyske terracotta-arbejder fra Ribeegnen* og omtaler særlig to medaljoner med henholdsvis en mands- og kvindefigur, rimeligvis stammende fra Lüneburg. Mens medaljonerne ikke kan lokaliseres til Ribe, findes der i Antikvarisk Samling, hvor også medaljonerne beror, andre terracotta-arbejder af mere kendt proveniens, således et par stykker formpresset tegl, stammende fra Riber Kærgård.

Hanne Frøsig bidrager med en artikel: *Om et linnedskab*. Et mallet fyrretræsskab, stammende fra Hesselmed, nu i Esbjerg museum. Emnet giver anledning til en videregående undersøgelse af, hvad der i 1809 ved en skifteforretning fandtes af linned på Hesselmed.

Sigvald Skov omtaler: *En fransk fontæne*, et sjældent stykke

Anmeldelser

fajance sikkert af fransk oprindelse, egentlig et vaskefad. Fontænen skænkedes i 1969 til Antikvarisk Samling i Ribe af frøken Maren Jensen, Fæsted i Sdr. Hygum sogn. Hun havde fået den af sin mor, hvis far, Niels Hansen (Kjems) fra Kjmsgård, i sin tid havde købt fontænen ved en auktion i Sdr. Hygum præstegård.

Laura Halkjær Kristensen beskæftiger sig med *Nogle almue-tekstiler på Varde museum*. Her findes ikke alene tekstiler fra Vestjylland, men også fra andre dele af landet, broderier og andet fint håndarbejde, der ikke har været udsat for dagligt slid, men har ligget gemt på kistebunden.

Karen Andersen skriver om *Sydvestjyske hårarbejder*. Et interessant emne, eksempler i Esbjerg, Varde, Ribe og Ølgod museer, ligesom der er oplysninger om hårhåndlere, især de svenske fra Dalarna.

Søren-L. Manøe Hansen har fundet et usædvanligt emne *En levende begravet hest*. Denne groteske form for dyrplageri, der vel må have sin oprindelse i en fjern, fortidig overtro, idet begravelsen skulle forhindre sygdom blandt husdyrene, er påvist at have fundet sted så sent som i 1878.

SØNDERJYLLAND 1970. *Taler i jubilæumsåret* Udg. af Historisk Samfund for Sønderjylland

Dybbøl 11. juli: Biskop Thyge V. Kragh, Haderslev; rektor D. Keller Hansen, Sønderborg; statsminister Hilmar Baunsgaard; generalkonsul, professor, dr. phil. Troels Fink, Flensborg; folketingets formand Karl Skytte; arkitekt Povl Leckband, München; forfatteren, museumsinspektør Peter Seeberg og amtsborgmester Erik Jessen, Åbenrå. De fleste af talerne vendte sig, som rimeligt var, mod det forbigangne med udtryk for tak til de mænd, der stod i forgrunden ved og efter genforeningen i 1920. Fra Povl Leckband og Peter Seeberg, der hver på sin måde repræsenterede den yngre generation, hørtes andre toner, erkendende, at genforeningshistorien nu må betragtes som afsluttet, og man herefter må rette blikket mod fremtiden.

Tønderhus, 10. februar: Professor H. P. Clausen, Århus. Det var historikeren, som her tog genforeningsproblematikken før og efter 1920 op til behandling.

Broager, 10. februar: Pastor emeritus N. P. Nielsen, Sønderborg, fremdrog på grundlag af sine personlige erindringer genforeningen og tiden derefter.

Flensborg, 14. marts: På 50-årsdagen for afstemningen i 2. zone talte distriktskoleinspektør Svend Johannsen, Vesterskov, Sydslesvig. Han dvælede især ved sprogproblemet, som det for tiden er under udvikling i Sydslesvig. Litograf Manfred von Domarus, Flensborg, talte ved samme lejlighed, mens overlærer Karl Andersen, Vanderup, Sydslesvig, talte ved årsmødet den 7. juni. Det var især ungdommens sag i Sydslesvig, som de to talere beskæftigede sig med, og sidstnævnte udtalte en tak til de sydslesvigiske ferieborns værter.

Åbenrå, 15. august: Kontorchef Jes Peter Caspersen, Åbenrå, talte om De sønderjydske Danske Samfund, som nu opløstes.

Forfatteren Willy August Linnemann talte den 15. oktober ved Duborgskolens 50 års fødselsdag. Han udtalte bl. a., at efter hans mening ville Sydslesvig aldrig blive hverken dansk eller tysk, men befolkningen ville i fremtiden hævde sin særstilling som slesvigere.

E. Haunstrup Clemmensen, Grønseforeningens formand, fremdrog i sin beretning ved foreningens 50. sendemandsmøde i Flensborg den 13. oktober, hvad foreningen havde udrettet i de 50 år og pegede på kommende opgaver.

Festtaler tåler ikke altid at komme på tryk. Denne samling danner en undtagelse og vil stå som en status over hovedtrækkene i sønderjysk historie gennem et halvt århundrede.

VIBORG LANDSTINGS DOMBØGER. 1617 A
Ved Poul Rasmussen

Udg. af Landsarkivet for Nørrejylland. 1971

Dombog A omfatter Vendsyssel, Thy, Mors og Salling samt Fjends og Nørlyng herreder og indeholder landstingets behandling af sager fra dette nordjyske område. Det rent formelle stof og navne, som ikke har direkte tilknytning til sagerne, er udeladt. De afsagte domme står som det centrale og er sammen med tingsvidnerne historisk kildestof af største værdi. Mens dommenes konklusioner vel må antages at være af overvejende retshistorisk interesse, vil tingsvidnernes mangehånde oplysninger især tiltrække den kulturhistoriske forskning. De udførlige stednavne- og personnavneregistre synes ikke at have overflødiggjort et sag- eller emneregister, som savnes.

Den indbundne, dupliserede dombog fås ved henvendelse til landsarkivet. Pris kr. 17,25.

STARUP SOGN

Spredte træk af et hedesogns historie

En genudgivelse med et tillæg, 1972

Flere sognebøger, som udkom i første halvdel af dette århundrede, har længe været udsolgt, hvorfor en genudgivelse nu sker i nogle sogne, forøget med oplysninger om den nyeste tids udvikling. I 1920 udkom »Fra Starup Sogn«, skrevet af lokalhistorikeren, daværende førstelærer i Starup, L. Jespersen. Et historisk udvalg var nedsat og støttede sagen. Udvalget skulle først og fremmest samle, hvad der kunne fremdrages i selve sognet, men forfatteren var klar over, at der også måtte foretages arkivundersøgelser, og han fik af kommunen bevilget 50 kr. til dette formål. L. Jespersen fik – trods de sparsomme pengemidler – fremdraget en del stof, matrikler, præsteindberetninger, synsforretninger og lignende, som gengives med den originale retskrivning. Heri er der mange navne på folk fra sognet. Sammenfattende betragtninger og vurderinger af stoffet er ikke foretaget. En gårdhistorie, som materialet ellers synes at kunne opfordre til, samt registre savnes.

L. Jespersen har søgt de relevante trykte kilder og benyttet det til rådighed værende traditionsstof af dels lokalt, dels mere alment indhold. Med sine begrænsninger blev sognebogen fra 1920 en god bog, der givetvis er blevet modtaget og læst med interesse af den kreds, hvortil den først og fremmest var henvendt.

Anmeldelser

Den nye II. del af bogen, ca. 100 sider, er redigeret af pens. amts-skolekonsulent Harald Nielsen, Starup, der selv har skrevet en væsentlig part af bogen. Opgaven har i øvrigt været delt mellem 7-8 andre forfattere, som hver især har ydet bidrag med stærkt vekslende indhold, men alle velskrevet. Særlig vil man hæfte sig ved skolehistorien samt pastor K. Høgsbro Østergaards omtale af kirken og helligkilden, hvis »storhedstid« antages at have været omkring 1250-1300, hvilken antagelse støttes af møntfund. Alt i alt er det lykkedes redaktionen af denne II. del at forbinde dette stof - i form og indhold - så nøje med L. Jespersens bog fra 1920, at den nye Starup-bog fremtræder som en helhed, smukt trykt og med illustrationer, letlæselig og læseværdig, også for folk uden for sognet.

HJEDDING ANDELSMEJERI 1882-1905 Udg. af Ølgod museum, 1972

Denne smukke lille publikation fortæller om Danmarks første andelsmejeri, der blev indviet 10. juni 1882. Ukendt er Hjeddning mejeris historie jo ikke, men vi får den her opfrisket i en udvidet skikkelse med gode billeder. Motiveringen for denne udgivelse må vel være, at man uden at ville afvente 100 års jubilæet har ønsket at markere 90 års dagen. Redaktion S.-L. Manøe Hansen, der har skrevet en indledende artikel i hæftet, som har tre andre bidragydere. V. A.

Virksomheden 1971-72

Samfundets årsmøde med generalforsamling afholdtes i Billum. Mødet indledtes med et besøg i Al kirke, hvis kalkmalerier blev gennemgået og forklaret af H. K. Kristensen. Ved generalforsamlingen valgtes Niels Højlund som dirigent. Formanden, stiftamtmand Edelberg, aflagde beretning. En særlig tak rettedes til H. K. Kristensen for hans mangeårige og meget påskønnede arbejde for Historisk Samfund. Da han nu ønskede at trække sig tilbage som formand for årbogens redaktion, indstillede bestyrelsen at udnævne H. K. Kristensen til æresmedlem af Historisk Samfund, hvilket generalforsamlingen gav sin tilslutning. Som ny redaktør valgtes Vald. Andersen, Vejen. Valgene af bestyrelsesmedlemmer og revisorer var genvalg.

Ved det offentlige møde talte museumsinspektør Ole Højrup om »Kulturskel i Vestjylland«. Der var stor tilslutning til mødet.

Sommerens udflugt fandt sted søndag den 25. juni. Man begyndte med et besøg på Karlsgårde elektricitetsværk. Efter at samfundets formand, stiftamtmand Edelberg, havde budt velkommen, talte fhv. højskoleforstander Arnfred, Askov, livfuldt og interessant om elektricitetens indtog i Vestjylland. Derefter gik turen over den fredede Nørholm hede til Nørholm hovedgård, hvor baron C. F. G. Rosenørn-Lehn tog imod. Deltagerne vandrede gennem hovedbygningens stuer, som endnu rummer mange erindringer fra bygherren Andr. Charles Teilmanns tid. Ved kaffebordet på restaurant Letbæk mølle fortalte H. K. Kristensen om den fredede Nørholm hede og om slægten på Nørholm. Til sidst besøgte man Hodde gamle skole, hvor S. Manøe Hansen talte, og udflugten sluttede i Hodde kirke, hvor H. K. Kristensen forklarede og fortalte. – Udflugten havde i det gode vejr en næsten overvældende tilslutning med 600–700 deltagere. Ved Nørholm taltes ca. 250 biler.

Samfundet har ikke i det forløbne år udgivet bøger, men har i samarbejde med Sammenslutningen af lokalhistoriske foreninger publiceret en ny udgave af C. Dalgas: *Ribe Amt*, der udsendtes som gavebog til medlemmerne. En ny hvervebrochure er trykt.

Nye medlemmer 1971-72

Esbjerg: Advokat Erik Poulsen, fru Anna Mortensen, fru Dagny Borvang, Aksel Madsen, retsass. Sven R. Thomsen, snedker Robert Steiness, maskinmester Leif Poulsen, fru Inge Hansen. *Varde*: Vurderingsmand Kr. Andersen, fru Burgård Jensen, fru Inger L. Jensen, journalist Fl. Vestergård, skrædder Hans J. Hansen. *Bjallerup*: Landmand Arne Madsen. *Brørup*: Fru Irene Kj. Andersen, fru Karoline Bjerg. *Borre*: Max Høj. *Billund*: Advokat H. Skovmose. *Alslev*: Fru Agnes Jensen. *Ansager*: Fhv. gdr. Hans Hansen. *Eskelund*: N. C. Stefansen. *Grindsted*: Tømrermester M. Kjær Olesen. *Glejbjerg*: Hans Chr. Jensen. *Helsingør*: Lisbet Møller Liedig. *Hjerting*: Fru Edith Andersen, fru Ase Burkal. *Ikast*: Bogholder Knud Riis. *Janderup*: Sognepræst H. Mandøe. *Kvong*: Postbud Arne Brink. *København*: Ellen-Marie Nielsen. *Nymindesgab*: Læge Valter Sørensen. *Nærum*: Stadsbibliotekar Annelise Borresen. *Nørbling*: Niels Søholm. *Oxbøl*: Nanna Friis. *Outrup*: Jens M. Jensen. *Puglund*: Landpostbud H. Kristensen. *Ribe*: Malersvend E. W. Bertelsen, assistent Ernst Hansen, læge E. Ulfbeck. *Rødovre*: Arkitekt Børge Kjeldsen. *Sadderup*: Gdr. Alfred Christensen. *Surhave*: Gdr. Anders Thygesen. *Sønderby*: Gdr. Poul Gammelvind. *Tjæreborg*: Trafikeksp. Edward Andersen. *Tistrup*: Pastor Thyge Svendsen. *Vejrup*: Fru Marie Olesen. *Vibæk*: Frk. Inger Rasksen. *Ølgod*: Dyrlæge Bek-Pedersen, gdr. Knud Borg, bibliotekar Erik Jørgensen. *Århus*: Peder Borg. *Åtte*: Eigil Sørensen. *Bramminge*: Skolebiblioteket. *Farup*: Skolebiblioteket. *Lyngby*: Stadsbiblioteket.

Under uddannelse: *Esbjerg*: Lærerstuderende Henning Grønborg, lærerstuderende N. Frederiksen, lærerstuderende Herman Hansen, lærerstuderende Bodil Klingenberg, lærerstuderende Mogens Kusk, lærerstuderende John Madsen, lærerstuderende Jan Meesenburg, lærerstuderende Mogens Thomsen. *København*: Stud. Henrik Vensild. *Varde*: Bibliotekselev Ase Obel Larsen.

FOLDINGBROGÅRD

Få steder i Ribe amt har fortidens liv udfoldet sig mere farverigt end i og omkring den gamle *Foldingbrogård*, nu *Kongeå kroen* ved Foldingbro. I 1570 hørte gården under Skodborghus, men lagdes da under Riberhus, da den skulle være bolig for en bromand. Han skulle holde opsyn med broen og påse, at ingen øksne, heste eller kvæg passerede uden at angives til told, som skulle erlægges hos toldereren i Ribe. Bromanden holdt kro for de vejfarende, og især studedrifterne skabte ved forårstid liv ved broen. Det var dog klart for alle, at grænsetoldkontrollen var for ringe, og smugleriet florerede. I 1790 oprettedes derfor et *toldsted* ved Foldingbro; gården købtes af toldvæsnet og blev bolig for toldstedets personale, mens kroholdet flyttedes over landevejen til en nyopført bygning, nu bageri og konditori. I 1851 ophævedes toldgrænsen, og gården solgtes, men med grænsedragningen 1864 opstod toldgrænsen på ny, og nu måtte toldvæsnet leje lokaler i gården, der i 1868 købtes af *Ingvard Jensen*. Han var ejer i 50 år og mindes som en dygtig handelsmand og krovært, idet han flyttede kroholdet tilbage til gården.

Den gamle bygning, som billedet viser, var opført efter en brand i 1780. Gården brændte atter i 1906, hvorefter den nuværende krobygning opførtes. Rejsestalden, som endnu står tilbage, dog noget forandret, har givet husly for mange rejsetrætte heste, mens de rejsende ofte med god grund var ængstelige for toldernes og gendarmernes undersøgelse af køretøj og rejsegods.

Da elektroteknikken kom til Vestjylland

Af J. Th. Arnfred

Kendskabet til elektriciteten er gammel. Allerede grækerne vidste, at rav (elektron) fik en tiltrækkende kraft ved at gnides, men elektroteknikken er kun 100 år gammel. I 1872 var dynamoen – den maskine, der kan forvandle mekanisk energi til elektrisk – køreklar. Det var dog først i 1882, at der kom fart i tingene. I dette år opfandt Edison kultråds glødelampen og byggede verdens første elektricitetsværk i New York. 10 år senere, i 1892, fik København sit første el-værk. Samme år, 1892, begyndte Paul la Cour i Askov, for en bevilling på finansloven på 4.000 kr. årlig, sine forsøg på at udnytte vindkraften til fremstilling af elektrisk strøm.

Forsøgene lykkedes så godt, at der i 1897 blev givet en ekstra bevilling på 27.000 kr. til bygning af en stor forsøgsmølle, samtidigt med, at den årlige bevilling blev forhøjet til 12.000 kr.

Den nye mølle blev opført efter tegninger af P. V. Jensen-Klint. Forsøgsmøllen var hans første arkitektoniske arbejde, og Grundtvigskirken blev det sidste.*)

I årene før århundredskiftet målte P. la Cour – i en kunstig frembragt luftstrøm – vindens virkning på vingemodeller og legemer af forskellig form og grundlagde derved den videnskab, som nu kaldes aerodynamik. Men det var ikke den eventuelle flyvemaskine, der interesserede P. la Cour. Hans opgave var at konstruere en solid vindmølle, der kunne passe sig selv og

*) Forsøgsmøllen, opført 1897, brændte i 1929. Se omslagets forside.

yde den størst mulige energi for de færrest mulige penge. Resultatet blev den kendte firevingede klapsejls-mølle. Mange var skuffede. Den firevingede mølle kendte man i forvejen. Man havde ventet noget mere mærkværdigt.

I den første tid blev den elektriske strøm brugt til elektrolyse – til at adskille vandet i dets bestanddele: ilt og brint – og disse luftarter opsamledes så i gasbeholdere.

En brintflamme er kun svagt lysende, men pustes der ilt ind i den, bliver flammen meget varm, og rammer den et tungtsmelteligt stof (zirkonilte) udsendes et blændende hvidt lys, der har næsten samme sammensætning som sollyset.

Allerede i 1894 blev foredragssal og gymnastiksal på Askov Højskole oplyst med brintlys. Denne rent tankemæssigt smukke løsning på problemet havde imidlertid sine ulemper. Installationen var kostbar. Brintatomerne er nemlig så små og livlige, at de smutter ud gennem væggen på et almindeligt jernrør. Luftarterne måtte derfor ledes i blyrør fra beholderen til lampen. Lampen skulle tændes med en tændstik, og en utæthed i ledningssystemet kunne skabe fare for eksplosioner.

Endnu vanskeligere var det, når de opsamlede luftarter skulle bruges til at drive en motor. De gamle mejeridampmaskiner fra Konstantin Hansen & Schröder, Kolding, som P. la Cour eksperimenterede med, var ingeniørlunde konstruerede til knaldgas-eksplosioner. Resultatet blev, at P. la Cour gik den sædvanlige og mere bekvemme vej, at lade ilten og brinten opsuges af porøse blyplader (akkumulatoren) for at hente energien derfra igen som elektrisk strøm.

I min barndom talte man i Vestjylland om den mærkelige professor i Askov, der forvandlede regn og blæst til lys og kraft.

Paul la Cour.

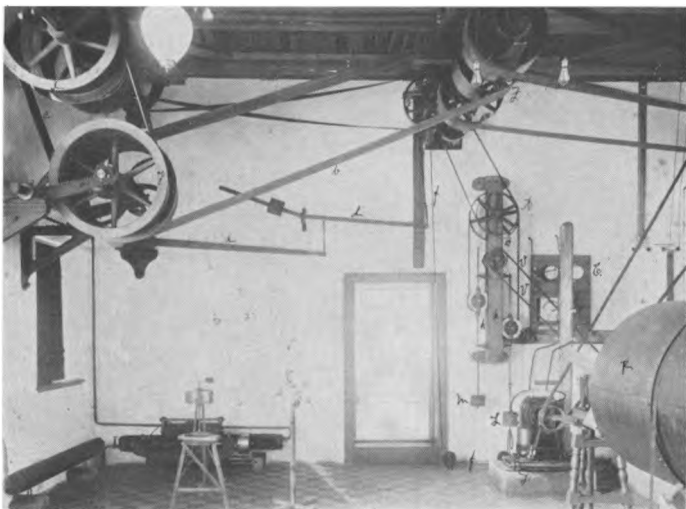

Paul la Cour drømte dengang dristige drømme om, hvad vindkraftene kunne bruges til. Det lå nær først at tænke på den elektro-kemiske industri. Det var jo let at forvandle billige stoffer som køkkensalt og kalk til de mere værdifulde som natron og clorkalk. Måske ville det blive muligt, som ved Rjukan i Norge, at brænde luftens ilt og kvælstof sammen i den elektriske flammeovn, så man også her kunne fremstille Norgesalpeter. Det blev dog ikke til noget. Det var da også indtil videre mere nærliggende at forsyne hjemmene med elektrisk lys.

Ved århundredskiftet var der kun 3 byer, København, Kolding og Hjørring, der havde et elektricitetsværk.

Den første bondegård i Danmark, der har fået elektriske installationer, er Jørgen Boesens gård i Askov, der er nabo til Forsøgsmøllen.

I 1902 blev Askov Højskole og en del af byen forsynet med strøm fra Forsøgsmøllen. Installatørerne var

Maskinhallen på forsøgs møllen.

møllersvend Knud Andersen og undertegnede. Sidstnævnte havde dengang ganske vist aldrig set en elektrisk lampe, men mente at have håndlag for den slags arbejde.

Trods den uregelmæssige vindkraft var vindmøllen, når den blev forsynet med et par af la Cours opfindelser – la Cour-nøglen og vippeforslaget – en velegnet drivkraft for dynamoen, men løjede vinden af, og akkumulatorbatteriet var tømt, måtte en petroleumsmotor startes for at holde spændingen oppe.

Der var stor interesse for elektriske anlæg, og små vindkraftværker blev bygget flere steder. For at vejlede de landboere, der ønskede at oprette et el-værk, dannede – efter P. la Cours forslag – 22 landskendte mænd med lehns greve Ahlefeldt-Laurvigen i spidsen i 1903 Dansk-Vind-Elektricitets-Selskab (D.V.E.S.). I formålsparagraffen hedder det: »Selskabet har til opgave

at yde vejledning ved anlæg af elektricitetsværker. væsentlig grundet på vindkraft, og gennem foredrag, skrifter og kursus at virke til oplysning om alle herhen hørende forhold«.

Kammerherre C. Bech, Engelsholm, blev valgt til formand, og cand. polyt Jacob Bjerre blev antaget som ingeniør. D.V.E.S. udgav »Tidsskrift for Vindelektricitet« med P. la Cour som redaktør. Tidsskriftet udkom med et hæfte hveranden måned indtil 1916.

For at skaffe bestyrere og installatører til de små el-værker oprettedes i 1904 et kursus for »Landlige Elektrikere« på Forsøgsmøllen. De fleste deltagere var mekanikere, der her fik en nødtørftig undervisning i elektroteknik.

I 1908, da Paul la Cour døde, var medlemstallet i D.V.E.S. nået op på 518, og der var bygget 77 el-værker efter D.V.E.S. tegninger og anvisninger. 1. maj 1909 kom undertegnede til Askov for at lede dette førnævnte elektrikerkursus i 3 måneder, og efter endt uddannelse som elektroingeniør kom jeg tilbage i 1910 og blev samtidigt leder af Forsøgsmøllens virksomhed. Statsstøtten bortfaldt ved Paul la Cours død, men Forsøgsmøllen fungerede videre som el-værk for byen, som mekanisk værksted, hvor bestyrer K. Knudsen fremstillede la Cour nøgler m. m. og som et konsulentkontor, hvor man søgte råd og bistand vedrørende el-forsyningen.

Udbygningen af små el-værker fortsattes i disse år i hurtigt tempo. 1. januar 1913 fandtes der 285 landlige el-værker, d. v. s. anlæg udenfor købstæderne. Og i krigens første år var eller blev 105 af disse forsynet med vindkraft.

For stationsbyer og tæt sammenbyggede landsbyer var disse små værker ret tilfredsstillende, men det var klart, at skulle landbruget som helhed forsynes med el-

strøm, så kunne de små jævnstrømsværker ikke klare opgaven, de var endda en hindring. For jo flere »smørhuller« der blev forsynede med strøm i en egn, jo vanskeligere blev det at klare resten.

Ved de jyske landboforeningers delegeretmøde – den såkaldte landborigsdag – i Århus i 1913 blev undertegnede bedt om at holde foredrag om: »Elektricitetsværker på landet«. Her var der en lejlighed til at gøre det klart, at landbrugets elektrificering kun kunne gennemføres på rationel måde gennem store højspændingsværker, men at denne løsning ville kræve meget store økonomiske investeringer.

Da denne beretning i forvejen har en ret personlig karakter, lad mig så fortælle om en lille oplevelse ved denne lejlighed. Forudsætningen er, at jeg altid har set yngre ud, end jeg efter almanakken er. Jeg kom til hotellet under frokostpausen og ville så gå ind i den tomme foredragssal for at afvente mødetiden. Dørvogteren forlangte at se mit adgangskort. Jeg sagde, at jeg intet havde, men at det var mig, der nu skulle holde foredrag. Da lo manden temmelig ubehersket, og jeg måtte pænt vente udenfor. Da så endelig mødets leder, kammerherre Bech, kom og førte mig ind i salen, kunne jeg jo hævne mig ved i forbifarten at nikke venligt til den forbløffede dørvogter.

Som elektroingeniør og vestjyde lå det nær særlig at tænke på Vestjyllands el-forsyning. Jeg husker mine øvervejelser. Jeg kendte jo den rigtige tekniske løsning, men ville det spredt bebyggede og relativt fattige Vestjylland kunne magte millionudgifterne til en rationel elektrificering? Jeg havde jo selv få år tidligere været ved landbruget og kendte noget til de økonomiske kår. På den anden side. Hvis de rigere og tættere bebyggede egne mod øst først fik den elektriske motor og lampe til hjælp, så risikerede man, at de dygtigste og

driftigste unge fra Vestjylland drog derhen, og så ville hjemegnen blive mere affolket og fattigere end før. Det var nok bedre at være dristig og medvirke til, at Vestjylland kunne komme i forreste række på dette område, men hvordan? Ja, når jeg blev bedt om at komme ud i forsamlingshusene for at tale om elektriciteten, måtte jeg jo sige, at jeg troede ikke, at løsningen med de små vind-kraftværker – eller små jævnstrømsværker i det hele taget – var tilfredsstillende. Tværtimod, jo flere små værker, der blev bygget, jo vanskeligere blev det for dem, der blev tilbage. Det ønskelige – ja nødvendige var – et samarbejde ud over hele landsdelen.

Den 20. december 1913 talte jeg om ovennævnte emne i Henne forsamlingshus. Outrup stationsby havde forlængst fået sit el-værk, og nu ville Henne sogn også være med. Jeg måtte jo sige, at det kun var muligt, om de kunne komme med i en større sammenhæng. Blandt tilhørerne var gårdejer P. Gammeltoft. Denne høje, ranke skikkelse med det skarptskårne ansigt, der, når han tonede frem klædt i den fine pels, mere lignede en direktør for et internationalt firma end en vestjydsk bonde, greb straks tanken. Han fik samme aften nedsat et udvalg, der skulle arbejde for sagen.

Det mest nærliggende var jo at søge opgaven løst i samarbejde med købstæderne i landsdelen. Allerede d. 27. december skrev jeg til byrådene i Ribe, Varde og Esbjerg og forespurgte, om de ville være med i arbejdet for hele Vestjyllands elektrificering. Ribe sagde nej, og Varde svarede ikke, hvad der var en skuffelse, både fordi det var den by, jeg kendte bedst, og fordi den lå bedst placeret i oplandet. Esbjerg var til gengæld meget interesseret. Formanden for byrådets tekniske udvalg – lokomotivfører Mortensen – senere borgmester – meddelte, at byen selv i forvejen havde tænkt på at tilbyde de omliggende landdistrikter elektrisk strøm, og

nu ville man lade el-værksbestyrer P. Buhl udarbejde et tilbud.

Dette tilbud forelå d. 7. marts 1914, og det gik ud på, at forbrugerne i faste afgifter skulle betale 6 kr. pr. installeret HK, 1,50 kr. pr. lampested og 15 øre pr. kWh.

En prøvetegning viste god tilslutning, så der var grundlag for at arbejde videre med sagen.

Efter indbydelse fra P. Gammeltoft afholdtes d. 30. juli et møde på Hotel Royal i Esbjerg af repræsentanter fra de interesserede sogne, men da krigsrygterne den dag voksede fra time til time, nøjedes man med at nedsætte et udvalg der bestod af:

gdr. P. Gammeltoft, Henne,
gdr. Niels Jacobsen, Ølgod,
gdr. J. M. Lauridsen, Gørding,
gdr. Rasmus Rasmussen, Skovlund og
skovrider Heineth, Guldager.

Krigen kom, og folk fik andet at tænke på end el-værker.

Udvalget holdt dog en række møder og så foreløbigt opgaven i at holde sammen på de kommende forbrugere og om muligt hindre anlæg af flere småværker, der ville blive en hindring for en samlet løsning af elforsyningen for hele egnen.

Da der alligevel flere steder dannedes lokale udvalg for at undersøge mulighederne for elforsyningen, fandt udvalget af 1913 det nødvendigt igen at afholde et større forhandlingsmøde. Mødet blev afholdt på Højskolehjemmet i Varde den 25. marts 1916. Der var mødt 40 repræsentanter for 23 sogne. Man drøftede et fornyet tilbud fra Esbjerg, men på grund af de høje kobberpriser kunne der ikke være tale om at bygge det fornødne ledningsnet ud for tiden. For at holde interessen for det store anlæg vedlige, besluttede man at ud-

sende en lille pjece: »Elektriciteten i Landbruget« i 3.000 eksemplarer og at foretage en foreløbig tegning af strømforbrugere i de enkelte sogne. Da tegningslisterne indkom, viste de god tilslutning. Desuden blev der i ventetiden holdt en række møder rundt i sognene med foredrag om: »Den elektriske strøm og dens anvendelse«.

I 1917 blev udsigterne endnu mørkere end før, da tilførslerne af dieselolie standsede, så Esbjerg måtte ændre kraftmaskinerne til tørvegass, og værket fik nok at gøre med at forsyne egne forbrugere.

Imidlertid dukkede der nu en ny plan op. Ingeniør Ulrich Petersen, der boede i Varde, havde tumlet med en plan om at udnytte vandkraften i Varde å som drivkraft for el-værket i Varde. Ulrich Petersen, som jeg kendte fra studietiden, spurgte mig, om jeg troede, at vort udvalg ville være interesseret i udbygningen af vandkraftanlægget. Jeg svarede, at han jo kunne prøve at fremsende et gennemarbejdet forslag.

Forslaget kom i 1917 og gik ud på, at der skulle bygges en kraftstation, hvor Holme å og Varde å mødes ved Karlsgårde. Ved Holme å kunne faldshøjden blive 10 m, ved Varde å 2 m. Anlægsudgifterne blev anslået til $\frac{1}{2}$ million kr. og ydelsen ca. 1,5 million kWh. Det så jo lovende ud, og udvalget var absolut interesseret, men måtte jo have organisationen lagt i fastere rammer, inden man kunne påtage sig økonomisk ansvar, og det ville jo tage sin tid.

Så blev en ny udvej forsøgt. I begyndelsen af 1918 dannede ingeniør Ulrich Petersen, ingeniør F. H. Krebs, København og sagfører Oldager, Varde et konsortium, kaldet »Det vestjydske Vandkraftanlæg«. På konsortiets vegne fremsendte ingeniør F. H. Krebs nu et skitseret projekt over vandkraftanlægget. Faldhøjden ved Varde å var nu beregnet til 2,5 m, ydelsen lidt

Karlsgårdeværket set fra dæmningen.

mere forsigtig til 1–1,5 million kWh, men anlægssummen var steget til 1,2 million kr. Om beregningerne holdt stik, ville et sådant anlæg endnu kunne levere strøm til en billig pris. Desværre kunne den plan, at konsortiet skulle danne et aktieselskab og sælge strøm til landboerne, ikke realiseres, fordi man ikke kunne skaffe de fornødne penge.

Da konsortiet havde de for anlægget nødvendige arealer på hånden, måtte der nu tages stilling til, om udvalget ville overtage projektet, eller planen om at udnytte vandkraften måtte helt opgives.

Dette blev indgående drøftet på et møde i Varde d. 2. marts 1918. Da det kunne forventes, at kommunerne ville blive anmodet om at kautionere for lån til lavspændingsnettet, var der også sendt indbydelse til alle sogneråd i landsdelen om at sende en repræsentant til mødet. Resultatet af mødet blev, at det blev pålagt udvalget at fremme arbejdet og, når tiden var inde, at indkalde til stiftende generalforsamling.

Karlsgårdeværket set fra kanalen.

Da forholdene indenfor det udstrakte område var ret forskellige, blev den foreslåede organisationsform den, at forbrugerne sognevis sluttede sig sammen i transformatorforeninger – eller som man nu siger – transformatorforeninger, hvis opgave var at bygge fordelingsledninger fra transformerstationerne til forbrugerne og vedligeholde disse, medens hovedforeningen Sydvestjyllands-Andels-Elektricitets-Forsyning S.A.E.F., der dannedes af de enkelte transformatorforeninger, fik den opgave at bygge højspændingsnettet samt skaffe elektrisk strøm tilveje.

På grundlag af de forelagte lovudkast og givne oplysninger gik man nu i gang med bindende tegning af forbrugere, og da tilslutningen og dannelsen af transformatorforeningen gik rask fra hånden, blev der indkaldt til stiftende generalforsamling. Denne blev afholdt i Varde den 1. juni 1918. S.A.E.F.'s første bestyrelse kom til at bestå af:

Da elektroteknikken kom til Vestjylland

gdr. R. S. Rasmussen, Skovlund (formand),
gdr. J. M. Lauridsen, Gørding,
gdr. P. Gammeltoft, Henne,
gdr. Tobias Tobiasen, Barre,
gdr. Hans Schmidt, Guldager,
amtsrådsmedlem Oluf Kristensen, Fuglsig,
købmand P. Toftegaard-Jensen, Kvong.

Med vandkraften er det som med vindkraften. Sommetider er der for megen energi, men hyppigere dog for lidt. En pålidelig strømforsyning krævede derfor samarbejde med et varmekraftværk, og her var det så på forhånd givet, at det skulle være Esbjerg el-værk.

Efter en række forhandlinger afsluttedes d. 14. april 1919 en overenskomst, hvorved Sydvestjyllands forenede elektricitetsværker (S.f.J.) dannedes.

Det var ikke alle medlemmer i Esbjerg byråd, der syntes, at denne sammenslutning var en god idé, og at det var rimeligt, at S.A.E.F. skulle have medejendomsret til byens fine el-værk. Jeg husker et møde, hvor redaktør J. P. Sundbo først gav tilslutning til forslaget langt ud på de små timer, men forståelsen af, at samarbejdet var til fordel for begge parter, blev dog den sejrende. Afgørende var det, at formanden for det tekniske udvalg var så vidtskuende og forstående. Det var en fornøjelse at forhandle med ham, og det skete jo ofte. Det hændte, når nattoget, som jeg skulle med til København, rullede ind på Vejen st., og Mortensen førte toget, at jeg kravlede op på lokomotivet og kørte med til Fredericia. Det var vel ikke helt i overensstemmelse med DSB's regulativer, men det var interessant.

Den store opgave S.A.E.F.'s bestyrelse stod overfor, var jo imidlertid udbygningen af vandkraftcentralen. Nok var verdenskrigen nu endt, men arbejdslønnen og materialepriserne var stadig stigende. Inden arbejdet

blev påbegyndt, kom et nyt overslag fra ingeniør Krebs. Anlægssummen var nu oppe på 1.540.000 kr. Der var dog stadig mulighed for, at den projekterede kraftstation kunne levere elektrisk strøm til en – efter tidens forhold – billig pris.

Forholdene var imidlertid så usikre, at entreprenørfirmaet Hoffmann & Sønner ikke turde give bindende tilbud på det store vandbygningsarbejde, men blot ville stille materiel til rådighed og lede arbejdet.

Det blev hurtigt klart, at anlægget ville blive meget dyrere end beregnet. Noget hjalp det, at staten kunne give tilskud, fordi projektet blev betragtet som nødhjælpsarbejde.

Der var megen skepsis på egnen, medens arbejdet stod på. Var det virkeligt muligt at lave en sådan stor kunstig sø med et vandspejl 10 m over afløbet. Hvor skulle al det vand komme fra? Nå, folkeviddet trøstede sig med, at der vel altid kunne samles så meget vand, at man kunne drukne Arnfred.

Mine bekymringer var dog af anden art. Det var naturligvis ærgerligt, at strømmen i den første tid ville blive så dyr, men det ville jo rette sig, efterhånden som anlægget blev fuldt udbygget. Værre var det, at man måtte spørge sig selv, om ikke hele denne vandkraftshistorie var en misforståelse. Jeg husker, at jeg nogle dage før vandet skulle fosse ind gik og kiggede på den gård, der skulle »druknes« og de marker, der skulle oversvømmes. Hele foretagendet stred mod mine bondeinstinkter. Man skulle dræne de sumpede strækninger, og, hvor det var muligt, tørlægge søer, for at skabe frugtbart agerland, og her var vi gået den helt modsatte vej. Var det egentligt forsvarligt?

Da udbygningen af vandkraftanlægget var så dyrt, blev det besluttet at vente med udbygningen af Varde å – det skete først under 2. verdenskrig – og så i stedet

Da elektroteknikken kom til Vestjylland

for udvide elværket i Esbjerg. Dette krævede nye forhandlinger mellem Esbjerg byråd og S.A.E.F. Den endelige kontrakt blev underskrevet den 22. juni 1920.

Endelig den 19. marts 1921 blev kraftstationen indviet og officielt sat i drift. Ulrich Petersen og F. H. Krebs havde været ingeniører ved vandkraftanlægget, og S.A.E.F. antog ingeniør K. V. Haar som leder af udbygningen af ledningsnet og transformerstationer, og dermed var mit arbejde og ansvar for S.A.E.F. afsluttet, selvom jeg naturligvis længe fulgte arbejdet med stor interesse.

De vestjydske bønder, der havde oprettet det første andelsmejeri, viste, at de også kunne bruge andelstanken til at løse andre og nye opgaver. Samarbejdet mellem by og land var forbilledlig, og samarbejdet om elektrificeringen blev trods dyrtid og skuffelser gennemført uden brist. I et frit og trygt samarbejde kan mange vanskeligheder overvindes og store opgaver løses.

Udskiftning i Riberhus amt

Af Vald. Andersen

I de fleste sognehistorier findes et afsnit om *udskiftningen*, mere eller mindre fyldigt, men med god ret, da denne reform var betydningsfuld i sognets historie. I almindelighed vil der være et arkivalsk materiale om emnet til rådighed, enten i arkiverne eller måske endnu at finde hos en af sognets beboere. Ligeledes ses sådanne udskiftningsdokumenter ofte gengivet og omtalt i de amtshistoriske årbøger, Sandt at sige kan disse meget detaljerede beskrivelser næppe læses med interesse af et bredere publikum, hvorimod den lokalkendte med udbytte vil kunne fordybe sig i sit sogns udskiftning.

For den landbrugshistoriske forskning er disse udskiftningsdokumenter imidlertid et værdifuldt kilde-materiale, der vil vidne om de vanskeligheder, hvorunder denne vigtige – eller vigtigste – landboreform gennemførtes. Man vil her se væsentlige sider af bondesamfundets problemer belyst, ofte i skarpe nærbilleder. Desuden vil de tid efter anden udgivne forordninger om fællesskabets ophævelse m. v. frembyde bemærkelsesværdige træk af samtidens tankegang om »landbrugets fremtarv og nytte«, præsenteret af de skiftende landbokommissioner.

En betingelse for at kunne danne sig et overblik over udskiftningens problematik er dog, at der inddrages et større materiale i undersøgelsen, omfattende f. eks. en landsdel. En sådan opgave er kun i et par tilfælde taget op, og udskiftningen synes ikke i ret høj grad at indbyde til en historisk dybdebehandling.¹⁾ Dette kan skyldes kildematerialets beskaffenhed. Ikke blot vil

der fra amt til amt være forskel i materialets omfang og indhold, men også fra herred til herred kan der være stor forskel, i enkelte tilfælde må konstateres, at der fra et bestemt område intet er bevaret. Denne mangel på egalitet vil påvirke undersøgelsens resultat.

Når der her forsøges at give en sammenfatning af et lidt større antal udskiftninger i Riberhus amt, må det straks erkendes, at området ikke er særlig stort, men kan formodentlig vise repræsentative træk. Der findes i amtsarkivet et ret fyldigt materiale, landvæsenskommissionssager, der kan supplere de årlige indberetninger til Rentekammeret. Kommissionssagerne, der forblev i amtmandens arkiv, er ret nuancerede i form og indhold, så de uden omsvøb afslører, hvad bønderne havde på hjerte, når de stod over for alt det nye, som en udskiftning måtte medføre. En anden grund til at gøre Ribe amt til genstand for undersøgelse vil være, at netop dette amt har et meget varierende landskab, god og dårlig jord, hede og marsk, ligesom beliggenheden på grænsen mellem kongeriget og hertugdømmet kunne tænkes at frembyde særlige træk i udskiftningens procedure.

Ribe amt var i udskiftningstiden ikke det samme som nu. Det var langt mindre, idet Andst og Slaugs herreder dengang hørte under Koldinghus amt, mens Øster Horne herred hørte til Lundenæs amt. Til amtet hørte herrederne Vester Horne, Skads, Gørding og Malt samt birkerne Riberhus og Lustrup. Af disse birker medtages kun den del, der blev til det i 1859 oprettede Ribe herred. Ligeledes er strøgodset i Kalvslund og Hvidding herreder ikke taget med.

Tanken om at landsbyfællesskabet skulle afskaffes og jorden deles, så hver bonde fik sit eget areal til rådighed, var jo ikke opstået hos bønderne selv. Udskift-

ningstanken fremkom som et regeringsinitiativ, og tiden omkring 1750 kunne opvise flere lignende ideer til at fremme landets velstand. Det var tydeligt, at regeringen her i landboreformernes tidligste forberedende fase ensidigt rettede bestræbelserne mod det økonomiske og ikke tog noget videregående hensyn til så vigtige sider af sagen som bøndernes frigørelse og oplysning. Udskiftningstanken sigtede mod at få bønderne til at præstere mere, forøge avlingen, omsætningen, nationalproduktet, hvad fællesskabet ud fra en ikke uberettiget betragtning hidtil havde hindret. Men hvordan ville bønderne stille sig til tanken om udskiftning? Datidens bønder kunne givetvis ikke være indstillet på reformer. Man var indlevet i fællesskabets system, der ikke gav plads for ret store forandringer i det tilvante, mens det på den anden side indebar en ret udviklet solidaritet, udtrykt ved gensidig hjælpsomhed samt tryghedsfølelsen ved at være »i samme båd«, i virkeligheden en form for *demokrati*, der ikke bør overses.

I *Danske Lov* fra 1683 stod: »Bonde må ej indgrave eller indlukke nogen ager, eng eller jordbund uden hans husbonds minde og alle lodsejeres samtykke. Ej heller aflukke enten folke- eller fægang, hvor den har været af alders tid.«²) Det var disse hovedpunkter i fællesskabets grundlov, der måtte omstødes ved en udskiftning. Endnu i 1720 blev de nævnte bestemmelser draget frem i en forordning, som forbød indhegning af ager, eng eller jordbund uden husbondens og samtlige lodsejeres tilladelse. Det må dog tilføjes, at der hermed navnlig var tale om jord, som uden tilladelse var indtaget »enten udi vores ryttergods eller andet os forbeholdne jordegodsens kobler, marker og enge, eller af nogen vores godsens tilliggende fællesfang, overdrev eller uskiftede jorder«. Det bør bemærkes, at der er en afstand mellem denne forordnings tankegang og indhol-

det af en anden forordning i 1723, der med stor rummelighed opfordrer til at gå i gang med hedernes opdyrkning.³⁾

I løbet af de følgende ca. 25 år skulle man se nye tanker om landvæsensproblemerne komme til udtryk. 1757 dannedes en »Kommission til landvæsnets fremtarv og nytte«, og allerede i 1758 fulgte en forordning, der sigtede mod en *ophævelse af fællesskabet*, og som foreløbig tænkte praktiseret på Sjælland, Møn og Amager, altså tydeligvis et forsøg.⁴⁾ I forordningens første paragraf nævnes lovens forbud mod at indhegne ager, eng eller anden jord uden alle lodsejeres tilladelse »hvilket efter de tiders omstændighed vel kan have haft sin gode grund og hensigt til at forekomme processer og disputer, men ved tidens længde og omstændighedernes forandring er befunden at have medført en og anden ulejlighed, så har Vi til vore kære og tro undersåtters bedste og til landvæsnets og agerdyrknings forbedring allernådigst fundet for godt at forandre og *ophæve* forbemeldte lovens bydende i dens 3. bog. 13. kapt. 13. art. såvel som den under 22. dec. 1720 udgivne forordning«. Formålet angives at være en *ophævelse af fællesskabet især for »de ofte temmelig store og anselige overdrev og deslige fælles marker, hvilke i den stand, de nu er, bringer såre liden nytte, fornemmelig overdrevne«*. Herefter måtte den enkelte lodsejer indhegne på egen bekostning »sin for sig adskilte jord«. Hertil føjes et kongeligt løfte om, at sådan jord, som opbrydes og lægges under plov, ikke ville blive matrikuleret højere, d. v. s. sat højere i hartkorn, end den var ansat til, mens den lå hen som overdrev.

Det kan ikke overses, at *opdyrkingen af overdrevene* med disse bestemmelser kommer stærkt i forgrunden, mens *fællesskabets ophævelse* som sådan indgår i anden række som en nødvendig forudsætning herfor.

Også bymarkernes indhegning omtales i forordningen, men i så vage vendinger, at der ikke gives nogen anvisning på en egentlig deling mellem lodsejerne. Derimod er man mere opmærksom på *jagtens* forbindelse med fællesskabet. Efter en bestemmelse i 1732 havde en lodsejer med mindst fire tdr. hartkorn af byens mark haft ret til at jage over den hele bymark.⁵⁾ Nu bestemtes, at mindst 10 tdr. hartkorn var betingelsen. Havde ingen lodsejer så meget, tilkom jagtretten den lodsejer, der havde mest hartkorn.

1759 fulgte en forordning af stort set samme indhold, der skulle gælde for Fyn og Lolland-Falster med underliggende øer.⁶⁾

1760 nåede man til Jylland.⁷⁾ I denne forordning møder man begrebet *heder*. Herom siges, at ingen ved deling og hegning »må gå de almindelige heder nærmere end hans ejendomsrettighed strækker sig, såfremt han ikke agter derpå bøndergårde straks at lade opbygge og forud af vores amtmænd begærer den dertil behøvende grund, på vores allernådigste approbation, udvist«. Denne bemærkning har tydelig relation til forordningen af 1751, der angik *hedernes opbyggelse*.⁸⁾

Om *bymarkerne* siges, at disse ofte ligger i fællesskab med andre byer. Nogle steder er der markskel, men ingen hegn. Når *en by* eller *den største hartkornsejer i byen* ønsker det, skal der sættes hegn om bymarken, og nabobyen skal levere halvdelen af hegnet. Dette må helst sættes som stendiger. Ellers må der bruges *gærdsel*, d. v. s. trægrene, hvor sådant kan skaffes, eller *jorddiger*, der beklædes med græstørv og beplantes med torn, enebær o. l. Ligesom der på de kgl. gods-er var ydet en godtgørelse til beboerne for hver favn opsat stendige, kunne der forventes *noget* en gang for alle til dem, der opsatte og beplantede levende gærder.

Forordningen tillader en husbond, der ejer en hel by,

at foretage en *rebning*, hvorved alle gårde bliver lige store m. h. t. hartkorn, landgilde og hoveri. Som noget nyt tilføjes, at jorder som under betegnelsen *ornum*, *stuf* eller *særkøb* hidtil havde været uden for rebningen i henhold til gældende lov, nu måtte medtages og inddrages under bymarken. I øvrigt pålægges det amtmændene at indsende en årlig beretning om, hvad der måtte være opnået som følge af forordningen. Det forbydes, at nogen sag i forbindelse med jordernes deling og indhegning bringes for retten.

Den næste forordning, 1761, »Angående Land-væsnet i Danmark dets ydermere forbedring, ved fællesskabet at ophæve og hindre«, står som et næsten kuriøst indslag i rækken af forordninger.⁹⁾ Den indledes med at udtrykke utilfredshed med, at adskillige godsejere var begyndt at sælge deres bøndergods, hele byer eller enkelte gårde, fra herregården, hvorved »fællesskabet . . . langt mere end nogen tid tilforn forøges, hvilket er ganske stridig imod vores allernådigste øjemærke ved de om dets afskaffelse allerede gjorde anordninger«. Derfor bestemtes nu:

»At ej nogen herregård efterdags ved køb eller salg, mageskifte, arv, gave eller andre tilfælde må skilles fra dens bøndergods, og godset i sig selv ikke heller udi flere ejeres hænder således adspredes, at *fællesskab deraf forårsages*. Understår sig nogen herimod at handle, må de vente efter beskaffenheden, enten med ommeldte ejendommens forbrydelse eller med nogen anden vilkårlig straf at vorde anset«.

Forordningen henstiller, at der, hvor forholdene kræver det for at fremme fællesskabets ophævelse, sker mageskifte mellem lodsejerne. Kan de ikke blive enige herom, må de henvende sig til amtmænden »som herved allernådigst anbefales ufortøvet at lade *de tvende udi landvæsnet kyndige mænd, hvilke dertil i hvert*

amt vorder beskikkede, nøje overveje enhvers fundamenter«.

Angående jagtretten fastsætter forordningen, at der kræves 20 tdr. hartkorn i en lodsejers besiddelse, for at denne har lov at drive jagt over hele byens mark – hvilket fandtes tjenligere »til fællesskabets desto snarere afskaffelse«. Det kan vel være sandsynligt nok, at en indskrænkning af jagtretten, der tidligere utvivlsomt var praktiseret med megen hensynsløshed mod bønderne og deres marker, kunne virke befordrende for fællesskabets afvikling, men naturligvis ikke af afgørende betydning. At salg af bøndergods fra en herregård samt deling af en sådan skulle være en hindring for fællesskabets ophævelse, ja, endog kunne medføre nye fællesskaber, synes ikke at være nogen særlig overbevisende argumentation, muligvis snarere et udtryk for almindelig skuffelse over, at hidtidige forordninger ikke havde givet de forønskede resultater.

Først i 1769 kom den næste forordning, der ikke havde meget nyt at føje til de foregående. Også heri fremhæves *overdrevenes* deling og indhegning, der som nævnt synes at have opdyrkningen som det egentlige formål.¹⁰⁾ »Men skulle vores amtmænd efter et a to års forløb erfare, at der endnu på de dem anfortroede amter befandtes overdrev, som uden at være inddelte henlå i forrige *fast unyttige og ubrugbare stand*, da skulle de tillige med landvæsenskommissærerne, der i amtet foreholde lodsejerne sådant og formå dem, så snart muligt at lade slige overdrev inddele og indhegne«. Paragraffen slutter med at kræve, at samtlige landets overdrev senest *inden fire år* skulle være udskiftede og indhegnede, »og vedkommende lodsejere har sig selv at tilskrive de ubehagelige følger, det for dem kunne have, om de ikke holder sig denne vores allernådigste og velmente advarsel efterrettelig«. Med

denne typisk enevældige trussel viser regeringen, d. v. s. det i 1768 oprettede *Generallandvæsenskollegium*, sin afmagt til at gennemføre en reform, som på grund af mangelfuld udformning og svigtende konsekvens i virkeligheden var uegnet til praktisk realisation.

Skulle de fleste lodsejere eller ejerne af de meste hartkorn i en by ønske byens marker og jorder delt mellem lodsejerne, skulle de øvrige lodsejerne tage del i omkostningerne herved. Hvis derimod kun en eller to af lodsejerne ønskede udskiftning, skulle den foretages, men da måtte den eller de selv betale omkostningen, dog skulle den øvrige by, der kunne have nytte af indhegningen, betale halvdelen af denne.

»Ved en sådan deling af en bys jorder skal alene ses på, hvad og hvor meget enhver lodsejer er i besiddelse af og har i brug, uden at undersøge hvad adkomst han har dertil, såsom det er en sag, der må afgøres ved lands lov og ret, og ikke vedkommer en sådan deling«. Hermed rørttes ved et ret fundamentalt problem, som man imidlertid går let hen over i forordningen. Også forskellen mellem god og mindre god jord samt dyrkningskvaliteten var et spørgsmål. Her skulle amtmanden og landvæsenskommissærerne træde til for at skabe enighed. I øvrigt skulle de beskikkede landinspektører være til rådighed.

Den næste forordning »Om fællesskabets nærmere ophævelse i Danmark« kom i 1776, og i indledningen siges, at de ønskede virkninger af tidligere forordninger ikke var opnået.¹¹⁾ Grunden hertil angives at være vanskelighederne ved at komme til rette om hegningen, og det »har ikke været Vore amtmænd og landvæsenskommissærer muligt ved fællesskabets ophævelse at se vedkommende forenet, men en del har fulgt egennyttige hensigter til at lægge deres naboer hindringer i vejen for at komme ud af fællesskabet«.

Nu bestemtes, at når blot én lodsejer i en by, uanset om han ejede lidt eller meget hartkorn, forlangte byens mark udskiftet og indhegnet, skulle byens øvrige beboere og tilgrænsede lodsejere ikke blot finde sig deri, men desuden tage del i omkostningerne og indhegningen. Især hegnsproblemet omtales udførligt i forordningen, og det bestemmes, at hegnet mellem to bymarker eller enestegårde skal oprettes og vedligeholdes i forhold til de pågældendes hartkorn. Skulle en lodsejer, efter at bymarkens skel således er fastslået, ønske sin del af byens mark og eng tildelt på 1, 2 eller 3 steder, skal enhver, selv om han ikke er interesseret i en udskiftning, være pligtig til ikke blot også at lade sig tildele sin jord på nævnte betingelser, men også tage del i påløbende omkostninger til *opmåling af en autoriseret landmåler*, til *taksation af uvildige mænd* og til *udskiftningen af en autoriseret landinspektør*. Med denne tredelte procedure må ses et væsentligt fremskridt i forståelsen af, hvad udskiftningen faktisk drejede sig om, men især en erkendelse af bøndernes kritiske indstilling, der ikke var ubegrundet.

Også om vejene taler denne forordning konsekvent, idet »ingen andre veje eller fodstier bliver at erkende for lovlige, undtagen de af amtmanden og landvæsenskommissærerne er befundet at være nødvendige«. Denne bestemmelse medførte, at mange gamle veje forsvandt ved en udskiftning, og andre opstod i stedet, hvilket efter datidens praksis og vejstandard let lod sig gøre.

Samtidig måtte det forudses, at den grundigere gennemførte udskiftning ikke kunne gøres gratis. Det overlodes til den enkelte lodsejer selv at akkordere med de autoriserede landmålere om betalingen. Dog måtte betalingen for opmåling, udarbejdelsen af kort og beregninger, ikke overstige 5 skilling pr. td. land for

overdrev, søer og moser, mens der for ager og eng på jævnt terræn måtte beregnes 10 sk. pr. td. land, og endelig kunne prisen stige til 14 sk. pr. td. land »for vanskelig situation af ager og eng imellem skov og busk beliggende«. For opmåling af hele bymarker o. s. v. var der lavere betaling.

Hidtil havde der kun været to landinspektører i hele landet. Nu beskikkedes endnu fem, en for Sjælland, en for Fyn og en for Lolland, mens de sidste fire skulle være i Jylland, en i hvert stift. Foruden den tillagte faste gage måtte landinspektørerne oppebære 2-4 sk. pr. td. land af de forskellige kategorier. Som en hovedregel for landinspektørerne gjaldt, at de ikke måtte afslutte nogen udskiftning eller give tilladelse til at påbegynde fragrøftning, før samtlige lodsejere skriftligt havde erklæret sig tilfredse med delingen.

»Til videre opmuntring og hjælp for dem, som vil have deres jorder ud af fællesskabet, men finder hindring derved, at byerne er så store og markerne så vidtløftige og langt fraliggende, at det ikke lader sig gøre, uden at en eller flere gårde må *udflyttes*, vil Vi årlig af vor kasse udbetale 1000 rdl. til hjælp til slige udflytninger«. Da der regnedes med 50 til 100 rdl. i bygningshjælp til hver gård, synes der ikke at være forudset nogen større årlig udflytning. I øvrigt var de ikke udflyttende pligtige til at hjælpe udflytteren med praktisk arbejde.

Efter at have givet nærmere anvisning på hvordan en udskiftning skulle foregå, og hvordan utilfredse lods ejere kunne klage over resultatet, slutter forordningen:

»Skulle det da befindes, at den af Vore amtmænd og beskikkede landvæsenskommissærer afsagte kendelse var blevet påanket af trættekærhed eller privat interesse for at hindre fællesskabets ophævelse og udskiftningen, kan vedkommende vente, efter stand og vilkår,

at blive anset for deres overhørighed med den mulkt, Vi allernådigst finder for godt«.

I 1781 kom den sidste i rækken af forordninger om udskiftning, »Om jord-fællesskabets ophævelse, med flere foranstaltninger til landvæsenets forbedring udi Danmark«. ¹²⁾ Med sine 37 paragraffer blev denne forordning større af omfang end nogen af de forudgående, idet indholdet af disse nu var samlet under en og samme forordning, der ophævede alle de tidligere. Ikke blot var dette en praktisk foranstaltning, men man fik også her mange af de tidligere bestemmelser bedre forklaret, ligesom enkelte paragraffer havde fået et lidt andet indhold, tydeligt nok et resultat af de erfaringer, man gennem årene havde samlet. Hertil kom dog en del nye bestemmelser.

På indhegnede og ved en udskiftning samlede arealer, som kun havde én ejer, ophævedes *jagtretten* for dem, der hidtil havde været berettiget til jagten. Mens man i tidligere forordninger ikke havde gjort meget ud af spørgsmålet om *adkomst*, fordi uenighed om ejendomsretten måtte kræve en retslig afgørelse, der kunne sinke en udskiftning. Nu bestemtes, at adkomstproblemer skulle forelægges for amtmanden og landvæsenkommisærerne, som afgjorde, om en påbegyndt udskiftningsforretning uanset tvistighederne skulle fortsætte, eller sagen skulle forelægges en højere instans. Var dette tilfældet, »da skal det alene ved vort Renteskammers kendelse, eller i sager af den beskaffenhed, at de Os allerunderdanigst bliver at foredrage, ved Vores egen allernådigste resolution endelig afgøres, hvorvidt slige med omtvistet ejendomsret forbundne sager til lands lov og ret bør henvises eller ikke«. Hertil føjes i en anden paragraf: »Så forbyder Vi på det alvorligste samtlige rettens betjente i Vort rige Danmark, at de ikke i andre tilfælde (end taksationsforretningers af-

hjemling ved retten) må tilstede tingsvidners førelse, eller derom til rettergangstrætte udstede eller antage nogen stævning med mindre i retten fremlægges amtmandens eller vort Rentekammers skriftlige tilladelse«. Der lægges ikke skjul på, at denne indskrænkning i adgangen til at få et mellemværende afgjort ved sædvanlig rettergang vil medføre særlige problemer, der foruden selve delingen af jorden kunne dreje sig om vejanlæg, hegnene, vandløb, moser o. s. v. Sådanne spørgsmål skulle først undersøges af en landinspektør eller landmåler, hvorefter amtmanden med landvæsenskommisærerne inden 14 dage skulle afgive en kendelse, der blev forelagt den klagende, som måtte holde sig denne afgørelse efterrettelig, da han ellers måtte betale en mulkt til sognets fattige. Det praktiske og for så vidt nødvendige ved denne fremgangsmåde var indlysende, men der rørtes samtidig ved grundfæstede begreber om lov og ret, som bønderne satte højt som et værn mod de overgreb, de fra forskellig side kunne komme ud for. Det må derfor tænkes, at sådanne administrative afgørelser har fremkaldt en vis skepsis hos bønderne, tvivl om de fordele, en udskiftning skulle bringe. Det måtte vel også rejse betænkeligheder, at gårdenes *tofter*, der fra gammel tid havde haft en ejendomsretslig særstilling – toften er agers moder, som det hed – og altid var holdt uden for fællesskabet nu skulle medtages ved en udskiftning, dog således, at den hidtidige bruger så vidt muligt skulle have sin toft tildelt. Men selv med denne begunstiggelse måtte tofternes inddragelse opfattes som et foruroligende brud med gammel retsopfattelse.

Mens de forudgående forordninger nok havde givet anvisninger på fremgangsmåden ved en udskiftning, men dog synes at forudsætte, at parterne selv snakkede sig til rette, giver forordningen af 1781 klare retnings-

linier. Først *opmåling* af jorderne, derefter *taksation*, hvortil »må alene udnævnes gårdmænd og avlsbrugere, men ingenlunde husmænd og inderster«. Taksationsmændene skulle møde »med aftens varsel«, den daglige betaling var 48 skilling, også for den dag de mødte ved retten for at afhjemle deres taksation. Nu kunne der laves en *delingsplan*. Endvidere skulle der »til efterretning for fremtiden og til sikkerhed og oplysning for vedkommende i forefaldende tilfælde ved tvistigheder eller uvished om enhvers lod og grænser« af landinspektøren eller landmåleren tegnes et *kort* over udskiftningen i to eksemplarer, originalen skulle udleveres til den største lodsejer, der skulle være ansvarlig for kortet over for de øvrige lodsejere. Det andet eksemplar skulle gennem amtmanden indsendes til Rentekammeret. Endelig skulle landvæsenskommissærerne udfærdige en *beskrivelse* i to eksemplarer, et til den største lodsejer og et til Rentekammeret. Sammen med den påbudte *indberetning* på skema, som amtmanden hvert år skulle indgive til Rentekammeret, var der hermed grundlagt en dokumentation for udskiftningsresultaterne af ret høj kvalitet, ligesom der i amtsarkiverne aflejredes et materiale af mere sekundær art, men interessant til belysning af udskiftningens forløb, hvorpå der i det følgende gives eksempel.

Når forordningen af 23. april 1781 ofte ses fremhævet som den vigtigste og mest resultatrige af udskiftningsforordningerne er denne opfattelse dog diskutabel. Forordningen har sin styrke i bestemmelsernes formulering og viljen til at skære igennem de hindringer, den hidtidige praksis havde mødt, således som nævnt tvistigheders afgørelse med Rentekammeret som højeste instans, samt ophævelsen af særrettigheder m. h. t. tofterne. Men af de mere fundamentale bestemmelser, såsom en enkelt lodsejers mulighed for at gennem-

tvinge en udskiftning, alle lodsejeres pligt til at deltage i omkostningerne, om landinspektører og deres betaling for opmåling, udskiftning samt udfærdigelsen af kort og beskrivelser, samt bygningshjælpen til udflyttede gårde m. v. og endelig kravet om den bredest mulige bekendtgørelse »på alle behørigte steder, såvel som og af prædikestolene« – gentager forordningen af 1781 sin forgænger, *forordningen af 13. maj 1776*, der altså må betragtes som den vigtigste af indhold.

Derimod blev forordningen af 1781 af største vigtighed for husmændenes stilling ved udskiftningen, hvorom i det følgende.

Langt den største del af jorden i det daværende Ribe amt ejedes o. 1785 af herregårdene. Disse var af meget forskellig størrelse, både m. h. t. den fri hovedgårds-takst, d. v. s. den jord, der hørte under selve hovedgården og blev drevet ved hoveri, og bøndergodset, de gårde, boel og huse, som ejedes af hovedgården, og hvis beboere som fæstebønder i et bestemt omfang måtte gøre hoveri. I 1785 var den tid, da bønderne måtte trække for herremanden efter dennes forgodtbe-findende, dog i hvert fald for gårdmændenes vedkom-mende i det væsentlige tilbagelagt, så enhver nu vidste, hvad han skulle præstere. I øvrigt må det vist siges, at udskiftningen ikke havde nogen relation til hoveriet.

Flere af amtets herregårde havde ved udskiftnings-tiden allerede haft deres glansperiode, og i hvert fald var godssamlingstiden forbi. I stedet kunne man se en udvikling i modsat retning, idet godserne solgte bøn-derne deres påboende gårde til selveje, hvorefter herre-gården atter nærmede sig dens oprindelige status som en større bondegård.¹³⁾ I 1785:

Udskiftning i Riberhus amt

	hovedgårdstakst tdr. hartkorn	bøndergods		
		gårdmænd	boelsmænd	husmænd
Bramminge	35	83	40	3
Endrupholm	33	132	41	20
Estrup	28	100	0	35
Frøstrup	26	0	13	0
Hennegaard	13	93	0	35
Hesselmed	25	78	31	10
Krogsgaard	70	99	2	12
Kærgaard	43	80	78	9
Lunderup	17	?	?	?
Lydumgaard	20	1	0	4
Nielsbygaard	10	28	9	0
Nørholm (og Lunderup)*)	37	92	8	2
Sneumgaard	87	51	20	8
Sønderskov	33	103	3	14
Søvig	18	17	0	6
Øllufgaard	26	17	0	0
		974	245	158

*) De to gårde blev drevet under et og herunder hørte 212 gårde, 53 boel og 6 huse, hvoraf størsteparten vel lå i Ø. Horne herred. De anførte antal lå i Ribe amt.

Ser vi på Skads-Gørding-Malt herreder var der 1785 i sognene Nykirke, Sneum, Tjæreborg, Vejrup, Bramminge, Darum, Malt, Folding og Vejen *ingen selvejere og intet strøgods*. Her var tale om samlede godser, så en herregård ejede samtlige gårde, boel og huse i et sogn, bortset fra præstegårde, anneks- og mensalgårde.

Derimod var der i de øvrige sogne 165 gårde og 32 boel, hvis beboere var selvejere.

Strøgodsset udgjorde 161 gårde og 33 boel, tilhørende forskellige godsejere, spredt over 21 sogne. Disse gårde og boel er medregnet i fortegnelsen over herregårdenes bøndergods.

Endelig var der husene, der kunne deles i to kategorier, henholdsvis *med* og *uden* jord. 32 huse havde lidt jord, mens 66 var jordløse huse.

Fra V. Horne herred er oplyst, at selvejer- og strøgodsset her udgjorde 349 gårde, 132 boel og 23 huse

med jord, mens 34 huse var jordløse. Men der er desværre ikke gjort rede for, hvad der er selvejergårde, og hvad der er strøgods. Sammenlignet med oplysningerne fra Skads-Gørding-Malt herreder, hvor selvejerne udgjorde på det nærmeste 50 % af såvel gårde som boel, kan selvejerne i V. Horne herred vel skønnes at udgøre ca. 175 gårde og ca. 65 boel.

I Riberhus og Lustrup birker var godsbilledet mere sammensat. Her var gårde, der hørte til sønderjyske godser, Haderslevhus og det Lindevedske gods. Til gården Lustrupholm hørte i 1785 lidt bøndergods, og endelig var der det såkaldte beneficerede gods. Således ejede:

Ribe domkirke	4 grd.	0 boel	0 huse
Borgmester P. M. Fridsche	16 »		6 »
Ribe doktorat	4 »		2 »
Ribe hospital	42 »		26 »
Hertil kom: Lustrupholm	10 »		6 »
	<hr/>		
	76 »		40 »

Endnu i 1785 var Ribe hospital blandt de største godsejere i amtet med ialt 134 gårde, 13 boel og 36 huse spredt over en snes sogne.*) Her overfor indtog Varde hospital en beskeden plads med 4 gårde og 1 boel.

Af denne oversigt over amtets ejendomme i 1785 er der grund til særlig at hæfte sig ved antallet af *selvejere* og af *husmænd*, da disse to kategorier hver for sig og på hver sin måde berørtes af udskiftningen. Selv om tallene ikke er absolut eksakte, kan dog uddrages:

Af V. Horne samt Skads-Gørding-Malt herreders 1656 gård- og boelsmænd var ca. 437 selvejere, 26 %.

Af ejendommene i V. Horne herred var 13 % husmænd.

I Skads-Gørding-Malt herreder var 18 % husmænd.

I Riberhus og Lustrup birker var 34 % husmænd.

*) Beliggende i Skads-Gørding-Malt herreder samt i Riberhus og Lustrup birker. Størstedelen af hospitalsgodset solgtes ved auktion i 1792, hovedsagelig til beboerne. I V. Horne herred solgtes hospitalets gods i 1741.

Denne tendens til en stigning i husmandsprocenten fra nord mod syd kunne friste til at rette blikket endnu længere mod syd ud over amtsgrænsen. På Trøjborg gods var der i 1785 451 ejendomme, heraf var 185 eller 41 % gårde, og 53 var huse med jord eller 12 %, mens ikke mindre end 213 eller 47 % var jordløse huse.¹⁴⁾

Definitionen på henholdsvis gårdmænd, boelsmænd og husmænd kan være forskellig. Herom skriver Andr. C. Teilmann: »Man kalder de bønder gårdmænd, som har så meget hartkorn, at de kan holde bæster og driver selv med deres plov. Boelsmænd dem, som ingen bæster holder og har fra 10 skp. hartkorn og derunder. Husmænd, som intet hartkorn har«.

I det foranstående regnes de for boelsmænd, som har 1 td. hartkorn og derunder ned til mindst 1 skæppe hartkorn. Endnu mindre hartkornsejere er regnet for husmænd.

Efter forordningerne kunne en *lodsejer* forlange udskiftning, men *ikke* en fæstebonde. En by, hvor samtlige gårde og ejendomme ejedes af en og samme gods-ejer, måtte derfor afvente husbondens initiativ. Men købte blot en af gårdmændene i byen sin gård og blev selvejer, kunne han sætte en udskiftning i gang. Herpå er der flere eksempler. Også præsterne regnedes for selvejere og kunne forlange udskiftning af deres præstegård eller anneksgård. Som nævnt foran var der ved udskiftningstiden et ret betydeligt antal selvejere i visse sogne, mens der i andre sogne var udelukkende fæstebønder. Dette forhold har vel nok i nogen grad påvirket udviklingen, dog synes der at have været en tydelig sammenhæng mellem overgangen til selveje og udskiftningen, idet de to reformer uvilkårligt bar hinanden frem.

Det første skridt ved en udskiftning var, at der frem-

førtes en begæring herom, derefter berammedes et åstedsmøde, hvor amtets to landvæsenskommissærer samt lodsejerne og de interesserede parter i øvrigt var mødt. Her blev gjort forslag til jordens deling og udflytning af gårde. Så kunne der – hvis alt gik programmæssigt – foretages opmåling, taksation, udarbejdes delingsplan o. s. v. Men det hørte til sjældenhederne, at programmet kunne gennemføres, uden at der undervejs viste sig vanskeligheder, som sinkede forretningen, undertiden i flere år. Det var ikke så mærkeligt, da denne deling af jorden for den enkelte måtte stå som et ømtåleligt problem, som frygten for at blive forfordelt, vel også med et islæt af misundelse, gjorde særlig tungtvejende.

Af de godt og vel hundrede udskiftninger, som her nævnes og omtales, er ikke halvdelen tidsbestemt ved et enkelt årstal, som viser, at hele udskiftningen har kunnet afvikles inden for et år. I de fleste tilfælde varede forretningen længere. Det første årstal angiver da, hvornår en begæring om udskiftning er fremsat, mens det sidste årstal angiver den endelige afslutning. Når der mellem de to årstal kan ligge en årrække, betyder det ikke altid, at dette interval har været opfyldt af indbyrdes kævleri.¹⁵⁾ Ofte begyndte man en udskiftning med at få klaret et særlig påtrængende problem, f. eks. fastlæggelse af grænsen mellem to nabobyers eller nabogårdes hidtil fælles græsningsareal i hede eller kær. Men bymarkernes udskiftning indtager dog en førsteplads. Denne deling af landbrugets dyrkningsareal blev selvsagt den vigtigste side af reformen; dog skulle man på Ribeejgen se, at udskiftningen af græsningsarealerne kunne rejse om muligt endnu større vanskeligheder.

Ribe, amtets hovedstad og største »landsby«, hvor

de fleste borgere endnu på udskiftningstiden holdt kvæg, havde betydelige bymarker, og uden for disse lå byens heder og overdrev. Syd for byen var det lavtliggende marsk, som Sønderport-beboerne benyttede, mens der nord for byen lå forte og hede, der brugtes af Nørreport-beboerne. Ingen af disse arealer var matrikulerede, og der var uklarhed over, om de ejedes af byen, eller de som umatrikulerede »heder« tilhørte kongen. Efter nogen diskussion med Rentekammeret billigede dette den af byen påberåbte ejendomsret til arealerne. Magistraten påbegyndte derefter en udskiftning mellem »portenes« beboere. Fordelingen skete efter *grundtaksten*, en i 1682 foretagen vurdering af byens grunde.¹⁰⁾

I efteråret 1769 havde samtlige beboere, begge »portene«, erklæret sig tilfredse med udskiftningen, som den var foregået efter *grundtaksten* og en fordeling ved lodkastning. Uanset *grundtaksten* havde ingen fået mindre tillagt end græsning til en ko. Alligevel fremkom der snart efter klager. Indvendingerne gjaldt fordelingen efter *grundtaksten*, idet man hævdede, at der siden 1682 var sket væsentlige forandringer med grundene, nogle var forbedrede, andre forringede, fordi de nu var uden bygninger. »Samme beskaffenhed har det sig med monsr. Cramer, dansk skoleholder og klokker til Sct. Catharinæ kirke her i byen, som i *grundtaksten* er ansat for 373 rdl. 2 mk., nemlig byggeplads og havejord for 106 rdl. 4 mk., bygningen i sig selv for 200 rdl. 4 mk. Afg. Eskild Simonsen købte samme gård efter provst mag. Seerup; da han blev ejer deraf, lod han nedbryde 18 à 20 fag stald- og ladehuse, et stort grundmuret hus kaldet *Lilliebjerg* og solgte materialerne deraf. Da synes det os ganske u-billig, at han skal have part i marsken efter den *grundtakst*, den nu står for«. Fra Sønderport-borgerne skrives: »Da trommens lyd

hørtes på vore gader, og vi erfarede, hvad budskab den medførte, var det for os som et forskrækkeligt torden-slag. O, bedrøveligt var det da, den ligesom forkyndte os, at den sidste nødstøtte, nemlig græsningen, hvoraf så mange fattige havde stor hjælp, skulle vige fra dem. Vi har ikke at handle med vore lige, men med de rige og myndige«. Man håbede, at udskiftningsplanen måtte blive kuldkastet, da de gejstlige og byens betjente, d. v. s. embedsmænd, var tillagt mægtige enge og jorder »uden at svare af nogen betydenhed til byens tyng«.

Efter kgl. resolution skulle herefter Thøger Reenberg Teilmann på Endrupholm og S. Wodschou på Sønder-skov undersøge forholdene, men det lykkedes ikke at komme til enighed. Siden foretoges en ny fordeling, efter hvilken flere af husene, der stod lavest i grund-taksten, blev slået sammen for at få ret til en kos græs-ning. For de små grundejere, der synes at stå bag de forannævnte klager, blev resultatet tilsyneladende ikke til nogen fordel.

Den vistnok vanskeligste udskiftning i amtet og der- for blandt de sidste var fordelingen af *Farup fællesenge* (udejerenge) og den såkaldte *Mandø hølade*.¹⁷⁾ Her var tale om et marskareal på ca. 900 tdr. land, belig- gende mellem Kongeåen og Ribe å. Her var 131 lods- ejere, boende i sognene Vilslev, Jernved, Hjortlund, Kalvslund, Lintrup, Hjerting, Hygum, Foel, Spandet, Roager, Ribe domsogn, Sct. Catharine sogn, V. Ved- sted, Mandø, Nordby, Sønderho og Farup.

Uden her at komme ind på, hvorledes dette formi- dable fællesskab var opstået, må bemærkes, at fællesen- gene uden nogen beskyttelse mod havet var udsat for jævnlige oversvømmelser, og herefter måtte lodsejerne indrette sig. Udnyttelsen bestod dels af selve høbjerg-

ningen, der kunne være vanskelig, dels af eftergræsningen, der også havde sine problemer. Selv om en udskiftning havde været på tale i den store reformtid før århundredskiftet, var man ikke kommet videre. Det kunne tyde på, at de fleste af de mange lodsejere fandt sig med forholdene, som de var, og tvivlede på fordelene ved en udskiftning. Navnlig to ting synes at være fremført imod en deling. Det blev hævdet, at en opdeling i så mange lodder og disses indhegning ved grøfter ville være en fare, når en oversvømmelse pludselig satte ind, og kvæget måtte reddes eller redde sig ind på højere liggende steder. Andre gjorde gældende, at en udskiftning burde forbindes med anlæg af et sødige. Der var således tale om tilbageskuende og fremadskuende synspunkter, som ikke let lod sig forene.

Endelig efter et halvt århundredes overvejelser, alt imens en stor del af lodsejerne naturligtvis var afløst af andre, kom der gang i udskiftningen af fællesengene. Gårdejer Niels Tranberg i Kjærbøl, der var største lodsejer, henvendte sig herom til stiftamtmand Sponnech, der indkaldte til møde i Farup den 24. april 1843. Her var landvæsenskommissærerne fra Ribe og Haderslev amter til stede, ligesom samtlige lodsejere skulle møde med deres skøder og skattebøger. På mødet endes man om at antage landmåler Vogt til at forestå udskiftningen, hvilket godkendtes af Rentekammeret, der repræsenterede interessen for det såkaldte beneficerede gods, tilhørende Ribe domkirke, Ribe hospital samt Farup og Hjortlund præstegårde, der havde part i engene. Vogt skulle kun klare selve delingen, idet udejerengene allerede i 1804 var opmålt. Vogt forhastede sig ikke med opgaven, der gik ud på at fortsætte et arbejde, påbegyndt af en anden for 40 år siden. I 1845 klagede pastor Lindhardt i Farup med flere andre lodsejere over, at Vogt endnu ikke havde påbegyndt arbej-

det. Den 6. januar 1846 skrev Vogt til ex. jur. T. Tranberg i Kjærbøl, at han ville udføre udskiftningen inden fire uger. Om dette løfte blev holdt ses ikke, men den 13. maj 1846 skrev Tranberg til landvæsenskommissionen og klagede over: 1. Vogt havde anlagt vejene »ved arbejdsbordet uden hensyn til de lokale forhold samt rådspørgsel med lodsejerne. 2. Skønt det var vedtaget, at man ikke måtte pløje i engen, inden udskiftningen var gennemført, havde flere dette forår pløjet i engene, især på den såkaldte *baun*, der var udlagt til Tranberg, som for øvrigt havde fået sin part udlagt 9 forskellige steder. 3. Vogt havde lovet at udføre udskiftningskortet i stor størrelse, men nu var målene faldet sammen med matrikelkortets mål. Ikke alene under disse omstændigheder skulle jeg for mit vedkommende tillade mig at andrage på, at det af Vogt fremlagte udskiftningsarbejde kasseres«. I øvrigt forlangte Tranberg, at Vogt blev afvist fra et forestående møde om sagen, og at han ikke fik mere at gøre med udskiftningen i Farup enge. Vogt måtte indrømme, at han havde begået den fejl at udlægge en mands part to steder, skønt den lige så godt kunne have været samlet, men det skyldtes, at den pågældende et sted skrev sig Rasmus Toft, et andet Rasmus Thomsen. I øvrigt mente han, at udskiftningen var uangribelig.

Den 10. april 1847 var lodsejerne samlet til møde på rådstuen i Ribe. Her kom en almindelig utilfredshed med Vogts udskiftning til udtryk. Man havde konstateret flere unøjagtigheder mellem skel og kortets angivelser samt fejl i optælling og udregning. Det endte med, at man vedtog, at der skulle foretages en ny udskiftning, og derefter henvendte nogle af lodsejerne sig til landinspektør Siemsen i Ribe, der påtog sig arbejdet. Ved et af de følgende møder drøftedes, »om der skulle tages hensyn til et påtænkt sødige«, men dette

spørgsmål synes ikke at være bragt videre i forbindelse med udskiftningen. Den 23. februar 1848 kunne Siemsen fremlægge en ny delingsplan, og den 4. december s. å. holdtes et afsluttende møde i Ribe. Her skulle lodsejerne erklære sig tilfredse med udskiftningen, og der skulle fastsættes en godtgørelse til de lodsejere, på hvis lodder der var anlagt veje, som nu ville blive sløjfede.

Et vigtigt spørgsmål var, hvorledes kreaturerne i engene kunne forsynes med fersk vand. »Efter den tidligere plan, Vogts, ville det blive meget kostbart at anlægge en kunstig forsyning, ligesom hegnets vedligeholdelse på grund af havets ødelæggelser ville blive bekosteligt, hvorfor foresloges at lade samtlige udlagte lodder i den del af engene, som er beliggende mellem Overvejen og havet samt på Mandø hølade ind til Riberholm efter udskiftningen forblive uindhegnede, og med hensyn til eftergræsningen at benytte disse lodder i *fællesskab* efter et regulativ, fastlagt ved et landvæsenskommissions møde. At eftergræsningen på den store plan vil under disse omstændigheder være af langt større værdi end ellers er jo en selvfølge«.

Uden at kende alle enkeltheder i de to udskiftningsplaner for Farup udejerenge må det skønnes, at Vogts plan, trods dens unøjagtigheder, har været mest konsekvent, mens Siemsen, belært af erfaringerne, har imødekommet lodsejernes ønsker i så høj grad, at den endelige udskiftning behæftedes med væsentlige modifikationer.

Vogt havde lavet et regulativ, der skulle gælde for *engkommunen*, som man med et moderne udtryk kaldte sammenslutningen af lodsejere. Selv om disse bestemmelser vel næppe blev gældende i deres fulde ordlyd, kaster de lys over forholdene i Farup udejerenge.

1. Det skal stå lodsejerne frit at bjerge af eget og af andre lodsejeres hø eller korn, men før det hjemføres eller bortføres fra den plads, hvortil det er opbjerget eller opskyllet, må hertil under en mulkt af 10 rdl. og under forpligtelse til at erlægge erstatning have bestyrelsens samtykke. Førend en sådan tilladelse kan ventes givet, må bestyrelsen i forening med største lods-ejer og en af sognefogderne skønne, hvor meget hø eller korn, der omtrent henlå på den jordlod, hvor det tilskyllede hø er opbjerget, før opskyllelsen fandt sted.

2. Udskibningspladsen og vandledninger er fælles ejendom.

3. Engkommunen bestyres af 3 lodsejere, hvoraf ingen må besidde mindre end 5 tdr. boniteret areal, være bosiddende i Farup sogn og være af det mandlige køn. Stedets sognepræst og største lodsejer danner valgbestyrelsen. Formanden forestår indtægter og udgifter. Indtægterne er leje af udskibningspladsen, af vejene, af deling af høet mellem loddens ejer og dem, der havde mistet høet.

I februar 1780 henvendte beboerne i Janderup sig til stiftamtmanden, utilfredse med at ejeren af Søviggaard, Th. Sterm, samt sognepræsten, N. P. Sehested, i. h. t. forordningen af 13. maj 1776 »havde fundet for godt og gjort anstalt til, at Janderup sogns marsk skulle udskiftes«. Marsken var opmålt, og de utilfredse fandt det uretfærdigt, at enhver lodsejer skulle have sin eng samlet på et sted, da der var stor forskel på engene. Nogle stykker var 4–5 gange så gode som andre. Selve udskiftningen havde man intet imod, men ønskede at den enkelte skulle have sin part fordelt på 2–3 steder, så hver fik noget af det bedste, af det middelgode og af det ringeste. Desuden ønskede man at blive fri for, at enhver skulle indgrøfte sin part. Det ville blive dem

»umuligt at vedligeholde grobene, og når havet overskyllede engene, ville den opkastede jord skylles ud over engene, som derved ville ruineres«. Desuden, når høet var bjerget, trængte man til eftergræsningen »så kan vi ingenlunde uden hazard fra havets flod have vores kreaturer i engen, da det så ofte og mange gange er sket, at om aftenen ingen flod har været, og om morgenen alle engene har stået i blank hav; havde da således været indelukt, måtte jo kreaturerne have creperet og undergået«.

»Da ingen udkomme er med bønderne, skriver Sterm, i henseende til vore marskers udskiftning udi Janderup sogn, uagtet mange møder derom er sket, særdeles i dette år«, så ønskede han nu, at amtmanden og landvæsenskommisærerne skulle komme til stede »for at få det anstødelige ryddet til side«.

Der holdtes flere åstedsforretninger, hvor det viste sig, at alle lodsejerne, på nær to, var indforstået med udskiftningen. Den 16. marts 1781 klagede Bennet Frandsen med flere beboere i Janderup over, at de ved udskiftningen »var fornærmede årligen over 24 forsvarlig læs hø, hvilket er noget vi ej kan tåle uden derved at blive forarmet«. Noget efter indkom en klage fra Vibeke, sal. Wøldickes, på Visselbjerg, da hendes bonde, Bennet Jørgensen i Janderup, havde angivet, at Sterm og Sehested ved udskiftningen havde brugt »nogle ubekendte og uden kgl. autorisation beskikkede landmålere, om hvis duelighed og redelighed han havde meget at tvivle, men lidet at håbe. Af de tre taksationsmænd boede de to i Janderup og havde børn og venner blandt lodsejerne. De små lodsejeres enge var blevet udlagt i lange smalle strimler, kun et, to, tre skår brede, så de ville helt blive borte ved en indgrøftning. Vibeke Wøldicke bad amtmanden standse udskiftningen af »disse enge, der er af nogle snese tusinde rdl.s værdi«.

De kritiserede landmålere var Hans Hansen og Peter Petersen, Nibøl i Sydslesvig. Forinden disse antoges havde man henvendt sig til landinspektørerne Bie i Ribe og Lütken i Ringkøbing, men ingen af disse havde tid til at se på enge.

Den 24. oktober 1783 holdtes atter åstedsmøde hos Christoffer Frandsen i Hyllerslev. Nærværende var kancelliråd Hansen, Hesselmed, kancelliråd Stockholm, Hennegaard, præsten Niels Sehested med flere repræsentanter for gods eller godsejere, samt sognets beboere. Der var utilfredshed med landmåler Petersens arbejde, men også med taksationen. Af de tre taksationsmænd tilbød Christen Jensen af Janderup og Hans Cortsen af Borre at gøre ed på deres taksation, mens Niels Thomsen af Janderup efter nøjere overvejelse ikke så sig i stand til at aflægge eden.

Stockholm, Hennegaard, fik som største lodsejer præsenteret regningen for den foretagne udskiftning, men erklærede sig uvillig til at betale. Derfor måtte præsten, Sehested, udlægge betalingen. Landmåler Petersen havde henvendt sig i Rentekammeret og beklaget sig over ikke at have fået sin betaling. Dog påstod Stern at have betalt ham 40 rdl., mens Sehested havde udlagt 94 rdl. samt ydet landmåleren ophold.

Herefter blev udskiftningen overdraget til landinspektør Daniel Wesenberg. Den 29. maj 1787 meddelte ridefoged Quist, Hesselmed, at Janderup enge var opmålt, men ikke udskiftet på grund af nogle lodsejeres klage over delingsplanen. 12. september s. å. havde Ludvig Wesenberg, søn af ovennævnte, ikke fået sin betaling for opmåling af Hyllerslev mark, hvorfor han forlangte sit tilgodehavende inddrevet ved militær eksekution. Først den 31. maj 1792 kunne udskiftningen i Janderup betragtes som afsluttet – åbenbart en af de

besværlige i Ribe amt, hvilket også bekræftes af en uhyrlig hoben dokumenter, en klar amtsrekord.

Grunden til, at denne udskiftning mødte så mange hindringer, var utvivlsomt den uheldige begyndelse.

I grænsen til N. Horne herred lå *Sdr. Bork marskenge*, der udgjorde ca. 950 dagslet, hvoraf de ca. 500 dagslet hørte under Ribe amt, tilhørende sognene Lydum, Lønne, Lunde, Henne, Ovtrup, Nr. Nebel samt lidt til Kvong sogn. Her var foretaget udskiftning i 1787, hvilken ikke var faldet ud til Lydum beboernes tilfredshed. De havde fået deres part »ind mod sandbjergene, hvoraf en del før havde været under sand, dog atter opvokset, men begynder igen at overknyge«, som de den 28. september 1787 skriver *til kongen*. De havde klaget, »men vi blev ikke hørt, vi blev overfuset af amtmanden, hr. etatsråd Hansen, og vist på døren. Med proprietærene blev der handlet og deres plan (part) dem udlagt til fornøjelse. Vi arme bønder skulle så tage, som det kunne falde uden at lukke munden op. – Allernådigste Konge! Vi kan ikke tie, vor timelige velfærd sættes på spil«.

Amtmanden var C. F. Hansen, Lundenæs-Bøvling amter, og det fremgår heraf, at det var disse amters landvæsenskommission, der stod bag udskiftningen. Om klagen til kongen blev afgørende ses ikke, men i hvert fald blev udskiftningen ikke til noget i denne omgang. Den 20. april 1797 skrev landmåler L. Astrup, Hjerting, til amtmanden, at han ikke den kommende sommer kunne udskifte Lydum enge, men ville udføre arbejdet næste sommer, hvilket nok var efter lodsejernes ønske »da de vist ville have engene takseret på fuld grøde, hvilket også er det rigtigste«.

Der skulle dog gå endnu en snes år, inden det lykkedes at komme til ende med delingen af *Sdr. Bork*

marsk. Den 8. november 1819 var landvæsenskommisionerne for Ribe og Ringkøbing amter (sidstnævnte oprettet 1794 af de to ovennævnte amter) forsamlet i Sdr. Bork præstegård efter rekvisition af landinspektør Tuxen, Varde, som nu skulle forestå udskiftningen. Der opstod herunder nye problemer, der synes at dreje sig om vejene i engene. Den 14. november 1820 erklærede beboerne i Sædding, Nr. Nebel sogn, at de var lovet deres part østen for Lydum sogn, og kunne de ikke få det, »så tager vi ikke imod det eller udreder nogen betaling«. Det var næppe uden grund, at Tuxen den 21. juli 1822 skrev til amtmand Castenskjold: »Uagtet alle mine bestræbelser for ved udskiftningen af Sdr. Bork marskenge at tilfredsstille enhver derværende lodsejer, gives der dog enkelte, som deri ej med fornuftsgrunde vil lade sig tilfredsstille, men vedholdende og offentlig ytrer deres misfornøjelse . . .«. Det kunne se ud, som om en del af de 314 lodsejere ikke har villet betale, hvorfor Tuxen begærede endnu et åstedmøde, der holdtes den 5. august 1822, hvor man da endelig kunne afslutte forretningen.

Niels Laursen Ugelvig i Brøndum havde i 1773 købt en eng i Alslev marsk for 210 rdl., htk. 1.2.0.0. Et års tid efter havde han sat en hest på engen til *eftergræsning*, »men samme blev mig af nogle af Alslevs lodsejere tilbagesendt med erindring, at jeg som uden for sognet boende ej kunne få nogen eftergræsning på bemeldte marsk«. Alslev-folkene påberåbte sig et videbrev af 13. april 1706, hvis 26. post forbød udejere at benytte marsken efter høets indbjergning. Niels Laurson Ugelvig ønskede nu udskiftning.

Forud for udskiftningen i Tjæreborg havde der været visse episoder. Da ejeren af Sneumgaard, J. P. Hy-

gum, i 1760'erne foretog en udskiftning, viste nogle af Tjæreborgs beboere deres uvilje herimod ved »voldsomme nattetidige nedkastninger af hans udskiftede gadelods daglige indgrøftninger«. 1778 beordrede Bruun på Krogsgaard sine bønder i Tjæreborg til inden tre solemærker at antage en landmåler. Bønderne antog Jesper Closter, og de ville betale 1 rdl. af hver td. htk. Ved en åstedsforretning 12. juli 1779 mellem Tjæreborg og Krogsgaard oplystes, at »bønderne havde slået deres enge, og 10 genstridige havde ved nattetid hjembragt af det slagne«. Samtidig skrev Bruun i en længere redegørelse, at landmåleren ikke havde holdt sit løfte (vel om at gennemføre opmålingen), hvorfor hans bønder »holdt deres gødning inde, hvorved landet tabte sine produkter«, idet man ikke ville gøde en jord, som ved udskiftningen ville tilfalde en anden. Der var åstedsforretning 28. oktober 1780 på Sneumgaard, hvis nuværende ejer, N. R. Øllgaard, ønskede Tjæreborg enge udskiftet. Engene var takseret af fire mænd. Disse var udpeget af de to største lodsejere, nemlig Sneumgaard og Endrupholm, og dette kritiseredes af udejerne, som herefter valgte to mand, og en ny taksation måtte foretages.

Udejerne af Tjæreborg enge boede i Jerne sogn, og de fik ved udskiftningen deres part udlagt i et samlet areal på ca. 30 tdr. land, som blev indhegnet. Men da udejerne ville benytte sig af eftergræsningen, fremkom der indsigelse fra Tjæreborgfolkene, der hævdede, at udejernes rettighed kun gjaldt høbjergningen, men græsningen alene tilkom Tjæreborg sogn. Hermed var man sikkert i overensstemmelse med traditionen, men nu var tiden blevet en anden. Ved en proces, der førtes op til højesteret, fik udejerne tilkendt den fulde udnyttelse af engen.¹⁴⁾

I 1784 erklærede fire beboere i Hillerup, at siden deres enge for 10 år siden blev udskiftet og indgrøftet, »har vore enge ikke været nær så rige på græs og høavl«. Fra Kjærbøl, der var et af stederne, hvor det holdt hårdt at blive enige ved udskiftningen, hævdede ni beboere i 1784, »at vi ved andres erfaringer er blevet overbeviste om, at udskiftning her i engene ej alene er til ingen nytte, men ville endog blive til skade, især for de lodsejere, hvis engbund er høj«. De bad derfor om at blive fri for udskiftning. Samme indstilling havde man på samme tid i Jedsted. Det var ikke så meget selve udskiftningen, man var betænkelig ved, men mere loddernes indhegning, grøfterne. Det kunne da også vel være muligt, at den heraf følgende afvanding kunne skade afgrøden på højereliggende enge. Endelig var, som så ofte hævded, grøfterne en alvorlig hindring for kvægets bevægelsesfrihed, når en oversvømmelse satte ind.

Dette stærke forsvar af interesserne angående høavl og græsning i marskegnene var forståeligt. Her var tale om beboernes hovednæringskilde, og det øvrige landbrug gav på den tid ikke stort udbytte.

Da birkedommer Outzen i 1775 havde begæret udskiftning i Seem, skrev bymændene til amtmanden, at de gerne ville have udskiftningen af byens overdrev og fægang udsat sommeren over, da man allerede havde lejet en hyrde til at vogte kvæget denne sommer. Derfor kunne opmålingen godt foretages. Hertil ønskede de antaget Casten Hansen i Farup. Den landmåler, Outzen havde villet antage, var *ikke dansk* og skulle ej heller bruge danske mål. Herpå svarede Outzen, at de klagende blot ville forhale sagen. Landmåleren, der boede i Tiset, havde tidligere opmålt Seem bymark samt den vigtigste del af fælleden.

Anna Marie, Per Nissens enke, i Faurholt klagede den 22. marts 1776 over sine tre naboer, hvoraf den ene

var selvejer, at de »for at se udgangen på en resolveret delingsplan ikke ville udskifte noget land til pløjning, men i stedet dette år havde pløjet noget *særland*, som hun ikke havde nogen del i«. Derfor så hun ingen udvej for at få sået boghvede og rug. Herpå erklærede borgmester Fridsch (for doktorinde Anchersen) og hospitalsforstander Hjort på deres fæstebønders vegne, at siden Høm og Faurholt blev skilt, havde man i Faurholt hvert år *skiftet* så meget, som man havde pløjet af *grønlandet* til boghvede. I øvrigt var de tre bønder enige om at udskifte, hvorfor de bad amtmanden pålægge enken intet at foretage sig.

Fra Nordby, Fanø, indkom 31. august 1778 en begæring om at få forten udskiftet. Året efter gentog 12 beboere, deriblandt sognefogden Hans Lauridsen, dette ønske, der dog ikke deltes af alle oddens beboere. Den 24. juli 1779 meddelte Morten P. Terkelsen, der var den anden sognefoged, at oddens beboere hverken ville tage standpunkt for eller imod, men anbefalede Hans Lauridsen »at have gedult og ikke i en ubelejlig tid føre landet i mere omkostninger end allerede er gjort«. En påfølgende åstedsforretning blev under disse omstændigheder resultatløs. Endelig i 1785 beordrede stiftamtmand Urne landinspektør Daniel Wesenberg til at foretage udskiftning i Nordby. Samtidig blev der udskiftet i Sønderho. Her var de største lodsejere mest interesseret, mens de små lodsejere gennem sognefoged Hans Nielsen Uldal havde meddelt, at de ikke ønskede udskiftning. På Fanø var alle beboere jo selvejere.

Meget kunne tale for, at *bønderne selv delte deres jord*, og det skete da også, navnlig i udskiftningstidens første år. Herved sparede man udgiften til landmåleren, og ingen kendte jordens bonitet bedre end beboerne

selv, men heroverfor havde selvudskiftningen sine uheldige sider, som viste sig efterhånden.

I Ø. Vedsted havde bønderne i 1772 selv udskiftet byens jord, og sognefogden Andreas Schack skrev, at det var sket »uden nogen betydelig dispute«. Han bad om herskabernes approbation, som synes at være opnået. I 1781 klagede forvalter N. Thullesen, godset Lindved, at to af godsets bønder var utilfredse med udskiftningen, idet de mente sig »fornærmede« for 16–20 læs hø, men da alle byens øvrige beboere var tilfredse med udskiftningen, skete der næppe nogen forandring.

Den 4. maj 1770 havde beboerne i Roushøje »af egen drift og myndighed« udskiftet en til byen hørende »Lille Mose«, uden at lodsejerne havde været nærværende. Blandt disse var N. C. Spangsberg, Sønderris, som gjorde indvending imod denne private udskiftning. Senere på sommeren anbefalede landvæsenskommissær Frausing, at der foretoges en almindelig udskiftning af byens mark, hvilket lodsejerne, deriblandt Ribe hospital, var indforstået med. Beboerne i Bækhus, V. Debel, Refsgaard og Gadgaard, alle i Ovtrup sogn, begærede i 1778 udskiftning af deres fælles hede,« efter at vi 2de gange i uvildige og fornuftige mænds overværelse har gjort forsøg på at træffe en mindelig afhandling til omkostningers besparelse og for at komme ud af fællesskabet«.19) Nu ønskedes myndighedernes bistand til deling af hede, kær og overdrev. Samme år forlangte 12 beboere i Alslev at få deres part af byens kær udskiftet »da de ikke i mindelighed havde kunnet dele«.

Hospitalsbonden Niels Hansen i Høm skrev i 1777, at »uagtet Høm beboere to gange havde skiftet deres rugland, så er delingen langt fra hverken billig eller i tidens længde gavnlig for nogen mand«. Jorden var op-

rindelig delt i 11–12 lodder til hver gård. Den sidste selvudskiftning var foretaget 1776. Herimod protesterede grev Schack, Schackenborg, idet planen ikke havde været ham forelagt til approbation, skønt grevskabet ejede gods i Høm. Niels Hansen ønskede almindelig udskiftning, og den skete i 1779. Christen Nielsen i Gjesing skrev i 1778, at skønt han med de andre bymænd i mere end et år havde været enige om at udskifte deres agermark, havde de ikke kunnet komme til enighed selv om udskiftningen, hvorfor man nu begærede landvæsenskommissærernes medvirken. En særlig vanskelighed var, at Gjesing by var delt i to grandelag, og agerjorden skulle deles i to dele – videre udskiftning ønskede man ikke for tiden. Først en halv snes år senere fik man efter adskillige klager delt gadejord og græsning. I Lustrup havde man omkring 1770 selv, dog med en landmåler til hjælp, forfattet »en slags delingsmåde«, men siden var der kommet tre nye fæstere og »vi befinder os meget fornærmede ved samme deling, siden ej alene vore lodder er falden på slet grund, men end ikke har fået behørig mål«. Der holdtes åstedsmøde den 24. juli 1777. Borgmester Fridsch i Ribe, der ejede en gård i Lustrup, kunne ikke give møde og så for øvrigt helst, at det kunne blive ved den allerede foretagne udskiftning.

Betaling af udgifterne ved en udskiftning kunne give visse rejse problemer, hvilket bl. a. kunne skyldes de skiftende bestemmelser i forordningerne. Efter udskiftningen i Gunderup i 1790 opstod et betalingssspørgsmål. Niels Hansen, selvejer og største lodsejer, htk. 7.3.0.0, havde i sin tid købt gården af Hans Gundorf, der havde ladet gården udskifte m. h. t. ager og eng. Da der nu skulle betales for hele udskiftningen, tilbød Niels Hansen at betale for sin del af hede og mose lige

med andre, »men at betale anden gang for ager og engs udskiftning samt tage del i nogen udflytningshjælp – det tror jeg er uret«. Spørgsmålet gav anledning til en meningsforskel mellem landvæsenskommissærerne Mylford og Warthoe, der skriver: »Jeg kan ikke dølge eller noksom beundre hr. kaptajens (Mylford) ustadighed og ubestemthed i hans afvigende meninger og betænkninger. Lad end og denne første udskiftning i Gunderup for en snes år siden efter den da brugelige måde være sket lovlig, hvorom dog ingen forretning eller andet skriftligt haves, så får Niels Hansen ved den nu forordningsmæssige skete udskiftning vederlag for hans forhen udskiftede jord efter den takst, derpå nu er blevet sat«. Warthoe syntes efter dette, at Niels Hansen skulle betale fuldt ud. Der var jo ikke langt mellem hans bopæl, Roust møllegård, og Gunderup. Måske havde han sine grunde til den lidt skeptiske omtale af Hans Gundorfs udskiftning o. 1770, ligesom han vel har kendt manden selv, bondesønnen Hans fra Gunderup, der ved sit anlæg for handel blev ejer af Skodborghus, Sønderskov og Palstrup, men måtte gå over i historien med et lidt tvivlsomt skær over sin person.²⁰⁾

Præsten i Vejen, J. Haar, der var ivrig for udskiftningstanken, stillede sig velvillig, da hans anneksbonde i Gammelby, Læborg sogn, Jens Iversen, i 1790 ønskede gården udskiftet. Haar henvendte sig til husbonden for den øvrige del af byen, H. H. Chr. Lautrup, Estrup, om sagen. Denne svarede Haar, at han ikke var bekendt med, at hans bønder i Gammelby ønskede udskiftning, men »Deres velærværdighed vil altså selv behage at henvende sig til landsinspektør Bie, om De vedbliver Deres forsæt at have Deres del af Gammelby udskiftet«. Dette betænkte præsten sig på, da han som initiativtageren i første omgang skulle betale for opmå-

ling af hele byen. »Så kunne vedkommende (Lautrup) måske få det indfald at nægte mig den andel, som dem kan tilkomme deraf at svare eller gøre en del indvendinger derimod, hvoraf følgen for mig ville blive, at jeg kom til at supplicere måske et par års tid for mine egne penge, hvilket er arriveret mig en gang tidligere«. Haar begærede amtmandens resolution, som gik ud på, at Bie skulle foretage udskiftningen. Lautrup måtte rette sig efter forordningen af 23. april 1781, som han selv kaldte »en grundlov for alle udskiftninger«.

Ved en forordning af 15. juni 1792 havde en godsejer, der betalte for en udskiftning, fået mulighed for at indkræve renten af det udlagte beløb hos sine fæstebønder. I Nyby havde alle beboerne købt deres gårde til selveje, da byen udskiftedes i 1793. De var af den mening, at kongen havde lovet at ville betale halvdelen af udgifterne ved udskiftningen. Den anden halvdel, 78 rdl., havde de betalt til landmåleren og boniteringsmændene. Nu var de truet med eksekution, men undskyldte sig med, at de ikke havde modtaget noget udskiftningskort. Landinspektør Bie plejede ikke at udlevere kortet, før han havde fået sin betaling. Endnu den 4. januar 1796 havde Nyby-folkene ikke fået deres kort.²¹⁾

Fra Lindknud, et af Malt herreds magreste sogne, hvor Christen Mortensen havde tilforhandlet sig en ejendom, htk. 0.3.2.1 og derefter begærede udskiftning, skrev fire beboere den 25. oktober 1789, at de ikke ville modstå de kgl. forordninger, »men kan ikke formå eller udstå den bekostning uden yderste armod og ruin. Men nu, nådigste herrer, har Christen Mortensen solgt sine tre skæpper hartkorn, så vi, Gud ske lov, har intet med ham at bestille«. Den nye ejer krævede ingen udskiftning, og kommissionen erklærede, at der ingen ud-

skiftning ville blive foretaget. Således fik man udsættelse til 1794.

Som nævnt foran skulle man efter forordningerne være lodsejer for at kunne forlange udskiftning, men efterhånden som udviklingen skred frem lempedes tilsyneladende dette krav, så også fæstebønder kom i betragtning, når der ønskedes udskiftning. Dette synes især at gælde for de såkaldte *hospitalstjenere*, d. v. s. fæstere af Ribe hospitals gods.

Den 19. oktober 1769 begærede Jeppe Kjeldsen, hospitalstjener i Astrup, udskiftning af byens enge, ager, forte og hede, hvoraf han beboede »rigelig en fjerdepart«. I april 1772 fik Jeppe Kjeldsen sin part udskiftet, og i maj klagede han over, at de øvrige beboere ikke holdt sig den skete deling af jorderne efterrettelig, men daglig drev deres kvæg i de lodder, han havde fået tildelt. Fem beboere i Astrup havde straks efter udskiftningen klaget over denne og bad om, at alt måtte blive ved det gamle. Jeppe Kjeldsen, der selv havde betalt sin udskiftning, beholdt selvfølgelig de tildelte jorder, vist også, da byen endelig udskiftedes i 1786, selv om de andre beboere klagede over fordelingen.

I 1775 havde seks beboere i Sdr. Farup besværet sig over hospitalsbonden Anders Jensen, som efter engenes udskiftning havde fået en lidt for rigelig part, skønt fordelingen var sket ved lodkastning. Hospitalsforstander Hjort hævdede, at skulle engene omskiftes, måtte agermarken også deles påny, da Anders Jensen her følte sig fornærmet. Hospitalsbonde Laurids Michelsen i Nr. Vejrup forlangte den 23. juni 1777 udskiftning dels mod nabobyerne, dels af byens ager- og hedejord. Den 13. december s. å. holdtes åstedsforretning, hvorefter der foretoges udskiftning. Hospitalstjener Hans Madsen i Tobøl begærede den 5. oktober

1778 udskiftning. De andre beboere i byen hørte under Sønderskov og havde ikke kunnet overtales dertil. M. Müller, tidligere ridefoged, nu medejer af Sønderskov, mente, at Hans Madsen skulle forholde sig i rolighed angående udskiftning, men skulle hans påstand vinde bifald, burde Hans Madsen, der var en formuende mand, selv betale alle omkostninger ved udskiftningen, hvorimod alle Sønderskovs bønder i Tobøl var fattige og ikke kunne have nogen fordel ved udskiftningen. Denne argumentation fik dog igen virkning. I 1782 klagede Sønderskov-bønderne over at skulle betale for udskiftningen af Hans Madsens gård.

Niels Nielsen i Vældbæk besværede sig den 8. april 1780 over, at fire selvejere i byen havde indhegnet til deres enge en del fælles mosejord og fædrift. De pågældende erklærede, at de intet hellere ønskede end at komme ud af fællesskabet med Niels Nielsen, »der altid er imod byens skik og ret. Han havde i nogle år ej villet holde hyrde med byen til mose-fægang, men holder alle hans kreaturer på agrene på byens bedste græsning«.

Der kunne nævnes flere eksempler på, at Ribe hospitals bønder var fremtrædende ved udskiftninger, dels som initiativtagere, dels som utilfredse klagere. De forannævnte tilfælde viser, at disse hospitalstjenere, skønt ikke lodsejere, kunne iværksætte en udskiftning. Det er dog uden tvivl, at hospitalets forstander har støttet sine bønder i disse sager. Når det ses, at Anders Pedersen i Inder Bjerrum, der var fæster under Ribe domkirke, i 1773 begærede udskiftning af overdrevet og, skønt de øvrige beboere »ikke godvillig ville bekvemme sig dertil«, fik forretningen gennemført i 1775, kunne det tyde på, at fæstere af det beneficerede gods i amtet, vel også fordi de pågældende gårde ofte var blandt de største i en by, indtog en vis særstilling. Herom vidner

måske også, at hospitalsbønder kom i modsætning til deres naboer, skønt sådanne tilfælde vel var undtagelser. Forklaringen på disse forhold vil nok være, at Ribe hospital, skønt stor godsejer, ikke gjorde sig stærkt gældende som jorddrot.

Poul Hansen i Askov begærede den 15. maj 1783 at få sin fæstegård, der hørte under Estrup, udskiftet.

Godsejeren, H. H. Chr. Lautrup erklærede: »Jeg ejer alene Askov by i Malt sogn, som beboes af ni fæstebønder«. Han havde overvejet Poul Hansens begæring, men fandt ikke, at en udskiftning for tiden kunne være husbonde eller fæstere til nogen gavn. Desuden var Lautrup i dette år i færd med at udskifte Maltbæk fra præstegården, hvorved fire gårde skulle udflyttes. »Er af den allerunderdanigste tanke, at sådanne udskiftninger, som Poul Hansen forlanger, beror på lodsejerens foranstaltning og ikke på en fæstebondes godtbefindende«. Landvæsenskommissærerne Øllgaard og Warthoe fastslog, at efter forordningen af 23. april 1781 måtte Lautrups standpunkt respekteres. Det blev altså ikke i denne omgang til noget med udskiftningen i Askov, der først kom i 1794.

I det gamle landsbysamfund havde *husmændene* en beskeden plads inden for fællesskabet. Husmandstanden dannede en skala, eftersom man beboede et hus med lidt jord til (sat til hartkorn) eller et hus med en kålgård (uden hartkorn), eller man som inderste beboede en lejebolig og hermed var placeret på skalaens nederste trin. Også de to sidstnævnte kategorier havde, skønt jordløse, sikret sig græsningsret til en ko eller nogle får på landsbyens overdrev eller hede. Men denne ret var ikke lovfæstet noget sted og støttede sig alene til hævdvunden skik og brug. Selv om der i denne tradition måtte ses et socialt islæt, en hjælp til

fattige, kan det samtidig fremhæves, at husmandsfamilierne i almindelighed var en arbejdskraftreserve, som gårdbeboerne havde nytte af.

Ved fællesskabets ophør og jordens deling blev husmændenes græsningsret og dermed i virkeligheden deres sociale stilling et problem, som ingen af de første forordninger dog beskæftigede sig med.

I Seem, 1776, hvor bymændene trods opfordring fra flere sider forholdt sig afvisende over for en udskiftning, havde Peder Hansen, der havde et »lidet sted« i fæste fra Ribe hospital, begæret udlagt græsning til en ko. Bymændene nægtede at udlægge noget af overdrevet til byens kådnere og husmænd. I Varming, 1777, havde amtmanden befaleet bymændene at udlægge græsning for en ko til Christen Jensen Skrædder, der ligeledes havde et fæstehus under Ribe hospital. Byens gårdbeboere, der dels hørte under Riberhus, dels under Haderslevhus, var i dette tilfælde enige om at nægte dette udlæg. Alle erklærede, at de dårligt kunne udlægge en kos græsning til hver husmand, da der foruden ovennævnte var 11 husmænd i byen. 1780 klagede husmænd og boelsmænd i Tobøl, Guldager sogn, over, at de ved udskiftningen »er betagen den græsning, vi hidtil har haft på byens fællig«.

Disse eksempler viser, at gårdmænd ved en udskiftning konsekvent hævdede deres stilling som besiddere af jorden og nægtede, i hvert fald i første omgang, at afgive nogen rettighed til andre, skønt der i de nævnte tilfælde synes at være tale om boelsmænd, kådnere og husmænd, hvoraf nogle rimeligvis har haft et mindre jordtilliggende. Bag gårdmændenes afvisende holdning lå vel, at gårdene, den rebede jord, var det primære i landsbysamfundet.

Under forarbejdet til forordningen af 23. april 1781 kom husmændenes særlige situation ved en udskift-

ning til drøftelse. Regeringens rådgivere fandt det rimeligt at sikre husmændene et vederlag for den mistede græsningsret, måske ved at tildele alle bestående huse en jordlod af bymarken. Tanken mødte dog modstand, og det hævdedes fra anden side, at der ikke burde udlægges jord til flere husmænd, end gårdmændene kunne beskæftige. Et andet forslag gik ud på, at husmændenes tildeling af jord måtte ske på et frivilligt grundlag. Der var mange hensyn at tage, men først og fremmest måtte udskiftningen gå sin gang, og allerede skete udskiftninger måtte ikke skulle gøres om af hensyn til husmændene.²²⁾

Resultatet blev paragraf 19 i forordningen 1781. »Da husmandsfamilierne anses nyttige såvel for det almindelige som i særdeleshed for gårdmændene, så ville Vi allernådigst, at Vore amtmænd og landvæsenskommisærer ved byernes udskiftning skulle søge at overlægge og afgøre med lodsejerne, hvorledes dem en forholdsmæssig græsning imod, hvad dem ved udskiftningen betages, efter enhver bys særlige omstændigheder bedst og belejligst kan være at tillægge«. Det tilføjes, at degne og skoleholdere skulle nyde samme ret.

Trods den lidt vage formulering fik denne bestemmelse utvivlsomt sin betydning for husmændene, der nu kunne træde frem med større selvsikkerhed. Efter en udskiftning i Tjæreborg, der var begyndt i 1772 og kom til at vare en halv snes år, var man nået frem til den 20. marts 1782, da der igen måtte indkaldes til åstedsforretning, denne gang på Krogsgaard. Husmændene havde den 20. marts 1781 gjort ansøgning om vederlag i byens mark. De havde tidligere haft fri græsning hver til en ko på byens fællig, vogtet af hyrden sammen med gårdmændenes køer. Men nu var det forbi. I en skrivelse til amtmanden fremlægger husmændene deres problem med særlig hentydning til

godsejeren, J. L. Bruun på Krogsgaard. »Så har det og ligeså været hans sande attrå, at husmændene skulle forlade deres i byen havende pladser og deres i marken havende rettigheder, efterdi bopælene for hartkornets besiddere i byen derefter kunne gøres bekvemmere, hvorimod alle tider hans mening har været at anvise hver af Krogsgaards husmænd en convenabel erstatning af hedejord i det nordøstre hjørne af Tjæreborg bys mark, og til den ende har han udsat, at enhver husmand, som således af byen udflyttede og antager udyrket hedejord, ej kunne være tjent med ringere eller mindre stykke end ungefær 7 tdr. lands størrelse, skønt samme dog ej kunne anses uden for en ringe valuta. Men for at se gårdfolkene i alle dele conserveret og befriet med så lidt afgang som muligt, har han syntes billig, at husmændene sig således som meldt skulle behjælpe«. Af de 11 husmænd i Tjæreborg havde de 8 allerede i 1779 erklæret sig tilfredse med en sådan ordning, »da han (Bruun) altid havde nægtet dem jord til deres fæstehuse, og venter også, at byen ikke skulle være derimod, siden de også fra begyndelsen af ville have, vi skulle rykke ud på heden«.

Om husmændenes tidligere rettigheder oplystes, at de før udskiftningen havde ret til en kos græsning i fælled mod at betale 3 mark til samtlige gårdmænd i byen. Desuden måtte de fra mikkelsdags kvægmarked i Varde, 28.-29. september, »indsætte en ko og give 8 skilling til byen«. Endelig havde husmændene ret til tørvegrøft. Hvad de fik i stedet, ses ikke, men de opnåede i hvert fald ikke noget resultat ved åstedsmødet på Krogsgaard.*)

Ved udskiftningen i V. Vedsted, der efter begæring

*) H. K. Kristensen oplyser, at husmændene udflyttedes og dannede landsbyen Tradsborg.

af Niels Pedersen m. fl., dateret 9. august 1770, blev påbegyndt og afsluttet i 1771, blev der gjort indvending imod amtmandens ordre til, at der skulle udskiftes efter *gårdsparter eller otting*. Hermed fulgtes den sønderjyske praksis, der kunne begrundes med, at en del af byen hørte under Haderslevhus. Herimod protesterede Jens Jensen Bruun og Laurits Michelsen, der krævede deling efter hartkorn, idet deres fæstegårde, som var fjerdepartsgårde, havde det højeste hartkorn i hele byen, 3.1.0.0, mens to andre fjerdepartsgårde kun havde 2.5.0.0. I øvrigt havde 17 af V. Vedsteds 32 beboere i 1770 erklæret, at de på grund af byens vidtløftighed helst så, at der ikke blev foretaget nogen udskiftning, men de var dog rede til at rette sig efter love og forordninger.

Den 18. maj 1785 skulle der tages stilling til husmændenes forhold i V. Vedsted. Til åstedsmødet var repræsentanter for amtshusene i Haderslev og Ribe, for Ribe hospital, for det Lindevedske gods og for Lustrupholm mødte ejeren, kaptajn Mylford. Desuden var syns- og sandemændene Bertel Clausen, Peder Andersen, Andreas Schack, Anders Nielsen og Peder Nielsen til stede, ligesom selvfølgelig husmændene var mødt op. »Der blev søgt den allernøjeste oplysning for at udfinde, om de alle eller hvor mange af dem, der til græsningsret ved byens fælles grunds udskiftning kan være berettiget. Og det blev da oplyst, at følgende husmandssteder er opbygte på og tilhører particulære grunde, nemlig:

1. Henrik Nielsen, et lidet hus på Anna, Hans Smeds enke tilhørende grund.
2. Jep Sørensen på et forbedelses grund, Jens Jensen beboer.
3. Peder Knudsen på Anders Nissens gårds grund.
4. Maren, Søren Jespersens enke, på Christen Michelsens gårds grund.

Lustrupholms gods. 5. Mads Bundesen og Christen Nielsen, begge på Niels Pedersens enkes gårds grund. 6. Johan Hein på Laurids Lauridsens gårds grund. 7. Hans . . . (eftern. ulæs.) på Hans Laurits Ibsens gårds grund. *På præstegårdens grund*. 8. Mette Jensdatter. *På det Lindevedske*. 9. Niels Davidsen på Jørgen Smeds grund.

Så kunne alle disse efter allernådigste anordning ikke tillægges nogen græsning eller vederlag derfor af byens almindelige grund. Men dersom de noget i så fald har at fordre, henvises de til de grundes ejere, hvorpå deres iboende huse er opførte.

Men hvad derimod angår følgende huse, nemlig af *Ribe hospitals gods* 1. Søren Nielsen Rytters enke, 2. Anne Sophie, 3. Peder Lutzen, 4. Benned Nielsen, 5. Anne, Hans Smeds enke og 6. Christen Michelsen og af *Lustrupholms gods* 7. Jørgen Hansen, 8. Poul Michelsen Smed og 9. Laurits Hansen, der havde købt sit hus af byen. Så bliver disse huses beboere enhver for sig anset berettiget til at nyde 1 kreaturs græsning af byens fællig for *billig betaling*, og i den anledning blev adskillige uahngene (1) steder på byens mark af de kommitterede samt godsernes forsvarere efter bymændenes påvisning taget i øjesyn for at påskønne, hvor disse huses beboere ved udflytning bedst og bekvemlest kan anvises vederlag for deres græsningsrettinghed. Hvortil da med allernøjeste påskønnende og med bymændenes samtykke blev bestemt: Et stykke fælles grund Sprechefælled kaldet . . af hvilken husmændene årlig betaler en leje til byen efter sandemændenes påskønnende og taksering«.

De sidstnævnte V. Vedsted husmænd var altså vant til at betale for deres græsningsret og måtte også fremtidig betale for at bruge den tildelte Sprechefælled,

hvortil de må antages at skulle udflytte. De førstnævnte derimod havde, skønt de formodentlig også havde betalt for græsningen, ingen egentlig ret dertil og måtte efter udskiftningen affinde sig på bedste måde, hvis de ville holde husdyr.

Når forholdene i V. Vedsted her beskrives så udførligt, skyldes det, at husmændenes vilkår andre steder på Ribeegnen fik en tilsvarende ordening. I Lustrup, der udskiftedes 1779, var der 19 husmænd »som forhen græssede hver en ko ved bøndernes køer, er ved delingen rent udelukket, så de må leje græs inden- eller udenbys, hvor noget kan fåes«. I 1785 skriver Mylford, Lustrupholm, »Om husmændenes græsning til deres køer har ingen forening kunnet komme i stand«.

Nordligere i amtet synes husmændene at have lidt bedre betingelser, sikkert fordi der i disse egne var færre af standen. I Alslev, 1779, »har husmændene fået deres får græsset uden betaling, men betalte for andre kreaturer«. Her var kun tre jordløse husmænd. I Brøndum by fik husmændene ved udskiftningen hver et stykke hedejord, men ingen græsningsret. Her var der to husmænd med jord og to jordløse.

I Plovstrup var der fire jordløse husmænd, som den 9. marts 1785 skrev til amtmanden, at de hidtil havde haft hver to køer og fire får på byens forte og et svin på gadejorden samt brændsel af tørv og klyne, ligeså lyng, ler og sadder (græstørv) til fornødenhed. Nu skulle byen udskiftes, og husmændene følte deres rettigheder truet. De fik dog et beroligende svar fra amtmanden, at gårdmændene i Plovstrup ikke kunne nægte dem, hvad de rettelig kunne tilkomme, og husmændene bevarede deres ret rundelige rettigheder.

Fra Askov skrev husmand og byhyrde Christian Christensen den 13. januar 1794, at han i otte år havde boet i hyrdehuset i Askov og haft hvert år tre skæpper

land i hver af byens indtægter, fire læs hø, 16–17 får og tre–fire høveder på græs sammen med byens kreaturer. Men nu skulle byen udskiftes, og beboerne havde ladet ham forstå, at de fremtidig ville blive nødt til at tøjre deres kreaturer. »Så vil de ej alene gøre mig husvild, men tilmed tage al sædelandet, græsning og andet fra mig uden vederlag«. Han bad derfor om, i h. t. forordningen 1781, at få i det mindste så meget land ved en udside, at han kunne så tre skæpper korn i hver indtægt, avle et par læs hø samt få græsning til 10 får og tre høveder. Endelig bad han om at få hyrdehuset flyttet ud på den tildelte jord, »i dette tilfælde som andre husmænd, da jeg og har børn, der kan blive landet til tjeneste, og Askov by har så overflødig landeri, så der næppe findes en by i Riberhus amt, som har sådan overflødighed derpå, og næppe nogen, der har mindre husfolk«.

Husbonden, H. H. Chr. Lautrup, Estrup, svarede, at han for sin part intet havde imod, at hyrden fik tillagt nogle tdr. land på et passeligt sted mod en vis årlig afgift, »men eng og hvad han ellers måtte forlange, som ej er overensstemmende med de allern. anordninger samt ret og billighed, kan jeg ej tilstå ham«. Christian Christensen fik 8 tdr. land i det sydvestre hjørne af Askov mark i nærheden af Skibelund krat. Askov bymænd flyttede hyrdehuset hertil uden bekostning. Christian Christensen fik ejendommen i fæste for livstid mod en årlig afgift af fire mark.²³⁾

Blandt Ribe amts husmænd på udskiftningstiden, denne stand af småkårsfolk, som ved reformen fik deres forhold til gårdmændene understreget og samtidig socialt afklaret, møder vi mellem de mange ukendte navne et enkelt historisk kendt, selvejerhusmand *Jens Kaas* i Hyllerslev, Janderup sogn. Han havde ved udskiftningen fået et stykke gadejord, som hans nabo,

Ole Kleinsmed, ville færdes over, som han altid havde gjort. Om klagen fra den adelige husmand bragte nogen forandring, kan ikke her oplyses.

Godsejerne, hvoraf nogle allerede er nævnt og omtalt foran, havde naturligvis en særlig indstilling til udskiftningsproblemerne, der i deres realisation gjorde indgreb i standens tilvante rettigheder. Det var derfor ikke at forvente, at disse reformkrav kunne mødes med synderlig velvilje, endsige begejstring i disse kredse, selv om det var i godsejerstanden, tanken om landbo-reformerne opstod og bares frem af idealister, men til denne godsejertype kunne de større vestjyske hartkornsbesiddere, som her kommer på tale, ikke henregnes. Det var nærsomme småherremænd, hvoraf kun et par enkelte kunne noteres for et ret nyerhvervet adelskab,²⁴) men ellers folk med nær tilknytning til bonde- og handelsstanden.

Mens deling af eng og marsk viste sig at kunne kalde godsejerne, der havde sådanne besiddelser, frem, synes deres interesse for udskiftningen af agermark, overdrev o. s. v. at være mindre, og hertil kunne der peges på flere grunde. Da Rentekammeret under 12. februar 1785 gennem amtmændene indkrævede oplysninger om, hvor vidt man var kommet med udskiftningen m. v., fik godsejerne, mere eller mindre kærkommen, lejlighed til at udtale sig. Chr. Hansen på Hesselmed oplyste, at engene i Aal, Billum og Janderup skulle have været udskiftet dette år, men stod endnu tilbage »formedelst uopfyldt løfte af 2de landinspektører, der på landets østre egne har ved forretninger været occuperet, så ingen tid for dem blev tilovers«. Hertil må bemærkes, at Aal marskenge efter anden oplysning blev udskiftet i 1783.

Terman Øllgaard på Bramminge hovedgård skriver:

»Overdrevene har hver by for sig. Ej udskiftet, dels fordi de her på hedeegnen er ringe og mest består af lyng- eller tørveheder, dels så vidtløftige, at der til hver by er 1/4 til 1/2 mils strækning. Overdrevene bruges til ungkreaturers græsning, hvor de findes tjenlig dertil, ellers mest til lyngtørv, og da her på hedeegnen haves overflødig agermark, som de formedelst lidet og ringe engbund mange steder ej engang kan gøde forsvarlig, er det ingen fordel til for dem at opbrække mere skarp og mager hede til pløjeland«. For dog at pynte lidt på beretningen oplyses, at der på Tversig mark i 1782 var opbygget et hus, som »beboes af mine skytter. Endnu er på hovedgårdens hede, en fjerdingvej fra gården, et hus kaldet Kikkenborg, som er sat for at oppasse heden for tyverier«.

Fra Øllufgård meddeles, at byerne Nebel, Rousthøje og Sadderup var i fællesskab med hinanden, men ikke med omliggende byer. »Holder for, at udskiftning vil blive mere til tab end fordel«.

C. Stockholm, Hennegaard: »Af dette gods er endnu intet udskiftet uden alene nogle marskenge såsom Aal, Janderup og Bork marsker.

Når bekostningen, hvori fæsterne aldeles nægter at tage del, som medgår til fællesskabets ophævelse, og mangel her på egnen af de fornødne landinspektører har hidtil været årsag, at ikke videre til denne tid er udskiftet. Men måtte fæsteren allernådigst pålægges at tage forholdsmæssig andel med husbonden i omkostningerne, og der blev flere landinspektører og landmålere i hvert amt beskikket, så ville udskiftningen i mine tanker herefter nyde bedre fremme«.

Fra Endrupholm skriver Tøger Reenberg Teilmann: »Årsagen, at der ej haves skel, er dels, at om det skulle udskiftes, ville det forårsage en uendelig mængde processer, thi hver by ville gøre sin påstand, og de skulle

mange steder blive ubillige nok, som ikke uden ved lands lov og ret efter førte vidner kunne afgøres, så jeg for min del derved kunne vente tilvisse en snes processer, som foruden den pinagtighed kunne koste langt mere end ejendommen var værd. Yderligere bøndergods 34 steder, ialt 48 byer eller steder fordelt på ni kirkesogne. De 34 lokaliteter ejes alene af Endrupholm«. T. R. Teilmanns videre udtalelser er skeptiske. Han finder, at udskiftning havde mange ulemper. Men mellem linierne læses også, at han som den selvfølende storgodsejer, opregnende sine besiddelser, forbeholder sig at have sin egen mening. Hertil må retfærdigvis føjes, at Teilmann utvivlsomt var en dygtig godsadministrator, og hans betæneligheder ved udskiftning kunne ud fra en kortsigtet betragtning ikke afvises.

Mest markant blandt egnens godsejere var *Andr. C. Teilmann* på Nørholm, som også ejede Lunderup i V. Horne herred. Efter at han i 1750 var blevet ejer af Nørholm, Lunderup og Agerkrog, gik han med megen energi i gang med at forbedre sit gods, især Nørholm, der var forsømt på bygninger og i jordens drift. Han opnåede hurtigt betydelige resultater, men det skete naturligvis ikke uden at presse bøndernes hoveri, der i en klage af 21. juli 1768 hævdes at være fordoblet. Hertil kom andre klagepunkter, bl. a. skulle han have lagt bondejord under hovedgården, hvilket var forbudt, og det er på denne noget belastede baggrund, *Andr. C. Teilmann* træder ind i udskiftningsproblematikken.

Han fik i 1786 en strid med degnen *J. Chr. Jermiin* i Aastrup, der havde købt en gård i Terpling, htk. 2.7.1.2. Der var uenighed om skellet, og *Teilmann* klagede over degnen. »Da en bestemmelse om skellet ej i mindelighed kunne opnås«, begærede *Jermiin* udskiftning. Degnen, der var af den i 1730 adlede slægt og siden erhvervede sig navn af »den kloge degn i

Aastrup«, synes at have været noget stridbar. Ved et åstedsmøde måtte Jermiin gå med til at skulle nedsætte en skelsten, som han havde taget op i sin eng. Udskiftningen gennemførtes, men kom til at vare i tre år.

På samme tid havde Teilmann et mellemværende med beboerne i Hyllerslev og havde henvendt sig til stiftamtmanden herom. »Deres højvelbårenheds pro mem. af 29. 1. sidst (1787) lod jeg nu straks bekendtgøre for beboerne i Hyllerslev, men deres ultimatum blev som påtegningen udviser. – Det er ikke godt at have med bønder i disse tider at bestille uden for den, som har de røde kjoler til sin disposition. Kun skade, at vore fromme politikere ikke selv er på pletten, at man kunne lære af dem, hvorledes de selv bærer sig ad at finde ud af tingene«.

I sin indberetning 1785 må Teilmann erkende, at der ikke på hans gods er sket nogen videre udskiftning. »Årsagen til denne sparsomme udskiftning her i egnen er egentlig, at bønderne ikke skøtter derom, i henseende de formener: 1. At udskiftningen ikke er af den nytte og betydning som i de gode egne, hvor bønderne kunne, når hver får sin jord for sig selv, lægge sig efter og med fordel bruge fremmede græsarter, kløver eller rajgræsfrø, som ikke vil lykkes her i egnen. 2. Men det (u.) forvolder, at i en by skulle enhver holde særhyrde, i stedet for ved fælles kræfter kunne bestride denne byrde. 3. Frygter de for fornærmelse eller forringelse, som de adskillige steder har hørt rygte, grundet eller ej. De ved, hvorledes de nu er holdne, men ikke hvorledes de kunne blive det. Denne frygt er ikke heller ganske ugrundet, da man ved, hvor vanskeligt det er at træffe rigtigt vederlag, fornemmelig her i egnen, hvor det kommer så meget an på engbunden. Endnu kommer dette store stød for udskiftningsværket, at ikke bonden, som dog nyder frugten og nytten deraf, men

husbonden skal i følge det kgl. Rentekammers skrivelse af 9. januar 1779 selv betale omkostningerne. Man må betænke, at husbonden får for tiden ikke ringeste nytte deraf. Ikke heller må man efter vore anordninger nogen sinde selv benytte sig af bondejord. Jeg for min del, som har mit gods så vidt spredt, skulle vel ikke for 10.000 dlr. fuldkommen komme ud af fællesskabet. Men for sådan udgift og for så meget arbejde, som dermed oven i købet er forbundet, foruden endog renter af udgiften at høste og foruden nogen sinde selv at må bruge og nyde den derved forbedrede jord og ejendom, tager nu hver sig i agt. Det synes derfor meget billigt, det måtte i det mindste være tilladt at forhøje landgilden så meget som renterne bedrager af udskiftningsomkostningerne, når bonden for disse selv ikke vil indestå«.

Teilmann oplevede ikke at se denne hans tanke om udskiftningsudgiftens forrentning over landgilden blive virkeliggjort ved forordningen af 15. juni 1792.

»Jeg frygter meget for, vi ville være søvnige til et arbejde, hvorved intet vindes, hverken ære eller fordel, men derimod sikkert kan gøre regning på mange disputer, hundrede chikaner og oven i købet, når det var bønderne imod, deres fortrydelse og fortalelse«.²⁵⁾

Beboerne i Vesterbæk havde den 1. juni 1790 forlangt udskiftning af deres hede og mose, hvori bl. a. Nørholm havde fællig. Teilmann skrev: »Vesterbæk beboeres pro memoria er så fuld af beskyldninger og usandheder, at det ville blive temmelig vidtløftig og kedsommeligt at gennemgå dem alle. De groveste vil dog vel vedrøres. Heden er 1½ mil lang, 2 à 3 fjerdingvej bred, htk. 168 tdr. 5 skp. Denne udskiftning ville altså ikke blive til ringeste nytte, og derom så meget mindre kan indlade sig som det ville tilkomme mig at betale den hele udskiftning, 700 à 800 rdl. eller mere.

Desuden ville Vesterbæk beboere slet ikke nå deres hensigt, da de er af den formening, at når de fik deres for dem selv, kunne de dermed skalte og valte efter behag, foruden jeg at være heden mere rådlig, som er åbenbar urigtigt, da denne min ret og rådighed er og bliver den samme, hvad enten heden er udskiftet eller ikke«.

Det er lidt vanskeligt at følge Teilmann i denne, som det synes, noget svage argumentation, men det fremgår dog klart, at han var uvillig til at betale for udskiftningen.

»Det er ret ilde, at bønder kunne ustraffet lyve for øvrigheden, så meget de ville, thi jeg har i disse tider hørt og set mange bønder-løgne, men endnu ikke set, at nogen derfor er bleven straffet, ja, end ikke tilrettet. Det vil til sidst blive uartige børn«. Dette skrev Andr. C. Teilmann den 26. juni 1790. Han døde en måned derefter, efterladende sig et beundringsværdigt livsværk i det genrejste Nørholm, ligesom han, veluddannet og dygtig i det praktiske, sikrede sig en placering i sin samtids offentlighed.*)

Men udskiftningsvenlig var han ikke.

Det bør ikke overses, at udskiftningen gennem en længere årrække stillede de administrerende myndigheder over for nye og krævende opgaver. Det gjaldt *amtmanden*, der allerede i de første forordninger fik pålagt at indberette til kongen, hvad der måtte være sket i amtet som følge af forordningerne. Selv om der

*) Ved testamente af 8. marts 1790 skænkede Andr. C. Teilmann 200 rdl. til hver af latinskolerne i Ribe, Kolding, Fredericia, Horsens, Århus, Randers, Viborg og Ålborg, at betale til næste års snapsting. Desuden 20 rdl. årlig til de nævnte samt Roskilde skole. Skolerne kunne også i stedet få bøger af Teilmanns bogsamling, idet der beregnes 20 % rabat af den pris, han selv havde givet.²⁶⁾

i den første halve snes år ikke var ret mange konkrete resultater at notere, må det ikke glemmes, at netop de første udskiftningssager gerne var ledsaget af klager og tvivlsspørgsmål, som måtte passere amtmandens skrivebord og ofte måtte afgøres pr. konduite, fordi forordningernes anvisninger var uklare og utilstrækkelige.

Allerede i forordningen 1761 nævnes *landvæsenskommissærer*. Hermed fik amtmanden en værdifuld sagkyndig bistand i udskiftningssagerne. I 1770 nævnes landvæsenskommissæerne *Johan L. Bruun*, *Krogsgaard*, *Rasmus Øllgaard* og *Johan J. Frausing*, *Varde*, som alle var fremtrædende mænd i amtet. Bruun omtales siden som svagelig og ofte fraværende ved forretningerne. *Niels Øllgaard*, *Sneumgaard*, nævnes i 1778 og afløses den 16. november 1782 af broderen *Terman Øllgaard*, *Bramminge hovedgård*. Herredsfoged *Hans S. Warthoe*, *Roust mølle*, var i en årrække landvæsenskommissær. Da der i juni 1797 skulle være åstedsmøder tre dage i træk, sendte han afbud, »da hverken mit svage helbred eller de mange andre mig pålæggende embedsforretninger tillader mig at gøre så lange og vidtløftige rejser«. Kaptajn *Mylford*, *Søvig*, er omtalt foran som landvæsenskommissær. *Hans Nielsen Kalhauge*, *tolder og delefoged i Ribe*, var ikke sjældent stedfortræder for amtmanden, ligesom også landvæsenskommissæerne lejlighedsvis lod sig repræsentere ved en anden. Disse mænd fortjener uden tvivl at fremhæves i udskiftningens historie. Ulønnede, dog aflagt med diæter, måtte landvæsenskommissæerne tilbringe megen tid på trælse rejser overalt i amtet, og var man nået frem til åstedet, forestod givetvis lige så besværlige ture gennem lokaliteterne, hede, marsk eller agermark, og så fulgte den oftest vanskelige opgave at skabe enighed mellem lodsejere og beboere, hvilket

som nævnt kun undtagelsesvis lykkedes i første omgang. Flere udskiftninger krævede en halv snes åsteds møder eller flere. Som det fremgik af forordningerne var landvæsenskommissærerne i den første tid kun tillagt en mæglende rolle. De skulle »se at forene vedkommende«. I forordningen af 1776 er deres beføjelse udvidet til, at de sammen med amtmanden i omstridte spørgsmål skal afgive en »eragtning«, som vedkommende må holde sig efterrettelig, da det ellers kostede 4 rdl. i daglig mulkt. Ganske vist kunne en sådan »eragtning« af lodsejerne indankes for Rentekammeret, men skønnedes det, at indankningen skyldtes »trættekærhed eller privat interesse«, stilledes nye mulkter i udsigt. Disse bestemmelser gav landvæsenskommissionens afgørelse vægt, så de utilfredse betænkte sig, inden de appellerede til Rentekammeret. Forordningen af 1781 gentager disse regler, men tilføjer bestemmelsen, at landvæsenskommissærerne skal udfærdige en *beskrivelse* af enhver udskiftningsforretning, omfattende alle dertil hørende dokumenter. Beskrivelsen måtte skrives på ustemplet papir, og amtmanden med landvæsenskommissærerne skulle have betaling herfor, »24 skilling for hvert ark forsvarlig og jævn skrift«, som lodsejerne skulle betale, men så fik de en gratis kopi af beskrivelsen.

Landmålere var ved udskiftningstiden et gammelt kendt begreb ligesom landmålingen. Denne forudsatte en elementær viden om geometri hos sine udøvere, men nærmere bestemte kvalifikationer forlangtes ikke her i landet før 1762, da den geografiske opmåling blev påbegyndt. Med udskiftningen blev der selvfølgelig brug for mange landmålere, og en del gik sandsynligvis til opgaverne med utilstrækkelige forudsætninger, og heraf fulgte som foran omtalt en særlig side af udskiftningsproblematikken, når der rejstes tvivl om landmå-

lerens arbejde. Det var derfor på høje tid, da der ved kgl. reskript af 23. april 1781, samtidig med den sidste forordning, stilledes krav om en eksamen for landmålere.

Derimod var *landinspektørerne* at betragte som en nyopdukkende stand i snæver tilknytning til udskiftningen, indført i 1768 og første gang nævnt i forordningen 1769. Her skal kun omtales de to landinspektører, som fik mest at gøre med Ribe amt.

Simon Laurits Bie var født i Trondheim 1745 som købmandssøn og blev student. Den 8. december 1766 blev han landmåler i Ribe stift og giftede sig nogle år efter med Christine Margrethe Poulsen, datter af Johan Adolf Poulsen, Hundsbæk, Læborg sogn. I 1774 blev Bie landinspektør og boede i Follerup, men søgte da andre stillinger. 1776 fik han anvist bolig i Fredericia, hvor han i 1783 købte museumsgården. På den tid var Bie medvirkende ved mange udskiftninger i Ribe amt, og hans navn findes på mange fint tegnede kort. I 1790 søgte han stillingen som »Archivarius og underbibliothecarius efter afdøde kammerråd Broager«. Som landinspektør havde han i 1782 kun 250 rdl. i årlig indtægt, og nu var udskiftningen i stiftet snart afsluttet. Hans hustru døde i Fredericia i 1800, og samme år blev han udnævnt som inspektør ved klasselotteriet i København. Hans velstand var herefter stigende, og ved hans død i 1817 udgjorde hans efterladte formue 362.811 rdl. »samt et gedigent indbo«. ²⁷

Daniel J. Wesenberg var født 1736 i Schönhausen i Preussen. Han blev købmand i Stettin, men gik fallit og rømte til Fredericia, hvor han i 1766 fandt asyl. I 1769 var han landmåler og medvirkede bl. a. ved udskiftningen af Kolding bys jorder. Han blev landinspektør i 1773 og i 1801, efter Bies afgang, blev han stiftlandinspektør i Ribe stift. D. J. Wesenberg boede

på Nedergaard i Nr. Bjært, der var samlet af flere gårde. Sønnerne Joh. Fr. Wesenberg, M. Ludvig Wesenberg og Carl Aug. Wesenberg havde tid efter anden købt gårde i byen, så sidstnævnte i 1801 kunne sælge Nedergaard, der med htk. 13.4.4.0 nu var sognets største gård, til faderen. I 1811 købte D. J. Wesenberg den til Koldinghus hørende urte- og køkkenhave, ligesom han erhvervede retten til ørredfiskeriet ved Kolding å. Desuden gav han sig af med ejendomshandel, hvilket alt i alt vidner om stor foretagsomhed.

Ved udskiftningsforretningerne optrådte D. J. Wesenberg med fasthed over for bønderne og lodsejerne. Dette viste sig især i spørgsmål om betalingen, herpå er der i det foregående nævnt eksempel. Også over for stiftamtmand Moltke kunne han ved lejlighed anslå en skarp tone: »Min pligtskyldighed mod det mig foresatte kollegium (Rentekammeret) har jeg kendt og opfyldt i 25 år, og andre kender jeg ej, ej heller er hr. kammerherre kompetent at erindre mig derom, da vi begge to direkte sorterer under kammeret og ej er dependenter af hverandre. Det har steds været mig en pligt at vise i den kgl. tjeneste amtmændene retskaffenhed, fortrolighed og høflighed, hvorom Lundenæs og Bøvling amter kan vidne i en række af mange år, og ligeså har jeg gjort imod Dem ved de tre sidste åstedsmøder i Kvie, Vittarp og Lønne som de eneste samlinger, jeg har haft med hr. kammerherre.

Derimod har hr. kammerherre ved sidste møde på Hennegaard i mange vidners påhør vist al uartighed, uden jeg dertil har givet anledning, eller at det Dem tilkommer, thi om vi i tjenestesager er af ulige meninger, så berettiger os dette ikke til at være uartig, men kammeret er den, som bør kende på vore meningers rigtighed eller urigtighed.

Vi står begge i civil etat!«

Den omtalte uartighed var, at Moltke havde sagt, at Wesenberg snakkede lige ud, som han tænkte.

Efter at den i landboreformernes historie så velkendte *C. D. Reventlow* i 1788 havde udarbejdet en betænkning angående hoveriet, lod han denne forelægge for en kreds af proprietærer og landinspektører for at høre deres mening om betænkningen. Blandt de sidstnævnte var *D. J. Wesenberg*. Han var undervejs til forretninger, da han modtog Reventlows betænkning med anmodning om at afgive sin udtalelse herom snarest muligt. Hans svar er dateret Stavning den 23. marts 1788, og den 2. april forelå resultatet, omfattende 40 sider folio, hvoraf ca. halvdelen var et selvstændigt hoveriforslag, dateret fra Ø. Jølby. Han sigter med sit forslag særlig til de jyske forhold, som Reventlow kendte mindre godt, men som Wesenberg havde gode forudsætninger for at kunne udtale sig om, da han her havde »arbejdet i 16 år og idelig med jordegodsejere haft at bestille«. Han vender sig imod den af Struensee givne hoverianordning af 1771, der fastsætter hoveriet i forhold til hartkornet, som i magre jyske egne var så lavt sat, at en godsejer på dette grundlag ikke ville kunne få tilstrækkeligt hoveri til hovedgårdens drift. De nærmere enkeltheder i forslaget, som ikke her skal fremdrages, vidner om Wesenbergs erfaringer og nøgterne vurderinger. Han tager ikke skarpe standpunkter, således som det forekom hos betænkningens kritikere, eksempelvis forannævnte *Andr. C. Teilmann*, hvis karakteristik er nævnt som eksempel på »reformmodstandernes grove skrivemåde«. Wesenberg søger i sit forslag »at dele sol og vind lige mellem godsejer og fæstebonde – begge er mine brødre, og intet kan friste mig at hælde mere til den ene end til den anden side«.

Sin egen personlige samfundsplacering mere end antyder han i sit forslag ved at oplyse om, at hans gård er

»i størrelse lige med mange herregårde, ikke mange er dobbelt så store og få er fire gange så store«. Han holdt 12 tjenestefolk til gårdens drift, og hvis hovedgårdene gjorde ligeså, behøvede de kun »få eller slet ingen bønder«.

Daniel J. Wesenberg var uden tvivl en dygtig mand, der som landmåler og stiftlandinspektør gennem mange år fik sit navn, mere end nogen anden, knyttet til udskiftningen i Ribe amt. Først i 1828 fik han højt bedaget sin afsked og døde i 1830 i Kolding.²⁸⁾

Utrykte kilder

Landsarkivet, Viborg.

Ribe stiftamts ark.

Dok. og br. fællesskabets ophævelse og udskiftningen vedkommende 1764-86	pk. 1-7
Do. 1787-88	- 1
Do. 1787-90	- 1-2
Landvæsenskommissionsforretninger 1782-1819	- 1-3
Dok. vedr. udskiftningen 1782-1804	- 1
Landvæsenskommissionsforretninger og bilag 1786-1846	- 1-5
Do. 1787-1822	- 1
Do. 1789-1805	- 1
Indk. br. ang. udskiftnings- og landvæsenskommissionssager	- 1-4
Landvæsenskommissionssager 1843-51	- 1
Ribe hospitals ark. Div. dok. 1518-1778	- 1

Rigsarkivet.

Rtk. ark. 2485.6-19.

Indberetn. om forbedringer i landvæsnet og fællesskabets ophævelse. Riberhus amt 1774-96	pk. 1
--	-------

Kildematerialets omfang, karakter og registrering vanskeliggør en udførlig notering af henvisninger. For at bøde herpå er der i teksten tilstræbt at give en fyldig datering af sagerne, så det dermed skulle være muligt at finde det pågældende dokument.

Trykte kilder.

I Historisk Samfunds årbøger findes flere artikler om udskiftninger i amtet. Der henvises til de foreliggende registre til årbøgernes indhold. Desuden er der i de mange søgnebøger, hvoraf nogle er nævnt i Henvisninger og noter, ofte udførlige artikler om udskiftningen.

Udskiftning i Riberhus amt

Henvisninger og noter:

1) Troels Fink: *Udskiftningen i Sønderjylland indtil 1770* (1941) er et grundlæggende arbejde, der dog bygger på en særlig sønderjysk lovgivning og administrativ praksis. Harald Nielsen: *Oversigt over udskiftningen i det forrige Skanderborgske rytterdistrikt (o. 1770–1820)* omhandler og uddyber ligeledes et større antal udskiftninger. (Jyske Saml. 1954, s. 27 f.). C. Rise Hansen og Axel Steensberg: *Jordfordeling og udskiftning* (1951) behandler i videnskabelig form udskiftningen i tre sjællandske landsbyer. 2) Danske Lov 3. bog 13. kapt. 13. art. 3) Forordning af 23. maj 1723. 4) Do. 29. dec. 1758. 5) Do. 18. april 1732. 6) Do. 28. dec. 1759. 7) Do. 8. marts 1760. 8) Do. 30. novb. 1751. 9) Do. 15. maj 1761. 10) Do. 28. juli 1769. 11) Do. 13. maj 1776. 12) Do. 23. april 1781. 13) Således *Skodborghus* i Vejen sogn og *Visselbjerg* i Alslev sogn. 14) Rtk. 2485.6–19. 15) Når udskiftningen undertiden betegnes som en *revolution*, f. eks. af S. Alkærsig i »Vejen Sogn« og »Askov i Malt herred«, synes denne karakteristik ikke at gælde for amtet som helhed, idet udviklingen var jævnt fremadskridende, også inden for de enkelte sogne. 16) Ribe Bys Historie I, 47 f. 17) »Gamle Mandø har ellers den uforlignelige ære, at det var den store dronning Dagmars reddeplads, hvortil hun strandede efter hendes store havsnød, som der og siges, at hun til evig amindelse bortgav til Mandø land de enge, som ligger uden for Riber Holme, som endnu kaldes *Mandø hølade*«. (Jyske Saml. 4. rk. 1. bd., 196). 18) F. R. A. 1918, bd. 4, 712 f. 19) Se H. K. Kristensen: »Ovtrup sogn«, 156 f. 20) Den kendte historie, at Hans Gundorf engang skulle have væddet med en anden om, hvem der kunne skrive sit navn bedst med bind for øjnene, og derefter fik modparten til at underskrive et gældsbevis, er vel næppe troværdig, men snarere at betragte som et folkeligt udslag af skepsis og misundelse, som Hans Gundorf på anden måde kunne have gjort sig fortjent til. 21) Vald. Andersen: Hærvejsognet Læborg, 155 f. 22) Fridlev Skrubbeltang: Den danske Husmand I, 49 f. 23) Henrik Larsen og S. Alkærsig: Askov i Malt herred, 99 f. 24) Andr. C. Teilmann fik mod at betale 2000 rdl. sit nobilitetspatent udstedt den 31. marts 1751. Prisen var høj, men adelskabet gjaldt også brødrene Tøger Reenberg Teilmann og Morten Teilmann. 25) Rtk. 2485.6–19. 26) Ribe Katedralskoles indbydelsesskrift 1825, s. 21. H. K. Kristensen har i sin »Øster Horne Herred«, 128 f udførligt omtalt Andr. C. Teilmann. 27) Vejle Amts årbøger, 1930, 92 f. 28) Hugo Matthiassen: Fæstning og Fristed, 222. B. Wesenberg: Slægten Wesenberg, 47. Kria. 1909. Fridlev Skrubbeltang: Et jysk hoveriforslag fra 1788. I Festskrift til Knud Fabricius 1945.

Den skematiske oversigt over de her omhandlede 104 udskiftninger viser:

By udskiftet	80
Gård(e) udskiftet	23
Bymark udskiftet	52

Udskiftning i Riberhus amt

Eng, marsk udskiftet	33
Hede, overdrev udskiftet	34
Udskiftning ønsket af by	27
» ønsket af enkeltmand	24
» ønsket af godsejer, præst	21
» uønsket af en eller flere	15
» uønsket p. g. a. bekostningen	5
» begrundet af skeltrætte	6
» begrundet af uenighed om græsningsret	4
» foretaget af beboerne selv	10
» utilfredshed med	13
» revideret efter utilfredshed	8
» manglende respekt for	1
Problemer angående udskiftningskort	4
Gårde udflyttet	69
Huse udflyttet	38
Udskiftninger i V. Horne herred	19
» » Skads herred	34
» » Riberhus m. fl. birker	20
» » Malt herred	22
» » Gørding herred	9
1760-1769 foretoges	5 udskiftninger
1769-1776 »	31 »
1776-1781 »	27 »
1781-1792 »	32 »
1792-1848 »	9 »

nr	Aal	År, resp. begyndelse og afslutn.	by	gård (e)	bymark	eng. inarsk	hede, overdrev	udsk. ønsket af by	problem vedr. udskiftningsk.							
									gårde udflyttet	huse udflyttet	V. Horne herred	Skads herred	Riberhus m. fl. birker	Malt herred	Gårding herred	
1	Aal	1780-1783	X		X			X								
2	Aastrup	1779-1788	X		X	X										X
3	Aatte Fovling sg.	1794	X													X
4	Adersbol	1774		X							X					X
5	Agerbæk Faaborg sg.	1790	X				X									X
6	Aislev	1779	X			X		X						X		
7	Allerslev Ovtrup sg.	1778-1780	X			X		X								X
8	Astrup Brøndum sg.	1769-1786	X			X	X	X							X	
9	Askov Malt sg.	1783-1794		X					X							X
10	Baal Ovtrup sg.	1785		X												X
11	Billum	1775-1802	X			X	X				X					X

12	Bobol								
	Fovling sg.	1770	×	×	×				1
13	Brøndum	1771- 1784	.	×		×			
14	Bækboiling Fovling sg.	1787- 1789						×	
15	Darum	1766	×			×			
16	Drostrup Læborg sg.	1784- 1786	×	×	×	×	×		4 1
17	Faborg	1777- 1802	×	×	×	×	×		2 1
18	Farup	1778- 1782	×						
19	Farup udejerenge	1804- 1848			×				
20	Faurholt Seem sg.	1778- 1785	×			×	×		2
21	Forum Brøndum sg.	1779	×			×		×	
22	Galsbo Starp sg.	1793		×				×	
23	Gammelby Jerne sg.	1770	×			×		×	
24	Gammelby Læborg sg.	1790	×			×	×	×	
25	Gjeting Brøndum sg.	1778- 1787	×	×		×	×		1
26	Gredsted	1777-	×	×	×		×		6
27	Gording Jernved sg.	1782- 1779	×	×		×			
28	Guldager	1781- 1786	×	×		×			6

	1773- 1800	1773- 1800	1773- 1800	1773- 1800	1773- 1800	1773- 1800	1773- 1800	1773- 1800	1773- 1800	1773- 1800	1773- 1800	1773- 1800	1773- 1800	1773- 1800	1773- 1800	1773- 1800	1773- 1800	1773- 1800	
84 Tange Sct. Cathr. sg. Ribe																			
85 Terpling Astrup sg.																			
86 Tjæreborg																			
87 Tobøl Føvling sg.																			
88 Tobøl Guldager sg.																			
89 Tved Sct. Cathr. sg. Ribe																			
90 Tømmerby Sneum sg.																			
91 Varming Seem sg.																			
92 Vejen																			

lokalitet

år, resp. begyndelse og afslut.

by

gård (c)

bymark

eng, marsk

hede, overdrev

udsk. ønsket af by

• ønsket af enkeltmand

• ønsket af gudsejer, præst

• uønsket af en eller flere

• uønsket p. g. a. bekostningen

• begrundet af skeltrætte

• begrundet af grænsingaret

• foretaget af beboerne selv

• almindelig utilfredshed med

• revideret efter utilfredshed

• manglende respekt for

problem vedr. udskiftningak.

gårde udflyttet

huse udflyttet

V. Horne herred

Skads herred

Riberhus m. fl. birker

Malt herred

Gørding herred

11 7

93	Vejrup	1777- 1779	X	X	X	X	X	X	X
94	Vældbæk	1780- ?	X	X	X	X	X	X	X
95	Vestterp Starup sg.	1791	X	X	X	X	X	X	X
96	Vesterbæk Øse sg.	1790- ?	X	X	X	X	X	X	X
97	V. Vedsted	1770- 1786	X	X	X	X	X	X	X
98	Villebøl Kalvslund sg.	1776- 1786	X	X	X	X	X	X	X
99	Visselbjerg Alslev sg.	1777	X	X	X	X	X	X	X
100	Vitharp Ovtrup sg.	1787	X	X	X	X	X	X	X
101	Vithrup Lindknud sg.	1793	X	X	X	X	X	X	X
102	Vrenderup Faaborg sg.	1779	X	X	X	X	X	X	X
103	Øse	1771- 1788	X	X	X	X	X	X	X
104	Ø. Vedsted Ribe domk. landsogn	1772	X	X	X	X	X	X	X

Ribebispekrønike

Af Helge Søgaard

Den lille historiske beretning, der bærer navnet Ribe bispekrønike, er ikke overleveret som et originalt skrift. Dr. phil. Ellen Jørgensen har sammen med udgivelsen af den latinske tekst i Kirkehistoriske Samlinger 6, I, 1933–35, p. 26–33 i en indledning foran redegjort for sit grundlag. Det er tre håndskrifter, der alle går tilbage til det såkaldte Veriloquium Vetus, der vel har været fra senmiddelalderen, men brændte ved Københavns brand 1728. Hvor mange mellemlid der har været mellem originalen og dette, vides der intet om.

Bispekrøniken er her oversat efter den tekst, Ellen Jørgensen har givet, idet Alexander den Tredies bulle af 1169 som grundlag har teksten i Diplomatarium Danicum 1, II, 1963, p. 349.

Skønt bispekrøniken både af omfang og i indhold er ubetydelig, har den dog stor værdi. Det er den eneste bispekrønike, der er bevaret fra et nørrejysk stift, og fortjener alene af den grund at fremhæves. Endvidere er den vist den ældste historiske beretning fra Ribe og indleder dermed den lange række af arbejder, der udmærker det gamle lærdomssæde frem for andre byer, og den må være afsluttet kort efter 1230, da den sidst omtalte bisp døde, så den kan betragtes som en forsinket frugt af valdemartidens litterære renæssance, men det vides ikke, hvad der har bevæget den ukendte forfatter til at gå i gang med sin skildring. Herom er man henvist til formodninger, deriblandt at det også i det 13. århundrede har været af værdi for kirken at kende

sin historie, og tør man dømme efter de mange fejl i fortællingen, har der ikke foreligget ældre arbejder, der kunne være forfatteren til hjælp, men han har bygget på, hvad han selv kunne fremskaffe af oplysninger, så det er ikke at undre sig over, at forskelligt urigtigt er løbet med i pennen.

Det er vanskeligt at udtale sig om kilden eller kilderne i enkeltheder. Det ser ikke ud til, at Adam af Bremen og hans kirkehistorie har været kendt, idet indledningen om Ansgar og de med ham samtidige konger mere synes hentet fra tidens historiske fællesgods end fra den tyske kilde, og imod det taler afgjort, at krøniken bruger den urigtige navneform Leofdan i stedet for Liafdag. Meddelelsen om, at han skulle være blevet dræbt af de hedenske danske, da han satte over en å, er kun bevaret i bispekrøniken og kan være en mundtlig overlevering, der har været vedligeholdt ved kirken i Ribe og senere optegnet for at bruges som grundlag for hans optagelse i helgenskaren. Ligesom Vestervig havde den hellige Thøger, Viborg Kjeld (Exuperius) og Århus Niels, havde man, som det fremgår af teksten, ved Ribes kirke ønsker om på samme måde at eje en stiftshelgen, uden at det dog lykkedes. Først langt efter bispekrønikens tid fik Ribe i Sct. Lambert en lokalhelgen.

Derimod omtaler Adam af Bremen, at Liafdag også missionerede hinsides havet, hvormed vel menes Norge og Sverige, men det nævnes ikke af krøniken, skønt det ville være et argument for hans helgenværdighed.

Heller ikke beretningen om Odinkar taler for kendskab til Adam af Bremens værk. Det er fejlagtigt, at det var under denne bisp, at Nørrejylland blev delt i stifter. Det skete først, da Odinkars efterfølger Waldøde, og bispekrøniken kender ikke den nye bisp for det formindskede Ribe stift, Oddo, mens Adam beret-

ter udførligt om ham og om den kirkelige inddeling, der med mindre ændringer er bevaret til i dag.

Ud fra alt dette er det ikke for dristigt at gå ud fra, at krøniken til sin rådighed for skildringen af den ældste tid kun har haft en stedlig og ikke meget pålidelig tradition at bygge på. Der kan også peges på, at efter dens skildring synes der ikke at være nogen tidsafstand mellem rejsningen af den første kirke i Ribe under Ansgar og Liafdags tiltrædelse af embedet som bisp, skønt der et to menneskealdre mellem begivenhederne. Denne periode er imidlertid også den ringest oplyste om kristendommens tilbagetrængen af hedenskab i Danmark.

Den anden meddelelse om Odinkars virksomhed, at han skulle have erhvervet halvdelen af de kongelige indtægter til bispestolen med nogle nærmere angivne undtagelser, ser ved sine mange enkeltheder tilsyneladende pålidelig ud, men en nøjere betragtning gør tidsfæstelsen usikker, idet beretningen ord til andet er enslydende med et diplom, der kan dateres til tiden 1228-46 og er udstedt af borgerne i Ribe til erkebisp Uffe, men der meddeles her ikke noget om, hvor længe bispen har haft denne indtægt. Det ældste vidnesbyrd om den foreligger i et diplom fra Svend Grathe, uden at det kan tidsfæstes nøjere inden for hans styre 1146-57. Det fremgår af dette aktstykke, at ordningen var ældre, men det ville have al sandsynlighed mod sig, at den skulle gå tilbage til Odinkars tid, da krøniken på alle andre områder er så mangelfuldt underrettet om hans virksomhed.

Forban betyder vist her en afgift til kongen som byens herre af fremmede handlende for retten til at indføre varer og omsætte dem.

Hvis krønikens forfatter til skildringen af Odinkars virke har brugt et aktstykke som sin kilde, er det sand-

synligt, at han også har hentet andre oplysninger fra andre diplomer ved Ribes domkirke. Det er uden for al tvivl, at han herfra har taget ordlyden af Alexander den Tredies bulle, som bringes uafkortet, men i andre tilfælde kan det kun formodes med større eller mindre sandsynlighed. Hertil hører fortællingen om erkebisp Eskils og Helias' ordning af domkapitlet efter augustinerreglen og de efterfølgende ændringer. Bisp Homers »generhvervelse« af en andel af de kongelige indtægter foreligger i et diplom af 18/3 1196, der er bevaret i afskrift i Ribe Oldemoder, mens derimod bisp Olavs gave af en ejendom i Høm, Seem sogn, kun kendes gennem krøniken, skønt et diplom formentlig ligger til grund for notitsen. Forfatteren har således arbejdet efter det moderne princip, at en historisk skildring skal hvile på aktstykker, og at deres vidnesbyrd skal følges, selv om en beretning strider mod dem. Alligevel er krøniken ikke uden fejl. Det skyldes sikkert, at al slags overlevering er optaget for at få en sammenhængende skildring frem, uden at det har været muligt at sigte meddelelserne gennem en kritisk vurdering.

Et er en krønikes stræben efter at fremdrage sandheden om, hvad der faktisk er sket, et andet dens tendens og dens mål. Ved at fremhæve noget og fortie andet kan den give et fejlagtigt billede af begivenhederne, selv om alle enkeltheder hver for sig er rigtige. Krøniken har fået navn af en bispekrønike, og det er rigtigt i den forstand, at den fortæller om bisperne, og at deres rækkefølge danner grundlaget for tidsfølgen, men det er iøjnefaldende, at fortællingen mod slutningen helt opgiver det snævert lokale synspunkt, under hvilket begivenhederne er betragtet, for at skildre ulykkerne for hele riget, efter at Valdemar Sejr var blevet fanget 1223. Krøniken må være skrevet umiddelbart efter de mange nederlag, da den danske stormagtspoli-

tik brød sammen, og denne oplevelse har gjort et uaf-rysteligt indtryk på det slægtled, der havde oplevet det. Det er et af de få tidspunkter i vor ældre historie, da følelserne kommer til orde både i bunden form og som her i krøniken på prosa.

Det kirkepolitiske standpunkt kommer ikke lige så tydeligt frem, men det er dog klart, at så snart domkapitlet var blevet dannet, blev dets skæbne det mest fremtrædende led i skildringen, og uden at der direkte fældes nogen dom, lader forfatteren det skinne igennem, at han er tilhænger af kirkens uafhængighed af staten, en holdning der er let forståelig, da han formentlig har været en kirkens mand, måske medlem af domkapitlet, men ikke ukritisk mod de vekslende bisper. Det er karakteristisk, at Stephan er den eneste af de yngre bisper, der direkte roses, og at Tuvos missionsvirksomhed i Estland og velgerninger mod kapitlet tager plads op i fortællingen. De havde begge været medlemmer af kapitlet.

I den historiske overlevering synes bispekrøniken ikke at have haft større betydning. Den spores ikke i Ribe-årbogen (*annales Ripenses*), men Slesvig-årbogen (*annales Slesuicenses*) nævner bisp Liafdag og hans død, idet den dog meddeler, at det var i Ribe, han blev dræbt, en enkelthed bispekrøniken ikke omtaler.

Også efter reformationen beskæftigede man sig i Ribe med fortidens kirkehistorie, og kanniken, provincialmedicus Hans Lauridsen Amerinus (d. 1605), udsendte 1591 en bispekrønike i latinske disticha efter tidens smag, som han førte ned til den da levende bisp Hans Lavesen. Den blev genoptrykt 1704 med en yderligere fortsættelse af Peder Terpager (1654-1738). I dette arbejde danner den gamle bispekrønike grundstammen, som det ses af gentagelsen af dens fejl, men

mange andre kilder er benyttet, uden at det har gjort skildringen mere pålidelig.

Også Arild Huitfeldt har i sin særskilt udgivne beretning fra 1604 om de danske bispers historie brugt krøniken fra Ribe, ligeledes med efterretninger fra anden side, men heller ikke her er fejlene rettet.

1708 udgav Peter Terpager *Chronicon Ripensis Sev Annales Episcoporum Ripensium* (Ribe kirkes krønike eller Ribe bispers årbog). Fortalen er dateret 20/12 1707. Denne udgave slutter med Hans Lavesens indvielse til bisp 16/10 1569 og er sikkert, som den foreligger, afsluttet kort efter dette tidspunkt.

Terpagers udgave blev optrykt af P. F. Suhm i *Scriptores rerum Danicarum VII*, 1792, p. 183–204 med tillæg af notitser af Cornelius Hamsfort (1546–1627). Den gamle krønike var således svulmet op til et konglomerat af bestanddele fra vidt forskellig tid og af vekslende værdi, og det er dr. Ellen Jørgensens fortjeneste at have udgivet krøniken, som den oprindeligt har været uden de senere udvidelser.

En nærmere analyse af bearbejdelsen, krøniken har været underkastet i tidens løb, skal ikke forsøges. Sammen med en nødvendig redegørelse for de nyere historikers vurdering og benyttelse af krøniken ville det optage for megen plads.

Ribe Bispekrønike.

Da troen voksende dæmrede i Danmark, var stillingen for kirken i Ribe således. Den hellige Ansgar, erkebisp af Hamburg, var den første, som selv og ved sine medhjælpere bragte evangeliets lærdom til danskerne.¹⁾ Og Harald Klak var den første kristne konge og blev omvendt som hedning.²⁾ Hans broder Erik, en rettroende mand, var den første, der byggede en kirke i Slesvig.³⁾

Efter ham rejste Erik Barn en kirke i Ribe.⁴⁾ Så blev den frisiske præst Leofdan den første bisp i Ribe, hvem den vantro hob forfulgte under hans prædiken og dræbte med spyd, da han satte over en å. Men af de troende blev han begravet på den hellige jomfrus kirkegård, og over hans grav blev der rejst en opbygning. Senere blev han flyttet inden for kirkens mure i den nordlige del af den over for koret, og i lang tid strålede han ved jertegn, hædret med de dengang tilbørlige æresbevisninger.⁵⁾

Den anden bisp af Ribe var Odinkar, et søskendebarn af kong Knud den Gamle. Han skal have delt Jyllands bispedømmer op med bestemte grænser og øget dem med ejendomme og opnåede af sin onkel Knud, at bisperne i Ribe skulle have halvdelen af alle kongelige retsbestemte indtægter i byen, dog med tre undtagelser: 40 marks bøden, vrøg og forban. Men hestetolden er senere indført og er undtaget. Da hans arvinger var blevet gjort arveløse som følge af hans gave til kirken, udvirkede han af paven, at hans efterslægt stedse skulle stå i spidsen for kirken i Ribe. Men det varede ikke længe.⁶⁾

Christiern, Odinkars søn, var den tredie bisp i Ribe, men om hans virksomhed findes der intet, der skal mindes.⁷⁾ Efter ham blev hans søn Wal, således kaldt fordi han var født i Frankrig, valgt af nogle, men af den større og mere besindige del af folket blev valgt en fremmed ved navn Jareld, som indviedes, men på grund af sine udgifter, der passede for en konge, afhændede kirkens ejendomme og hemmeligt drog bort, da pengene var samlet.⁸⁾

Efter ham blev Thuri forfremmet til bisp, som først begyndte at bygge kirken i Ribe af stentavl. I slaget i Skåne, hvorfra kong Niels flygtede, da hans søn Magnus var blevet dræbt med mange, så han sin sidste dag

med tre andre bisper i Jylland.⁹⁾ Efter Thuri styrede Nothel, efter Nothel Asger kirken i Ribe. Om disse to er der ikke overleveret noget mindeværdigt.¹⁰⁾

Den ottende bisp i Ribe var flamlænderen Helias i Herrens år 1142, som på grund af en opstand i Flandern blev eftersøgt af sine brødre for at dræbes, men flygtede til Danmark. Først blev han kirketjener ved klokkeringningen.¹¹⁾ Senere sluttede han sig til stormændene og blev ved deres hjælp hævet til bispestillingen. På grund af sine uvenner lå han i lang tid skjult over kirkens kor. Dernæst byggede han til sit værn mange faste steder, hvoraf der endnu findes spor på de biskoppelige gårde. Dengang havde kirken kun tre præster, nemlig Broder fra sct. Clemens', Sybrand fra sct. Peters og Niels fra Anst. Bisp Helias samlede derfor brødrene i den hellige jomfrus kirke under en fast regel med tildeling af gårde til underhold af dem, over hvem han satte Broder som dekan.¹²⁾ Efter hans død indsatte han Wicard som prior, idet brødrene valgte et fællesliv efter den hellige Augustinus' regel. Så samledes erkebisp Eskil og bisp Helias og bestemte ligeledes et fællesliv for den, bekræftet med deres stadfæstelsesbrev. Da den ovennævnte Wicard drog tilbage til sit fædreland, indsatte bispen sin egen søn til erkedegn, hvem brødrene valgte til prælat. Men flere gjorde indsigelse mod hans strenghed i så meget, at de afveg fra reglens vej.

Da Helias var død og begravet tæt ved den hellige Leofdan, blev englænderen Radulph, kong Valdemar den 1.'s kansler, bisp i Herrens år 1152.¹³⁾ Hans indvielse ved erkebisp Eskil blev opsat i fire år på grund af beskyldninger for manddrab og frafald fra troen, som blev rettet mod ham. Sluttelig blev han indviet fire år efter valget, efter at have givet en gård til munkene i Løgum. Da brødrenes forhold var forskellige, befalede

han efter sit ønske om at skabe ensartethed, at de i enighed enten skulle følge ordningen i Viborgs kirke med et regelret samliv eller den hos de verdslige kanniker i Hildesheim, men den største del af de unge hældede til verden og foretrak det verdslige liv. Af den valgte dekan blev derpå afgifterne til fælles brug delt mellem de enkelte til påklædning. Da bispen ville indsætte sin kapellan Vincents til kannik, var brødrene af en anden mening og pryglede ham ugudeligt i kapitlet i en nævekamp, så bispens overklædning blev sønderrevet, og skolemesteren og kanniken Bonifacius gennembanket. Der blev appelleret til metropolitenen Eskil, idet kirken var under interdikt fra sct. Laurentius' fest lige til skærtorsdag. Da striden standsede, blev brødrenes valgret bekræftet. Dengang havde kirken Menard til dekan og to erkedegne, nemlig Walter og Radulph. På denne tid lod bispen den hellige martyr Leofdans ben, der var nedlagt i et skrin, opstille på altret uden godkendelse fra paven og erkebispem. Men en ildebrand lidt efter ødelagde kirken og gjorde martyrens ben til aske.¹⁴⁾ Efter dette anklagede bispen hemmeligt gennem Sveriges erkebisp Stephan brødrene for frafald for romerbispen Alexander den 3. og modtog et brev om, at de skulle følge deres ordensregel. Ordlyden er denne:

Alexander, biskop, Guds tjeneres tjener, sender sine elskede sønner, kannikerne ved Ribes kirke, sin hilsen og apostolske velsignelse. Det er nået til vort øre, at da I havde valgt at leve med en regelret ordning efter den hellige Augustinus' regel, vendte i senere efter indskydelse af menneskeslægtens fjende tilbage til eders spy uden at overholde den afgivne erklæring i passende mål. Da ingen, der lægger hånden på ploven og ser sig tilbage, kan regnes værdig til Guds rige, befaler vi derfor eder alle i denne apostolske forskrift, at I efter på-

mindelse og bud af vor ærværdige broder Radulph, eders biskop, genoptager ordningen efter eders aflagte erklæring og tjener under Herren, som I har lovet det, og viser den allerede nævnte biskop eders skyldige lydighed i alt, såvel i dette som i alt, der hører Gud til, og i ydmyghed ærer ham som eders fader og hyrde. Vi har ligeledes givet ham fuldmagt til, at han kan binde alle, som er trodsige og opsætsige mod ham heri, med ekskommunikationens bånd.

Givet i Benevent den 8. november.¹⁵⁾

Dette brev blev læst i Ringsted i hele mængdens overværelse ved ophøjelsen af den hellige Knud martyr, fader til kong Valdemar. Men da bispen ikke længe efter døde, blev der ikke yderligere foretaget noget om dette og om andet. Bispen blev begravet her foran korsets alter midt på stengulvet.

Efter denne sendte man erkedegnen Walter fra koret, provsten i Sindbjerg og provst Toke fra Hardsysel til kongen, og ved en gave på 300 mark opnåede man frit valg mellem tre abbeder, nemlig fra Vitskøl, Tvis og Herisvad.¹⁶⁾ Men abbed Stephanus fra Herisvad blev foretrukket ved valget, fordi han var født i Ribe bispedømme i Brørup sogn og havde været karnik i Ribe, og fordi han var en jævn og mild mand. Han indvies altså i Herrens år 1171. Han mindede brødrene om, at de skulle følge ordensreglen, men udrettede intet, fordi kirken med klosteret blev hærget af en dobbelt brand. Han gjorde modstand mod præsterne fra hoffet og kongens gård, der søgte præbender gennem mægtige herrers indflydelse. Bispen døde og blev begravet ved sydvæggen modsat koret, og nogle påstod, at de var blevet helbredt ved hans grav.

Efter denne blev Homer, bisp i Børglum, forflyttet til sædet i Ribe efter pave Lucius' tilladelse i Herrens år 1186,¹⁷⁾ og han ændrede brødrenes stilling ved at

føre deres antal tilbage til 12 med et lignende antal præbender og bestemte, at 12 verdslige kanniker skulle have ophold i klosteret af de endnu uadskilte godser, og at man kun kunne blive kannik, hvis der var et præbende ledigt. Dengang blev præbenderne uddelt til fornemme udenfor. Bispen smykkede kirken med en kalk af guld, et røgelseskar af sølv, fade og flasker af sølv og en bogsamling, ordnet i 6 bind og tilvejebragt for 60 mark. Han knyttede også Hellevad kirke til kannikerne til deres brug og gav 1 mark guld til forgyldningen af højaltret.¹⁸⁾ Og af saltolden indstiftede han et præbende. De kongelige indtægter, der tidligere var gået tabt, generhvervede han til kirken. Dengang blev Tuvo indsat som erkedegne efter Walters død. Da bispen var død, blev han begravet i Løgum.

Homers efterfølger blev kong Valdemar den 2.s notar ved navn Olav i Herrens år 1204. Han skænkede kirken en bog med homilier og et krucifiks af hvaltand og forøgede bispegodset. Han krævede en trediedel af tienden med samtykke af stormændene, som han havde vundet for sig med penge, men almuen gjorde modstand og ville stene dem. Han erhvervede en ejendom i Høm til brænde til ildstederne. Han blev begravet i Løgum.¹⁹⁾ Han efterfulgte erkedegne Tuvo i Herrens år 1215.²⁰⁾ Han var den første, der blev valgt af kapitlet, men mod kongens vilje. Fordum lå alle valg hos kongen, og bisperne fulgte kongen i ledning på egen bekostning. Bisp Tuvo udnævnte Laghi til erkedegne, under hvem den første deling af kannikernes gods blev foretaget, uden at bispen agtede derpå, og kannikerne begyndte at bygge deres småhuse rundt om kirken og at leve, som kirken i Paris gjorde det, og denne deling stadfæstede bispen i det tredje år og bestemte, at en kannik, som var borte, skulle sætte en præst som stedfortræder uden at modtage noget fra de tilstedeværen-

des fælles gods. Han oprettede to nye præbender og tildelte dem kirkerne i Tønder og Ballum og en gård i Lundevrå og enge i Bjerrum.²¹⁾ Han gav også 5 par udmærkede korkåber til kirken. Efter pavens bud tvang han præsterne til at skille sig fra deres hustruer, og da præsterne appellerede til et almindeligt kirke-møde, blev kardinaldiakonen Gregor²²⁾ sendt som legat til Danmark 1222. Han gennemrejste bispedømmerne og bestemte, da han var kommet tilbage til Slesvig ved alle helgens dag, på et almindeligt møde af Danmarks bisper, at børn af en præst ikke måtte få nogen arv. Det blev dog ikke overholdt, fordi præsternes slægtninge ikke ville gøre deres egne familiemedlemmer arveløse. Samme år tilbragte bisp Tuvo vinteren i Reval for at omvende esterne; det følgende år overgav han byen til Knud, kongens søn og Estlands hertug²³⁾ og vendte hjem efter mange farer med mange, der var draget dertil som munke²⁴⁾ til hedningernes omvendelse. Men da kongen med sin søn var blevet fanget på Lyø af grev Henrik af Schwerin, blev Reval erobret af tyskerne i Riga. Og greverne og stæderne i Venden og Holsten faldt fra Danmarks herredømme. Kong Valdemar blev fanget med sin søn Valdemar den 6. maj i sin seng ved midnat²⁵⁾ og holdt i lænker omtrent fire år og udløst for 60.000 mark sølv efter lybsk vægt, efter at kongerne og andre havde aflagt ed på, at de aldrig ville kræve de tabte lande tilbage;²⁶⁾ men man opnåede af pave Honorius den 3. at blive løst fra denne ed.²⁷⁾ Under belejringen af Rendsborg led danskerne et stort nederlag. Et andet ligeledes i Herrens år 1228 ved forræderi af ditmarskerne, der var optaget i hæren,²⁸⁾ og danskerne efter brande i byerne, nemlig Itzeho o. s. v., hvor kongen til genrejsningen af sct. Laurentius' kirke gav 30 mark, af Tysklands fyrster på den hellige Marie Magdalenes dag blev slået ihjel eller fanget, idet dog

kongen med nogle få blev reddet. Dengang blev bisp Tuvo fanget og løskøbt for 700 mark rent sølv. Han blev begravet i koret i Ribe under en lille sten, hvorpå hans navn er indskrevet.²⁹⁾

Noter:

1) Ansgar (801—865) bærer, delvis med urette, navn af Nordens apostel, da han kun fik små resultater af sin virksomhed. Han nåede at bygge en kirke i Ribe få år før sin død. Det nøjagtige årstal er ukendt. 2) Harald Klak er den kendte konge, der blev døbt i Ingelheim ved Mainz 826. Han var efter et stort slag 812 blevet konge sammen med broderen Reginfred, men kunne ikke bevare magten mod andre tronkrævere og bad derfor kejser Ludvig den Fromme om hjælp og lod sig døbe. 3) Erik (Horik) var ikke broder til Harald Klak, men hørte til en anden kongeslægt. Det er meget tvivlsomt, om han lod sig døbe. Han døde 854. 4) Denne efterretning er rigtig. 5) Leofdan, rettere Liafdag, som han kaldes hos Adam af Bremen, blev først biskop 948. Beretningen om hans martyrdød og begravelse findes ikke i nogen ældre kilde. Han blev efterfulgt som bisp af Folgbert, der er ukendt for bispekrøniken. 6) Meddelelserne om Odinkar den Yngre er delvis urigtige. Han delte ikke Jylland i bispedømmer, men døde 1043 som bisp over hele Nørrejylland. 7) Christiern var hverken søn af Odinkar eller bisp af Ribe, men bisp i Århus efter Nørrejyllands deling i stifter ca. 1060. 8) Wal var Odinkar den Yngres efterfølger som bisp i Nørrejylland, der efter hans død ca. 1060 blev delt i 4 stifter. I Ribe stift blev Oddo indsat, som bispekrøniken ikke kender. Oddos efterfølger blev Jareld eller rettere Gerold. Beretningen om hans strid med Wal og hans flugt med kirkens penge er kun sagn. I stedet for *regios sumptus* (kongelige udgifter) læser to andre afskrifter af bispekrøniken *religiosos sumptus* (udgifter for troen). 9) Thuri faldt i det store slag ved Fotevig ved Skanør i det sydvestlige Skåne, hvor han stod på kong Niels' side og faldt med hans søn Magnus 1134. 10) Heller ikke fra anden side er der kendt noget om Nothel og Asger. Deres gravplader af bly er fundet i domkirken. 11) De brødre i Flandern, der eftersøgte Helias (Elias) har formodentlig været hans fæller i et kloster eller anden kollegialt ordnet institution. 12) Ordlyden af stiftelsesbrevet for domkapitlet er bevaret. Det er dateret Henne 13/6 1145. 13) Krønikens årstal for Radulphs tiltræden i Ribe er fejlagtig. Det skete efter al sandsynlighed først 1162. 14) Radulph har forsøgt at give Ribe kirke en lokalhelgen i Liafdag med støtte i traditionen om hans martyrdød, men det mislykkedes, da ødelæggelsen af hans rester i branden viste, at han ikke var værdig hertil. Efter krøniken ser det ud til, at man senere har forsøgt at give bisp Stephan denne værdighed, uden at det lykkedes. 15) Alexander den Tredies diplom er fra 1169. Det lige nedenfor omtalte møde i Ringsted fandt sted 1170. 16) Alle de tre nævnte klostre tilhørte cisterciensordenen, der var

tidens foretrukne. Herisvad lå i Skåne. 17) Tiltrædelsesåret for Homer (Omer) er urigtigt. Ifølge Saxo blev han indviet til bisp 1178, og han kan så ikke være den samme som bispen i Børglum med samme navn. 18) Det højalter, der tales om, har måske været et af de »gyldne altre«, af hvilke flere er bevaret fra Jylland. 19) Bisp Olav døde 1214. Krucifikset af hvaltand, der omtales, har sikkert været af hvalrostand, der af tiden blev vurderet næsten lige så højt som elfenben. 20) Tuvo blev bisp allerede 1214. 21) Præbenderne og gaven af kirker og jord omtales i et diplom fra 1214. 22) Hans fulde navn var Gregorius de Crescentia. 23) Søn af Valdemar Sejr og Esbern Snares enke Helene, død 1260. 24) *peregrinantibus* (af *peregrinari*) betyder i tidens latin at leve som munk. 25) 1223. 26) Ved forliget i Dannenberg lovede Valdemar Sejr at betale grev Henrik af Schwerin 40.000 mark sølv og at drage på korstog eller betale 20.000 mark sølv. De efterfølgende begivenheder medførte dog, at man måtte nøjes med mindre summer. 27) I et diplom af 26/6 1226 blev Valdemar Sejr løst fra sin ed til grev Henrik af Schwerin af Honorius den Tredie. 28) Slaget ved Bornhöved fandt sted Marie Magdalene dag (22/7) 1227. 29) Tuvo døde 1230.

»Skuelåpdrekken« og »tammesgild«

En gammel skolefest

Af *H. K. Kristensen*

Nu er der næppe mange, der kender noget til en skolefest, der kaldtes »skuelåpdrekken.« Men da jeg i 1918 kom til Lunde som lærer, kunne ældre mennesker fortælle om denne fest, der fejredes den dag, skolen holdt op før jul. Der dansedes i skolestuen, og der blev drukket sirup og brændevin, en drik, som i hine tider var ret almindelig. Derfor hed festen skole opdriking. Selvfølgelig har læreren ikke serveret så mange snaps for børnene, at de blev berusede. Jeg har intet noteret om, hvordan serveringen foregik, men tænker mig, at læreren har haft en skål brændevin, sødet med sirup, hvoraf han har givet børnene et snapseglasfuld eller en skefuld, naturligvis med samme glas og samme ske. Også i Frøstrup skole i Lunde sogn spores festen. Jeg har dog kun et enkelt notat herom. Det er i forbindelse med et forældreløst barn, Christen, som deltog i skolefesten, men ikke havde lædersko, kun træsko. Da pigerne ikke så gerne ville danse med en, der dansede i træsko, var der en heldigere kammerat, der trak sine sko af og beredvilligt lånte Christen dem, hver gang han skulle danse, hvorefter kammeraten atter trak skoene på, når han skulle til at svinge sig.

Denne festskik er vist hørt op i sognet omkring 1880.

Mange steder var »opdrikingen« blevet udsat til vinterskolens afslutning, så kunne man samtidig tage afsked med vinterlæreren. Enkelte steder var det fastelavnsmandag, man skulle »drek æ skuwel åp.«

Fra Sønder Omme har man en god skildring af festens forløb fra omtrent 1825. »Det var i den tid, vi havde omgangsskole, at det var skik »at drikke skolen op,« skolen var omkring i gårdene, og hvert sted var vi en uge ad gangen. Den sidste dag fik vi gerne vafler eller æbleskiver; men det var dog først rigtig gilde, når vi skulle til at opdrikke skolen; det fandt sted den dag, da vinterskolen ophørte. Vi gav hver et lille indskud af penge, og derfor blev der købt en potte mjød. Hjemmefra fik vi bedre mellemmad, og folkene i den gård, hvori skolen var den sidste dag, og hvor vi altså skulle opdrikke den, gav os vafler, dersom de havde et vaffeljern, ellers æbleskiver. Skolemesteren drak naturligvis med os, og når mjøden var opdrukket, skulle vi lege, danse eller more os på andre måder; vi anstillede os jo gerne, som vi var blevet rusende, og mange af drengene blev det også i virkeligheden, thi mjøden var gerne gammel. Hen på eftermiddagen skulle vi hjem, men først hen til folkene i gården og takke dem for god bevarning, og takke læreren og tage afsked med ham for den vinter. Hertil benyttedes ofte en gammel remse eller visestump, som er glemt.«¹⁾ Denne fest ved vinterskolens ophør holdtes vist sine steder til omkring 1910.

Som sagt er det åbenbart den samme fest, der andre steder holdtes lige før jul, den 21. december.

I flere vestjyske sogne har jeg forgæves spurgt efter disse fester. Torben Klinting, der kendte skolerne i Henne og Fåborg så godt, nævner intet om dem i sin bog »Minder fra min lærergerning i Vestjylland,« skønt han omhyggelig skildrer børnenes dans og leg. Enten har man slet ikke holdt denne fest disse steder, eller skikken er holdt op så tidligt, at den er gået i glemmebogen.

Festen den 21. december havde imidlertid oftest et

andet navn. Dagen var apostelen Thomas' helgendag, og festen havde da fået hans navn knyttet til sig. Fru Gudrun Sandholt, Grønkærgård, fortæller, at da hun gik i skole hos lærer Gjording i Briksbøl, Skast sogn, holdt man »Tammesgild« i skolen den dag, dvs. det var læreren, der stod for festen. Børnene fik ikke sirup og brændevin, men læreren beværtede dem med kaffe, julekage og småkager, og børnene dansede i skolestuen, mens lærer Gjording gik op og ned ad gulvet og spillede på violinen. I Briksbøl hørte gilderne op omkring 1905. I stedet for holdt man derefter juletræsfest en dag i julen.

Ligeledes gik det med »Tammes daw« i Sejstrup skole, hvor skikken gik af brug omkring 1910. Pens. førstelærer Niels Jensen, Nr. Åby, fortæller med sin 86 årige fætter Ivar Nielsen Schmidt, Californien, som kilde, at børnene havde selv mellemmadder og andre gode ting med hjemmefra til festen; de fik kaffe i skolen, legede og dansede, og drengene skulle gerne se deres snit til at brænde skolemesterens tamp. Schmidt deltog selv i festerne.

I nogle sogne syd og nord for Ribe kaldtes festen på Thomasdag »skolhøte« (-højtid). Det var samme fest. Børnene mødte pyntede og bragte læreren en penge-gave efter evne, til gengæld beværtede han dem med mjød eller sirup og brændevin samt en »simle« (blødt brød), en kringle samt 4-5 kovringer (små runde brød eller tvebakker). Tidligere, ved 1900, lavede læreren punsch til børnene af øl, sirup og brændevin, hvori der blandedes itubrækkede kovringer. Børnene fik gentagende en skefuld af dette og legede og dansede.

Forskellige dalevende fortalte i 1890erne H.F. Feilberg, at festen Thomasdag var skolebørnenes gladeste dag med ubunden frihed i skolestuen.

»Vi børn,« fortalte en midaldrende mand, »stod jo

op, ja længe før dag, så tidlig vi kunne vågne, og så i klæderne og af sted til skolen, det gjaldt om at være den første, der kom; den, der kom sidst, måtte ride på træhesten. Ved brønden vesten for præstegården var der en gammeldags sule og brøndvippe, og der slæbte vi den af drengene hen, der kom sidst, og satte ham op at ride på den. Så for vi omkring i byen og råbte folk op, dunkede på vinduer og døre. Imidlertid havde nogle af drengene flyttet borde og bænke ud af skolestuen, og når det var blevet lyst, kom degnen og hans kone, hun med kager og mjød til pigerne, han havde en flaske med sammenrystet brændevin og sirup til os drenge og fiolen under armen; så snart vi så havde afleveret vore offerskillinger og fået en gang at drikke, begyndte dansen, og den fortsattes da med små hviletider, til skumringen indtrådte, men så var vi rigtignok også tidige til en god mellemmad, når vi kom hjem. Ja, det forstår sig, tampen blev brændt, eller også kunne vi gå alle ud og binde en sten ved den og drukne den i et vandhul, men når vi så kom i skole igen, havde degnen altid en ny tamp.«

Sådan var skikken i Darum, men Feilberg oplyser, at den var omtrent lige sådan i Vester Vedsted, Hvidding, Rejsby, Vodder, Døstrup, Meolden og vel længere syd på.²⁾ Det skal dog tilføjes, at var der fastgjorte bænke i skolestuen, holdtes gildet i lærerens lejlighed.

Også i Ribe by var Thomasdag en festdag af rang for børnene. Endnu 1876 og måske senere var det skik, at børnene i småbørnsskolerne på Sct. Thomas dag bragte deres læremoder en foræring af lys, hvorfor de igen fik et lille traktement af hende.«³⁾ Da Kinch, som fortæller dette, ikke nævner de større børn, er skikken måske dengang ophørt hos disse.

Hvor storartet børnene morede sig, bevidner Jakob

Kr. Lindberg, som gik i skole der omkring 1804. Han skriver: De eneste glade barndoms minder, jeg har tilbage fra min skoletid, var Thomasdag, en barnefest, hvorpå der bragtes skolelæreren juleoffer.

Hans samtidige, Anders Ørbech, der var født i Ribe 1790, skrev, mens han var præst i Branderup i Sønderjylland, bl. a. følgende: »Aftenen før Thomasdag fik de små drenge og piger deres hår klippet og gjort pænt; hver fik to lys og nogle ny toskillinger til skolemesteren; faderen viste dem de nye stadsklæder, de skulle have på. Alt dette gjorde, at børnene ikke kunne sove om natten. Næste morgen drog så børnene af sted med lysene i hånd og penge i lommen. Alt var imidlertid gjort rent i skolestuen, hvor børnene bragte læreren deres gaver. Man satte sig på bænkerne, måtte tale frit. Læreren sagde ej hys eller hvys, om vi end var temmelig højrøstede. Når alle var ankomne, trådte »præceptor« og frue ind, den ene med pebernødder og »goderåd«,*) den anden med mjød; hver fik en håndfuld af de første og et glas af det sidste. Der legedes gætteleg. Så stod vi op, sprang over borde og bænke, gjorde en vending ned i gården, når vejret tillod det, så kom vi ind igen, begyndte at lege blindebuk og andre lege; vi satte os atter til bords, fik resten af Thomæ godt og løb med et stykke »goderåd« hjem.«⁴)

Den noget ældre, præstesønnen Peter Thun Foersom fra Øster Lindet, Ribe stift, født 1777, fortæller ligeledes, at børnene kom med julegave til skolemesteren, og at børnene blev trakteret med »et lidet glas mjød, et par tvebakker, samt får i almindelighed en foræring med hjem af et eller andet af de kolorerede træsnit, man finder i bønderstuerne. Samme dag aflægger ludimagisteren (legemesteren, her læreren) sin hele vær-

*) Kager, der ligesom vafler bages i et jern over ilden.

dighed. Der leges blindbuk osv., springes over borde og bænke, og endelig leges rimeleg, hvor skolemesteren tit må finde sig i, at det går ud over ham. Således klinger f. eks. et af slige rim, jeg mindes: »No skal a tæ å riim, gid æ skuolmæster hængt i æ griim,« osv.⁵⁾

Man skal dog ikke tro, det bare var på Ribeegnen, man fejrede Sct. Thomas dag. I alt fald tidligere fejredes den længst mod øst i Riberhus amt, nemlig i rytterskolerne, der oprettedes 1722, og hvoraf Vestjylland ikke fik nogle, fordi det vestjyske ryttergods var solgt kort før (1719). Det var således tilfældet i rytterskolen i Vrå, Lejrskov sogn, der stod færdigbygget 1727. Der var den fynske præstesøn Henrik Broholm skolelærer 1730-38, og der skrev han, der var student fra Odense 1716, en bog på latin,^{*)} hvor han priser rytterskolerne og beskriver festen på Sct. Thomasdag, som alle børn længtes efter med spænding. Den dag fik de juleferie, ja, de fik lov til at knække riset, mens læreren så på det, de sang og de dansede, og de fik udleveret deres »Probe,« en attest for og prøve på flid og dygtighed, hvor karaktererne ikke hed ug, mg og g, men hed kejser, konger, grever eller baroner. Broholm fortæller, at han har set sådanne »Proba« fra forrige århundrede, og at stolte forældre klæbede deres børns gode »Probe« op på væggen i hjemmet.⁶⁾ De øvrige rytterskoler i Riberhus amt lå i Seest, Skanderup, V. Vamdrup, Store Anst, Ø. Gesten og Verst.

Man havde åbenbart fået skikken fra den danske skole, Skriveskolen, i Kolding. Der havde man nemlig fra gammel tid holdt Sct. Thomasdag. Kirkeordinansen

*) Broholm blev 1738 hører ved latinskolen i Ringkøbing og 1739 klokker og kordegn sammesteds. Bogens fulde titel er »Ortus et progressus vernacularum quæ regiæ vulgo appellantur, et per totam Daniam sumtibus vero regiis Gl. M. Frederici Quarti extractæ frequentantur, scholarum 240 felicissimus rudi et agresti calamo descriptus. Flensburgi. 1737.

1539 bestemte bl. a., at der i hver by skulle være een latinskole, men der skulle tillige sørges »for skriveskoler for drenge og piger og andre, der ikke duer til at lære latin.« En sådan skole var der i Kolding, i alt fald 1583. Ved gildet Sct. Thomasdag blev der uddelt »Prober,« og hvert barn bragte skolemesteren en lille penge-gave og 2-8 lys. Og under jubel brændte børnene skoleholderens ferle og ris.⁷⁾

De »Proba«, fra 1600 tallet, Broholm havde set i bondehjemmene, stammer antagelig fra denne skole. Adskillige bønder sendte nemlig deres børn på købstædernes skoler, hvis de ikke selv havde en skole.

Derimod synes dagen ikke at være fejret på Kolding latinskole, selv om den vel ikke er gået helt ubemærket hen. Det var jo dagen før juleferien, og det skulle være underligt, om ikke lærerpersonalet havde fået lidt Thomæ penge eller gaver.

Thomasdag, som en mærkedag for disciplene, har gamle rødder i Ribe latinskole. Men det var ikke bare fest og løjer; disciplene måtte lige op til dagen aflægge prøver, og på selve dagen optrådte en af dem og holdt en tale på latin. Således holdt en discipel 1590 en latinsk tale over Hans Tavsens, og i indledningen siges, at det var en gammel skik i skolerne, at skoleungdommen samledes på Sct. Thomæ dag og hørte en tale enten i prosa eller på vers efter talerens evne. Og i tilegnelsen i en anden trykt tale, Hans Thomissens sørgetale over Kristian III, som udkom 1560, siger forfatteren, at han forrige år havde ladet sine disciple skrive et digt om den afdøde konge, som de efter gammel skik skulle fremsige på Sct. Thomæ dag i lærde mænds nærværelse. Når det var en gammel skik 1560, går man næppe for vidt, ved at antage, at Sct. Thomæ dag allerede i middelalderen var en mærkedag i de lærde skoler.

Kinch oplyser endvidere, at en eksamen på Sct. Thomæ dag omtales 1623, da lensmanden Albr. Skeel bestemte, at renten af 100 sdl. på denne dag skulle gives til den discipel, som havde stået sig bedst ved prøven, pengene skulle bruges til bøger og andre nødvendighedsartikler. Endnu 1660 nævnes eksamen på denne dag.⁸⁾

Der skete andet af betydning på dagen. De fattige disciple fik gaver: tøj, småbeløb; flere legatfundatser bestemte udbetaling Sct. Thomæ dag. Hvis en af lærerpersonalet blev idømt bøder, skulle disse erlægges Sct. Thomæ dag, det skete således 1668.⁹⁾

Men disciplene måtte også betale. Ved 1500tallets slutning fik rektor (skolemesteren) »skolegæld,« det er skolepenge af de formuende børn, som ikke gik »med hætte,« dvs. tegnet på, at de havde lov til at tigge. Og hørerne fik lys og penge. 1649 gav 5. lektie 4 sletdaler og 8-10 lys, også i de andre lektier ofredes der penge og lys. En hører, Niels Rasmussen, har ført regnskab; heraf kan man se, at 1652-58 var det beløb, en discipel gav, aldrig over 3 mark, nogle gav tillige 1, 2 eller 3 lys, andre gav blot lys og nogle slet intet. For 1652 noterer han (i Kinchs gengivelse): »Sct. Thomas dag til offris aff mine disciple, 19 disciple, som give fra 3 mark til 8 skilling og desuden 1 eller 2 lys, 2 give dog ingen penge, 4 intet lys, 1 ingen af delene.«¹⁰⁾

Var den 21. en søndag, afvikledes begivenhederne dagen før, det skete i alt fald 1606, da Hegelund noterer i sin kalender: »20. (dcbr.) Hulde wi S. Thomes dag i Scholen.«

Om festlighederne står der intet, men de har sikkert fundet sted, når det mere højtidelige var overstået. Storgaard Pedersen fortæller i sin skildring af latinskolerne i Hardsyssel, at dagen var en særlig festdag, rektoren i Ringkøbing fik da korpene, skolens legater

uddeltes, og fattige disciple fik klæder og milde gaver, og »den dag kappedes lærere og elever om at more sig med alskens løjer og lystighed.«¹¹⁾

I Viborg havde man som i Ribe prøver umiddelbart før dagen, og den 21. uddelte man »Sct. Thomæ penge.« Engang skete det, at man atter tog dem fra en discipel, Peder Breum, »til straf og eksempel for sin begangne forargelse,« han fik dog lov til at beholde julekornet.¹²⁾

Efter dette ser det da ud til, at Sct. Thomas dag mange steder er fejret i de latinske skoler rundt omkring, derfra er skikken indført i købstædernes danske skoler, hvis de ikke som i Kolding selv havde startet dem, i rytterskolerne, da de fremstod, og derefter i folkeskoler. I alt fald må det gælde Ribe amt. Feilberg gør opmærksom på, at i Belgien mødte børnene tidligt Thomas dag og lukkede læreren ude eller bandt ham til en stol, så han måtte løskøbe sig med øl, og at lignende skikke fandtes i England.¹³⁾ Det må nok tages som udtryk for, at man har festligholdt dagen for et kalenderårs afslutning på skolearbejdet og som indledning til julens glade tid.

Når det ret almindeligt fremstilles som festligholdelsen her til lands kun foregik på Ribeegnen (jfr. Feilbergs Jyske ordbog og Dagligliv i Danmark 1720-1790), holder det næppe stik.

»Skoleopdrikningen« i forårstiden må ses som en udløber af Thomasgilderne, også festdagen i Vrå viser skikkens vide udbredelse. På Ribeegnen og i Skast herred har man længst holdt fast ved festen og navnet Thomasdag. Det kan have givet anledning til den almindelige opfattelse.

Kilder:

- 1) H. F. Feilberg: Dansk Bondeliv 230 f. 2) Sst. 228 f., samme: Ordbog over jyske Almuemaal III 292 f., 785. 3) Jy Sml VI 157.
- 4) Dansk Bondeliv 227 f. 5) Dagligliv i Danmark 1720—1790 29.
- 6) P. Eliassen: Historiske Strejftog i Kolding og Omegn 154.
- 7) Samme: Kolding fra Middelalder til Nutid 315 ff. 8) Kinch: Ribe II 25, 752 f. 9) Bjørn Kornerup: Ribe Katedralskoles Historie II 112. 10) Kinch: Ribe II 733, Ole Degn: Livet i Ribe 183.
- 11) Arb. Hards 1919 35. 12) F. Paludan-Müller i Viborg Købstads Historie II ved Svend Aakjær 379. 13) H. F. Feilberg: Ordbog III 785.

Ridefogdens arbejde på privat gods i 1700-tallet

Af H. K. Kristensen

Ridefogder var i almindelighed ikke velanskrevne blandt bønderne. Hvad sagde ikke Jeppe på Bjerget: »Jeg veed nok, hvad I er for Karle, I Ridefogder; jeg veed hvorledes I har omgaaet med mig selv og andre stakkels Bønder, I faaer Fløden af Melken, og Herskabet faar en Lort (med Tugt at sige). Naar Bonden stikker jer eller jere Koner noget i Næven, saa hedder det, naar I kommer til Herskabet: den stakkels Mand er villig og flittig nok, men adskillige Ulykker slaaer ham til, at han ikke kand betale.«

Jeppe beskylder altså ridefogden for hårdhed mod bonden og bedrageri mod sin husbond. Og det var han ikke ene om. Ordet gik – med rette eller urette – »en ærlig foged er så sjælden som den fugl raven, når hun er hvid.« Ridefogden var »bondesøn, bondeplager,« hed det.

Uvildige dommere var bønderne ikke. Det var jo ridefogden, der havde opsyn med dem og måtte straffe dem, om de forsyndede sig. Og det kunne nok hænde, for »den, der sled sig ihjel til hove, skulle begraves under galgen!« – Driveri og snyderi forekom og måtte straffes, og straffen var ofte hård. Derfor var fogden ikke vellidt af bønderne. Han kunne også få at mærke, han ikke var godsejerens ligemand. Således skrev en af dem: »Den hele Ridefoged eller Forvalterklasse her i Landet er i Almindelighed elendig opdraget, har Summa Summarum lært de 4 Species for at kunne udregne Kornskatten, summere Jordebogen og Skatteregistret,

holde Skifte efter Formularen, som er i Skifteprotokollen osv.« Det var stiftamtmand, guldmedaljevinder Fr. Buchwalds mening.

Men der var stor forskel på ridefogder. I vor årbog 1908, s. 119–64, findes ridefogden på Estrup, Hans Wulffs egen livsskildring. Han blev senere proprietær, stænderdeputeret og justitsråd, og det siger noget om den tillid, han nød.

Han fortæller følgende om ridefogdens arbejde: »Skatteopkrævning på hele godset, skiftehold, når nogen døde, bogholderi over avl og mejeri samt undertiden små forretninger ved tinget« (tinglysning, processer); han skulle ikke blot være fuldmægtig i processer for godsejeren, men i reglen også for godsets bønder, når de indvikledes i processer, som ikke stammede fra herskabet. Godsejeren var jo fæsterens »forsvar.« Vi ser da også, at Wulff forud for sin ansættelse ikke blot studerede skrifter om landbrug, men også juridiske, og godsejeren, assessor Lautrup, forærede ham både Christian Vs Danske Lov og Hesselbergs juridiske Collegium. Sidstnævnte værk benyttedes længe som lærebog af de ustuderede jurister. På Estrup var det ladefogden, som skulle tilsige hovfolkene og have tilsyn med avlingen, men Wulff gik med i marken, når tiden tillod det. Det var lige før stavnsbåndsløsningen, Wulff tiltrådte, han nævner derfor ikke noget om udskrivning af soldater, om rejsepas eller fripas, noget ridefogder tidligere måtte tage sig af. Han var faktisk godsforvalter.

Ridefogedinstrukser giver gode oplysninger om arbejdet. Nedenfor gengives en fuldstændig instruks fra vort amt, gældende for Nørholm og Lunderup. Den er et halvt hundrede år ældre end Wulffs ridefogedtid og er udstedt af den nøjeregnende Stephan Nielsen Ehrenfeld, der også ejede Endrupholm. Ridefogden er Søren

Hygum, der vistnok havde fungeret en tid, før instruksens udstedtes, og som fortsatte til 1743.

»*Instrux*, hvorefter Søren Hygum som ridefoged ved mine gårde Nørholm og Lunderupgård og detsen underliggende gods sig haver at forholde.

1. Skal han samtligen mine dertilliggende bønder og tjenere med lov og ret, så vidt mueligt er, håndthæve og forsvare, såvel som efter min ordres og sigelse mine egne ved bemeldte gårde faldende sager til hjemtinge med flid udføre, imod billig anvendende omkostningers godtgjørelse.

2. Hvad Land Militiens sessiones angår, og der ved samme godser kan forefalde, det haver han at påagte og efter min derom tagen ordres og betænkning forrette, såvidt en fuldmægtig kan tilkomme, så og årlig at forfatte reserveroullen på alle de unge mandskab, som på godserne, såvel og på de, som med min villie tillades uden for godset at tjene, og hos hvem de findes, og må han ingen enten gamle eller unge fra godset med nogen pas forsyne eller afskedige uden min tilladelse, men hvad kvinde-kønnet angår, dem kan på forlangende med pas forsyne, dog skal ikke hermed være ment de besovede qvindfolk, som her undtages, så længe til de deres bøder betalt haver.*)

3. Skatterne for alt godset haver han at annamme og oppebærge efter den hannem nu overleverede skatteligning, indtil den efter min ordres nærmere måtte blive forandret, og det så betimeligen, at den udi rette tide og med al muligste flid uden restance til amtsstuen kan

*) Ifølge Danske lov skulle en mand, der begik lejermål, betale til sit herskab 24 lod sølv og kvinden 12 lod og desuden skulle begge stande åbenbare skrifte. Med hvilken nidkærhed den begærlige godsejer tog sig af disse bøder kan ses i min Øster Horne Herred, s. 126.

indleveres og sig derfor med behørig kvittering forsyne, hvorimod han nyder de sædvanlige førpenge. Skulle det hælde sig, som dog ikke formodes, at nogen af bønderne med deres skatter skulle udeblive og ikke i rette tide indkommer, da giver Søren Hygum mig det straxen tilkende ved samme qvartal, hvis ikke, tager han det på sin egen regning.

4. Han skal årlig på amtsstuen være til stede, når bønderne vorder indstævnet til at yde deres skatte-korn, for at tilse hermed efter Hans Kgl. Mayts aller-nådigste udkomne forordning i alle måder rettelig forholdes, og bønderne derudinden ingen forurettelse sker.

5. Er hannem i dag under min hånd meddelt rigtig jordebog og specifikation på alt mit til Nørholm liggende jordegods og tiender, hvorefter han årligen haver at indfordre og oppebærge bøndernes landgilde såvel tiendernes afgift, korn og penge og derfor årlig til Philiphi Jacobi [1. maj] gøre mig rigtig og tilbørlig regnskab, så at pengenes levering sker til mig, og med kornet ellers forholdes efter min ordre og sigelse, og skulle der nogen restance herpå blive, som ej er muligt at inddrive, da beviser han det med dom, som må følge regnskabet. Og bliver ved denne oppebørsel og regnskabsaflæggelse at erindre, at hvad overmål på kornet kan blive, det beregner Søren Hygum mig, Stephan Ehrenfeldt, til indtægt. Hvad landgildens oppebørsel ellers af Lunderupgårds gods angår, da vil jeg selv indtil videre samme annamme og oppebærge.

6. Ligeledes er hannem i dag med min hånd overleveret rigtig specification over alt til bemeldte to gårde, Lunderup og Nørholm, henhørende bøndergodsdes hartkorn og den derom gjorte skatteligning, hvorefter Søren Hygum ligesom foregående 3 poster er ommeldt, haver af hver bonde og vedkommende at annamme og

oppebærge alle de kgl. skatter og contributioner, som nu er eller herefter allernådigst påbudet vorder af hartkorn at svare og ikke videre, og det indtil den efter min ordres, som tilforn er meldet, måtte vorde forandret.

7. Så er Søren Hygum og endnu desforuden overleveret de begge gårde og dissen godser tilhørende behørig skifte-, fæste- og landgilde protocoller samt genparter, reservale, fæstebreve, som han ej alene bliver ansvarlig til, men endog udi dito protocoller haver at indføre, hvis ske bør, og ellers herefter ikke forsømme at reservale fæstebrevene, som herefter bør gives, også rigtig vorder besørget, som det tilkommer.

8. Toldkornet af Nørholm mølle tager Søren Hygum også i oppebørsel, efterhånden som det samles, og derover holder et a parte regnskab, som på lige måde til den 1. maj årligen aflægges.

9. Ligeså til sig annammer han og alt det korn, som aftærskes og opmåles af Nørholm lade, hvorfor han og sammeledes tillige med landgilde- og tiendekornet til hver 1. maj aflægger regnskab.

Hvorimod Søren Hygum nyder:

1. Af hver fæste, som falder fra dato, imod han skriver fæstebrevet, bekommer han af hver hel- eller halvgård een rixdaler og af en fjerdepartsgård eller bol 3 mark dansk.

2. Skal han nyde, hvis salarium ved skifterne på godset efter loven kan falde, hvilket han på mine vegne lovforsvarligen skal forrette, hvorved bliver at agte, at han ingen skifte slutter eller ganske tilendebringer, forinden mig først er bleven forevist og indberettet boets tilstand, for ifald noget af betydning til umyndige arvinger måtte falde, man da derudinden kan overlægge, hvorledes bedst forholdes skal med videre.

3. Når Søren Hygum nogensteds udi mine forretning

ger forsendes, vil jeg hannem, som billigt eragtes, godtgøre fornøden tæring og anvendte omkostninger.

4. Skal han nyde kost, kammer og seng samt ild og lys på Nørholm til fornødenhed, så og foder om vinteren og græs om sommeren til en hest, på samme hest rider han da i alle de ærinder og forretninger, som på godserne forefalde kan, såvel og til herredsting, som godset henhører under, men når han længere og andetsteds i mine forretninger udfarer, da bekommer han befordring, skal og ligeledes til amtsstuerne, når han der med skatterne eller skatte Korn skal henrejse.

5. Han skal og nyde hvis accidenser, som på godset forefalde kan, som er 10de penge af visse sagesfald, bøder og deslige, som fogderne ellers også andre steder sædvanlig nyder,^{*)} og overalt skal han nyde til vis løn årligen indtil videre 20 rdl., og som jeg da finder, han sin tjeneste med troskab og flittighed forretter, hannem vil forbedre.

6. For det øvrige haver Søren Hygum med alt, hvis både inden og uden gården, samt hvad på godset kan forefalde, altid at se og søge min gavn og bedste og at have flittig og tilbørlig opsyn og omsorg med alle ting, så og at folkene på Nørholm, særdeles udi min fraværelse, både er troe og flittige, så og at enhver gør sin tjeneste, og den der udi forholder som gode og troe tjenere tilkommer, og hvis utroskab eller andet lastværdigt måtte passere, derom giver han mig underretning, at derudi kan rådes bod, og ellers haver Søren Hygum sig så troe og flittig i sin tjeneste at forholde, som han agter at forsvare.

Endrupholm den 28de aprilis 1739.«

^{*)} Disse 10 pct. kaldes også fogedpenge.

Til slut har Hygum kvitteret for modtagelse af de nævnte dokumenter.

Der står ikke noget om, hvordan ridefogden skulle behandle »utroskab og andet lastværdigt.« En anden ridefogedinstruks, der er refereret i Historikergruppens Danmarks historie, bestemmer, at »den dovne eller opsætsige måtte straffes, helst med krabasken og omgående, »såsom tiden er altid kostbar for bonden,« i grovere tilfælde dog med træhest og hundehul, men fattige og gamle skulle skånes, og ingen måtte lem-læstes.«

Det gik nu ikke gnidningsløst med Ehrenfelds bønder, det var dog ikke ridefogden, de klagede over, men Lunderups bønder i Skonager og Næsbjerg klagede endog til kongen over godsejeren selv, de kunne ikke føre tilstrækkelige beviser, og Ehrenfeld fik dem derfor idømt hårde straffe.

Som det ses af instruksens, havde han tiltaget sig alle mulige forbehold over for ridefogden, så denne næppe kunne yde en nødstedt bonde henstand, hvis han da ikke selv lagde ud af sine egne penge.

Der findes endnu en ridefogedinstruks for Nørholm. Den er fra 1725 og gælder for Chr. Pedersen Haae, der kaldes »fuldmægtig.« Nørholm ejedes den gang af Fr. Lasson, og gården var da udforpagtet. Denne instruks pålagde fogden at indkræve 1) alle kgl. kontributioner hos bønderne, 2) landgilde og desuden afgifter til kirkerne, 3) kvægtienden, 4) modtage forpagtningsafgiften af hovedgården og 5) føre tilbørlig indseende med godset.

Selvfølgelig kunne ridefogder lige så vel som andre mennesker vise sig utro, så de ikke overholdt instruksens. Det viste sig på Nørholm 1761, men der er også eksempel på en foged (forvalter), der var lige afholdt af herskab og bønder, nemlig landvæsenskommissær

Bøtker. Tingbøgerne har få eksempler på, at instruksens ikke blev holdt. Således stævnedes fru Margrethe v. Ahlefeldt på Visselbjerg 1648 sin foged, Morten Nielsen, for forsømmelse. En bonde havde ladet nogle kirkeenge gå fra sin gård; fogden skulle have forbudt det, påstod hun. Morten Nielsen undskyldte sig med, at fruén vidste det. Nå, adskilligt tyder på, at samme Morten ikke hørte til de særlig samvittighedsfulde. Ridefogden skulle kontrollere, om fæsterne forringede deres gårdes værdi, bl. a. ved at udleje dele af jorden, eller som her, hvor lejen af kirkejorden åbenbart ikke blev fornyet i rette tid.

Der krævedes meget af en ridefoged på et stort gods.

Kilder:

Nørholm Stamhus: gl. reg. nr. 58,2. Landsarkivet. G. Schousboe Jensen i *Fra Ribe Amt* 1908 117-64. Christensen (Hørsholm): *Agrarhistoriske Studier* II 211. H. K. Kristensen: *Øster Horne Herred* 126, 146 (Hygum 1731, rettes til 1739). *Historikergruppens Danmarkshist.* II 14. *Skast herreds tingbog* 1648 18/7.

Af min fader vinterlærer Jeppe Hejbøls personlige erindringer

Ved seminarielektor *Johannes Hejbøl*

Jeg er født d. 12. marts 1867 i Højlund, Ølgod sogn, blev døbt i Ølgod kirke d. 26. maj samme år (grunden til, at jeg forblev udøbt så længe, var, at min moder havde et længere sygeleje) og konfirmeret samme sted d. 24. april 1881 af pastor Olrik.

Jeg var den yngste af 7 brødre, og det passer måske nok, hvad en kone sagde om mig, at jeg var noget forkælet. At jeg var den yngste i flokken bevirkede, at jeg ikke kom ud at tjene, før jeg var 11 år. Mine ældre brødre var kommen ud at tjene tidligere. Jeg var ellers stor af min alder. Det er således blevet fortalt, at da jeg var 3 år og min broder Anton 6 år, blev vi af nogle antaget for tvillinger. Det var ved den tid, vor ældste broder havde fået en lille dreng. Jeg skal da meget stolt have sagt til min bror: »Nu er vi blevet farbrødre«, men han, som altså var 3 år ældre og som sådan en hel del klogere, svarede: »Ti stille med det. Det er jo en stor skam, da vi ikke er ældre« (ti stil mæ-et. De æ jo en sturige skam, vi er et æller).

Noget af det første jeg kan huske, er min faster Elses begravelse. Da graven var omtrent jævnet, sagde jeg højt til bror Anton: »No er æ hvol jawen«. Jeg fik selvfølgelig et skub. Han vidste jo, at man skulle tie stille sådan et sted. Men de omstående havde hørt det og så alle hen på mig. Dette træk tyder måske også på forkælelse; i hvert fald viser det, at jeg har haft svært ved at styre min mund, en fejl, som vist siden har fulgt mig. Et andet minde er, da vort hus var nær ved at

Jeppe Hejbøl.

brænde. Jeg erindrer også, at min fader engang kom hjem med en A. B. C., og hvordan han nok så højtideligt snittede en pegepind og derefter satte sig til at lære mig bogstaverne.

Jeg begyndte tidligt at gå i skole. Straks jeg var fyldt 6 år, fulgte jeg med mine brødre. De to første vintre var det i en stue på Grønfeldgård, hvor de mindste gik i skole, da skolestuen var blevet for lille. Siden blev der bygget en skole i Hejbøl. Skoledistriktet blev derved delt, og en del børn gik fra, så nu kunne vi være i skolestuen. Den lærer, der havde holdt skole for de små de to vintre, holdt lidt friskole om sommeren, hvor jeg også gik med. Siden havde vi en lærer, som hed Knud Jensen. Han var en dygtig lærer, men af den gamle skole. Hånden sad noget løs hos ham, og mange var de ørefigener, han uddelte. Han havde for skik at gå og lytte, når vi sang, for at finde ud af, hvem der havde gehør og hvem ikke. De, som efter hans mening manglede dette, blev det forbudt at synge med for ikke

at forstyrre de andre. Jeg fik selvfølgelig også ordre til at holde min mund, men forbuden frugt smager som bekendt bedst. Trods forbuddet eller måske snarere på grund af det sang jeg med. En dag mærkede jeg under sangen, at læreren stod bag ved mig. Jeg holdt inde og troede, at der vankede en øretæve. Den udeblev dog, og jeg fik for fremtiden lov til at synge med. Sanger blev jeg aldrig, men alligevel har jeg siden sunget meget, selv om det nok ikke har været til fryd for musikalske øren.

En anden ejendommelig skik hos ham var, at når han i middagstimen gik fra skolen, valgte han et af børnene til at være ordensbetjent. Denne skulle så fortælle ham, hvad der i fritimen var bleven bedrevet. Denne post var ikke eftertragtet, thi enten skulle staklen være ugleset af kammeraterne og kaldes sladderhank eller også udsætte sig for ubehageligheder fra læreren. Vi valgte dog næsten altid det sidste. En af ordensreglerne var, at vi skulle vælge »ude eller inde«. De, som så valgte at være ude, skulle blive ude, indtil han kom tilbage. En dag skulle jeg et ærinde i byen om formiddagen, og omtrent alle drengene havde valgt at være ude. Imidlertid må de have fortrudt valget og var gået ind, før jeg kom tilbage. Jeg gik da også ind. En pige havde den dag vagten, og hun fortalte det passerede til læreren. Der blev holdt forhør om, hvem der havde hittet på den bedrift, men ingen meldte sig. Han spurgte så mig. Jeg var jo uskyldig, da jeg ikke havde været til stede, men som en ærekær dreng sagde jeg kun, at det ikke var mig mere end de andre. Måske har det smagt ham af trods, i hvert fald blev det min straf, at jeg i stedet for at følges med de andre på hjemvejen i en uge hver aften skulle følge ham ad hans vej. Det blev dog kun een aften. Da jeg gik fra ham den aften, som var en lørdag aften, sagde han: »Ja, dersom en af os skulle

dø forinden, så skal resten af straffen være dig eftergivet«. Om søndagen var vi mange samlede på en stor isdam i Agersnap. Isen var gammel og meget tyk og havde slået store revner. Vi legede hund efter hare, og i kampens hede var jeg så uheldig at komme på langs ad en revne, den ene skøjte smuttede ned i revnen og gik itu. Jeg faldt med knæet mod den skarpe kant, gennemskar benklæderne, og knæet fik en slem flænge. Af den grund kom jeg ikke i skole i flere dage, og da jeg endelig kom og læreren så knæet, sagde han, at han nu mente, jeg havde fået straf nok, og det var vi for øvrigt enige om.

En sommer var jeg en tur i Hoven med ærinde til mine brødre. Herman tjente da i Ørbæk, Jeppe Dahl og Anton i Påbøl. Da jeg kom til Påbøl efter først at have været i Ørbæk, spurgte Else, Simon i Påbøls kone, hvad jeg havde fået i Ørbæk. Hun har vel ment, om jeg trængte til mad straks, eller jeg kunne vente, til de skulle spise, og det har nok været godt ment. Moder havde imidlertid formanet os børn til ikke at være nysgerrige og især ikke bære sladder. Jeg har vel så syntes, at her var hun temmelig nysgerrig, for jeg svarede: »Skulle du vide det?« Det var derfor ikke uden grund, at hun blev fornærmet og mente, at jeg var slemt forkælet.

Da nu min broder Anton blev konfirmeret og ikke længere kunne blive der som hyrdedreng, ville Simon have mig i stedet. Det syntes Else imidlertid ikke om og henviste til mit næsvise svar. Jeg kom dog i tjeneste der og vandt ikke alene Simons, men også Elses yndest, så hun ofte måtte høre for, at hun ikke ville have haft mig.

Min egentlige bestilling var at vogte får og ungvæg i heden og mosen. Jeg var da næsten hele dagen derude. En anden dreng passede køerne derhjemme, men

han var lidt doven, og undertiden gemte han sig, så hun ikke kunne finde ham, når hun ville have ham til et eller andet, og det syntes hun ikke om. Jeg var måske også lidt doven, men vidste at bruge min forstand. Lige så godt selv byde sig til som lade sig nøde. Arbejdet skulle jo gøres. Datteren havde været på Mølbygård at lære mejeribrug. De havde derfor fået indrettet en mælkestue med vandafkøling. Her skulle hver aften bæres vand ind. Jeg forespurgte så gerne, om ikke der manglede vand. Jeg fik på den måde megen ros og samtidig et og andet godt for munden.

Det var et godt sted at være, god orden og en god forplejning, men gammeldags på mange måder. F. eks. brugte de aldrig petroleumslamper, men kun tællelys. Kaffe var kun til højtidsbrug. Det besværligste var høbjærgningen. Gammeldags, som de var, skulle alt høet strøes hjemme ved gården, før det kom ind. Som oftest havde de 5-6 læs hø, som vi drenge skulle strø før middag. Når vi så havde spist til middag, skulle alle mand ud at hverve (vende) høet. Efter en lille middagsøvn skulle vi alle ud at skubbe høet op til huset. Her lå det til aften. Når så alle folk var kommet hjem, og der var malket, skulle vi have høet ind. Alt blev puttet ind ad små lavtsiddende luger, derfra skulle det væltes ofte langt hen, så vi drenge var nær ved at kravle vild og knapt vidste, hvor vi var. Ofte blev klokken næsten 12, før vi kom i seng, og op igen måtte vi kl. 4. Og det varede mindst en måned.

Hvad selve hyrdegerningen angår, da var den i sig selv ikke så slem, selv om jeg havde en stor flok undersætter. De havde som regel 80 får om vinteren, så når lammene kom til, kunne det blive en stor flok om sommeren, da vi tilmed fik nogle fremmede får på græs. Desuden havde jeg en 10-12 kreaturer at passe. Fårene gik for sig og kreaturerne i en mose for sig. Fårene var

dog vante til at gå en bestemt runde, alt imens de nippede til det sparsomme græs, som voksede mellem lyngen, og de behøvede da ikke megen pasning. Det værste var, at deres græsgange grænsede ind til den nyanlagte Hårdkær plantage. Der måtte de ikke komme, at de ikke skulle nippe de små planter op. Tidligere, da der kun var hede, gik det ikke så snorret til. På varme dage kunne det jo blive galt med kreaturerne, som da fik lyst til at stikke halen i vejret og bisse.

I den første tid blev dagene forfærdelig lange, så jeg fulgte stadig solens vandring over himmelbuen. Jeg fik lært, at når jeg stod på et bestemt sted og så solen over et hus på Urup mark, var klokken 10, og det var så på tide at få fårene vendt nedad mod den mose, hvor kreaturerne græssede, så vi kunne vende næsen hjemad, når der blev kaldt ad mig til middag. Fårene blev drevet lidt bort fra drivvejen, mens jeg fik kreaturerne drevet hjem. Turen til fårene kom bagefter. Om eftermiddagen kunne jeg ved hjælp af fingrene på højre hånd måle, hvor længe der var til solnedgang. Hver fingers tykkelse var et kvarter, fire fingre en time. Sådant målte jeg mange gange, og imens sank jo så solen, og dagen gik på hæld. Efterhånden vænnede jeg mig dertil, så tiden blev ikke så lang. Undertiden kunne jeg komme sammen med en dreng fra Urup, som også passede får.

Enkelte formiddage blev kreaturerne hjemme i tøjrt på agrene. Da havde jeg fårene på en hede, der gik ned mod engen. Så kunne jeg en enkelt gang komme ned i engen til folkene, som arbejdede der. Det var en god adspredelse. Der hørte ialt 500–600 tdr. land hede til gården.

Kristian Påbøls drenge kom jeg også undertiden sammen med. Af dem havde jeg engang købt et par gamle årgange af et ugeblad for børn, som kaldtes

»Børnevennen«. Jeg fik nemlig ikke så sjældent en 10-øre eller en 25-øre af Simon for et eller andet, eller når der blev solgt af dyrene. Disse »Børnevenner« blev dog min ulykke. Læselysten som jeg var, havde jeg taget bogen med i marken, og da fårene har været skikkelige den dag, var jeg falden til læsning og havde glemt fårene, som så var funden over i plantagen. Da fik jeg en ørefigen, og samtidig blev det mig forbudt at tage bogen med oftere.

Da vi var to hyrder og ikke kunne komme i skole samme dag, kom jeg til at gå i skole i Ørbæk. Det var dog samme lærer som i Hoven, så der lærte jeg lærer Kristensen at kende, hos hvem jeg siden kom på højskole.

Også andenlæreren Th. Sørensen lærte jeg at kende, da han enkelte gange holdt skole i stedet for Kristensen. Deres måde at fortælle på greb mig. Min lærer derhjemme fortalte aldrig for os, vi måtte lære på remse. Sørensens måde at læse op på mindes jeg også endnu.

Jeg sov sammen med Jeppe Dahl. Han har altid været god til at fortælle, og da jeg var lige så ivrig efter at høre og desuden en slem plageånd, så fejlede det sjældent, at han måtte fortælle en eller anden historie, når vi var kommen i seng. Det undrer mig, at han ikke blev træt. Vi trængte jo ellers begge til al den søvn, som de korte nætter kunne give. Han var dog altid villig og udtømmelig.

Den anden sommer jeg var der, blev meget regnfuld. Ikke alene engene var oversvømmet, så høbjergningen blev meget besværlig, men også moserne stod fulde af vand. Kreaturerne ville derfor ikke være i mosen, men strejfede omkring, og fårene ligeså. Disse sidste blev værre til at gå over i plantagen, og jeg kunne derfor ikke styre begge flokke. Kohyrden, vi havde den sommer, var en datter af Jens Jepsen, tidligere Hejbøl, og var op-

kaldt efter faster Else. Vi fik så også hendes broder Jeppe, opkaldt efter farbror ligesom jeg, så vi blev på den måde tre Jepper i den samme gård. Han skulle hjælpe mig.

Den sidste sommer før jeg blev konfirmeret, ville mine forældre ikke af med mig, og jeg blev da hjemme. Den sidste sommer jeg var i Påbøl, kom biskop Ballev på visitats i Ølgod og ville bl. a. også til Agersnap skole. Der skulle børnene fra Grønfeld, Hejbøl og Krusbjerg skoler også møde, dog kun de ældste klasser. Der kom da bud efter mig, da min lærer gerne ville have mig med. Jeg var vel nok den af børnene, der var mest vant til at svare. Vi blev så proppet sammen fra alle skolerne. Det, jeg bedst husker, er, at mod slutningen viste biskoppen hen på landkortet (verdenskortet) og spurgte om navnene på verdensdelene. Det fik han jo svar på, men da han bagefter spurgte nærmere om Asiens floder, blev jeg ene om at svare. Vi havde ikke haft megen geografi om de fremmede verdensdele, de andre skoler vel lige så lidt, men jeg havde ofte stået og set på kortet i middagstimen, og derfor kom det fra mig: Ob, Jennisej, Lene, Amur, Hoangho, Jangsekiang, Mæking, Saluan, Irrivaddi, Bramaputra, Indus, Ganges, Evfrat, Tigris og Ural. Biskoppen sagde: »Hov, hov, jeg kan jo ikke engang følge med«. Det var jeg jo ikke så lidt stolt af. Min lærer var det da også. Han sagde siden til mine forældre, at det var godt, de havde fået sendt bud efter mig, da jeg kunne sige du til hele østersognet.

På den tid fik de en ny lærer i Ølgod, lærer Sindberg. Han kom fra Horne og havde ord for at være en meget dygtig mand. Jeg fik da lov til de to sidste vintre at gå i Ølgod skole. Han havde også adskilligt bedre tag på at undervise end Knud Jensen. Vinteren 1880-81 gik jeg til konfirmationsforberedelse hos

pastor Olrik. Vi var et stort hold på ca. 60 børn. Præsten var noget vidtløftig i sine forklaringer, hvorfor det kneb ham at holde børnenes interesse fangen, men han sparede ikke nogen ulejlighed med os. Desværre mindes jeg ikke, at vi blev særligt påvirkede.

Konfirmationen foregik den 24. april. Ved overhøringen mindes jeg, at præsten ud fra salmeverset »Satan bundet til dommedag« spurgte mig, om Satan var bleven bunden og hvornår. Hertil svarede jeg: »Ja, da Jesus døde på korset«. »Er han da bundet helt?« spurgte præsten, og jeg svarede nej. Han sagde så: »Hør nu, min gode Jeppe, nu har du svaret både ja og nej til det samme spørgsmål, hvordan vil du klare det?« Jeg blev vistnok noget forbløffet, da jeg kunne mærke, at alle så på mig, men jeg forklarede dog, at vel var Satan bleven bunden ved Jesu død, men først ved dommedag ville han blive bundet helt og for stedse.

Jeg mindes også, at jeg følte det som en alvorfuld stund, da jeg på spørgsmålet, om jeg ville forsage og tro, svarede mit ja, og præsten derefter sagde: »Så giv da Gud dit hjerte og mig din hånd derpå.« Konfirmationsgilde med konfirmationsgaver havde vi ikke noget af, det var dengang ikke meget skik og brug.

Dagen efter kom jeg i tjeneste. Det var i Hjedding hos en gårdmand Jens Mikkelsen. Et par dage efter var jeg med til konfirmationsaltergang og dagen efter til eksamen i skolen. Dermed tog jeg afsked med skolen og barneårene.

Hos Jens Mikkelsen havde jeg en streng plads, men havde det ellers godt. Engang var det dog nær gået galt for mig. Banen gik over marken, og den dag havde jeg ungkreaturerne i tøj på den ene side af banen og køerne på den anden. Mens jeg var i færd med at flytte ungkreaturerne, så jeg, at køerne var ved at bisse. Jeg løb så lige over banen til køerne, men da jeg var midt

på banen, gav toget et fløjt lige ved siden af mig. Jeg nåede ned i grøften, men da var toget også lige bag ved mig.

Til november kom jeg til at tjene i Haulund hos gårdmand Peder Nielsen, og der blev jeg i to år. Peder Nielsen var en ung og dygtig mand med lyst til fremskridt. Her lærte jeg først at fodre med kraftfoder.

Om vinteren kom der til sognet en omrejsende mejeri- og landbrugskandidat, og han holdt noget til hos Peder Nielsen. Han holdt møde på Ølgod kro med dels landbrugsforedrag, dels demonstration af, hvordan smør skulle tilberedes, især æltes. Han opfordrede landmændene til i fællesskab at starte et smøræltningværk. Alle skulle så sende deres nykærnedes smør derhen. Smørret skulle derefter æltes sammen, slås på dritler og forsendes. Dermed mente han, de måtte kunne opnå samme pris for smørret som for herregårdssmør.

Selv om hans plan ikke blev gennemført, gav den dog stødet til, at der samme forår blev oprettet to mejerier i Ølgod sogn, Lindbjerg og Hjedding. Men medens de i Lindbjerg solgte mælken til en mejerist, dannede de i Hjedding selv en forening, som byggede og drev mejeriet som andelsforetagende, det første af sit slags i Danmark. Stilling Andersen fra Gammelgård blev den første bestyrer. Af denne første lille begyndelse udviklede sig så den nu bekendte række af andelsmejerier landet over.

Efter at have været i Haulund i to år kom jeg til at tjene på Hejbølgård de fire dage om ugen. De øvrige dage skulle jeg være hjemme. Thomas Hejbøl var ikke som Peder Nielsen en foregangsmand, men han var stærkt religiøst påvirket. Han var svoger til lærer Kristensen, Hoven, og hans kone var fra Bjæregården i Ølgod, en søster til højskolelærer Povl Bjærge, Askov. Thomas var noget indesluttet, men kom han først til at

åbne sig, viste han et blødt og kristeligt sind. Han var navnlig grundtvigsk indstillet. Han fik dannet et aktieselskab, som overtog et stort stykke hede fra hans gård til beplantning, Hejbøl plantage. Selv tog han aktier for hele købesummen.

I de to somre jeg således var hjemme, forsøgte jeg mig som skytte og gymnast, idet jeg var medlem af en nystiftet skytteforening. Det var fornøjeligt, men også ret besværligt, i hvert fald for mig. Søndag eftermiddag havde vi skydeøvelse $\frac{1}{2}$ mil vest for Ølgod kirke og tæt syd for Skærbæk mølle. I Ølgod krosal havde vi derefter gymnastik. Geværsersits foregik mest ude i det fri. Efter de temmelig anstrengende øvelser gik jeg så hjem for at skifte tøj og derefter videre til Hejbøl for at være der i rette tid mandag morgen. Jeg syntes dog dengang, det var rigtig fornøjeligt.

Imidlertid vandt tankerne frem hos mig om, at jeg ville være skolelærer. Det var dog ikke så lige til. Kapital havde jeg ikke, og mine forældre trængte til al den hjælp, jeg kunne yde dem. Jeg fik så plads hos lærer Kristensen, Hoven, som foruden at være lærer også havde oprettet en højskole til uddannelse af vinterlærere. Desuden forberedtes der til første del af lærerek-samen. Jeg fik kost og halv friundervisning imod at røgte Kristensens kreaturer.

Om foråret kom jeg med min broder Jørgen på engarbejde i Ålling. Det var min første indgang i Ansager sogn. Da Jørgen købte ejendom og giftede sig, hjalp jeg ved opfyldning af vejen mellem Ansager præstegård og møllen. Siden var jeg hos Peder Nielsen, Ålling, og Anders Kristensen, Lund, indtil jeg til november igen kom på højskolen. Denne vinter havde jeg søgt understøttelse og kunne altså ofre hele tiden på skolen. Jeg hjalp dog enkelte timer i børneskolen, navnlig havde jeg hovedregning med et hold, som oftest de

største. Desuden overværede jeg som regel Kristensens religionsundervisning. Den faldt sammen med geometritimer på højskolen, og vi havde gennemgået det afsnit vinteren før. Disse religionstimer havde jeg stort udbytte af. Kristensen havde en egen måde at tale med børnene på. Følelsesmenneske, som han var, kunne han ofte tale med børnene, så han selv græd, hvad der jo måtte gribe børnene. Havde vi mange sådanne religionslærere, ville det sikkert se bedre ud med religionen, end det gør.

Første vinter jeg var der, havde vi J. P. Kristensen, Peder Møller som han kaldtes, som andenlærer. Han var fra sognet og var fætter til I. C. Christensen. Han blev siden lærer i Grønfeld. Anden vinter havde vi en seminarist Terkelsen. Han led af brystsyge, og efter jul kom han ikke igen. Han døde hen på vinteren. En søn af Kristensen, som var student, overtog hans fag den sidste del af vinteren. Han blev siden præst.

Undervisningen på skolen var jo præget af skolens formål; det var derfor ikke almindelig højskoleundervisning, men vi havde det dejligt, skønt der måtte arbejdes af eleverne.

Om foråret kom jeg atter med broder Jørgen på engarbejde. Denne gang var det i Hodde, hvor en kanal var gravet om vinteren. Her fik jeg tyfus og blev indlagt på Varde sygehus. Et par dage efter kom der en mejerist og en karl fra Hodde præstegård. Det var altså nok fra Hodde mejeri, smitten var kommen. Det var ikke ualmindeligt i mejeriernes første tid, at de blev smittebærere. Siden lærte de bedre at hindre, at mælke-resterne trængte ned i gulvene. Disse skulle senere være af fliser nedlagt i cement og med bedre afløb udenfor. Jeg kom mig dog forholdsvis hurtigt. Senere på sommeren var jeg hjemme og gik på daglejarbejde samtidig med, at jeg læste lidt, når lejlighed gaves.

Den 19. september afholdtes den såkaldte provste-eksamen, d. v. s. at provsten holdt prøve for vinterlærere. Den holdtes i to dage, første dag for dem, der søgte ansættelse for begge klasser, anden dag for dem, der kun søgte plads som lærer for yngste klasse. Vi var vist 10 mandlige og en kvindelig deltager den første dag. De fleste af karlene var fra Hoven højskole, en enkelt fra Staby. Provsten boede i Allerup præstegård ved Tjæreborg, og vi skulle vist møde kl. 9.

Vi fik opgivet et emne til en stil, som vi skulle skrive, og medens skrivningen foregik, blev vi kaldt ind for provsten en for en. En lærer var imens inspektør på skrivestuen. Vi blev så eksamineret i religion, læsning og analyse, Danmarkshistorie og geografi. Da vi alle havde været derinde og var færdige med vor stil, fik vi hvil og skulle gå op til Tjæreborg skole. Her var en klasse børn samlet, og vi skulle prøve at samtale med dem ud fra bibelhistorien. Derefter fik børnene fri, og vi havde regning og sang. Bagefter fik vi hver en anbefaling eller et prøvebevis. Et par fik dog kun bevis for at kunne forestå yngste klasse, og en enkelt måtte ind til fornyet prøve. At han fik lov at prøve endnu engang, skyldtes, at Kristensen, som var med, sagde god for ham, at han havde været uheldig. Beviserne lød vistnok ens for os alle. Det eneste fag, der gaves speciel karakter for, var sang, og her var min karakter naturligvis ikke høj. Mit bevis så således ud:

Jeppe Hejbøl Nielsen af Ølgod har underkastet sig prøven for vinterlærere. Han kan forestå begge klasser. Han har nogen sangstemme.

Skads m. fl. herreders provsti d. 19. september 1887.

Chr. Obelitz,
Provst.

De fleste pladser var imidlertid allerede opslået tidligere, og da jeg ikke havde personlig bekendtskab nogen af stederne, så det ud til, at jeg ikke skulle få nogen plads. Alligevel fik jeg en, men det var først lige ind på november. Det var i Knoldeflod, et hjørne af Grimstrup sogn, der skyder sig ind mellem Årre, Næsbjerg og Varde landsogn.

Her fik jeg så min første virkekreds, men den var ikke særlig tiltalende. En fattig hedeegn med få, små og yderst fattige bebyggelser. Kun en enkelt af beboerne havde så megen jord opdyrket, at de selv var kørende. Skolebygning var der ikke. Et fraflyttet hus var lejet til dette brug, men det var meget forfaldent og utæt såvel på tag som på mur. Lønnen var også lille, 12 tdr. byg efter kapitelstakst + $\frac{7}{8}$ af skolepengene = $87\frac{1}{2}$ øre for hvert barn, ialt vel 120 kr. Der var vist 12 børn i alle aldre. Alligevel var der tre, der gik til præst. Det var en stor part og for så vidt et gode, men disse var så heller ikke i skole mere end 4 dage om ugen, hvad der hindrede fremgangen ikke så lidt. De gik til konfirmationsforberedelse i Varde. Til Grimstrup havde de mindst $1\frac{1}{2}$ mil.

En af de første dage, jeg var der, fik jeg bud, at jeg eftermiddagen efter skulle møde med børnene til eksamen i Rousthøje skole. Det blev jeg lidt betænkelig ved, for børnene kunne næsten ingenting. Sommer-skole havde der ikke været, og jeg havde kun lige begyndt og kendte knap nok børnene. Enkelte af børnene kunne heller ikke komme med, da de manglede ordentligt tøj.

Vi kom imidlertid derhen, og det gik over forventning. Vi havde jo begyndt forfra i bibelhistorie og lærebog. Jeg lod børnene fortælle lidt af det første og talte med dem om det første bud, derunder om Guds egenskaber og i tilslutning til skabelsen om Guds al-

magt og allestedsnærværelse. Jeg havde da også den tilfredsstillende, at præsten roste min måde at tage det på. Han sagde endogså: »De har ordentlig varmet mit hjerte«. Sådan er jeg aldrig blevet rost siden, men jeg har måske heller aldrig haft det nødigt som den gang. Jeg fik så anvisning på, hvordan jeg skulle lade børnene skrive et blad både skønskrivning og diktat og lægge det til side til foråret. Da skulle jeg lade dem skrive et lignende og tage begge blade med til eksamen, så kunne han sammenligne. Det var jo meget forstående.

Jeg havde en god og fornøjelig vinter. Børnene gjorde god fremgang, og jeg kom til at holde af dem. Jeg har siden haft beviser for, at de holdt ikke så lidt af mig. Jeg fik fat på en lille gran og holdt juletræ for dem den sidste aften før jul. Vistnok alle forældre var mødt, og der var vist ingen hverken af børnene eller forældrene, der før havde set et juletræ, så det var fest. Jeg har for øvrigt et minde endnu om dette mit første juletræ. Jeg havde købt en stor engel som topfigur. Den har jeg endnu, og den har vistnok været brugt hvert år siden, altså 49 gange, og den når vel nok de 50.*)

Jeg blev straks draget med ind i en sag med præst og sogneråd. En mand kom en dag ind i skolen for at hilse på mig. Han var fynbo og hed Lars. Han ville have mig til at klage over lokalet. De havde prøvet flere gange, men det var ikke lykkedes. Jeg sagde nej, det ville jeg ikke, men ville de forsøge igen, ville jeg skrive en erklæring, som de så måtte benytte. Det tog han med tak imod. Jeg skrev så en erklæring, som de fik. Beboerne sendte denne gang deres klage til biskoppen. Det fik selvfølgelig samme forløb. Han sendte den gennem

*) Engelen var igen topfigur på et juletræ på Lemvig Museum julen 1972. Den var da 85 år gammel. (Udg. anm.).

provsten til præsten til erklæring. En dag mødte tre sognerådsmedlemmer, den ene formanden, i skolen. Formanden fortalte, at der var klaget over skolen og spurgte, om jeg havde hjulpet til dermed. Jeg sagde, at jeg nok vidste, at der var klaget, men at jeg ikke havde hjulpet eller set klagen, men jeg havde skrevet en erklæring, som jo nok måtte være med. De kunne jo så forstå, at jeg knap var så dum, som de havde anset mig for, eller som jeg måske så ud til.

Jeg viste dem de værste mangler. Gavlen var ved at vælte ud, så man gennem revnen i muren kunne sidde ved pulten og se hen ad marken. Der var store huller på taget o. s. v. Dagen efter fortalte ejeren af huset, som selv var medunderskriver af klagen, at de havde givet ham ordre til at få de værste huller på mur og tag tættet før en bestemt dag, da ville præsten komme at inspicere. Præsten kom ganske rigtigt, og vejret var den dag godt. Præsten syntes nok, at jeg havde skrevet mere, end jeg kunne stå ved. Jeg viste ham, at der var blevet noget reparationsarbejde udført. »Nå, ja, men jeg vil sige, at det er uklogt af dig, for her vil du jo nok ikke blive flere vintre, og skulle en af de andre skoler blive ledige, har du jo umuliggjort dig selv at komme i betragtning.« Senere hen på vinteren fik fynboen ærinde hos præsten, og de talte da igen om sagen. Præsten talte igen om overdrivelse. Da fynboen indvendte, at manglerne jo også for en del var afhjulpen, før præsten var derude, påstod denne, at ingen vidste, at han skulle komme derud. Fynboen svarede, at det så var mærkeligt, at læreren dagen før havde sagt til børnene, at de kunne vente præsten. Sognerådsformanden har jo nok forsnakket sig lidt.

Året efter fik de alligevel et nybygget hus til skole, så forgæves var det ikke. Jeg glædede mig derover.

Forårseksamen gik godt. Såvel præsten som de to

kommissionsmedlemmer var meget elskværdige. Dagen før jeg skulle rejse, kom en dreng med en takkeskrivelse fra beboerne. Med al sin naivitet har henvendelsen sikkert været et godt udtryk for deres sind over for mig. I tankerne har jeg ofte været i Knoldeflod siden, men ikke i virkeligheden.

Året efter søgte jeg pladsen ved Kvie Hede skole, eller som det nu hedder Kærbæk, og jeg fik pladsen. Lønnen her var heller ikke stor, men dog lidt større end i Knoldeflod, nemlig 150 kr. + skolepengene. Her var der en ny skolebygning, kun et år gammel. Der havde dog været holdt skole mange vintre, men i lejet stue.

I Ansager sogn var der på det tidspunkt et stærkt åndeligt røre. Ved den tidligere præst Henrik Muhle Hoff (1878–86) var der begyndt en stor vækkelse, og ved daværende præst M. C. Madsens (1886–90) forkyndelse var vækkelsen yderligere blevet udbredt. Navnlig blandt ungdommen var blevet et både udbredt og dybtgående røre. Det havde givet sig udslag i dannelsen af såvel en pige- som en ynglingeforening i sognet, dengang de talstærkeste uden for København. Også blandt de ældre var der stærkt røre, og mange var blevet omvendt. Der var stor hørelyst, så kirken ikke kunne rumme den menneskemængde, der kom, og navnlig kneb det meget at få lokale til de mange og store møder, som blev afholdt. Skolerne blev selvfølgelig taget i brug, men dels var også de utilstrækkelige, og dels kunne de jo ikke altid fås. Så blev der bygget et missionshus i Ansager by. To uger efter min virksomheds begyndelse, d. 15. november 1888, indviedes huset. Det var på kong Kristian den Niendes 25 års jubilæumsdag. Den tidligere præst, pastor Hoff, Valensbæk, og Indre Missions formand Vilhelm Beck prædikede og indviede missionshuset, som var stuvende fuldt af mennesker.

Ud fra det nye missionshus blev der udfoldet en storstilet missionsvirksomhed. Navnlig bedeugen var storslået og opløftende. Ofte var begge sale fyldte, og pauser kendtes næsten ikke. Undertiden kunne den ene knapt blive færdig, før en anden begyndte. Ligeledes var de unges møder godt besøgte, navnlig de store fællesmøder. Den ene efter den anden stod op og vidnede om, hvad Herren havde skænket dem af fred og glæde. En græd, mens de andre sang. Jesus spurgte de to disciple: »Hvilken tale er det, I fører med hinanden på vejen?« Et sådant spørgsmål var overflødigt her. På vejen hjem fra sådanne møder hørtes sangen vidt ud over egnen. Vi havde nylig nogle gamle venner samlede, som havde været med på disse ture. De sang sange på 10–12 vers, som de huskede fra den tid, sange, som ikke var optagen i nogen sangbog, og som de ikke havde sunget i mange år. De blev som unge igen ved at mindes disse dage og disse sammenkomster.

Det kunne jo ikke være andet, end at også jeg blev grebet af dette, og jeg gik også en del med til møderne både i missionshuset og til lokale samtalemøder i hjemmene her i kredsen. Men dels så jeg lidt skeptisk på dette sprudlende liv, som jeg frygtede ville ende med skuffelse, og dels var jeg indpodet med det grundtvigske åndsliv, hvilket holdt mig noget tilbage. Jeg ville være grundtvigianer, og jeg ville forsøge at få overført noget af dette nye i de kredse, hvor jeg mente at høre hjemme. Så skulle livet rigtigt forme sig varmt, men som jeg mente mere sundt. Sådanne samfund måtte kunne findes.

Ellers gav jeg mig med lyst og god vilje ind i mit skolearbejde. Børneflokket var noget større end i Knoldeflod, men heller ikke for stor. Nogle flinke og velbegavede børn var der også iblandt, så det gik rigtig godt. Jeg havde dog lyst til at række lidt videre ud, og

da flere yngre mænd forespurgte, om jeg ikke ville holde aftenskole, begyndte jeg en sådan. Unge karle var her kun få af, men nok en del yngre mænd. Enkelte unge var der dog, og til sidst bad nogle unge piger om at være med.

Når det før blev nævnt, at kirken var for lille, havde det ikke alene sin grund i den øgede hørelyst, men befolkningen var i de sidste årtier vokset enormt. Store hedestrækninger både i Nordsognet og i Østersognet var forvandlede til hele byer. Der blev da forhandlet med stamhuset Nørholm om sagen. Stamhuset ville helst være fri for at bygge og tilbød derfor at sælge kirken til beboerne, så kunne de selv ordne sagen. Det blev også drøftet, og der var forslag om at rive den gamle kirke ned og bygge to nye i stedet, f. eks. en i Lauborg og en ved Mølby. Befolkningen var dog betænkelig, det ville vist blive for bekosteligt, og man sendte ansøgning til stiftsøvrigheden om at pålægge stamhuset at udvide kirken. Godsforvalteren mente, at stamhuset kunne sige nej, men stamhusbesidderinden, frk. Rosenørn Teilmann, turde ikke gå imod stiftsøvrighedens krav. De to sidefløje blev da tilbygget. Nogle få år efter faldt der en højesteretsdom, der viste, at godsforvalteren havde haft ret. Kirketiendejeren havde pligt til at vedligeholde kirken, men ikke pligt til at udvide den. Den anden vinter jeg var her, var kirken derfor ubrugelig, og der blev holdt gudstjeneste i missionshuset.

Om efteråret forinden havde jeg været på session og var blevet udskrevet til feltartillerist med vedtegning hestepasser. Jeg spurgte hos udskrivningsvæsenet, hvad jeg skulle være og hvornår. Der blev svaret, at jeg sandsynligvis skulle være infanterist og først blive indkaldt det næste efterår. Jeg tog da pladsen her igen, men inden jul kom der meddelelse om, at jeg skulle

være hestepasser og møde først i januar. Det var jeg ikke begejstret for, da det så ville tage to vintre, og sognerådet ville også nødig skifte lærer midt om vinteren. Jeg fik da byttet nummer og blev i stedet infanterist. Jeg fik 75 kr. i bytte og skulle møde d. 31. marts i Århus.

Af den grund blev forårseksamen afholdt sidst i marts, og til at undervise i april måned blev antaget Kr. Bertelsen, Ålling. Han havde været på Nr. Nissum højskole, blev senere elev på seminariet og lærer bl. a. i Skjern.

Jeg tog da afsked med Kvie skole. Det var gode år, jeg havde tilbragt der, og jeg havde vist også vundet mig en del venner. Børnene forærede mig en taske og eleverne i aftenskolen en merskumspibe, som jeg har endnu.

Soldatertiden.

Så blev jeg soldat og blev tildelt 28. bataljons 1. kompagni i Århus som nr. 443. Vi blev indkvarteret på en stor kaserne, som findes endnu. Det var jo ikke altid behageligt. Øvelserne kunne godt være strenge, men jeg havde et godt helbred, så det gik helt godt, og alt som tiden gik og vi kom ud på længere felttjenesteture, blev tjenesten helt interessant. Kasernelivet var det værste. Først var jeg på en stor 16-mands stue. Det var ofte uhyggeligt. Senere blev jeg flyttet ind på en 8-mands stue. Det var mest almindelige bønderkarle, og der var tonen mindre rå.

Befalingsmændene havde jeg det godt med, og jeg kunne ikke altid dy mig for små bemærkninger. Det gik dog stadig godt.

Jeg var jo dengang såvel som nu temmelig rundrygget. Sergenten sagde da den første dag: »Når torny-

strene bliver uddelt, behøver De ingen at få.« Da vi så en dag blev ført op til tøjhuset for at få det udleveret, og oversergenten rakte mig et, sagde jeg: »Jeg skal ingen have.« Oversergenten sagde da: »Jeg tror, den Onde plager ham, hvorfor tror han det?« »Det har sergenten sagt,« sagde jeg. Så grinte han, men mit tornyster fik jeg jo alligevel.

Sidst på sommeren skulle vi marchere til Hald til fægtningsskydning. Vi skulle så have vore støvler synede, om de var i forsvarlig stand til en sådan tur. Den ene af mine støvler var noget skæv på hælen, og sergenten mente, det skulle rettes, ellers kunne jeg ikke holde ud at gå så langt. Jeg mente, at det nok skulle gå. Nu havde jeg gået i dem hele sommeren, og de var de samme som i foråret. Ja, som han kunne bande, da er De også den samme, som De har været hele tiden.

Turen holdt jeg da også godt ud. Jeg blev indkvarteret i Katballe, der er bekendt fra E Bindstouv. Min korporal gik det derimod mindre heldigt. Allerede under den første dags hvil blev han fuld. Oberstløjtnanten holdt stille, mens vi marcherede videre. Han har måske haft mistanke om, at nogle havde drukket for meget. Korporalen prøvede at stive den af, mens vi gik forbi oberstløjtnanten, men han kunne ikke holde balancen. Kommandoen blev da taget fra ham, og sergenten skulle føre ham bag efter hele skaren. Han fik 5 dages mørk arrest for den svir.

Allerede midt på sommeren havde jeg brev fra sognerådsformand købmand Bennet Bang, Lønborg, om ikke jeg kunne tænke mig at overtage pladsen som vinterlærer i Nr. Bøel, Lønborg sogn. Det var min tidligere højskolelærer Peder Møller, der havde henvist til mig. Han og sognerådsformanden var svogre. Efter lidt brevveksling blev det ordnet. Lønnen var 200 kr., men den forrige lærer, der havde været der i flere år, havde

de sidste år fået 10 kr. i gratiale. Om jeg vandt tilfredshed, ville jeg få det samme. Mine papirer havde været sendt til provst Vilstrup, Borris, som havde givet sin tilslutning.

Efter at jeg var kommet hjem fra soldatertjenesten, fik jeg brev fra ham, at han ønskede at se mig. Mit bevis fra provst Obelitz havde han jo set, så nogen eksamen holdt han ikke, men han talte noget med mig. Navnlig syntes sang at interessere ham, og han så gerne, at jeg tog undervisning i musik. Han advarede mig for øvrigt mod at komme for meget i lag med Lønborgboerne. Han havde nemlig hørt, at når der var slagsmål i Tarm, var det ofte folk fra Lønborg, der var på spil.

Jeg var også i Lønborg hos formanden. Han havde plan om, at jeg skulle have kosten hos en gårdmand i Nr. Bøel, Kasper Kristiansen; han havde allerede talt med ham derom. Dagen efter fulgte han mig derhen. Kasper havde også talt med sin kone om det, men hun havde meget ønsket sig fritaget for at have en lærer på kost. Hun gik dog ind derpå, dels fordi jeg så nogenlunde skikkelig ud, dels fordi sognerådsformanden talte min sag. Jeg blev meget glad for såvel hende som hendes mand. Det var et godt sted at være, og de beklagede sig heller ikke over mig.

Så begyndte jeg da for tredie gang d. 15. oktober skolegerning på et nyt sted. Skolen her var større. Børneantallet var den første vinter 38, også i alle aldre. Det havde dog i de foregående år været oppe på mere end 40. En lærerinde havde da bistået læreren med de mindste børn. Da Lønborg skole også havde dalende børnetal blev følgen, at begge skoler blev nedlagt, og en ny blev bygget omtrent midt imellem.

Her var mange velbegavede børn i flokken, og da de også var flinke og lærevillige, var det en fornøjelse at

arbejde blandt dem. De fleste var fra den ret store by Kyvling eller, som den i ældre tid blev kaldt, Kjufling. Jeg sagde derfor, at før havde jeg holdt skole for kvier, nu blev det for kyllinger.

Lønborgenserne var eller havde været noget gammeldags indstillet. I de senere år havde Indre Mission fået nogen indgang i sognet. Også sognepræsten pastor Storck var blevet indstillet i den retning. I præstegården blev der holdt nogle små samtalemøder, ligesom tilrejsende missionærer holdt møder i skolerne, hvor præsten som oftest var med. En pigeforening var allerede stiftet med en ældre sypige som leder. Når provsten talte om uordener, må det vist have hørt fortiden til.

Jeg, som søgte forstående troende venner blandt grundtvigske kredse, forsøgte at komme i kontakt med degnen og en hjælpelærer, han havde. Jeg blev også meget venligt modtaget. Lærer Erlang var en meget rar og behagelig mand, som man godt kunne få en samtale med, men allerhelst ville han have et spil kort. Det kunne jeg dog ikke leve af. Da jeg heller ikke kunne finde andre at dele med, så endte det med, at jeg søgte til Indre Missions samfund. Jeg opdagede, at man skal tage livet, hvor det findes. Ganske vist skriver digteren: Enhver Gud sætter ene, han selv er mere nær, og det er jo sandt. Men det er lige så sandt, at der er en stor støtte og velsignelse at finde i og ved samfundslivet, og at det træ, der står ene, let bliver forkrøblet og hæmmet i væksten.

Allerede til november fik Kasper Kristiansens en ny pige. Hun var en søsterdatter til Kasper og var fra Outrup sogn. Også hun var en del berørt af Guds ord og som sådan et søgende menneske. Hun havde været forlovet, om end ikke offentligt, og hendes kæreste var nylig død, hvilket havde været hende en stor sorg.

Vi kom til at dele meget, da vi stod omtrent på samme stade, selv om jeg vel nok var kommet videst frem. Vor madmoder, en inderlig rar kone, var kort forinden blevet omvendt. Vi kunne derfor få mange frugtbringende samtaler. Kristine, som den unge pige hed, var en god sanger, og da Kaspers holdt meget af sang, blev vi to unge aften efter aften bedt om at synge. Navnlig en del sange, jeg havde bragt med mig fra Ansager, blev meget brugt. De fleste af disse sange blev optaget i Harboøresangbogen, som udkom kort efter. Ud fra dette udviklede der sig et forhold mellem os to unge, der endte med forlovelse og senere ægteskab. Jeg håber og tror, at vi blev til gensidig hjælp og støtte for hinanden. At hun blev det for mig, er i hvert fald sikkert. Jeg med min flegmatiske natur har nok haft tilbøjelighed til at tage alt med stoisk ro og filosofiske betragtninger. Hun var mere omskiftelig, vekslede mellem glad livlighed og et noget tungsindigt, men mildt sind. Sådan udfyldte vi hinanden og hjalp derved hinanden ind i et nogenlunde passende temperament. Juleferien tilbragte jeg hjemme i Ølgod, men efter at jeg var kommet tilbage, kom vi til gensidig forståelse af, at vi havde savnet hinanden, og vi fik da talt ud med hinanden.

Vi fortalte så om vort forhold til Kasper og Maren, da vi mente, det var det rigtigste. De havde kun lykønskning at føje til. Da de desuden mente, det var rigtigst, især af hensyn til min stilling, at vi snarest blev offentligt forlovede, blev vi enige om alle fire at tage til Varde. Der skulle være indvielse af det nye missionshus. Foruden at overvære det samt gudstjeneste i kirken, alt ved Vilh. Beck, var vi hos en guldsmed og kom hjem med ring på fingeren.

Et par dage efter havde vi fastelavn. Da var vi hjemme i Ølgod. Det var netop Kristines fødselsdag

(d. 8. februar), og hun kom så til at fejre den der for første gang. Min broder Jørgen havde da en lille pige, Klare, til dåb. Vi kom derved sammen med hele min søskendeflok. Vi var også inde hos mine bedsteforældre på Hvolliggård. De var da endnu levende begge to og var glade for at se os. Det blev både første og sidste gang for bedstefars vedkommende. Han døde hen på foråret, og da også bedstemor var blevet svagelig, flyttede hun over til mine forældre.

Søndagen efter blev jeg introduceret i Kristines familie. En morbrodes enke havde giftet sig igen og havde nu en lille pige til dåb. Kasper og Maren samt Kristine skulle med, og på grund af vor forlovelse blev også jeg budt med. Kristine og jeg stod faddere. Kristines forældre havde dog ikke vovet sig med (det var i Hemmet), men hendes morbror og moster fra deres nabogård var kommet. Dem stiftede jeg da bekendtskab med. Hendes to søskende havde besøgt os i Nr. Bøel i nytårsdagene.

I påsken var vi så i Outrup, Kasper og Maren samt Kristine og jeg. Kasper var godt kørende, så det blev en god tur, skønt det havde sneet en del natten forud. Kaspers boede hos Hans Frandsens på nabogården, Kristines morbroder og moster. Deres søn Kristian kom netop hjem fra Lydum, hvor han havde været mejeribestyrer. Han skulle nu til Fredericia som soldat.

På den måde var vinteren gået hurtigt, jeg syntes alt for hurtigt. Arbejdet i skolen var gået godt. Jeg havde allerede tidligere lovet at tjene hos Kr. Hansen, Ager-snap, 3 dage ugentlig for sommeren og samtidig hjælpe hjemme de 3 dage. Det havde jeg også gjort sommeren før jeg blev soldat.

Den sommer var pastor Tranberg fra Amerika på en rejse herhjemme. Det var ham, der oprindeligt var fører for »Bornholmerbevægelsen«. Han havde nu været

præst i Amerika en del år. På en rundrejse prædikede han en søndag i Skjern kirke. Mange fra Lønborg var ovre at høre ham. Kristine var der også. Han prædikede over ordene: »Løs ham og lad ham gå«. Det fik betydning for Kristine. Hun havde nok været vakt, men som Lazarus var ombunden med svededug, således havde hun også følt, at noget ligesom bandt hende, og ligesom svededugen blev løst af ham, blev nu også hun fri for alle bånd. Først nu fik hun virkelig fred og hvile.

Jeg husker, hvor begejstret hun var, da hun, måske allerede den følgende søndag, kom og fortalte mig det og selvfølgelig ville gøre mig delagtig i den samme glæde. Istap, som jeg var, kunne jeg nok ikke blive opvarmet som hun, men jeg delte jo alligevel glæden med hende, og det kunne selvfølgelig ikke falde mig ind at prøve på at berøve hende den eller afkøle den.

Der var allerede den sommer tale om, at vi skulle overtage ejendommen derhjemme. Mine forældre var jo besværede med den, men det ville heller ikke blive let at leve så mange af så lille en ejendom, og aldersunderstøttelsen var endnu i sin vorden. Vi ville så se tiden an, og jeg begyndte på ny i Bøvl skole den følgende vinter.

I juleferien det år var jeg en del hjemme. En influenzaepidemi hjemsøgte da egnen. Også moder blev syg, så jeg hjalp en del i hjemmet. Hun var dog omtrent rask, da jeg rejste helligtrekongersdag. Men så blev fader syg og døde d. 12. januar. Det forvoldte, at moder igen blev syg. Hun kom sig dog, men var stadig svag. Kristine og jeg var hjemme til begravelsen. Da var også mormor blevet syg. Herman havde imidlertid fået en anden i sin plads, så han kunne hjælpe moder at holde alt gående. Overtage ejendommen havde han dog ingen lyst til, og moder henstillede igen til mig at over-

tage den. Et nyt moment blev her medvirkende. Det blev meddelt, at vinterlærerpladsen i Forsomho ville blive ledig. Selv om der var et temmelig langt stykke vej at gå, ville det kunne lade sig gøre at have den plads sammen med ejendommen. Da jeg mente, at jeg nok ville få pladsen, om jeg søgte den, så lovede vi at tale med Kristines forældre og slægt om sagen, og da de gav deres tilslutning, blev det ordnet. Da skolen sluttede, tog jeg hjem for at overtage ejendommen. Det var vanskeligt nok. Mors stiftmoder var jo hos hende. En stue blev indrettet til dem, og ellers skulle husholdningen være under et.

Den 13. oktober havde Kristine og jeg så bryllup. Vi blev viet i Lunde kirke, da Outrup kirke var under reparation. Det var først meningen, at det skulle have været d. 12., Kaspers fødselsdag, men det kunne ikke lade sig gøre. Vi flyttede hjem lørdag d. 15., og jeg begyndte at holde skole i Forsomho d. 17. Dermed begyndte et nyt afsnit af mit liv. Ungdomsårene var forbi.

Ølgodtiden.

Så begyndte vi da vort samliv i Ølgod. Det var ikke blide kår, her blev budt Kristine at gå ind til. Medens jeg om dagen røgtede mit hverv i skolen, ordnede hun hjemmet. Hun og min moder delte arbejdet således mellem sig, at moder påtog sig kreaturerne røgt og pasning samtidig med, at hun passede gamle »Olde«, d. v. s. hendes stedmoder, som jo var i huset, og som efter sin sygdom den foregående vinter stadig var sengeliggende, og det varede ved i 4 år. Kristine overtog, som naturligt var, husholdningen og de øvrige husmoderpligter. Samtidig var hun stærkt optaget af at få huset pyntet lidt op. Hun holdt af at få det lidt pænere, end det hidtil havde været, selv om det nok havde været omtrent sidestillet med de andre hjem i

omegnen. I Outrup havde de været lidt foran på flere områder. I Lønborg fik hun således stuegulvene ferniserede. Ikke alene hos Kaspers, men naboerne begærede også hendes hjælp. Fernisering havde de ikke kendt før; gulvene var bestrøet med hvidt gulvsand.

I Ølgod gik det ligeså. Hun fik malet ikke alene lofter og døre, men også gulve. I førstningen tror jeg nok, naboerne talte om, at det var unødigt, men så kom den ene efter den anden og ville have kunsten lært. Det mærkedes jo snart, at det var lettere med rengøringen end den megen afstøvning efter fejning af sandgulvene. Nogle små gardinkapper fik hun anbragt over vinduerne, og hun fik stuerne tapetseret. Det var også dengang en sjældenhed. Kun ganske enkelte særlig velstillede havde det. I min drengetid var der desuden mange steder endnu kun ler- eller teglstensgulve. Her forstår man jo nok, at strøsand var naturligt, men det er også forståeligt, at det efter dette var noget vanskeligt at få folk til at »sætte træsko« og lignende. Man var nu engang vant til, at gulve var til at gå på, ja, for den sags skyld også til at spytte på. Man var ikke så fine, at man behøvede spyttebakke. Og træskoene var man vant til at beholde på fødderne.

I hjemmet gik livet jævnt og godt og skolearbejdet ligeså. Det var ikke let at gå så langt til skole hver dag, men jeg var rask. Henad foråret fik jeg opfordring af sognerådet til om morgenen at overtage undervisningen i Vestkær og Vallund skoler, hvad jeg påtog mig. Jeg skulle undervise to dage om ugen. Om formiddagen havde jeg alle børnene, begge klasser samlet, i den ene skole, og om eftermiddagen havde jeg de små børn i den anden skole, næste dag byttede skolerne så om. På den måde kunne jeg ordne det hele på to ugedage i stedet for fire formiddage, men det var jo også en drøj tur. Først om morgenen en god mil til skole, om mid-

dagen en mil mellem skolerne og mod aften en mil hjem igen. Det varede i to år.

Den 17. oktober fik vi os en lille dreng, som fik navnet Kristian Gerhard (efter Kristines forældre: Ove Kristian Larsen og Gertrud Kristiansen). Han blev os til stor fornøjelse og ikke mindre min moder og bedstemoder, fra nu af »Bedste« og »Olde«.

Næste år skulle jeg til efterårsmanøvre. To år tidligere slap jeg, idet manøvrerne blev aflyst på grund af koleraepidemi. Nogen mandfolkehjælp havde jeg fået løfte på derhjemme, og så måtte jeg endnu engang have tornysteret på ryggen og geværet på skulderen. Denne gang var vi ikke på kaserne, men blev indkvarteret rundt blandt Århus bys borgere. Vi var 7 kammerater indkvarteret i samme hus. Jeg var så heldig at få eneværelse, hvilket var meget behageligt.

Efter en sådan tur på 25 dage var hjemmet dobbelt kært og familien ikke mindre.

Henad foråret den næste vinter døde gamle mormor og blev begravet skærtorsdag. Hendes brodersøn, folkesangeren Morten Eskesen, var kommet til stede og talte i hjemmet, og det var rigtig kønt og godt. Men da vi kom hjem fra kirke, stillede han sig op i døren mellem stuerne og sang: »Malle Brok i krigen drager«. Det syntes folk dog var for lystig en begravelsessalme. Gerhard skal ved denne lejlighed have sagt: »Gemme viis den« (grimme vise den)).

6. januar 1898 fik vi atter en lille dreng, som fik navnet Niels Mølby efter min far. Skønt tilsyneladende stærk og dygtig blev han dog kun 6-7 uger gammel. Han var kun syg en enkelt dag, så vi kom ikke til læge. Kristine tog sig dette tab meget nær, men Gerhard vedblev på den måde at være både »potte og pande«.

Efter Oldes død var moder taget hjemmefra, først for at passe et par gamle folk i nærheden, senere som

husbestyrerinde for en enkemand i Vesterlist, og broder Herman overtog ejendommen. Efter at vi var flyttet til Kærbæk, døde hun, og et par år efter døde også Herman, og ejendommen blev solgt.

Gerhard vedblev dog ikke at være enebarn. 28. december 1899 skænkedes os på ny en lille dreng, som blev kaldt Johannes Kristian efter min mor. Det var imidlertid ikke under så lyse omstændigheder, han så dagens lys. Allerede midt om sommeren havde Kristine en morgen tidlig en hæftig blodstyrtning, og vi troede, det var blevet døden. Det blev dog standset, og hun kom sig til dels, men svag var hun helt til fødselen var overstået, og stærk blev hun heller ikke siden. Engang imellem spyttede hun også blod, men lidt efter lidt må såret have indkapslet sig, og hun levede da mere end 30 år efter.

Ved den tid fik vi en ny skolelov, som kom til at gribe ind ikke alene i min, men i mange vinterlæreres tilværelse. Den fordrede mindst én fastansat lærer ved hver skole, ligesom den nedsatte det antal børn, som måtte findes i hver klasse. I Ølgod med de mange biskoler fremkaldte det forskrækkelse for de mange udgifter til nye skoler og forøgede lærerlønninger, skønt loven satte lønningerne så lavt som vel muligt, andenlærere fra 500–700 kr. om året og første- og enelærere fra 700–900 kr. Der var enkelte vinterlærere, som var gamle på pladsen, som var heldige at få fast ansættelse. Jeg tænkte under disse forhold noget på at opgive lærergerningen.

I Kærbæk havde de i nogle vintre haft en lærer Jensen som vinterlærer. Da børnetallet, siden jeg var rejst derfra, var forøget meget, blev det forlangt af skoleautoriteterne, at der skulle bygges dobbelt skole og ansættes en fast lærer samt om vinteren yderligere en for de små. Lærer Jensen fik tilsagn såvel fra lokale

som højere autoriteter om, at han skulle blive ansat. Men en del af beboerne protesterede herimod og sigtede ham for usømmelig opførsel både i og uden for skolen. Provsten forlangte derfor, at han først skulle rense sig for disse beskyldninger. Der søgtes så en midlertidig vikar, og jeg blev antaget som sådan, medens sagen stod på. Denne gik imidlertid læreren imod, men striden havde været ret bitter, da en del af beboerne havde været for og en anden imod læreren.

Da pladsen nu blev virkelig ledig, ønskede jeg jo gerne at have erholdt den, men jeg nåede ikke at samle gemytterne derfor. Derimod var der fuld enighed om, at de ønskede, at jeg skulle have vinterlærerpladsen. Den tog jeg imod. Om jeg kunne have fået førstelærerpladsen, ved jeg ikke, thi jeg ville ikke være glad ved i så fald at komme til at stå som et stridens æble mellem de to stridende parter. Nu faldt det hele til ro. Der blev ansat en fast lærer, og jeg blev vinterlærer. Sagen stod dog på så længe, at jeg i næsten to år boede i den nybyggede skoles lejlighed.

På den måde kom jeg ikke tilbage til Ølgod. Ejendommen fik jeg solgt, dog først efter at min familie var flyttet herover, hvilket skete allerede i februar måned. Jeg havde jo spadseret hjem hver søndag, og det var besværligt. Oprindeligt havde jeg tænkt, at vikariatet ville være sluttet til jul. Nu var Kristine ked af at være ene derhjemme, da vi ventede familieforøgelse. Og da der var rigelig lejlighed, flyttede hun over til mig med børnene, hvilket også var til stor opmuntring for mig.

Kærbæktiden.

Her i Kærbæk fik vi så igen en lille skat, en pige, som blev født den 4. april 1902. Vi havde været noget ængstelige for, at Kristine ikke skulle stå det igennem. Det var også grunden til, at hun ængstedes ved at være

alene i Ølgod. Fødselen gik dog over forventning, lettere end de foregående gange, og hun var forholdsvis rask.

Det blev jo drøftet, hvilket navn det lille væsen skulle bære. Kristine ønskede et bibelsk navn, men hvilket? En morgen sagde hun, at nu vidste hun, hvad barnet skulle hedde. Hun syntes, hun havde været helt vågen, da hun hørte en råbe: »Lydia«. Og da det var et bibelsk navn, fik barnet det. Om navnesøsteren, som hun er opkaldt efter, står der: »Hendes hjerte oplod Herren, at hun gav agt på ordet«. Vort ønske og vor bøn var, at det samme måtte ske med vort barn. Hun blev døbt d. 4. maj og fik navnet Lydia.

I skolen boede vi til ind i det andet år. Vi købte da en lille ejendom af Jens Kr. Lauridsen. Det var dårlige år for landbruget, mens vi boede i Ølgod, og ejendomspriserne var dalende, så vi fik kun godt 6.000 kr. for ejendommen der, men så gav vi til gengæld kun 3.000 kr. for ejendommen her, så det tabtes der ikke noget ved, og folk var desuden villige til at hjælpe os.

Det var ellers meningen, at jeg som vinterlærer skulle undervise de tre dage om ugen i Lund skole. Men til held for mig var der ingen børn at holde skole for der som følge af, at børnene havde fået lov at søge skolen i Skovlund. Jeg kom altså til at undervise alle 6 dage her, og således fortsatte det i 20 år. Kristine, som fra sin ungdom af havde været dygtig til håndgerning, underviste begge klassers piger deri, og på den måde kom også hun med i skolearbejdet, hvad jeg tror, hun befandt sig meget godt med.

Ejendommen, som jeg fik købt, var en lille rar ejendom på knap 10 tønder land, men huset var gammelt, lavt og snævert. Jeg fik det lidt omdannet, så der blev noget mere stuerum, og huset blev lidt forlænget. Da vi fik det færdigt, kom vi til at bo rigtig hyggeligt der,

selv om der var lavt til loftet og snævert mellem væggene. 30 år efter fik vi bygget et nyt stuehus, da det blev vanskeligt at holde det gamle stående, men børnene påstod, at så kønt og hyggeligt som det gamle blev det ikke. Det viser min hustrus evne til med små midler at gøre huset til et virkeligt hjem. Var vort udkomme end meget beskedent, så levede vi dog et lykkeligt liv, og det er mig en glæde at mærke, at børnene endnu, skønt de selv har fået større og smukkere hjem, bevarer minderne derom som glade og lykkelige minder.

Gerhard var mindst herhjemme. Han var ude at tjene allerede et par somre før sin konfirmation, bl. a. hos min broder i Harkes. Efter forskellige tjenester, bl. a. 1½ år i Løftgård, kom han på seminariet i Nr. Nissum. Johannes var mere svagelig som dreng. Da han var 12 år fik han en dobbeltsidig lungehindebetændelse med vandsamling om lungerne. Han lå til sengs det meste af efteråret og vinteren. Vi havde to læger til at foretage en tapning af vandsamlingen. Han kom sig dog og blev forholdsvis rask. Efter sin konfirmation tjente han ligeledes et par år i Løftgård, hvorefter også han kom på Nr. Nissum seminarium, et år efter at Gerhard var blevet færdig der.

Lydia forblev i hjemmet og blev såvel min hustrus som min solstråle og støtte, og det var så meget mere værd, som jeg i stadig større udstrækning kom til at tilbringe mere tid uden for hjemmet. Indtil sit 18. år var Lydia rask, men så fik hun heftige galdestensanfald og måtte have galdeblæren fjernet ved en operation. Hun blev rask igen, men ikke stærk. Hun fik da også lyst til lærergerningen, men seminarievejen havde hun ikke mod på, så det blev til, at hun kom på højskolen i Hoven ligesom jeg i sin tid. Skolen var blevet omdannet til uddannelse for vinterlærere under vestjysk

skoleform. Opholdet her varede et år. Den første vinter derefter fik hun en ret anstrengende plads skiftevis i Bøvl og Kirkeby skoler i Sdr. Omme. Året efter blev hun lærerinde ved skolen her, og jeg gik så ud af skolearbejdet.

Imidlertid foreslog Johannes, som var lærer ved real-skolen i Tarm, at jeg skulle søge en plads som pedel ved skolen der, og da en plads ved kommuneskolen, hvor Gerhard var lærer, blev tilbudt Lydia, så tilrådede vi hende at tage mod tilbuddet. Vi ville så forsøge at få ejendommen solgt og følge efter. På den måde kunne hele familien komme til at bo i samme by.

Det blev dog ikke således. Johannes fik plads som lærer ved Nr. Nissum seminarium, og samtidig solgte Madsen Mygdal skolen. Vi blev da betænkelige og forblev her i Kærbæk. Lydia var i Tarm i 5 vintre og hjemme hos os om sommeren. Men Kristine blev mere og mere svagelig, og Lydia, som var meget øm over for os to gamle, bragte da det offer at forlade sin gode stilling ved den store skole og på ny flytte her til Kærbæk. Pladsen her blev nemlig ledig det år.

Ved skolen her har hun så været siden. Indtil i fjor (1935) har hun boet i det gamle hjem, først til hjælp for sin moder og siden hendes død for sin gamle fader.

Efterskrift: Foranstående erindringer er nedskrevet i 1936. Min fader døde d. 4. maj 1949 og ligger begravet på Ansager kirkegård.

Johs. Hejbøl.

Fanø

Af Helga Høier

Min barndoms dejlige eventyrland,
øen med klitter og saltet vand
med bølgeslag, der omkuld kunne slå.
En strandbred så hvid og så fast som få.
Ak, kunne jeg ret dig beskrive, men nej,
min muse vist ej mig vil følge på vejl

Jeg må nok på egen hånd finde rundt i de små gader – uden husnumre endda, som i Varde, min fødeby, men jeg må sige, om aftenen i buldermørke lykkedes det mig aldrig uden ledsagelse af en indfødt. Det var altså anno 1893.

Nu skriver vi 1972, og jeg har alle årene igennem, så at sige næsten uden undtagelse, gjort turen: Varde–Fanø eller København–Fanø, så en smule grundlag er der jo at bygge på, når jeg med dette forsøger at nedskrive mine »Fanø-erindringer«.

Begyndelsen var jo egentlig nok så træls for en bitte 5 års pige: Turen på jernbane i en 3. classes kupe Varde–Esbjerg – derefter til fods at gå den lange vej til Fanø-færgen og efter overfarten turen til »æ Straand« ligervis.

Men Fanø var møjen værd, det har jeg siden og alle dage syntes.

Vi blev indlogeret senere på dagen i et lille stråtækt Fanøhus på Østervej hos min farbror og tante – Maren og Pejrr Bay.

Alene det var jo et eventyr. Der var en gård med græs mellem toppede brosten og kaglende høns og et

værksted, hvor der af min farbror fabrikeredes møbler og meget andet. Det var en fryd at høre saven bearbejde det ofte meget fine materiale. Og inde i de små hyggelige Fanø-stuer med hollandske kakler på væggene i stedet for tapeter og med indrammede, ofte broderede religiøse sentenser i glas og ramme og for det meste skilderier med billeder af havenes stolte betvingere, de store og flotte sejlskibe. Og med disse fulgte velstand til huse og mange gode sager, således dejlige stoffer af kostbart silketøj – store konkylier, hvor man ved at lægge øret til kunne høre havets brusen, ja den dag i dag. Min farfar førte skib for sin reder: Kancel-

Helga Høier i
fanødragt.

liråd Schmidt på Gellerupholm v. Varde, og han har med sit Skib gentagne gange rundet Kap Horn, et for skibsfarten særlig vanskeligt sted. På de lange togter forfærdigede han flere smukke ting – bl. a. et udskåret manglebræt, en kunstfærdig rangle, hvori var indbygget en kugle, flere smukke kopier af sejlskibe, endda et indbygget i en flaske – tillige et stort stykke koralrev, og fra de hjemlige kyster rav i forskellige størrelser og arter. Og hans gamle skibskiste med årstal og det hele er nu forankret i min søns dagligstue. Mine to børn er nu ejere af det gamle Fanø-hus helt i sin oprindelige skikkelse.

Skønt var det om morgenen at høre koen brøle og

geden bræge i den lille stald på den anden side af vejen – og hyrdens fløjte, når han ved den kaldte dyrene til samling, for at drive dem ud på de gode græsgange på odden; og ved solnedgang hjemad igen.

Men geden måtte vi selv tage os af. Jeg har undertiden i min ferie fået lov sammen med min kusine Anna at følge den ud i klitterne nærmere havet, der kunne den græsse sammen med alle fårene.

Der var meget arbejde for de Fanø-kvinder, når tiden var inde til, at fårene skulle vaskes rene, ulden klippes og i hjemmene kartes og spindes, sorteres og sælges eller forarbejdes til strikkede trøjer, hoser, vanter eller uldklokker (underskørter). Jeg skulle under min opvækst altid bære et sådant af hensyn til den nye slægt – så langt tænker man vist ikke mere, jo, der var fremsyn den gang!

Om sommeren var jeg undertiden med i engen, når høet skulle bjerges og køres hjem. Fanø-kvinderne bar da gerne en såkaldt »Strude« for ansigtet til beskyttelse mod solen, og det var da også dem alene, der ar-

bejdede med leen, og hvad dertil hørte. Mændene havde jo deres at passe med enten håndværk, fiskeri eller i høj grad søfart.

Fanø nationaldragten blev holdt højt i ære – det var jo kostbare stoffer, hjembragt af vore søfolk helt fra tidernes morgen. Den var jo som skabt til det barske klima med kulde og fejende storme: Tørklæder om hovedet, og jeg ved ikke hvor mange lag skørter – til gengæld i gamle dage ingen bukser. I regnvejr et stort vævet uldtørklæde at slå om sig for at varme dragten og måske til nød en bomuldsparaply.

Egentlig var de hærdede, hårdføre kvinder med rødmossede, fyldige ansigter og – ingen hår på hovedet.

Men der var »sus i skørterne«, når de skridtede ud – der var jo altid fart på.

Når høet var kørt i hus – dog ved hestekraft – skulle det jo gøres frugtbringende, således f. eks. til indstopning i puder, dyner, tæpper og madrasser – men deres små bitte kakkellovne, som mændene skar tørv til, gav jo heller ikke synderlig varme. El og gas hørte jo senere tider til.

Men de kunne nu godt skeje ud, de kære mennesker, således en særlig isende kold vinterdag, hvor færge

eller båd ikke kunne sejle, da at spadsere over isen mellem Fanø og Esbjerg – alene for at besøge familien i Varde. Far var så lynende vred, som kun han kunne blive, over at hans lillebror kunne finde på sådan noget. Hele vort hus skjalv af angst og sindsbevægelse; det skete ej heller mere!

Men lad os nu hellere blive ved det lille idylliske Fanø-hus på Østervej og blive bænket omkring spise-

bordet i karnap-stuen og få en kop rigtig ægte Fanø-kaffe, måske endda med røgede bakskuld til – hjemmelavet sigtebrød med spegepølse på eller med fløde-ost af egen produktion.

Komfuret opvarmedes ved brændeild, som det kaldtes, og den store kaffekande kunne holdes varm af gløderne, så der var dagen igennem »warm coffee o æ kand«, som man sagde på Fanø-sprog.

Dette var nu ellers ingenlunde let at forstå, som f. eks. når to Fanø-kvinder »holdt snak« ude i æ gade – undertiden spækket med engelske gloser – vel hjemført af sømændenes færden på de store have.

Fanø-boerne nåede sjældent ud til deres dejlige strand: Fanø Nordsøbad eller nu Vesterhavet med alt, hvad der for os turister var dejligt at opleve.

Opholdet i klitterne eller ved stranden i en af strandkurvene, hvor man dog kunne finde en smule læ, når stormen, eller hvad der var værre: sandflugten, tog til.

Badevognene, jeg ved ikke, om de findes mere, for os børn et eventyr at blive kørt ud i selve brændingen af en rytter til hest og med et lille rødt flag til at sætte ud, når man ønskede at blive kørt tilbage igen; men

altid skulle man jo passe på at tage bølgelagene på ryggen, så kraftige var de og dejlige.

Spadsereturen til stranden var en oplevelse for sig, og når villa Alfa var nået, havde vi halvvejen overstået og kunne glæde os til gensynet med vester vov-vov

Og med denne min daglige tur-retur i Fanø-ferierne tænker jeg at slutte min lille fortælling.

Fanø – ombrust af det storladne hav –
tak for »den mindernes skat« du mig gav!

Småstykker

INDRETNINGEN AF THØGER REENBERG STERMS ÅBNE BEGRAVELSE I OVTRUP KIRKE

I Ovtrup kirke findes nede foran orglet to smukke rokokodøre. De er malet i rokokoens blå farver, bærer forneden et par af denne stils yndefulde ornamenter og foroven til venstre for beskueren i gennembrudt arbejde et dobbelt sammenslynget TRS (retvendt og spejlvendt) og til højre på tilsvarende måde GB. Bogstaverne hentyder til Thøger Reenberg Stern og hustru Gertrud Bundesen, et godsejerpar på sognets herregård, Søvig.

Dørene stod oprindelig foran en åben begravelse, som var indrettet i tårnrummet. Allerede sidst i 1773 søgte Stern biskoppen, der var »kirkeejer« af Lunde og Ovtrup kirker, idet de var henlagt til bisperesidens vedligeholdelse, om tilladelse til at indrette et begravelsessted til sig og familie »neden i tårnet.« 31. januar 1774 svarer biskoppen Eiler Hagerup, at han »haver erhholdet vedkommendes oplysning og efter samme herved indvilger Deres forlangende, således at De straks betaler en recognition (grundbyrde på ejendommen) til kirken imod værgens, hr. provst Brorsons kvittering, 20 rdl., og siden for de lig, som i begravelsen vorder nedsat, hver gang 5 rdl.« – Bekostningen ved indretningen og vedligeholdelsen påhvilede Stern og arvingerne, så kirken ikke på nogen måde vansiredes, beskadigedes eller blev betaget sit fornødne rum. Skødet skulle kirkeværgen, dvs. sognepræsten (provst Brorson, en søn af salmedigteren) udstede, men biskoppen skulle ratificere det.

Dørene fra Thøger Reenberg Sterms begravelse i Ovtrup kirke.

Derefter er begravelsen blevet indrettet. 1785 blev Sterm og frue begravet her. Sammen med deres kister stod ifølge traditionen en kiste med »en halvvoxen datter.« Da Sterms imidlertid ikke selv havde børn, havde det måske været et plejebarn.

Sterm var søn af den kendte godsejer, procesmager og bondeplager Søren Sterm på Viumgård i Nørre Horne herred. Ifølge venlig meddelelse fra antikvar

Mogens Bencard havde han fået uddannelse som guldsmed i Ribe, så han har nok været noget kunsterfaren, og han kom til at bygge meget.

Ikke blot indrettede han gravkapellet i kirken, men han opstillede også et pulpitur ved kirkens nordvæg, hvorpå der var malede dydefigurer. I 1840erne blev det flyttet ned i tårnet og omdannet til balkon. De daværende ejere af Søvig, kaptajn T. R. Teilman og K. Andersen, forpligtede sig til at holde det i samme stand uden bekostning for kirken. 1902 blev det nedtaget og solgt, og dets rester anvendt som veranda ved et hus i Ovtrup.

Balkonen blev anbragt over tårnrummet, hvis loft sænkedes, og kisterne blev udtaget og nedgravet på kirkegården. For omkring et halvt hundrede år siden opgravede man den ene kisteplade, som er af bly. På den læses: »De Jordiske Levninger ere her gjemte af Den i Livet Velædle Giertrud Bundesen, fød paa hendes Fæderne Gaard Søvig i December Maaned 1741. Blev gift Med sal. Herr. Thøger Reenberg Sterm i Aaret 1761, og Efter 24ve Aars Egteskab Døde hun 3 Uger efter hendes Mand paa bmt. Søvig den 16. April 1785 i hendes Alders 43. Aar og 4 Maaneder.«

Fru Sterm var datter af amtsforvalter Rasmus Bundesen og hustru Gertrud Marie Vejrum. De havde haft Søvig fra 1723 til Bundesens død 1761, hvorefter Sterm overtog godset. Bundesens anden datter Magdalene var gift med provst Brorson.

Af Thøger Sterms øvrige byggeri kan nævnes, at han næsten fornyede Søviggård, først med en trefløjet helt ny ladegård »temmelig stor i begreb« og 1766 hovedfløjen i borgegården, den fløj, som står endnu. I Billum sogn lod han Hannevanggård opføre af nyt »og indrette for en honet familie, alt sammen af bindingsværk og tavl mur.« Han anlagde et teglværk på

Filsø-ø, men måtte nedlægge det igen, da leret ikke duede til teglbrænding. Han fornyede 6 af de 7 broer, der fandtes på godsets marker, og den 7. reparerede han, »som er den store over åen, hvilken bro i min sal. svigerfaders tid blev repareret« for 100 rdl. med skibstømmer, indkøbt på strandauktioner. Han havde ikke »nægtet den allermindste og ringeste deres passage over bemt. broer og vaser, når de har fulgt vejen,« men undertiden gik de gennem kornvangene, trods advarsler, hvorpå de gav »grove og ej anstændige svarer,« og da der ikke var nogen alfarvej, men det var hovbøndernes hovvej og gårdens kirkevej, så forbød han al anden færdsel.

Thøger Stern og frue var de sidste egentlige herregårdsfolk på Søvig. 1787 solgte han nemlig bøndergodset ved auktion, hvorved alle hovbønder og de fleste fribønder købte deres egne gårde til i forvejen aftalte priser.

H. K. Kristensen.

Kilder:

Ribe bispearkiv, kopibogen C4—212. H. K. Kristensen: Ovtrup Sogn 28 f., 220—29.

EN FARLIG TRUSSEL

1726 var Jesper Pedersen i Hornelund blevet uenig med sine bymænd om en plag, de åbenbart havde skullet levere, men som man påstod, Jesper ikke havde betalt sin andel i. Jesper blev vred og sagde, at den, der havde sagt det, skulle få en ulykke. Var det blevet sagt godt et halvt hundrede år tidligere, kunne han let have endt på bålet som troldkarl; for hvor sker der ikke ulykker? Nu gik det anderledes.

Hornelundmændene engagerede en sagfører, Niels

Filsø-ø, men måtte nedlægge det igen, da leret ikke duede til teglbrænding. Han fornyede 6 af de 7 broer, der fandtes på godsets marker, og den 7. reparerede han, »som er den store over åen, hvilken bro i min sal. svigerfaders tid blev repareret« for 100 rdl. med skibstømmer, indkøbt på strandauktioner. Han havde ikke »nægtet den allermindste og ringeste deres passage over bemt. broer og vaser, når de har fulgt vejen,« men undertiden gik de gennem kornvangene, trods advarsler, hvorpå de gav »grove og ej anstændige svarer,« og da der ikke var nogen alfarvej, men det var hovbøndernes hovvej og gårdens kirkevej, så forbød han al anden færdsel.

Thøger Stern og frue var de sidste egentlige herregårdsfolk på Søvig. 1787 solgte han nemlig bøndergodset ved auktion, hvorved alle hovbønder og de fleste fribønder købte deres egne gårde til i forvejen aftalte priser.

H. K. Kristensen.

Kilder:

Ribe bispearkiv, kopibogen C4—212. H. K. Kristensen: Ovtrup Sogn 28 f., 220—29.

EN FARLIG TRUSSEL

1726 var Jesper Pedersen i Hornelund blevet uenig med sine bymænd om en plag, de åbenbart havde skullet levere, men som man påstod, Jesper ikke havde betalt sin andel i. Jesper blev vred og sagde, at den, der havde sagt det, skulle få en ulykke. Var det blevet sagt godt et halvt hundrede år tidligere, kunne han let have endt på bålet som troldkarl; for hvor sker der ikke ulykker? Nu gik det anderledes.

Hornelundmændene engagerede en sagfører, Niels

Knudsen på Lunderup, senere rådmand i Varde, og lod ham hjælpe med en retssag mod Jesper. Bymændene havde haft heste, som på »særdeles måde var forulykket« og døde på marken den sommer. De havde endda været friske og sunde om aftenen, men lå døde om morgenen. Det var i sandhed mistænkeligt.

Knudsen spurgte en række vidner, om de havde hørt, »at menige almue mente, hestene var ombragt med forgift.« Vidnerne havde nok hørt fortælle, at Jesper havde tilsagt en Hornelundmand en ulykke, men de havde intet hørt om gift. Knudsen krævede, Jesper skulle stille kaution eller lide arrest på kroppen. Det tog retten ikke stilling til den tingdag (28. jan. 1726).

Næste tingdag, da de fire Hornelundmænd atter havde sagen for, trådte herredsfogden Jacob Knudsen, Østergård i Lyne og Jens P. Lund ved Lyne kirke frem og kautionerede for Jesper, »så de fire mænd kan være trygge og forsikret dem ingen ulykke eller skade efter forberørte ord« skulle tilføjes dem af Jesper. Og Jesper forsikrede de to kautionister, at han ville »holde dem udi alle måder angerløs.« Dernæst betalte han sagsomkostningerne med 2 sletdaler.

Ordet trolddom nævnes ikke, det er ikke mere oppor-
tunt i retten. Når man ikke længere troede på giften,
hvad var man så bange for? Var det voldelig ødelæg-
gelse af dyr og boskab, eller var det – trolddom?

H. K. Kristensen.

Øster-Nørre Horne Herreds tingbog 1726 28/11, 4/2.

ET GAMMELT SOLDATERBREV

Blandt mine slægtspapirer har jeg et brev fra 1807. Det er skrevet i Kiel til en syg (såret?) artillerist, Sakarias

Knudsen på Lunderup, senere rådmand i Varde, og lod ham hjælpe med en retssag mod Jesper. Bymændene havde haft heste, som på »særdeles måde var forulykket« og døde på marken den sommer. De havde endda været friske og sunde om aftenen, men lå døde om morgenen. Det var i sandhed mistænkeligt.

Knudsen spurgte en række vidner, om de havde hørt, »at menige almue mente, hestene var ombragt med forgift.« Vidnerne havde nok hørt fortælle, at Jesper havde tilsagt en Hornelundmand en ulykke, men de havde intet hørt om gift. Knudsen krævede, Jesper skulle stille kaution eller lide arrest på kroppen. Det tog retten ikke stilling til den tingdag (28. jan. 1726).

Næste tingdag, da de fire Hornelundmænd atter havde sagen for, trådte herredsfogden Jacob Knudsen, Østergård i Lyne og Jens P. Lund ved Lyne kirke frem og kautionerede for Jesper, »så de fire mænd kan være trygge og forsikret dem ingen ulykke eller skade efter forberørte ord« skulle tilføjes dem af Jesper. Og Jesper forsikrede de to kautionister, at han ville »holde dem udi alle måder angerløs.« Dernæst betalte han sagsomkostningerne med 2 sletdaler.

Ordet trolddom nævnes ikke, det er ikke mere oppor-
tunt i retten. Når man ikke længere troede på giften,
hvad var man så bange for? Var det voldelig ødelæg-
gelse af dyr og boskab, eller var det – trolddom?

H. K. Kristensen.

Øster-Nørre Horne Herreds tingbog 1726 28/11, 4/2.

ET GAMMELT SOLDATERBREV

Blandt mine slægtspapirer har jeg et brev fra 1807. Det er skrevet i Kiel til en syg (såret?) artillerist, Sakarias

Klausen, af en Pæer Ottesen, der iflg. overleveringen var en bondekarl fra Nordvestslesvig, dvs. egnen syd-vest for Ribe. Når man læser brevet, forbavses man over, hvor smukt en bondekarl på Napoleonskrigenes tid har kunnet føre pennen og give udtryk for sine følelser.

Iøvrigt kan jeg oplyse, at den i brevet nævnte Sakarias Klausen slap godt fra sit sygehusophold. Han blev senere bosiddende i sin hjemby, Sdr. Farup, i Vester Vedsted sogn. Her blev han efter hjemkomsten gift med Karen Marie Truelsen af Sdr. Farup, og deres datter, Else Marie, blev min bedstemor.

Jørgen Bruun.

Til
Artillerist Sakarias Klausen
Paa Sygehuset i Kiel

Aller Bedste Ven

Med Stor Æmhed har ieg i Dag Betragtet din Skiæbne hvis Anblik trængte til mit Hierte/ thi intet Kand Røre mig mere end at see mine Venner Bedrøvet Eller at ge-raade i ulykke/ Da ieg var Gaet fra dig Aabnede sig tvende Kilder hvis Salte taarer ikke var Mægtig Nok Enten til at Slukke min Sorg/ Eller at lette din tunge Byrde/ saa ieg Tror at ieg Kand ikke hielpede dig Anderledes End ieg vil med Alvorlig fliid Bede Gud i Naade at Række dig sin Hielpende Haand og lindre din Smerte/ og tillige Beder ieg dig at du maa være taalmodig i din Lidelse/ du maa ikke Sørge eller være Bedrøvet/men ved et frit mod/ og alt hvad du vil Begiere af mig det siig Kuns frit ud thi ieg vil i alle Muelige Maa-der være dig til tjeneste/ Dersom du vil have et Brev skrevet hiem saa sig det til Christian som i Nat er paa Krankevangt at han i Morgen siger mig det/ og om du

Et gammelt soldaterbrev

Ellers vil have Noget saa lad mig det vide/ ieg vil i
Morgen eller overmorgen komme ud til dig/ Hernest
Befaler ieg dig i den Høiestes Beskiernelse og ønsker
at du i Roelighed ved Herrens Hielp maa Nyde din
uskatteerlige Helbred

D: 12 Maj 1807

Pæer Ottesen.

OM ET ORFEJDEBREV FRA RIBE

I *Fra Ribe Amt 1910* har *Evald Tang Kristensen* offentliggjort et orfejdebrev fra 1530. Det er udstedt som tingsvidne på Ribe byting i anledning af, at *Anders Hagensen* var blevet dræbt. *Peder Nielsen i Obbekær*, »Vbeker«, lod brevet udstede.

Som ofte i så gamle skrivelser findes her nogle for os vanskeligt forståelige ord. Dem har *Tang Kristensen* søgt at forklare betydningen af. Det er ikke lykkedes fuldt ud, og i »*Blandinger, udgivet af Universitets-Jubilæets danske Samfund*«, nr. 232 (1916) er *Marius Kristensen* fremkommet med rettelser til de mistydede gåder, som visse passager i virkeligheden er. Da de til dels giver brevet en anden mening end den, der findes i vor årbog 1910, skal de kort refereres her.

De juridiske ord er slemt forvanskede i brevet, selve ordet orfejde er ved omdannelsen til orfrede næsten blevet til et udtryk for det modsatte af, hvad det skulle betegne. Navneordet orfejde betyder forlig og er særlig i drabssager en forsikring af den dræbtes frænder om ikke at tage hævn efter at have fået mandebod. »are oc arbottmoll« må læses således, at are er fejlskrevet for ære og arbottmoll for orbodemål, dvs. retssag, der ej kan afgøres ved bøder. Videre har *Tang Kristensen* tydet »hans tencigssen« som

Et gammelt soldaterbrev

Ellers vil have Noget saa lad mig det vide/ ieg vil i
Morgen eller overmorgen komme ud til dig/ Hernest
Befaler ieg dig i den Høiestes Beskiernelse og ønsker
at du i Roelighed ved Herrens Hielp maa Nyde din
uskatteerlige Helbred

D: 12 Maj 1807

Pæer Ottesen.

OM ET ORFEJDEBREV FRA RIBE

I *Fra Ribe Amt 1910* har *Evald Tang Kristensen* offentliggjort et orfejdebrev fra 1530. Det er udstedt som tingsvidne på Ribe byting i anledning af, at *Anders Hagensen* var blevet dræbt. *Peder Nielsen i Obbekær*, »Vbeker«, lod brevet udstede.

Som ofte i så gamle skrivelser findes her nogle for os vanskeligt forståelige ord. Dem har *Tang Kristensen* søgt at forklare betydningen af. Det er ikke lykkedes fuldt ud, og i »*Blandinger, udgivet af Universitets-Jubilæets danske Samfund*«, nr. 232 (1916) er *Marius Kristensen* fremkommet med rettelser til de mistydede gåder, som visse passager i virkeligheden er. Da de til dels giver brevet en anden mening end den, der findes i vor årbog 1910, skal de kort refereres her.

De juridiske ord er slemt forvanskede i brevet, selve ordet orfejde er ved omdannelsen til orfrede næsten blevet til et udtryk for det modsatte af, hvad det skulle betegne. Navneordet orfejde betyder forlig og er særlig i drabssager en forsikring af den dræbtes frænder om ikke at tage hævn efter at have fået mandebod. »are oc arbottmoll« må læses således, at are er fejlskrevet for ære og arbottmoll for orbodemål, dvs. retssag, der ej kan afgøres ved bøder. Videre har *Tang Kristensen* tydet »hans tencigssen« som

et personnavn *Hans Tengussen* og formoder, det er frisisk, men *Marius Kristensen*, vor ypperlige kender af gamle navne, giver en helt anden forklaring, idet han forkaster navnet som personnavn, men læser det som »*hans tingsyge søn*«. *Tingsyg* er den mand, som er med lov og ret overvunden og fældt således, at han ikke må svare for sig selv til tinge, hvis han der tiltales, og ej heller ved lov eller ed kan frelses eller oprejses.

Tang Kristensen har undret sig over, at drabsmanden ikke var til stede ved udstedelsen af orfejdebrevet. Efter *Marius Kristensens* åbenbart rigtige tydning er det jo ikke mærkeligt. Tang Kristensen havde også undret sig over, at drabsmandens fædrene slægt ikke var nævnt. Nu undrer man sig ikke over det, da det er drabsmandens egen fader, *Peder Nielsen*, der tog orfejdebrevet. Således gælder forliget da ikke drabsmanden, men hans faders og hans moders slægt. Mellem den dræbtes slægt og dem skal der være »en evige fred og sone og aldrig på denne sag at arge eller arge lade . . .«

H. K. Kristensen.

LANDVINDING OG OLDTIDSMINDER

Brørup sogn har været rigt på oldtidsminder. Ca. 150 høje har i nyere tid kunnet noteres, hvoraf dog de fleste er overpløjet, andre er selvfølgelig helt forsvundet.

I 1785 udsendte Rentekammeret en forespørgsel til landets amter og bad om at få oplyst, hvad der i hvert amt måtte være foretaget til forbedring i landvæsnet. Sognefoged *Hans Pedersen* i Surhave kunne da indberette om de skete fremskridt i Brørup sogn: Fra Brørupgård er udflyttet 5 gårde i 1759–60. Disse afbyggere fik alle deres jord i fællig og overdrev »men har nu deraf

et personnavn *Hans Tengussen* og formoder, det er frisisk, men *Marius Kristensen*, vor ypperlige kender af gamle navne, giver en helt anden forklaring, idet han forkaster navnet som personnavn, men læser det som »*hans tingsyge søn*«. *Tingsyg* er den mand, som er med lov og ret overvunden og fældt således, at han ikke må svare for sig selv til tinge, hvis han der tiltales, og ej heller ved lov eller ed kan frelses eller oprejses.

Tang Kristensen har undret sig over, at drabsmanden ikke var til stede ved udstedelsen af orfejdebrevet. Efter *Marius Kristensens* åbenbart rigtige tyding er det jo ikke mærkeligt. Tang Kristensen havde også undret sig over, at drabsmandens fædrene slægt ikke var nævnt. Nu undrer man sig ikke over det, da det er drabsmandens egen fader, *Peder Nielsen*, der tog orfejdebrevet. Således gælder forliget da ikke drabsmanden, men hans faders og hans moders slægt. Mellem den dræbtes slægt og dem skal der være »en evige fred og sone og aldrig på denne sag at arge eller arge lade . . .«

H. K. Kristensen.

LANDVINDING OG OLDTIDSMINDER

Brørup sogn har været rigt på oldtidsminder. Ca. 150 høje har i nyere tid kunnet noteres, hvoraf dog de fleste er overpløjet, andre er selvfølgelig helt forsvundet.

I 1785 udsendte Rentekammeret en forespørgsel til landets amter og bad om at få oplyst, hvad der i hvert amt måtte være foretaget til forbedring i landvæsnet. Sognefoged *Hans Pedersen* i Surhave kunne da indberette om de skete fremskridt i Brørup sogn: Fra Brørupgård er udflyttet 5 gårde i 1759–60. Disse afbyggere fik alle deres jord i fællig og overdrev »men har nu deraf

gjort så meget til agerland, at de sig nogenlunde kan ernære. I synderlighed har Christen Winding i Skovhøj *bortflyttet 3de høje*, hvori var omtrent 7000 læs jord, med samme opfyldt et stykke moradsigt jord og derved såvel som med gødning, jordmergel og vands oversættelse gjort det bekvemt til eng og pløjeland, som er indhegnet mest med jorddige og ellers med 130 favne stengærde, hvilke sten er opryddede såvel af anførte stykke jord som af højene.«

Når sognefogden med en utvivlsom tilfredshed giver denne meddelelse om de tre bortryddede høje, har man hermed eksempel på, at udskiftningstiden og den heraf ansprogede landvinding har været en kritisk periode for oldtidsminderne.

Vald. Andersen.

Kilde:
Rtk. 2485.6-19 (Ra).

GENSTRIDIGE HADERSLEVHUS-BØNDER I HILLERUP

Blandt de byrder, der i ældre tid var pålagt bønderne, var vedligeholdelse af vejene. Det var en temmelig håbløs opgave, da vejene var bundløse, og det kan ikke undre, at bønderne indtog en afvisende holdning til dette pligtarbejde, især når vejarbejdet skulle udføres i større afstand fra de pågældendes bopæl. Det var derfor også en ubehagelig opgave at overbringe bønderne et påbud om at møde til vejarbejde. Det erfarede tingbud Anders Hansen i Rødding, da han i sommeren 1799 måtte til Farup sogn for at aflevere det lidet kærkomne budskab til nogle beboere, som hørte under Haderslevhus.

»Efter den mig overleverede ordre af hr. amtsforvalter og husfoged Lorenzen af dato 21. aug. at forkynde for

gjort så meget til agerland, at de sig nogenlunde kan ernære. I synderlighed har Christen Winding i Skovhøj *bortflyttet 3de høje*, hvori var omtrent 7000 læs jord, med samme opfyldt et stykke moradsigt jord og derved såvel som med gødning, jordmergel og vands oversættelse gjort det bekvemt til eng og pløjeland, som er indhegnet mest med jorddige og ellers med 130 favne stengærde, hvilke sten er opryddede såvel af anførte stykke jord som af højene.«

Når sognefogden med en utvivlsom tilfredshed giver denne meddelelse om de tre bortryddede høje, har man hermed eksempel på, at udskiftningstiden og den heraf ansproede landvinding har været en kritisk periode for oldtidsminderne.

Vald. Andersen.

Kilde:
Rtk. 2485.6-19 (Ra).

GENSTRIDIGE HADERSLEVHUS-BØNDER I HILLERUP

Blandt de byrder, der i ældre tid var pålagt bønderne, var vedligeholdelse af vejene. Det var en temmelig håbløs opgave, da vejene var bundløse, og det kan ikke undre, at bønderne indtog en afvisende holdning til dette pligtarbejde, især når vejarbejdet skulle udføres i større afstand fra de pågældendes bopæl. Det var derfor også en ubehagelig opgave at overbringe bønderne et påbud om at møde til vejarbejde. Det erfarede tingbud Anders Hansen i Rødding, da han i sommeren 1799 måtte til Farup sogn for at aflevere det lidet kærkomne budskab til nogle beboere, som hørte under Haderslevhus.

»Efter den mig overleverede ordre af hr. amtsforvalter og husfoged Lorenzen af dato 21. aug. at forkynde for

Fardrup sogns Haderslevhus lodsejere om deres vejs istandsættelse ved Røddinggård. Da jeg kom til Hillerup til Peder Kjeldsen for at forkynde befalingen for ham og forlangte derfor 4 skilling, svarede han, at befalingen estimerede han ikke, og jeg bekom ikke noget af ham, dertil var jeg ikke stærk nok. Men da jeg af hans trusler ikke ville lade mig afvise, og da han ikke ville betale mig, tog jeg til pant en lysestage, som stod på kakkellovnen, som han straks med gevalt tog fra mig. De øvrige 3de mænd, navnlig Niels Frederiksen, Søren Christensen og Christen Jensen, som jeg også skulle forkynde befalingen for, var i bemeldte Peder Kjeldsens hus til stede, og jeg forkyndte også befalingen for dem, men bekom til svar som forhen, at befalingen estimerede de ikke og sagde, at jeg skulle være stille, såfremt jeg ikke ville have hug, hvorpå jeg måtte drage fra dem uden at bekomme noget. Underdanigst udbedes af Deres højvelbårenhed (amtmanden), at bemeldte personer måtte vorde befalet efter ordre at betale mig, samt for min forgæves rejse og omkostninger samt for deres grovhed til bøder at blive anset med forårsagede omkostninger.«

Om de nægtende Hillerup-mænd blev straffet, ses ikke. Det synes da også urimeligt, at de skulle drage den lange vej til Rødding for at udføre et vejarbejde, som de ikke kunne være det mindste interesseret i. Bag deres afvisende holdning over for tingbudet lå måske også, at de boede uden for sønderjysk retsområde, skønt deres gårde hørte under Haderslevhus.

Vald. Andersen.

Kilde:
Haderslev vesteramts ark. Officialsager.

Salomon J. Frifelt

Med Salomon Frifelt er vel nok Vestjyllands mest kendte forfatter gået bort. Flere af hans værker, som »Gennem de jyske Udmarker« og »Ad jyske veje sønderud«, er forlængst blevet klassiske og vil gennem lange tider bevare hans navn. Hans romaner »Lyng«, »Af hedens krønikebog«, »Af Jordens Æt«, »Mellem to Tårne« osv. og hans talrige småfortællinger, hans digte og vers er elsket viden om.

Især viste hans mesterskab sig, når han på sin digteriske måde behandlede emner fra fortiden, helst folke-mindestof, som han gengav i poesians klædebon. Herom skrev en ven engang til ham:

»Udhamret har du mønter blanke
af folkearvens dunkle skat.
De glimter hjemligt for vor tanke
med præget, du har på dem sat!«

Et lille, men ikke uvæsentligt område inden for hans store virkefelt var de inskriptioner, han satte over personer og begivenheder, som nu, mejslet i sten, viser

hans evne til med ordsprogsagtigt fynd at sige noget væsentligt. Her skal kun nævnes et par eksempler. Til Hjedding andelsmejeri, det første i verden, skrev han:

»Vestjyske bønder i fælles følge
syldsten satte til fremgangs kår.
Hvad en ej magted, de mange løfted
til gavn for alle i Danmarks gård.«

Eller kan vi tænke på hans mindeord over Morten Eskesen på stenen ved Lyne kirke:

»Han gik med Danmarks hilsen
ad Sønderjyllands sti.
Hans sæd af sang vil blomstre
fra Kongeå til Sli.«

Ja der, fra Kongeå til Sli, vil Frifelts egen sang blomstre, og hans hustru, fru Nanna Frifelts, ihærdige og trofaste virke for danske og danskhed vil også leve der.

Og vi mindes Frifelt som taler og foredragsholder. Navnlig to taler står uforglemmelige i undertegnedes erindring, begge holdt ved møder i Historisk Samfund, den ene ved mindstensafsløringen i Darum for lærer Nielsen, hvor han priste de gamle degnes og landsbylæreres indsats, den anden ved afsløringen af stenen på Skast herreds ting under besættelsen, hvor han talte gribende og manende om den danske arv. Det var ikke tungeleg, men hans hjerte flammede.

Da han i 1926 havde udgivet »Mellem to Tårne,« hvor ideen til bogen er arven som et evighedsbånd mellem slægterne, også arvens tyngsel og ansvar, fik han lejlighed til at skrive et par ord om sit mål med forfatterskabet: »Jord, arv og æt er de 3 bånd, der som en bro spænder mellem fortid og fremtid. Det er marven

op gennem folkets tilværelse. Det er rendegarnet gennem slægternes store væv. Der er talt og skrevet så meget om individets ret og livets ret, så vi er på vej til stort at overvurdere os selv og vor plads i tilværelsens kredsløb. – Livets ret, ja, den er stor og uomtvistelig. For livet, Guds almagts spejl, er gavmildt og skønt, som det er mægtigt i sit væsen og ubøjeligt i sine krav. Men de levendes tal, hvor er det forsvindende ringe imod de dodes. – Har ikke alt det liv, der er levet engang, og det, der skal leves frem i tiden, lige så fuldt sin ret? – Lære at kende sig selv, sit udspring og sin stammes lov, ættens og arvens lov, det giver sindsstyrke til den enkelte og livskraft til et folk.«

Det er klart, at en mand med den indstilling måtte blive en arbejder i historiens vingård. Og det blev Frifelt i høj grad, ikke blot rydningsmændenes historieskriver og studehandelens spændende kapitel, men med bøgerne om konsul Lauritzen, Varde Bank, Tarm Bank, om svineslagterier, håndværkerforeninger osv. skildrede han på sin måde erhvervslivet gennem tiderne, ligesom han sammen med Tobiassen Kragelund gav en lang række bidrag til egnens folkløse, og fra ungdommen af var han folkemindesamler. Han var ikke bare historieskriveren. Han var også med i organisationsarbejdet. Gennem 27 år (1937–64) trak han det store læs som formand for Historisk Samfund og var en ypperlig formand. Han havde den glæde at se, at arbejdet lykkedes, samfundet voksede, og løste flere og flere opgaver. Selv skrev han artikler og anmeldelser til årbogen. Ved sin afgang blev han med god grund udnævnt til æresmedlem. Også som formand for Dansk Slægtsgårdsarkiv, amtsformand i Slægtsgårdsforeningen og formand for Ølgod sognearkiv udførte han højt påskønnet arbejde.

Frifelt var gårdmandssøn, født på Frifelt i Ølgod 13.

februar 1889. Efter to vintre på almindelig højskole, to på Askov udvidede højskole, 1912-15 lærer på Levring højskole, 1917-18 lokalredaktør for Vestkysten i Vardø, overtog han 1923 slægtsgården og blev gift med en lærerdatter fra sognet, Nanna Møller, som blev ham en uvurderlig støtte og medhjælp.

Efter svære sygehusophold, afbrudt af bedringsperioder, døde han i sit hjem 27. marts 1973. Ikke blot familien føler tabet. Historisk Samfund har mistet en aldrig svigtende støtte og ven, Danmark en god og trofast søn.

Æret være hans minde.

H. K. Kristensen.

Christa Heltberg Kvist

Da lokalhistorikeren, lærer John Kvist, som i en årække var medlem af Historisk Samfunds bestyrelse og dets kasserer, efterhånden mistede synet, trådte hans tapre hustru, fru Kvist, hjælpende til og passede gennem årene regnskabet lige til 1968, de sidste år under sit eget navn, idet hun 1964, da John Kvist fra-

trådte, blev valgt til kasserer, hvad hun i virkeligheden, som nævnt, længe havde været, og hun passede arbejdet med dygtighed og energi, glædede sig, når der kom nye medlemmer, og samfundets arbejde påskønnedes.

Christa Heltberg Kvist er født 2. februar 1897 i Sønder sø sogn på Nordfyn og er datter af daværende gårdejer Anders Heltberg, senere ansat ved en brødfabrik i København, og i vuggegave havde hun fået rige evner og en stærk vilje. Efter en uddannelse på handelshøjskole blev hun bogholder på skolehjemmet Landerupgård, hvor hun lærte Kvist at kende. Han var dengang lærer der. 13. maj 1921 blev de gift i Vartov, og hun blev lærerkone i Kragelund, Bække sogn, hvor ægteparret virkede til 1954, hvorefter de flyttede til Egtved som pensionister.

Foruden at passe hjem og børn og en stor mønster-værdig have blev hun Kvists uundværlige hjælper, i 30 år var hun med i skolen i næsten alle timer, og ganske afgørende var hun som hans hjælper ved hans historiske arbejde. Hun havde lært sig at læse den gotiske skrift, dens forkortelser og finesser. Når Kvist i arkiverne havde afgivet sine bestillinger, indlæste hun på bånd de afsnit, han ville benytte. Ved gennemgang af litteratur var hun ligeledes hans hjælper og oplæser. I sjældnen grad gjaldt det her, at hun var »hans øjnes lys.« Hun har således ydet et væsentlig bidrag til hans omfattende arbejde med den lokale historie. Også af den grund vil Historisk Samfund mindes hende med beundring og tak.

Levende interesseret, med i nutidens rørelser, belæst, men selvstændig dømmende, undertiden provokerende, overkommende det næsten utrolige, djærv og stærk og dog beskeden var hun en festlig arbejdsfælle og veninde. Hun var en kvinde af format.

Den 16. december 1972 var hun på juleindkøb i brugsforeningen. På vejen hjem ramte døden hende, en blodprop gjorde pludselig ende på hendes til det sidste virksomme liv.

Æret være hendes minde.

H. K. Kristensen.

Anmeldelser

Som en fornem overmåde rigt udstyret jubilæumsbog fremtræder festskriftet fra *Esbjerg og Omegns Sparekasse* på dets 75 års dag, nemlig seminarielektor *Verner Bruhns* bog: *Esbjerg – by og borger. Dagligliv ved århundredskiftet og i trediverne*. Bogen falder i to dele: Pionererne, 1. generation og Trediverne, 3. generation, dog forbundet med et kortfattet, men fortrinligt og morsomt mellem-spil. Bruhn begrundet denne indledning med, at omkring 1900 blev Esbjerg en købstad, og trediverne er den brydningstid i byens historie, som er forudsætningen for vor egen tid. Her dvæles ikke meget ved havnen eller besættelsestiden – deres historie er skildret andetsteds – men ved hverdagens mangfoldighed. Esbjergs start »som en mågeflok på sandet«, der »skreg og sloges, stred og blanded blod og led« var der endnu dønninger af. Meningsforskelle blev udtrykt særdeles kraftigt, både i byrådet og udenfor. Men »omkring århundredskiftet begynder byen at fremtræde som en mere disciplineret by«, selv om der endnu var mangler ved kloak og renovation. Der redegøres klart for de ustandselige udvidelser af bysamfundet, byrådets virke behandles, og flere af dets betydelige mænd bliver nærmere omtalt, ligeledes byens økonomi, fattigdommen efter dens »amerikanske« spekulationsperiode og under 30'ernes strenge tid og strejker. Skolevæsenet behandles lige fra de første små privatskoler, stridigheder om skoleordninger, og det vises også her, at Esbjerg meget tidligt blev førende på skolens område. Ellers er det – som titlen siger – dagliglivet, der skildres, og det på en mesterlig og underholdende måde. Mange citater fra aviser, breve og protokoller gør bogen livlig og afvekslende – takket være det righoldige byarkiv. Bruhn viser, hvordan de bevægelser og strømninger sammen med teknikkens næsten alt forandrende indgriben i vort land får sin udformning i Esbjerg. Visse særpræg har byen, ikke blot på grund af sin ungdom, men også fordi den via havnen er porten til den store verden, som f. eks. både Lenin og Trotskij benyttede. Et væld af dejlige billeder, solide kildehenvisninger og registre forhøjer yderligere værdien af værket.

Langli-dreng bliver fisker. Claus Sørensens erindringer I. 1888–1910. Ved A. Hjort Rasmussen. Bjærgningsentreprenør Claus Sørensen og direktør for talrige fiskeri- og dertil knyttede industri-virksomheder er født på Langli i Ho bugt. Det er barndommen her og den påfølgende ungdomstid, der skildres i dette bind som en næsten eventyrlig tilværelse på den isolerede ø, opvækst med tidlige arbejdspligter under en inderlig kombination af fiskeri, landbrug, stranderi og jagt, med en bøsse i den ene hånd og en åre i den anden, under leg og alvor i og med naturen, noget vidunderligt for en rask, stærk og uforfærdet dreng, en så intens oplevelse af naturlivets foreteelser, at den for alle tider skærpede drengens iagt-

tagelsesevne og dømmekraft, samtidig med at den berigede og glædede ham, og det har det kunnet fortsætte med til denne dag, så det endog har skaffet direktøren Dansk Jagtforenings ærespris og fortjenstmedalje. Gennem deltagelsen i fiskeriet skildres dertes udvikling fra det gamle krogfiskeri langs kysten til snurrevodsfiskeriet, vi læser om ormegravning og twolsand (glimmersand), esepiger og saltkone, om at dreje og orre, om forlis, stejle og stuger, ødelæggende stormfloder, Blankenesere, fiskevrirmlen om Langli, hvor en lakseruse næsten kunne levere den daglige føde (rødspætter, bakskuld, sild og snebel). Videre oplever vi ham som 18-årig laksefisker ved Astoria på Stillehavskysten og som skovhugger af oregon pine og på den uhyre krævende plads som jollemand på broderens smukke herhjemme for at slippe ham som marinesoldat. Gennem den omvæltende udvikling ser man den unge Claus Sørensen i hårdt, ofte livsfarligt arbejde med dygtighed og overblik stige op ad den livsvej og ind i det livsværk, som skulle blive hans. Mange udmærkede billeder pryder den moderne udstyrede bog.

Sidste sommer blev der på et loft i Billund fundet en pakke, som viste sig at indeholde 8 hefter manuskripter, forfattet af afdøde sognepræst Johs. Brus, som vore medlemmer kender fra hans fortrinlige artikel Grene kirke i årbog 1941. Fundet blev overdraget sognepræst *Axel Bach Nielsen*, Billund, der gennemarbejdede stoffet til en bog, som menighedsrådet har udgivet i smuk maskinskrivet form: *Grene sogns og kirkes historie. Ved pastor Joh. Brus*. Det er ikke nyt altsammen, som sagt har Historisk Samfund udgivet kirkens historie, og O. Nielsen og John M. Møller har skrevet betydelige bøger om Slavs herred, men værdifulde ting er tilføjet det allerede kendte, heriblandt en liste over menighedsråd, kirkeligt arbejde i sognet og Brus' egne erindringer.

Hans Brinch: Lille Jes og de ældste slægters historie indledes med et digt til forfatterens far læge Th. Brinch og en fortjent hyldest til Fanøs historiker N. M. Kromann. For øvrigt var Kromanns mormors broder den Lille Jes, bogen skulle handle om, og samme Jes var forfatterens og mange andres tipoldefar. Hans navn var Jes J. Sonnichsen (1785–1865). »- denne bog er ikke en afhandling, men en oversigt over øens historie med en skitse . . .«, skriver Brinch. Egentlige fakta om Lille Jes er ret knappe, bortset fra hans dagbog, men så ser Brinch »på hans fortids og samtds vilkår med deres egenart og skikke«, og han former det i en poetisk, næsten for bred fremstilling, som nok gør bogen mere letlæselig, men tillige novellegagtig og undertiden rigelig fabulerende. Den giver et godt indblik i, hvor udviklede og indgiftede slægterne på øen var. Bogen fås hos forfatteren, The Albert Inn, Torvegade 109, Esbjerg.

Elise Thorvildsen: Dankirke. De gamle sagn om Dankirke (en mark i V. Vedsted) har Svend B. Troelsen fortalt i vor årbog 1963, men det var pastor Høgsbro Østergaard, der gav stødet til den storstilede arkæologiske undersøgelse, der under Elise Thorvildsens ledelse foregik her gennem flere år og endnu ikke er afsluttet, og som bragte ganske overraskende og sjældne ting for dagen. Herom

Anmeldelser

skriver fru en i *Nationalmuseets Arbejdsmark 1972*. 4 brønde og 6 hustomter, befolket fra 3. århundrede f. Kr. f. til 6. årh. e. Kr. f., dog med et tomrum i 2.-3. årh. e. Kr. f., er undersøgt. Der blev fremdraget så forskelligartede og så store mængder af oldsager, at Dankirke indtager en særstilling. Der sendtes 1½ tons potteskår til museet. I det yngste hus, hvor gulvlaget ikke var ødelagt af vor tids pløining, lå rester af bægre, drikkehorn og glasskåle. Affaldslagene i lavereliggende partier var så rige, at udgraverne undredes, der var dele af våben, værktøj, smykker, romerske mønter m. m. I 4. og 5. århundrede var Dankirke et velhaversamfund med ting af bronze, guld og sølv, fornemme frankiske og provinsialromerske glas, vægtlodder, sølvbarrer, endog en smedje. De folk, der da boede her i deres solide træhuse, var i kontakt med Vesteuropa både til lands og til havs. Spredt i overfladen fandtes mønter, der lader formode en endnu senere bebyggelse. — *Kirsten Bendixen* har i *Mønter fra Dankirke* (sst.) behandlet de sjældne mønter: romerske kejsermønter fra 2. årh., 13 merovingiske og anglofrisiske fra 600- og 700-tallet, 3 fra Dorestad, 2 fra England og 8 slået i Frisland. Sådanne er aldrig før fundet i det nuværende Danmark eller Skandinavien. Også adskilligt keramik viste forbindelse med England: alt i alt vises, at Danmark, også vor egen, var med i de tiders Europa-handel.

H. Chr. Vorting har i *Inden Esbjerg, Skalk 1972*, nr. 4, skrevet om Esbjerg museums undersøgelse af en boplads fra tidlig vikingetid i Gammelby. Der fandtes et forvirrende antal stolpehuller, nogle sikkert fra forromertids huse, hvad der kunne slutes af skårmaterialiet. Der konstateredes 3 vikingetids langhuse, det ene er det største, der hidtil kendes fra Danmarks oldtid, der var mange små grubehuse med vævevægte; også tenvægte og jernsager fandtes. Kort derfra ved Jernevej lå den tilhørende gravplads med varierede og sjældne former, i en bestod kisten af stævnen af en båd, desuden en kammergrav og simple plankekister. Det er det ældste Gammelby, der her er fundet.

I *Skalk 1973*, nr. 1, har *Mogens Bencard* efter inspiration af *Lenart Edelberg* vist, at småpinde fra middelalderfund i Ribes givtige jord, som man troede var pølsepinde, er spilepinde, brugt til at udspile huden. I vor årbog 1971, s. 648, er også omtalt spilepinde, næppe så smukke som skinderens, de brugtes til tøj på bleg.

I *Geografisk Tidsskrift 1971* har *Arne Sestoft* i *Et byklimatisk studie* offentliggjort resultatet af en mikroklimatologisk undersøgelse i Esbjerg. Byer med deres asfalt og beton er med til at danne et kunstigt lokal- og mikroklima, der påvirker både mennesker, dyr og planter. Der konstateredes bl. a. en varmeø omkring sildeoliefabrikkerne.

I *Afstøbninger af pilgrimstegn på danske middelalderlige kirkeklokker* (Årb. f. nord. Oldkynd. og Hist., 1971) har *Niels-Knud Liebgott* ikke blot behandlet tegnene på klokkerne, men også skrevet om nogle afstøbninger på maldøbefonten i Varde kirke, som først er påvist af Knud Krogh. Et originalt pilgrimstegn er fundet i Ribe.

En nyttig bog for folk med interesse for vor »sorte middelalder« er

udgivet af *Mogens Bencard og Else Roesdahl: Dansk middelalderlertøj 1050-1550*. Den giver systematiske oplysninger om det ellers kun sporadisk behandlede emne. I en indledning skriver Bencard om det middelalderlige lertøj i Danmark, dets teknik, import og datering. Der er bl. a. en række billeder af og oplysninger om 37 fund fra amtet, alle fra Ribe, undtagen en kande fra Okholm. Det ene af Ribe-karrene er en kuglepote, som er fundet på Ladegårdsmarken, og hvori der var nedlagt mønter ca. år 1250. Blandt Ribe-fundene er også rangler og legetøj.

I *Skalk* nr. 3 har *Erik Moltke* behandlet *Ribe domkirkes berømte kathoveddør* og givet en ny datering og dermed en ny tydning af figurerne i trekantrelieffet, det ny Jerusalem. Francis Beskett daterede til efter 1259. Poul Nørlund daterede ud fra bogstav- og kronformerne, ansigtstyperne og figurstilens massivitet billedværket til Valdemar d. Stores tid. Afgørende for Moltke er forekomsten af nogle yngre bogstavformer, bl. a. en minuskel, så han daterer til 1200-1250, Valdemar Sejrs tid. En yngre skægløs mand, Nørlund mente var Knud Lavard med hertughue, tyder Moltke som Dagmars søn, Valdemar hin Unge. Desuden bestemmer han Valdemar Sejr (med et drabeligt overskæg) som bedende om, at sønnen må optages blandt de salige. Videre hans to dronninger samt Erik Plovpenning og i øvrigt kongeslægten. Efter dette huser Ribe et stolt og ejendommeligt minde om Valdemar Sejrs nære tilknytning til byen i dens storhedstid.

I *Geografisk Tidsskrift*, bd. 71, har *Horst Meesenburg* skrevet en grundig og dog letlæselig afhandling »*Spartinas kolonisation og udbredelse langs Ho bugt*«. Tidligere har J. M. Møller skrevet om denne nye vadehavsplante fra farvandene ved Southampton og dens betydning for landvindingen, specielt ved Mandø (se omtalen i vor årbog 1965, s. 315). 1931 og 1932 blev der i slikvaden ud for Bordrup udplantet spartina, plantningen 1932 lykkedes så godt, at planten bredte sig mod nord om til Kjelst og mod syd langs hele den gamle marsk til Nyeng ved Ho og videre langs den nye marsk på Skallingen, endvidere omkring Langlis kyster og øst for Myrtue. Meesenburg gør gennem planer og fotos tydelig rede for udbredelsesforløbet og har indgående fulgt det i et undersøgelsesfelt, han anlagde 1 km syd for Havnegroften. Han bekræfter den tidligere iagttagelse, at spartina som landvindingsplante danner et fast sluttet græstæppe over tidligere øde mudderbanker, men han oplyser tillige det vigtige, at den efterfølges af en invasion af annelgræs. *Bent Hasholt* har behandlet *materialevandringen og sedimentationen* i den kunstige *Karlsgårde Sø* og dens tilløb og fundet, at ca. 1/10 af søens oprindelige rumfang er blevet opfyldt ved udskyllet materiale, der navnlig har aflejret sig mod øst i indtil 3 m tykke lag, mens søens reservoirekapacitet er formindsket med det dobbelte, da aflejringerne har afspærret den sydøstlige del af søen. Der er finsand, ler og forholdsvis meget organisk materiale. I kanalerne er der både eroderet og aflejret materiale. Der gik ca. 10 år, før aflejringerne i Karlsgårde-kanalen blev mærkbar, hvilket skyldtes, at kanalens bund lå højere end bunden af det gamle åløb ved Hoddeskov, hvor kanalen starter. Åbunden måtte først fyldes op, før det mærkedes i kanalen. Om 150-200 år vil søen

Anmeldelser

være fyldt, hvis de nuværende betingelser fortsætter. – Samme-
steds har *H. Vøgg Jacobsen* skrevet om fordelingen af org. nitro-
gen i det danske vadehav, og resultaterne gives i en række tabeller.

I *Sønderjysk månedsskrifts* junihefte har *Valdemar Andersen* skre-
vet om en meget mærkelig mordsag, hvor en afdød medskyldig
endog blev taget op af graven og halshugget. Sagen berører også
folk på *Ribeegnen*.

H. K. K.

Tvilling sogne af Geest og Marsk: Sneum og Tjæreborg. 1972.

Det er ikke så almindeligt, at to sogne går sammen om at udgive
en fælles beskrivelse, men det er dog sket før i Ribe amt, f. eks.
Nr. Nebel og Lydum. Tanken er værd at overveje i andre sogne,
hvor man har planer om en beskrivelse. Det er en utvivlsom
fordel, at kræfterne samles, såvel arbejdsmæssigt som økonomisk,
så man kan anlægge lidt videre rammer for sognebogen. Det er
da også tilfældet med *Sneum og Tjæreborg*, der vil komme i to
bind, hvoraf det første foreligger.

Medarbejdernes antal er klogeligt begrænset til seks, og blandt
disse har man sikret sig så kendte navne som *H. K. Kristensen* og
Niels Thomsen. De øvrige er vist alle folk med lokal tilknytning
til sognene, så de med behørig viden og indfølelse har kunnet be-
handle deres emner. *Jens Kusk* har skrevet udførligt om natur-
forholdene, geologi og geografi, som kun undtagelsesvis ses
behandlet i en sognehistorie, men som her, hvor geest og marsk
mødes, har en særlig interesse. *Niels Thomsen* gør rede for de
forhistoriske tider, fund med videre, og man må ikke overse hans
slutbemærkning om kontinuiteten i befolkningen fra yngre sten-
alder over bronze- og jernalderen frem til nutiden. *Hans Bruun*
skriver om kirkerne og sammen med *Agnes Andersen* om præ-
sterne, mens skolen og lærerne omtales udførligt af *Ejv. Sørensen*.
Frem for nogen anden har dog *H. K. Kristensen* sat præg på
bogen ved sine artikler om herregårdene *Sneumgaard* og *Krogs-
gaard*, ligesom han har skrevet om kirkernes ejendomsforhold.

Det er en velfunderet bog, også rent økonomisk (*Tjæreborg-
fondet*) med et præsentabelt ydre og mange gode illustrationer.
Bind 2, der kan ventes inden så længe, vil især omhandle den
nyere tid.

*De nørrejske købstæders og landsognes Lægsbetegnelser 1789—
1970 og Oversigt over udskrivningsarkivalier 1700—1788*, Viborg
1972, udgivet af Landsarkivet for Nørrejylland, er nye bidrag til
den fortjenstfulde publicering af registre, som landsarkivet gen-
nem årene har udsendt. Disse registre vil især være af betydning
for den personalhistoriske forskning. Bag registreringer ligger
et stort omordningsarbejde, så materialet nu er lettere tilgængeligt.
Duplikeret.

Olga Bartholdy: Munkeliv i Løgum Kloster, udgivet af Refugiets
kulturforening, Løgumkloster 1973. Et jubilæumsskrift i 800-året
for klostrets grundlæggelse.

Dansk klosterhistorie er ikke noget let tilgængeligt emne, dels

fordi det rent kildemæssigt, arkivalsk, er svært at trænge bag reformationens omvæltning, dels fordi de få bevarede kilder er af en egen ordknap natur. Trods dette har vore klosters historie kunnet tiltrække den historiske forskning, selv hvor der kun er arkæologiske spor tilbage. Til Løgum klosters historie har Olga Bartholdy dog kunnet støtte sig til historisk kildemateriale, hvoraf *Løgumbogen* er det vigtigste, en afskrift af dokumenter gennem 400 år, nedskrevet 1578. Stærkere virker dog den bevarede klosterkirke som dokumentation og inspiration. Om livet i klostret vides naturligvis ikke store ting, men forfatterinden har ved grundige studier i den foreliggende litteratur sat sig ind i Cisterciensernes livsform i klostrene, som får en udførlig beskrivelse. Kirken og de bevarede, restaurerede klosterbygninger omtales i alle enkeltheder, ledsaget af et billedmateriale af fremragende kvalitet. Der er intet sparet for at gøre dette værk om det 800-årige *Locus Dei* lodigt af indhold og i ydre form. Og det er lykkedes.

Verner Bruhn, Esbjerg, har i *Arbog for dansk skolehistorie, 1972*, skrevet en afhandling: *Reformiver og partistrid, kampen om Esbjerg skoleplan 1899—1903*. Efter at Esbjerg 1. januar 1899 var blevet købstad, fremkom forslag til en skoleplan, og det overrasker egentlig ikke, at skolespørgsmålet i det nydannede bysamfund kunne rejse debat. Hovedpersonerne i denne strid var J. P. Sundbo, der ønskede skolen formet efter en socialistisk linie, mens skolekommissionens formand, pastor C. Bruun, der var missionsmand, samt realskolebestyrer O. Rybner Petersen havde en anden mening. Hertil kom økonomiske betænkeligheder ved skoleudbygningen, fulgt op af kritik fra lærerne, der ikke kunne godtage visse enkeltheder i skoleplanen. I bladet *Vestjyll. Soc. Dem.* afspejledes situationen i overskrifter som: *Skandale, Usømmelig Adfærd, Er han skør?* Men omsider stilnede striden af, og Esbjerg fik med tiden det gode skolevæsen, som alle parter havde tilstræbt.

Mark og Montre. 1972. De sydvestjyske museers årsskrift indledes med *Stenaldergrave ved Tarp* af Marie R. Madsen og Sven H. Thomsen, hvis undersøgelser underbygger tidligere påviste forbindelser mellem tragtbægerkulturen og enkeltgravsfolket, der synes at have benyttet samme gravplads, skønt der ligger ca. 500 år mellem de to perioder. Søren Manøe Hansen har gjort smukke fund ved udgravning af et par overpløjede høje i Øse, et eksempel på, hvad der endnu kan findes på en tilsyneladende flad mark. Hans Chr. Vorting skriver om *en vikingetidsbebyggelse i Gammelby* ved Esbjerg. På et undersøgt areal, omfattende ca. 4.500 m², fandtes mange stolpehuller, spor af tre større huse, men iøvrigt domineredes bopladsen af de såkaldte grubehuse, i alt 28. Navnet kommer af, at gulvene ligger 0,5—1 m under jordoverfladen. Mogens Bencard og Johan Lange har gjort nye iagttagelser i Ribes udtømmelige undergrund, der så længe har tilbageholdt bevismaterialet, som kunne slå bro over det kedelige interval 800, da byen omtales skriftligt, og 1100, hvor de arkæologiske vidnesbyrd hidtil er standset. En botanisk undersøgelse af plantefrø i

kulturlaget ved Sønderportsgade viser, at der i middelalderen her har vokset et rigt udvalg af ukrudtsplanter, 40 arter, hovedsagelig de samme som nu, hvilket jo ikke er overraskende. *Bencard* omtaler en *runepind*, fundet som nr. 2 i Ribe, formodentlig et håndtag til en bismervægt, idet runeindskriften: I Faderens, Sønnens og den Helligånds navn, tolkes som en formaning til at veje rigtigt. *Fritze Lindahl* skriver om en *molling*, fundet ved Vejrs, et mes-singfad til håndvask af middelalderlig, muligvis dansk oprindelse. *A. Bøgebjerg Andreassen* fortæller om den middelalderlige alter-tavle i Hoven kirke, der efter en misforstået restaurering i forrige århundrede fik sit nuværende udseende i 1905. *H. K. Kristensen* omtaler et solvkrus i Esbjerg museum, som bærer en indskrift og dateringen 1695. Kruset, dets mester og den formodentlig oprin-delige ejer og hans nærmeste slægt beskrives. *Kylekæppen*, *hyr-dens lange arm* beskrives af *Søren Manøe Hansen*. *Torkil Funder* og *Niels Henrik Olsen* har været på opdagelse i en ødegård, hvis 82 årige ejer var død og havde efterladt sig en del »skrammel«, som arvingerne lod ligge, og som siden kom til Den antikvariske Samling i Ribe. Opdagelserne i den gamle gård er »arkæologi« på en ny og for så vidt ganske forfriskende måde.

Sønderjysk månedsskrift, 3-4, 1973, bringer en større artikel af H. K. Kristensen: *Ferskvandsfiskeri gennem århundreder*, der især omhandler sønderjyske forhold. Med dette arbejde har H. K. Kris-tensen bygget videre på et interessant speciale, der vil være kendt fra hovedværket: *Gamle sydvestjyske Fiskerlejer* (1965).

V. A.

Jysk Ordbog, udgivet af Institut for jysk Sprog- og Kulturforsk-ning, under ledelse af Peter Skautrup, Universitetsforlaget i Århus, hefte 1 og 2, 1970-72.

Mens de danske dialekter er inde i en deroute som aldrig før, rejser der to monumenter over dem: Ømålsordbogen, som forberedes af Institut for Dialektforskning i København, og *Jysk Ordbog*, der bliver til i Århus.

Af den sidste foreligger nu de to første hefter. De giver et ind-tryk af de intentioner, der ligger bag, dels ved en grundig indføring i arbejdets plan og metode, dels ved fremlæggelsen af de første resultater af arbejdet, omfattende artiklerne fra »a« til »agepude«.

Alle, der kender lidt til studiet af de jyske dialekter, ved også, at H. F. Feilberg i årtierne om århundredskiftet skabte et kæmpe-værk, som han beskedent kaldte »Bidrag til en Ordbog over jydsk Almuesmål«. Mange ville have forsvoret, at det skulle være muligt at samle væsentligt mere end Feilberg i en tid, hvor alle dialekter er stærkt fortyndet med rigsmål, og nogle er så godt som forsvun-det. Ikke desto mindre er det lykkedes at forøge stofmængden i den grad, at artiklerne fra »a« til »agepude« tilsammen fylder så-dan noget som ti gange så meget som det tilsvarende stof hos Feil-berg!

Det nye stof er fremskaffet dels ved en tilbunds-gående udnyt-telse af trykte og utrykte skriftlige kilder, yngre såvel som ældre, dels ved en lang række punktundersøgelser, dvs. optegnelser af udvalgte sognes samlede ordforråd, i reglen foretaget af filologer,

og dels ved udsendelse af spørgeskemaer til op mod 800 jyske meddelere, hvoriblandt adskillige af nærværende tidsskrifts læsere.

Med hensyn til afgrænsningen af det vældige stof er det mest iøjnefaldende, når man sammenligner med Feilbergs ordbog, at det folkloristiske stof (overtro, skikke, klædedragt m.v.) er reduceret, og Feilbergs utallige henvisninger til litteratur desangående er udeladt.

Endvidere agter ordbogens redaktion ifølge indledningen at udelade ord som kultivator, abonnere, cyklist, samt ord vedrørende centraladministrationen og riget (f. eks. rigsdagsmand) og ord fra sømandsproget (fok, mesan o.l.). Dette synes diskutabelt. Det drejer sig her om ord, som i op mod et århundrede eller mere har været en del af de dialekttalendes ordforråd, og som til dels har antaget en udtale, der stemmer med dialektens lydforhold, og har fået tildelt køn og bøjninger, der svarer til dialektens køns- og bøjningsforhold, f. eks. *rigsdagsmanj'* (Himmerland), *i fok* (Vendssyssel).

Det er også hensigten normalt at udelade patronymika, altså navne af typen Andersen, Nielsdatter. Forhåbentlig vil der dog blive plads for de ikke få tilfælde, hvor sådanne navne ikke dannes ved simpel tilføjelse af -sen eller -datter, f. eks. vends. *Pier, Piester* (Peder, Pedersdatter).

Jysk Ordbog anvender en lydskrift, der er langt lettere at læse for ikke-fagfolk end den, der ellers har været gængs i videnskabelige værker om danske dialekter, og både lærde og ulærde kan glæde sig over en række instruktive kort over Jylland med angivelse af, hvorledes udtalen af et ord er i de forskellige egne. F. eks. viser et kort over ordet »aftens«, hvorledes de otte hovedtyper af ordets udtale fordeles sig, samt hvor »i aftens« hedder i *jaes*, og hvor det hedder i *jawwes*.

Andre kort viser, hvorledes det samme begreb betegnes med vidt forskellige ord i de forskellige egne: En »skæggemand« (ol- eller brændevinsdunk) viser sig at hedde »munk« i store dele af Nordjylland, men »abraham« på Mors, »gråmand« i en del af Ringkøbing amt osv. Et fotografi af en sådan dunk med et skægget hoved formet i leret gør begrebet anskueligt.

Vi hilser Jysk Ordbog velkommen. Et stort og vildsomt stof fra ca. 1700 til i dag bliver behandlet af en række videnskabsmænd og formet til et værk, der vil bære viden om vort jyske sprog ind i en fremtid, hvor den historiske sans forhåbentlig igen vil vågne og værdsætte det.

Arne Espegaard.

Vald. Andersen: Bække Sogn II. 203 s., ill., 50,-. Udgivet af Historisk udvalg for Bække sogn. 1973.

Alle lokalhistorieinteresserede i Ribe amt kender *Bække Sogn* og dens forfatter John Kvist. 1920 blev han ansat som enelærer ved Kragelund skole i Bække sogn. Her blev der i 1922 nedsat et udvalg med det formål at få udgivet en historisk beskrivelse af sognet. Der blev indsamlet et stort materiale, og til redaktør af sognehistorien antog man lærer Kvist. Bogen om Bække sogn udkom i 1936, og den blev læst og værdsat som en af vore betydelig-

Anmeldelser

ste sognebeskrivelser. Den blev da også udsolgt, og i 1969 besluttede det førnævnte udvalg, at bogen skulle genudgives. Resultatet blev et fotografisk optryk af originaludgaven fra 1936 (John Kvist: Bække Sogn I, 439 s., 50,-) medens tiden efter 1936 skulle behandles i et særligt bind med Vald. Andersen som forfatter. Han kom i 1933 til Bække, hvor han fik hele sin skolevirksomhed, til han efter pensioneringen er flyttet til Vejen, hvor han er travlt beskæftiget med forfattervirksomhed. Han har bl. a. udgivet arbejder som: »Vorbasse – et hedesogns historie« og »Hærvejsognet Læborg«, og meget snart udkommer et historisk arbejde om Foldingbro.

Kvist's bog har sin store interesse ved de bidrag, som andre sagkyndige har udarbejdet. Her skal nævnes statsgeolog V. Milthers: Geologisk historie, der fortjener at læses i langt videre kredse end Bække og omegn. Det største bidrag er landbohistorien (s. 116–226) ved Henrik Larsen med sine indgående oplysninger om fordelingen af jorden under udskiftningen med navne og matrikelnumre.

Dette område er ført a jour af Vald. Andersen i »Ejendoms-historie« (s. 33–86), og med rette gør han i sit forord opmærksom på, at her kan bogen bruges som opslagsbog. Dette er altså af særlig betydning for sognets historie.

Vald. Andersen fortæller om stationsbyens historie. Det første tog på Troldhede–Kolding–Vejen jernbanen passerede Bække 25. august 1917 – det sidste 1. april 1969. Den fik vel nogen betydning for Bække – stationsbyen blev aldrig af de store. Banen gav snart undersedskud, men det gik dog bedre her end andre steder, idet tørveproduktionen betød meget. Den 275 ha store Gispel mose blev udnyttet stærkt, i 1942 var der 25 tørveværker i gang – der var dage, hvor der fra Bække station afgik et helt tog med tørv – nu besørger rutebilerne trafikken.

Så omtales skole og kirke i nyere tid. I 1959 blev skolen købstadordnet, og der indførtes en eksamensafdeling. I 1923 blev kirken restaureret – der blev bl. a. opført et tårn. På det sociale område bemærkes, at fattiggården forsvandt, og der blev opført »De gamle hjem«. Der er mange oldtidsminder i Bække sogn. Runestene er omtalt hos Kvist; om Klebækkehøjenes stensamling er fortalt i »Fra Ribe amt«, bd. 14, s. 660, men ikke alle gåder fra oldtiden er løst. Heller ikke alt om Hærvejen er belyst.

Af særlig interesse er »Fra forrige århundrede«. Her omtales bl. a. Friis Legardts regnskabsbog. Han var en storbonde (1832–1894). Bogen er nok værd at gennemgå.

Vald. Andersens bog er et fremragende arbejde. Det bør også nævnes, at hans bog fremtræder som en god fortsættelse af Kvist's. I forbindelse med trykkeriet – Konrad Jørgensen, Kolding – er det lykkedes at skabe et værk, der også i udstyret gør, at de to bind danner en helhed. Veerst-Bække kommune indgik 1. april 1970 sammen med Gesten, Andst og Malt i Vejen storkommune, der hermed kom op på mere end 14.000 indbyggere.

Chr. Winther.

Virksomheden 1972-73

Arsmødet med generalforsamling blev holdt i Bramming, hvor man begyndte i St. Knuds kirke, hvis historiske minder blev omtalt af H. K. Kristensen. Ved generalforsamlingen valgtes førstelærer J. Møller Kristensen som dirigent. Formanden aflagde beretning, og kassereren omtalte regnskabet, ligesom redaktøren talte om årbogen, hvis sidste bind var nr. 70 i rækken. Ved valg til bestyrelsen afgik skoleinspektør J. Wilh. Rasmussen, Andst, der ikke ønskede genvalg. I stedet valgtes mag. art. Kirsten Agerbæk, Ribe. De øvrige valg var genvalg.

Ved det offentlige møde talte overarkivar, dr. phil. *Vagn Dybdahl* om *Liv og virke i den gamle stationsby*. Mødet havde god tilslutning.

Sommerturen den 3. juni gik i år til Als. Man mødtes på Sønderborg slot, der forevistes af museumsinspektør J. Slettebo, hvorefter der var rundtur på øen. Udflugten havde ca. 70 deltagere.

Samfundet har udgivet H. K. Kristensens: *Arbøger: »Fra Ribe Amt« 1952-72*. En indholdsfortegnelse samt tilbud til medlemmerne, der kan købe ældre årbøger og andre af samfundets publikationer til favørpriser. Andre bogudgivelser foreligger ikke, men der arbejdes til stadighed med denne side af Historisk Samfunds virksomhed, og vi vil inden for den nærmeste fremtid kunne tilbyde et par nyheder.

Nye medlemmer 1972-73:

Andrup: Kr. Vestesen. *Adsbøl:* gdr. Niels P. Nielsen. *Askov:* fotograf Ole Thomsen. *Billum:* frk. Gunhild Jeppesen. *Borris:* forstander Henneberg. *Brørup:* gdr. Gustav Pedersen, rentier J. Rask Jensen. *Bramming:* snedkerm. Anker Hansen. *Darum:* sognepræst Kr. Bundgård. *Egebæk:* lærer H. Thorulf. *Elbæk:* Niels Nikolajsen. *Esbjerg:* ass. Peder Madsen, fru Gudrun Sandholt, John Meyer, direktør E. Jepsen, husmoder Frida Jørgensen, Arne Vestesen, Jeppe Aa, Dagmar Jensen, lærer Henning Jensen, lærer Knud Lassen, overmontør Eigil Hansen, N. Stanley Madsen, Robert Madsen, Hans Jørgen Kruse. *Gredstedbro:* ekspeditrice E. Svendsen. *Guldager:* gdr. Jacob Sørensen. *Gørding:* redaktør J. Gantzel Lauridsen, gartner Arne Melballe. *Hellerup:* B. Aagaard. *Hjerting:* Ebbe Hansen. *Jægerspris:* lærer N. O. Hegelund. *Karlsgårde:* montør Holger Sørensen. *Kastrup:* lærer A. M. Christiansen. *Kiruna:* tandlæge Gurli Holmstedt. *Kolding:* sparekassedirektør Søgård Petersen. *Lamborg:* H. Vestergård Thomsen. *Lindknud:* murer J. Lambert Kristensen. *Næstved:* John Østergård. *Ovenskovgård:* fru H. Sørensen Juhlert. *Oxbøl:* Kr. Raun Pedersen. *Outrup:* Ane Hansen. *Ribe:* Karen Dahl, boghandler Leif Jochimsen, boghandler Ernst Kærgård, fhv. kæmnerfuldmægtig M. Lindberg, fhv. bogholder Karen Larsen, lærer M. Lundsgård-Leth, husmoder Annelise Hvidbjerg Pedersen, kustode Elsa St. Sørensen. *Seem:* lærer Birgit Hansen. *Sig:* talepædagog Høgsbro Østergård, installatør Fl. Schou. *Skads:* Henry Prahl. *Sædding:* lærer S. Diers. *Tjæreborg:* Hans Bruun. *Varde:* autolakerer Harry Andersen, forretningsfører P. Christensen, Margrethe Nielsen, personalechef Peter Jepsen, Johan Hansen, direktør Bjerregård, lærer P. K. Pedersen, erhvervsvejleder Knud Raunkjær Pedersen, ingeniør Robert Thomsen, gartner A. Langkilde Petersen, Inge Skodborg, lærer, frk. Varisbøl, forretningsfører T. C. Tonnesen. *Vesterbæk:* gdr. Jørgen Lauridsen. *Vester Nebel:* førstelærer M. Harborg. *Viby:* Hedvig Mathiasen. *Vejers:* sekretariatschef L. P. Hvidkær. *Vorbasse:* sparekassedirektør B. Mathiesen. *Ølgod:* fru Marie Jensen, kommunebogholder H. A. Jørgensen, gartner Schou Dejgård. *Øster Vedsted:* lærer Preben Græsdal. *Arre:* Hans Wentzel. *Arhus:* Historisk Institut.

Under uddannelse: lærerstud. K. K. Schmidt, Hallum, HF-stud. Knud Jørgensen, Ribe, stud. Marie Sejerøe Olsen, Ribe, stud. mag. Anders C. Rahbek, Viby.

Fra et stort område af Kongeåegnen ses *Føvling kirke* med det særprægede pyramideformede tårn tækket med tegl. »Æ kjerck mæ den røe lue« blev den kaldt, et udslag af det folkelige vid, men vel også udtryk for, at det tegltækte kirketårn var en utraditionel løsning af et såre velkendt problem. Det miserable tårntag, der fandtes ved de fleste landsbykirker, var vanskeligt at vedligeholde på grund af højden og dermed årsag til megen ødelæggelse. Hvornår kirken fik sin røde »lue« kan ikke her oplyses, men ved et syn over kirken den 13. maj 1691 nævnes, at tårnet på søndersiden var tækket med bly, men på nørresiden og over vindeltrappen tækket med fjæl. Altså havde tårnet på den tid det almindelige sadeltag. I øvrigt nævner samme synsforretning mange interessante enkeltheder om kirkens indre og ydre, der vidner om fordums storhed, men alt var forfaldent og trængende til reparation. Synsforretningens konstatering efterfulgtes ikke altid af den nødvendige istandsættelse, og *Føvling kirke* har vel som de fleste landsbykirker måttet tåle en meget lang periode præget af fremadskridende forfald.

Allerede i 1616 var der strid om stolestader i *Føvling kirke*, endda så alvorlig, at sagen kom for landstinget. For øvrigt synes dette problem at have været særlig påtrængende i denne kirke. Striden stod om pladsen yderst mod gangen i et stolestade, og det var deklasserende at skulle rykke længere ind mod væggen. For at bøde på forholdet havde man omkring midten af 1700-tallet tre rækker stolestader i *Føvling kirke*, hvorved der blev flere af de eftertragede *yderstader*. Alligevel undgik man ikke konflikter. Søndag den 1. maj 1746 havde degnekonen indtaget sin plads i den midterste stolerække, men smedens kone fra Bobøl mente også at have ret til denne plads, og det kom til en pinlig episode, idet smedekonen satte sig på degnekoniens skød, »en såre svær byrde«. Det samme gentog sig 14 dage senere, men da havde degnekonen bevæbnet sig med nogle lange nåle, og ved hjælp af disse fik hun smedekonen til at lette sig, ganske vist ikke uden højlydte kommentarer, så det gik ud over andagten. . .

Deغن ved *Føvling kirke* var dengang *Jens Baggesen*. En søn søn var digteren af samme navn.

Skibsfart fra Ribe-Varde- Blåvandshukområdet i gammel tid

Af H. K. Kristensen

Den ældste skibsfart hørte sammen med handel. Skipperen eller styrmanden var også købmand og tillige bonde. »Bonden, som ejer skude og driver handel, er den egentlige bærer af vikingetidens vældige ekspansion,« skriver Bjarne Stoklund.

Man sejlede med varer, man selv havde produceret, havde opkøbt, eller måske sejlede man med varer, man skulle sælge for andre. Eller ejermanen kunne selv være med.

Ved fremkomsten af vore købstæder blev handel og håndværk de fleste borgeres næringsveje, tillige var man avlsbruger, og hvor der var adgang til å og hav passede adskillige tillige fiskeri og søfart. Det gælder vore to gamle byer Ribe og Varde. En Fiskergade og Fisker-slippe hører til disse stæders ældste stræder. Købstædernes opkomst standsede ikke den gamle bondehandel eller skudehandel, som den er blevet kaldt.

Erik af Pommern, købstædernes ven, udgav 1422 en forordning, som han først havde drøftet med »de bedste og viseste, vi vidste dèr i landet at være.« Efter denne fik købstæderne eneret på al handel. Al omsætning skulle foregå på deres torve. Det blev forbudt bønderne selv at udføre deres produkter, alle de mange ladepladser, fiskerlejer eller bondehavne blev gjort ulovlige. Denne købstadsbeskyttelse, der da indførtes, var gældende, lige til loven om næringsfrihed kom 1857. Alligevel levede skudehandelen videre. Den havde så dybe rødder, at den ikke sådan lod sig udrydde. Især er den bekendt

fra Lolland-Falster og de sydfynske øer, hvorfra der drives sejlads på Lübeck, og fra nordjyderne og Læsøboernes handel med Sydnorge, som et tredje sted nævnes vadehavsegnenes søfart på Hamborg og Nederlændene.¹⁾

Det var dog ikke blot fra Tønderegnen denne sejlads var betydelig. Det var den i endnu højere grad fra vort amts kyster, selv om den efterhånden blev mindre og mindre egentlig skudehandel, idet købstadslovgivningen og købstædernes voksende magt med tiden tvang adskillige bondeskippere til at løse borgerskab i Varde eller Ribe, skønt de stadig boede på deres gårde ude på landet.

I det følgende vil søfarten derfor blive behandlet under ét, omfattende både bondeskippere og købstadsfolk, såvel som udlændinge, der sejlede på vore kyster - såvidt som de spredte kilder tillader det. Forinden vil vi dog kaste et blik på egnens ældste handel, idet blandt andet den sidste tids undersøgelser i Dankirke og Ribe og antikvar Mogens Bencards behandling af skårmateriale og andre fortidsfund fra Ribes givtige jord har åbnet nye udsyn.

Oldtid.

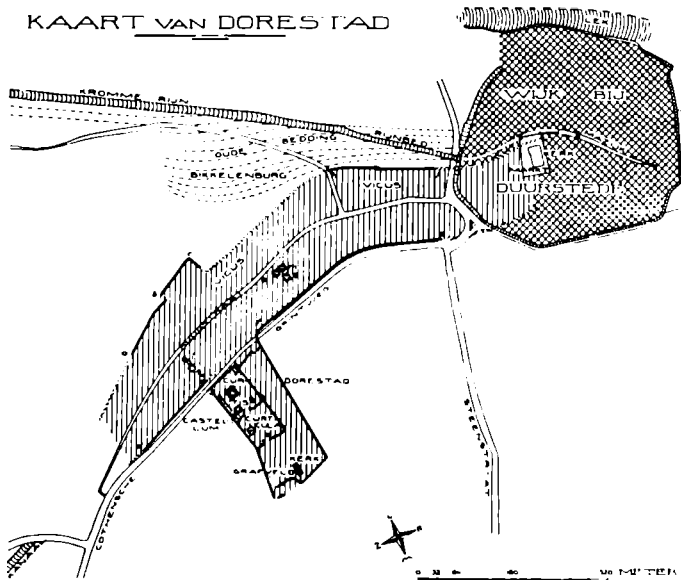
Om den ældste handel har vi ikke skriftlige kilder at ty til. Man må nøjes med at lytte til tingenes tale og udlægge den på bedste måde. Der findes endnu rester af de varer, man handlede med, men man kan ikke altid regne ud, om de er kommet hertil til lands eller til vands, eller hvor man har hentet dem. Da det ofte er affaldsbunker med ituslået keramik, eller varer af glas, sten og itugået husgeråd og forrustede jernting, der er bevaret, måske som eneste kilde, kan arkæologen nok have grund til at sige med professor Mensch hos Kaj Munk: »Gud-

skelov, jeg har mine potteskår!« Det meste af kulturens efterladenskaber går såre let i opløsning.

Overraskende resultater kom med den store udgravning på *Dankirke*, en mark i V. Vedsted sogn. Her blev klarlagt en oldtidsbebyggelse fra et par hundrede år før Kristi fødsel til omkring år 500 e. Kr. f. Det viste fundene af masser af potteskår, glasskår, sager af jern, bronze, ja endog sølv og guld. Her fandtes en mønt fra tiden omkring Kristi fødsel, en denar fra 47-46, og i årene 117-282 e. Kr. f. hele 36 romerske mønter. Men ingen tror på, Dankirkes folk havde søforbindelse med Rom. Pladsens storhedstid falder imidlertid i 4. og 5. århundrede, og da var her en sådan rigdom og ødselhed - med fine dekorerede lerkar, glas, våben, smykker, penge og ædelt metal, at Elise Thorvildsen, landsbyens udgraver, skriver, at disse rigdomme »lader sig næppe forklare på anden måde end som et handelssamfunds efterladenskaber. De folk, som sad lunt og godt i deres store solide træhuse, må have haft deres udkomme ikke bare af gestens sandede agerjord, men også af handel, der bragte dem i kontakt med Vesteuropa både til lands og til havs.« Det siger fundene af vægtlodder, mønter, sølvbarrer, provinsialromerske og frankiske glas.²⁾ Her har også boet handelsfolk efter år 500, selv om deres hus-tomter har ligget så overligt, at de forlængst er forsvundne. De spredt liggende mønter kan ikke være tilfældige tab eller en nedgravet skat. Der må have boet folk her.

Der er fundet 3 merovingiske mønter fra den store frisiske handelsby Dorestad. Denne by findes omtalt siden 670, men blev gentagende plyndret af vikinger og var en tid forlenet til de danske høvdinge Rørik og Harald, hvad der nogenlunde beskyttede byen, dog blev den 855 grusomt plyndret, og endelig 863 blev den ødelagt af en stormflod. Senere opstod her en mindre by Wijk bij Duurstede. I Dankirke er der fundet 10 anglo-

Skibsfart fra Ribe-Varde-Blåvandshukområdet i gammel tid

Dorestad ved Leck, hvor den skiller sig fra Rhinen, en smal 1 km lang bebyggelse langs Hoogstraat. Nordligst den senere by Wijk bij Duurstede. (Efter J. H. Holwerda, her efter Aksel E. Christensen).

friske mønter fra Dorestadperioden, de fleste friske. De er såre sjældne og er fra sidst i 600-tallet og fra 700-tallet. De friske er slået i Dorestad, der dengang havde så livlig forbindelse med det sydlige England, at deres mønter næsten ikke er til at kende fra hinanden, dog er nok to af Dankirkemønterne slået i England ca. 725.

Allerede 793 havde normannerne, der da plyndrede Lindisfarne i Nordengland, Europas bedste skibe. Snart dukkede de op ved andre kyster, endog i Middelhavet. Det har været en smal sag for dem at sejle på handelsfærd til Dorestad, selv om skibene tidligt i 700tallet vel ikke har været så højt udviklede som sidst i århundredet.

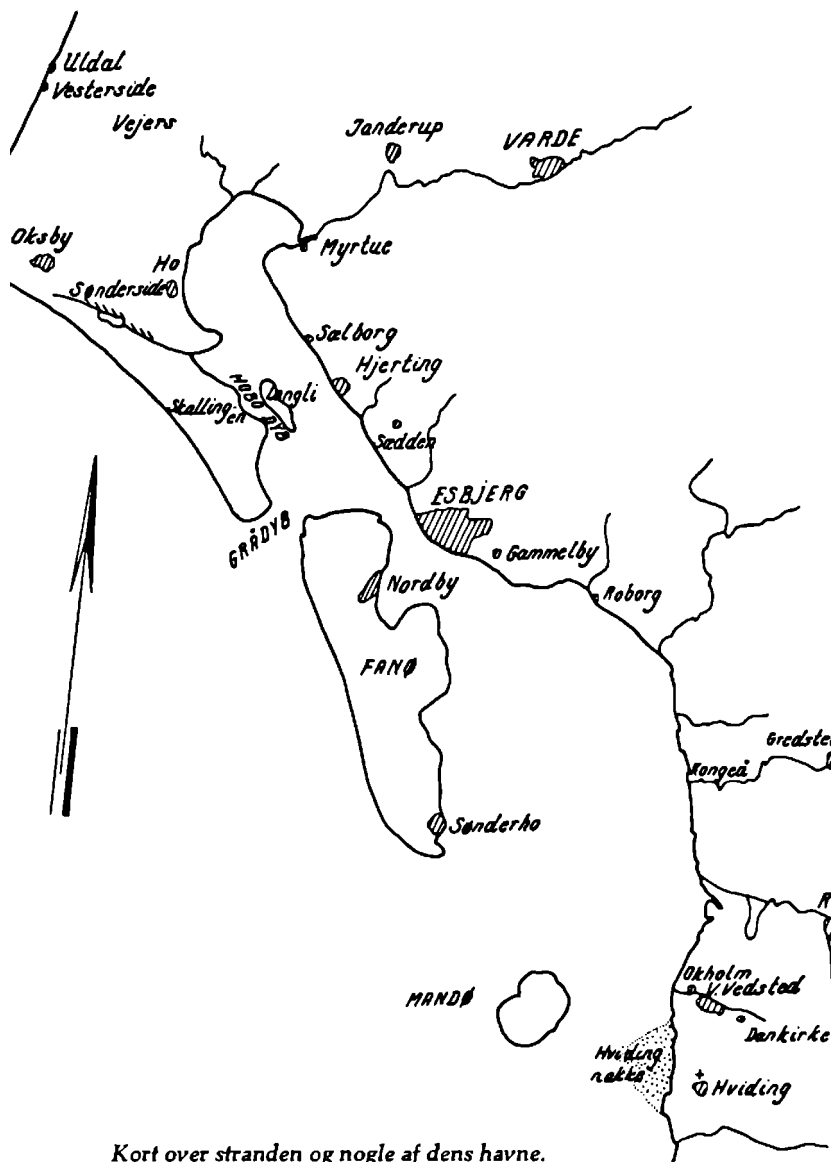
Nogle få km vest for Dankirke ved Hvidding Nakke, Vedstedgårds havn eller et andet sted, hvor en daværende rende i havet tillod indsejling, har vore folk haft deres ladeplads og om vinteren trukket deres skibe på land.

Det er ikke sikkert, de har fået alle de nævnte mønter i Dorestad. Mønter kan ikke fortælle, hvor de er hentet, eller hvor vidt omkring de er ført, eller hvilke hænder de har været i, før de kom til hvile i vor jord. Om man har fået de engelske og frankiske i de pågældende lande vides ikke. Dog varede det ikke længe, inden danskerne som vikinger og købmænd for alvor gæstede England og Frankerriget.

Da var Dankirke opgivet, og kraftcentret flyttet lidt længere mod vest til *Okholm*. Her er fundet vikingetidens næststørste guldskat i Nordeuropa, dens digre guldsmykker havde en sådan vægt, at de ikke blot kunne tjene som smykker, men tillige som betalingsringe, en slags møntenheder i stor stil.⁴⁾ Desuden var her også virkelige mønter, nemlig 10 kufiske (arabiske), den yngste fra 913-42. De kan tjene som datering. Disse mønter var dengang yndet betalingsmiddel overalt. Ved en udgravning, Ribe antikvariske Samling foretog, blev det godtgjort, at der umiddelbart vest for *Okholm* har stået en bebyggelse ca. 800-1200. Skønt vinderosion havde været ødelæggende, konstateredes dog et stort langhus og nogle sikkert dertil hørende grubehuse. Her fandtes bl.a. en Hedebymønt ca. 825, samt glasbægre, glasperler, basalt, pingsdorfkeramik, en dansk og en tysk mønt fra 1100-årene.⁵⁾ Atter vidnesbyrd om handel og søfart.

At folk virkelig drog på sejlads fra vore kyster i hine tider, har Esbjerg museum fremdraget et uomstødeligt bevis for, idet der i det tidligere Gammelbys område, nu i Esbjerg by, blev udgravet en grav, hvor den døde var

Skibsfart fra Ribe-Varde-Blåvandshukområdet i gammel tid

Kort over stranden og nogle af dens havne.

lagt til hvile i stævnenden af en båd, der var afhugget i et par meters længde. I to andre grave blev der fundet rækker af jernnagler, som må have siddet i træ, som må være taget fra ophuggede både.⁶⁾ Tæt ved graven fandtes rester af vikingernes meget store gård. Også i Sædden tæt nord for Esbjerg har de boet, såvel som andre steder på egnen. Der var tilstrækkeligt mandskab til de dragesnækker, der stævnede ud på de vovelige togter.

Særlig spændende er de nye fund i Ribe, ikke blot fordi de fører afgørende bevis for, at Ribe virkelig er den ældste by inden for Danmarks nuværende grænser, men også fordi den var nummer eet inden for denne egns mærkværdige rige handel og søfart. Liggende ved den sejlbare å og beskyttet af vandløb var den beboet, da Dankirke havde sin højeste blomstring. Det viser et i 1888 gjort fund af bopladskeramik i Bispegade. Fra 700tallet er der fund fra området ved banegården og ligeledes skår og affald fra vikingetid. Et skålformet spænde fra 700årene vidner også om den fortsatte bebyggelse her eller i dets nærhed. 9 spredtliggende sølvmonter, alle scattas, taler om handelsforbindelse med friserne 725-800. De svarede til mønter i Dankirke. Også herfra sejlede man da til Frisland. Der er også her fundet importeret keramik fra 700-800 årene, måske stammende fra Nordvestfrankrig eller Rhinegnene. Tilsvarende kendes fra den norske 800tals by Kaupang, hvortil varen naturligvis er sejlet. Her var også andet rhinsk pottetøj.⁷⁾ Et berømt karolingisk sølvbæger, fundet på Ribe Nørremark og tilvirket i et værksted i Karl den Stores Frankerrige, er næppe almindelig handelsvare, men snarere en gave til en dansk høvding eller måske gement vikingerov.⁸⁾

Iøvrigt har vikingetidens folk vel også brugt vore andre vestgående åløb som udfaldsporte for deres sejlads, enten den gjaldt fredelig handel, fiskeri eller røvertog-

ter. Ja, professor Jankuhn mener endog, at området omkring Kongeåen i romersk kejsertid var en indfaldsvej for skibsfarten i 5.-6. århundrede.

Noget er der nok om det. Ribe museum har dele af et skib, fundet i Kongeåen tæt ved Gredstedbro. Der er et krumvokset spant, som ved Ole Crumlin-Pedersens kyndige undersøgelse røbede tydelige spor af og tildannelse efter det klinkbyggede skrog, som havde været naglet dertil, desuden findes den nederste ende af en stævn med tydelige mærker af jernklinknagler og endelig et stykke af selve kølen, hvis underside er stærkt slidt og beskadiget, som den bliver ved idelig landing på åben kyst. Crumlin-Pedersen daterer skibet ved sammenligning med andre skibsfund, bl.a. med en angelsaksisk konges gravskib og en C-14 analyse, til at være bygget 600-650 (germansk jernalder). Det har været 20-25 m langt og er vist blevet roet frem. De yngre Dan-kirkebeboere kan have benyttet det på deres handelsfærd.

Hvad havde vestjyder da at sælge i vikingetiden? Måske ting fra de Ribe håndværkere og sikkert landbrugsprodukter samt pelsværk, huder, skind, rav og slaver. Vi ved, at Ansgar og Autbert brugte »med flid at opspørge drenge, som de kunne få til købs, og opdrage til Guds tjeneste.« Ja, Ansgar indlemmede dem i sin skole. Friserne købte slaver. I 679 var en friser i London og købte en slave af kong Ecgfried.⁹⁾

Friskøbmanden levede som bonde, skipper og købmand ligesom søfarerne på vor egn. Nu fik de konkurrence af den mere udspecialiserede saksiske købmand. Man har ment, at frisernes byer var wik-anlæg, kun markeds- og omladepladser i fjernhandelens store vejnet, hvor vandrekøbmændene periodevis opholdt sig. Den egentlige bydannelse skulle først være sket fra 11.-13. århundrede med en skarpere arbejdsdeling med fast-

boende professionelle købmænd og håndværkere.¹⁰⁾ Disse teorier passer næppe fuldtud på Ribe, hvor mange købmænd og mange håndværkere stadig drev landbrug, og det var også tilfældet i Varde. De nye udgravninger i Ribe viser, at der allerede i vikingetiden boede håndværkere i byen.

Omkring 860 dukker Ribes navn op for første gang i de skriftlige kilder. Det er Rimbart, der i Ansgars Levned fortæller følgende om kong Haarik den Yngre: »Ligeledes skænkede han i en anden by i sit rige, som hed Ribe, en grund, hvorpå en kirke kunne bygges, og gav af sin kongelige magt tilladelse til, at en præst der måtte have stadigt ophold«.

Middelalder.

Oldtiden var slut. Men skibsfart til og fra de vestjyske egne fortsatte. Lå Dorestad end hærget og tildels lammet, var der stadig forbindelse med Holland. Tilmed kom i 1100årene en vare af stor betydning for skibsfarten, nemlig *tufstenen*. Ganske vist blev den brudt længere oppe ved Rhinen, ved Andernach. Men derfra blev den prammet til Deventer og Utrecht, hvor vore folk købte og hjemførte den, enten det så skete som returballast, eller man har skullet hente den i en snarhed til igangværende byggeri. Utrechts toldrulle fra 1100årene nævner danske skippere, som plejede at anløbe havnen for at handle, og i kejser Karl Vs stadfæstelse af Utrechts ret til at kræve told nævnes danskerne. Tuffen er porøs og forholdsvis let, så den er nem at transportere. Det var i Valdemarstidens store kirkebygningsperiode, da trækirkerne afløstes af stenkirker, og da vel også nye fremstod. Her indgik tuffen først og fremmest i Ribe domkirkes murmasser, men tillige har omkring 40 andre kirker fra Vidå til Sdr. Bork ved Ringkøbing fjord større eller mindre mængder tuf i deres mure. Med

rette gør *Albert Olsen* opmærksom på, at dette område med Ribe som centrum - sammen med egnen langs Ejdere og Trene over Hollingsted til Slesvig, hvor der også findes tufstenskirker - er »de to ældste dansk-nederlandske handelsveje.«¹¹⁾ Der havde man den stadige forbindelse med Rhinbyerne. Der er da også fundet tuf ved ladepladser, således ved Vardes gamle havn, Pramstedet. Ved en uddybning af åen 1936-37 opmudredes der adskillige tufsten, som i sin tid må være tabt under losningen, også ved Sneum å neden for Sneum kirke er der fundet tuf. Jo, man har brugt de gamle fra oldtiden velkendte steder til at losse sin last.¹² Foruden tuffen indførtes Wesersandsten fra Westfalen til domkirken. Også andre stenarter sejlede hertil, f.eks. kværnsten.

Mærkeligt nok gik der også en eksport af sten den anden vej. Ifølge *J. Helms* sejlede der granitsten fra Tønder-Højer egnen til marskegnene nord for Weser; endnu i det 18. århundrede sendte folk i Emmerlev granitsten til Holland, ligeledes længere nordpå, omkring 1735 udførtes grå kampesten fra Ringkøbing.¹³⁾

Et kuriøst importmateriale er de store svære bøffelhorn af sydasiatisk type, som er fundet ved kanalarbejde i Fiil sø og på stranden ved Mandø. De er ført til Europa af portugiserne efter 1511, købt i Lissabon af hollænderne og bl.a. solgt til tyske og danske, der brugte dem til fremstilling af kamme og mange andre ting.¹⁴⁾

I Ribe antikvariske samling er der mange middelalderfund fra den indholdsrige bund, byen står på. Fundene viser import indtil år 1100 fra Hamborg, Bremen, Deventer, Utrecht, Dorestad, Pingsdorf (hvorfra der kom mange lervarer; skårene er fundet overmåde talrigt bl.a. i tomterne af en af sandflugt begravet by på Sild,¹⁵⁾ Köln, valfartsbyen Echternach (med Sct. Willibrods grav), Rouen og Paris. Fra Frankrig stammer også den i elfenben udskårne falkejæger, der med sin sølvindfat-

ning danner skaftet på en omtrent oprustet kniv, og hvis billede tjener som genialt bomærke for samlingen.

Blandt museets øvrige importerede middelalderlevn er der stentøjskander fra Køln, lerkander fra Belgien, snabelhanekar fra Tyskland, og meget anvendt i Ribe i ældre middelalder små lerkar med kugler inden i, fundet rundt omkring i Ribe og Okholm, samt lerdunke fra Belgien. Nu gik sejladsen især til Brügge, Amsterdam, Antwerpen, Bryssel, Emden, Husum, Sild og Føhr.

Engelske varer var også kommet hertil. Der er ting, som stammer fra Sct. Albans, London, York og Canterbury. Omkring 1075 skriver Adam af Bremen om Ribe, at den berøres af et farvand, der strømmer ind fra havet, og på hvilken man sejler til Frisland, England eller »vort Sachsen.« Danskernes handel på England må være gået stærkt tilbage efter Knud den Stores død og vel navnlig efter 1066. Ribe eksporterede dog endnu heste dertil. 1226 ønskede den engelske konge at købe 5-6 stykker, men 1306-26 landede kun 6 Ribeskibe i Kings Lynn ved The Wash, som nordboerne ellers gerne besøgte, dog blev Yarmouth ofte besøgt af ribernes skibe i 12. og 13. århundrede. 1303 sejlede et Ribeskib til England med vadmel, aske, beg og korn m.m., 1305 et andet med gamle klude (»luskram«), 1306 to skibe med hvede og klude og 1323 et med sild og korn.¹⁶⁾ 1140 havde danske skippere og købmænd deres egen kirke i London og åbenbart også et gildehus, som Køln'erkøbmænd havde i det 12. årh., da de havde udkonkurreret nordboerne.

Blandt den middelalderlige keramik, som er fundet i Ribe, er der bl.a. enkelte ting med antropomorf dekoration (menneskeansigter), som synes importeret fra Scharborough i Yorkshire. Ligeledes er der fundet »Grimston ware«, d.v.s. at de er tilvirket i et pottemagerværksted i nærheden af Kings Lynn. Bencard daterer dem til 1250-1300.

Efter det allerede anførte forstår vi nok, at Saxo havde god grund til at skrive, at Ribe var stedet, »hvor havnen vrimler af skibe, som fører al Verdens herlig varer til staden.« Sådan skrev han i sin omtale af kong Niels, da han fejrede sin søn Magnus' bryllup her. Selv paven i Rom var klar over værdien af »havnen i Ribe.« Det store træk gik over Ribe. Ville man på pilegrimsfærd til Sct. Jago i Spanieland, eller en tur til Flandern, Frankrig eller Elbegnene, søgte man skibslejlighed i Ribe.

Da ingen har studeret byens ældre historie grundigere end *J. Kinch*, vil det være rimeligt at lytte til de resultater, han er kommet til ad arkivalsk vej, og som bekræfter og supplerer museets. Kinch viser, at Ribe havde handel og skibsfart i det 11. århundrede og rimeligvis allerede i det 9. »Hele Middelalderen igjennem bevarede Ribe sin store Betydning som Handelsstad. Den udenlandske Handel dreves fornemmelig tilsøs med Nederlandene, Tydskland og Engelland, rimeligvis også altid noget med Frankrig, men tildels dog også allerede dengang tillands med Lübek og Hamborg. Om en ikke ubetydelig Sejlads på Flandern i det 15. Århundrede vidne de af Byen erhvervede Frie Ledhe Breffue, at Ribber Borgere må frit segle i Flandern ubehindret, af Hertug Philippus af Burgund og Flandern. . . . Af Indførselsartiklerne vare navnlig Manufakturvarerne, især Klæde, fra Nederlandene og Engelland, franske (spanske?) og tydske Vine samt tydsk Øl af stor Betydning.«¹⁷⁾

En anden importartikel er nogle kraftige stenmørttere fra 1200-, 1300- og 1400tallet. I hele Danmark er der kun fundet 25, og af disse er de 21 fundet i Ribe. De stammer fra Normandiet og Sydengland, dog er det ene Ribe-eksemplar fra Norge. *Bencard*, der har undersøgt dette forhold, slutter: »Endnu et kraftigt fingerpeg om Ribes placering som det vigtigste danske handelscenter

ved Nordsøkysten i middelalderen. På dette punkt kommer genstandene i høj grad det skriftlige kildemateriale til hjælp.«¹⁸⁾

I hele middelalderen var Ribe en hovedplads for visse varer, selv om den mod slutningen fik slemme konkurrenter i København og Malmø. Til disse varer hørte salt, som især tilførtes af friserne, der fremstillede det af den saltholdige tørvejord, der havde været dækket af havet, og som findes ved Sønderjyllands vestkyst og øer. Endnu minder navnet Saltgade om, hvor friserne lagde til med deres skuder. Riberne forhandlede saltet videre under navnet Ribersalt.

Blandt eksportvarerne var *grovåret egetræ* fra egnens skove, der forhuggedes i den grad, at kun forkrøblet krat blev tilbage. Træet eksporteredes fra Ribe og Varde. *Hugo Matthiessen* fortæller om Ribes forbindelse med Bremen, Köln og de store hollandske byer. »En Færdsel af mægtige Dimensioner gik mellem Holland og Ribe . . . Om ingen af alle Ribes oversøiske Forbindelser stod der dog Glans som om Farten paa Brügge, Midtpunktet for Verdenshandelen i det 13. og 14. Aarhundrede.« I den tid skulle dansk tømmer-egetræ med grove årer - »have været yndet ikke alene i Byer som Douai og Saint-Omer, men også i de franske kongers og burgundiske Hertugers Byggeforetagender. Om denne Udførsel tier vore hjemlige Kilder. Tavsheden modbeviser dog i og for sig intet, uomtalt er Hundreder og atter Hundreder Skibsladninger af rhinske Tufsten jo overført til det vestlige Jylland - og omgivet af samme Stilhed kan Flaader med Egetømmer meget vel fra »Riberdyb« være gaaet under Sejl til Frankrig. Bag Ribes Ryg stod der nemlig endnu i Middelalderen rester af det mægtige Skovland, som fra Øst strakte sig som et bælte mellem Nørre- og Sønderjylland . . .

Som et lynglimt bryder en kongelig Forordning ende-

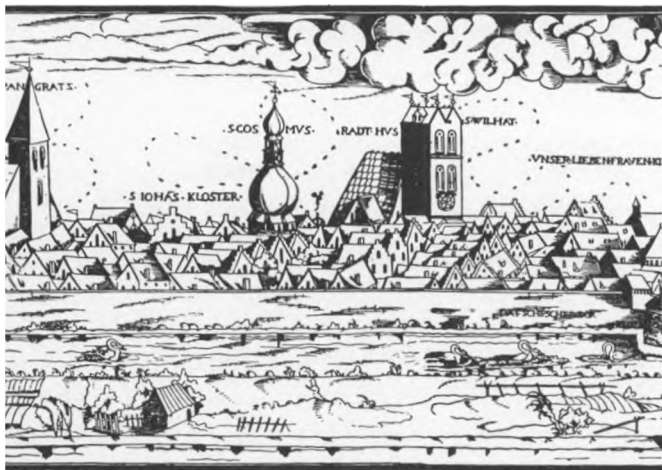
Skibsfart fra Ribe-Varde-Blåvandshukområdet i gammel tid

Ældste billede af Stade, ca. 1550. Skibene, hvoriblandt sikkert også vestjyske, ligger tæt i havnen neden for Harschenfleth («Das Hassken Flet»), som den svenske general v. Königsmarch skød i brand 1643 og derefter tvang ærkebiskoppen, den danske prins Frederik (senere kong Frederik III), til at rømme Bremen og Verden, og Danmark måtte afstå besiddelsen. Stade stod under grever 900-1144, var et stridens æble mellem Welfer og Hohenstauffer 1145-1236, var Hansestad 1236-1618, vekselvis kejserligt, dansk, svensk 1618-48, svensk 1648-1712, dansk 1712-15. Derefter tysk.

lig 1480 pludselig gennem Mørket, idet Christian den Første - ængstelig over Ribes store Tømmerudførsel til Udlandet og den Trussel, den indebar mod Skovene og Borgernes egen Forsyning med Byggemateriale - nedlagde et bestemt Forbud mod Udskibning af Tømmer til fremmede Lande. Kun de nøgne Vesterhavsøer maatte Ribe forsyne med det nødvendige Træ, og denne Export fortsattes uafbrudt gennem de følgende Aarhundreder.

De franske Kilders Beretning om indført, dansk Egetømmer faar paa denne Baggrund unægtelig forøget Vægt, og den Strøm af franske Mønter - de saakaldte

»Tournoser« - som i det 14. Aarhundrede spredtes over Danmarks Rige, taler sit tydelige Sprog, selv om andre Kilder er tavse.«¹⁹⁾

Når vestjysk eg var så efterspurgt må det ifølge professor *A. Oppermanns* forsøg og undersøgelser skyldes, at egnens ege tilhørte en anden art end den almindelige danske eg med den korte tykke bul og den brede krone. Den vestjyske var høj og rank, langt nyttigere til bygningstømmer.²⁰⁾

Til *Brügge* udførte vi i det 13. århundrede paradeheste, læder, talg, aske, sild, flæsk, svinekød, pelsværk, oksehuder og uld, og der var en Danskernes gade i denne by. Så livlig var forbindelsen. I *Bremen* optrådte ribeborgere på markederne, og bremere sejlede til Ribe, hvor de 1283 fik kgl. tilsagn om beskyttelse og faste toldsatter for sild og landbrugsprodukter, og 1388 stadfæstes deres gamle ret til at holde stabel i Ribe. Nogle slog sig ned her. En sådan solgte 1343 gods i Bremen.¹⁹⁾

I *Groeningen* var der et særligt købmandskompagni »*Riper-Hense*«. I Grønnegade i Ribe stod et 3etagers

stenhus, hvorom M. P. Rostoch beretter kort før 1690:

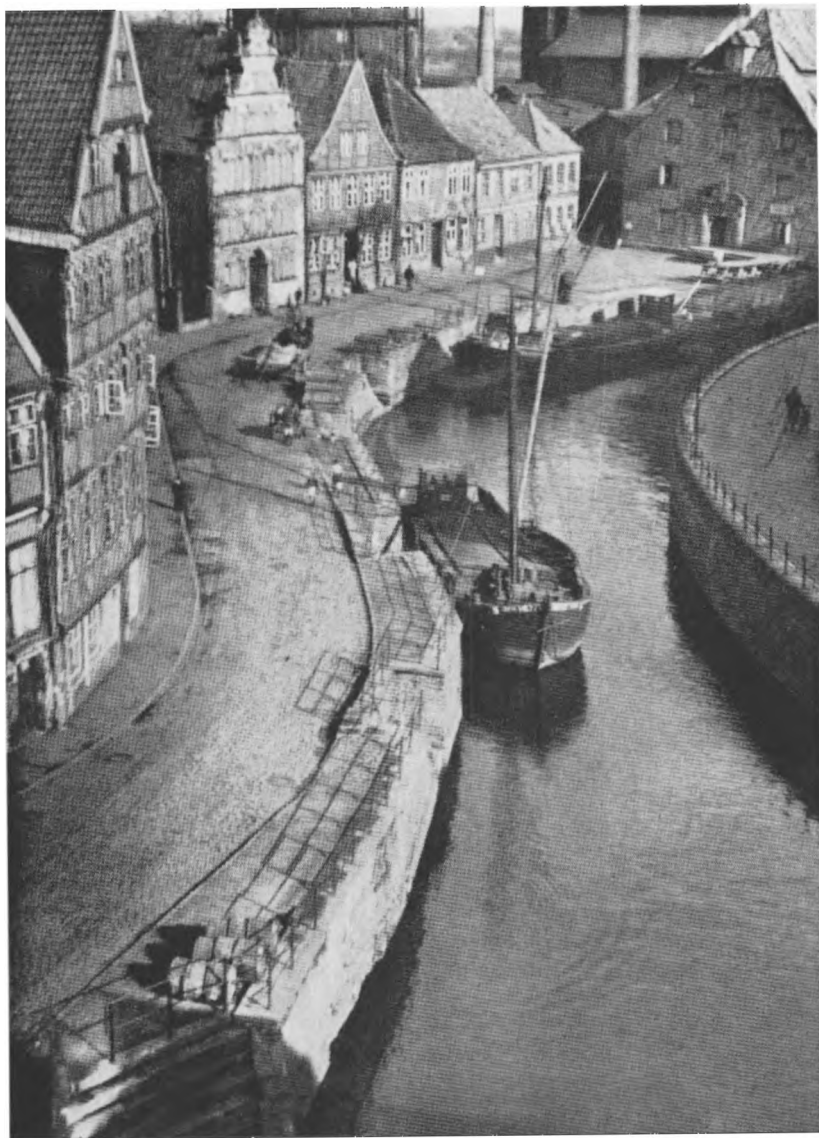
*»En gammel Bygning stoor og sterk dertil her staaer.
De gamle give for, at det skal have været
et Kiøbe-stabels Huus af Grønninger funderit
som deris Kiøbmandskab har fordum drevet her;
hosbygte Gadis navn et minde derom bær.«²¹*

Grønninger er groeninger. Endnu 1536 var Ribes forbindelse med Grøeningen ret livlig. Man havde dengang den praksis, at man ganske roligt sikrede sig sin udenlandske gæld betalt ved at tilegne sig et af dette lands skibe, selv om det tilhørte en anden end skyldneren. Da Christen Andersen fra Ribe således kom sejlene til »Grønninger landt« med Peder Doktors og Peder Andersens skib, tog man det, hvad rederne ikke havde regnet med. De stævnedes da den uheldige skipper til at møde i retten hos kongen.²²) - Erik Glipping gav borgerne i Neuss (vest for Rhinen) told- og strandfrihed i Danmark, og da et eksemplar af fribrevet blev deponeret i Ribe, er det klart, at det måtte være der, de handlede. Også hertug Filip af Burgunds lejdebrev, der gav riberne fri og uhindret sejlads på de flamske havne, gemtes på rådhuset. Fra *Harderwijk, Kampen, Alkmaar, Hoorn* og *Maastricht* gik der handelsskuder til Ribe i byens storhedstid.

Ribe havde tidligt megen samhandel med den jævngamle by *Stade ved Elbens biflod Schwinge*, hvis grene om- og gennemslynger byen, som det er tilfældet med åen i Ribe. Tilmed lå de begge et lille stykke inde i landet på grænsen mellem marsk og gest. Hvor meget de to byer end lignede og ligner hinanden, overfløj *Stade* Ribe i rigdom og pragt.

Der findes en interessant og værdifuld kilde til handelen med os, nemlig en skrå for Ribe- og Danmarksfarere i *Stade* fra ca. 1350, som »de herrer rådmænd af

Stades gamle havn ved den svungne Schwinge. Til højre en lille rand af fisketorvet, til venstre renæssancegavlhuse, længst tilbage gavlen af Svenskelade (et pakhus). Lige bag dette havde toldvæsenet en trækbro over Schwinge, ligesom Ribe havde sin bom over åen.

Stade har givet deres borgere, som plejer at sejle til Ribe og til Danmark . . . for at sikre anstændighed i købmandsskab.« Her nævnes, at de køber smør, tørret fisk, vadmel, tælle, ål, sække med fjer el. a. købmandsvarer. *Hans Wohltmann* nævner i sin »Die Geschichte der Stadt Stade,« at de til gengæld solgte øl, Lüneburger salt og nederlandsk tøj. Staderne købte også heste, okser og småkvæg, hvoraf dog en del blev drevet gennem hertugdømmerne til Wedel ved Elben og derfra sejlet til Stade. Men langt det meste blev dog sejlet herfra direkte til byen.²³

Staderne var her jævnlig på Ribes markeder. 1511 udførte de en ladning fisk. Senere købte de stude. Riberne havde også interesser dernede, en mand ejede bl.a. to huse der. - 1648 vidner to mænd fra Ål sogn, at da de kom fra Hamburg i august måned 1645 var de i Grådyb (dvs. Hjerting) og var der vidne til, at sal. Jacob Jensen fik overdraget 5 rdl., som han lovede at betale de folk, der havde udlagt dette beløb i »Staad« (Stade) for et pas »for det skib, de med flere havde deres gods på.«

Trods alle privilegier, Ribe og Varde havde erhvervet på eneret til opkøb af fisk på vore fiskerlejer, var staderne der og købte. Stadekøbmanden *Johan Becker* var en af dem, der handlede videre. Han lå ved Sønderside og opkøbte skuller, da riberne gik løs på ham. Han stævnedes dem, fordi de havde banket ham. Så førte de vidner på, at han havde kaldt dem praktkere. Nu udtalte jyderne ordet stadere som »stådere,« så han har måske følt sig udsat for skældsord! I kampens hede havde han sagt, at alle ribere burde hænges, forbuddet mod salg til fremmede kom slet ikke fra kongen, men var ribernes påfund.²⁴ Heri havde han nok ikke uret!

Tørret fisk var en meget vigtig eksportvare. Den tjente ikke blot som spise i fastetiderne, men var en del af den almindelige kost, såvel på fyrstens bord som på den

jævne mands. Tilmed havde egnens skippere i stort tal selv været med til at fiske den, eller købmanden havde selv »ligget i fiskend« og sørget for dens behandling.

Fra Sild drev man åbenbart *havfiskeri* allerede i vikingetiden, og det har man selvfølgelig også gjort fra lejer længere nord på, selv om kilderne tier. Havfiskeriet foregik kun forår og efterår, i den mellemliggende tid kunne man passe landbrug eller sejlads. Der udførtes fisk fra Ribe 1271, og da Erik Glipping tog de fremmede handlende i Ribe i sin beskyttelse, fastsatte han en udførselstold, hvorefter der af hver læst sild skulle svares 2 øre (1/4 mark), af 1 hest 1 øre og af 1 læst korn 3 øre. Kinch og H. N. Jacobsen mener »sild« er et unøjagtigt udtryk for »fisk« i almindelighed. Det er det nu ikke. Egnens vestkystfiskere var i middelalderen sildefiskere (se senere).

En meget vigtig begunstiggelse både for ribernes fiskeri og deres søfart var deres *forstrandsret*, som Erik Menved gav dem brev på 1292, hvorved han overdrog borgerne i byen »fri besiddelse af deres forstrand, List, Manø og alle kyster, som ligger imellem fornævnte steder og Ribe by tillige med deres eget dyb, ligesom de plejede at have dem fra gammel tid.« Det var en slags ejendomsret til kyster og strømme, hvorfor både Mandø og List tilhørmæssigt knyttedes til Ribe og dermed til kongeriget. Ved denne forstrand kunne riberne da trygt indrette fiskerlejer og drive »eget fiskend.« I Sønderho indrettede Riberfolk et leje og byggede fiskerboder. De optrådte på de fleste fiskerlejer i vort område, vel ikke altid for at fiske, men for at opkøbe fisken og lade den behandle og videresælge den. De tørrede skaller (rødspætter) bundtedes i mærkede standardpakninger med fisk af samme kvalitet og størrelse.

Fiskerlejer var der mange af. Følgende ved man eksisterede i alt fald i 1500-tallet, men de har selvfølgelig væ-

ret til, endog meget længe før: *Tipper* (ved Nyminde, der dengang lå længere mod nord), *Nyminde*, *Huge* (Lønne strand), *Tudal*, *Tudhul* (begge Ål sogn), *Vesterside* (Oksby sogn), *Sønderside* (Ho sogn), *Langlig* (indtil 1634 en halvø, landfast med Ho), *Nordby*, *Sønderho*, *Mandø*, *Sild* og *Føhr*. Senere nævnes også stranden for *Henneby*, *Uldal*, *Oksby strand*, *Sjælborg* (Hostrup sogn), *Hjerting*, *Strandby*, *Enderup* og flere sønderjyske. Undertiden forskubbedes lejerne, eller de helt forsvandt.

Et sildefiskeri ved *Helgoland* tog voldsomt til efter ca. 1425, fiskere fra vid omegn strømmede til, også fra vore strande. 1513 deltog 64 fartøjer fra Holsten og Tyskland og 86 fra området vi nu kalder Sydslesvig, langt de fleste fra øerne, fra Sild således en flåde på 41 sejlere.

Fra det nuværende Danmark med 66 skibe var fordelingen således:

	Skibe	Fiskere	Fiskere på båd i gennemsnit
Tønder	3	21	7
Højer herred	4	23	5,8
Hviding herred	2	16	8
Rømø	11	70	6,4
Ribe	15	134	8,9
Varde	2	15	7,5
Skast herred	7	59	8,4
Fanø	6	56	9,3
Mandø	3	27	9
Vester herred	13	118	9,1

Regner vi de sidste 6 opgivne steder som vort område, kom herfra 46 fartøjer med 409 mand og i gennemsnit ca. 9 mand pr. båd. Det giver os et indtryk af, hvad fiskeriet og dermed søfarten betød for vor dengang tyndt befolkede egn. Så er det endda således, at de opgivne tal

er mindstetal. Desuden blev andre fiskere hjemme og fiskede derfra. Vi lægger også mærke til, at de største fartøjer er fra vort område. Ribekøbmændene synes ikke at have behandlet fisk på Helgoland. Hansestæderne, Bremen, Hamborg og Stade, var kommen Ribe i forkøbet.

Ribes skibsmandsret fra 1478 giver os et indblik i sømændenes forhold. De havde dannet et lav, og 80 brødre vedtog »en ret og visse bøder for lavets bedste og bestand«. Den lagde vægt på, at lavsbrødrene opførte sig ordentligt og var pligtige til at hjælpe hverandre med at få deres skibe af og i vandet. Der tales om dem, »som nærer og bierger sig med skibmandskab endten med fiskeri eller anderlunde.« Ligesom der tales om Helgolandsfiskeri og »deres eget fiskend.«

Det må have været en mægtig oplevelse at tage del i Helgolandsfiskeriet, der minder om det skånske. Der kom man sammen med mange fremmede. År 1513 var der 1510 fiskere og 1520 endog 2580. Det gav penge, og der var et drabeligt leben. Men da middelalderen ebbede ud, sluttede silderigdommen. Der kom nu ikke flere sild, end helgolænderne selv klarede det. - Men der var rigeligt af andre fiskearter, rødspætter og kuller, kaldet hvilling, ved de hjemlige lejer. Og som nævnt solgtes de som tørfisk.²⁵

Også den danske stud var i middelalderen blevet en eksportartikel, men vi vil vente lidt med en nærmere omtale.

Ser vi lidt på de Ribe museumsgenstande fra middelalderperioden efter 1300, lægger vi mærke til sandstensmørttere fra Westfalen; de er sejlet ad Weserfloden og via Bremen kommet til Ribe, vi finder stentøj, jern og jerngryder fra Tyskland, lerkander og lerkar med blyglassur fra Holland, stentøjskander fra England, Frankrig og Belgien, talk fra Norge og endog en vareplombe

fra Wyk på Føhr. Museets gode kort for perioden viser, at flere nye steder er kommet til, ud over de allerede nævnte er der således Harlingen, Sieburg, Leiden, Delft, Lybek og Lyneburg.

De Ribe skippere kom viden om. Undertiden kunne man træffe dem i havn på Island, Estland eller i Danzig. Sammen med Skanør og Falsterbomarkederne var Ribe porten, hvorigennem udenlandske varer spredtes ud over Danmark. Efter at tyskerne var gået over Elben og havde blandet sig med de slaviske folk og havde grundlagt de driftige tyske stæder syd for Østersøen, som dannede den mægtige Hansa, kom der andre forhold for vort lands handel og søfart. Lad os lytte til Hugo Matthiessen, når han skriver: »Selv i en Tid, da det danske Initiativ næsten lamsloges af Hanseaternes Overmagt, kæmpede Borgere fra den lille By [Ribe] med en Kækhed og Kraft, som vækker Beundring«. ¹⁹

Sørøvere

Sørøveri og plyndring sluttede ikke med vikingetiden, men voldte længe fredelige skippere mange kvaler.

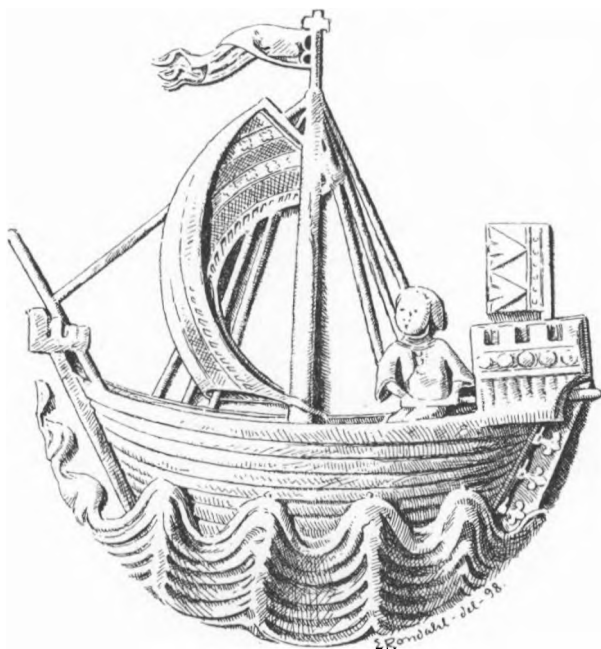
Friserne var berygtede. Længe regnedes Hørnum på sydspidsen af Sild for at være en hel røverrede. Tidligt slog hamborgere og folk fra andre tyske stæder sig ned på Helgoland for derfra at bekæmpe røveriet. 1488 blev 74 frisere henrettet i Hamborg for sørøveri.²⁶⁾ Slemst var det sikkert i vor konge- og lovløse tid, da »dansken var fredløs i skov og på hede, herrer vi havde af himmelens vrede.« Og røveriet fortsattes, efter at vi atter havde fået en konge. Valdemar Atterdags regeringstid var næsten en lang række fejder. Efter at kongen i forsommeren 1360 havde sluttet fred med holstenerne, meklenborgerne og oprørske jyske stormænd, foretog Hamborg en opgørelse over skader, Valdemars mænd havde påført stadens borgere, idet byen krævede »en redelig

godtgørelse.« Opgørelsen viser også, hvad man dengang sejlede med.

Røverne havde i høj grad tilknytning til Ribe. Den værste var *Valdemar Sappi* (Zappy), der på den tid var kongens staller i Frisland, og dér hjalp kongen med at holde friserne i ave og bl.a. byggede en borg i Archum på Sild, men senere, i alt fald 1364, var han lensmand i Ribe. De andre »store« sørøvere var Erik Rind, en svoger, andre mener en broder, til Sappi, han var kgl. foged i Frisland, men var også tilknyttet Ribe, for hans enke solgte 1395 nogle grunde her. Endvidere må nævnes den Ribefoged Gunne Langsomsen og borgmesteren Anders Bondesen. Hertil kommer så en flok mindre kendte personer, som drev dette spændende håndværk, og som måske sagde ligesom Søren Norby, at det var godt for helbredet at lugte til de sejlede kræmmers kramkister.

Sappi havde ved pinsetid 1356 røvet en »enuar«*) fra Reimar Krukow og nok et skib fra rådmand Gultzow, ført af Saslev Bulle, fuldt lastet med smør, træ og huder (antagelig hentet i Danmark), og Saslev holdt han fangen fra pinse og omtrent til jul. I 1358 tog Sappi et større skib til 300 hamborgske mark, tilhørende to brødre og ladet med 334 tdr. øl. Det røvede bytte førte han til Ribe og Arnsholm, en nu forsvunden borg i Arrild sogn syd for Ribe. Ved samme tid tog han et skib mellem List og Rødeklif med 3 læster salt, noget smukt klæde, våben og sengetøj. Også hans svende røvede, enten de så optrådte på egne vegne eller på deres herres. 1356 tog de et skib fra Helgoland, hvor hamborgere havde gods ombord, men også rede penge, så det var en fed bid. Svendene var Jesse Nielsen, Jens Holme, Segeband Blomendal, Peder Nagel og Henneke Madsen med deres fæller.

*) Enuar = evert.

Kogge i byen Stralsunds segl 1359. Selvom billedet er stiliseret og manden overdimensioneret, viser det dog koggens karaktertræk. Den var et kort, men meget bredt middelalderligt skib med stor lasteevne, klinkbygget, ret stavns i skarp overgang til den rette bundlinie. Der er stævnrør, for- og agterkastel, d.v.s. platforme med brystværn på stolper, agterkastellet har et flag; fra kastellerne kunne man bedre bekæmpe angribere. Skibet har en mast med råsejl, stag foroven til stavnen og vanttove til siderne. Koggen var velegnet i vore grundede farvande, den blev især benyttet af hanseaterne. Typen menes skabt af nordboere eller friserne. Senere skete forandringer. Endnu 1680 var der 6 skibe med navnet kog i en flåde af smækker, hollænderne da sendte til Hjerding for at hente stude.

Senere på året var de to sidst nævnte atter på spil sammen med Volrad Køberg; de erobrede et Westphal skib, »eyn boot«, i Elbens biflod Stør. De plyndrede det for smukt klæde, engelsk og gråt, gråværk og linnedklæde,

skotøj, krydderier og andre kramvarer samt Didrik Kannengeters pander, skåle, dunke, potter m.m., og »hinkende Abel« tømte de for rede penge. Fra en anden kandestøber plyndrede de også potter og dunke samt hans kones klæder, ligeledes tog de Johan Bramsteds kones og tre andre koners klæder, fra den ene endog hendes strømpebånd af sølv. Fra en guldsmed tog de en kappe med påsyede ædelstene, 16 alen silkeklæde og 6 alen gyldenstykke.

Erik Rind røvede et smørskib i Føhrs »frie havn«. Rind har måske påstået, det var vrag, for fortegnelsen gør opmærksom på, at det var det ikke, det var »vel bjerget.« - 1338 mellem Jomfru Marias himmelfart og fødselsdag (15. aug. og 8. sept.) tog vor bekendt Volrad Køberg samt Gøde Breyde og Johan Grobeling »eyn butze« og dens betydelige ladning af øl, og »det skib bortførte de midt på det frie hav ud for Elben og førte det til landet Hadeln« (ved Elben). 1355 plyndrede Rodegunne 3 tdr. godt øl. Høyte Bøging fra Pelworm plyndrede et skib med øl og bl.a. 8 tdr. nødder og 200 stk. kabelgarn og sønderbrød desuden skibet. Gunne Langsomsen tog 1360 to skibe, ladet med øl, det ene var Grote Volkers kogge, der havde 680 tdr. øl, det andet havde 350 tdr. om bord.

Det gode Hamborgerøl har de Ribe kræmmere nok sat højt. De handlede ellers selv med Riber-øl, som i 1300årene vandt indpas i Deventer og Zuften. Ribefogeden gjorde et endnu bedre kup, da han røvede et skib, hvor gæste-købmænd havde 80 deger korduan (fint spansk læder af gede- eller bukkeskind) samt 6 skip-pund kobber. - Endnu mange hamborgere var blevet udplyndret af sørøvere, men de var ikke hjemme og kunne gøre deres krav gældende, da listen blev skrevet.²⁷⁾

En Ribeskipper, Peder Andersen, kom til at opleve sørøveriet på en særlig måde. Efter hans egen fremstil-

ling, der var bekræftet både af biskop Iver Munk og borgmester Peder Thomsen, Ribe, blev han fanget i søen, og nogle »skalke og sørøvere« tvang ham til at sejle for dem. Det var under Kristian II's landflygtighed, da adskillige af hans tilhængere gik til søs som fribyttere og gjorde havet usikkert. Lederen af flokken her var en sådan, Jens Teckeler hed han. I august 1531 strandede skibet under Norge. Mandskabet frelste sig i land, men blev fanget og henrettet, dog undslap Teckeler og skipper Peder Andersen. Sidstnævnte fik ved et kongebrev lov til at besidde sit gods ubehindret, men borgmestre og råd skulle »have god agt, at han ikke herefter gør noget forrædderi eller opløb der i byen.«²⁸)

Af samme observans, men nok mere ridderlig og idealistisk var en af Kristian II's tapreste og mest forvovne kaperhøvdinge *Claus Kniphof*, som den Ribe byfoged Ditlev Hansen Guldsmed skriver om, men fejlagtig kalder Klavs Knipssen og opgiver ham som søn af Jørgen Mønter i Malmø. Han var stedsøn. Han kæmpede med stor dristighed for den gamle ørn og opbragte så mange af hansestædernes skibe, han kunne overkomme. 1525 ville han på togt til Norge med 4-5 store skibe og med landsknægte ombord. Ud for Ems' munding kom han i en voldsom kamp med en overlegen hamborgsk flåde. Han blev fanget, ført til Hamborg og halshugget sammen med 75 kammerater. - Da under Clementsfejden skipper *Herman* blev overilet og dræbt i Varde af den fremrykkende Johan Rantzaus tropper, er han vel også kommet sejlene dertil eller til byens nærhed.

Også under langt senere krige blev vore folk på søen plaget af kapere.

Ribehelten *Hans Jessen Søhane* var både købmand og skipper, desuden udrustede han fiskerfartøjer, hvorved han fik part i sandtolden, ligesom han gerne lå i fiskend i Sønderho. Han fik mere end ønskeligt at gøre med

sørøverne, først tog de i 1557 de stude, hans skude sejlede med, og i 1573, da han var på vej fra Holland til Hamborg, blev han ud for Vester Ems overvældet af et nyt Rostock'erskib med 9 røvere ombord, mens der kun var 4 mand på Riberskibet. Han fortæller selv derefter: de »tornede [larmede] oc drak udj mit skib til mod aftenen, da hjalp Gud mig, at vinen falt paa dennem, saa de bleve overflødig drukne. Saa stigede capteinen Alexander op paa overløbet [dækket] med 3 af hans karle, hvor capteinen greb mig først an oc ville kaste mig over borde.« Det blev signalet til vild kamp. Hans Jessen satte sig kraftigt til modværge, og hans mænd, som alle var på dækket, kom til hjælp, en af dem smækkede skyndsomst lugen i for de fem nedenunder, så var de fire mod fire. En anden af Jessens karle blev dræbt, en fik et sværdstik gennem låret og Jessen fik et sår i benet. Men så var røverkaptajnen og hans tre mænd også kastet i havet. De fem førte Jessen til Ribe, hvor de blev dømt til døden og henrettet; hovederne blev sat på stage i Hovedengen, som dog bar dette navn før denne begivenhed. Sørøverkaptajnen Alexander Hock var skotte og havde været på vej til England med det erobrede skib for at sælge det og godset der. En af de fangne røvere fortalte i retten før dommen, at han havde været med til at plyndre 4-5 skibe, men en anden fribytter havde overfaldet Alexander og taget det meste.

Det vrimlede med sørøvere i de dage. Ved samme tid Hans Jessen bragte sørøvere til Ribe, noterer Peder Hegelund: »Sørøvere fanget, som kom for Ballum og solgte preussisk korn, og fem af dem var udi byen og blev forrådt af en tilfangetaget dreng.« Senere samme år måtte Hans Jessen tage stilling til endnu en sørøversag, han var nemlig blevet udnævnt til forligsmand i en sag mellem to Hamborgerkøbmænd og en Flensborgskipper, der skulle sejle deres handelsgods til Ribe marked. Men

skipperen havde forsømt den belejlige vind og var blevet liggende i Hamborg i flere dage imod købmændenes forlangende. Da de endelig kom i søen, blev vinden så stærk, at de måtte søge læ i Vester Ems, og der løb de lige i hænderne på sørøverne. Forøvrigt havde Ribekøbmænd også haft varer med, som de mistede. Nu ville de have skipperen dømt.

Hele tiden fra Nederlændenes frihedskamp begyndte (1572) og til den westphalske fred (1648), vrimlede det med *kapere* og *røvere* i Vesterhavet i en sådan grad, at vor regering år efter år måtte sende flådeafdelinger derom for at krydse langs Jyllands kyst og ved Norge og opbringe de spanske og nederlandske fribyttere, »som der plejede at sværme.« 1621 var det særlig slemt. Kristian IV sendte da et antal orlogsmænd i Vestersøen, »for at holde strømmene rene for fribyttere, som udi temmelig mængde her og der omsværmede. Iblandt hvilke ingen gjorde større skade end de *Dynkerkere* (folk fra Dunkerque), hvilke lige så snart tage på vennernes som på fjendernes skibe.« Admiralen opbragte da også nogle stykker. Desuden virkede kongen ad diplomatisk vej. Dunkerque var i et par hundrede år et stridens æble mellem Frankrig og Spanien, og under disse urolige forhold udgik der en strøm af kapere og gemene sørøvere derfra. Desuden var det sådan, at vore skibe, der sejlede på Holland, blev jagtet af spanierne, og de skibe, der sejlede på Spanien og de spanske Nederlande, jagtede hollænderne. Begge parter foregav, at vore skibe kom med kontrabande (»Krigs-rustning og mund-kost«). Trediveårskrigen og Kristian IVs deltagelse i den gjorde det vel heller ikke bedre.

1630 delte vor admiral sin flåde. En afdeling krydsede frem og tilbage mellem Norge og Elben, en anden til stadighed mellem kongens nye by Glückstadt og Helgoland. Slange, der oplyser dette, skriver, at derved blev

al overlast i søen forhindret, »de sejlende til stor sikkerhed og lindring«. ²⁹⁾ I virkeligheden var resultatet såre begrænset, og 1633 begyndte man at konvojere skibene, der sejlede vore stude til Holland; for som vi skal se, hørte sørøveriet ikke op.

»Uretfærd ved strandsiden.«

Kom man i havsnød, var faren ikke forbi, selv om man havde reddet sig i land.

Hamborg klagede over *behandlingen af deres skibbrudne* i Danmark. Den førnævnte Bøging havde plyndret et strandet skib, »eyn boot«, med mange tønder øl. Skibet slæbtes til Pelworm og forblev der. Et større bytte gjorde Valdemar Sappi, da Johan Ruses skib strandede »ved Danmarks land«, her tog han 27 tdr. øl, 12 fade kobber og 4 baller skind. ²⁷⁾

Endnu en strandingshistorie skal her refereres. Den kendes fra to pavebreve. I 1319 sendte den pavelige nuntius Sveriges *Peterspenge* afsted til Rom på skibe. Peterspengene, en stor mængde sølv, blev da forsendt i tønder. I Vesterhavet blev det kraftigt uvejr, skrev paven til den tidligere kgl. foged Peder Klausen, »og skibene led ynkeligt skibbrud i Danmarks rige i nærheden af Ribe stad; en del mennesker og gods gik under med skibene, hvad vi har taget os nær.« Vraget drev ind på kysten, og fogden tog tønderne med sølvet. Paven, Johannes den 22, takker ham derfor og håber, han trofast vogter det. Men han har nok sine tvivl, for han vil pålægge bispem i Ribe og provsten i Slesvig at kræve sølvet - og får de det ikke, »skal de tvinge Dig dertil ved kirken straf under udelukkelse af appel.« Dernæst pålægger paven de to gejstlige herrer først hemmeligt at udforske, om også andre personer skulle have fået noget af sølvet, og om fornødent med verdslig hjælp tilegne

sig det og så sende det til Flandern til et sikkert sted. - Om paven fik sine Peterspenge er temmelig uvist. Også Danmark-Norges Peterspenge gik pr. skib over Ribe, ja til tider endog Nordtysklands.

Jo, vi mindes Hemming Gads karakteristik af danskerne som røvere, der under sværge og banden lå på lur bag deres sandbanker efter rov fra de stakkels skibbrudne, og vi mindes Kristian II's nye lov om vrag.

Jyske lov af 1241 taler ellers tydeligt nok:

»Kap. 41. Vrag, som kommer til lande, og (som) ingen følger eller kommer efter, det ejer kongen, fordi kongen ejer hele forstranden, og det som ingen ejer, det ejer kongen.

Kap. 63. Lider en mand skibbrud, og der er folk på (skibet), og kommer de levende i land, (da) har ingen ret til at komme til deres ejendele, hverken ombudsmanden eller nogen anden mand, før end de selv giver op og ikke på nogen måde kan bjærge det, hverken ved egen hjælp eller ved lejede folk, og hverken ombudsmanden eller nogen anden har ret til at hindre (dem i at skaffe sig) de folk, de kan leje. Men er der sandfærdigt vidnesbyrd om, at (ombudsmanden eller) hans svend røver nogle af deres ejendele fra dem, før de har opgivet at hjælpe sig selv, eller (han) forbyder folk, som de kan leje, at hjælpe dem, skal han miste sit len og dog udlevere det, han tog fra dem og dertil bøde fulde bøder eller tre mark. Men røver en anden mand (noget fra) dem, skal han først udlevere det, han tog fra dem, og dertil bøde tre mark til dem og ligeså til kongen.«³⁰)

Ja, loven er ærlig, men holden besværlig! - Også efter middelalderen forsvandt der ting ved strandinger på vore kanter. Det er der adskillige beviser for.

Kristian II's love nåede knap at træde i kraft; de blev 1523 brændt på Viborg landsting som »skadelige og fordærvelige mod politie og godt regimente.« Det blev

Frederik II's søret af 1561, i det væsentlige udarbejdet på grundlag af hansestædernes og Visbys søretter, som blev gældende lige til Danske lov kom, og denne var så i kraft til 1861.

Hvor god *Frederik II's* lov end var, viste der sig snart misbrug. Således havde borgmester *Jens Nielsen i Varde* 1593 købt et vrage, som var strandet på Vesterside (Vejrs). Men da skipperen og skibsfolkene kom hjem til Hamborg, lod rederen, som ejede godset, dem arrestere, og han fik borgmestrene og råd til at klage til den danske konge, idet de påstod, der ikke var handlet efter søretten. Skib og ladning var selvfølgelig solgt alt for billigt. Kongen pålagde da lensmanden *Albret Friis i Ribe* at undersøge sagen og lade hamborgeren »få, hvad ret er.«³¹) - Imidlertid siger sørettens kap. 73, der handler om vrage, intet om, at skipperen og mandskabet skal have fuldmagt fra rederen for at kunne sælge ved en stranding, den siger kun, at når skipperen og »hans skibmænd« har opgivet bjergningen, må de sælge til hvem, de vil. Hamborgerne kunne forøvrigt ikke være uvidende om dette, da søretten allerede 1572 blev oversat til tysk.

Det er åbenbart denne sag, der giver stødet til, at kongen kort efter udsteder en forordning til lensmændene ved søsiden. Heri hedder det, at han havde forfaret, at det ofte skete, når et skib strandede, og folkene blev reddet, at kystboerne da nøder og tvinger dem til at sælge vrage, varer og gods til den pris, kystboerne selv finder for godt. Og strandingsgods, der kommer uden folk, »annammes og forvendis« (berøves), hvorved kun »en såre ringe tingest deraf kommer Os [kongen] til bedste.« Derfor befales lensmændene at have »flittig indseende« med, at de skibbrudne, som vil beholde bjergget gods og betaler bjergelønnen, ikke tvinges til at sælge det. Ligeledes skulle lensmanden have indseende

med, at herreløst gods optegnes og forvares år og dag, og om den rette ejerman da ej kommer, skal det sælges og føres kongen til indtægt mod at bjergelønnen betales.³²⁾ Det anføres så i lensregnskaberne, men sjældent synes det at udgøre større beløb. Ribe havde som nævnt sin forstrandsret og Hennegård sin. Senere blev forstranden forpagtet ud.

Dog ser vi, at en skibbruden, Cornelius Ockessen, 1576 må møde med en kgl. tilladelse til lensmanden Erik Lykke, for at han igen kunne få skib og gods, som i storm og uvejr er drevet på land i Riberhus len. Lensmanden skal være ham behjælpelig med at bringe skibet flot, dog skal Ockessen selv betale bønderne for deres arbejde.³³⁾

Ellers blev den normale fremgangsmåde da som den, der anvendtes ved et Rostock'erskib, som var indstrandet på *Lønne Strand* 1642 med en ladning malt. Den store mast med vant, alle ankere og tove, så nær som varpankeret var gået tabt sammen med tovværket, undtagen opstandervant til fokkemasten. Skipperen og hans folk opholdt sig længe ved vraget og søgte råd, både i Ribe og andetsteds, men det syntes umuligt at bringe skibet flot. Derfor begyndte han med egne folk at bryde løs af skibet. De havde dog ikke fået meget andet end køjedørshængslerne, førend lenets ridefoged Peder Byrgesen og borgmester Stephan Nielsen, Varde, købte skibet af dem. Med store anstrengelser lykkedes det køberne atter at få skibet til havs.³⁴⁾

Der var mange strandinger. Varde bys regnskaber viser f.eks. følgende: »1635, 3. okt. giffuit 8 lybsche schibbrudne folck, som haffde w[elb.] Christoffer Huaszis pasz 1 rdl. 2 mark. 1635 nytaarsaften leueritt ieg till otte schibbrudne folck, som haffde w[elb.] Langes pasz 1 rdl. 2 mark. 1636 22. juli: 2 lybsche og 1 norsk bodtzmand skibbrudne for Oxby 1 rdl.« Da mange tiggede

under falsk foregivende, har man altså forsynet sig med pas, der dokumenterer rigtigheden. Hvas havde Hennegård og Christen Lange Hesselmed, så skibbrudne med deres pas er nok strandet i Henne strandlen og ved Vesterside. Også skibbrudne længere borte fra, f.eks. fra Vestervig blev hjulpet i Varde.

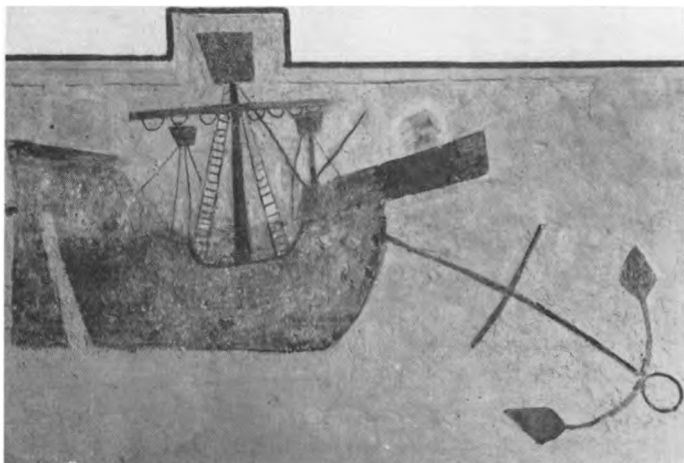
Under selve strandingen gik det ofte anderledes til. Her skal nævnes et eksempel fra Kærgård birk. 1650 tog ridefogden i Riberhus len, Peder Byrgesen, dom over folk fra Kærgård, Grærup og Børsmose, omtrent 40 personer, fordi »de havde tilfordristet dennem at komme til kgl. majestæts forstrand udi hans fri birk, da vrag var for land [efterår 1649] og de fattige folk af København led skibbrud, og taget gods, som bevises ved klager og tingsvidner.« Dommen lød på, at de skulle straffes efter loven og recessen. En mand, som havde huset en kvinde fra Børsmose, blev dømt til at skaffe hende tilveje, da hun også havde »røvet og bortstjålet« af de skibbrudnes gods. Nu tjente hun hos storbonden Niels Nielsen i Obling.

Jo, også her »levede man christeligt og nærrede sig af vrag.«

»De Riber og Varder øksenflåder«.

Længe havde hesten været en værdifuld udførselsartikel, enten den så var til parade-, krigs- eller almindelig arbejdsbrug. Efterhånden blev vor studeeksport langt vigtigere. Den blev af afgørende betydning for vort samfund. »Du skal elske dine specier af dit ganske hjerte og dine stude som dig selv!« troede man stod i jydens katekismus. - Sprichwort'et siger noget om den værdi, man tillagde dyrene.

Første gang den danske stud optræder i litteraturen er vistnok 1352, da en nederlandsk kilde nævner, at

Kalkmaleri i Hvidding tufstenskirke, malet i 1400-tallet. Trods den buede forstavn må billedet forestille en kogge, herpå tyder den ene mast med råsejl, den rette bundlinie og for- og agterkastel. Der er endog topkastel, d.v.s. en kurv eller tønde på mastetoppen. Maleriet illustrerer tillige betydningen af »havnen« på Hvidding nakke. Kirken ligger yderst på en gesttunge, der strækker sig ud i marsken ud mod nakken, hvor de mange søfolk landede. Omkring 1200 har kirken betydet så meget for dem, at man påbegyndte en udvidelse, kirken blev forlænget, og to tårne rejstes mod vest, mens to planlagte sideskibe vist ikke nåede at blive færdige. Ribe havde taget luven fra den. Også i vikingetiden boede der mennesker tæt ved, hvor kirken rejstes. De har nok benyttet »nakkens«. — Da der er vævlinger (rebtrin) på vanttovene, kan skibet tidligst være malet i 1400-årene, sandsynligvis i dette århundredes sidste halvdel. Da har maleren (håndværkeren) kunnet se koggerne på Nakken uden for og er faldet for fristelsen til at afbilde en af dem. — Nationalmuseet fot.

»Dace« med heste og okser får en plads ved siden af fri-serne på markedet i Damme, tæt ved Brügge. Dernæst nævnes 1389 danskerne med deres okser på markedet i Hoom, der ligger ved en bugt af Zuidersøen.³⁶⁾ Der

kan næppe være tvivl om, at disse danske studehandlere har været folk fra Ribe-Vardekanten, for disse folk plaskede jo netop husvant på søen der.

1475 da Kristian I bestemte, at ingen indenlandske mænd måtte drive deres stude længere end til Ribe, Kolding eller Assens, er det første gang studehandelen direkte nævnes i Ribes historie. Men at byen havde befattet sig med denne handel længe forinden, synes de nævnte nederlandske kilder at bevise, og tillige dette, at byens gamle jordebog, som er endnu ældre end Kristian Is forordning, oplyser, at forstaden væsentlig bestod af stalde. Det gjorde den også senere, og de var bestemt til studehandelen, og de har utvivlsomt været der længe før 1475.³⁷⁾

Det var dog ikke al vor middelalderlige landbrugs-eksport over Ribe, der sejledes bort. Talløse studeflokkede blev gennem tiderne drevet bort til fods, men dem lader vi fare. Det er sejladsen, vi skal se på her.

Ribe havde nok en havn, en skibbro. Men de større skibe kom ikke derind. Til Ribe ås udmunding i vadehavet førte to dyb, Riberdyb eller Ribergat (nu Knudedyb), der gik ind mellem Fanø og Mandø, og Gamle Riberdyb (nu Juvredyb), der gik syd om Mandø. Ved åens udmunding lå *Riber-Red* og ved Gamle Riber dyb over for Mandø lå *Hvidding Nakke*.

På højvande sejlede større skibe landet så nær som muligt; de var alle fladbundede, og når ebber kom, stod de så vidt tørre, at man kunne gå og køre til dem. Når det atter blev højvande, kunne man sejle med lasten.

Levende hedder det i Vedels Danske Viser 1591:

»For Mandøe kaste de deris anker,
alt paa den hvide sand.
Toge de hin unge Frøiken Dagmar,
de løfte hende først paa land.«

Mindre fartøjer og pramme strømmede derimod ad åen til Ribe skibbro, enten de så havde hentet deres last ved de opankrede skibe på reden eller i de fremmede havne. På den måde lastede og ladede man også andre steder ved vore kyster, havnene var naturhavne, således ved Hjerting, Sønderside og selv i åen ved Varde og Janderup kirke, ja på samtlige fiskerlejer, og desuden brugtes endnu i 1500tallet Vedstedgårds havn. Hvidding Nakke benyttedes til 1689. Da blev al udskibning forbudt der, fordi man snød med konsumtionsafgiften - eller smuglede. Konsumtionsforpagter Hans Nielsen i Ribe havde klaget over, at småfartøjer ofte kom med tobak og salt m.m., som egnens folk købte og videresolgte i småpartier.³⁸⁾

Studene blev drevet ud til skibene og hejset ombord, hvor de blev fastbundet på en bestemt måde nede i skibet, for at de ikke skulle lide for meget under sejlturen. I et foredrag godsejer, etatsråd Tang til Nørre Vosborg holdt i 1849, sagde han: »Det var vistnok en besværlig sag at føre levende kreaturer i jagter eller højst små galeaser over det urolige Vesterhav; . . . dette kunne lade sig gøre, og gøres med fordel gennem flere århundreder . . . Studene blev dengang stuvede ned i lasten tæt på hverandre, med bjælker under bugen, så at de ikke kunne lægge sig, men måtte stå i fast sammenskruet geled, og røgterten måtte krybe under bugen på dem, når han skulle give dem deres æg, der blev stukne dem ned i halsen, og hvilket var den eneste føde, de fik undervejs. Dog var det meget sjældent, at nogen stud omkom, i det mindste har jeg aldrig hørt min gamle bedstefader, der selv havde drevet handel med stude med hollænderne i sin ungdom og ofte fortalte derom, nogen tid beklaget sig over et sådant uheld.« Videre fortalte han, studene blev udskibede i de små fartøjer fra Ribe, Hjerting og Ringkøbing.³⁹⁾

De fleste fartøjer var vistnok hollændernes. De var gennemgående større end danskernes. Ifølge Kinch kunne nogle tage 55, andre 58, 60, ja 80 øksne. De danske skibe, som jo dog sejlede en del bort, var mindre. Hegelund noterer 1612, at 2000 øksne da sejlede bort på 47 skibe; det giver kun 42-43 stude i gennemsnit pr. skib. Dengang var studene også mindre end de er nu. Nogle købmænd fulgte med for at sælge dyrene, og røgterne skulle gerne være søvante. 1638 var fragten for et par stude 6 rdl.

Der var ikke altid sikkert inde på reden. En pålands storm på stigende vande kunne være farlig. Således rejste sig pludselig en stormflod den 3. april 1603, den krævede to skibe som ofre, foruden fiskereverter og andre fartøjer ude på havet. Det ene af de to skibe var riberen Peder Byløbers, det andet, »en skyn stor boier af Hambarig, som skuld føre øxen for Mogens Graue y Haland (Holland). Och same skiper bleff [d.v.s. druknede] sielvff 3. med same skib och bleff thagen fraa Riber red och ført op paa Villsloff Offuer, og liger forne 3 hambarger begrauen paa Villsloff kiergard.« - Selv om der ikke ligefrem blev stormflod, kunne vinden være så kontrær, at skibene ikke kunne komme ud, og studene foreløbig måtte i land. Det skete både i 1594 og 1605. 1612 noterer Hegelund 2. april: »Udjaged vores borgere vel 2000 øxne til skibes,« men på grund af modvind kom de ikke ombord, og de afgik da først 12 dage senere.⁴⁰⁾

Engang man inladede stude ved *Hjerting* styrtede en ned og brækkede benet, så dyret måtte slagtes. En anden faldt ned på allerede indskibede dyr, hvorved den fik et par horn stukket op i underlivet; den døde et par dage efter.⁴¹⁾

Mens de første danske stude i Damme og Hoorn rimeligvis er sejlet dertil, blev de senere i middelalderen drevet afsted til lands.

1475 kom den skrappe forordning, der forbød indenlandske mænd at udføre varer til Tyskland, det blev forbeholdt de tyske købmænd; ikke heller måtte danskerne drive deres stude længere end til kyst- og grænsestederne Ribe, Kolding og Assens. Der var dog en for vor egn såre betydningsfuld undtagelse, nemlig at det med sejladserne i Vesterhavet skal forblive, som det hidtil har været.⁴²⁾

Forordningen blev ikke overholdt. Vi ser, at 26 navngivne Ribe købmænd 1484 drev 381 okser og 127 heste sydpå tillands, lige så vel som udenlandske købmænd drev deres flokke. 1491 var tallet steget til 1916 stude og 57 heste, Varde købmænd drev dette år 294 stude og 6 heste. Også købmænd i visse andre byer drev stude gennem hertugdømmerne, men ingen med så mange som riberne. Af udlændinge havde først Lybæk flest, men var i 1491 overfløjet af Hamborg med Flensborg tæt i hælene.⁴³⁾

Flere og flere stude gik over Ribe toldsted, men de Ribe købmænd ejede jo kun en part af dem. 1504 fortoldedes her 3.448 stk., 1508 9.200 stk. Derefter daler tallet. En tid var eksporten helt forbudt. Det var under krigen med hansestæderne. Endnu er der næppe gået mange dyr derfra til skibs. 1521 udførtes blot ved forårsmarkedet 4.151 øksne, hvoraf 28 ribere stod for over halvdelen. Varde købmænd havde 590.

Efterhånden udførtes flere og flere okser ad søvejen. Hegelund beretter, at 22. marts 1594 sejlede 40 øksenskibe og 27. april 1598 60 øksenskibe.⁴⁴⁾ Efter at have udlosset i Holland kom skibene igen efter nye ladninger, så man må regne med det dobbelte antal. Tager man det førnævnte gennemsnitstal 43, bliver eksporten 1594 altså 3.440, og i 1598 5.160 stk., der sejledes bort. Tallene svinger meget stærkt:

Udskibede øksne fra Ribe efter Kinch.

Ar	Ialt	Heraf Ribes antal
1599	3885	2082
1605	835	?
1606-23	2000-3000	Næsten alle
1624	5727	ca. 3800
1625	Under 3000	?
1627	5409	2138
1630	2497	?
1633	3677	1184
1638	4882	?
1642	988	Eksporsten gik i disse åringer fortrinsvis til Tyskland.
1651	2598	1042

1650 ejede Ribe 11 skibe, København havde 25. Derfor benyttede riberne også øboernes voksende tonnage samt Hjertings og fiskerlejernes fartøjer.

Stadig led man under røverierne til søs. 1626 blev Varde rådmanden Jacob Clausens skib og gods opbragt af dynkerkerne, og mange andre blev også plyndret. 1633 befalede kongen da admiralen Pros Mund at konvojere øksenskibene til Holland med »Fides«, »Lammet« og to andre skibe, bygget i Itzehoe. De skulle være i Lister Dyb fruedag (28. feb.) og forhandle med Albret Skeel om, hvordan øksenkonvojen bedst kunne anstilles. Efter endt konvojering skulle orlogsmændene som sædvanlig krydse i Vesterhavet efter røverne. Også de følgende år sejles der under beskyttelse. Skipperne sejlede i flok og følge. 1639 beordredes to skibe »derhen, hvor øksenskibene plejer at samles for at sejle til Holland efter den årlige sædvane,« vistnok »under Ribe eller Lister Dyb.« 1643 er det Hans Lydersøn med »Rosser Galley« og »St. Peders Galley,« der skal begive sig

derhen, hvor han bedst kan møde »Riber og Varde øksenflåder,« så de ikke behøver at løbe ind i Lister Dyb, men orlogsskibene skal konvojere dem til den yderste (sø) tønne for Flie (ø nord for Texel), han skal beskytte dem mod fribyttere og andre, som kan gøre dem skade, og han skulle ikke vente efter skibene fra Tønder.⁴⁵⁾ Undertiden havde den hollandske øksenflåde selv krigsskibe med.

Til kampene i Nordvesttyskland havde kongen lejet hollandske skibe til at føre en del af sin hær fra Elben til Weseren. Nogle af de hollandske skippere blev da bange for, at de ikke kunne nå at sejle med studene, hvorfor kongen befaler Albret Skeel at sørge for at studene ikke udføres med andre, købmændene måtte altså vente til hollænderne kom fra Weseren. Det var 5 skipper fra Campen, 1 fra Hoorn, 2 fra Amsterdam, 1 fra Harlingen og 1 fra Sluis, der skulle have Ribe stude. 5 skulle hente stude i Ringkøbing og 5 i Tønder.⁴⁶⁾ Varde må have haft andre skippere.

Svenskerne må have bemægtiget sig studeeksporten, da de havde besat egnen herude, for i juni 1643 befalede kongen Willum Christensen i Glückstadt, der havde fået en smække med 4 skytter, at sejle til Ribe åmunding, hvor der lå en svensk skude. Den skulle han gøre alt for at erobre og føre til List eller brænde eller ødelægge den. Var der andre svenske skibe med øksne, skulle de have samme behandling.⁴⁷⁾

Det var gammel praksis, at betalingen for de stude, Ribe købmænd solgte i Holland, fik man i form af varer. 1580 havde Anders Sørensen således fået en mængde vin for sine stude. Men det var ikke så let at få vinen omsat i penge derhjemme. Peder Hegelund havde nemlig året før fået eneret på at holde vinkælder. Anders Sørensen måtte da søge hjælp hos kgl. majestæt for at få lov til at sælge vin i potte- og kandetal. Det blev ham

bevilget under henvisning til, at der tidligere altid havde været flere, der udtappede vin.⁴⁸⁾

Senere blev priserne på de hollandske markeder meget svingende, så det var ikke sikkert, der blev penge nok til at betale varerne med, således stævnedes Baltzer Jawl i Amsterdam Riberkøbmanden Math. Jepsen for 2000 gylden, som hans studesalg i 1661 ikke havde kunnet dække.⁴⁹⁾

I det hele taget aftager udskibningen over Ribe under og efter Carl Gustavkrigenes forarmelse. Der dreves stadig tusinder stude gennem byen, men det var kun en lille part, der nu tilhørte riberne. 1693 fortoldedes 8.394 okser, men Ribeborgerne ejede kun 570 af dem, og der lå kun 13 hollandske skibe på Riber red. 1696 fortoldedes 11.166, men Ribe købmænd ejede kun de 300.

Købmændene Peder Lauridsen og Niels Knudsen fragtede dog gerne 6 skippere hvert år. Christian Nielsen Teglmænd var ene om at fragte tre Fanøskippere. Handelen var blevet risikabel. Hans Roager tabte i tusindvis på sin øksenhandel i Holland, så han måtte se fattigdom i møde, så vel som storkøbmanden Niels Terpger. Og så var man stadig udsat for sørøverne eller kaperne. 1695 blev et stort Ribeskib, ført af en Hjerteringskipper, opbragt, da det godt lastet med købmandsvarer var på hjemvejen. Det førtes til Dunkerque. Kort efter blev også »Kong Salomon« taget, og Peder Eriksen mistede et skib med 58 øksne på vej til Holland, og et andet af hans skibe gik tabt på vej til Bergen, hvor han havde nogen handel.⁵⁰⁾ Tabene ruinerede ham. Adskillige andre fik et knæk ved den lumske øksenhandel. »Æ stude møwret mæ nier«, måtte mangan vestjyde indrømme allerede dengang.

Og dog gik sejladsen med stude på vore havne stadig sin gang. Og nu kom Varde-Hjertering til at spille en større rolle.

(Fortsættes)

Nogle Iagttagelser i Kalvslund Kirke under Restaureringen 1952-1953

Af K. Høgsbro Østergaard

Under den Bølge af Kirkerestaureringer, der gik hen over Sydvestjylland i Aarene efter den anden Verdenskrig, var der en enestaaende Lejlighed til at foretage nogle arkæologiske Undersøgelser af disse historiske Mindesmærker, som ikke mange Lande har mage til. Desværre var der saa mange Restaureringer, at man kun i faa Tilfælde naaede at følge med i, hvad der skete de enkelte Steder. I nogle Tilfælde var der heller ikke megen Forstaaelse for en arkæologisk Undersøgelse. Man var meget skeptisk over for Muligheden af at finde Oplysninger af Værdi. Det var heller ikke noget, man vilde ofre Penge paa, og da det var et næsten helt nyt Felt indenfor Arkæologien, kunde man ikke fremvise nogle Resultater. Kun ved Velvilje kunde man faa Tilladelse til at følge med i, hvad der foregik, hvor Haandværkerne brød Gulve op og bankede Pudslag af. Restaureringerne omfattede som Regel begge Dele. Man skulde have nyt Varmeanlæg og nye Gulve. Væggene skulde renses for løse Pudslag. Vinduer skulde aabnes, og Mure skulde eventuelt sættes om. Hvis man kunde nøjes med at kigge og ikke sinke Arbejdet, saa kunde det gaa an at faa Lov til at følge med i Arbejdet, men paa een Betingelse: det maatte ikke koste noget, og det maatte ikke tage Tid.

Det var jo begrænset, hvad man kunde udrette under de Forhold. Man havde heller ikke mange Erfaringer paa dette nye Felt, men der maatte være Muligheder.

Fig. 1. Kalvslund Kirke set fra Nordøst.

Ved Velvilje fra Sognepræst Bernhard Mikkelsen og Arkitekt Jepsen, Kolding, samt med Tilladelse fra Nationalmuseets 2. Afdeling, hvorunder Kirkerne sorterer i arkæologisk Henseende, fik jeg Lov til at følge med i, hvad der skete i Kalvslund Kirke i Vinteren 1953. Min egen Kirke i Aastrup var blevet restaureret Vinteren 1952 og Faaborg Kirke, Nabokirke til Aastrup, begyndte man paa at restaurere kort Tid efter, at man var begyndt i Kalvslund. (Se »Fra Ribe Amt« 1953 og 1954). Naar jeg saaledes havde to Kirker at følge med i paa een Gang og tilmed 30 km til Kalvslund fra Aastrup, saa var det begrænset, hvor meget jeg kunde være med de forskellige Steder.

Trods disse Vanskeligheder lykkedes det, forekommer det mig, at fravriste Kalvslund Kirke nogle af dens Hemmeligheder. Men - som det altid gaar i Arkæologiens Verden, for hver Gaade, man faar Svar paa, rejser der sig flere Gaader, som man ikke faar Svar paa. Det er Vilkaarene, og det maa man bøje sig for. Af Svarene

kan der dog sikkert efterhaanden samles et Puslespil, der kan give et Billede af de dunkle Forhold i vor tidlige Middelalder, hvor de skriftlige Kilder tier, og alle Veje synes spærret. Naar de skriftlige Kilder tier, maa Stenene tale, tænkte jeg!

Den første Gang, jeg var i Kalvslund, var den 17. November 1952. Da havde Haandværkerne allerede arbejdet der i nogen Tid. Stolestader og Orgelpulpitur var fjernet, og en stor Kakkellovn i Skibets nordøstlige Hjørne var ogsaa fjernet. Desværre havde man ogsaa fjernet Gulvet, der sidst havde bestaaet af gule Fliser i Midtergangen og vist nok Brædder under Stolene. Tilmed havde man kørt 30 cm Sand og Rester af ældre Gulvlag ud af Kirken og lagt det i en Dyngge paa Kirkegaarden. I denne Dyngge saas enkelte Munkesten, saa der maa have været et Gulv af Munkesten før Bræddegulvet, tænkte jeg. Derudover skænkede jeg ikke Sanddyngen en Tanke. Jeg vidste ikke dengang, hvad jeg vidste noget senere i Faaborg Kirke, at alt dette lysegule Sand burde have været harpet paa et Sold, for at redde de Mønter, som vi nu ved findes i hver eneste Landsbykirke. Da jeg et Par Maaneder efter begyndte min Undersøgelse i Faaborg Kirke, og fandt flere Mønter fra Frederik den VII's Tid ved Alterets højre Hjørne, begyndte jeg dér at harpe Sandet og opdagede, at der var mange, mange Mønter, ikke bare ved Alterets »Offerhjørne«, men ogsaa spredt i de forskellige Gulvlag over hele Koret. Senere, da Olaf Olsen, nu Professor i Aarhus, havde prøvet denne Metode ved en Undersøgelse af Hørdum Kirke i Thy, og der fundet Mønter paa samme Maade, ikke bare i Koret, men ogsaa i Skibet, kom han og sagde til mig: »Østergaard! Vi maa ogsaa harpe i Skibet! Der er mindst lige saa mange Mønter i Skibet som i Koret!« Siden den Tid er der kommet en Bestemmelse om, at der ikke maa føres Sand ud

af vore Landsbykirker og, ifald Tilladelsen gives, da kun paa Betingelse af, at hver Skovfuld Sand bliver harpet paa et Sold med Masker ikke større end 10 mm. Det har medført, at der siden 1952 er indgaaet 3600 Mønter fra 80 Landsbykirker, som er restaurerede i Tiden indtil 1960, altsaa i løbet af otte Aar. Det er Mønter, spredt overalt i Kirkerummet, baade i Kor og Skib og Mønter fra alle Perioder i Danmarkshistorien fra Valdemarstiden, da Kirkerne blev bygget, til vore Dage. Hvor mange Mønter, der er gaaet tabt i Kalvslund Kirke, ved vi ikke, men Olaf Olsen mener, at der maa regnes med et Antal af tabte Mønter paa mellem 100 og 200, undertiden flere. (Aarbøger 1960, Olaf Olsen, St. Jørgensbjerg Kirke i Roskilde, S. 1-72.) Her fandt Olaf Olsen ved en Undersøgelse, der begyndte i Efteraaret 1953, ca. et Aar efter Kalvslund Kirkes Undersøgelse begyndte, (Aarbøger 1960 s. 6) 105 bestemmelige Mønter og en Mængde Brudstykker og ubestemmelige. Til Sammenligning kan anføres, at ved Harpning af Gulvlagene i Billum Kirke ved Varde i 1954 fandtes der 77 plus nogle Brudstykker («Fra Ribe Amt» 1955) og i Vester Starup Kirke 222 Mønter (Starup Sogns Historie 2. Udg. S. 243). Senere er der fremkommet to andre Afhandlinger om Møntfundene i Kirkerne. Den ene af *Fritze Lindahl* i Nordisk Numismatisk Tidsskrift 1963 om Valdemarstidens Mønter. Den anden af *Kirsten Bendixen* i samme Tidsskrift 1972 om »Middelaldermønter i de sidste 10 Aars Kirkefund«. Ialt er der siden de første Fund i Aastrup og Faaborg Kirker i 1952 fundet 6.641 Mønter. Jeg havde haabet, at man ved Møntfund kunde naa frem til en bedre Datering af vore gamle Landsbykirker end ved den rent stilhistoriske Undersøgelse, som Pastor Helms følger i sit store Værk »Danske Tufstenskirker«, Bind I og II, Kbhvn. 1894. Nogen Hjælp er der at hente i Møntfundene, men naar vi kom-

mer ned i Tiden før Valdemarstiden, saa er der ikke mange Mønter mellem Folk, saa der, hvor det vilde være af størst Værdi, der svigter Møntfundene som Regel.

Der blev dog fundet en Del Mønter i Kalvslund. De blev fundet først ved Afskrabning med Skelskeen, senere ved Harpning, efter at jeg fandt paa det i Faaborg Kirke. (Soldet blev taget i Anvendelse der den 2. Februar 1953). Det gule Sandlag, der ikke var kørt ud af Skibet, blev skrabet bort. Det blev ikke harpet. Senere blev Sandet harpet i Koret.

Ialt blev der fundet følgende Mønter

1. Frederik III, Toskilling 1661.
2. Brandenburg, Frederik II, 1440-71. Hulpenning m. Ørn, Brudstykke.
3. Hamburg $\frac{1}{4}$ Witten, før Reces 1379.
4. Hamburg $\frac{1}{4}$ Witten, efter Reces 1379.
5. Valdemar II (Sejr), Jylland. Penning som Grenaa-fundet Nr. 27. Itu.
6. Valdemar II, (Sejr). Jylland Penning som Grenaa-fundet Nr. 8 (m. H.).
7. Valdemar II, (Sejr). Ribe Penning efter 1234, Hauberg 42 b.
8. Hamborg. Hulpenning 2. Halvdel af 14. Aarh.
9. Erik af Pommern. Hulpenning (v. Prædikestolen).
10. Erik Klipping, Ribe, (Paa Soklen ved Nordvæggen) i Skibet.
11. Erik Klipping, Ribe, Hauberg 5. (I Midtergangen foran Prædikestolen).

De er alle fundet oven over et Lergulv, der ligger lidt over Højden paa Fundamenterne under de nuværende Mure, baade i Skibet og i Koret. Man lægger mærke til, at der er ingen Mønter senere end 1661. Det viser, at alle senere Mønter maa være kørt ud med de Gulvlag, der

var fjernet fra Kirken, inden jeg kom derned. I Koret blev de fleste fundet og her imellem de 3 Mønter fra Valdemar Sejrs Tid. Der var ingen ældre. Det giver et Bidrag til Bestemmelse af Kirkens Opførelsestid, Tiden ca. 1200, den romanske Perodes sidste Del. Samme Tid kommer Jacob Helms til ud fra sine stilhistoriske Undersøgelser.

Derpaa blev dette Lergulv undersøgt nærmere; det maatte jo være det oprindelige Gulv i den nuværende Kirke. Da alt Sandet fra de oven over liggende Gulvlag var skrabet og børstet væk, laa det mørkegraat og bøl-gende i Kirkerummet, nogle Steder helt blankt af Slid fra de mange Mennesker, der har færdedes herinde. I Midtergangen saas enkelte lyse Pletter, aflange, rekt-angulære Firkanter, aabenbart gamle Grave. De blev ikke rørt. Derimod undersøgte vi det Sted i Koret, hvor Rammen over Poul Bartsvær havde ligget. Den var ogsaa fjernet, inden jeg kom derned. Sognepræst Bern-hard Mikkelsen var meget interesseret i at vide, om der virkelig var en Grav paa det Sted. Lidt nede under et Lag løst gult Sand kom Omridsene frem af Nedgrav-ningen. Det mærkelige var, at Nedgravningen var me-get smal, kun til een Kiste, skønt Gravrammen nævner, at baade Poul Bartsvær og hans Kone skulde ligge begravet under Rammen. Ifølge Gravrammens Tekst skulde hans Kone være død i 1655. Hans Navn var skaaret ind i Rammen, men hans Dødsaar var ikke skaa-ret ind i nogen af de dertil afsatte tomme Felter. (Se Fig. 2). Det kan forstaas saadan, at hun er død først, og han senere. Da har man ikke forsynet Rammen med hans Dødsaar og Alder. Det samme gælder en Grav-sten, der nu staar ude i Vaabehuset. Her er det Man-den, der er død først, og Konen sidst, for her er det hen-des Dødsaar og Alder, der ikke er tilføjet i de dertil an-satte Rubrikker.

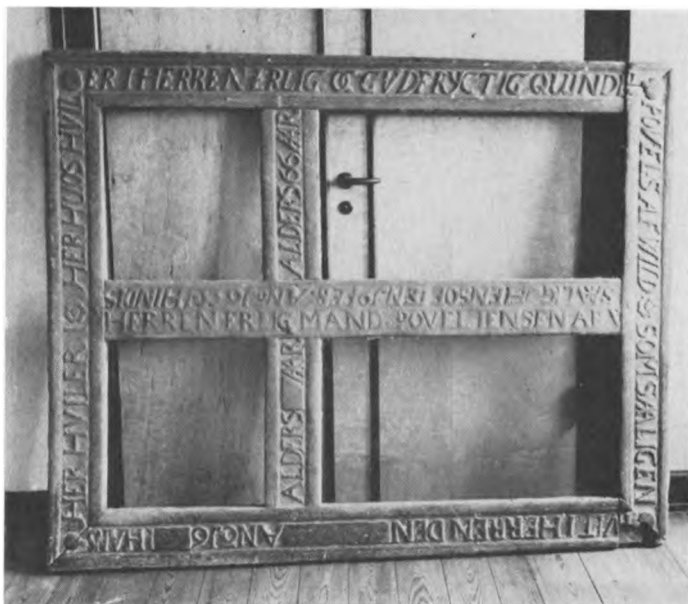

Fig. 2. Gravrammen over Poul Bartskær og hans Kone. (Tidligere under Triumfbuen, nu i Vaabehuset).

Spørgsmaalet var da, om der var en Grav mere i Nærheden af det Sted, hvor Gravrammen havde været. Det var der. I Forlængelse af den første Grav var der en anden vest for af samme Bredde. Triumfbuen var saa smal at der ikke har været Plads til at begrave den sidst afdøde af de to Ægtefæller ved Siden af den først afdøde, som Gravrammen forudsætter. Da man ikke har gjort sig nogen Ulejlighed med at skære Poul Bartskærs Dødsaar og Alder ind i Gravrammen, er han antagelig begravet i den sidste, den vestlige Grav, og man har ladet Gravrammen blive liggende oven over hans Kones Grav.

Indskriften paa Gravrammen fremgaar af Fig. 2 og lyder sådan:

»HER HVILER I HERREN ERLIG MAND
POVEL JENSEN AF W(ILD) SOM SAA-
LIGEN (HENSO)VIT I HERREN ANo 16
I HANS ALDERS AAR

Og paa den anden Halvdel:
HER HUOS HVILER I HERREN ERLIG OC
GUDFRYCTIG QUINDE L POVLS AF
WILD (SOM) SAALIG HENSOF DEN 19 FEB.
ANo 1655 I HINDIS ALDERS 66 AAR.

Paa den Grundplan, som Jacob Helms anfører i sit Værk om Tufstenskirkerne, af Kalvslund Kirke, har han vist Gravrammens Beliggenhed paa den Tid hans Medhjælper Arkitekt V. Koch har tegnet Kirken i 1885. Paa samme Sted laa Gravrammen, nu da den blev taget op af Gulvet.

Det er »Danske Atlas«, der i en Omtale af Kalvslund Kirke fortæller, at denne Povl Jensen fra Vild (= Villebøl) er identisk med den Poul Barts kjær, der under slaget paa Kolberger Heide forbandt Christian den Fjerde, da han blev saaret af en Splint i det ene Øje. Det fortælles der, at Poul Barts kjær som Belønning fik en Gaard i Villebøl i Kalvslund Sogn, hvor han var fra. (Danske Atlas, Bind VII, S. 165 og Jacob Helms: Danske Tufstenskirker, Bind I, Side 135 m. Noter og Traps »Danmark«, 3. Udg. 1904, V Bind, Side 820; (i sidstnævnte Værk er Poul Barts kjær anført som død i 1655. Det er ifølge Gravrammen hans Kones Dødsaar og ikke hans. Hvornaar han er død, vides ikke). Kirkebogen for Kalvslund Sogn begynder først 1719. Kort Tid efter Konens død blev Præstegaarden i Kalvslund brændt i Svenskekrigen, og Præsten flyttede til Hjortlund. Disse Begivenheder kan være medvirkende til de manglende Aarstal paa Poul Barts kjær's Gravramme. (S. Nygaard: Danmarks Kirkebøger, Kbhvn. 1933, S. 126). Helms, op. cit. Note S. 135 Bind I. efter Wiberg: Bidrag til en alm. dansk Præstehistorie, 1856, S. 637).

Fig 3. Poul Bartskeerl ved Christian IVs Side paa »Trefoldigheden« 1644. (efter Marstrands Maleri).

Denne Poul Bartskeerl er kendt gennem W. Marstrands berømte Billede af Christian den IV paa »Trefoldigheden« i hans Gravkapel i Roskilde Domkirke, hvor Poul Bartskeerl ses ved Kongens Side, efter at Kongen har rejst sig igen og er blevet forbundet af Lægen. Det er jo ikke et historisk Aktstykke, men som Th. Oppermann skriver i sin Bog om Wilhelm Marstrand, (Th. Oppermann: »Wilhelm Marstrand, hans Kunst og Liv i Billeder og Tekst«, Gads Forlag, Kbhvn. 1920) »saadanne Billeders Betydning ligger paa et ganske andet Omraade end det historisk saglige. De er nærmest at sammenholde med Heltedigte«. Billedet har i hvert Fald

bevaret Mindet om Poul Bartskeer bedre end Gravrammen i Kalvslund Kirke.

De andre Grave i Midtergangen i Skibet blev ikke rørt. Derimod undersøgtes begge Sider i Skibet. De er som Regel de mest uberørte Omraader, da de siden Reformationen har været beskyttet af Kirkestolene.

I Skibets nordøstlige Hjørne var der tydelige Spor af et Fundament for et Sidealter, antagelig et Alter for Jomfru Maria, som det kendes fra bl.a. Henne Kirke. Lergulvet var afgrænset ind imod Resterne af Fundamentet. Paa Væggen ovenover Alteret var der Spor af Farver, men Fladen var blevet saa afbanket, at det ikke var til at danne sig et Skøn om, hvad der kan have været. Der var Rester af en Farvebort, der laa helt inde paa det inderste Pudslag. Farverne var kun to, en rød i Borten og en blaagrøn i mindre eller større Pletter i Feltet. Der var ogsaa Rester af Borten paa Nordvæggen i en Afstand af ca. 50 cm, fra Triumfvæggen.

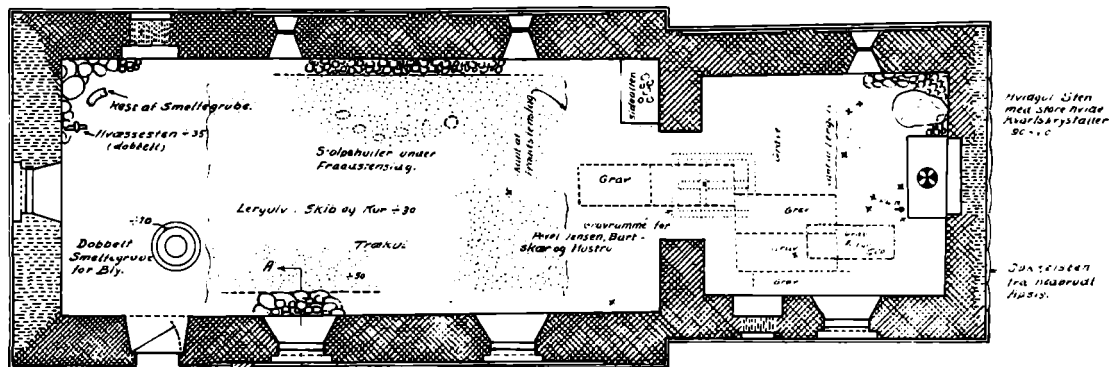
Inden for Syddøren var der en dobbelt Smeltegrube for Bly, en mindre oveni en større. Den nederste var noget højere end Lergulvets Overflade, hvilket tyder paa, at den er lavet nogen Tid efter Lergulvet i Plan med et senere Gulv, maaske af Munkesten. (Der var jo Munkesten i det udkørte Fyld fra Kirken). Fig. 4) Der var Aske og Sand og Brokker af Teglsten i den, men ogsaa Afklipninger af Blyplade, og lidt smeltet Bly. Begge Digler havde været i Brug, idet Grubernes Kanter var helt teglbrændte, og Indersiderne var dækket af graa Blyilte.

En saadan Smeltegrube for Bly havde jeg fundet i Aastrup Kirke nogen Tid i Forvejen, saa jeg kendte Fænomenet. Paa den Tid var det dog et omstridt Spørgsmaal, hvordan disse Gruber havde været anvendt. Nogle mente, at de blot havde været Ildsteder, og at der maatte have været en Trefod oven over med en Gryde, hvori

Fig. 4. Dobbelt-Digel for smeltning af Bly (ved Syddøren i Skibet).

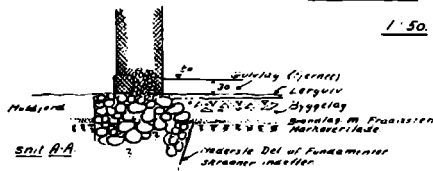
Blyet var smeltet. I Øster Svenstrup i Øster Hanherred og i Døstrup og Torup Kirke i Himmerland, havde Museumsinspektør Peter Rismøller, Aalborg Museum, tidligere fundet nogle lignende Gruber, men de var ikke saa gennemtrængt af størknet Bly i alle Revner og Sprækker, at de kunde opfattes som virkelige Smeltdigler og ikke bare Ildsteder. Beviset kom i Vester Starup nogle Aar senere, hvor der er en Smeltegrube, hvori der endnu ligger en størknet Rest fra den sidste Støbning. (Starup Sogn 2. Udg. 1972, S. 244). Rester af en lignende Grube fandtes ogsaa ved Norddøren. Paa Grundlag af disse Fund i vore Kirker har Lærer ved Kunstakademiet i København, Arkitekt Curt v. Jessen, udarbejdet en Lærebog om Fremstillingen af Blypladerne til Tagene til Brug for Undervisningen paa Charlottenborg. Især har den gamle Bøjle Bøjlesens Metoder været studeret, da de synes at staa de gamle Blytækkes Metoder nærmest. Han var Blytækker i tredje Generation og boede i Stauning. Hvordan de har

Arkæologiske Undersøgelser

Halvstund Kirke.

1:50.

romansk Tid.
1100-1250.

gotisk Tid.
1250-1550

tvisom.

x Mønter.

April 1953 og 1954. H. M. G.

Fig. 5. Grundplan.

baaret sig ad i gammel Tid med at støbe ved Hjælp af disse smaa Gruber er dog stadig ikke opklaret. Senere har man haft Smelteovne i Vaabenhuset. En saadan Ovn har man haft tidligere her i Vaabenhuset i Kalvslund, ifølge mundtlig Meddelelse fra Kirkebetjenten og Graver Mads Hansen. Den var nu forsvunden, men ses angivet paa Grundplanen af Kirken fra 1885 i Jacob Helms, Værk, Bind II, Side 19. (Se ogsaa s. St. Hjortlund S. 17, Jernved S. 22 og Seem S. 4. Fra Seem er der paa S. 5 et Billede af Vaabenhuset set fra Siden, hvorpaa man kan se, at der er en Skorsten til Aftræk for Blysmelteovnen neden under i Vaabenhuset.

For at undersøge de underliggende Lag nærmere blev Lergulvet, hvori Smeltegruberne laa, skaaret igennem. Det viste sig, at det laa paa et Byggelag af Kvaderstensafslag og Tufstensbrokker, altsaa af det Materiale, som den nuværende Kirkes Mure bestod af. Men derefter var der endnu langt til uforstyrret Omraade. Jeg gik ned i en Grav midt i Skibet og rensede et Snit i Siden af Graven. Der var først uomgravet Jord i en Dybde af 65 cm under Lergulvet. Snittet viste ogsaa tydelig Aldannelse, idet der fra et lysebrunt Lag af Sand strakte sig brune Flammer ned i det gule stenfri grove Sand. Der maa have været Lyng paa Stedet, hvor Kirken er blevet bygget. Derpaa undersøgte jeg dette Forhold nærmere ved at gaa ned ude ved Fundamenterne i begge Sider af Skibet lidt øst for de to Døre. Her var der Brandlag begge Steder i en Dybde af ca. 55 cm under Lergulvet, altsaa lidt oven over den oprindelige Jordoverflade. (Se Snit A-A paa Grundplanen). Dette Brandlag gik ind under de øverste Sten i Fundamentet og fandtes paa den udvendige Side af Fundamentet i samme Dybde som inden for Muren. Der var ogsaa anvendt større Sten i Fundamentet oven over Brandlaget end nedenunder, og der var ogsaa Forskel paa Hældningen af Fundamentet oven

over og nedden under Brandlaget. Oven over hældede Fundamentet fra Brandlaget op ad og ind ad mod Muren, nedden under skraanede Fundamentet ned ad og ind ad, som vist skematisk paa Tegningen af Snittet. (Man kan jo ikke fotografere disse Forhold, og man kan heller ikke maale de enkelte mange Sten op i Detailler, men kun anskueliggøre Forholdet skitse-mæssigt). Ved Nordsiden gik Brandlaget ogsaa helt ind til Fundamentet i samme Dybde. Det viste sig derpaa, at under dette Brandlag var der et Lag af et Materiale, som jeg ikke var kendt med. Det var en graalig, porøs Substans, blød af Fugtighed. I et Brev dateret den 10. Februar 1953 skriver jeg om dette Lag til en Kollega i Bestyrelsen for Historisk Samfund for Ribe Amt bl.a.: »I Kalvslund er der et tykt Brandlag af Ler ættet med Halm i en Dybde af 30 cm under det gamle Lergulv og under saadanne Forhold, at det tyder paa at være dannet, før de nuværende Fundamenter blev gravet og lagt. Men det er ikke til at være dernede, da alle vinduer er taget ud af Kirken og Sne og Storm fejer ind i Rummet«.

For at komme til Klarhed over, hvad dette Brandlag bestod af, blev Prøver indsendt til Nationalmuseet og Direktøren for Danmarks geologiske Undersøgelse. Dr. phil. Hilmar Ødum meddelte i et Brev af 10. Juli 1953: »Om disse Stykker (fra Kalvslund Kirke) kan siges, at det er Fraadsten, (bortset fra den ene Granit), hvilket jo er saa meget mere interessant, da denne Fraadsten utvivlsomt maa være hentet langt øst paa. Hvad Bindemidlet er, har jeg ikke kunnet finde ud af, der er ikke levnet tilstrækkeligt af det, skønt jeg har gaaet alle Stykkerne efter med Lup. Jeg er dog ikke i Tvivl om, at det maa være Mørtel, brændt af Strandskaller, dels fordi Udseendet godt kan ligne (men det endelige Bevis savnes), dels fordi jeg aldrig har set andet end brændte Strandskaller fra den Tid og paa de Kanter.«

Fra Statsprøveanstalten kom der følgende svar: (8. Oktober 1953) til Nationalmuseet.

... »Prøven mærket »Brandlag fra Kalvslund Kirke« bestod af en graalig, meget porøs Masse af jernholdig kulsur Kalk med en udpræget bladet og traadet struktur. I Kalken var indesluttet en del smaa, afrundede Kvartskorn samt større og mindre Stykker af forkullet Træ. Prøven bestaar af Kalktuf (Kildekalk), der er udskilt af stærkt kalkholdigt Vand omkring Græs, Blade, Træstumper o. l. og i dette Tilfælde Trækul.« -

(Kildekalk er det samme som Fraadsten; det har været anvendt i de ældste Kirkebygninger her i Landet dels i Østjylland, dels paa Roskildeegnen og Isefjordsomraadet).

Laget strakte sig, som vist paa Grundplanen, fra en Linie 3 m fra Vestgavlen til 2 m fra Triumfvæggen.

Den østlige Afgrænsning var meget udflydende. Det var ikke muligt at afdække hele Fladen systematisk. I den nordlige Del af Skibet, hvor Laget var mest markant, bemærkede jeg under Afskrabningen, at mine Knæ sank i flere Steder. Da jeg undersøgte, hvorfor der var saa blødt disse Steder, viste det sig, at der var Stolpehuller nede under Brandlaget. De var ikke ret store, kun ca. 15-20 cm i Diameter, og ikke ret dybe, kun ca. 25-30 cm. De var alle paa nær eet ovale i Formen, og Indholdet var meget løst. Der saas ikke Spor af formuldet Træ, i nogen af dem. Selve Hullet var noget mindre i Diameter foroven end længere nede, som om Kanterne var trykket ud af Laget ovenover. Den ovale Form kan skyldes, at de Stolper, der kan have staaet deri, er blevet trukket op, ved at vrikke dem frem og tilbage, hvorved Hullet har faaet en aflang Form. De stod i en Bue ud fra Nordvæggen med en Radius paa ca. 2 m. Der skulde være en Mulighed for at finde Stolpehuller uden for Fundamentet paa Nordsiden af Skibet. Hvad disse Stol-

pehuller betyder, er vanskeligt at bedømme. Der var ikke Løsgenstande i Omraadet, der kunde give en Datering eller et Bidrag til en Forstaaelse af Stolpehullernes Formaal. Der var ikke noget, der tydede paa Gulvlag eller Væglinie ved Hullerne. De viste sig først under Fraadstenslaget og i den oprindelige Jordoverflade. Formen er helt usædvanlig. Mon det er Rester af en rund Bygning eller en Palisade? De eneste Løsfund, der fandtes i samme Dybde var et Randskaar under Mariaalterets Fundament og en Hvæssesten af en ejendommelig Form, idet den var tyk og rund paa Midten og slebet tynd ud mod begge Ender. Den laa dog uden for selve Brandlaget ved Vestgavlens Fundament. Begge Dele er indsendt til Nationalmuseet.

Tilbage var saa kun Koret. Altersranken var nu fjernet og Gulvet af gule Kalkstensfliser ogsaa, saa hele Fladen laa fri og aaben. Som før nævnt blev der nu ved Harpning fundet flere Mønter, bl.a. 3 fra Valdemar Sejrs Tid. Alteret havde intet Relikviegemme. Der laa et Stykke af en Teglsten inde under venstre Alterhjørne. Det nuværende Alter kan derfor næppe være det oprindelige. Herpaa tyder ogsaa, at der under Restaureringsarbejdet blev fundet en Niche bag ved Alteret, som kan være Rester af den Apsis, som Kirken engang har haft. Herom vidner de buede Kvadersten, der danner Soklen under den nuværende Østvæg. Fundamentet for dette var Graver Mads Hansen stødt paa engang, da han skulde grave en Grav øst for Koret. Der var saa fuldt af Sten, at der var kun faa Spadestik tilbage af Jord, efter at Stenene var blevet fjernet til en 3 Alen dyb Grav. Foran Alteret var der Rester af et Lergulv, som havde ligget forholdsvis vel bevaret under Altersranken. Det laa i samme Niveau som Lergulvet nede i Skibet. Det var dog knækket og knust mange Steder. Ved Siden af Alteret var Gulvet en Smule høj-

ere. Hele Resten af Koret var forstyrret af Grave. Det er sikkert Præstegrave fra den Tid, da Kalvslund var Hovedsogn, indtil 1659. De blev ikke undersøgt nærmere. Kun deres Omrids blev konstateret, fortrinsvis i den sydlige Del af Koret. Her ved Kanten af Fundamentet undersøgte jeg Jordlagene i en Gravs Sider og opdagede, at der var Linier af en Grav, som var ældre end alle de øvrige Gulvlag i Koret. Gravens Kontur viste sig først nede i den uforstyrrede Jordoverflade. (Se Grundplanen). I Fylden var der ikke Antydning af oven overliggende Gulvlag. Ved Siden af denne Grav var der Spor af en anden Grav, der strakte sig ind under Fundamentet. Disse Grave laa i Retningen Vest-Øst og var altsaa kristne Grave. De vidner om, at der har været kristne Grave før den nuværende Kirke. Det samme var Tilfældet ved Brørup Kirke. (Aarbøger 1961).

Ved Alterets nordre Side, lidt nede under Gulvhøjde, laa der en stor, flad Sten uden nogen Forbindelse med Fundamentet for Østvæggen. Overfladen var hvidlig med store Kvartskrystaller, en Eruptivgang i den graa Granit. Stenen var ubearbejdet, men mærket af Slag, og et Stykke af Toppen var bortsprængt. Den var 90 cm lang, 60 cm bred og 30 cm tyk forneden. Den var noget tilspidset mod den anden Ende. (Se Fig. 5). Der var ikke andre Sten af den Størrelsesorden i Koret eller nede i Skibet. Jeg bad Graveren om at sørge for, at denne Sten blev bragt ud paa Kirkegaarden inden Korets Gulv blev støbt til med Cement. Den synes nu forsvunden.

Ved Undersøgelsen af Lergulvet foran Alteret fandt jeg ved Harpning af Fylden et lille Smykke af Sølv med en 6-oddet forgyldt Stjerne i Midten. (Fig. 6) Det var ikke mere end 12 mm i Diameter. Det kan være kommet ned gennem en Sprække i det knækkede Lergulv. »Smykket« blev indsendt til Den kgl. Mønt- og Medalje-Samling som rensede det og fotograferede det. Det

Fig. 6. Sølvsmykke med 6-oddet forgyldt Stjerne (»Malle«).

kunde se ud til at være et Hængesmykke, idet der var en Øsken i Kanten af det. Under en Rejse i Norge i 1967, femten Aar efter, kom jeg til Hamar ved Mjøsen. I en Glasmontre i en Kiosk nede ved Domkirkeodden saa jeg et Smykke, der mindede om Smykket fra Kalvslund. Museet, som havde lavet Udstillingen, var desværre lukket, men senere fik jeg Svar paa en Forespørgsel om, hvor Smykket var fundet. Det var fundet 1932 i Strandkanten af Søen, hvor Storhamar havde ligget i Middelalderen. Smykket i Montren var en Afstøbning efter Originalen i Museet. Men et andet Smykke OF-5714, fundet samme Sted, var helt identisk med det, som jeg havde fundet her i 1953. Det er omtalt og afbildet i Museets Aarsberetning for 1939-41, [Byfunnene på Stor-Hamar, S. 8, Fig. 3, af Sigurd Grieg]. Om dette Smykke og lignende andre Fund fra samme Sted siger han:

»Adskillige små hængesmykker og paljetter til å sy fast på drakten foreligger i denne kolleksjon av saker

fra Stor-Hamar. Det findes f.eks. små Medaljonger prydet med et stjerneformete hengesmykke som minder om moderne ordenstegn og små bjeller- som har vært sydd på drakten. Vi står sikkert her overfor slike saker som i Haakon Magnussons første retterbot om klededrakten av 21. oktober 1314 kalles »pløtubunader« - altså en besetning av små metallplater på klærne. (Norges gamle Love II s. 110 jevnf. Hertzbergs Glossar N. Gl. Love V, s. 497.) Av denne retterbot kan vi altså se, at paljetter var kjent allt i 1300-årene og av et billede av fogden Jøsse Eriksson på en korsstol fra Vesterås domkirke fra 1400-årene kan vi se, at drakter med påhengte paljetter var i bruk dengang. (Se Hildebrand: Sveriges Medeltid II s. 302, fig. 103, og Illustrerad Sveriges Historia II s. 151-52. God avbildning hos Troels Lund, Dagligt Liv i Norden, 4. Udg. III, s. 16, Fig. 14-15).

Betegnelsen »Smykke«, eller »hengesykke« er dog ikke helt riktig.

Her i Landet er der fundet lignende stjerneformede Sølvsmykker. Et af dem er fundet ved Eltang ved Kolding i et Skattefund, hvorved det kan dateres til ca. 1350, samme Tid som det norske Smykke. Et andet er fundet i 1883 i et stort Fund i Smedegade i Slagelse. (Begge Smykker kan ses i Nationalmuseet i Afdelingen for middelalderlige Fund, Rum 29, Montre 16). Af Protokollen over Slagelsefundet fremgaar det, at det stjerneformede Smykke i denne Form skal opfattes som en Malle, hvortil svarer en Hægte, ligeledes af forgyldt Sølv. (Meddelelse fra Nationalmuseet 19. Okt. 1967, v. Fritze Lindahl). Brevet slutter med at sige:

»Der er ingen Tvivl om, at denne Fortolkning at Smykket er en Malle, er rigtig. Slagelse-fundet har mange af denne Slags smaa Maller og Hægter, nogle med Løver og andre Vaabenskjolde. Ogsaa fra Fund i Stege

og Slesvig kender vi denne Type Smykker, som Poul Nørlund omtaler i sin Artikel, Klædedragt i Oldtid og Middelalder (Nordisk Kultur XV: B, Dragt, s. 64«).

I Nr. Nebel Kirke fandtes 3 tilsvarende smaa Smykker. De er af samme Form, men tydeligvis ikke fra samme Støbning.

Motivet paa det lille Smykke, den lueforgyldte 6-oddede Stjerne, er ikke en tilfældig Dekoration. Kunsten i ældre Tid var rig paa Symbolik i Modsætning til vore Dages Kunst. Stjernen er uden Tvivl at opfatte som et Symbol, antagelig et Solsymbol. Det findes atter og atter paa vore tidlige middelalderlige Mønter sammen med Kors og andre Symboler, og lever i Almuekunsten helt op til Slutningen af forrige Aarhundrede paa bl.a. Gravsten og Gravkors, bl.a. paa V. Starup og Hodde Kirkegaard.

Saa er der tilsidst endnu et Par Ting, der bør nævnes i Forbindelse med Restaureringen. Det er nogle Kalkmalerier paa Væggene. Som nævnt blev der banket megen Puds af paa Væggene baade i Koret og i Skibet. Det var sket, inden jeg kom.

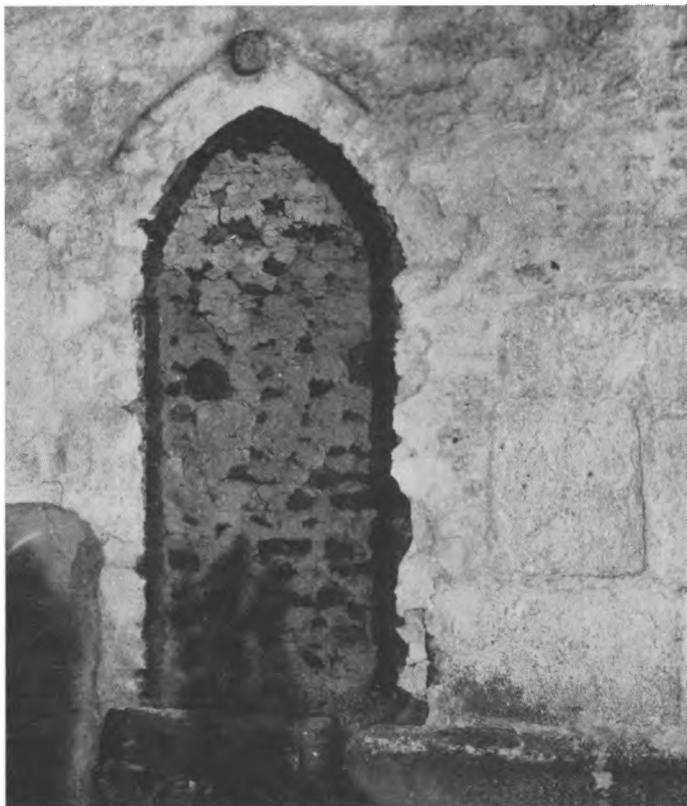
Paa Triumfvæggens sydlige Del oven over Prædikestolen var der Pletter af grønne og lyserøde Farver. Paa Forkanten og Undersiden af selve Triumfbuen, som bestod af Tufsten, var der malet skiftevis røde og hvide imiterede Kvadersten med sorte Kantstreger og en bred sort Bue udenom. Baade paa Syd- og Vest- og Nordvæggen i Skibet var der flere Steder Spor af brede sorte Baandslyng, men der var saa lidt levnet, at man ikke kunde faa et samlet Billede ud af det. Begge Kragsten havde engang været malet sorte, og der var sorte Baandslyng nedenunder dem ogsaa. De røde og hvide »Kvaderstens« Felter var der Spor af i et af Vinduerne i Faaborg Kirke fra den indvendige Smig. De sorte Dekorationer kan maaske hidrøre fra engang, man har smykket

Fig. 7. »S«-Bort paa Korets Nordvæg, i Hjørnet en Bort af Sparrer.

Kirken til en Begravelse ved at kalke Væggene sorte, men jeg kan ikke henføre til nogen Paralleller. I Koret var der mere bevaret, især paa Nordvæggen, som Pastor Jacob Helms mener, er den bedst bevarede Mur i Kirken paa Grund af de vel bevarede Lisener paa Ydersiden. (Op. cit. S. 134). Her var der fire forskellige Typer af 10 cm brede Borter malet paa et løst Underlag meget nær ved Væggens oprindelige Pudslag.

1. En Bort oppe under Loftsbjælkerne paa Nordvæggen var delt i Trekanter med en Prik i hver.
2. En lodret Bort i det nordøstlige Hjørne havde Sparreornament.

Præstedør i Sydsiden af Koret (Gotisk Stil - tyder paa at Muren er ombygget).

Ansigtet ovenover et apotropæisk Symbol - lig med Ansigtet over Skibets Norddør. (jfr. Alslev Kirke, J. Helms, »Tufstenskirker»). Se ogsaa Vinduet fra den gamle Kirke i Vejen - nu i den ny Kirke.

3. En lodret Bort i det nordvestlige Hjørne havde en Linie med Prikker.
4. En vandret Bort i en Højde af 2,20 m over Gulvhøjde paa Triumfvæggen, Nordvæggen og Østvæggen var den mest interessante. (Se Fig. 7).

Den bestod af en Række sammenslyngede »S'er« med Prikker i Mellemrømmene mellem Slynngningerne. Denne meget iøjnefaldende Bort er kendt fra et Kalkmaleri paa Nordvæggen i Aastrup Kirke mellem de to oprindelige romanske Vinduer (Fra Ribe Amt, 1953, S. 305, Fig. 15) og fra Faaborg Kirke, hvor Borten findes flere Steder, dels paa nogle lignende Symboler som i Aastrup, dels som en Del af nogle Ornamenter over Norddøren og Syddøren. I den senromanske Domkirke i Limburg an der Lahn i Vesttyskland har man ved en Restaurering i 1935 fremdraget lignende Kvaderstensdekorationer, navnlig paa Triumfbuen. Her skifter Farverne paa Kvaderstenene mellem gult og rødt.

Jeg har engang læst, at Arkæologi kan sammenlignes med at grave efter Guld og være tilfreds med at finde en Regnorm. Det er nu en lidt for skeptisk Betragtning. Jeg vil hellere sammenligne arkæologisk Arbejde med at samle et Puslespil. Det er et Taalmodighedsarbejde, som kræver Tid. Hvad der er vigtigst, er vist, at man stiller de rigtige Spørgsmaal til det, man undersøger og samler, ellers faar man ikke de rigtige Svar. Først da kan man saa lægge de forskellige Brikker paa Plads. Kalvslund Kirke har givet sit Bidrag til et Puslespil, Missionsstidens Kirkehistorie. Det kan for nogen synes ringe, men naar Brikkerne er paa Plads, har den mindste Brik sin Betydning.

Vi ved nu mere om Kalvslund Kirke end Pastor Jacob Helms i sin Tid havde Mulighed for at finde frem til: at under den nuværende Kirke findes Spor af en tidligere Kirke, som er brændt. At der har været en Kirke før fremgaar af, at der findes Fraadsten og kristne Grave, før den nuværende Kirkes Fundamenter blev gravet.

Fig. 8. Kalvslund Kirke indvendig (efter Restaureringen).

Samtidig fortæller Fraadstenslaget os, at denne Kirke er ødelagt, enten ved Vold af Fjender eller med Vilje for at give Plads for den nye, meget større Kirke med Skib, Kor og Apsis fra Valdemar Sejrs Tid. (Tufstenseksporten fra Rhinegnen ved Koblenz over Holland standsede ca. 1200. (Helms op. cit. S. 25). En Abbed i et Kloster ved Dokkum i Frisland fortæller 1230, at i 1170 førtes der en Masse Tufstenslaster ned ad Rhinen over De-

venter og Utrecht, men at paa hans Tid 1230 var denne Trafik forbi. Dette har jeg faaet bekræftet under Besøg i Frisland). Senere end 1200 kan Kalvslund Kirke altsaa ikke være opført, da alle Murene indeholder Tufsten. Hvornaar den mindre Bygning af Fraadsen er opført, er vanskeligere at sige. Men Fraadstenen er blevet anvendt saa tidlig som i første Halvdel af det 11. Aarhundrede herhjemme, da Ulf Jarls Enke, Estrid, en Søster til Knud den Store, opfører en Stenkirke af Fraadsten i Stedet for den Trækirke, som Harald Blaatand skal have opført i Roskilde. (Danm. Kirker, Københavns Amt. 3. Bind. S. 1268). Noget senere er denne Stenart blevet brugt ved Opførelsen af flere andre Kirker paa Roskildeegnen, men ogsaa her i Jylland, bl.a. i Starup ved Haderslev Fjord, Vrigsted, Gauerlund, Daugaard, Tamdrup, Skanderup og Venge. Ligeledes paa Fyn i Kjærum, Sdr. Næraa, Flemløse, Skaarup, Frørup, Odense og Tved. I disse Kirker ser Helms tydelige Vidnesbyrd om en anden Hovedstrømning i dansk Kirkehistorie end den, han har mødt i Tufstenskirkerne, hvor Strømmen kommer sydfra. Fraadstenskirkernes Arkitektur peger ikke mod Ribe, siger han. (Op. cit. S. 220). Hvad den lille buede Række af Stolpehuller neden under Fraadstenslaget har været, faar vi næppe nogensinde opklaret. De har intet at gøre med Fraadstenskirken, idet de var fuldkommen dækket af dette Lag og af Trækul og Aske. Intet i disse Huller havde nogen Forbindelse med Fraadstenslaget, og de Stolper, der maa have staaet i dem, har ikke været brændt. Nye Fund kan maaske give Bidrag til Forstaaelsen af dette mærkelige Fænomen. Vi faar heller ikke at vide, desværre, hvor stor Fraadstenskirken har været, og hvordan den har set ud, - men det var Møjen værd, det, vi fik at vide.

Med »Valkyrien« til Vestindien 1915-1917.

Af Georg Hansen

Forhenværende grosserer Georg Bertram Hansen, Bramming, har givet følgende livlige virkelighedstro skildring af livet som orlogsgast på »Valkyrien«, til dels på grundlag af dagbogsnotater. Georg Hansen er født i Gjesing, Bryndum sogn, den 28. september 1892 som søn af gårdejer Karl M. Hansen og hustru Maren Helene Bertram. Karl M. Hansen er bekendt i vort samfund for sine artikler i årbøgerne 1917, -23, -43 og -52. Efter at have arbejdet ved mejerifaget blev Georg Hansen 5. maj 1915 indkaldt til militærtjeneste på Orlogsværftet og blev fyrbøder, først på krydseren »Gejser« og siden overført til »Valkyrien«. Det er om hans oplevelser fra den lange og begivenhedsrige rejse til dansk Vestindien, han her beretter.

Den 3. november 1915 sivede rygtet ud blandt krydseren »Gejser«s mandskab, til hvilke jeg hørte, at vi straks skulle afgå til København, og derfra til Vestindien.

»Gejser« lå dengang som vagtskib ved Omø. Der var nemlig kommet telegram fra Vestindien, at plantageejerne på St. Croix var bange for, at negrene skulle gøre oprør.

Det var om aftenen, alle bådene og dampbarkassen blev hejst ombord og alt tydede på, at rygtet talte sandt. Næste morgen, endnu før der var kommet afløsning af noget andet skib, satte vi kursen mod København. Der fik vi at vide, at det ikke var »Gejser«, der skulle til Vestindien. »Gejser« kunne kun have meget lidt kul, men »Valkyrien«. »Valkyrien« lå på orlogsværftet af-rigget fra sit sommertogt. 70 mand af de yngste på »Gejser« skulle med »Valkyrien«.

Og nu fik vi travlt med at slæbe varer og ammunition, kul og alt, hvad der næsten kunne tænkes ombord, bl.a.

Fyrbøderbesætningen på »Valkyrien«. Artiklens forfatter er stående nummer 2 fra højre.

2 juletræer. Mandskabet fra kasernen hjalp, og vi sled fra tidlig morgen til kl. 11 om aftenen, og det var koldt og regnvejr. Nogle var glade over at skulle med, andre kede af det. Jeg lånte en kammerat 2,50 kr. at rejse hjem til kæresten for, jeg kan huske, at han talte meget om hende, hun hed Maja, manden stak altså af uden forlov. Kæresten var stærkere end pligten, og manden og mine penge har jeg ikke set siden. Jeg var hverken glad ved det eller ked af det, vi ville vel nok opleve noget, men vi skulle nok få lov at døje for det. Det var altså november måned, vejret var dårligt, det regnede næsten ustandseligt, vi frøs, meget arbejde var der, om det så var om søndagen blev der slidt, det var jo om at blive færdig så hurtigt som muligt for at komme afsted. Når jeg var ked af arbejdet, stak jeg af et eller andet sted på orlogsværftet, mange gjorde ligesom jeg; vi blev hentet, men stak af igen, vi boede endnu på »Gejser«.

Den 10. november kom vi ombord i »Valkyrien«. Om formiddagen sejlede vi en tur ud gennem sundet og ret-

tede kompas og tilbage igen og ankrede ved den yderste bøje.

Arbejdet hårdt havde vi de sidste dage, kulde og sult havde vi døjet, og sorte var vi næsten over det hele, der var nemlig låset for vandet, så vi ikke kunne få os vasket.

Allerede under skibets kortvarige ekvipering forsøgte folkene nemlig at desertere fra arbejdet, da mandskabet, som havde været længe i tjenesten, ikke med glæde så hen til et ikke ubetydeligt tillæg til tjenestetiden, som dette tog efter al udsigt ville medføre (citeret efter kommandør Konows bog). Og han fortsætter: »Valkyrien«s officersbesætning var reduceret, i stedet for, som i fredstid, 3 kaptajner fik »Valkyrien« kun 1. I stedet for 8 søløjtnanter kun 4, endvidere 2 maskin-ingeniører, 2 læger og en intendant«.

Kl. ca. 4 blev vi pebet op til parade og gudstjeneste, foruden mandskabet var nogle af officerernes civile slægtninge fra land ombord. Provst Fenger holdt gudstjenesten, han talte om flaget, om Danmarks ære, og omtalte, at vi skulle gøre vort til at bevare denne juvel, Dansk Vestindien, i den danske krone, og han var lige ved at velsigne vore kanoner. Han sagde, at vi måtte gøre regning på, at vi ikke allesammen kom hjem igen. Det var jo ingen god trøst at rejse af med, desværre kom det til at passe. Mange af mandskabet og de civile græd, jeg syntes ikke, der var noget at græde over endnu. Mange mennesker var der på kajen, da vi kl. 5 under musik - »Der er et yndigt land« - og mandskabets hurraråb og svarende hurraråb og viften fra mængden på kajen sejlede afsted til Vestindien. Vi kom ikke længere end til Hven, der ankrede vi samme aften, for at gøre det sidste klar til afrejsen.

Lidet anede vi dengang, at det skulle vare halvandet år, før vi atter tog bøjen i Københavns yderhavn, og at

dette tidsrum skulle blive et af de på oplevelser rigeste i mit liv, som soldat og fyrbøder.

»Valkyrien« var bygget i 1888, det var et godt og sødygtigt skib, jeg tænker her på den stærke storm, vi havde nord om England, og orkanen, der ryddede hele havnen i St. Thomas. »Valkyrien« var det eneste skib, der klarede denne nat, det vil jeg fortælle om senere. Den var på 3020 t og 81,3 m lang, 2 maskiner på tilsammen 5000 HK og 6 kedler med 3 fyr i hver. Og fyrpladsen var et halv hedt helvede, det kan jeg som fyrbøder tale med om.

Chefen Kommandør Konow, en gammel søulk, havde tilbragt hele sit liv på søen. Han var diplomat, på mange måder en dygtig og rettænkende mand, som vi i begyndelsen holdt meget af, men til sidst - knapt så meget.

Næstkommanderende kendte vi allerede af omtale, og ikke for det bedste. Den lange tid vi lå i Vestindien tæmmede lidt på ham, så han blev mere medgørlig.

Ingeniør Thorup var vistnok den bedste og flinkeste af dem alle, for fyrbøderne lettede han tilværelsen mangen en gang. Andeningeniøren fik jeg meget at gøre med, men det kommer senere. 1. mester var en meget dygtig og intelligent mand, det var ham, der satte vagtskiftet på fyrpladsen sammen. Officererne og underofficererne på dækket havde vi ikke meget at gøre med, så de interesserede os meget lidt. Der kom sjældent nogen af ovennævnte ind på fyrbøderbanjerne, vistnok fordi vi blev regnet for besætningens udskud, og jeg tør vel nok sige, der var nogle skrappe drenge mellem os.

Den eneste, der kom, var pumpemester Sørensen, fordi der midt i vores lokale var en dør ind til en stor dieselmotor, der gik dag og nat og lavede et vældigt spektakel. Pumpemester Sørensen var flink, og ham var vi gode venner med. Mandskabet var fra alle samfunds-

lag i Danmark, både dygtige og mindre dygtige, fra befarne sømænd, fiskere, kontorister, snedkere, murere, søfyrbødere, mejerister o.s.v., ialt var der ca. 170 værnepligtige. Sidst på turen sagde chefen i en tale: »Jeg tog ud på turen med 200 unge raske mennesker, men nu har jeg næsten kun 200 stakler«, noget var der om det, men hvad og hvis var skylden? Vi var 23 fyrbødere, deraf 6 faste, de hørte hjemme i Holmens faste stok, resten var værnepligtige mejerister og søfyrbødere.

Vi havde et lukaf for os selv, fordi vores arbejde gjorde, at vi blev umådelig beskidte. Jeg skal senere fortælle mere om det.

Vores kok vil jeg til sidst omtale, han var også fast ansat i marinen og gjorde selvfølgelig sin pligt; hans skyld var det ikke, at vi fik en dårlig kost, han hed forresten Snak, og selvfølgelig kunne han gale op som alle kokke, når vi så sagde, hvad er det for noget snak, blev han rigtig gal. Men lad os nu komme afsted -.

Før vi sejlede, holdt Konow en tale, han bad os om at gøre vores pligt, opføre os godt til fordel for nationens ære. Dårlig opførsel og artikler til bladene ville blive straffet hårdt.

Det var den 11. november. Allerede i Kattedgat begyndte det at blæse godt. Vi var delt i 3-skiftet vagt, 3 timers vagt på fyrpladsen og 6 timers frihed. Dag og nat og dag efter dag.

»Nu får vi snart god mad«, sagde Jens Vejmand, en stor sværlemmet søfyrbøder, der næsten havde været hele Amerika rundt med tog som blind passager og ellers sejlet med de store Amerikabåde. Godmodig var han som dagen var lang, men lige sulten altid. Han regnede med, at der i den stærke søgang var nogle, der ville miste appetitten, og så blev der nok så meget mere til ham at æde. Rugbrød kunne vi få nok af, men med alt det andet kneb det, aldrig noget pålæg til brødet. I min

bakke snød vi kokken på hele overrejsen, og hentede mad til 11 mand, skønt vi var kun 8 i bakken. Med soveplads kneb det også, der var ikke så meget plads, at vi allesammen kunne få køjen hængt op. Mange har i det halvandet år aldrig været til køjs, men sovet på bordet, kistebænken eller dørken, alt som der var plads. Andre hang på den mest primitive måde, jeg hang en lang tid tværskibs. Når søen så gik højt, stod jeg skiftevis på hovedet eller benene, når jeg sov, så det var anstrengende. En anden, en søfyrbøder vi kaldte Langstrøm eller lille Lange, fordi han var så umådelig lang, mager og rundrygget, havde sin køje bundet fra håndtaget på en vandtæt dør til håndsvinget på en vandpumpe, når der så var en, der skulle have vand og drejede hjulet og svinget rundt, gik lille Lange og køjen op og ned, han sov roligt videre. Han spiste aldrig dulle (margarine) på brødet, alligevel kunne det ikke slå til i hans bakke. Han var meget nidkær med at skaffe mad til bakken, også margarine. Bødkeren ville ikke udlevere mere end rationen, så rendte lille Lange op på agterdækket til næstkommanderende, der ville jage ham bort. Lille Lange blev ved at forfølge Næstfilejen med Dullebiksen til denne måtte give ham tilladelse til noget mere dulle. (Lille Lange blev senere tosset og sendt hjem).

Den 12. november var det godt vejr. Kl. 7 aften passerede vi sydspidsen af Norge, og det sidste glimt af Danmark var forsvundet.

Det varede 1 1/2 år før vi igen så Danmark; vi havde regnet med 1/2 år.

Den 13. november begyndte det at storme. Under en storm er sømandens tilværelse en helt anden end i magsvejr. Jeg vil forsøge at beskrive en søfyrbøder og hans arbejde på en fyrplads.

Når klokken slår afløsningslag, tørner han ud, hvis det er hans vagt, (er det hundevagten, er det kl. 12 om

natten), iført et par bukser og en uldtrøje begiver han sig fra det kolde klima og ned på den 40-45° varme fyrplads; gennem en lille lem går man ned ad en lang jernlejder (stige) til den, for det indvendige lufttryks skyld tæt tillukkede fyrplads.

Når man er på fyrpladsen, er man ca. 30 almindelige trappetrin under dækkets overflade. Det er halvmørkt dernede, under gestikulationer med arme og ben modtager vagten ordrer fra den afløste vagt, som begiver sig op af vejen, almindelig tale kan der ikke være tale om, vore to blæsere går med en rasende fart og støj for at holde lufttrykket vedlige, og sender en kølende luftstrøm ud over den ophedede fyrplads, tillige med en hvirvel af kulstøv og oliestank og øredøvende larm.

Men nu begynder arbejdet, ét fyr skal renses, på de andre fyldes kul, skovlfuld efter skovlfuld, tønde efter tønde, og der arbejdes med brækstang og rage, lange og tunge. Fyrene er et langt flammehav, hver mand har sin kedel med 3 fyr, og hver mand renses et fyr. Fra det lange flammehav trækkes den ene glødende, glohede slaggemasse ud efter den anden, det varmer utåleligt. Varmen brænder i ansigtet og den nøgne hud, det varmer gennem tøjet, så man brænder sig på tøjet. Øjnene bliver blændet af de gloende slaggemasser, og vender man øjnene ud i rummet bagved, ser man kun sort og atter sort, men fyret er renses, og nu fylder man kul på igen. Der sprøjtes vand på de gloende slaggemasser askegraven renses, damp fra slaggemasserne, støv fra askedyngen, kulstøv, oliestæk og larm fra blæserne og den høje varme fylder rummet, er det godt vejr, går det endda, men i en storm, hvordan så?

Jeg kom ned i dette jordiske helvede under stormen og begyndte at arbejde. Jeg var lidt dårlig af søsyge, det blev værre i varmen, jeg og Jens Vejmand lå på en kuldyng og ofrede af vores kære mad til havets guder,

men Jens Vejmand kunne alligevel arbejde, jeg tog mig sammen og arbejdede så godt jeg kunne og arbejdede søsygen væk. Det var den eneste gang jeg var søsyg på rejsen, og jeg har aldrig været det siden.

Vagten tager 3 timer, man er kulsort over hele kroppen, og gennemvåd af sved og træt. Mange vaskede sig ikke i flere dage, der var ikke noget, der hed badeværelse eller omklædningsværelse, en spand vand og vaske sig på den fyrplads, der ikke blev brugt, det var den eneste udvej. Og så lagde man sig til at sove på dørken til næste vagt eller skaffetid.

Lad os lige se, hvordan det gik på min vagt. Vi var »Jens Vejmand«, »den lille Bornholmer« og jeg som fyrbødere, og som kullempere »den overskårne kæmpe« (en meget lille fyr).

Ved afrejsen fra København sagde »den overskårne« til »Bornholmeren«: »Tror du nu også, du kan klare den, når vi kommer ud i Nordsøen«. Den overskårne er søsyg og bleg mellem skuldrene, han bevæger sig ikke over fyrpladsen uden at være sikker på et nyt støt-tepunkt, til hvilket han krampagtigt holder sig, for ikke de slingrende bevægelser skal vælte ham. Men han kan ikke stå på et sted hele tiden, der skal bruges kul, kul, kul, der arbejdes med brækstænger og rager, han må flytte sig, han vil flytte sig, han falder og synker livløs sammen. Han lempes op af vejen, og ligger som en ubevægelig livløs masse i vores lukaf, til vi når land. Det er søsyge. »Den lille Bornholmer« tog til hver en tid sin tørn med. Jeg har skrevet nok om storm denne gang, vi får snart mere, så kan jeg begynde igen.

Den 14. november passeredes Shetlandsøerne, bedre vejr.

Den 15. november, godt vejr.

Den 16. november passeredes Hebriderne, store klipper, det begynder at blæse op til hårdt vejr. Den 17. og

18. storm, den hårdeste, der har været over England de sidste 20 år.

Denne gang begynder jeg et stykke oven over mærset, der sidder en mand på en tværstang. »Hvad sidder den mand der oppe efter« spørger chefen vor næstkommanderende, »det må være en kold en«. »Han sidder på udkig efter miner«, oplyser næstkommanderende. »Vil De se at få ham ned med det samme«. Jeg ved ikke, om det var den dag, men at der de første dage sad en mand der oppe, er sikkert nok, foruden ham der altid sad i mærset og holdt udkig.

Det var altså storm. Vi havde ca. 1000 sække kul på dækket, da vi tog fra København. De blev skyllet overbord. Vor styrbords redningsbåd, der hang i daviderne langt over dækket, tog søerne også.

Det er middag, den vagthavende underofficer hyler i bådsmandspiben og råber skaffe. Kabyssen er på dækket, jeg balancerer frem med min skaffebakke, jeg har nemlig bakstørn. Jeg får den underste bakke (en stor skål eller gryde med to håndtag) fuld af suppe, og i den øverste bakke et stykke kød. Jeg skal tilbage og ned ad lejderen til vores lukaf. Nu har jeg favnen fuld. Skibet tager en overhaling, jeg går baglæns, jeg er nødt til det, der står en balje med vand bagved, jeg sætter mig med enden i baljen, men holder stadigvæk godt fast ved skaffebakken, det er det vigtigste. Jeg kommer på ret køl og velbeholden ned med maden. Det var første akt ved skafningen i en storm, den næste, at maden bliver delt ud. Bordet er skruet fast i dørken, så det står fast. Tallerkener og krus er af blik. Hvordan bærer man sig ad ved bordet? Man holder fast ved tallerkenen på bordet, alligevel kan det gynte så meget, at indholdet løber af, det er både til at le og græde over, det kan ske alligevel, at slingeracen kan rydde et helt bord, så bakke, krus og indhold i en pærevælling ligger på dørken. Bakkens

medlemmer står nu uden mad og må nøjes med det Hurra, som de forgrinede kammerater udbringer.

Jeg skulle på vagt kl. 6, der er god tid, jeg gik ned på agterste fyrplads, hvor der var ro, for at sove lidt, jeg lagde mig på en stabel brænde, skibet ruller, og jeg sover ikke. Pludselig begynder dampfløjten at hyle, og den bliver ved og ved, jeg er lige ved at tro, at det er efter hjælp, at vi ikke selv kan klare det, da kommer der en og oplyser, at det er snoren til dampfløjten der er sprunget, og det er derfor den hyl. Kort efter kom pumpe-mester ned, hvor jeg var, han begyndte med at arbejde med en læsepumpe, der stod i et hjørne af fyrpladsen. Vi har nemlig taget en masse vand ind ved alle de søer, vi er skyllet over af. Pumpen vil ikke tage vandet fra lasten. »Pumpemester«, råber 1. ingeniør oppe fra øverste lejder, »hvordan går det«? »Ja, nu skal det snart være i orden, hr. ingeniør« svarer pumpemesteren. Ingeniøren går. Pumpemesteren arbejder igen; jeg hjælper ham, og stormen hylor endnu stærkere.

Ingeniøren kommer igen og råber ned: »Hvordan går det, pumpemester«? »Javel, hr. ingeniør, det skal nok gå«. Dette gentager sig et par gange, til sidst må pumpe-mester svare: »Det er umuligt, at pumpen kan lænse«. »Herre Gud, Herre Gud«, siger ingeniøren og vrider hænderne, og i næste øjeblik siger han: »Jeg skal give dem det skriftligt derhjemme, hvad det er for noget skidt, de har sendt os ud med«.

Klokken var 6, og jeg skulle ned på min vagt, og nu kunne jeg forstå, hvorfor ingeniøren vred hænderne og var ked af, at pumpen ikke kunne lænse. Dørken på den fyrplads, vi havde fyr på, svømmede i vand, der var kommet fra de mange overhalinger, når søen stod ind over »Valkyrien«. Når den tog en overhaling, kunne der på dørken stå en skylle på en alen vand, der tog alting med sig fra den ene side til den anden: kul, aske og fyr-

bødere lå og flød snart i det ene hjørne og snart i det andet, og vandet stod ind i nederste askegrav på kedlen. Vi var alle smaddervåde til langt op på benene, nogle havde endda lange søstøvler på.

Det var umuligt at holde spænding på kedlerne med de kulstumper, vi kunne fiske op af vandet. Ville man fyre, kunne det træffe, at kullene, idet man ville sende dem ind ad fyrhullet, landede et helt andet sted. Vi kunne kun holde 4 atmf. tryk mod normalt 8. Jeg var lidt betænkelig ved den her søgang på fyrpladsen. Søfyrbøderne tog det med en overlegen ro, man kunne mærke deres arbejdsvanthed. Søfyrbøderne tager noget af nationens hårdeste og utaknemligste arbejde, og sker der et forlis, er det næsten altid dem på fyrpladsen, der drukner.

På banjerne gik livet som altid. Sorgløst - trods søgang og vindstyrke 12 - spillede musikken den vante aftenime.

Og alting får en ende, stormen også.

Den 19. november blev det godt vejr, og vi fik Irlands kyster i sigte, det var mest gråbrune klipper. Vi skulle ind til en by, der hed Limrick, for at forny vores kulbeholdning. Stormen havde jo taget de 1000 sække kul, vi havde på dækket, og vores styrbords redningsbåd. Limrick ligger et godt stykke inde i landet, vi skulle sejle gennem en lang smal fjord. Straks vi var kommet indenfor de første klipper, forandrede landet udseende, landskabet var meget fladt, og trods det at det var sidst i november, gik køerne på græs, og der var blade på træerne. Efter 3-4 timers sejlads nåede vi Limrick. Det var aften, og det var en fredag.

Limrick er ikke nogen krigshavn, lige fra lørdag morgen, til vi sejlede, blev vi nysgerrigt betragtet af befolkningen. Vi fyldte selv kullene ombord, da det er tilfældet for engelske krigsskibe. Lørdag er det fridag for alt

arbejde i England. Der var flere hundrede mennesker på kajen, mest kvinder; mændene var jo i krig. Vi var tidligt lørdag eftermiddag færdige med kulfyldning. Vi sad på lønningen og ellers, hvor der var plads, og vi begyndte at synge danske sange. Mængden lyttede begejstret til, så var der en, der begyndte at synge »Der er lang vej til Tipperary«, vi andre stemte i med, og hele mængden på kajen sang med og brød ud i klap og bifald. Konow skriver i sine erindringer: »Dog ikke så snart var arbejdet slut, før jeg så mig nødsaget til at hale skibet ud fra bolværket og tilmed af den mærkelige grund, at byens løse og af spiritus påvirkede kvinder så at sige ville storme adgangen til skibet. Antagelig var dette amazonernes angreb et udslag af mangel på mænd«. Vi syntes nu, det var vældigt sjovt.

Vi sejlede straks afsted, og alt imens havde vi fået lænepumpen gjort i stand, fået lasten lænset o.s.v. Vi satte kursen efter Azorerne, fint vejr hele tiden, og den 26. november nåede vi dertil.

Azorerne ligger på højde med Nordafrika og tilhører Portugal, byen hed Ponta Delgada, vi ventede 5 timer på lods, inden vi kom i havn. Vi lå midt i havnen, og kulene blev sejlet ud i pramme. Kularbejderne var nogle sorts mudsige portugisere, de var hurtige til at bestille noget. Hvad jeg også lagde mærke til var, at deres medbragte mad var tørt majsbrød. De ville gerne bytte med os med vores rugbrød. Vi lå der i to dage, den første dag var Dronningens kvarter i land. Det var første gang, der var landlov, siden vi tog hjemmefra, og selvfølgelig var der nogen, der brændte den af, som det hedder i sømandssproget. Dagen efter skulle Kongens kvarter, som jeg hørte til, have landlov. Vi stillede i vort paradetøj, forventningsfulde til eftersyn. Før vi gik fra borde, fik vi af intendanten udbetalt forstrækning i portugisisk mønt. Dæksfolkene fik 500 reis, og fyrbøderne 1000

reis hver. Jeg troede, 1000 reis var en vældig kapital, der var ingen, der vidste, hvor meget det var omregnet til i dansk mønt.

Nå, vi kom så i land, de første vi stiftede bekendskab med, var tiggere, de kom af sig selv, og var påtrængende.

Det næste var beværtningerne, dem fandt vi temmelig hurtigt, der begyndte vi at dele ud af vores reis, et stort glas vin kostede 25 reis, det syntes vi ikke var så galt, og det blev til adskillige glas. Men jeg ville ud at se byen, det var jo noget fremmedartet. Der var mange smukke steder, men også mange fattige og dårlige steder; jeg ville købe et stykke vaskesæbe, det kostede 200 reis, et postkort 50 reis, det kunne jeg ikke rigtigt forstå, det svarede ikke rigtig til prisen på vinen, en ananas kostede 100 reis. Nå, vi fik selvfølgelig alle vore reis givet ud, og mange havde fået så rigelig vin for dem, at de var blevet fulde. Da jeg senere fik min skyldbog, kunne jeg se, at 1000 reis var = 2,62 kr., et glas vin havde kun kostet 7-8 øre, et stykke vaskesæbe 50 øre. Dæksfolkene havde fået 500 reis at gå i land med = 1,31 kr. og var endog blevet fulde, det var en billig vinkæfert!

Vore afbrændingsgaster, såvidt jeg husker ca. 30 mand, blev nappet af politiet og bragt ombord. Blandt dem var »Jens Vejmand« og den »overskårne kæmpe«, den sidste kom ombord med et par fikse damelaksko på fødderne, som han havde hugget fra den sydens skønhed, han havde logeret hos om natten.

Om aftenen den 27. november lettede vi igen og stod vestpå.

Vi havde godt vejr til den sidste del af rejsen. De utallige flyvefisk, der opskræmte pilede afsted fra den ene bølgetop til den anden forundrede mig, og vandet kunne om aftenen se ud, som det var fuldt af gnister

langs skibssiden, efterhånden som »Valkyrien« kløvede bølgerne.

»Valkyrien« er et gammelt skib, men et udmærket skib til at klare sig i søgang, den går temmelig støt, men dens gamle uøkonomiske kedler tillod ikke ret stor fart, så det gik langsomt, men sikkert mod målet.

Det var søndag eftermiddag, vi er midt på det store hav, kun vand og atter vand har vi set i de sidste mange dage. Man kommer uvilkårligt til at længes efter landjord. Jeg havde aldrig troet, at der var så stort et vandøde på jordkloden. Vi er søndagsklædte, vores skibsklokke slår, det er ikke timeglas, et øjeblik efter slår den igen, det er til gudstjeneste, vi begiver os hen på agterdækket, det vil sige, de fyrbødere og dæksfolk, der har vagt er ikke med. Skibsklokken ringer 3. gang, så kommer chefen. Akkompagneret af vores musikkorps synges først en salme. Skibet ruller engang imellem. og man må holde fast i rælingen for at stå fast.

Chefen blotter hovedet, mens han læser dagens tekst. Ordene, meningen, det store hav, det for øjet store endeløse våde hav, der uafsladeligt vugger skibet op og ned, alt dette griber det i tankerne og sindet, som jeg kalder menneskets sjæl, og fører det hen - ja hvorhen - langt, langt bort, måske til hjemmet? Eller det sted, hvor hver enkelt tænker sig en anden verden.

Chefen er færdig med at læse søndagens prædiken, og slutter med »Gud bevare kongen«, som vi alle gentager, mens vi blotter hovedet (d.v.s. vi siger »Gud bevare kokken«) og tilsidst synges »Dejlig er jorden, prægtig er Guds himmel«.

Skibsklokken ringer, og gudstjenesten er forbi, under hele gudstjenesten vajer der fra stortoppen et stort hvidt flag med et stort rødt kors i.

Vi længes snart efter at se land, og den 8. december så vi i det fjerne nogle høje knolde dukke frem. Det var

de vestindiske øer; vi så ikke nogen særlig beboede steder, før vi pludselig drejede om en pynt, foran os opad en bjergskrånning eller rettere tre bjergskrånninger lå nok så smukt en by. Øen var St. Thomas og byen Charlotte Amalie.

Under salut af fortets kanoner holdt vi vort indtog, vi lå en kort tid midt i havnen, til lodsens, karantænelægen o.s.v. havde været ombord. »Valkyrien« blev straks omringet af en masse småbåde, både med frugt, konkylier, koral og meget andet. Også både med nøgne negerdreng, der på gebrokkent engelsk-dansk råbte til os »Landsmand, skal du få mig i vandet for 5 cent«, jeg kunne i begyndelsen ikke rigtig forstå, at jeg var landsmand med sådanne sorte drabanter. Nå, meningen var, at hvis vi smed en skilling ud i vandet, ville de hente den op, det blev også straks prøbet, en skilling i vandet, en-to-tre sprang fire-fem negre i vandet og dykkede ned, nogle øjeblikke efter kom deres sorte fjæs til syne, og den heldige havde gerne skillingen i munden og grinede over den hele sorte facade. Men opdagede de, at det var et pengestykke herhjemme fra Danmark, rynkede de på næsen, de vidste ikke rigtig, hvad en dansk mønt var værd, men mestre i at svømme og dykke var de. En anden slags, der kom mange af ombord, var sorte vaskekoner, de kom med anbefalinger fra sømænd fra forskellige nationer. Desværre kunne de ikke selv læse samme. Vi lagde snart til kaj, vi manglede vand og kul.

Dronningens kvarter fik landlov, og kularbejderne begyndte deres virksomhed. Det var udelukkende kvinder, og der var mange, jeg tænker over hundrede. De bar kullene fra de store kulbunker i land, ombord i skibet i kurve, der kunne tage ca. 70 pund; de bar kurvene på hovedet, der var kun nogle enkelte mænd, der fyldte kurvene med kullene. Når den fyldte kurv var kommet på hovedet, benede negerpigerne af sted ombord med

den, og det gik ofte i trav, det var nemlig akkordarbejde, der stod en mand ved landgangsbroen med en spand fuld af 1-cent, og for hver kurv fik negeren 1 cent stukket i hånden, så det var om at komme med så mange kurvfulde som muligt. Det var indrettet således, at de med de fyldte kurve gik ombord et sted, og når kurven var tømt, gik de fra borde et andet sted, så det blev en cirkulerende ring.

Det var nogle ejendommelige fremtoninger af det smukke køn, disse kularbejdersker, sorte var de mere eller mindre, noget var ægte, andet var kulstøv. Sorte bare ben til knæet, et kort spraglet laset skørt, og ditto kortærmet bluse, ja nogle havde en herrevest på, andre en almindelig herretrøje, om halsen store perlekæder og i ørerne guld eller messingringe, og om det sorte uldhår havde de et spraglet klæde for at beskytte det mod kulstøv, flere af dem røg på kridtpibe, og i bæltebåndet omme på enden hang et blikkrus, som de brugte til at drikke af. Se, det var jo også vore landsmænd, kønne var de egentlig ikke, og dog - over dem hvilede der et barnligt muntert skær. Og deres gang prægedes af den yndefulde sydlandske knejsende holdning. Man skulle tro, at denne kulbæring ville gøre dem duknakkede, men tværtimod, den udviklede deres halsmuskler og den nødvendige balancering for at holde kurven på hovedet, gav gangen en vuggende bevægelse i hofterne.

Der blev pebet »skaffe«, og vi fik en hel sværm af disse sorte skønheder ned i lukafet, de var sultne, og vi fik enkelte af dem placeret rundt mellem os, eftersom de havde fået en ven til. Forstå dem kunne vi ikke altid, men de syntes, det var sjovt, og vi syntes, det var sjovt, så der var liv og glade dage. Klokkeren 10 begyndte vort musikkorps at spille, og så blev kulkurvene smidt igen, og så gik dansen på dækket på den rigtige negermaner med kropsvridninger og alt, hvad dertil hører, det var

vel nok et syn. Nå, alting får en ende, kulfyldningen også. Landlovs-gasterne kom ombord, og med dem de første ofre for den stærke vestindiske rom. Dagen efter havde jeg landlov, og jeg vil beskrive lidt af byen og havnen.

Der er et stort og godt havnebassin, godt beskyttet på de tre sider for uvejr, af store højdedrag. Ved den ene side er der en lang og moderne kaj til kul og oliefyldning og to store kraner. Vi lå forankret et par hundrede meter fra denne. På den anden side lå der en flydedok og mod byens centrum er der en lille havn for småbåde og lodsens. Lodsens vil jeg standse et lille øjeblik ved, han fortjener ros for sin båd og sit mandskab. Som den første båd, der møder et fremmed skib, der går ind i St. Thomas havn, vil den hvidmalede, smukt byggede og med det røde splitflag i agterstavnen forsynede lods-båd, roet af fire ens hvidklædte negre, altid være et smukt syn. Ind mod byen er der bådebro ved bådebro, hvortil de store handelshuse sejler deres varer. Overfor den lille havn ligger den gamle solide fæstning med sine tykke mure i en oldtidsagtig stil, dog før vi kommer til den, standser vi ved en stor åben plads, hvor der er en meget høj flagstang, hvor det danske flag under honnør af gendarmene hejses hver morgen. Og den bar til det sidste Dannebrog og det første stjernebanner den 1. april 1917.

Men det vidste vi ikke dengang, og hvad skulle vi opleve til den tid? Foran flagstangen ud mod havnen er der en lille græsgroet fæstningsvold, og på den en række gamle forladerkanoner. På højre side ligger vagtbygningen, og så er der et lille anlæg med en buste af Christian IX. Så er vi oppe i byen. Byen er meget smuk, med ret store butikker ud mod gaden.

Det hændte ofte, når vi under landlov i St. Thomas slentrede op ad gaden, at der pludselig stak en lille sort

hånd ind i vores næve - en lille halvnøgen negerdreng og så lød det »Landsmand gi my a penny« selvfølgelig kunne vi ikke stå for det, men samtidig med, at han fik sin penny, kunne man se på ham, at for ham var det et eventyr at gå med en dansk marinesoldat ved hånden - og så stak han af igen, den korte skjorte stumpedede knapt nok nede over hans sorte ende, mon han kan huske det endnu? Jeg har ikke glemt det, 50 år efter.

Den 10. sejlede vi allerede til Christianssted på St. Croix, vi havde guvernøren med hans husstand ombord. Vi kastede anker indenfor et koralrev, næsten lige uden for byen.

Det var på St. Croix, der havde været begyndende uroligheder. Og i Christianssted boede negrenes anfører, Hamilton Jackson. Det var på St. Croix de store sukkerplantager lå, og da »Valkyrien« kom til Vestindien, var han i fuld gang med sit agitationsarbejde. Han holdt store møder under åben himmel og under stor tilstrømning, og det var ham, der skabte den store uro derovre. Han beroligede negrene med, at »Valkyrien« ikke på grund af sin størrelse, kunne komme ind til Christianssted. Det var også meget vanskeligt, vi måtte kante os ind i en smal rende mellem koralrevene, men vi kom der, og vor tilstedeværelse lagde en dæmper på hans agitation, så der blev ro foreløbigt.

Vi returnerede til St. Thomas den 22. december, og det var dejligt at falde lidt til ro, men det var jo snart jul, og spørgsmålet om hvordan julen ville gå herovre, og om vi fik post hjemmefra til jul, var disse dages stående spørgsmål.

Og så kom juleaften i Vestindien 1915. 230 mand ombord i et krigsskib langt borte fra hjemmet i gamle Danmark. I det dejligste 30 gr. varme vejr føles ikke den glæde og lykke, som er særegen for julen og særlig juleaften. Ombord i »Valkyrien« mærkede vi heller ikke til

nogen julestemning, vel talte vi de sidste dage lidt om julen, og om vi fik post til jul o.s.v. Kl. 2 tænkte jeg ved mig selv, nu sidder de derhjemme lige midt i juleaftenstemningen. Afstanden til St. Thomas bevirker 6 timers tidsforskel.

Lidt før kl. 5 juleaftensdag var der kommet post fra Danmark, men ikke ret meget, og den var afsendt hjemmefra 17. november. Jeg fik kun et kort fra en kammerat, det var en skuffelse, men lidt bedre end intet. Til aftensmad fik vi kalkunsteg og risengrød med mandelgave til hver 7. mand, givet af vores chef, som var rundt for at hilse på os, før vi måtte have lov at overfalde den fristende skaffebakke. Nå, med hensyn til fordeling af maden, gik det meget godt i vores bakke, hos de andre ikke uden mundhuggeri, hver vil jo gerne have det bedste stykke. Det tog ikke lang tid, før bakken var tom, og den gode mad og rødvinen, af hvilken vi i dagens anledning fik en større ration, bevirkede en masse af skål, og glædelig jul, og så en ny portion rødvin, der satte stemningen endnu højere.

På agterdækket var der pyntet op med flag og lange palmegrene, og lige foran vores store 15 cm kanon stod et juletræ, desværre var det ikke et grantræ, det vi havde med hjemmefra var visnet på vejen derover, men alligevel var det et pænt træ. Det var pyntet med elektriske lamper. Lidt efter aftensmaden kl. halvsyv samledes vi alle omkring træet, og begyndte med at synge »Det kimer nu til julefest«, efter de 5 første vers læste chefen juleevangeliet, og så sang vi de sidste vers. Så talte chefen om »Valkyriens« formål, at bringe fred i Vestindien, og betonedede at vores opførsel gjorde noget til togtets længde?? Dernæst tog vi hinanden i hånden allesammen, også officererne. Kæden blev så stor, at den nåede skibet rundt, og så sang vi »Glade Jul«. Derefter var der tombola, hvori alle deltog, gevinsterne var en del

smågenstande, en pose med nødder, og røgtobak til hver mand. Alle lod til at være glade og veltilfredse, og det endte med et leveråb for chefen. Så var der appelsiner, bananer og puns, det sidste bevirkede, at borde og bænke blev ryddet ud, og efter egen musik gik dansen uden damer.

Det varede nu ikke længe, inden der blev pebet »klar ved køjerne«, men der var ingen, der skulle have nogen køje så tidligt. Musikken flyttede op på dækket, og der fortsattes. Ikke alle var med, nogle var på vagt, og andre gik og dryssede rundt i deres egne tanker, og i deres egen stemning. Klokkeren 11 tog jeg min køje, og gik ned på fyrbøderbanjerne, der var en vældig panik, der en time efter jeg var gået til køjs endte med slagsmål, så blod og drukne mennesker flød omkring på gulvet.

En af fyrbøderne, ham, der kunne dirke alle låsene op, og ham der, inden vi kom hjem, sammenlagt havde tilbragt 180 dage i spjældet, (selvfølgelig havde han også drukket godt) tog i nakken på de værste og holdt en pænere tale, og sagde bl.a., om de, når de holdt jul derhjemme hos deres mor, endte med at tæve hinanden. Det hjalp på dem, så det endte med, at de ønskede hinanden glædelig jul, nå ja - skidefulde var de fleste.

Endelig kl. 2 blev der nogenlunde ro, og jeg sov til om morgenen, da jeg blev vækket af vores kanons vagtskud, og af vores musikkorps, som i samme øjeblik istemte »Julen har bragt velsignet bud«. Det var min juleaften 1915.

Jeg skulle opleve endnu en juleaften derude, da var der en anden stemning. Det år, der kom, var begivenhedsrigt. Juledag havde vi gudstjeneste ombord som sædvanlig, og om eftermiddagen fra kl. 2 til kl. 6 havde Kongens Kvarter landlov.

Straks efter at have sat foden på landjorden travede en kammerat og jeg afsted ud på landet, det gik lang-

Et billede fra en tur i land, hvor vi plukkede kokosnødder.

somt, men sikkert, det var jo varmt, og snart blev vi indhentet af 3 dæksfolk. Efter en halv mils vej kom vi til et par negerhytter. Beboerne kom straks ud til os, og vi brækkede engelsk med dem, så godt vi kunne. To af dæksfolkene talte godt engelsk. Negrerne kunne godt lide os, en kone, der var meget lidt eller let påklædt, fik nogle cigaretter, og hun begyndte at danse for os på rigtig negermaner, efter sin egen musik på en gammel rusten bordklokke og et trekantet stykke jern. Hun klappede mig på kinden og hentede et æg til mig og en af dæksfolkene, hun hentede også en kjole, som hun trak på. Hun snakkede, dansede og lo ustandselig og fortalte, at hun også havde en redekam, hun kunne spille på, men for tiden var den borte.

Nå vi morede os udmærket og jokkede længere ud på landet, konen fulgte med et langt stykke, stadig musicerende og dansende. To af hendes småbørn kom sjokkende bagefter, de havde ingen tøj på, til sidst forlod hun os, og vi satte kursen efter en farm, men der var uheldigvis ingen hjemme. På hjemturen var vi henne at besøge kokospalmerne, en sømand entrede op og plukkede nødder ned til os, sådan gik den landlovsdag. Næste dag var Dronningens Kvarter i land.

Om aftenen havde negrene »Bambula«. Med vores projektører havde chefen lovet at oplyse pladsen nede ved havnen, og i den kraftige belysning kunne vi se negrene ankomme i store flokke med musik og udklædt og udhalet på den mest kunstfærdige brogede måde. Og så gik den vilde dans, et på afstand betagende syn.

Under de første landlov begyndte drikkeriet blandt mandskabet, rommen var jo billig og stærk. 2 cent = 7 øre for et glas rom, og mange steder var der romshopper, - et lille rum med en lille disk. På disken stod der en bottle med rom og en bottle med vand. Bagved disken en neger, der for 2 cent skænkede et glas rom og et glas vand, vandet for at skylle den stærke smag af rommen ned. De fleste mødte vel nok ved båden, der skulle bringe os ombord til tiden, men mange kom senere på aftenen, de måtte leje en neger i en lille båd for at komme ombord, og adskillige gange lød det fra udkiggen på broen »brændert til borde« og gennem halvmørket kunne man skimte en hvidklædt sømand, der for »fulde« sejl krydsede havnen med kursen sat efter »Valkyrien«.

Kort efter jul sejlede vi til Christianssted på St. Croix, det var jo der, der var uro, og der, negrene havde bebudet strejke.

Den 15. jan. satte vi 30 mand i land til forstærkning af fortet i Frederikssted under kommando af løjtnant Jørgensen. Den 21. kom 10 mand og en underofficer ind i

land til beskyttelse af Kingshill og den store sukkerfabrik Betlehem. Den 22. blev det forbudt negrene at komme ombord.

Den 23. var der strejke - vi sejlede til Christianssted og ankrede indenfor de farlige koralrev tæt ved land og byen. Negerne blev smidt ud af boligerne - 3-4000 var på vej til Christianssted, alle romshopper blev lukket og al spiritus bragt på fortet. Den 25. blev al landlov inddraget. - Alle mand på dækket. - Chefen taler: »Alvorlige forhold, den hvide mand og race i fare« (når vi var i land, hilste de sjældent på os - senere lidt om det). 10 mand på vagt hos guvernøren, - 20 mand på toldhuset; en revolverkanon og 2 maskingeværer i land, ligeså blev dampbarkassen armeret. Jeg og 11 andre fyrbødere blev »dæksmænd« for at hjælpe med vagttjeneste, jeg blev syg om natten, 40,1 grader, rask den 2 .feb. Det var en anstrengende tid og meningsløs arbejdsfordeling: passe sit arbejde om dagen på fyrpladsen, og så 4 timers vagt om natten på dækket, vi var udkørt af søvnløshed, en nat havde jeg en lille oplevelse, som jeg aldrig glemmer. Jeg var sat på hundevagt, et eller andet med noget. - Jeg stod og tænkte - skulle du skyde på negerne? - Hvis? - Nej jeg kunne ikke, - jeg var ved at falde i søvn. - Pludselig var der en, der var ved at tage bøssen ud af hånden på mig, - min bevidsthed kom tilbage, - jeg holdt fast. Det var en af de mest forbandede underofficerer om bord, en overkonstabel Jønson, der forsøgte at tage bøssen fra mig - for at melde mig. »De sover 109«. Nej, som jeg kunne bande - fandme nej - jeg stod og tænkte, sagde jeg. Vi kom op at skændes, jeg tror nok, at han blev bange for mig. (Fyrbøderne havde ikke noget godt ord på sig - vi var jo regnet for »udskuddet«). Jeg havde klaret den, han luskede af. Byen var fuld af negre, det kneb med plads. Hamilton Jackson, deres fører hjalp og organiserede.

Vagthold mønstres inden opgaverne med at holde ro og orden i Christianssted.

Sukkerhøsten skulle begynde den 21. januar. Men negrene havde bebudet strejke for at få lønforhøjelse, hvilket de også opnåede. Denne strejke var planlagt af Hamilton Jackson. Han havde i sommeren 1915 været i Danmark og indsuget fagforeningsideerne og fået gode radikale og socialistiske forbindelser hjemme i Danmark, og i taler og artikler i sit blad »The Herald« angreb han embedsmænd og plantere, og ophidsede de indfødte mod de hvide. Han havde før et par år været lærer ved en skole på St. Croix; der undergravede han respekten for gejstlige embedsmænd, og blev afsat fra sin stilling. Så forsøgte han sig som kommis hos negerkøbmænd, det gik ikke, til slut slog han sig på journalistik og havde gode evner som taler og agitationsleder.

Strejken skildret i dagbogsform.

1.2. Om morgenen har 4. deling øvelse. Negrene forholder sig stadig rolige, men nægter at arbejde. I

dag bliver arbejderne (ca. 1000 mand) jaget ud fra plantagen Bethlehem, også de tager ind til byen, og Jackson tager sig faderligt af dem allesammen.

- 2.2. Alt går som sædvanligt, vejret er stadig godt, der fortsættes med øvelser og skydning for 4. deling. Negrene forholder sig stadig rolige, det er Jackson som indprenter dem, at de bare skal forholde sig rolig og nægte at arbejde, og negrene adlyder.
- 5.2. Rengøring om formiddagen. Klokkeren 11 inspektion af chefen. Vi får i dag gule ærter og flæsk og stuvet grønkål til middag, men da det er præserveret grønkål, og *flæsket ikke er godt*, var der mange, der blev syge og fik ondt i maven. Jeg var også syg, vi fik nogle dråber hos lægen, og det gik over i løbet af nogle dage.
- 6.2. Søndag morgen, rengøring og bakseftersyn. Klokkeren 10 gudstjeneste på agterdækket. Søndag eftermiddag er lidt kedelig, vi savner vores landlov. Jackson holder møde i eftermiddag. Klokkeren 4 sendes 15 mand i land af den deling, som er ombord, for at være til stede, hvis der bliver uroligheder efter mødet. Men Jackson er klog nok til ikke at ophidse negrene til at lave uroligheder. Klokkeren halvseks kom de 15 mand ombord igen.
- 8.2. 500 negre af de 3-4000 der var samlet i Christianssted, vil udvandre til St. Domingo. Hamilton Jackson averterer i sit blad, at skonnerten »Irmi« vil afgå til St. Domingo med passagerer. Dette for at tvinge plantageejerne, der ikke kunne undvære arbejderne, da sukkerhøsten var stor. (To plantageejere bestak Irmi's skipper med 550 Dollar for ikke at ankomme). Hamilton Jackson blev rasende, og fik fat i negerskipper, der ejede en lille båd, og denne løb ind i Christianssteds havn et par

dage efter. Straks båden var kommet i havn, stormede 150 negre ombord, som om det gjaldt en skovtur. Da vores chef så det, gik han hen til guvernøren og sagde, det var uforsvarligt at sejle med så mange mennesker i så lille en båd. Resultatet blev, at båden kun måtte sejle med 40 passagerer. Ligeledes blev der stillet krav om redningsmidler. Herover blev skipperen så rasende, at han lettede og sejlede bort. Denne episode vakte stor opstandelse mellem negrene, det endte i et stort opløb på hovedgaden, og politiet måtte sprede mængden. En sort politibetjent nægtede at bortvise mængden, idet han udtalte, at han stod på negrenes side. Han fik sin afsked, ja, tænk jer i hans sted.

Negrene lavede nu vrøvl, fordi de havde betalt nogle penge for at få et pas, og disse penge ville guvernementet ikke betale tilbage. Men Jackson fik det ordnet, så de fik deres penge. Der blev sendt 4 mand ekstra i land, men alt forløb roligt. Alle de mange negre boede i telte, skure, skoler o.s.v. og blev hjulpet af præsten og de sorte i Amerika. Jackson holdt møde hver anden dag. Under dette 30 mand ekstra i land.

- 10.2. Middagsmaden dårlig, råddent flæsk, smidt over bord. Vort flæsk, medbragt hjemmefra var blevet for gammelt, det lugtede ikke godt, da vi fik det serveret til middag. Vi stillede allesammen med det i officersmessen, officererne påstod, at det var godt nok (der blev nedsat en komite med en officer, en underofficer og en menig). Efter hvad jeg har fået at vide bagefter, kasserede underofficeren det. Den menige holdt med officeren; han fik det ikke godt bagefter.

Nå, vi fik ordrer til at hente maden igen, det gjorde

- vi og stod så i en lang række langs rælingen og råbte hurra, og smed det overbord. Den dag fik hajerne middagsmad. Et landgangskompagni på 30 mand skulle i land lige bagefter. Officeren, der skulle føre kompagniet, nægtede, at gå i land med 30 sultne mand. Hvad det endte med, husker jeg ikke.
- 15.2. Brand i land klokken halvtolv, bål lagt til rette under en sort mands hus af negre, manden ejede nemlig en sukkermark. Ilden slukkedes hurtigt, de sorte hjalp marinesoldaterne.
- 17.2. Brand i sukkermarkerne i Frederikssted, ilden påsat og begyndte 6-7 steder, det var kl. 8 om aftenen, da var det jo mørkt. Marinesoldaterne huggede brandbælter og slukkede ilden. Hele byen på benene, da kendte de *hvide plantere* marinesoldaterne. Alle de hvide strømmede til fortet med deres våben, og fortet blev gjort klar til forsvar, maskingeværene lå klar på volden, til sidst en patrulje rundt i byen, og alle blev jaget ind i husene. Ordre til at skyde ved mindste modstand. Garderne fuldstændig ryddet. Når det var rigtig galt, fyrede »Valkyrien« med sine store kanoner for at kyse negrene.
- 18.2. Forbudt enhver at være udenfor husene efter kl. 6 om aftenen. Enkelte kunne dog få lov mod at forevise kort, som kunne fås på fortet. Klokken 2 eftermiddag - sukkermarken 1000 alen fra fortet i Frederikssted antændt, men ilden hurtigt slukket.
- 21.2. Fyldte kul i St. Thomas. Landlov.
- 23.2. Sejlede til Christianssted igen.
- 26.2. 3 møder i Christianssted, 2 uden Jacksons nærværelse, til sidst enig om 37 1/2 cent daglig for de bedste arbejdere.

28.2. Negrene flytter ud af byen. Hamilton Jackson hejser Dannebrog over sit eget hus.

1.3. Sukkerhøsten begynder, landgangstropperne kommer ombord. Jackson takker marinesoldaterne i sit blad for at have ladet negrene strejke i fred og hejser det danske flag over sit eget, under musik af negerkorpset, min dæksvagt slutter.

Men jeg kan ikke lade være med at fortælle, at flere steder, hvor vi havde landgangskompagnier liggende, gik marinesoldaterne til bal med negrene om aftenen.

En lille fortælling fra strejken, som kommandøren på fortet i Frederikssted major Zeylow, senere boende i Fredericia, har fortalt mig: En dag var han ridende sammen med en marinesoldat ud på en sukkerfarm, de var stået af hestene, og majoren havde overladt tøjlerne til marinesoldaten, og var på vej fra ham. Pludselig hørte han hestene styrte afsted. Major Zeylow vendte sig om og skulle lige til at bande over marinesoldaten, da han ser, at denne omklammer en neger, der har en pistol i hver hånd, klar til at skyde, han blev hurtigt afvæbnet. I stedet for den tænkte overhaling, var der nu kun ros til marinesoldaten, og hestene fik de også fat på igen. Det var jo også en slags oplevelse.

Min soldaterkammerat 343 var sammen med 29 andre sendt i land på fortet i Frederikssted for at gøre tjeneste under negrenes strejke. Han overværede der en dag, at en neger fik 25 piskeslag, fordi han havde stjålet 80 cent - 2,80 kr. dansk mønt. Negeren blev bundet til en pæl, og pishen blev svunget i luften af en gendarm, og 25 store blodrøde striber sad side om side på negerens blødende ryg. Da dette var overstået, blev der slængt en pøs salt vand eller saltlage hen over hans ryg. »Jeg så ikke

mere«. - Dansk Vestindien 1916. Kommentarer overflødig.

I efterårsmånederne lå vi med fuld tryk på de tre kedler, i den tid kunne vi vente, at der ville komme orkaner. Den 9. oktober afsejlede vi fra St. Thomas med kurs mod St. Croix, det blæste ikke så lidt, og på halvvejen vendte vi om, da chefen kunne se, at søgangen var for høj til at lande ved Frederikssted. Vi vendte altså, og var igen i St. Thomas klokken 2, vi havde haft mange passagerer med, bl.a. nogle af kolonialrådet, og det morde os, hver gang disse højtstående personer var med, og var dygtig søsyge.

Lidt efter klokken 2 blev der varskoet orkan, der blev afskudt 4 kanonskud fra fortet og hejst orkansignal, og fra dette øjeblik kan orkanen ventes indenfor nogle få timer. Mange gange før har der været varskoet orkan, og vi har gjort klar til den, men hver gang har den gået forbi, kun een gang har vi fået en lille hjørne af een.

Vinden tiltog stadig, og barometret sank og sank. Vi havde begge ankre ude og fuld damp på kedlerne. Henad klokken 4 blæste det ret stærkt, og vi stak mer og mer ankerkæde ud, jo mere holder ankrene. I havnen lå to store tyske dampere, der havde ligget der, siden krigen begyndte, »Calabria« og »Warchenwald«, en ny 3 mastet skonnert »Thor« fra Marstal, og et større dansk motorskib »Anholt«.

Stadig tiltog orkanen, og vi kunne se, at de andre også stak mere og mere kæde ud. Klokken halvsvy begyndte »Warchenwald« at drive længere ind mod land, det var de også selv klar over, og de ville forsøge at gå ud af havnen, hvilket under sådant et uvejr næsten er umuligt, og et øjeblik efter gik de på grund.

Det var nu sådant, det man kalder »et helvedes vejr«, og det blev værre og værre. Vi havde nu en stærk orkan, samtidig blev det bælgmørkt, og et buldrende torden-

vejr med lyn efter lyn flænsede luften, på et øjeblik var søen et oprørt hav med skumsprøjt og hushøje bølger. Vinden hylede og regnen styrtede ned og piskede gennem tøjet. Vi fik ordre til at starte maskinen, og jeg måtte ned på min vagt på fyrpladsen, hvor vi trods alt tog tingene med den daglige ro.

For at hjælpe ankrene begyndte vi at køre frem med 6 mil, som øgedes til 10 mil, og op til 15 mil, eftersom det var nødvendigt.

Vi lå jo omtrent midt i det store åbne havnebassin og med vore projektører kunne vi følge begivenhedernes gang. »Warchenwald« var gået på grund, »Calabria« gik straks efter, en mudderdamper satte det ind i lystbådehavnen, der sad den. »Anholt« drev rundt i havnen, og »Thor« drev ind mod land, og kæntrede i brændingen, der lå den på siden.

Det sitrer i »Valkyrien« fra top og til kjøl,
maskinen brugte sine 5000 hestes kraft,
vi mærker og hører bølgernes dundrende brøl
en orkan som denne Vestindien aldrig har haft.

Lidt før klokken 8 slog maskintelegrafene »stop«, og pludselig var orkanen ovre, og man blev ligesom lettet om hjertet. Vi kunne se, at »Thor«s mandskab havde farne til styrbords redningsbåd, og straks sad der 8 raske »gaster« og en løjtnant i båden. Søen var stadig høj og urolig, og chefen mindede dem om, at det gjaldt livet som indsats, også for dem. Vi fulgte båden med øjnene, og kunne se, at den fra forskellige sider forsøgte at komme i forbindelse med vraget og de nødstedte folk, men det mislykkedes på grund af den høje sø med flydende vraggoods, og skrogets rigning, der lå udefter. Efter en halv times arbejde vendte båden tilbage fuld af vand og med et hul i siden.

»Anholt« drev stadig rundt, på den var der intet mandskab. »Calabria« havde holdt til det, mandskabet

vinkede over til os, da vi undersøgte omgivelserne med vores projektør. 10 alen af vores forreste mast var knækket og hang i rigningen. En anden redningsbåd blev gjort klar til at gå ud til vraget af »Thor«. Men vinden sprang pludselig om, og skønt mandskabet bad om at få lov til at forsøge igen, forbød chefen det. Han ville gerne, men han turde ikke, orkanen ville komme igen i løbet af et øjeblik. Vi fik travlt med at hive ankrene ind og få skibet vendt og så få ankrene smidt ud igen.

Og nu kom orkanen igen fra den modsatte side, endnu værre og endnu voldsommere end første gang. Vi havde vore 2 ankre ude med 120 favne kæde, og med 12 knob på maskinen forsøgte vi at kæmpe mod havets og orkanens voldsomme pres.

Og nu var der en ny fare, motorskibet »Anholt« var jo revet løs og kom drivende ned mod os, vi fik travlt med at lukke »vandtæt« overalt, og så vidt jeg husker, var vi pebet op på dækket alle mand.

Det var nogle spændende øjeblikke, ville den tørne mod os? Hvad var der at gøre? Intet, og så kom den, kun nogle favne fra os passerede den, og havnede oppe på land i en lille palmelund. Vi slap for at komme med.

Jo, det var rigtigt nok, der blev pebet »alle mand på dækket« (det gælder ikke for dem, der har vagt i maskinen eller på fyrpladsen). I en fart kom vi hen og op gennem forreste kappe, hvor der var lidt læ fra broen. Chefen, der var på broen, troede også, vi drev. Sikken et uvejr - og de stakkels 8 mand, der sad på vraget af »Thor«, hvis de da ikke allerede var druknet. - Man kunne ikke se en alen udenfor rælingen på grund af nedstyrtende vandmasser og mørke, sådan stod vi, tavse en halv time, uvisse . . .

Trods det at vore to ankre blev hjulpet af maskinen med 5000 hk, drev vi også lidt, men holdt dog. Klokkeren blev godt 11, og orkanen sløjede af, jeg skulle på vagt

Orkanens følger var voldsomme. Motorskibet »Anholt« er gået på land.

klokken 12, stadig kørte vi 10-11 mil på maskinen, men klokken 2 kunne vi stoppe, vi havde da været i aktivitet i 23 timer. Chefen havde været på broen i 16 timer. Barometret havde været nede på 712.

Med buldrende bølge orkanen kom,
den hyled' som titusind djævle,
en skønnert fra Marstal blæste om,
den kæntred på stormfyldte revle.

»Frem frivilligemand«, nu piben lød,
»hvem vil i båden mig følge,
en kamp det gælder på liv eller død
mod orkanens og havets rasende bølge«.

Og otte af søens, de gutter blå,
de sled med de tunge årer,
de skibbrudne alle vi redde må,
det koster sved og salte tårer.

De blev reddet, henad morgenstunden fik vi dem bjerget, de var meget forkomne. Nogle varme tæpper og et godt glas rom hjalp på dem. Vi var sluppet med et stykke knækket formast, men grunden til, at vi holdt til orkanen var, at vore to ankre, idet de var hevet ud, havde fået fat i hinanden, og på den måde holdt næsten dobbelt så stærkt. Vi havde nær aldrig fået dem fra hinanden og hevet på plads; det var vores store held.

Nogle dage senere, da vi kom til Porto Rico, læste vi der i avisen, at »Valkyrien« var gået ned med mand og mus.

Tre dage efter orkanen sejlede vi til Porto Rico efter byggemateriale til den af orkanen ramte by, - og medfølgende er, hvad en sømand der går i land oplever.

Og da vi var kommet i land, skulle der festes. Både vinen og pigerne var billige i Porto Rico. Kongens kvarter tog for sig af retterne. »Pigen var gnistrende smuk, hun var sød; det varede ikke længe; hun sad på hans skød«. Hun talte spansk, han lidt engelsk og så dansk. »For en drink og en dollar var hun tilfals, hendes kærlige arme lå om hans hals«. Det var varmt, og ret meget havde hun ikke på, da de kom afsides, ikke så meget som et figenblad! »Du danske sømand, jeg elsker dig. Her er din dollar igen!« sagde hun ved afskeden. Da landloven var forbi, blev flere hos pigerne i land. Tre mand rømte, en af de faste fyrbødere og to fra musik-korpset.

•

Et mytteri ombord på »Valkyrien« den 10. nov. 1916, mens skibet endnu lå i Vestindien, har vist kun de deltagende vidst besked med. Til disse hørte undertegnede og hele Kongens kvarter (d.v.s. ca. 125 mand) der faktisk nød situationen eller skuespillet.

Forspillet til dette lille oprør eller mytteri, som chefen kaldte det, begyndte langsomt med utilfredshed over

mange ting, da vi havde været derovre et lille års tid, og havde været i tjeneste i 15-18 måneder. Vi syntes, vi havde fået nok, og ligget inde længe nok, så snakkede vi sammen om det, og det blev vedtaget, at nogle skulle gå til chefen og klage.

For at komme til chefen skal man først til næstkommanderende og have hans tilladelse. Han skældte dem, der kom, ud (jeg vil gerne indføre, at han var den dårligst lidte af vore officerer), og han sagde, at det var mytteri. Men da de sagde, at så gik de til pressen, eller en omvej til ministeriet, fik de lov til at gå til chefen. Chefens ord var, at de yngste kunne der ikke være tale om, og de på 16-17 måneder havde ikke noget at klage over endnu, der kom måske afløsning til de ældste, det vidste han ikke, men han var noget afvisende.

Vi samlede penge sammen til et telegram til den danske regering, at vi forlangte at blive hjemsendt eller afløst. Dette telegram blev det nægtet os at afsende. Forholdet overfor vore overordnede var og blev efter dette endnu køligere.

En aften, 10. november, under køjemønstring for Kongens kvarter, begyndte - ja jeg ved ikke, hvem der begyndte, - vi begyndte alle at råbe: Vi vil hjem - Vi vil hjem, - og vi blev ved at råbe. Den vagthavende officer måtte ned at hente vores kommandør, vores chef, der kom op med en revolver i hånden; han gik langs med geleddet og råbte spørgende: Var det Dem, var det Dem, var det Dem? Ingen svarede, men når han var i den ene ende råbte de i den anden ende: Vi vil hjem - vi vil hjem - og omvendt. Kommandøren truede med at melde os for mytteri og sagde, han havde lov til at skyde hver 10. mand.

Vi var lidt spændte de følgende dage, men ikke en mand blev meldt. Jeg tror, det var godt det samme.

Pengene, der var indsamlet til telegrammet, som altså ikke kom afsted, blev givet til en af de sorte piger; det blev sagt, det var en officers pige. Hun kostede 5 dollar. Jeg er aldrig blevet klar over, hvorfor hun fik pengene. Men sådan endte det. Pigen hed Stella, og var en flot sort pige.

»Valkyrien« blev så længe i Vestindien, at jeg var med til at gøre den sidste honnør for Dannebrog, og jeg følte smerte, da båndet sprang, og Danmark afleverede Vestindien.

Bavne og bavnevagt i Vestjylland o. 1700

Af Vald. Andersen

Brugen af bavne, et flammende bål på et højt punkt, har været det almindelige kommunikationsmiddel fra sted til sted, når en fjende var under fremrykning, rækkende tilbage til en fjern fortid.¹⁾ De mange *Bavnehøje*, der i dag findes fæstnet til kortet som stednavne, er vidnesbyrd om denne ældgamle forsvarsforanstaltning. Langs den jyske Hærvej er der mange af disse stednavne, og ikke mindst under 1600-tallets invasionskrige har disse bavne atter og atter bragt befolkningen et opskræmmende budskab. Efter at den danske flåde havde mistet sin overlegenhed, blev de fjendtlige, d.v.s. svenskernes og deres forbundsfællers krigsfartøjer mere nærgående, og faren for landgang var truende, navnlig på øerne og den jyske østkyst. Derfor blev kystbevogtningen imod århundredets slutning en alvorlig forsvarsopgave.

Da der omkring 1700 atter var optræk til krig, udstedtes under 8. maj 1700 en ny forordning om *landeværnet*. De stående militære styrker måtte i givet fald sættes ind mod fjenden, mens landeværnet, bestående af praktisk talt alle våbenføre mænd i bondestanden, skulle overtage bevogtningsopgaver.

Skønt Vestjylland ikke umiddelbart kunne synes udsat for fjendtlige landgangsforsøg, måtte man selvfølgelig også i Ribe amt tage sine forholdsregler. Den 23. juli 1700 udsendte stiftamtmand H. Schack en *Bavnevagtsordinantz*:

1. Når bavnene på behørigt steder er oprettet, skal ved

- hver bavn opsættes en hytte, hvori vagten sig med deres gevehr i regn og stormvejr nogenledes kunne bjerge.
2. I de næst ved bavnene beliggende landsbyer eller gårde skal være en hovedvagt af 12 personer, hvoraf 4 hver dag kl. 12 slet om middagen skal med tændte lunter og andet behørigt forføje sig til deres bavn for at holde vagt, og når de nogen fjendtlige kapere, skærbåde eller andet fartøj kunne fornemme, da bavnene straks og uden al forsømmelse at antænde.
 3. Samme vagt skal forblive ved bavnene i 24 timer til andendagen kl. 12 slet, da de af andre 4 fra hovedvagten skal afløses.
 4. Af herredsfogden som kaptajn skal være gjort anstalt og tilsagt andre 12, som disse 12 i hovedvagten hver 3die dag præcis skal afløse og sig med bavnevagten som foranmeldt forholde, og skal officererne have pligtig indseende med, at det med sådan omgang går rigtigt til i de til hver bavn tillagte sogne, så den ene ikke mere end den anden bliver besværet.
 5. Så skal også ved hver kirke 4 personer af sognefolkene, hvoraf hver dag 2 skal holde vagt øverst i kirketårnet fra solens opgang til dens nedgang, og de andre 2 fra dens nedgang til dens opgang om andendagen og i lige måde dermed som med bavnevagten i sognet omgår.
 6. Når nu bemeldte kirkevagt ser bavne at være antændt og brænde, skal de straks klemte med klokkerne, og når da den vagt, som findes ved næstliggende kirke, hører klokkerne klemte, kunne de letteligen mærke sligt at være alarm og ikke bede-klokke eller for lig. Da skal de og straks klemte med klokkerne udi klokketårnet, om endskønt de ikke selv kunne se bavne brænde.

7. Når nu sognenes indbyggere hører og fornemmer klokkerne således lyde, skal de være forpligtede hverandre by fra by at advare, hvormed sognefogderne og kirkeværgerne skulle have pligtig indseende, at sligt uforsømmelig bliver efterkommet. Og da alle og enhver det ganske herreds mandskab og kompagnier, så mange som til gevehr er skrevne, sig straks til den anordnede samlingsplads, hvor de tilforn er blevet mønstret, at henforføje med deres fulde forsvarlige gevehr. Og skal officererne sig der betimelig lade indfinde samt ganske almuen aldeles uden nogen udeblivelse under højeste straf efter Hs. kgl. Majst.s allern. udgangne forordnings tilhold.
8. Derpå skal officererne straks forføje sig med det ganske mandskab hen, hvor de kunne fornemme fjenden at ville gøre landgang, og om han end allerede måtte være kommen på landet, da didhen hvor han sig lader finde og går ham således med tilbørlig modstand under øjne, at man deraf måtte kjende Hans kgl. Majst.s undersåtters pligtskyldighed og troskab. Understår nogen sig i at udeblive fra vagt eller mønstring, når de dertil er blevet ansagte, da skal samme første gang, efter at denne forordning første gang er vorden publiceret, straffes med pæl eller på træhest, hvilken på deres egen bekostning ved mønsterpladserne skal opsættes, og anden gang med større straf ansees. Men skulle nogen tilfordriste sig at udeblive og sig ej indfinde på alarmpladserne, når bavne brænder og klokkerne klemter, da uden anseelse at straffes efter allern. udgangen kgl. forordning på gods, krop og liv efter sagens beskaffenhed, med mindre han med sin sognepræsts og bymænds attest beviser at have ligget på sin sygeseng og i så måde af svagheit at have været forhindret.

Dersom der iblandt herredsmandskabet skulle befindes nogen, som sig ej dygtig gevehr har forskaffet og dog er så formuende, at han sig det kan forskaffe, da skal det u-dygtige på mønsterpladsen kasseres, og han være pligtig inden næste mønstring at anskaffe sig dygtig gevehr, eller kaptajnen, en underofficer og fire gemene at have magt til at udpante i hans hus så meget, som de kunne skaffe ham en forsvarlig flint eller fyrbøsse for.²⁾ Men ej i nogen måde søge deres egen profit derved.

Men dersom der skulle befindes nogle af de, som gårdsparter besidder, at være så forarmede, at de sig hverken bøsse eller kårde eller pike (spyd) kan forskaffe, da at møde ved mønstringen med udrakte leer på lange stager og på bavnevagt med tændte lunter, thi *forker* skal såvel på vagt som på mønstringen være afskaffet.

Ved hver bavn skal være en bavnemester, men også kaptajner og officerer skal være beføjede til at visitere disse samt kirkevagterne og en gang hver 4. uge indgive udførlig notice til amtmanden.

Denne bavnevagtordinans er dateret fra Glückstadt, hvor stiftamtmanden grev H. Schack, opholdt sig.³⁾ Allerede den 13. juli 1700 havde stiftamtmandens fuldmægtig afgivet en erklæring om tilstanden i Ribe amt.*)

»Blev oprejst en bavn ved V. Vedsted på et højt sted, og blev bavnevagten holdt af alle slags tjenere (bønder under de forskellige godsejere) i Hviding herred og Lustrup birk.

Kom derfra over vandet til Mandø, hvor jeg forefandt en dygtig bavn opbyggt på et højt sted, så man kunne se

*) I Vester herred opsattes bavne på »den store høj på Borremark, en anden sønden derfor«. En tredie sattes på Blaabjerg. På Herredsbjerg i Vilslev sogn fandtes en bavn.⁰⁾

3 a 4 mile både ud i søen og omkring sig ind i grevskabet, Lø og Hviding herreder. Men desværre er der ikke uden 15 a 16 personer på landet i den alder, forordningen ommelder og intet gevær uden nogle piker.

På Sønderho og Fanø blev 2de bavne opsatte og derimod laver, som de søfarende sejler efter, nedtagne såvel som søtønder fra Listerdyb indhentet. Så blev endogså søtønderne for Graadyb ved Hjerting og Nymandsgab for Ringkøbing optagne.

I herrederne befandtes bavne på behørigte steder at være oprejste, befandt og godt mandskab, men der manquerede gode anførere, thi der er få, som forstår at exercere uden alene i Vester herred, hvis herredsfoged er byfogden i Varde og har tjent længe for løjtnant under dragonerne. De havde vel en del gevær, men ikke fuldt. De ville gerne anskaffe sig det, men der er lidet eller intet at bekomme.⁴⁾

Proprietær N. Nielsen på Endrupholm havde selv forsynet sine bønder og tjenere, som intet selv kunne tilvejebringe, med godt gevær. Det var at ønske, at alle proprietærer og forpagtere på de adelige gårde her i amtet også ville have sligt i forråd, så de kunne forvare det selv igen, når landeværnene bliver ophævet.⁵⁾

Inde i landet oprettedes selvfølgelig også bavne. Fra ridefogden på Estrup indsendtes et andragende til stiftamtmanden gående ud på, »at der i de små sogne tæt ind på det Koldingske, nu mens folk skulle bjerge hø og høste, højst kunne blive 3 mand til at passe bavnevagten.« Schack, der stadig opholdt sig i Glückstadt, meddelte 13. august 1700, at dette kunne tillades indtil videre.⁷⁾

Da Frederik IV den 18. august s.a. sluttede fred med hertugen af Gottorp, var krigsfaren i denne omgang drevet over. Den 26. aug. kom der kgl. brev, at bavne- og strandvagterne kunne ophæves. Landbefolkningen hav-

de vist god forsvarsvilje i disse få sommermåneder, og nu kunne man igen gå til landsbysmeden og få leerne lavet om til fredelig brug.

Bavnevagten havde dog også kostet andet. Herredsfogden i Skads herred, Bertel Math. Terkelsen, indsendte en regning til amtet på 188 rdl., som var betalt for bavnefaner og trommer. Beløbet blev af amtmanden modereret til 180 rdl., der skulle pålignes herredets hartkorn. Fra Gørding-Malt herreder indkom en specificeret regning:

1. Til mandtallenes forfærdigelse	6 rdl.
2. For 4 bavne at oprette med hus og tilbehør...	28 -
3. Trende trommer at opsøge og lade hente ...	6 -
4. En Sindals fane med stang og maling.....	10 -
5. Til de fire bavnemestre a 4 rdl.	16 -
6. For herredsfogdens møje og besværing samt en og anden bekostning	12 -
ialt	78 rdl.

Stiftamtmanden »examinerede« regnskabet og bemærkede, »at forordningen ikke tillader bavnemestrene at skulle nyde andet end vagtfrihed, hvorfor de 16 rdl. afgår. Den øvrige betaling skulle pålignes hartkornet, af hver td. htk. $5\frac{1}{3}$ skilling dansk.« Det var stiftamtmandens vilje og befaling, »at bavnene nedtages og materialerne af de tillagte sognes indbyggere til tinghuset henføres og der i forvaring indlægges, indtil reparation (på tinghuset) behøves, og det da dertil kunne bruges. På det, at herredernes indbyggere ikke altid, når noget skulle påkomme, skulle gøre bekostning på trommer og faner, da skulle de bekostede trommer og faner af herredsfogden til Hs. højgrevelige excellences gård her i Ribe til forvaring indleveres.«

Efter at Frederik IV i 1709 havde set en chance for at få revanche over svenskerne og havde erklæret krigen, udstedes i begyndelsen af november 1709 forordning om, at landeværnet skulle rejses. Dette betød naturligvis også en genoprettelse af bavne og vagtordningen. Den 16. januar 1710 oplæstes forordningen ved Gørding-Malt herreders ting, og sognefogderne skulle møde hos Lorenz Hansen i Foldingbro kro for at få nærmere instruktion.

Nu havde man i en halv snes år været fri for den byrde, som landeværnspligten og bavnevagten selvsagt måtte være. Endnu havde man foranstaltningerne i 1700 i erindring, og alt var da forløbet så temmelig smertefrit og så hurtigt, at den vestjyske befolkning næppe havde taget situationen særlig alvorligt. Kun en enkelt episode fra dengang kom til at figurere i tingbogen. Jens Andersen i Hulvad, Brørup sogn, klagede over, at han den 4. juli 1700 »var blevet skamferet udi ansigtet af Anders Pedersen, Gettrup, der med sin kårde havde gjort ham skade også på højre hånd, da han sammen med herredsalmuen var beordret at møde i landeværn«. Det var foregået i Sejstrup, og senere stævnedes Anders Pedersen den skadelidte Jens Andersen for ærerørige ord. Dette lille glimt synes at afsløre, at der kunne forefalde ureglementerede ting, når folk kaldtes sammen til mønstring eller øvelse i landeværnet.

22. maj 1710 klagede nogle folk fra Jernved sogn til sessionsherrerne over herredsfogden Andr. Nielsen Saabye, der havde *anstrengt* dem til at købe flinter og kårder til landeværnet. Nok kunne man vise forsvarsvilje, når faren truede fædrelandet, f.eks. ved at holde vagt i kirketårnet, men over for den rent kontante udfordring måtte man reagere. I 1711 var der indsat en omløber, Chr. Christensen, som arrestant i vagten hos bavnemester Hans Pedersen i Nr. Holsted. Arrestanten havde

optrådt i kvindeklæder og blev forhørt i bavnevagten. Anholdelsen var foretaget af korporal Johan Bendtsen Grøn, der boede i Bobøl. Arrestanten, der kaldte sig Ane, havde trukket i kvindeklæder for at undgå soldateri. Da der var krig i landet, blev denne forseelse hårdt bedømt, 2 rdl. til de fattiges bøsse på tinget samt 6 rdl. for forplejning under arrestationen. Kunne Chr. Christensen ikke betale, skulle han hensættes i nærmeste fæstning »og der udi jern arbejde i 6 måneder.« Siden måtte herredsfogden indstævne folk i Bramming, fordi de havde forsømt bavnevagten. Det samme var tilfældet ved Føvling bavn. Også her havde man indsat en arrestant, Margrethe Andersdatter, i korporal Johan Bendtsens hus, men hun brød ud og flygtede. De pågældende vagter ved bavn påstod, at de havde betalt Johan Bendtsen for at holde vagt i deres sted. Sagen behandlede ved herredstinget; til sidst erklærede herredsfogden, »at han sig ej videre hermed ville befatte.« Morten Jensen i Bobøl, der var en af de udeblevne bavnevagter, havde skaffet den undvegne Maren Andersdatter til veje igen.⁸⁾

Disse træk viser, at bavnevagten i 1711 blev anvendt til politimæssige opgaver, hvilket næppe var efter forordningen. De udeblevne vagter var tegn på, at forsvarsånden i disse vestjyske egne i efteråret 1711 var i nogen grad aftagende.

Noter: ¹⁾ Kong Erik af Pommeren, under hvem hanseaterne plyndrede de danske kyster, fik i 1428 vidne på landstinget i Ringsted, at »det var gammel sædvane og ret, at når fjenden kommer for landet, og bavn brænder, skal den, der bliver hjemme, hænges ved sin egen bjælke. (Da Rig Hist). Under krigen 1807-14 bestod en bavn af to oprejste stager. På den ene var anbragt et knippe halm, på den anden en tjæretønde (J. S. bd. III, 390). ²⁾ »Men derhos er at observere, at ikke alt deres gevær er godt, thi både bonden selv og hans karl har købt og forskaffet sig på hvad måde de bedst har

Bavne og bavnevagt i Vestjylland o. 1700

kunnet komme dertil, gamle gevehr, som de har ladet reparere af gemene grov-smede, som undertiden forstår sig lidet selv derpå«. (Rockstroh: Den nationale Hær, II, 364). ³⁾ »Stiftamtmanden, der i denne tid gentagne gange var borte fra sit embede for at ordne sine private pengesager, fik ... skrappe pålæg om at holde sig hjemme i sådanne tider og passe sine embedspligter.« (Rockstroh, II, 23 f.). ⁴⁾ »Nu er det mere end bekendt, at en bonde har møje med at affyre en flint, endsige en musket.« (Rockstroh, II, 360 f.). ⁵⁾ Ribe stiftamts ark. Kopibog 1700-01. ⁶⁾ F.R.A. 1905, 40. ⁷⁾ Kopibog 1700-01. ⁸⁾ Gørding-Malt herr. tgb.

Køge-borgmesterens ligsten i Ål kirke

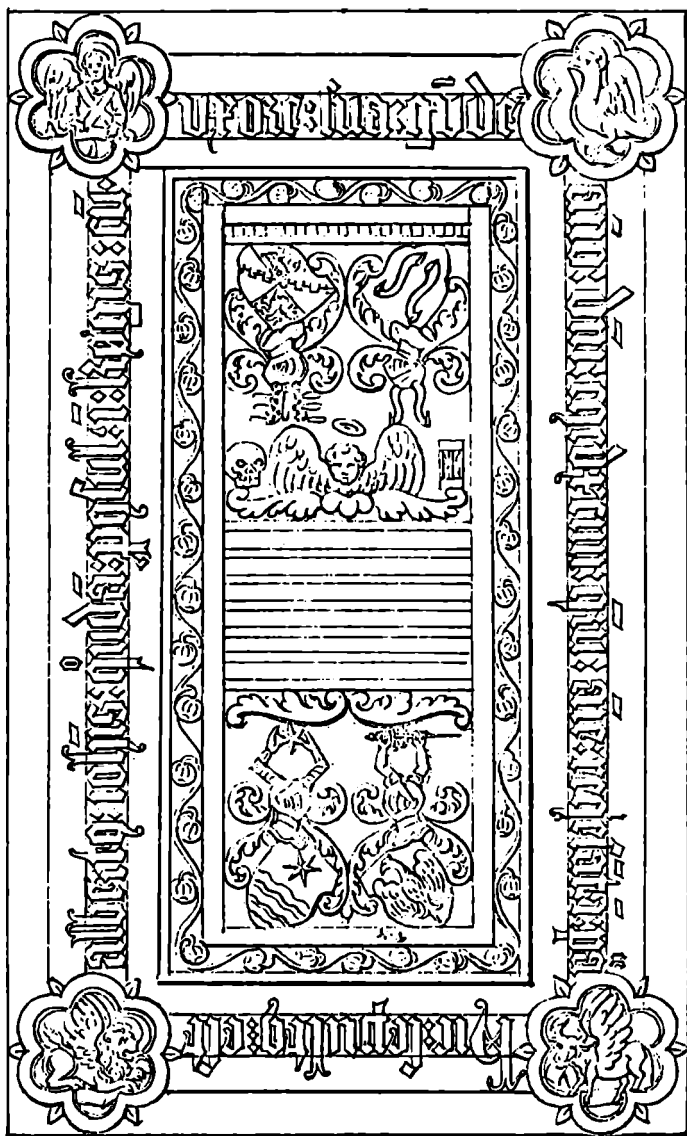
Af S. L. Manøe Hansen

Foran tårndøren, den nuværende indgang, til Ål kirke ved Oxbøl ligger der en stor grå sten, som fører en ubemærket tilværelse, men som dog har en historie bag sig. Stenens venstre hjørner er hugget bort, således at den har kunnet passes ind i indgangspartiet. Fjerner man i dag risten, der ligger hen over en del af stenen og yder en noget hårdhændet bevaring, kan man endnu læse enkelte bogstaver, samt i hjørnerne skimte rester af nogle figurer. Hele midterpartiet er imidlertid slidt bort af tidens gang.

At identificere stenen ville være en vanskelig opgave, hvis der ikke allerede fandtes optegnelser om denne. To personer har beskæftiget sig med den. Den ene er arkivtegneren Svend Abildgård, der var den første antikvar, der ved selvsyn skaffede sig kundskaber ved at gennemrejse Danmark og afdagte gamle mindesmærker, hovedsagelig gravmonumenter, og samtidig førte han dagbøger, hvori han beskrev mindesmærkerne og beslægtede ting.*) Den anden var Vestjyllands store historiker O. Nielsen, der omtaler den i »Danske Samlinger 1865-66«.

Da Abildgård var på sin Danmarksrejse, besøgte han i 1774 Ål kirke, hvor han tegnede stenen. I dag opbeva-

*) Fra Abildgårds rejse kan nævnes, at han har tegnet og beskrevet adskillige ting vedrørende den nedbrudte Nikolaj kirke i Varde. Desuden har han tegnet den fornemme gravsten i Tistrup kirkes kor, som er afbildet og behandlet i »Glimt fra Ribe amts fortid« I. side 12. (1973).

Abildgårds tegning 1774. Nat. mus.

res hans fornemme og sirlige tegning på Nationalmuseet, hvorfra det her afbildede stammer.

Som det ses af tegningen, har stenen i hjørnerne haft de fire evangelistsymboler: foroven fra venstre-Matthæus (en engel), til højre - Johannes (en ørn), og forneden til venstre - Markus (en løve) og i det modsatte hjørne - Lukas (en okse med vinger).

Midterfeltet har tidligere haft skriftlinier, der er slidt bort, og over disse et englehoved mellem et kranium og timeglas. Foroven og forneden 4 adelsvåben, og det hele omkranset af akantusblade.

Stenen menes at tilhøre et østdansk værksted og stammer fra sengotiken. Værkstedet er desværre ikke stedfæstet, men stenen her er et smukt hugget eksemplar.¹⁾

Mellem evangelistsymbolerne står en latinsk indskrift: »Hic sepultus est Albertus Johannis qvondam proconsul in køgis cum uxore sua gunde anno dni mcdxiiij qvorum anime reqviescant in pace« ifl. O. Nielsen. Den latinske indskription lyder oversat således: »Her er begravet Bertel Hansen forðum Borgermester i Køge med sin Hustru Gunde Aar 1494, hvis Sjæle hvile i Fred«. ²⁾ Af denne tydning aner vi pludselig stenens store alder - næsten 500 år. Dog forekommer indskriften mærkelig, at en Køge borgmester skulle være begravet i Al kirke. Dette er imidlertid heller ikke tilfældet, idet man også må betragte gravstenens midterparti, idet forklaringen ligger i de fire våbenskjolde, der ses på tegningen. De afslører, at stenen også har ligget over Jens Juel til Hesselmed og Vibeke Lunge, idet deres fædrende og mødrende våben er hugget ind i stenen. Stenen, der har været anvendt liggende, viser foroven (vendt på hovedet) Vibeke Lunges familievåben og forneden Jens Juels.

Jens Juel var søn af den første kendte ejer af Hesselmed, Niels Juel. Jens Juel var ejer af Hesselmed i 1525,

Stenens nuværende plads i tårndøren. Foto 1974.

og han giftede sig som nævnt med Vibeke Lunge, der var datter af Ove Lunge til Tirsbæk og Karen Rosenkrands. Det er ikke meget, vi ved om ham, men han ejede jord så langt borte som i Gørding sogn. Vi ved heller ikke, hvornår han døde, men det må have været mellem 11. nov. 1552 og Marcellidag (ant. 2. juni) 1553. Han blev begravet i Al kirke.

Nu sad Vibeke Juel tilbage med gården, men meget tyder på, at hun er flyttet til en anden af sine gårde, nemlig Adsersbølgård i Lindknud sogn, efter at en af sønnerne har overtaget Hesselmed.

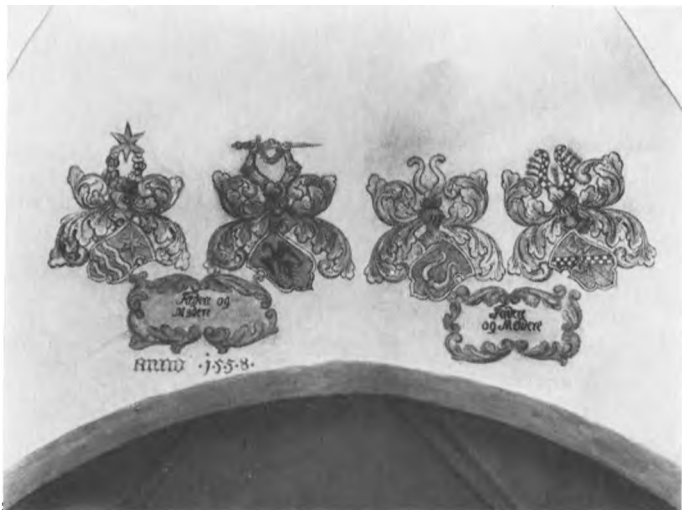
Der var 4 sønner efter Jens Juel: Vincens, der blev ejer af Hesselmed; Mogens, der fik Jullingsholm i Sdr. Omme sogn; Johan, der fik Donslund; og Ove, der døde pludselig og blev begravet i Varde.

Den nye ejer af Hesselmed, Vincens Juel, blev en betydelig mand, og i parantes kan nævnes, at han gjorde sig bemærket i slaget ved Varberg, og i 1571 blev han lens-

mand i Bergen. I 1579 fik han Vordingborg len, men druknede samme år på vejen herved. Til minde om ham lod hans hustru Elsebe Svave udfærdige 4 stolegavle med hendes og Vincens Juels våbenskjolde, og stolestaderne kan endnu ses i Al kirke.²⁾

Tilbage står spørgsmålene om to forskellige slægters navne på samme gravsten, og stenens oprindelige plads i kirken.

Forklaringen må være, at først har stenen tjent til gravsten over Køge-borgmesteren Bertel Hansen og hustru Gunde. Derefter har Jens Juel eller hans enke købt stenen, transporteret den til Ål kirke, for at skulle ligge som ligsten over dem selv. Forinden er midterpladsen blevet hugget ren, våbenskjoldene hugget ind her. Hvorvidt der har været en tekst på midterpladsen med omtale af Jens Juel og frue, vides ikke, idet Abildgård skriver: »midt på stenen har stået nogen skrift, men samme er nu udslidt og ukendeligt«, medens O. Nielsen beretter, at der »er plads til deres navne, uden at disse dog er blevet tilføjede«. Da våbenskjoldene har fået en så omhyggelig udhugning og placering, er det vel sandsynligt, at der må have været en tekst, men at denne er slidt bort af tidens gang. Her imod taler de sirligt tegnede våbenskjolde, som jo også må have været udsat for samme slid, men dertil kan føjes, at Abildgård havde et stort kendskab til heraldik, således at han let har kunnet rekonstruere skjoldenes udformning på sin tegning. - Måske forekommer det os fremmed og mærkeligt, at man sådan betragtede gravsten som en handelsvare, men for datidens mennesker var det en såre naturlig ting. Går man i dag gennem Varde bys gader, finder man f.eks. i Nørregade en stor sort gravsten med en fornem udhugning, den ligger i dag som trappesten, og i Smedegade ligger ligeledes en sådan sten midt i fortovet. På Thorstrup kirkegård ligger en meget stor ligsten i det sydøst-

Våbenskjoldene på korbvælvingen tv. Jens Juels, th. Vibeke Lunges våben. Foto Nat. mus.

lige hjørne. På den læser man, at den ligger over tømmermand Niels Nielsen ved Lindingbro, men den oprindelige tekst er hugget bort, idet den egentlig er hugget til borgmester Steffen Nielsen i Varde. Alle disse gravsten er solgt bort, da man nedlagde Nikolaj kirke i Varde, og ved auktionen i 1809 solgte man ud af kirkeklokker, inventar m.m.³⁾

Spørgsmålet om stenens oprindelige plads i Ål kirke, så kan denne ikke udpeges med sikkerhed. Abildgårds tegning med våbenskjoldene giver os imidlertid et fingerpeg, desuden nævner han, at den lå i kirkens gang, vel nok omkring ved koret. O. Nielsen nævner, at »ved opgangen til koret« findes den omtalte sten. Sandsynligheden taler for koret, idet fornemme adelsfolk blev begravet her, og samtidig kan man i dag på korbvælvingen se 4 våbenskjolde nøjagtig mage til de på Abild-

gårds tegning, men blot i farver. Disse kalkmalerier af våbenskjoldene er de omtalte Jens og Vibeke Juels fædrende og mødrende våben, så det ville vel være naturligt, at vi må søge deres gravplads her i koret under hvælvingen med deres våben.

Omkring 1902 blev kirken restaureret på en meget håndfast måde, og bl.a. blev indgangen til kirken flyttet fra sydsiden til den nuværende indgang gennem tårnet, og samtidig blev kirkegulvet brudt op, og nye fliser lagt ned. Antagelig er gravstenen ved denne lejlighed blevet flyttet fra sin oprindelige plads i koret og ud foran tårndøren for at tjene som trappesten. Dens indskrift viskes ud trin for trin, men er dog stadig et synligt minde om en vestjysk adelsslægt og en ældgammel gravsten med en noget omtumlet tilværelse.

Henvisninger: ¹⁾ Chr. Axel Jensen »Danske Adelige Gravstene« I. side 27. Kbh. 1951. ²⁾ O. Nielsen »Danske Samlinger 1865-66« side 364. ³⁾ H. K. Kristensen »Øster Horne Herred« side 101.

Et brev fra »Sønderhoe den 14de Martz 1853«

Af J. Schmidt-Andersen

Gennem en postreform, der kom til udtryk i »Lov angaaende Postforsendelser« af 11te Marts 1851 (k 1, p 175), blev det væsentligt billigere og lettere at korrespondere. Billigere blev det gennem *enhedsporto*en, hvor afstanden mellem et brevs afsender og modtager var uden betydning, og portoen for et »*Enkeltbrev*« (max. vægt 1 Lod = 15.625 gram) var 6 Rigsbankskilling, såfremt det blev sendt enten som et »*Francobrev*« (med portoen forud kontant betalt) eller som et »*Portobrev*« (hvor portoen blev kontant betalt af modtageren) - men kun 4 Rigsbankskilling såfremt brevet var forud frigjort ved et påklæbet *frimærke*. Postreformen, og dermed frimærkets indførelse i Danmark, trådte i kraft den 1. april 1851.

Kun i hovedstaden blev brugen af frimærker ret hurtigt almindelig, medens der gik adskillige år før en større del af befolkningen i provinsen - og især på landet - blev opmærksom på frimærkets praktiske og økonomiske værdi (k 1, p 129). Først omkring 3 år efter frimærkets indførelse oversteg antallet af frimærkefrankerede breve sendt indenfor kongeriget antallet af »*Francobreve*« og »*Portobreve*«. (k 1, p 146).

I postloven tales om »*Breve*«, men ved lovens endelige udformning blev indføjet: »*Couverter*, som indeholde Breve og andre Brevpost-Sager, betales som Breve«. (k 1, p 176).

*) k = kilde.

Man skrev normalt på 1. og 2. side af et dobbelt brevark, foldede arket og lukkede brevomslaget med en oblat eller et laksegl. Da man ikke skrev afsender på brevene, og deres skrevne indhold normalt er blevet udrevet før de gemte breve er kommet ud til samlere o. a., må man oftest nøjes med at interessere sig for brevomslagernes forsider. Da adressaterne ofte var betydende personer kan der alene ud fra de gamle brevomslags forsider udredes interessante person- og stedshistorier.

I de godt 40 år jeg har beskæftiget mig med Danmarks klassiske frimærkeudgavers historie, har jeg ikke tidligere set et brev sendt fra *Sønderho* på *Fanø*. Det brev, der her bliver behandlet, er tilmed *frimærkefrankeret*, hvilket er bemærkelsesværdigt - sendt som det er fra en by med ca. 1000 indbyggere (hvoraf en stor del var på søen) og sendt mindre end 2 år efter frimærkets indførelse.

Årsagen til at jeg ved første blik fattede interesse for dette brev (i foldet stand) var 1. at det var frimærkefrankeret og at frimærket var annulleret med nummerstempel 75, d.v.s. at det var afgået fra Varde postkontor, 2. men at dette postkontors stempel hverken fandtes på for- eller bagsiden, og 3. adressaten, som jeg kendte fra andre breve fra tiden. - Stor var min overraskelse, da jeg ved udfoldningen af brevarket fandt indholdet intakt, og at brevet var fra *Sønderho* - i hvilken meget smukke by jeg i godt 40 år har opholdt mig i kortere eller længere perioder.

Om brevomslagets forside her kun dette: adressaten *Georg Christian Saxild* (1811-1885) var på det tidspunkt kammerassessor og skriver i Hvetbo Herred (k 2, p 13). Frimærket er fra 2. oplag af Danmarks første frimærke, FIRE R.B.S. og trykt i H. H. Thieles Enke's bogtrykkeri. (k 1, p 48)

Brevindholdet og håndskriften kan tydes således:

»Sønderhoe den 14de Martz 1853.

Her Kammerassessor Saxild

Jeg tager mig den Frihed at tilmelde Dem et par Ord om vor forandrede Stilling

Da De er den eneste af Deres agtværdige Familie, som jeg har seet og talt (med), kan jeg ikke undlade at tilmelde Dem, at jeg er blevet forlovet med en Styrmand *Mikkel Johansen Brinch* her fra Sønderhoe

Vi har igaar havt Trolovelse og agter paa anden Paa-skedag at holde vort Bryllup. Vi ønsker gjerne Deres Nærværelse og Deltagelse i vor Bryllupsglæde, og i saafald at Reisen ikke synes Dem for besværlig, og Tiden tillader Dem det, beder jeg Dem, om de ikke vil gjøre os den Ære at komme hertil. Det er længe siden, jeg har talt med Dem jeg husker grant hvad Dag det var det var den 26 Martz omtrent for fem aar siden i disse 5 Aar er der sket store og sørgelige Forandringer, dog Glæder har formindsket dem Jeg beder Dem være hilset fra min Kjæreste og min Moder og vær Dem især vel hilset fra mig Deres tak skyldige

Anna Petersen«

Den unge piges navn var *Anna Petersen*, og ikke som oplyst i »slægtsbogen« (k 3.), *Anne Pedersen*. Fornavnet *Anna* findes, skrevet med hendes egen hånd, bl. a. i salmebøger, og efternavnet er udledt af hendes fars fornavn *Peter*. *Anna Petersen* var født i Højer den 20. december 1836. Hun var datter af en ugift kvinde *Mette Jepsdatter* (k 4, p. 146), der på grund af sin fars økonomiske tab under krigen i 1807 var kommet ud at tjene. I Højer mødte hun *Peter Saxild*, der var praktiserende læge dér, og han blev fader til hendes *Anna*.

Peter Saxild, der var født i København (k 5 p. 175), tog medicinsk embedseksamen i 1831. Han praktiserede i Møgeltønder fra 1833, i Højer fra 1834, på Sild fra 1838 og i Sønderho fra begyndelsen af 1847, til han i

efteråret samme år måtte forlade øen på grund af sygdom. Et oprør i Vestindien fik ham til at tage ansættelse som skibslæge. Men hans kræfter slog ikke til, og på hjemrejsen, om bord på skibet »Johanne Marie«, døde han den 24. juni 1849 og blev begravet i Atlanterhavet 200 mil fra Bermudøerne (k 4, p 145). I et mindeskrift om Georg Christian Saxild (k 4) karakteriseres Peter Saxild som værende mangesidet begavet, livlig - ofte lystig, men noget efterladende og svagelig, og, hvad der kan siges på en pænere måde med ordene »alt andet end køn«.

Under sin sygdom har Peter Saxild betroet sig til den yngre broder, juristen Georg Christian (brevets addresat), bl.a. om, at han havde en datter (k 4, p. 146). Umiddelbart efter Peter Saxild's død skrev hans moder, f. Schiønning til Mette Jepsdatter, og der udveksledes breve mellem de to kvinder. Der blev nu i Fanø's birks overformynderi indsat en obligation på 1000 Rigsdaler til fordel for Anna.

Ægtemanden *Mikkel Johansen Thomsen Brinch* var født i 1827 som søn af skibsfører Thomas Lauridsen Brinch (1796-1842) og Maren Mikkelsdatter (1804-1870). Thomas Lauridsen Brinch var søn af skibsfører Laurs Hansen Brinch (1762-1843) og Maren Thomasdatter (1771-1852). De byggede i 1796 et 9-fags hus i Sønderho, og deres initialer LHB og MTD findes i jern på husets vestgavl. I det følgende vil huset, hvor det unge ægtepar kom til at bo, blive omtalt som »slægts-huset«. I ægteskabet fødtes 4 børn, 3 sønner, hvoraf den ene døde som barn, og 1 datter. Mikkel Johansen Brinch omkom som skibsfører på havet den 29. december 1879, idet han blev skyllet overbord ud for Skagen. Hans enke boede i »slægtshuset« til sin død den 13. september 1926. - Om slægtens videre udvikling henvises til »slægtsbogen« (k 3, p. 164-65 og 172-76).

Del af slægtshuset set fra syd (12).

Det her viste billede af en del af »slægtshuset« (afb. 12) set fra syd er efter et nutidigt fotografi. Fra omkring 1900 findes et nu noget afbleget fotografi, hvorpå der foran hoveddøden, under »aftengaben«, står to kvinder, der menes at være Anna Brinch og hendes moder. »Slægtshuset« er bevaret såvel i eks- som i interiører næsten uændret fra det blev bygget. De oprindelige skorstensrør, der ses på 1900-billedet, er senere erstattet med murede skorstenspiber. Også i møbleringen og belysningen er det bedste fra den ældre tid bevaret. Huset, der hører til de ældste og smukkeste i byen, er et eksempel på et Sønderho-hus, når et sådant er bedst.

Fra stuen mod syd - »Sønderdonsk« - er til afbildninger her hentet et billede af den unge Anna i fanødragten (afb. 13) og af den stovte skipper Mikkel (afb. 14). I stuen findes også billeder af Peter Saxild og af to af hans søstre.

Brevets adressat (afb. 15) *Georg Christian Saxild* har på brevets første side, i øverste venstre hjørne, skrevet

Anna Petersen (13).

Mikkel Johannes Brinch (14).

»besv 2/4 53«, og heraf synes det at fremgå, at han ikke har været til stede ved Annas og Mikkels bryllup.

Juristen Georg Christian Saxild har været en hjertevarm og dygtig personlighed. Det fremgår af den slægts- og levnedbeskrivelse (k 4,) hans søn, Jacob Saxild, Ribe, satte ham som minde i 1911, hundredåret for hans fødsel, og af et brev i forfatterens samling, hvoraf det fremgår at han understøttede en ung mand, Emil Bøggild, med hans juridiske studier.

Som jeg indledte med at opridse brevet posthistoriske baggrund, vil jeg slutte med at give nogle oplysninger om den besværlige postgang mellem Sønderho og det øvrige Danmark. Sønderho blev først brevsamlingssted 1. november 1861. I 1885 blev der oprettet en postekspedition på stedet, og den 1. september 1902 et postkontor. (k 6).

Af arkivalierne fremgår, at generalpostdirektoratet havde bestemt, at al post til og fra Fanø (Nordby og

Georg Christian Saxild (15).

Sønderho) skulle gå over Varde postkontor. (k 7) En velordnet postbesørgelse fra Fanø, d.v.s. Fanø - Strandby (senere Esbjerg) indledtes i 1820. Fra 1839 til 1857 var bestillingen og eneretten til at besørg post mellem Nordby og Varde overgæet til postmester Carl Wilhelm Kolwig (k 7). Postbefordringen mellem Sønderho og Nordby blev fra 1804 til 1844 forestået af Jens J. Sonnichsen. Denne førte bog over alle afgæede breve, og bogen fra 1841-44 er bevaret. Det fremgår heraf, at der omtrent hver anden dag er afsendt breve, gennemsnitlig to om dagen. Der menes (k 6), at der for hvert brev fra Nordby til Varde - afsendt før postreformens indførelse - skulle betales en »mellemporto«, måske 4 Rbs., og først fra Varde gjaldt de officielle portosatser der (før 1. april 1851) til Ribe, Sønderborg, København og Hamborg var henholdsvis 3, 16, 16 og 22 Rbs. - Betalingen for breve fra Sønderho blev da medsendt i kontanter til Nordby sammen med regnskabsbogen.

Da det var forbudt postfolkene i Nordby og Varde at påklæbe frimærker, må frimærket på det her behandlede brev enten være påsat af afsenderen eller af budet på strækningen Sønderho - Nordby.

At brevet på Varde postkontor ikke er blevet stemplet med postkontorets stempel skyldes, at det indtil den 12. februar 1853 benyttede stempel efter generaldirektoratets anmodning var indsendt til reparation (k 6).

Kilder: ¹⁾ *J. Schmidt-Andersen: »Danmarks første Frimærke«, FIRE R.B.S. og forholdene omkring en postreforms gennemførelse (1961).* ²⁾ *A. Falk-Jensen og H. Hjorth-Nielsen: »Candidati og Examinati Juris«, IV (1958).* ³⁾ *»Slægten Sonnichsen og de dertil hørende slægter Thomsen, Kromann og Brinch af Sønderho på Fanø«, 3. udg. (1972).* ⁴⁾ *»Georg Christian Saxild, 1811 - 1. september - 1911«, af Jacob Saxild. Trykt som manuskript (1911).* ⁵⁾ *Kristian Carøe: Den danske Lægestand III.*

⁶⁾ Posthistorikeren, civilingeniør *A. Tholl.*

⁷⁾ *N. M. Kromann: Fanø's Historie, I, p. 319-330 (1933-34).*

En personlig tak for råd og bistand til: *A. Tholl, Kalundborg, Ida Nielsen, Sønderho, familierne Engel og Klougart, biblioteket i Sønderho, Kolding kommunebiblioteker og hovedbiblioteket i Gentofte kommune.*

Nogle oplysninger om beliggenheden af gamle nedlagte tegllovne og om maltekøller på Nr. Nebelegnen

Af Karl Krummes

C. Dalgas skriver i sin bog om Ribe amt 1830, at der dengang ingen store teglværker var i amtet, men »Teglbrænderiet er en Næringsvej, som Mængden driver efter Fornødenhed. Vil man bygge, indretter man sig et lidet Teglværk og graver og bearbejder Leret med sine egne Folk, saa at hele Bekostningen i rede Penge udstrækker sig til den Arbejdet styrende Teglbrænders Løn. Ovnene rummer sædvanligvis 6 til 12.000 Mursteen. Nogle benytter dog ogsaa Teglbrænderiet som en Biernæringsvej og brænde 2 til 3 Ovne fuld i den fra Markarbejdet ledige Tid. I saa Henseende udmærker sig Lunde Pastorat i Vester Herred ved 26 Teglovne«. I Gredsted var det en æresbeskæftigelse, så den der ikke brændte mindst en ovnfuld årlig, blev udsat for spot. Dannebrogsmænd P. Larsen var den første, der begyndte i denne by. Amtets største teglværker lå dengang i Vejrup og tilhørte Jeppe Poulsen.

I det følgende gives der oplysninger om de teglovne i Blåbjerg kommune,*) som det har været muligt at opspørge. Det har dog ikke været muligt at finde, hvor alle Lunde-Outrups 26 ovne har ligget. I 1881 var der kun 10 tilbage af dem. Når der var så mange teglovne i første halvdel af 1800-tallet, skyldes det, at egnens bindingsværksbygninger i den periode i det væsentlige

*) Lønne sogn havde ingen teglværker.

afløstes af grundmurede, se herom H. K. Kristensen: Nr. Nebel-Lydum sogne s. 349-52. Om teglbrænding i amtet se iøvrigt C. Dalgas: Ribe Amt 209 ff. T. Tobiasen Kragelund: Gamle Vestjyder fortæller 7-82.

Henne sogn.

1. Matr.nr. 19 a Hjulsagergård, Jens Christensen. I nordvestlig retning fra gården ned mod Filsø ligger en gammel teglovn, der er sunket sammen, mens æltepladsen er fuldstændig intakt endnu. Man kan der se, hvor omhyggelig man har været med at få den rigtige slags ler til murstenene, man har taget en del ler op lige ved æltepladsen, men så må det enten være sluppet op, eller man har ønsket at blande det med andet ler, for der er taget noget 100 m længere mod nord og så igen noget endnu længere nord på.
2. Matr.nr. 9 a Neder Fidde, Villy Christensen. Tegloven har også der ligget i retning ned mod Filsø.
3. Matr.nr. 1 a Over Fidde. Tegloven har ligget lidt sydøst for gården, der ejes af Niels Ditlev Nielsen.
4. Matr.nr. 13 g Dyreby Hede, Svend Jensen. Det er vist det eneste sted, hvor man har brugt det øverste ler til teglsten, og så gravet mergel op neden under.
5. Matr.nr. 13 a Hennebjerg, Kaj Bakkensen. I denne teglovn må der være brændt mange sten, for der er en stor lergrav. Det må have været nogle mægtig gode sten, der er bl. a. bygget to gårde af dem, henholdsvis i 1838 og 1848, og så vidt det kan ses, er der ikke en eneste sten, der er molsket eller forvitret.
6. Matr.nr. 15 a Tebelgårde, Henry Sørensen. Denne teglovn har ligget ved en fælles lergrav, og såvidt det har kunnet opklares, har den været der helt op til århundredskiftet.

7. Matr.nr. 4 e Houstrup, Hans Oluf Hansens Ejendom, kaldet Toften. Der kan godt have været mere end en teglovn, for teglstensbrokkerne har ligget spredt på et stort område. Teglovnen har ligget ved en fælles lergrav, som havde en længde af ca. 1 km og en gennemsnitlig bredde på ca. 75 m. I årene omkring 1850 blev der i vester Houstrup og Lønne Klint bygget mange mindre huse og ejendomme, og da denne teglovn er den vestligste og nordligste i Henne og Lønne sogne og der ikke fandtes ler i Lønne, går man ud fra, at teglstenene er kommen fra denne eller disse teglovne, også fordi så store mængder ler er opgravet.
8. Matr.nr. 3 a Kløvgård, Peder Gade Christensen. Teglovnen har ligget lige syd for gården, ca. 20 m fra landevejen. Da man begyndte at pløje med traktor, kunne man se de gamle hjulspor fra teglovnen og ned mod nordøst til den fælles lergrav, som lå der. Men det har ikke været muligt at finde æltepladsen.
9. Sydvest for Hennegård ned mod Filsø var der i sin tid en hel række ikke særlig dybe lergrave, og der er sikkert taget ler til teglsten, men det har ikke været muligt at finde enten ælteplads eller teglovn med bestemthed.
10. Matr.nr. 3 a Henneby Thomas Jensen. ca. 250 m fra gården har man fundet en ælteplads, men ikke nogen teglovn, og man ved heller ikke, hvor man har hentet leret, men hele gården er ombygget samme år som Hennegård, så der kan muligvis have været lidt sammenspil der.
11. Matr.nr. 2 a Dyreby, Ove Jepsen. Der må have været en teglovn på ejendommen, idet ejeren oplyser, at der har været en ælteplads, hvor der lå en mægtig stor flad sten inde i midten og i yderkanten var i en

cirkelrund kreds sat en række store sten. Hele bunden var som sædvanligt pikket med små marksten. Det har dog ikke været muligt, trods forespørgsler hos flere ældre mennesker, at få oplyst hvor tegloven har ligget.

Outrup sogn.

1. Matr.nr. 2 a Skyhede, Chr. Bakkensen. På en udmark nordvest for gården ned mod Rolf sø, skal der ifølge H. Christensens udsagn have ligget ikke mindre end 4 teglovne, og de skulle have været i brug helt op mod århundredskiftet.
2. Matr.nr. 1 b Skyhede, Frede Frederiksen. Denne teglovn lå også ned mod Rolf sø.
3. En teglovn, kaldet Egebjerg teglværk, har ligget sydlig i Rottarp på Egon Madsens jord. Den har været lidt større end almindeligt, og det siges fra den omkring 1895 at være leveret sten til både Klinting og Vesterlund skoler.
4. Matr.nr. 7 b Kastaniegården, Egon Madsen. Ovnene kun til eget brug.
5. Matr.nr. 10, Jacob Jepsens ejendom ved »æ Ting«.
6. På Heltoft har været en teglovn nordvest for gården, sydvest for denne har været en fælles lergrav, hvor leret er hentet, måske har tegloven også været fælles.
7. Matr.nr. 2 a tidligere Theodor Larsen, lidt nord for gården.
8. Matr.nr. 3 a Løftgård, lidt øst for gården. Vist kun brændt til eget forbrug.
9. Matr.nr. 1 b Refsgård, tidligere tilhørende Laurids Madsen.
10. Matr.nr. 7 b Allerslev, Jens Hennebjerg, lidt nord for gården.
11. Matr.nr. 3 a Torbøl, Peder Pedersen, sydvest for

gården. Der var tillige tørrelade, hvad ikke var almindeligt. Æltepladsen har ikke kunnet påvises. Leret er hentet ude øst for gården i skellet mellem eng og mark, hvor der har været mange nu jævnedes lergrave. Lidt længere mod øst, på den anden side bækken, har man gravet tørv. De var så svovlede, at de var uanvendelig i huset, men hedede godt i teglovne. Der er solgt mange sten derfra.

12. I Bækhusen er fundet en ælteplads, men det har ikke været muligt at stedfæste teglovnen.

Lunde sogn.

1. Matr.nr. 1 b Lundager, Tage Lauridsen. Teglovnen har ligget i ejendommens nordvestlige hjørne, og der har været tørrelade til den. Der er lavet sten til salg.
2. Matr.nr. 6 a Kastkær, Peder Henneberg.
3. Matr.nr. 3 b Kastkær, Stefan Adersen. Teglovnen har ligget nær det nordre skel.
4. Matr.nr. 1 a Høllet, Andreas Ingvarsen. Teglovnen har ligget ca. 150 m nordøst for gården, men leret er hentet et andet sted på ejendommen. Der er i denne ovn brændt sten til flere gårde, så det må have været en betydelig biindtægt.
5. Lunde Gejl. Daværende ejer, Hans Chr. Henriksen, leverede fra sin teglovn 1885 samtlige mursten til opførelse af Lunde Mejeri. Et gl. kort viser talrige lergrave.
6. Matr.nr. 2 b Øster Debel, Alfred Jepsen.
7. Matr.nr. 7 a, kaldet lille Nåbjerg, Sigvald Thomsen.
8. Matr.nr. 5 a Hundstoft, Holger Pedersen. En teglovn menes at have ligget lidt sydvest for gården. Der er ikke fundet spor af teglovn eller ælteplads, men flere ikke særlig dybe lergrave.
9. I Sønder Rærup, men i Lunde sogn, har sandsynlig-

Nogle oplysninger om teglovne og maltkøller på Nr. Nebelegnen

vis ligget en teglovn. Der er flere lave lergrave, og der er fundet en gammel vej, der på lave steder er fyldt op med marksten.

10. Matr.nr. 1 b Lunde. På denne tidligere Herluf Hansens tilhørende ejendom skal der lidt øst for bygningerne have været en teglovn, men vist kun til eget brug.

Nr Nebel og Lydum sogne.

1. Matr.nr. 26 a Byagergård, Søren Bjerg. Teglovnen lå lige syd for gården Svanholt, men på Byagergårds jord. Leret blev hentet der, hvor senere Nr. Nebel teglværk blev anlagt. Daværende ejer af Byagergård, Niels Pedersen, brændte selv sten til en hel ny gård, og ligeledes, enten året før eller året efter, til en hel gård i Kolle.
2. Matr.nr. 10 d Sædding, Anton Hansen. Teglovnen lå øst for den gamle Borkvej. Der produceredes teglsten til salg.
Trods mange forespørgsler hos ældre folk i Sædding er det ikke lykkedes at opspore flere teglovne i denne del af sognet, hvor der ellers må være rigeligt af velegnet ler, så ovnene har sikkert været der.
3. Matr.nr. 1a Kolle Østergård. 100 m nordøst for gården, der forøvrigt nu er udstykket, viser en bred sænkning i marken, grænsende ned til Tyrehøjvejen, hvor lergraven har været. Teglovnen har ligget lige øst for graven.
4. Matr.nr. 3 a Kolle, Jørgen Carlsen. Lergrav, teglovn og to runde æltepladser har ligget lige i vest for gården ned imod Tranmose enge. Der blev i året 1859 af de brændte sten opført en hel ny gård, den tidligere havde ligget umiddelbart vest for Kolle Vestergård.
5. Matr.nr. 2 b Rærup, Åge Ebbesen.

6. Der har været en eller måske to teglovne i Lydum plantage, men matr.nr. er ikke oplyst.

Kvong sogn.

1. Matr.nr. 1 a Kammesgård, Rasmus Frandsen. Gården har været i slægtens eje i mange generationer. Teglovnen lå ca. 100 m nord for gården, mens ælteplads og tørreplads lå ved en fælles lergrav på ejendommen. Æltepladsen, der nu er overgroet med lyng, er ca. 8 m i diameter, brolagt med små sten i bunden, og med et ca. 40 cm højt stensat dige rundt om. Der var ingen forhøjning i midten til driveren at stå på, men derimod en egepæl, beregnet til at hægte et stykke tømmer eller bom på, som nåede ud til yderkanten af pladsen og der tildannet som aksel og forsynet med et hjul. En halv undervogn, bagvognen, kobledes til bommen, og når så æltestudene spændtes for og dreves rundt, æltede både vogn og stude. Efter hver tredie omgang flyttedes langjerret, hvormed vognen var fæstnet til bommen, lidt indad, så hjulene, der begyndte foruden, kom i nyt spor og således sammen med studene gennemæltede leret på hele pladsen. Fra en mergelgrav i nærheden var lavet en rende, hvori man øste vandet op, det løb så hen i en lille brønd ved siden af æltepladsen og kunne derfra øses op over leret. Lige ved siden af æltepladsen lå tørrepladsen. Den var ca. 12 m på hver led og en del af den havde været overdækket, men om det var med lyng eller flavtørv, huskedes ikke. Tørv til brændingen har man gravet i den vestlige del af gårdens areal. Disse tørv hedede godt, men var stærkt svovlede og ikke anvendelige inde i huset. Teglovnen, der som nævnt lå hjemme ved gården, var beregnet til 4000 sten. Det kunne ses, at der havde været et lille forrum, og i det skulle der i

siderne have været gravet jordbænke ind i brinkerne, beklædt med katskægtørv. Dette rum var så overdækket med rafter belagt med store katskægtørv. Det har nok været der, man har holdt »Tæjlovnsjov«. Rasmus Frandsen fortæller også, at inde midt i stuehuset var der en lille ølkælder til det hjemmebryggede øl. I den tid brændingen stod på, bryggede man 24 kander øl hver tolvte dag - en kande er 2 liter. Rasmus Frandsen fortæller også, at der i den øvrige del af Kvong vestersogn ikke fandtes ler egnet til teglbrænding, så Kammesgård teglovn har nok været stærkt benyttet, også til brænding af sten til salg.

2. Matr.nr. 5 b Hallum, Ove Toudal Frandsen. Ovnens har ligget sydvest for gården.
3. Matr.nr. 3 h Hallum, Villy Vad. Ovnens har ligget sydvest for gården.
4. Matr.nr. 7 a Hallum, Ravn Pedersen. Ovnens har ligget syd for gården på grænsen mellem mark og eng.

Maltkøller.

I Fra Ribe Amt 1970 er der givet en skildring af maltkøller og deres brug. I tilknytning dertil skal her gives oplysninger om køller i Blåbjerg kommune. Der var gerne to eller tre kølhuse i hvert sogn, anbragt hvor beboerne har kunnet enes om at bygge dem. Det har været ret vanskeligt at opspørge, hvor kølhusene har ligget, for det er for de flestes vedkommende næsten hundrede år siden, de har været i brug. Det er lykkedes at få oplysninger om de nedenfor anførte.

Henne sogn.

1. En maltkølle på matr.nr. 3 b lå i skellet mellem Hennebjerg og Klinting. Den har oprindeligt ligget på

Nogle oplysninger om teglovne og malkøller på Nr. Nebelegnen

matr.nr. 4 a i Hennebjerg, men er så flyttet ca. en km længere vest på. Den har været benyttet inden for et stort område idet både Kolle i Nr. Nebel sogn og Stausø, Hennebjerg og Klinting i Henne sogn har fået maltet der. En gammel mand fra Kløvgård har fortalt, at han som ung havde været der og fået maltet. Der var en fast mand til at passe fyringen og og tørringen. Han hed Jeppe E. Knudsen, men gik under navnet Jep Søndergård.

2. Matr.nr. 2 a Over Fidde, Søren Kjærgård. Det har ikke været muligt nu at stedfæste Malkøllens beliggenhed på ejendommen.

3. Matr.nr. 4 a Houstrup. Malkøllen har ligget lige nord for matr.nr. 16 a.

4. Der har ligget en malkølle ca. 300 m ret øst for Lønne gamle skole, lige nord for vejen til Lønnehede.

Der har antagelig også været en malkølle ved Hennemgård, men det har ikke været muligt at stedfæste den.

Outrup sogn.

1. Det har ikke været muligt at få oplysning om mere end en malkølle i Outrup. Den lå i Skyhede. (efter H. K. Kristensen).

Nr. Nebel sogn.

1. Matr.nr. 3a Nr. Nebel, Arne Svendsen, lige øst for gården.

2. Der har ligget en malkølle på en umatrikuleret parcel udlagt til fælles lergrav nu tilhørende Arne Poulsen, Sædding, øst for vejen Nr. Nebel - Lydum og nord for vejen derfra mod øst til Sædding hede.

Lunde sogn.

1. Matr.nr. 1 a Kastkær, Alfred Kristensen.
2. Efter fleres udsagn har der ligget en maltkølle i Lundager, men det har ikke været muligt at få oplyst hvor. Antagelig har den ligget i den østlige bydel, hvor gårdene menes tidligere at have ligget samlet.

Kvong sogn.

1. Der har ligget en maltkølle lige ved gården Kammesgård.

Småstykker

TRE BREVE

Vesteregnens unge karle lod sig i tidligere tid let drage af søen og brød ud fra bondesamfundets snævert afstukne bane. Hermed lå vejen åben til en mere begivenhedsrig, men også farligere fremtid. Kom så dagen, da man skulle gøre soldatertjeneste, var en sådan ung mand næsten sikker på at blive udtaget til søtjeneste i flåden. Der var for ca. 250 år siden langt mellem hovedstaden og den vestjyske hjemstavn, så det kunne være vanskeligt nok at opretholde forbindelsen, da brevbesørgelsen var usikker.

Følgende brev til *Peder Iversen* i Vong, Nykirke sogn, omhandler sønnen *Søren Pedersen*.

»Hilsen med Gud, vor herre, hjertekære fader Peder Iversen, salutem. Dernæst lader jeg min hjertekære fader venligen vide, at jeg er ved god helbred og sundhed. Gud unde mig de samme gode tidender fra Eder altid at høre og spørge, da ved Gud, at det skal være mig af hjertet kært. Ellers må hjertekære fader vide, at jeg har skrevet et brev fra Amsterdam, og jeg ligger nu i Hamborg og skal gå til København, og jeg har undfanget (d.v.s. modtaget) en månedsseddel og nu månedspenge i Hamborg, og når jeg kommer til København, skal jeg skrive Eder til over land, hvor min månedsseddel står og min klædning. Vær så god at skrive: Kongensgade i Malme herberg hos Rasmus Jensen i København med første, og vær så god at skikke dette brev til Peder Christensen i Janderup, og når I skriver, så send samme over land til København. Intet videre på denne tid. Men vil have Eder med broder og søster under Guds trygge be-

skærmelse troligen befalet og forbliver Eders hulde søn indtil døden.

Hamborg, den 9. juni 1710.

Søren Pedersen

Dette brev at bestille til Peder Iversen i Vong a Vong.

•

»Guds nåde og venskab være og blive hos og over os fra nu af og indtil evig tid. Amen! Hernæst lader jeg Eder min hjertekære fader, mine elskelige hjertekære søskende (vide), at jeg Eders kjære søn Søren Pedersen lever og lider vel. Gud i himmelen unde mig samme glædelige tidende fra Eder, min hjertekære fader samt mine hjertekære søskende og alle gode venner. Da ved Gud, at det skal være mig en hjertens trøst at høre og spørge. Ellers lader jeg Eder vide min hjertekære fader og søskende, at jeg har ladet min månedsseddel stå hos min sovman (?) Christian Andersen, brændevinsbrænder, og så lader jeg Eder vide, at jeg har ladet lægge hos samme mand en sort camisol og brune bukser og en brun kjortel, et par brune hoser og et par sølvknapper til 6 kvint, et par sølvspænder til 4 kvint og et par skjorteknapper 1 kvint. Ellers lader jeg Eder vide, at jeg har skrevet tre breve til Eder, men ikke fået noget ringeste svar og beder Eder min hjertekære fader at ville skrive til mig straks et brev igen, thi jeg har ikke nogen glæde udi mit hjerte mere end fra min hjertekære fader samt mine kære søskende, og om I ville skrive mig til min sovman udi København, og jeg farer på et skib, som hedder Friderich 4tus. Ellers om Gud vil, at jeg måtte komme ind til vinteren, da vil jeg gerne se, at jeg kunne besøge Eder endnu en gang, thi jeg har stor forlængsel efter Eder min hjertekære fader og søskende. Ellers lader jeg Eder vide, at Iver Christensen af Janderup lever

og lider vel og farer med mig på samme skib. Nu vil jeg denne ringe skrivelse slutte og ende, og Eder min hjertekære fader og søskende under Herrens protekt forbinde og forbliver Eders kære søn indtil døden.

Søren Pedersen, Ao. 1710, den 1. august.

Dette brev at levere til Las Ibsen, postmesteren udi Varde, videre at levere til min fader Peder Iversen udi Nykirke sogn, udi Vong«.

•

»Højtærede gode ven Peder Iversen, Vong, salutem. Eftersom jeg ikke kan aflade at lade Eder vide, hvorledes det er, så må I vide, at Eders søn Søren Pedersen er død og er druknet med en sluppe om mortensdagstide, eftersom mig er sagt, og må I vide, at jeg ville gerne, at I ville være af den godhed og skrive mig til, hvorledes jeg skal (ordne sagerne), om I mig en fuldmagt vil overstyre, eller I selv vil herover komme at undfange det, han har til gode. Jeg skulle vel lade Eder vide, på hvad tid I kunne overkomme pengene at undfange, men jeg ved det ikke, fordi der intet omkald er endnu. Dersom så er, at I skikker en fuldmagt over, så må I lade herredsfogden og herredsskriverens hånd og præstens og fire mands hænder underskrive den, for at den kan være god, når den kommer hid. Dernæst kan jeg lade Eder vide, at Eders søns søskendebarn Ingvar Klemmensen er udgået med et orlogsskib, som hedder *Delmenhorst*. Videre må I vide, at jeg har af Eders søns tøj en klædning som ligger i min kiste. Dersom så er, at I skriver, da skrive med min broder Peder Christensen udi Janderup og skriv med det første, fordi jeg tror nok at gå på skibet om en månedstid.. Jeg skulle vel have skrevet Eder noget nyt, men her er intet at skrive, som er noget værd. Derfor vil jeg Eder bede, at I ville være af den

godhed at hilse alle pårørende gode venner fra mig, og jeg vil have Eder i Guds vold befalet.

København, den 16. april 1712.

Iver Christensen

Til min gode ven Peder Iversen udi Vong, at aflægge i Aalbæk mølle.«

1. september 1712 var Peder Iversen i Vong ved Gørding-Malt herreders ting for at føre bevis for, at hans søn var død i Kgl. Majst.s søtjeneste. Det oplystes, at Peder Iversen desuden havde sønnerne Mads og Iver, begge boende i Vong. Hans hustru, Ingeborg Michelsdatter, var død for ungefær to år siden.

Vald. Andersen.

Kilde: Gørding-Malt herr.s tingbog.

ET STRANDFORHØR I BLÅVAND 1806.

En tåget vintermorgen i 1806 strandede et skib på Horns rev. Folkene reddede sig i land, og så skulle den ordinære stedlige øvrighed ifølge Danske Lovs bestemmelser lade sagen behandle ved en søret snarest muligt og inden trende solemærker. Det blev den. Et »strandforhør« kaldtes det, og det svarer nærmest til, hvad vi vil kalde et søforhør eller en søforklaring.

Herredsfoged Laurids Fogtman, Varde, der ledede forhøret, udstedte en rapport derom. Den gengives nedenstående:

»1806, den 13. Febr. blev i Blaavand hos Jens Bakken af Herredsfogden og 2 Testes, Laust Skaarup af Gryd vad Mølle og Christen Jensen af Varde i Overværelse af Told- og Consumtionsinspekturen Hr. Premierlieutenant Lybecker fra Hjerting holdt Forhør, i Anledning af, at et Brigs-kib var tilsat uden for Landet paa Rebshorn, og Folkene kommen i Land. Capitain Frede-

godhed at hilse alle pårørende gode venner fra mig, og jeg vil have Eder i Guds vold befalet.

København, den 16. april 1712.

Iver Christensen

Til min gode ven Peder Iversen udi Vong, at aflægge i Aalbæk mølle.«

1. september 1712 var Peder Iversen i Vong ved Gørding-Malt herreders ting for at føre bevis for, at hans søn var død i Kgl. Majst.s søtjeneste. Det oplystes, at Peder Iversen desuden havde sønnerne Mads og Iver, begge boende i Vong. Hans hustru, Ingeborg Michelsdatter, var død for ungefær to år siden.

Vald. Andersen.

Kilde: Gørding-Malt herr.s tingbog.

ET STRANDFORHØR I BLÅVAND 1806.

En tåget vintermorgen i 1806 strandede et skib på Horns rev. Folkene reddede sig i land, og så skulle den ordinære stedlige øvrighed ifølge Danske Lovs bestemmelser lade sagen behandle ved en søret snarest muligt og inden trende solemærker. Det blev den. Et »strandforhør« kaldtes det, og det svarer nærmest til, hvad vi vil kalde et søforhør eller en søforklaring.

Herredsfoged Laurids Fogtman, Varde, der ledede forhøret, udstedte en rapport derom. Den gengives nedenstående:

»1806, den 13. Febr. blev i Blaavand hos Jens Bakken af Herredsfogden og 2 Testes, Laust Skaarup af Gryd vad Mølle og Christen Jensen af Varde i Overværelse af Told- og Consumtionsinspekturen Hr. Premierlieutnant Lybecker fra Hjerting holdt Forhør, i Anledning af, at et Brigs kibe var tilsat uden for Landet paa Rebshorn, og Folkene kommen i Land. Capitain Frede-

rich Schilling var nu tilstede og tilkjendegav at være betroet Briggen »Herman«, tilhørende Georg Hurtzig, Borger og Indvaaner paa Sanct Thomas, samt at den var ladet i Charlestown og bestemt til Varel*) eller Bremen. Han, i Fraværelse af Styrmanden Henrich Lydders, der var nød til at udtage til Skibet for at se, om muligt Noget af Samme eller Ladningen reddet og bjerget, fremlagte og oplæste Journalen, holdt af denne på Reisen, siden de toge ud fra Plymouth i England, hvor Skib og Ladning har været opbragt, der blev dette forhør vedhæftet. Skibets øvrige folk, 1) Baadsmand Hinrich Anton Risselmann, 2) Matros Johan Henrich Stelmann, 3) Peter Wichstrøm, 4) Geert Lange, 5) Hinrich Jens Mideler, 6) Jan Michaelsen og 7) Kok Jan Adam Grodkop, vare nærværende og anhørte Journalen, samt eenstemmig forklarede, dels at Journalen i sit hele Indhold fra Seiladsen ved Plymouth og indtil de her paa Landet d. 11te Febr. ankom /: til det siden passerede have de ei havt Leilighed at overvære :/ er rigtigt, samt at med Seiladsen saaledes er tilgaaet paa Reisen, som i Journalen beskrevet, deels at de med Capitainen og Styrmanden have paa omtalte Reise om Cours og andet været eenige, deels og, at de med Folkene her ere vel tilfreds, og faaet al fornøden Understøttelse, Plie saavelsom anden Godhed: at disse Forklaringer ere sande, derpaa aflagte alle 7 deres Eed. De have Hyre tilgode saaledes udi Bremske Dalere, No 1 - $7\frac{1}{3}$, No 2 - $6\frac{5}{8}$, No 3 - $\frac{5}{8}$, No 4 - $5\frac{1}{2}$, No 6 - $6\frac{5}{8}$, og No 7 - 6 Daler, hvilket Tilgodehavende Capitainen anviser dem at oppebære hos Dhrr Hagedorn & Sohn i Bremen. Nr. 5 har intet tilgode. Hvad Hjemreisen anbelanger, saa medgives dem en Vogn til Varde 5 Mile, og tilstaaes hver 10 Rdl. danske Penge ligesom den strandede Capitain Borcherdings Folk her

*) Varel an der Jahde.

ved Forhør d. 13de Novbr. 1804 tilstodes, hvilke Penge den af Capitainen antagne og her tilstedeværende Commissionair Hr. Knud Vestesen fra Varde nu til de 7 Folk udbetalte med 70 Rdl. - Fremdeles var ved dette Forhør tilstede Strandfoged Christen Jensen Bakkensen af Oxby samt Jes Christensen af Blåvand, af hvilke den Sidste forklarede, at i Forgaars Tirsdag den 11te en Times Tid over Middag var han i en meget tyk Taage ved denne Forstrand og hørte Skud fra Søen som af en svær bøsse, samt atter et Skud og nok et Skud, hvorpaa han kunde see 2 Baade med Folk at roe efter Land, 10 Mand ialt /: af hvilke den ene er en Neger :/ de spurgte paa Tydsk, hvor de vare, og han svarede, at de vare i Danmark og paa Jydske-Kysten, hvorpaa Luften klarede saaledes, at han kunde see et Skib at sidde paa Hornet, som han sagde dem, imidlertid kom bemeldte Christen Bakkensen, den første Deponent, til. Begge berettede nu, at de førte omtalte Skibsfolk hjem til Blåvand; og inden de gik fra Stranden, saa de deres Skib at ligge opret omtrent en Mile vesten fra Landet paa Hornet. Deponenterne og Flere med 4 Baade tog efter Capitainens Forlangende samme Dag ud paa Havet, for at ville bjerget; men da de havde roet omtrent den halve Vei, saae de, at Skibet var kæntrret paa Styrbordsiden med begge Master plat paa Vandet; og da det tillige var mod Natten, maatte de med uforrettet Sag vende tilbage. —

Styrmand Hinrich Lydders kom fra Vraget og beede Journalens Rigtighed samt gjorde i eet og alt samme Forklaring som de øvrige 7 Folk foran have angivet. Efter Conference med Capitainen befindes det, at Styrmanden har i Hyre tilgode 233 Bremer Daler, som ham efter Danske Lov udbetales, dersom saa meget af Skib og Ladning, naar Omkostningerne ere fradragne, vorder bjerget. - Capitain Schilling har efter Borgerbrev af 5te December 1804 fra Commandanten paa St. Tho-

mas, der blev forevist borger = Rettighed paa denne Øi ligesom han og har under 25de april 1805 fra General-Gouverneuren over de Danske Vestindiske Eilande erholdt Kongl. Latinsk Søpas, hvilket Herredsfogden tog til sig, for at indsendes til vedkommende høie Collegium; ved samme tid beretter han at være meddelt Algiersk Søpas, men Samme og Certificatet til Hiint ere ved Strandingen forkomne. Endelig er ham i Plymouth den 25de Janv. 1806 meddeelt Quarantaine-Pas, som han beholdte under den Forsikring, at hverken han eller hans Folk har, siden de afseilede fra Plymouth, talet eller handlet med andre Skibsfolk eller nogen, der kunde være komne fra befængte eller mistænkte Steder. Endnu foreviste han Maalebrevet fra den Vestindiske Regjering af 29de Novbr. 1805, der ogsaa blev hos Herredsfogden. Manifestet og connossementerne modtog Commissionen til Indsendelse. —

Sluttet i Blaavand den 13de Febr. 1806

L. Fogtman. Lybecker. Frederich Schilling. K. Vestesen. Testes: Laust Skaarup. Christen Jensen.

Om bjergningen oplyser et andet dokument, at kaptajnen og Knud Vestesen fik oprettet en kontrakt med den kendte Peder Thomsen i Sønderho, så denne skulle forestå bjergningen af skib og ladning.

En måned senere blev der da afholdt et nyt forhør, hvor strandfogderne, den førnævnte Jens Bakkensen samt Christen Bakkensen, Oksby, Jes Christensen, Blåvand og Niels Nielsen, Blåvand, afgav forklaring. Denne gik ud på, at kaptajn Schilling de 3 første dage efter strandingen bestilte mandskab og både til at forsøge at slæbe skibet løs og dels til at bjerge. Den første dag fik man kun noget tovværk og sejl, men intet af ladingen, og skibet lå over 1 1/4 mil fra land. Næste dag var kaptajnen selv med, da fik man en del af takkelagen, den tredje dag ligeledes, og da slæbte man skibet på

siden nærmere land, og da var styrmanden med. Men derefter overtog Peder Thomsen ledelsen.

Man bjergede nu flere fade risengryn, nogle »ledige« fade og kasser puddersukker, »brunt og hvidt, ganske vådt og for en stor del smeltet« i kasserne. Thomsen søgte da at redde så meget sukker som muligt ved at fylde nogle »slumper« over i lånte vandfade. Der var kaffebønner om bord, men da sækkene var i mange stykker, var bønnerne ikke bjergningen værd. Derimod bjergede man 47 mahogniblokke, som var med i skibet. Det ilandbragte blev kørt op i byen og forvaret i pakhuset.

Efterhånden var skibet kommet op i stranden og var blevet slået helt i stykker. Dele af det var dog bjerget. Kahyts- og køkkentøj var forsvundet. Kaptajnen og hr. Vestesen var altid tilstede ved bjergningen, også toldinspektøren var der. Han tog imod det bjergede og førte det til protokols. Der var opnoteret 102 store og små fade med risengryn, 45 kasser puddersukker, der som nævnt blev flyttet fra de vandrige kasser over i andre beholdere, hvor det lå i klumper efter at være sorteret. Det lå nu i 10 fustager, der ikke alle var fyldte. Endelig var der de 47 mahogniblokke.

De reddede dele af selve skibet - det meste af takkelagen, sejl, tovværk og en del træværk - var jo dansk ejendom. - Og så blev der holdt auktion.

H. K. Kristensen.

Kilde: Varde toldregnskaber 1806, bilag.

STUDEUDFØRSELEN OVER RIBE 1641

I Riberhus lensregnskab 1641 er der - undtagelsesvis - indført en liste over øksentolden. Den har en vis interesse, da den både angiver, hvem studehandlerne er, og hvor studene har været staldet. De magre græsøksne

siden nærmere land, og da var styrmanden med. Men derefter overtog Peder Thomsen ledelsen.

Man bjergede nu flere fade risengryn, nogle »ledige« fade og kasser puddersukker, »brunt og hvidt, ganske vådt og for en stor del smeltet« i kasserne. Thomsen søgte da at redde så meget sukker som muligt ved at fylde nogle »slumper« over i lånte vandfade. Der var kaffebønner om bord, men da sækkene var i mange stykker, var bønnerne ikke bjergningen værd. Derimod bjergede man 47 mahogniblokke, som var med i skibet. Det ilandbragte blev kørt op i byen og forvaret i pakhuset.

Efterhånden var skibet kommet op i stranden og var blevet slået helt i stykker. Dele af det var dog bjerget. Kahyts- og køkkentøj var forsvundet. Kaptajnen og hr. Vestesen var altid tilstede ved bjergningen, også toldinspektøren var der. Han tog imod det bjergede og førte det til protokols. Der var opnoteret 102 store og små fade med risengryn, 45 kasser puddersukker, der som nævnt blev flyttet fra de vandrige kasser over i andre beholdere, hvor det lå i klumper efter at være sorteret. Det lå nu i 10 fustager, der ikke alle var fyldte. Endelig var der de 47 mahogniblokke.

De reddede dele af selve skibet - det meste af takkelagen, sejl, tovværk og en del træværk - var jo dansk ejendom. - Og så blev der holdt auktion.

H. K. Kristensen.

Kilde: Varde toldregnskaber 1806, bilag.

STUDEUDFØRSELEN OVER RIBE 1641

I Riberhus lensregnskab 1641 er der - undtagelsesvis - indført en liste over øksentolden. Den har en vis interesse, da den både angiver, hvem studehandlerne er, og hvor studene har været staldet. De magre græsøksne

måtte ikke udføres. Studene skulle have stået på stald, og at stalde stude var en rettighed, der var frataget bønderne og forbeholdt godsejerne og købstadsborgerne.

Kristian IVs reces af 1615 havde forbudt borgere og bønder at købe øksne i landsbyerne. De skulle forsyne sig på de almindelige markeder eller akseltorvet. Ingen bonde måtte sælge sine øksne til udlændinge. Kun adelen måtte købe, hvor den lystede. Recessen 1643 ændrede dette. Den tillod også borgerne at købe, foruden de øksne de kunne holde på eget foder, tillige så mange, de kunne stalde på adelens og kronens ladegårde. Det var ingen hemmelighed, at bestemmelserne af 1615 ikke var blevet overholdt, men at borgerne også før 1643 staldede på herregårdene, og det er også tydeligt nok af listen her, at de handlede ude hos bønderne, så recessen 1643 gør blot en handel lovlig, som længe havde været praktiseret.

»Øksne, fortoldede i Ribe 1641:

Angav Axel Nielsen på velb. Hartvig Sass, kgl. Majestæts befalingsmand på Lønborg Bisgård hans vegne, som der ibidem er staldet øksne 56. 18. marts¹⁾).

19. marts angav Henrik Hansen ved Aaen i Møgel-tønder birk, som han havde købt hos velb. Christopher Huas, som på Hennegård er staldet efter seddel, øksne 63.²⁾

Samme dag angav Bone Madsen af Wimmersbøl i Kier herred, som han havde købt hos velb. Christopher Huas, som på Vige er staldet 48 øksne.³⁾

2. marts angav Søren Pedersen, borger i Ribe, købt i Ribe stift 28 øksne.

6. marts angav Niels Jacobsen, borger i Ribe, købt i Ribe stift 32 øksne.⁴⁾

10. marts angav Troels Pedersen i Skast, købt hos hospitalsforstander i Ribe 11 øksne.⁵⁾

13. marts angav Niels Kjærgaard, Møgeltønder birk, købt hos A. Lydichsen i Års efter veb. Erik Grubbes seddel 16 øksne.⁶⁾

16. marts angav Oluf Hansen Rahr, borger i Ribe, købt hos bønderne 3 øksne.⁷⁾

Angav Hans Nielsen, borgmester i Varde, som på egen indavl og hans medborgeres foder staldet 42 øksne.⁸⁾ Noch, som han har staldet på Visselbjerg 10 øksne.⁹⁾

Angav Christen Tarp, borger i Varde, på eget og medborgeres foder staldet 32 øksne.¹⁰⁾ Nok købt hos velb. Jørgen Krag, på Lunderup er staldet 16 øksne.¹¹⁾

20. marts angav Peder Baggesen i Ribe, købt af velb. Gregers Krabbe, på Riberhus ladegård staldet 115 øksne, heriblandt 5 toldfri. Nok købte hos Peder Lange, Kærgård, er staldet 50 øksne. Nok på hans gård Sneumb 80 øksne. Nok købt hos Erik Juel, staldet på Gudumkloster 60 øksne.¹²⁾

12. april angav Peder Baggesen købt hos Gunde Lange ved Peder Ollesen, staldet på Bregning hans part af 55 øksne er 28 øksne.¹³⁾

11. april. Nok af Gregers Krabbe de Pandumgårds øksne 9. - Nok hos bønder 44.¹⁴⁾

21. marts angav Oluf Jepsen, borger i Lemvig, staldet på borgernes foder efter velb. Malte Juels ridefogeds seddel 36 øksne.¹⁵⁾

Johan Randlef, borger i Ribe, angav købt hos bønder 134 øksne. Nok købt hos Thomas Juel på Sønderskov 70 øksne, hos velb. Mandrup Due, staldet på Hiegårdt 82 øksne og købt hos Ortluf v. Bachwaldt, staldet på Tvis Kloster 50 øksne.¹⁶⁾

22. marts angav Laurids Baggesen og Hans Vandel, Ribe, købt hos bønderne 51 øksne. Og Peder Nielsen, foged på Frøstrup 9 øksne.¹⁷⁾

24. marts angav Peder Lang og Chresten Simonsen,

Lemvig, købt bl.a. hos Hartvig Sass, Lønborg Bisgård 40 øksne.

25. marts angav Clemen Christensen, Varde, købt på græs og staldet på Lønborg Bisgård 40 øksne. Nok på Skrumsager 43 øksne.¹⁸⁾

Angav Jep Lauridsen Borch, Ringkøbing, købt bl.a. hos Bendix Nørby og staldet på Urup 20 øksne.¹⁹⁾

Angav Jens Nielsen, Varde, købt hos Christen Lange, Hesselmed, 23 øksne.²⁰⁾

Angav Peder Christensen, Varde, købt hos Christen Lange og staldet på Hesselmed 56 øksne.

Angav Rasmus Madsen, Varde, købt af Peder Nielsen på Frøstrup, som han har solgt på sal. Mogens Kaas' børns vegne 25 øksne.²¹⁾

Angav borgmester Las Jensen, Varde, han staldet på Lindbjerg 141 øksne.²²⁾

Angav Niels Jacobsen, Ribe, købt hos Iffuer Lange, staldet på Bramming 28 øksne.²³⁾

Angav Peder Olesen, Ribe, købt med Peder Baggesen, staldet på Bregning 27 øksne.

Angav Stafen Nielsen og Anne Nielsdatter, Varde, købt af fogden på Visselbjerg og der staldet 11 øksne. Nok Stafen Nielsen efter fogdens seddel ladet stalde 84 øksne.²⁴⁾

Angav Cornelius Ortlofsen købt hos fru Christence Kragh og staldet på Ølou 40 øksne.²⁵⁾

Angav Laurids Baggesen, købt hos fogden på Frøstrup og staldet der 60 øksne.²⁶⁾

Angav Jens Pedersen Brøndum, Ribe, købt af Christen Skeel Jørgensen, staldet på Ulstrup og Estrup 247 øksne.²⁷⁾

Angav Jacob Clausen, Varde, købt hos Christen Krag, staldet Lydum 48 øksne. Nok købt hos fogden på Frøstrup, der staldet 20.²⁸⁾

Foruden disse her fra egnen var der mere end dobbelt

så mange øksne andre steder fra, endogså fra Samsø. Ialt blev der fra den 2. marts til den 23. april angivet 6.998 stude til tolden, foruden 201, der udførtes toldfrit, og som tilhørte Christen og Henrik Rantzau, der havde toldfrihed på grund af deres høje stillinger. Christen Rantzau til Breitenburg var amtmand, senere general-krigskommissær, overstatholder og rigsgreve. Henrik Rantzau til Schmool, død 1644, var amtmand, holstensk landråd og dansk diplomat ved fredsforhandlinger under og efter Wallensteinkrigen.

En stor part af studene sejledes bort fra »Riber Nak«, formodentlig Hvidding Nakke.

Noter: ¹⁾ Lønborg Bisgård er nuværende Lønborggård. Om Sass, se H. K. Kristensen: Nørre Horne herred. ²⁾ Christoffer Hvas til Hennegård og Søvig, død 1658. ³⁾ Vimersbøl i S. Løgum sogn. Hvas oprettede 1636 hovedgården Søvig af gårdene Vige i Janderup sogn og Søgård i Ovtrup sogn. I den første tid kaldes herregården blot Vige. ⁴⁾ Niels Jacobsen, antagelig den senere byfoged. ⁵⁾ Antagelig Skast ved Ballum. ⁶⁾ Lensmand Erik Grubbe, død 1692. ⁷⁾ Oluf Hansen Rahr, formodentlig byskriveren Oluf Hansen. ⁸⁾ Hans Nielsen Arnsberg, Vardes dygtige borgmester 1639-55, død 1661. ⁹⁾ Visselbjerg, Alslev sogn, ejedes af Margrethe Ahlefeldt. ¹⁰⁾ Christen Christensen Tarp, født i Lunde sogn, rådmand, død 1664 (se Glimt). ¹¹⁾ Jørgen Krag, Endrupholm, død 1643. Lunderup ejedes dengang af den forarmede Hans Lange, der vel ikke selv havde råd til at opkøbe øksne. ¹²⁾ Rådmand Peder Baggesen, død 1650, ikke at forveksle med Porsborgs bygherre. Gregers Krabbe var lensmand. Peder Lange til Hunderup Kærgård ejede dengang også Sneumgård. Erik Juel til Alsted, Lindbjerg, Hundsbæk m.v. var som landsdommer forlenet med Gudum Kloster, død 1657. ¹³⁾ Gunde Lange havde først Brejninggård sammen med broderen Thyge, efter dennes død 1614 havde Gunde Lange ene godset til 1646, da han solgte til en anden broder, førnævnte Peder Lange, Hunderup Kærgård. ¹⁴⁾ Gregers Krabbe ejede Pandumgård ved Nibe fra 1623 til 1640, da Erik Juel, Hundsbæk købte gården. Krabbe har forbeholdt sig studene ved gårdsalget. ¹⁵⁾ Rigsråd Malte Juul, Gjessinggård, var 1639-46 lensmand på Bøvling, død 1648. ¹⁶⁾ Johan Randtlev er rådmand Johan Ratlev. Thomas Juel,

død 1647, ejede også Estrup i Malt sogn, købte Sønderkov 1614. Manderup Due til Halkjær var den barnløse Juels søstersøn og arving. Tvis Kloster ejedes af Ditlew Kristoffersen v. Buchwald til Gram, Oluf v. Buchwald var en slægtning. ¹⁷⁾ Laurids Baggesen og Hans Vandel var rådmænd. ¹⁸⁾ Skrumsager ejedes da af Christen Lange. ¹⁹⁾ Bendix Nordby ejede Urup. ²⁰⁾ Jens Nielsen var rådmand. ²¹⁾ Peder Nielsen var fuldmægtig og forpagter på Frøstrup til 1651. ²²⁾ Las Jensen havde været forpagter på Lunderup og døde forarmet 1661. ²³⁾ Niels Jacobsen blev senere byfoged. Iver Lange til Bramming døde ca. 1649. ²⁴⁾ Stefan Nielsen var borgmester, døde 1665. Anna Nielsdatter var datter af borgmester Niels Thomsen og enke efter Niels Andersen, Store Hebo. ²⁵⁾ Christence Krag til Øllufgård. ²⁶⁾ Laurids Baggesen var rådmand. ²⁷⁾ Jens Pedersen Brøndum var svigersøn af mag. Kr. Nielsen Friis. Chr. Skeel Jørgensen havde Sostруп (Benzon). ²⁸⁾ Jacob Clausen var rådmand i Varde, død 1646. Christen Krag til Lydumgård døde 1645.

H. K. Kristensen.

NIELS QVISTGAARD SOM FORPAGTER PÅ NØRHOLM

Om kaptajn Frederik Lasson, der ejede Nørholm 1706-26, fortæller den Vilslev præst Knud Lang, at Lasson engang fik en lussing i selve højesteret af sin modpart, Palle Krag fra Kærgård, senere stiftamtmand i Viborg, og efter at Krag en tid havde måttet gøre sig usynlig, nøjedes kongen med at give ham følgende irettesættelse: »Palle, Palle, var det ikke, som det var, og du havde en fader, som du har, skulle det have kostet dig dit hoved!« - Skal man karakterisere Frederik Lasson, kunne man måske få lyst til at spørge, om han alligevel ikke havde fortjent lussingen.

Lasson sparede i alt fald ikke på processer, når han kunne øjne en fordel derved. Engang fik han en forpagter, der var mindst lige så proceslysten. Det var Niels Qvistgaard.

død 1647, ejede også Estrup i Malt sogn, købte Sønderskov 1614. Manderup Due til Halkjær var den barnløse Juels søstersøn og arving. Tvis Kloster ejedes af Ditlew Kristoffersen v. Buchwald til Gram, Oluf v. Buchwald var en slægtning. ¹⁷⁾ Laurids Baggesen og Hans Vandel var rådmænd. ¹⁸⁾ Skrumsager ejedes da af Christen Lange. ¹⁹⁾ Bendix Nordby ejede Urup. ²⁰⁾ Jens Nielsen var rådmand. ²¹⁾ Peder Nielsen var fuldmægtig og forpagter på Frøstrup til 1651. ²²⁾ Las Jensen havde været forpagter på Lunderup og døde forarmet 1661. ²³⁾ Niels Jacobsen blev senere byfoged. Iver Lange til Bramming døde ca. 1649. ²⁴⁾ Stefan Nielsen var borgmester, døde 1665. Anna Nielsdatter var datter af borgmester Niels Thomsen og enke efter Niels Andersen, Store Hebo. ²⁵⁾ Christence Krag til Øllufgård. ²⁶⁾ Laurids Baggesen var rådmand. ²⁷⁾ Jens Pedersen Brøndum var svigersøn af mag. Kr. Nielsen Friis. Chr. Skeel Jørgensen havde Sostrup (Benzon). ²⁸⁾ Jacob Clausen var rådmand i Varde, død 1646. Christen Krag til Lydumgård døde 1645.

H. K. Kristensen.

NIELS QVISTGAARD SOM FORPAGTER PÅ NØRHOLM

Om kaptajn Frederik Lasson, der ejede Nørholm 1706-26, fortæller den Vilslev præst Knud Lang, at Lasson engang fik en lussing i selve højesteret af sin modpart, Palle Krag fra Kærgård, senere stiftamtmand i Viborg, og efter at Krag en tid havde måttet gøre sig usynlig, nøjedes kongen med at give ham følgende irettesættelse: »Palle, Palle, var det ikke, som det var, og du havde en fader, som du har, skulle det have kostet dig dit hoved!« - Skal man karakterisere Frederik Lasson, kunne man måske få lyst til at spørge, om han alligevel ikke havde fortjent lussingen.

Lasson sparede i alt fald ikke på processer, når han kunne øjne en fordel derved. Engang fik han en forpagter, der var mindst lige så proceslysten. Det var Niels Qvistgaard.

Denne mand forpagtede 1713 Nørholm for 6 år, og Lassons befuldmægtigede, *madame Pflug* udstedte kontrakten, og den blev approberet af Lassons broder, *Chr. Lasson* 1715, idet søskendeflokken havde deres afdøde faders, *Jens Lassens* vestjyske gods i fællesskab. *Madame Pflugs* døbenavn var *Ingeborg Pedersdatter Tøxen*, hun var datter af en kendt Vardepræst *Peder Tøxen* og havde været gift med den underlige geografiske forfatter og ridefoged *Henrik Ovesen Pflug*, der også havde været i Lassons tjeneste, men var død 1709. Lassonfamilien yndede dem begge. *Jens Lassens* sønner havde antaget navnet *Lasson*.

Efter nogle års forløb kunne herskabet imidlertid ikke døje *Qvistgaard*. Han skulle væk. Måske fandt man, han tjente for godt på forpagtningen. Ridefogden eller fuldmægtigen på Nørholm, der førte sagen, var *Jens Saltum*, som blev ansat 1715.

7. juni 1717 opsagde man forpagteren og pålagde ham at gøre gården ryddelig til *Jacobi* (25. juli). Som grund angav man, at *Lasson* selv ville bo der. Det var nu ikke nogen tilstrækkelig grund, og en måned senere beskylder herskabet så *Qvistgaard* for misligholdelse af kontrakten. Han havde »udbredt tægterne videre« (gjort dem større), end han måtte, og der føres vidne på, at *Qvistgaard* havde taget 1 1/2 gange så meget agerjord i brug, end forpagterne før havde gjort. Hertil svarede *Qvistgaard*, at vidnet var vist en af *Lassens* fæstebønder, der var interesseret i »at så lidt og høste mindre,« og kaptajnen havde nok »urettelig ladet sig informere« - åbenbart en spids bemærkning til ridefogden!

Den følgende tingdag forøgede *Saltum* beskyldningerne: *Qvistgaard* havde ikke betalt forpagtningsafgiften, 600 rdl., rettidig på *Viborg* snapsting, havde drevet jorden til upligt ved den stærke udvidelse af det tilsæede areal, ikke gødet forsvarlig, havde hugget ege, hassel og

vidjer i Nørholms lund uden udvisning, havde pålagt bønderne mangfoldige Vardeægter og nogle Ribeægter imod kontrakten, som ikke tillod ham at fjerne indavlet korn længere end til *Hjerting* eller *Janderup* og imod kontrakten brugt bønderne til sit eget arbejde, der ikke vedkom Nørholm, som at sætte hø på hjaldene og age jord m.m. til gårdens dæmning, det skulle hans røgter og andre folk forrette. Derfor skulle han straks gøre gården ryddelig og flytte!

Qvistgaard ville ikke flytte men henholdt sig til bestemmelsen om de 6 år og påstod, kontrakten gav ham ret til udvidelse, da der i § 6 stod, at hvis der ved hans bortrejse var sået mere, end der var ved hans tiltrædelse, skulle det godtgøres ham, han havde kun fældet træ til bæslinger o.lign. og den ene gang efter Saltums udvisning, ellers var der hugget hassel og vieris til laksegården, og der var ingen bønder, der havde protesteret mod ægterne; skulle bønder ikke lægge hø på hjalden, skulle de vel heller ikke lægge kornet i laden. Han havde ganske rigtigt ikke betalt til snapsting, men det skyldtes, at han havde betalt skatter af Nørholms øde jord og meget mere, så det næsten beløb sig til de 600 rdl., summen skulle derfor fradrages først. Det kunne ikke passe, han havde forringet gården, for en anden skulle have budt kaptajnen 100 rdl. mere i forpagtningsafgift, altså måtte Qvistgaard tværtimod have forbedret gården.

4. oktober afsagdes dommen, der lød på, at opsigelsen ikke var lovmæssig. Qvistgaard fortsatte. Næste år, 1718, begyndte med, at han igen blev opsagt, og atter den 23. maj, da Lasson tilbyder ham 100 rdl. for »tidsspilde m.m.,« men forgæves, Qvistgaard ville ikke flytte.

Denne forpagter har åbenbart været en driftig landmand, tillige var han studehandler. Han solgte produkterne i Varde, bl.a. til en *Peder Hansen*, af hvem han i oktober krævede 1201 rdl. for leverede stude og varer.

Han fik ikke alle pengene. I december året efter fik han ved landstinget Peder Hansen dømt til at betale 519 rdl. Men da er Qvistgaard flyttet fra Nørholm, tiden var udløbet.

Niels Pedersen Qvistgaard havde navn som fødegården, Kvistgaard i Vejrum, hvor hans meget velhavende fader var rytterbonde. Både Niels og hans fem brødre blev studehandlere. Han var gift med *Kirsten Madsdatter* fra et velhavende bondehjem i Hjerm. Han led tab, bl.a. da en Viborgkøbmand gik fallit, senere forpagtede han en herregård i Tyregod, men der gik det rent galt, han klarede ikke forpligtelserne, indviklede sig stadig i processer, måtte til sidst som husvild flytte fra sted til sted og døde i *Lille Tradsborg* 1748 og blev begravet på Måbjerg kirkegård. Fra hans datter Anna Marie nedstammer blandt andre slægten Willemoes.

Kilder: Jy Sml 3. rk. IV 73. Øster-Nør herreds tingbog 1717 5/7, 10/7, 4/10, 1718 10/1, 23/5, 16/10, 1719 4/12. A. Sidelmann: Kvistgård i Vejrum, Arb. Hard 1938, 1-11 Erh. Qvistgaard: Gamle Ligsten paa Holstebro Kirkegaard, sst. 1932, 5. Om Frederik Lasson se H. K. Kristensen: Øster Horne Herred, 122-25.

H. K. Kristensen.

C. Lindberg Nielsen

Den 29. november 1973 døde en af Historisk Samfunds flittige medarbejdere og mest trofaste venner, landsarkivar C. Lindberg Nielsen, Odense.

Han var født i Varde 4. april 1904 som eneste søn af vejassistent Emil Nielsen og hustru Christine, f. Lindberg. Han blev student fra Esbjerg 1922, cand. mag. i historie og kristendomskundskab 1929 og samme år holdt han bryllup med Nanny Sonnenborg, der blev ham en stor støtte. Lindberg Nielsen var en tid knyttet til Varde kommunale skolevæsen og handelsskole, og fra 1936 til 42 var han adjunkt ved Esbjerg statskole.

»Vestjyllands historiker« ,rådstuearkivar, dr. O. Nielsen var hans farbror, så han var næsten slægtsbundet til et arbejde med dansk historie. Og dermed var han da også i fuld gang. Allerede i 1927 kom hans arbejde om Varde latinskole i Jyske Samlinger. Her røbedes straks den grundighed, dybe indsigt og klarhed, der kom til at kendetegne ham som historiker. Desuden var han kommet i bestyrelsen for Varde museum og ledede 1935 en udgravning af Vardehus, ligesom det i det hele taget er hans studier over den ældgamle borg, der først har skaffet os rigtig klarhed over dens mærkelige skæbne. 1942

afsluttede han et stort og særdeles samvittighedsfuldt arbejde, nemlig Varde Bys Historie.

Samme år blev han ansat ved landsarkivet i Viborg, hvor han virkede, til han 1951 blev udnævnt til landsarkivar for Fyn, og som sådan virkede han trofast i 20 år, til han tog sin afsked, men blev boende i Odense. 1952 blev han medlem af bestyrelse, skrift- og forretningsudvalg for Historisk Samfund for Fyns Stift, ligesom han i 10 år var medlem af Udvalget til udgivelse af kilder til landbefolkningens historie. Også for de Lokalhistoriske arkiver, der nu vokser frem over det ganske land, fik han stor betydning, idet disse arkivers »fader«, cand. pharm. Hans Brandt fik vejledning og hjælp hos Lindberg Nielsen. Det må også nævnes, at han ordnede de Estrupske familiearkiver på Skaføgård. Han var medarbejder ved Danske Slotte og Herregårde, Håndbog for danske lokalhistorikere, Danmark før og nu samt Traps Danmark og Festskrift til Aksel Linvald. Endvidere skrev han Ringkøbing Købstads historie, Familien Estrup gennem 250 år samt lokal- og personalhistoriske afhandlinger til historiske årbøger, Personalhistorisk Tidsskrift, Kirkehistoriske Samlinger m.v.

Og i Fra Ribe Amt skrev han: Hvornår blev Vardehus ødelagt? 1930, Vestjyllands historiker, 1931, Datering af Vardes første købstadsprivilegier, 1933, Christian Carl Brorson, 1936, Hvor lå Vardehus? 1939, Et forarbejde til Pontoppidans Danske Atlas, 1943, En solvogn fra Janderup, 1947, Løven i Varde bys våben, 1950, En gammel sørøverhistorie, 1950, Til messe i Ribe for 450 år siden, 1959, Traps »Danmark« om Vardehus, 1966.

Det er ikke mærkeligt, rækken i vor årbog blev så lang. For Lindberg Nielsen elskede Vestjylland. Der var noget fast, afgjort over ham, også i forholdet til hjemstavn og venner. Man kan vanskeligt med få ord

Mindeord

karakterisere Lindberg Nielsen bedre, end sønnen Carl gjorde det ved graven:

»Far fortjente pensionistens mere rolige og uforpligtende tilværelse. Hele sit liv igennem arbejdede og studerede far - ikke for egen vindings skyld, ikke for hæderens skyld, men sådan gjorde man nu engang. »Først arbejdet - siden fornøjelsen« var fars valgsprog. Pligten var for far ikke noget, man kunne tage på og af efter forgodtbefindende som en overfrakke. Pligten over for sin familie, sit fag og sin kirke prægede hele hans færd.«

Æret være hans minde.

H. K. Kristensen.

Anmeldelser

Fisker går i land. Claus Sørensens erindringer II 1910-1930. Bogen er en fortsættelse af de spændende barndoms- og ungdomsoplevelser, som udkom sidste år. Den er ligeledes bearbejdet og tilrettelagt af A. Hjorth Rasmussen og fremtræder i samme smukke udstyr med en rigdom af billeder og er udkommet på Engers Hansens forlag, Esbjerg. Claus Sørensen er nu blevet skipper på egen fiskerbåd. »Fiskeriet var mit liv, det var det herligste og mest spændende arbejde, man kunne tænke sig.« Ja, i sandhed var det spændende - og hårdt! Hans dristige og ofte livsfarlige ture og kolossale udbytte blev ligefrem legendarisk og kunne vække misundelse hos andre fiskere. Navnlig under første verdenskrig gav fiskeriet så eventyrlige afregninger, at sagnet endnu snakker om fiskerdrenge, der brugte 100krone sedler som pålæg på smørrebrødet! Hvad blev det så ikke til for den, der forstod at holde styr på pengene! Men også minesprængninger og forlis hørte med i billedet. Som et eksempel på C. S. forvoventhed skal nævnes, at han gav sig til at fiske under List, hvor tyskerne havde flyvestation og depot for ubåde, han blev opbragt af et krigsskib, men med uhørt dristighed og held stak han af og slap bort! Samtidig spekulerede han i aktieselskaber og på børsen. Arbejdet var dog blevet for hårdt. Sørensen blev syg og måtte 1916 efter lægens påbud gå i land, men ikke for at hvile. Han blev kutterreder, ofte under vovelige tiltag, som da han hentede et knapt færdigbygget, men betalt skib på et fallerende værft, så eksperimenterede han med nye kuttertyper, østersfangst, direkte landinger i England og Hamborg, Islandsfiskeri (hvor broderen S. P. Sørensen må nævnes) og ved forbindelse med dansk-amerikaneren John M. Larsen kom han i besiddelse af isværker. Som den vældige Nimrod, direktøren er, fortæller han sluttelig om jagten og dens glæder, fritid og familieforhold.

Endnu en bog med skumsprøjt og bølgeslag og udgivet af Fiskeri- og Søfartsmuseet og forevrigt med støtte af Claus Sørensens Fond må nævnes her, nemlig strandfoged P. Chr. Dahl: *Strandinger og Strandingsgods 1796-1923*, ligeledes tilrettelagt af A. Hjorth Rasmussen. Dahl har ejet Gml. Bjerregård på Holmsland Klit mellem hav og fjord. Her har hans slægt levet omtrent siden gården blev bygget 1796. Og det var en strandfogedgård. Her fortælles om de frygtelig mange strandinger, ofte med døden i følge, om kække redningsmænds bedrifter, om spændende og for en landkrabbe særegne begivenheder, og om det eventyrlige liv på den isolerede gård, hvis dagligliv også beskrives, men næppe vil føles »dagligt« af andre end klitboere, strandfogder og redningsmænd! Bogen beretter også noget om Nyminde, Lønne m.m. i vort amt. Dahl bygger delvis på sine dagbøger, strandingsprotokoller og gode hukommelse, og han fortæller jævnt og naturligt. Der er et væld af gode billeder.

Anmeldelser

Alfred Kaaes sidste storværk *Staby sogn*, bekostet udgivet af Stabys sidste sogneråd, er skrevet i Kaaes kendte brede, levende stil, med samme fortællerglæde og prydet med hans fine tegninger, ligesom tilfældet er i den lange række lokalhistoriske arbejder, han var mester for. Vemodigt, at bogen skulle blive hans sidste.

H. N. Skade: Noget om Sejstrups historie i Hunderup sogn. Skade nævner i forordet, at han har valgt at beskrive ikke sognet, men en enkelt landsby, bl.a. for at kunne koncentrere sig om landbrugsforhold og befolkningens slægtsforhold. Og dette mål har han nået på ypperlig måde. Blandt lokale hjælpere fremhæver han lærer J. H. Hyldtoft, »uden hvis medvirken denne bog ikke kunne være lavet.« - Interessante er de to kort, Skade har konstrueret væsentlig på grundlag af oplysninger i markbogen 1683. Iøvrigt falder bogen i to hovedafsnit: Landsbyens forhold i almindelighed og Gårdhistorien. Med vanlig grundighed behandler Skade i 1. afsnit en række forhold bl.a. gaden, tægter, birketinget, udskiftningen, parcellering, financiering af selvejet, skolen, indvandrede slesvigere, bolsmænd og håndværkere, stavnsbundnes flugt, viden 1732, og møllepligt. Der var gårdfællesskab som dengang almindeligt i amtet. Både i den almindelige del og i gårdhistorien vises klart, hvordan fæstet overtages af søn eller svigersøn, hvorved Danske Atlas' oplysning bekræftes, når det skriver: »Eierne har gierne conserveret Børnene ved Stederne efter Forældrene, saa Bøndergaardene i denne Egn med Herskabernes Tilladelse, ere bleven en Art af smaa Stamhuse.« - Gårdhistorien, det vanskeligste at udarbejde, er så kyndigt og indgående beskrevet, at det næppe kan gøres bedre. Netop det mindre område gør det muligt at kunne brede sig, noget, der ikke så godt kan tillades i beskrivelsen af et større sogn. Bogen må være af største interesse for byen, sognet og de mange slægter, der har haft tilknytning til Sejstrup. Den kan vist endnu fås hos lærer J. H. Hyldtoft, Sejstrup, Gredstedbro, for 15 kr.

I *Kuml* 1971 og 72 har *Mogens Bencard* offentliggjort resultaterne af indgående undersøgelser over middelalderfund af stenmortere og lertøj. I 1971 skriver han om *Middelalderlige stenmortere i Danmark*. Påfaldende mange af disse sjældne redskaber er fundet i Ribe. De fleste er fremstillet af en art kalksten, der stammer fra egnene omkring Kanalen. Ved hjælp af sammenligning med udenlandsk materiale daterer Bencard dem til 1200-1400 årene. I 1972 kom resultatet af hans studier over *Dansk middelalderlertøj med antropomorf (menneskeformet) dekoration*. Bencard gennemgår alt skårmateriale af denne udførelse, som findes her i landet, inddeles og daterer det og bestemmer sluttelig produktionsstedet. Han påviser en gruppe »sydskandinaviske« keramik, hvoraf han dog udskiller en sjællandsk. Gruppen er blevet til under hollandsk påvirkning, men ellers er denne keramik importeret fra udlandet, fra Nordvestfrankrig, England og Holland. Også inden for dette område møder den gamle kultur- og handelsby Ribe med mange fund.

Af *Gyldendals Egnsbeskrivelse* er udkommet 10. bind: *Vestjylland med det nordlige vadehav* under redaktion af *Bent Rying* og *Gre-*

gers A. Jensen, og som i 21 afsnit giver en samlet geografisk-historisk fremstilling af egnen. Det vil her føre for vidt at komme nærmere ind på alle afsnit, men vi kan nævne *Horst Meesenburgs* store og indgående bidrag om *Landskabet* (og vestjyder) også *Kirsten Agerbæks* geniale *Historie* (vestjysk Danmarkshistorie) glæder man sig over, ligeledes *K. Ringgaards* og *Ellen Andersens* lysende klare behandling af henholdsvis Folkemål og Egnsdragter, også *Knud Jensens* arbejde om *Overtroens* talrige former og udslag må fremhæves. De andre emner Forhistorien, Herregårde, Religiøse strømninger, Kirker, Byer og Vadehavsområdet er ligeledes behandlet af kyndige medarbejdere. Mange billeder letter tilegnelsen. Lidt irriterende er det dog s. 232 at se egnens maler Chr. Lyngbos tegning af en gemytlig vestjyde tituleret således, at man skulle tro, den skyldes en af Ill. Tidendes tegnere.

Valdemar Andersen har beskæftiget sig med Kristian IVs bryllup med Anna Cathrine 1597, der stod på Haderslevhus. Det har ikke tidligere været meget behandlet i historien. Nu viser Andersen i *Sønderjyske årbøger 1973*, at det ikke kan være gået helt stille af. Det viser de fantastiske dynger af madvarer, som er leveret til det. Fra andre len kom bl.a. 120 tdr. hvedemel, 161 okser og 1.147 lam og 457 sider flæsk. Hertil kommer stærkt forøgede indkøb og leverancer på selve Haderslevhus. Var kvæget end meget mindre dengang og et stort tal mennesker har skullet bispises i mange dage, tør man nok sige, at ingen behøvede at gå sultne fra det bryllup!

I samme årbog er der som sædvanligt meget godt at hente. *H. V. Gregersen* skriver om *stuedrift og toldoprævning i middelalderen langs den sønderjyske hærvej*, *Dorrit Andersen* om *Redaktør Nis Petersens erindringer fra Flensborg Avis 1889-1897*, *G. Japsen* om *Betragtninger over den danske bevægelse i Nordslesvig*, *Inger Svane* om *Vælgerforeningen og de dansksindede nordslesvigers politik 1906-10* og *Frants Thygesen* om *Danmark og Sydslesvigsspørgsmålet efter 1945*. Desuden er der anmeldelser og Noter og nyt.

I *Arv og Eje 1973* har *S. Fritz* med vanlig kyndighed skrevet om nok en Ribe guldsmed *Jochum Bøttcker* (1745-67) og hans arbejder og oplyser tillige om kunderne.

Peter Beck: Dansk dreng i Sundeved. En kendt sønderjyde, lektor ved Abenrå statsskole i 30 år efter først at have oplevet Vestjylland, tilknyttet Tarm gymnasium, fortæller i denne bog om sin barndom på gården Junkershof i Ullerup. Det var hans bedstefar, som i 1787 købte parcellen Junkerskoppel og der byggede gården, hvis stuehus står endnu. Her fortælles om drengens oplevelse af naturen, om blomsterverdenen ved barndomshjemmet. »Ak, ingensteds er roserne så røde, Ak, ingensteds er tornene så små . . .« For Beck blev de ikke blot stemningsfulde minder, de blev livsoplevelse, for »en mængde barndomsoplevelser danner basis for en senere mere udviklet forståelse. Oplevelsens styrke og forundringsevnen er i ens første leveår meget stor.« Et eksempel: En april morgen skilte drengen sløret, som en påskeblomst, der var under udfoldelse, var ved at sprænge; kort tid derefter sad han ved fade-

Anmeldelser

rens side i kirken og hørte påskeevangeliet: graven sprængt. Denne oplevelse var med til at danne et grundlag for lektorens undervisning i litteratur, i Grundtvigs »Sig mig blomst, hvad vil du her? ... Springer klart af gule lagen livet frem med påskedagen?« - Der fortælles indgående om livet og personerne i det sundevedske sogn, bl.a. om N. L. Feilberg, kendt fra Alslev-Hostrup og V. Vedsted, præst i Ullerup 1847-64, om kirkelige forhold, den nationale spænding, skoletiden, bl.a. vintermorgenen i den uoplyste skolestue i varmen fra den store kakkellovn, hvorfra gnister fløj ud under bølgebrændets hyggelige buldren, mens degnen fortalte om paradiset, syndefaldet og brodermordet. »En bedre indførelse i livets vilkår kan ikke tænkes.« - Også 1. verdenskrig måtte drengen opleve, hans kusines og hans søsters mænd faldt og efter et frygteligt fængselsophold faldt hans bror ved Blaches. En klog, medfølelse skildring, skrevet af et fint menneske, gør det til en berigelse at læse denne erindringsbog.

H. K. Kristensen.

Harald Nielsen: Fra det kommunale skolevæsen i Ribe amt 1870-1970. 352 sider. Fhv. amtsskolekonsulent Harald Nielsen har gennem mange år syslet med historiske studier vedrørende Ribe amts skolevæsen, som han er dybt fortrolig med fra sin mangeårige lærergering i Starup og dernæst siden 1947 som amtsskolekonsulent. Det foreliggende skrift meddeler først en kortfattet oversigt over skolevæsenets udvikling gennem de 100 år, med særlig vægt lagt på den ejendommelige »vestjyske skoleordning«, der ofte er blevet skildret i litteraturen. Det derpå følgende hovedstykke er et register over samtlige skoler i amtets 68 landkommuner og 3 købstæder. Herunder er lærernes navne opført med fortløbende numre. 7.791 er registreret, hvoraf dog henved 2.000 vinterlærere, der kun har virket i kortere tid, i mange tilfælde kun et år. Med al respekt for det kæmpearbejde, der er nedlagt i dette registreringsarbejde kan det være et spørgsmål, om det har været umagen værd. Som et kuriosum kan det nævnes, at senere biskop Lindegaard i sine unge dage var vinterlærer et år ved Rousthøje skole. Over for det knytter der sig mest interesse til, hvad der oplyses om vinterlærernes senere skæbne. Trods enkelte fejl eller udeladelser må man sige, at H. Nielsen har ydet et værdifuldt bidrag til Vestjyllands skolehistorie. Også som opslagsbog vil den være god at anvende.

Svend Mogensen.

Aage Trommer: Modstandsarbejde i Nærbilled. Universitetsforlaget, Odense. 1973. (90,00 + moms).

Med denne omfangs- og indholdsrige bog har forf. omtalt det illegale arbejde i Syd- og Sønderjylland 1940-45, Region III. Omkring de kendte hovedpunkter i besættelsestidens forløb: Den første modstandsbevægelse, oprettelsen af Frit Danmark, sabotagen, folkestrejken 1943 o.s.v. grupperer sig de mere detaljerede træk i bevægelsens udvikling, således som de, alt efter deres udgangspunkt, fordelte sig ideologisk og rent geografisk. Når man betænker, at bevægelsen udfoldede sig så planløst, som den efter sin illegale karakter nødvendigvis måtte gøre det, båret frem af personer

af højst forskellig observans, hvoraf nogle bagefter var mere villig end andre til at fortælle, og det skriftlige materiale var lige så uensartet, er det forståeligt, at billedet må blive lidt flimrende under historiens søgelys. Nogle punkter forbliver dunkle, idet der vel endnu, kun et kvart århundrede efter begivenhederne, må tages diskretionshensyn.

Mere analytisk end egentlig vurderende vil dr. Trommers bog, ligesom hans forudgående disputats om jernbanesabotagen, være kildeskrifter af afgørende værdi, når engang i fremtiden den *hele* historie om vort lands besættelse skrives. For selvfølgelig vil dette skæbnesvangre drama i dansk historie tiltrække fremtidens forskning. Og der vil givetvis blive fremdraget aspekter, hvorom nutiden må foretrække at tie. Man vil med speciel interesse hæfte sig ved enkeltheder i Trommers bog, f.eks. den grafiske fremstilling over anslået mandskabsstyrke i militær- og sabotagegrupper januar 1944 - april 1945 (s. 389) og et brev af 30. april 1945 fra Bennike til Højland Christensen, hvori omtales den forventede nært forestående tyske kapitulation. »For at undgå enhver misforståelse i fremtiden bør vi søge at modtage denne overgivelse - og ikke lade den ske til en eller anden ældre officer, der findes på stedet, og som ikke står i modstandsbevægelsens rækker.« (s. 365).

Verner Bruhn: Da Esbjerg blev by. I Esbjergs hastigt fremadskridende udvikling blev 25 års jubilæet i 1893 og den efterfølgende overgang til selvstændig kommune, udskilt fra Jerne-Skads, kun et kort ophold på vejen frem mod det endelige mål, byens anerkendelse som købstad. 12. jan. 1898 fremsattes i landstinget forslag til lov herom, og sagen fandt sin løsning s.a. Esbjerg var købstad. Begivenheden blev selvfølgelig fejret på behørig vis, og så kom hverdagen med valgkamp om byrådsposterne, ført med den friske åbenhjertighed, som også på anden måde blev betegnende for det nye bysamfund. Forf. har fået det hele med. Den lille bog dækker et vigtigt afsnit af byhistorien. (Engers Hansens forlag. Kr. 14,75).

Mark og Montre 1973 bringer blandt andet godt stof Mogens Ben-cards foreløbige beretning om Ribe-udgravningerne i 1972-73, der kom til at stå som en arkæologisk sensation. Den noksom bekendte uoverensstemmelse mellem historiens og arkæologiens vidnesbyrd om det ældste Ribe havde længe været en udfordring til museums-folkenes sporsans og undersøgelser i byens metertykke kulturlag. Trods de mange foretagne og i øvrigt resultatrige udgravninger udeblev beviserne på et Ribe i vikingetiden, indtil man i vinteren 1972-73 fik mulighed for en undersøgelse i grunden under Ribe Kunstmuseum i Sct. Nicolajgade, der var under restaurering. En gravning i bygningens kælder viste et ca. 2 m tykt kulturlag, der ikke i sig selv var opsigtsvækkende - men overraskelserne kom. Keramik af udenlandsk oprindelse, horn- og benarbejder, mønter o.s.v. samt stolperækker, der tolkes som en del af et hus, hvis vægge har bestået af fletværk. Det sensationelle skulle dog få en yderlig underretning ved fundet af en menneskelig hjerneskal med en runeindskrift. Alt i alt var Ribes forhistorie med disse fund rykket et godt stykke til-

Anmeldelser

bage, og nye undersøgelser vil sandsynligvis underbygge de resultater, vi foreløbig har set.

Steen Hvass skriver om *Hodde*, en vestjysk jernalderlandsby med social deling. Her er udgravet huse af stærkt varierende længde, mens bredden er 5-5,5 m. I de fleste af husene har der i østenden været kreaturbåse. En fortsat afsluttende udgravning i efteråret 1973 bragte husenes antal på 76, og hele landsbyen har været omgivet af et hegn. *Hans Chr. Vorting* fortæller om Et usædvanligt enkeltgravsanlæg ved Veldbæk. En fuldstændig ukendt og forlængst overpløjet gravhøj indeholdt tre økser, deriblandt en 14,5 cm lang stridsøkse af en grågrønlig bjergart. Af særlig interesse var gravens »flise«belagte bund samt spor af stolper eller planker. Samme forf. beretter om en i 1972 fundet bopladsforekomst fra germansk jernalder i Esbjerg, først bemærket af »den allestedsnærværende amatørarkæolog *Julie Christensen*.« Med middelalderudstillingen i Den antikvariske Samling i Ribe i 1972 som det inspirerende udgangspunkt har *Torkil Funder* og *Niels Henrik Olsen* med frodig, men veltøjet fantasi sat tingene i relief, så vi får en masse at vide om Ribe 1100-1500. *Henrik Thrane* fortæller om den berømte ripenser *Jacob A. Riis*, der i 1883 fandt nogle pilespidser på Long Island ved New York. Hans teori om fundets oprindelse underkendtes af amerikansk arkæologi, hvilket turde være tilgiveligt. Men det er værd at bemærke, at Riis sendte sit fund til sin hjemby samlinger.

Vald. Andersen.

Virksomheden 1973-74

Der holdtes årsmøde og generalforsamling den 8. november i Ribe. Man samledes i den nymalede domkirke, hvor antikvar Mogens Bencard fortalte om kirkens historie og ledede en omvisning. Ved det efterfølgende foredrag i seminariets festsal var det atter Mogens Bencard, der måtte holde for med en beretning om sine opsigtsvækkende fund i Kunstmuseets undergrund og nærmeste omgivelser, ledsaget af lysbilleder. Det blev for deltagerne et interessant møde med det ældste, hidtil ukendte Ribe.

Generalforsamlingen med kaffebord foregik på hotel *Munken*. Formanden, redaktøren og kassereren aflagde beretninger. Alle valg var genvalg.

Også sommerens udflugt den 9. juni gik til den gamle stiftsby. De mere end 300 deltagere samledes i Sct. Katharina kirke, som blev beskrevet af Bencard. Deltagerne deltes i to hold, som på skift besøgte Den antikvariske Samling, Queedens gård, der kyndigt blev forklaret af mag. art. Kirsten Agerbæk, og den nyeste, store udgravning, som antikvaren gjorde rede for, så deltagerne fik et indblik i arkæologiens spændende arbejde.

I øvrigt har beretningsåret været præget af bogudgivelser. O. 1. novb. udkom Vald. Andersen: *Foldingbro*, udgivet med støtte fra Carlsbergfondet, Den Hielmstjerne-Rosencronske Stiftelse samt dagbladet »Vestkysten«s sociale og kulturelle fond. Derefter fulgte udgivelsen af den genoptrykte David Grønlund: *Historisk Efterretning om de i Ribe Bye fødte Hexerie forfulgte og brændte Mennesker*, med forord, noter og registre af Kirsten Agerbæk. Til denne udgivelse var ydet støtte fra Konsul Georg Jorck og Hustru Emma Jorck's Fond og af Ribe Sparekasse-Bikuben. Endelig udsendtes et af H. K. Kristensen og S. Manøe Hansen udarbejdet gennemillustreret skrift: *Glimt fra Ribe amts fortid*, en ny og sikkert gen-tagselsværdig form for lokalhistorisk publikation. »Glimt« fik en god modtagelse, ikke mindst hos vore medlemmer, der modtog bogen som gave.

Det har været Hist. Samf. en stor opmuntring og glæde at få tildelt støtte fra ovennævnte fonds, så vore bøger har kunnet tilbydes til overkommelige priser.

Nye medlemmer 1973-74:

Albertslund: Henry Koop. *Andst*: gdr. Halfdan Østergård. *Ansa-*
ger: Chr. Christensen. *Askov*: H. Lervad. *Billum*: lærer Tage Uhr.

Bramming: fhv. gross. Georg Hansen, landinsp. Bent Nielsen, manufakturhandler Hans Hejbøl. **Brørup:** Otto Vedsted. **Ejstrupholm:** Ester Bjeldbak. **Esbjerg:** fru Helga Christensen, maskinmester P. Højbak, ingeniør Poul Lange, lærerstuderende Arne V. Thomsen, civilingeniør V. Tagmose, lærerstuderende Kurt Lyhne, H. Chr. Jensen, materialeforvalter V. Jensen, fru Erna Voss, John Pedersen, Bidde Hansen. **Fredericia:** Familie- og slægtsarkivet. **Gammelby:** gdr. Frd. Flintholm. **Gredstedbro:** Erling Geil. **Herning:** arkitekt Anton Christensen. **Hjallelse:** E. Dam Laursen. **Hjerting:** kaptajn Georg Rhod Hansen. **Holsted:** Lokalhistorisk arkiv, konsulent Asger Albertsen. **Jedsted:** sem.adjunkt Birthe Refslund. **Jernved:** sognepræst Birgitte Grell. **København:** Institut for navneforskning, afdelingschef J. Møller Kristensen. **Lindknud:** montør Kaj Larsen. **Låsby:** Juul Jensen. **Nordenskov:** frk. Kristense H. Madsen. **Nyby:** gdr. J. Andersen. **Nærum:** fru Benthe Johnsen. **Oxbøl:** Blåvandshuk Egnsmuseum, overklitfoged A. Feilberg, lærer P. Iversen. **Ribe:** gdr. Jørgen Bjerrum, domprovst P. Küllerich, bankdirektør R. Hyldahl, frk. Grethe Valeur, kontorchef J. Jepsen, frk. Johanne Nielsen, bibliotekar fru Birte Brabrand, Verner Porsgård, bibliotekar Susanne Jacobsen, amtsfuldmægtig Edith Nielsen, mus.forvalter Niels Henrik Olsen, advokat Finn Garvold, tandlæge Knud Tranekjær, amtssygehusdirektør Henning Willumsen, adjunkt Anna Marg. Paludan, amtssundhedsplejerske Johanne Ascanius. **Roskilde:** fru Elisabeth Tang, kontroltelefonist Grethe Bang, sekretær Hans-Jørgen Jensen. **Rødovre:** maskinmester Knud Thøgersen. **Skærbæk:** uddeler Schack Pedersen. **Tjæreborg:** husmoder Anna Choubum, toldbetjentformand P. Lilleør. **Tønballegård:** jægermester Erik Sanders. **Varde:** laborant frk. Kamma Sørensen, fru Karen Christensen, Vibeke Johansen, Alice Andreassen, fotograf B. Kjær, fru Ladefoged, ingeniør Bjerre Pedersen, T. Krog-Meyer. **Vejen:** installatør Fl. Ehlers, herrefrisør J. Skov, E. Egebjerg, handelsoverlærer Aksel Andersen, boligkonsulent E. & A. Hyldig, fabrikant Ejlif Aaltonen, sognepræst A. Hjælland Frandsen, bogtrykker H. P. Frandsen, skoleinspektør Sigurd Bak, erhvervssekretær Arthur Vistisen, kommunaldirektør Henning Andersen, kontorchef Aage Bloch. **Vejs:** Ansgar Andersen. **V. Vedsted:** sognepræst Erling Sonnichsen. **Ølgod:** gdr. Børge Forsom, H. G. Windfeldt Olesen, direktør M. Klastrup, Ingefred Nissen, direktør Aage Ø. Dahl. **Øster Gasse:** Anna Marie Terkelsen. **Øster Lindet:** Martin Bruun. **Abyhøj:** arkitekt Sven Fritz. **Århus:** Anna Rasmussen.

Regnskab for 1973/74

INDTÆGTER

Kassebeholdning pr. 1.4.1973		23.401,89	
Kontingent			40.302,25
Bogsalg			17.343,96
Indgået moms		2.549,77	
Portogodtgørelse		739,60	
Renter af legater		577,50	
Renter af beholdninger i sparekasse og giro		2.238,16	
Refunderet moms		454,00	
<i>Tilskud:</i>			
Staten	3.000,00		
Ribe amtsråd	1.500,00		
Kommuner	6.050,00		
Pengeinstitutioner	2.500,00	13.050,00	
<i>Forskelligt:</i>			
Tilskud, konsul Jorcks fond	6.000,00		
Tilskud, Hielmstjerne stiftelse	2.000,00		
Hævet grundfond	7.284,66		
Hævet udgiverkonto	4.938,89	20.223,55	
Ialt			<u>120.880,68</u>

UDGIFTER

Kontingent til S. L. F. samt forsikringer		1.024,00	
Forfatterhonorar		2.900,00	
Trykning af årbog »Fra Ribe Amt« 1973		26.804,65	
Trykning af »Glimt fra Ribe amts Fortid« samt »Historiske efterretninger . . .«		40.379,75	
Porto ved udsendelser m.m.		7.390,34	
Kontorartikler, telefon og porto		4.302,64	
Møder, foredrag og udflugter		1.264,47	
Kurser		647,68	
Repræsentation		90,00	
Bogkøb og bibliotek		991,00	
Forskelligt		1.531,35	
Udgået moms		5.580,28	
Indsendt moms		691,00	
Udgifter ialt			<u>93.597,16</u>
Beholdning at overføre til 1974-75			27.283,52
Ialt			<u>120.880,68</u>

AKTIVER

Beholdninger:

Indestående i Ølgod Sparekasse:	
Konto nr. 06-18728 - 6 måneder	24.470,95
Konto nr. 02-17014 - anfordring	1.520,04
Konto nr. 00-03804 - check	39,78
Konto nr. 06-21109 - Mølhedes legat	0,00
	26.030,77
Kontant	523,38
Girokonto	729,37
	27.283,52
Th. Mølhedes legat	12.700,00
Gl. årbøger og andre publikationer	3.000,00
Ialt	42.983,52

Regnskabet er revideret og fundet i orden. Det konstateredes, at de opførte beholdninger var til stede.

Ribe, den 26. juni 1974.

Svend B. Troelsen.

Jens Kusk.

TILSKUD

Staten		3.000,00
Ribe amtsråd		1.500,00
Billund kommune	300,00	
Blåbjerg kommune	300,00	
Blåvandshuk kommune	200,00	
Bramminge kommune	300,00	
Brørup kommune	300,00	
Esbjerg kommune	1.500,00	
Fanø kommune	100,00	
Grindsted kommune	200,00	
Helle kommune	150,00	
Holsted kommune	300,00	
Ribe kommune	500,00	
Varde kommune	400,00	
Vejen kommune	1.000,00	
Ølgod kommune	500,00	6.050,00
Esbjerg Bank	200,00	
Esbjerg og Omegns sparekasse	200,00	
Den danske Provinsbank, Ribe	200,00	
Landbosparekassen for Ribe og Omegn	200,00	
Ribe Sparekasse - Bikuben	400,00	
Sparekassen Sydjylland, Vejen	200,00	
Sparekassen Sydjylland, Varde	200,00	
A/S Varde Bank, Varde	400,00	
Ølgod Sparekasse	500,00	2.500,00
Ialt		13.050,00

Registre

Personer

(fortrinsvis artiklernes hovedpersoner).

A

Abildgaard, Dorte, 86; — Svend, arkivtegn, 473.
Adam af Bremen, 261.
Agerbæk, Kirsten, mag. art. 523.
Alkærsig, S., forf., 250.
Amerius, Hans L., 264.
Andersen, Vald., læ., 168, 357.
Ansgar, 261.
Arnfred, J. Th., forst., 179f.
Asger, bisp, 267.
Astrup, L., landmåler, 219.

B

Bakkensen, Chr. J., strandf., 503; — Jens, 501.
Balslev, biskop, 299.
Bartholdy, Olga, forf., 354.
Bartskær, Poul J., 409f.
Bech, C., godsejer, 183; — Vilh., pr., 308.
Bencard, Mogens, antikvar, 166, 364, 374, 521, 523.
Bertram, Maren H., 429.
Bie, Simon L., landinsp., 226, 246.
Bjerger, P., højsklæ., 301.
Brinch, Hans, lektor, 351; — Laurs. H., skibsf., 483; — Mikkel J., styrm., 482f; — Th., læge, 351; — Th. L., skibsf., 483.
Brorson, provst, 336.
Bruhn, Verner, lektor, 350.
Bruun, J. L., godsejer, 221, 244; — C., pr., 355; — Jørgen, læ., 339.
Brus, Joh., pr., 351.
Bundesen, Gertrud, 334; — Rasmus, 336.

C

Castenskjold, amtmand, 220.
Christensen, I. C., 303.

Christiern, bisp, 266.
la Cour, Poul, 179.
Cramer, skoleholder, 211.

D

Daugaard, Christine, 31.
Debbert, J. D. W., pr., 122f.

E

Ehrenfeld, St. N., godsejer, 285.
Eller, Poul, musinsp., dr. phil., 168.
Eskesen, Morten, 320.

F

Feilberg, H. F., pr., 276.
Ferslev, Marie, 3.
Fink, Markus, gmd., 129; — Troels, generalkonsul, dr. phil., 250.
Flintholm, Anton, gmd., 121.
Fogtman, L., herredsf., 501.
Frausing, Joh. L., 244.
Fridsch, borgm., 225.
Frifelt, Sal. J., forf., 344f.
Friis, Alb., lensmand, 393; — Chr. H., ridef., 158; — H. C. A., apoteker, 88.
Fritsche, rektor, 6.
Fraas, J. Ph. Chr., rektor, 16f.

G

Gammeltoft, D., gmd., 185.
Graae, Inger Cathr., 122f.
Grøn, Joh. Bendtsen, korporal, 471.
Gundorf, Hans, godsejer, 225.

H

Hagerup, E., biskop, 334.
Hald, Carsten Teilman, cand. jur., 86.
Hansen, godsejer, 218; — Bertel, borgm., 475; — C. T., amt-

Registre

- mand, 219; — Georg, grosserer, 425; — Gunde, 475; — H., læ., 122; — H. P., museumsbestyrer, 81; — Karl M., gmd., 429; — Lorenz, kromand, 470; — Jakobsen, N., billedhugger, 123; — Otto, skovf., 145; — S.-L. Manøe, musinsp., 102.
- Hegelund, Peder, 389, 399f.
- Hejbøl, Jeppe, læ., 292f; — Johs., seminarielektor, 292.
- Heineth, skovrider, 186.
- Helias, bisp, 267.
- Helms, J., pr., kirkearkæolog, 372, 407.
- Hoff, H. Muhle, pr., 308.
- Homer, bisp, 269.
- Hygum, J. P., godsejer, 220; — Søren, ridef., 285f.
- Hübschmann, Aug., 29.
- Haae, Chr. P., ridef., 290.
- Haahr, J., provst, 112, 226.
- I**
- Ibsen, L., postm., 500.
- Iversen, Peder, gmd., 498f.
- J**
- Jackson, Hamilton, 446f.
- Jacobsen, Niels, gmd., 188.
- Jankuhn, arkæolog, 370.
- Jensen, Hans, gmd., 165; — Ingvar, kromand, 178; — Jens Busk, gmd., 121; — Knud, politiaffistent, 67; — Knud, læ., 293; — Niels, læ., 161, 276; — Peter Math., kapt., 106; — -Klint, P. V., arkitekt, 179; — Tage, pr., 134.
- Jermin, J. Chr., degn, 240.
- Jespersen, L., læ., 173.
- Jessen, Niels Chr., 117.
- Juel, Jens, 475; — Vincens, 476.
- Jørgensen, Ellen, historiker, 260.
- K**
- Kalhauge, Hans N., delef., 244.
- Kastbjerg, provst, 114.
- Kelstrup, G., pr., 170.
- Kinch, J. Fr., historiker, 281, 374.
- Klausen, S., 338f.
- Klinting, Th., læ., 275.
- Kniphof, Claus, kaper, 388.
- Knudsen, Jac., herr.f., 338.
- Koch, V., arkitekt, 411.
- Kolwig, Carl Vilh., postm., 486.
- Konow, kommandør, 431.
- Kragelund, T. Tobiasen, forf., 489.
- Krarp, Hans, pr., 117.
- Krebs, F. H., ingeniør, 187.
- Kristensen, Evald Tang, 340; — H. K., læ., historiker, 54, 161, 363; — Marius, højsk.læ., 341; — O., gmd., 190.
- Krummes, Karl, 488.
- Kusk, Jens, gmd., 354.
- Kvist, Christa Heltberg, 347f; — John, læ., historiker, 347, 357.
- Kaas, Jens, hmd., 237.
- L**
- Lassen, Marg., 105.
- Lasson, Fr., godsejer, 510.
- Lauridsen, Johs., nationalb.dir., 128; — J. M., gmd., 188.
- Lautrup, H. H. C., godsejer, 147.
- Liafdag, bisp, 261.
- Lindhardt, pr., 213.
- Lorenzen, amtsforv., 342.
- Lunge, Ove, 476; — Vibeke, 475.
- Låge, apoteker, 11.
- M**
- Madsen, M. C., pr., 308.
- Mathiasen, Ejnar, murer, 131.
- Matthiessen, Hugo, historiker, 375.
- Molke, W. S. A., stiftamtmand, 28, 247.
- Mortensen, borgm., 185.
- Mylford, landvæsenkomm., 226.
- Møller, John M., pr., 351.
- N**
- Nielsen, C. Lindberg, landsarkivar, 514; — Harald, amtsskolekon., 173, 250; — Jens, borgm., 393; — Jul., rektor, 7; — Niels, sognef., 133; — Niels, tømmermand, 478; — Niels, godsejer, 468; — Oluf, historiker, 351; — Steffen, borgm., 394, 478, 508.
- Nothel, bisp, 267.

O

- Obelitz, Chr., pr., 304.
 Oddo, bisp, 261.
 Odinkar, bisp, 261.
 Olav, bisp, 260, 263.
 Oldager, sagfører, 187.
 Olrik, pr., 292.
 Olsen, Albert, prof., historiker, 372; — Olaf, prof., dr. phil., 406f.
 Outzen, birkedommer, 222.

P

- Pedersen, Hans, sognef., 341.
 Petersen, Anna, 482; — O. Rybner, skolebest., 355; — Parmo Carl, propr., 3; — Parmo Carl Tang, lektor, 3f; — Ulrich, ingeniør, 187.

Q

- Quistgaard, Niels, forp., 510f.

R

- Radulph, bisp, 267.
 Rantzau, Chr., 509; — Henrik, 509.
 Rasmussen, R., gmd., 186.
 Reedtz, Kirsten, 86.
 Reventlow, C. D., godsejer, 248.
 Rismøller, Peter, musinsp., 414.
 Rosenkrantz, Jørgen, 93.
 Rostoch, M. P., pr., 378.
 Rothkirch, Wenzel, godsejer, 86f.

S

- Saltum, Jens, ridef., 511.
 Saxild, G. Chr., kammerass., 484f; — Jac., 485; — Peter, læge, 482.
 Schack, greve, 225; — Hans, stiftamtmand, 467f.
 Schilling, Fr., kapt., 501f.
 Schmidt, kancelliråd, 328; — Hans, gmd., 190; — -Andersen, J., arkitekt, 480.
 Sehested, N. P., pr., 216.
 Siemsen, landinsp., 214.
 Sindberg, læ., 299.
 Skautrup, Peter, prof., 356.
 Skov, Sigvald, musinsp., 171.
 Spangsbørg, N. C., 224.

- Spønnech, stiftamtmand, 213.
 Steensberg, Axel, prof., 250.
 Stephanus, bisp, 269.
 Sterm, godsejer, 216; — Søren, godsejer, 335; — Th. Reenberg, godsejer, 334.
 Stockholm, godsejer, 218.
 Stoklund, Bjarne, musinsp., 363.
 Sundbo, J. P., redaktør, 190, 355.
 Svejstrup, pr., 122.
 Svend Grathe, 262.
 Søgaard, Helge, bibliotekar, dr. phil., 260.
 Søhane, Hans Jessen, 388.
 Sørensen, Th., læ., 298.
 Såbye, Andr. Nielsen, herredsf. 470.

T

- Tang-Petersen, Noe, læge, 3.
 Tang Petersen, Parmo, lektor, 3f.
 Teilmann, Andr. C., godsejer, 209, 240f; — Th. Reenberg, godsejer, 212, 239; — frk. Rosenørn, 310.
 Terkelsen, Bertel M., herredsf. 469.
 Terpager, Peder, forf., 264.
 Thorvildsen, Elise, arkæolog, 351.
 Thuri, bisp, 266.
 Thøgersen, P., degn, 116f.
 Tobiassen, T., gmd., 190.
 Toftegaard-Jensen, gmd., 190.
 Tranberg, F., ex. jur., 214; — N., gmd., 213.
 Troelsen, Svend B., gmd., 351.
 Tuvo, bisp, 270.
 Tuxen, landinsp., 220.

U

- Ugelvig, N. L., gmd., 220.
 Urne, stiftamtmand, 223.

W

- Wal, bisp, 261.
 Warthoe, H. S., landv.komm., 226, 244.
 Wesenberg, D., landinsp., 218, 224, 246f; — L., landinsp. 218.
 Wodschou, S., godsejer, 212.
 Vogt, landmåler, 213.
 Worm, Ole, 58.

Registre

Wuchters, Abraham, portrætma-
ler, 92.
Wulff, H. A., ridef., 285.
Wøldicke, Vibeke, godsejer, 217.

Z

Zeylow, kommandør, 456.

Ø

Ølgaard, N. R., godsejer, 221, 244;
— R., landv.komm., 244; —
Terman, godsejer, 238.
Østergaard, K. Høgsbro, pr., ar-
kæolog, 351.

Lokalteter

A

Adserbøl, Lindknud, 251, 476.
Agerbæk, Faaborg, 251.
Agersnap, Ølgod, 295.
Allerslev, Ovtrup, 251.
Alslev, 251.
Antvorskov, 86.
Askov, 180, 230, 236f, 251.
Astrup, Brøndum, 228, 251.

B

Bahl, Ovtrup, 251.
Baun, Farup enge, 214.
Billum, 251.
— kirke, 407.
Blåbjerg, 467.
Blåvand, 501.
Bobøl, Føvling, 253.
Borreremark, 467.
Bramming, 207.
— hgd., 207.
Brøndum, 253.
Brørup, 341.
Bækbølling, Føvling, 253.
— præstegård, 113.
Bække, 357.

C

Christianssted, 446f.

D

Dankirk, V. Vedsted, 351f, 365.
Darum, 207, 253.
Dorestad, Friisland, 366.
Drostrup, Læborg, 253.

E

Edelsborg, Læborg, 127.
Endrupholm, 207.
Esbjerg, 350.
Estrup, hgd., 207.

F

Fanø, 102, 326f.
Farup, 253.
— fællesenge, 212.
Faurholt, Seem, 222, 253.
Filsø, 337.
Folding, 256.
Foldingbro, 178.
Forum, Brøndum, 253.
Frederikssted, 455.
Frøstrup, hgd., 207.
Frøstrup, Lunde, 274.
Faaborg, 253.

G

Galstho, Starup, 253.
Gammelby, Læborg, 226, 253.
Gammelby, Jerne, 253, 367.,
Gimsinghoved, 3.
Gjesing, Brøndum, 253.
Glückstadt, 390, 402, 467f.
Gram skov, 32.
Gredsted, 253.
Grene, 165.
— kirke, 351.
Grydvad mølle, 67.
Grønfeldgård, Ølgod, 293.
Guldager, 253.
Gunderup, 254.
Gørding, Jernved, 253.

H

Haderslevhus gods, 208.
Hald-lejren, 312.
Hannevanggård, Billum, 336.
Hejbøl, plantage, 302.
Henne, 185.
— ,div. gårde 489f.
Hennegård, hgd., 207.
Herredsbjerg, Vilslev, 467.
Hesselmed, hgd., 207.
Hillerup, Farup, 222, 254, 343.
Hjedding, 300.
Hjerting, Guldager, 254.
Ho, 254.
Ho-Oksby, 56f.

Holsted, 254.
 Hornelund, 337.
 Horns rev, 501.
 Hoven, 298.
 Hunderup, 254.
 Hvidding nakke, 397.
 Hyllerslev, 254.
 Højlund, Ølgod, 292.
 Høm, Seem, 254.

I

Inder Bjerrum, 229.

J

Janderup, 254.
 — marsk, 216.
 Jerne, 255.
 Jernved, 255.
 Jernvedlund, Jernved, 255.

K

Kalvslund kirke, 404f.
 æ Kappel, Oksby, 57.
 Karlsgårde, 187.
 Kaupang, 369.
 Kiel, 339.
 Kikkenborg, 239.
 Kirkeby, Henne, 255.
 Kjærbøl, Farup, 222, 255.
 Klelund, Lindknud, 255.
 Klinting, Henne, 255.
 Knoldeflod, Grimstrup, 305.
 Kongeå kroen, 178.
 Kokspang, Henne, 255.
 Kravense, Hostrup, 255.
 Krogsgård, hgd., 86, 207.
 Kvolund, Jerne, 255.
 Kvang, 255, 494.
 — præstegård, 2.
 Kyvling, Lønborg, 314.
 Kærbæk, Ansager, 308.
 Kærgård hgd., 207.

L

Langsom, Alslev, 255.
 Liljebjerg, Ribe, 211.
 Lille Darum, 255.
 Lindevedske gods, 208.
 Lintrup, Holsted, 255.
 Lucasgrue, Vejen, 255.
 Lummerbæk, Kvang, 2.

Lunde, 255.
 — div. gårde, 492.
 Lunderup hgd., 207.
 Lundtang, Lunde, 256.
 Lustrup, Sct. Cathr. sg., 256.
 — birk, 208.
 Lustrupholm gods, 235f.
 Lydum, og Nr. Nebel, div. gårde,
 256, 493.
 Lydumgård hgd., 207.
 Løgumkloster, 354.

M

Malt, 207.
 Maltbæk, Malt, 256.
 Mandø holade, 212.
 Mølbygård, Ansager, 296.
 Maade, Jerne, 256.

N

Nielsbygård hgd., 207.
 Nikolaj kirke, Varde, 478.
 Nollund kloster, Grindsted, 129.
 Nordby, Fanø, 223, 256.
 Nyby, Læborg, 256.
 Nykirke sg., 207.
 Nymandsgab, 468.
 Nørølling, Folding, 256.
 Nørholm hgd., 207, 286f, 310.
 Nørre Bøel, Lønborg, 312.
 — Hebo, 68.
 — Vosborg, 3.

O

Obbekjær, 256.
 Okholm, 367.
 Oksby, 257.
 Ovtrup, 257.
 — sogn, div. gårde, 491.

P

Plovstrup, Jernved, 236, 257.
 Puggårdsminde, 28.
 Puglund, Starup, 139f.

R

Ravnsbjerg, Guldager 257.
 Ribe, 210, 257.
 — hospital, 208.
 — katedralskole, 7f.
 Riberhus amt, 194.

Registre

Riber nakke (sml. Hvidding nakke).

Rottarp, Ovtrup, 257.
Roust, Grimstrup, 257.
Rousthøje, 224, 257.
Rørkjær, 257.

S

St. Croix, 446.
St. Thomas, 443.
Seem, 257.
Sejstrup, 470, 518.
Skads, 257.
Skads-Gørding - Malt herr., 207.
Skonager, 153.
Sneum, 207.
Sneumgård hgd., 207.
Sneum-Tjæreborg, 353.
Stade, 378.
Starup, 173.
Stavsø, Henne, 257.
Surhave, Brørup, 257.
Sædden, Guldager, 257.
Sønderho, Fanø, 223, 257, 481f.
Søndersig, Lunde, 257.
Sønderskov hgd., 207.
Sdr. Bork marsk, 219.
— Farup, V. Vedsted, 228, 257.
— Omme, 275.
Søvig hgd., 207.

T

Tange, Sct. Cathr. sg., 258.
Terpling, Aastrup, 258.
Tjæreborg, 207, 258.
— kirke, 94.
— udejerenge, 221.
Tobøl, Føvling, 228, 258.
—, Guldager, 258.
Tombhul, Vejen, 121.
Tradsborg, Tjæreborg, 233.
Trøjborg gods, 209.
Tved, Sct. Cathr. sg., 258.
Tømmerby, Sneum, 258.

V

Varde, 468, 486.
— hospital, 208.
Varming, Seem, 258.
Vejen, 170f, 207, 258.
Vejrup, 207, 259.

Vester Horne herr., 207.
Vesterbæk, Øse, 259.
Vester Nebel, 256.
Vester Starup kirke, 407.
Vester Vedsted, 259.
Vestindien, 443f.
Vestterp, Starup, 259.
Viborg latinskole, 282.
Villebøl, Kalvslund, 259.
— kro, 149.
Visselbjerg hgd., Alslev, 259.
Vittarp, Ovtrup, 259.
Vittrup, Lindknud, 259.
Vong, Nykirke, 498f.
Vrenderup, Faaborg, 259.
Vældbæk, Jerne, 259.

Ø

Ølgod, 318f.
Øllufgård hgd., 207.
Ørbæk, Ølgod, 295.
Øse, 259.
Øster Vedsted, Ribe domsg., 224, 259.

Aa

Aal, 251.
— kirke, 473f.
Aastrup, 157.
Aatte, Føvling, 251.

Emner

A

adkomst, 200.
amtmanden, 243.
anneksgård, 207.
artikler, til blade forbudt, 433.

B

bakskuld, 332.
bavne, 467.
bavnevagts-ordinans, 464f.
begravelse, 334.
benedder, 124.
beneficeret gods, 208.
bindebrev, 102f.
bispekrønike, 260f.
boelsmænd, 209.
boggaver, 243.
bondeskipper, 364.
brandlag, 416f.
brintlys, 180.

brobygning, 149.
 brotakster, 149f.
 brændevin, 274.
 byhyrde, 236.
 bøffelhorn, 372.

C

la Cour-nøgle, 182.

D

Dankirke - fund, 365.
 Danske Lov 1683, 195.
 dombøger, landstingets, 173.
 drab, 154f.

E

eftergræsning, 213, 220.
 eftermålsmand, 155.
 egetræ, 375.
 eksport, 370f.
 elektricitet, 179.
 elektrificering, Vestjylland, 185f.
 engkommune, 215.
 enkeltbrev, 480.
 enhedsporto, 480.
 enkepension, 112.
 enuar, 385.

F

faner, 469.
 farvebort, 424.
 ferskvandsfiskeri, 356.
 fiskeri 1513, 382f.
 fiskerlejer, 381.
 fogedpenge, 289.
 forbud - træeksport, 376.
 forker, afskaffet som våben, 467.
 forordninger, ang. udskiftn., 196f.
 forpagtninger, 511.
 forstrandsret, 381.
 forsøgsmølle, 179.
 frimærker, 480.
 frisere, sørøvere, 381.
 friskole, 293.
 frændebod, 154.
 frøhandel, 146.
 frådsten, 417.
 fyrbødere, 433.
 fællesskabets ophævelse, 196f.
 fæstebonde, 209.

G

Generallandvæsenskollegium,
 200.
 glas, frankiske, 365.
 goderåd, 278.
 gods, røvet, 385f.
 godsejere, 238f.
 granitsten, 372.
 grave, i kirkegulv, 409.
 gravramme, 409.
 grubehuse, 355.
 grundtakst, 211.
 græsning, 212.
 gårdmænd, 209.

H

handel, i vikingetid, 365f.
 hansestæderne, 383.
 havfiskeri, 381.
 herregårde, Riberhus amt, 207.
 holm, sted-, naturnavn, 74.
 hospitalstjenere, 228.
 huse, med - uden jord, 207.
 husmænd, 208f.
 hyrdedreng, 295f.

I

import, 371f.
 Indre Mission, 134.

J

jagtret, 199.
 juleaften, på »Valkyrien«, 446.
 juleoffer, 278.

K

kapitelstakst, 116.
 kirkegulv, 406.
 kirkerestaureringer, 405.
 kirkeskib, Vorbasse, 131.
 kirkevagt, 465.
 kobberstik, 90f.
 kogge, 386.
 Kongeåen, skibsfart på, 370.
 kongetiende, 157.
 korduane, skind, 387.
 købstæderne, handel, 363.

Registre

L

landeværn, 464.
landlov, Porto Rico, 461.
landinspektører, 201, 246.
landmålere, 201, 245.
landsindsamlingen, 115.
landvæsenskommissioner, 193,
244.
landvæsenskommissærer, 198,
244.
laver, sømærker, 468.
legat, 112f.
lejermaal, 115, 286.
lergulv, i kirke, 408.
lodsejer, 201, 209.
lærerkarakteristikker, Ribe, 9f.
løsepenge, Valdemar d. Store, 273.

M

malkølle, 495.
markeder, Ribe, 380.
mellemporto, 486.
mensalgårde, 201.
mikkeldagsmarked, Varde, 233.
mytteri, 461.
mønter i kirkegulv, 406.
månedsseddel, 498.

O

Okholm, fund, 367.
oldtidshøje, bortgravet, 341.
orfejdebrev, 340.
orkan, 457.
otting, 234.
overdrev, 196f.

P

peterspenge, 391.
pinsebød, 80.
pinsefest, 79f.
portobrev, 480.
portrætter, 87f.
postbefordring, 380f.
pramsted, Varde, 372.
proba, 279f.
provsteret, 114.
præbender, 270f.
præstegårde, 207.
præstegrave, 420.

R

rav, 65.
rebning, 198.
Ribe årbog, 264.
—, fund, 369.
Riper Hense, handelskompagni,
377.
Ribe Oldemoder, 263.
Riber Ret, 150.
Ribe, Sønder- og Nørreport, 211.
—, toldsted, 400.
Riber øl, 387.
ridefogder, 284f.
ridefogedinstruks, 285f.
rokokkodøre, 334.
rytterskoler, 279.

S

S.A.E.F., Esbjerg, 189.
salt, 385.
salttold, 270.
sandflugt, 219.
selvejere, 217f.
sidealter, 413.
Sild, øen, 272.
Skads-Gørding-Malt herr., 208.
skibbrudne, 392f.
skibsfart, Ribe, 164.
skibsmandsret, Ribe, 383.
skoleopdriking, 274f.
skoleplan, Esbjerg, 355.
skovfogedsted, 147.
skårmateriale, 372.
Slesvig årbog, 264.
smeltegrube, 413.
smelteovne, 416.
smykke, malle, fund, 420.
soldaterbrev, 339f.
soldateri, 471.
statsbankerot 1813, 118.
sten-lertøj, import, 373.
stolpehuller, 418.
strandauktion, 337.
stranding, 501.
strandlen, 54.
strandvasker, 62.
strejke, Christianssted, 452.
strude, kv. hovedtøj, 329.
strøgods, 207.
studehandlere, div., 506f.

studeopstaldning, div., 506f.
 studeudførsel, Ribe 1641, 505f.
 sødige, 213.
 søforhør, 501.
 søretter, 393.
 sørøvere, 384.
 søtjeneste, 498.

T

talionsprincippet, 150.
 »tammesgild«, 276.
 tamperdag, 104.
 teglovne, 488f.
 teglværker, 488f.
 teglovnssjov, 495.
 testamente, 116f.
 thomasdag, 276f.
 tingbud, 342.
 Tjæreborgfondet, 354.
 toldsted, 178.
 tournosser, fransk mønt, 377.
 translokation, 33, 45.
 trommer, 469.
 træhest, 466.
 tufsten, 371, 375.

U

udejerenge, 212f.
 —, Tjæreborg, 221.
 udplyndring, 143.

udskiftning, 193f.
 —, betaling for, 225f.
 —, procedur, 205f.
 —, ringe, 239f.
 —, skematisk oversigt, 250.
 —, kort, 67.

»Valkyrien«, 429.
 Weiss' Stue, Ribe, 24.
 vejarbejde, nægtet, 342.
 velstand, 140f.
 vesersandsten, 372.
 vikingetid, handel, 364f.
 vippeforslag, 182.
 visitats, 299.
 voldsted, Hyllerslev, 73.
 vraggods, 63f.
 vægtlodder, fund, 365.
 vækkelse, 308.
 våben, primitive, 467.

Æ

ægtkørsel, 512.

Ø

øksneeksport, 395.
 øksnø, udskibede, 401.
 øksneflåder, 495.